МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 83. ТОМ 2
ISSUE 83. VOLUME 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 2 від 27.02.2025 р.)

Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2025. – Вип. 83. Том 2. – 364 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Боровик Л.А.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гук О.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа в Коніні, Польща); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет) **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Мартинів Л.І.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В. –** кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кадидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Реєстрація суб'єкта «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74,
факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2025
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2025

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 2 from 27.02.2025)

Humanities science current issues / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica", 2025. – Issue 83. Volume 2. – 364 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushniy** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Borovyk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities); **S. Voloshyn** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Huk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Martyniv** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Marszałek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on historical sciences (032 – History and Archeology).

Registration of Print media entity «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers»: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Distribution languages: Ukrainian, English, Polish, German, French, Bulgarian, Romanian.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region, 82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2025
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2025

ІСТОРІЯ

УДК 902.2»653»:[94(438):930.85(=16)](091)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-1

Дарина ГОРІЧКО,
orcid.org/0009-0004-6065-3844
студентка ІІ курсу магістратури історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) darynahorichko@gmail.com

АРХЕОЛОГІЯ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ПОЛЬЩІ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ, ТЕНДЕНЦІЇ І СУЧАСНІ ПРЕСПЕКТИВИ

Предметом цієї статті є археологія ранньосередньовічної Польщі, дисципліни, яка проливає світло на походження та розвиток культурних процесів і суспільних явищ, що відбувалися на польських землях впродовж семиста років. Археологи, які вивчають польське середньовіччя, здійснили чимало відкриттів, деякі з яких мають особливе значення для подальшої польської археологічної думки. Робота розглядає археологічні дослідження на території сучасної Польщі, аналізує суспільні зміни та процеси від Античності до раннього слов'янського періоду.

Інтерес до ранньосередньовічних пам'яток в Польщі має давні витоки. Найцікавіші приклади того, як нація намагається зберегти свою культурну спадщину, ймовірно, походять із легенд та народних пісень. Ще в середньовіччі два великі кургани в Кракові, які зараз названі на честь легендарних Крака та Ванди, були тісно пов'язані з давньою політичною історією міста. Таким чином, інтерес до археології на польських землях можна простежити ще з середньовіччя, і відшукати його корені можна в легендах. Інтерес до археології раннього середньовіччя як науки став більш розвиненим у другій половині XVIII століття, а ще більше в XIX столітті. Перші серйозні археологічні розкопки розпочалися наприкінці XVIII століття, коли польські вчені почали вивчати матеріальні артефакти для відтворення національної ідентичності. Тоді цей процес був сильно зумовлений цікавістю до історичних витоків Польщі.

У статті висвітлено очевидні зміни у сприйнятті раннього середньовіччя з'явилися на початку XX століття.. Як наукова дисципліна ранньосередньовічна археологія в цей час отримала можливість для незалежного розпізнання. Час середньовіччя став своєрідним мостом між двома дисциплінами: археологією та історією. У 1990-х роках міждисциплінарні дослідження стали основою для нових відкриттів і критичних переглядів встановлених історичних хронологій. В результаті були зроблені значні відкриття, зокрема, виявлення середньовічних церков, королівських резиденцій, ранніх поселень та матеріальних залишків. Нові знахідки призвели до перегляду деяких традиційних інтерпретацій історії раннього середньовіччя Польщі.

На основі цієї статті відстежено довгий шлях археології раннього середньовіччя в Польщі: від аматорських розкопок до систематичних польових досліджень. Останні досягнення в польській археології проливають нове світло на попередні розкопки, що дозволяє здійснити детальну реконструкцію історії слов'янських народів і польської держави в період її утворення.

Ключові слова: *середньовіччя, раннє середньовіччя, археологічні дослідження, слов'янська культура.*

Daryna HORICHKO,
orcid.org/0009-0004-6065-3844
Second-year master's student
At the Faculty of History
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) darynahorichko@gmail.com

ARCHAEOLOGY OF EARLY MEDIEVAL POLAND: DEVELOPMENT, TRENDS AND CONTEMPORARY PROSPECTS

The Early Medieval archaeology of Poland, which is the subject matter of this article, sheds light on the origin and development of the cultural processes and phenomena taking place in the region over a period of seven hundred years. The archaeologists studying the Polish Early Middle Ages have achievements of various kinds, some of them, however, are of particular importance and they will be the focus of the greatest attention. This article looks into archaeological research in the territory of modern Poland, while highlighting great transformation from the settlement processes characteristic of Antiquity to those of the early Slav period.

The interest in Early Medieval monuments has a long history in Poland. The most fascinating examples of a nation trying to preserve its local heritage probably comes from legends and folk songs. As early as in the Middle Ages, the

two major mounds in Cracow, now named after the legendary characters Krak and Wanda, were closely connected with the earliest political history of the town. Thus, the interest in archaeology in Polish lands can be traced back to the Middle Ages and undoubtedly is rooted in legends. The interest in Early Medieval archaeology as a science became more advanced in the second half of the 18th and, the more so, in the 19th century.. At that time it was heavily inspired by the increased curiosity about the Slavic origins of Poland.

This article highlights evident changes in the perception of the Early Middle Ages appeared at the beginning of the 20th century. Early Medieval archaeology thus gained a chance for an independent existence. This possibility was enhanced by the lively debate in this period about the relationship between prehistoric archaeology and history. The Early Middle Ages appeared to be a natural bridge between the two disciplines. In the 1990s, interdisciplinary research became the foundation for new discoveries and critical revisions of established chronologies. As a result, significant discoveries were made, including the identification of new medieval churches, royal residences, early settlements and material remains. New findings led to a revision of some traditional interpretations of early medieval Polish history.

Thus, early medieval archaeology in Poland has come a long way, from excavations conducted by amateur searches to systematic modern day fieldwork. Latest breakthroughs in Polish archaeology shed new light on previous excavations, allowing for a detailed reconstruction of the history of the Slavic peoples and the Polish state during its formative period.

Key words: *Middle Ages, early Middle Ages, archaeological research, Slavic culture.*

Постановка проблеми. Інтерес до викопних пам'яток раннього середньовіччя в Польщі відстежується впродовж багатьох століть. Ще в середньовіччі два кургани Крака та Ванди в Кракові місцеві легенди та перекази пов'язували з найдавнішою історією міста, таким чином стаючи першим задокументованим свідченням зацікавлення археологією. Суспільний і науковий інтерес до археології раннього середньовіччя значно зріс у другій половині XVIII та ще більше у XIX ст. Це було викликано першопочатковою цікавістю до слов'янських витоків польської культури та етнології. Пізніше – поділи Польщі підкреслили необхідність у зборі національних пам'яток і привернули увагу наукових кіл до історичного минулого вцілому і археології зокрема.

На початку XX ст. все більше і більше уваги стало приділятися середньовічній археології. У цей час формується суспільна свідомість збору і систематизації знань про польське минуле, збереження національної пам'яті в суспільстві. Буремні роки Другої світової війни, якими б трагічними не були, стали поштовхом до наймасштабніших археологічних розкопок минулого сторіччя, в цей же час було засновано ряд наукових товариств і проведено ряд міждисциплінарних досліджень на місцях нових розкпок. Цікаво, що в наш час багато попередніх досліджень щодо хронології укріплень з додержавного та раннього державного періоду було піддано сумнівам, а завдяки широкому використанню дендрохронології, археологам вдається повернутися до колишніх викопних решток і уточнити похибки першопочаткових тверджень, прийти до чіткішого датування ранньосередньовічних пам'яток. Сучасні технології дозволяють розробити картографічні презентації середньовічної Польщі і пролити нове світло на походження першої польської держави Пястів та її основних центрів. Серед найбільш значущих відкриттів XXI століття – розкопки церкви в Завихості, князівської резиденції на острові Тумському в Познані, та першовідриття і детальні дослідження ряду церков у Гєчі, Кадусі та Вроцлаві. Таким чином, ми можемо побачити, що питання ранньосередньовічної археології та історія археологісних досліжень є вагомою складовою вивчення історії ранньої держави Пястів, а нові, раніше невідомі технології дають історикам змогу заново переосмислити плин історичних подій минулого.

Аналіз досліджень. Цікавість до викопних пам'яток, походження давніх легенд та переказів, інтерес до історії і бажання збирати знання про події минулого можна простежити ще із часів середньовіччя, проте саме часи просвітництва, а пізніше – епоха романтизму, вивели вивчення польської історії на абсолютно новий рівень і дали поштовх до розвитку середньовічної археології. Це було спричинено зростаючою цікавістю до слов'янських витоків польської культури та етнології Польщі. Ключовою фігурою цього періоду став король Станіслав Август Понятовський (1732–1795), який цікавився польськими старожитностями, викопними пам'ятками і відкриттями ранньосередньовічних поховань.

У 1824 році була видана книга Вавжинця Суровєцького «Badania początków narodów słowiańskich» (Дослідження початків слов'янських народів). Багато дослідників вважають, що це стало початком польської історичної археології. Автор підняв багато істотних археологічних питань, зокрема щодо початкової прабатьківщини слов'ян та їх похоронних обрядів. Ще однією важливою постаттю періоду романтизму був історик Йоахім Лелевель (1786–1861). Він оцінив роль археології у поясненні історії слов'ян і підкреслив важливість ранньосередньовічних пам'яток для встановлення хронології.

В післявоєнну епоху питанням походження поляків, питаннями додержавної епохи та часами Польського королівства Пястів займалися такі видатні вчені як Казімеж Мошинський, Казімеж Тименецький, Тадеуш Лер-Сплавінський, Ян Чекановський. У цей же час можемо простежити велику кількість міждисциплінарних досліджень, великий внесок в які зробили як історики, так і етнографи, антропологи, мистецтвознавці.

На початку 90-х центром, що відігравав провідну роль в наукових дослідженнях, був Познань, де важливу роль відігравала професорка Зофія Курнатовська. Їй вдалося залучити багато молодих дослідників з регіональних куточків Польщі, і разом вони зосередилися на основній проблемі регіону – дослідженні укріплень і середньовічних територій розселення людності у Великій Польщі. В наш час питанням розвитку польської археології та сучасної проблематикою археологічних досліджень в Польщі цікавилися як українські дослідники (Папакін А.) так і низька польських (Буко А., Убранчик П.).

Мета статті. Проаналізувати історію розвитку ранньосередньовічної археології на теренах Польщі. Охарактеризувати вплив археологічних розкопок на сприйняття минулого і підкреслити основні тенденції сучасної археологічної науки.

Виклад основного матеріалу. Цікавість до минулого і до пам'яток середньовіччя як джерела знань про минуле відстежується в Польщі впродовж багатьох століть. Ми можемо почерпнути знання про найдавніші історичні події із билин, легенд, топонімів, місцевого фольклору. Найбільш захоплюючі для істориків приклади зацікавлення археологією пов'язані з відомими легендами (Яровий, 2009: 80–98).

Ще в середньовіччі два величезні кургани в Кракові, (нині названі на честь легендарних Крака та Ванди) свого часу пов'язували з найдавнішою історією міста. Подібну тенденцію було зафіксовано ще в XV столітті Яном з Добрувки, професором Ягеллонського університету, котрий залишив запис у Хроніках Вінцентія Кадлубка про обставини смерті Крака, легендарного засновника міста. Він зазначив, що пагорб, де поховали засновника міста може бути тим самим пагорбом, що «тепер відомий як гора святого Бенедикта». Цю інформацію, ймовірно, свого часу використовував середньовічний польський історик Ян Длугош (1415–1480), який, розглядаючи питання поховання легендарного Крака, додав більше відомостей для сучасників, стверджуючи, що курган був зведений на пагорбі і в основному складався з піску. Длугош, ймовірно, усвідомлював важливість пам'яток матеріальної культури, оскільки використовував термін *monimentum*, щоб позначити поховання, яке існувало в ті часи на місці, де у 1113 році відбулася битва при Наклі з поморянами. На думку польського історика Анджея Буко, спроби ідентифікації поховання легендарного засновника Кракова є першими намаганнями підійти до вивчення археології з наукових позицій (Buko, 2012: 133–159).

Після хрещення Польщі, за ініціативою церкви на території усієї середньовічної Польщі були внесені зміни у традиційне розташування поховань. Старі кладовища, особливо ті, що мали якісь надземні монументальні ознаки, залишилися існувати в пам'яті людей, ставши частиною місцевого ландшафту. Ці старі кладовища часто використовувалися як межові позначки і, таким чином, були зафіксовані в хроніках. Відносно велика кількість таких закинених кладовищ зустрічалася в Померанії, де язичницька традиція залишалася досить сильною протягом тривалого часу, а християнська віра утверджувалася значно пізніше. У XVI столітті Мацей Стрикаловський звернув увагу на матеріальні артефакти минулого, зокрема, на місця колишніх битв і знайдені там предмети. За його словами, кургани та руїни, що існували станом на XVI століття були залишками старих замків і міст.

Впродовж наступних століть усе частіше з'являлися ознаки інтересу до раннього середньовіччя. У квітні 1633 року в цистерціанському костелі в Яджеюві було виявлено поховання Вінцентія Кадлубка – відомого польського хроніста XIII століття. 50 років потому була надрукована книга Якуба Суші «Phoenix tertiato redivivus», що була своєрідним аматорським археологічним дослідженням і містила цікаві дані про будівництво, хронологію існування та функції кам'яної вежі в Стопі.

Питання історії королівства Пястів починають активніше обговорювати в другій половині XVIII століття, а XIX стало своєрідним переломним моментом в історії розвитку археології як науки. Проте у цей час велика кількість досліджень здійснювалася усе ще не науковцями, а аматорами, любителями старовини. Серед таких був і король Станіслав Август Понятовський (1732–1795), який в першу чергу цікавився історією свого роду і королівськими похованнями. Його приклад наслідували інші сучасники. Тадеуш Чацький (1765–1813) увійшов в історію як дослідник королівських гробниць у Вавелі, які він відкрив у 1791 році та пізніше з неймовірною скрупульозністю описав знайдені рештки і предмети.

Граф Ян Потоцький (1761–1815) зміг якнайкраще для того періоду оцінити роль археологічних пам'яток у вивченні найдавнішої історії слов'ян. Він ототожнював із слов'янськими поселеннями перші земляні укріплення, що існували на польських землях, і в пошуках слов'янських старожитностей навіть подорожував до Нижньої Саксонії. Результати своїх досліджень він опублікував у книзі, виданій у Гамбурзі (Klimowicz, 2002: 148).

Парадоксально, але новий імпульс для розвитку досліджень слов'янської культури був спричинений занепадом Польщі. Поділи Польщі спонукали потребу у зборі національних пам'яток і збереженні етнічної культури. Колекція, започаткована герцогинею Ізабелою Чарторийською (1746–1835) у Пулавах у XIX столітті, містила серед цікавинок з різних епох також і середньовічні артефакти. Розвиток досліджень раннього середньовіччя активізувався після створення Варшавського товариства друзів науки в 1800 році. Однією з основних цілей Варшавського товариства друзів науки стало вивчення історії Польщі, пов'язаної з історією слов'янських народів. Визначним моментом стала публікація у 1818 році праці Адама Чарнока «O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem» (Про слов'ян до християнства). Автор (1784–1825) також був завзятим дослідником земляних укріплень і склав першу в історії Польщі історичну карту цих об'єктів. Він звернув увагу на значення топоніму Лиса Гора, часто пов'язаного з язичницькими святинями, та ототожнив наземні укріплення Чермно і Грудець Надбужний з місцями, відомими як Червень і Волинь, згаданими в хроніках (Дейвіс, 2008: 439).

Проте, безсумнівно, найбільший внесок у розвиток та популяризацію археології вніс Йоахім Лелевель. Він підійшов до питання під науковим кутом зору і зумів обґрунтувати роль археології як складової ланки вивчення історії слов'ян. Також він був першим дослідником, який зумів виділити і підкреслити роль викопних пам'яток у спробах історичних реконструкцій минулого (Buko, 2008: 15–16).

Окрім варшавського середовища, котре в той час дало польській історіографії найбільшу кількість серйозних дослідників польського минулого, деякі регіональні товариства також зробили значний внесок в польську археологію. Провідним серед вищезгаданих товариств стало Плоцьке наукове товариство, яке спонукало дослідження в Плоцькому кафедральному соборі в 1826 році. Ці дослідження сприяли виявленню і урочистому перепохованню останків двох польських правителів: Владислава Германа та Болеслава Кривоустого. У другій половині XIX століття в Мазовії були проведені перші розкопки специфічного місцевого типу могил із кам'яними обрамленнями. Після поразки Листопадового повстання 1830 року багато наукових товариств було розігнано за вказівками з Петербурга, а деякі історики змушені були покинути батьківщину.

Минуле століття вивело польові дослідження на новий етап, значно розширивши наші знання про найдавніші витоки Польської державності. На початку XX ст. стали очевидними зміни у сприйнятті суспільством образу та вагомості історичного періоду ранніх середніх віків. А часи Другої світової війни заклали підвалини для наймасштабніших археологічних досліджень. Незважаючи на величезні руйнування, після Другої світової війни у Польщі в той тяжкий період розгорнулися широкі перспективи для вивчення археології середніх віків. І після війни питання походження поляків постало знову. Тоді вже, крім археологів, ним почали займатися також і лінгвіст Тадеуш Лер-Сплавінський, антрополог Ян Чекановський, етнолог Казімеж Мошинський та історик Казімеж Тименецький.

Зміни в інтерпретації середньовіччя стали очевидними вже в перші десятиліття минулого століття. Наукові статті, ґрунтовні праці та дисертації присвячені саме цьому періоду ставали все більш поширеними в наукових колах. Так, скажімо, очевидним підтвердженням цьому є те, що серед 287 археологічних публікацій між 1925–1928 роками аж дванадцять відсотків статей були присвячені історичним проблемам, пов'язаними із раннім середньовіччям, в той час як у попередній період ця цифра становила не більше п'яти відсотків.

Переломним моментом у дослідженнях раннього середньовіччя в Польщі стало надходження річниці заснування Давньопольського князівства. Тож, аби відзначити цей великий ювілей, якнайраніше у 1946 році – відразу після завершення війни – було постановлено проведення широкомасштабної дослідницької програми на тему ранньосередньовічної доби у Польщі. А через рік комісія в Міністерстві культури та мистецтв підтвердила провідну роль археології у вивченні початків князівства. Багато сучасних міст лежало тоді в руїнах – і це створило умови для польових робіт у місцях, які попередньо були недосяжними за нормальних довоєнних умов. Стосувалося це не тільки історичних центрів у давніх містах, але, в тому числі, і інтер'єру церков та монастирських будівель, котрі потребували реставрації, а часом і повної реконструкції після Другої світової війни.

3 квітня 1949 року було закладено Керівництво досліджень початків Польської держави (Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego: C), очолене істориком Александром Гєйштором. Через рік польові дослідження почали проводитися більше ніж в 10 місцях, розкиданих по всій країні. Упродовж наступного року кількість досліджуваних місць зростала і ця цифра збільшилася до 50 у 1959 році. Обсяги та важливість цієї програми розкриває той факт, що КВРРР залучила до своїх лав аж 231 особу, працевлаштувавши 119 працівників, серед яких 50 осіб були професорами. Масштаби цієї програми були вражаючими. У цей період близько кількох десятків міст часів раннього середньовіччя були розкопані та досліджені. Активно проводилися дослідження захисних споруд, земляних укріплень, релігійних культових центрів, середньовічних міст, портів, поселень в сільській місцевості та багато інших пам'яток. Віднайдення монументів сакральної архітектури в найдавніших центрах польського князівства (в тому числі в Познані, Стжельно чи Тжемежно) заклало перспективи для міждисциплінарної співпраці між істориками мистецтва та істориками архітектури.

Важливою складовою стали дослідження, проведені поблизу українського кордону в регіоні відомому під назвою Червона Русь, або так звані «червенські міста», згадані руським літописцем та розташовані недалеко від сучасних сіл Грудек Надбужний та Чермно поблизу Грубешова. Дослідження в цьому регіоні дали нам багато нової інформації, відшліфувавши наші знання про матеріальну культуру прикордонних земель.

Робота КВРРР спричинила закладення Інституту історії матеріальної культури (сучасного Інституту археології та етнології) при Польській академії наук в листопаді 1953 року, завданням якого було розширити галузь дослідницьких робіт у різних частинах Польщі. Інститут історії матеріальної культури тісно співпрацював з Інститутом історії при Польській академії наук. КВРРР діяло злагоджено з провідними університетами країни, а нові відкриття науковців друкувалися в історичних журналах.

Польська археологія на зламі тисячоліть переживала особливо сприятливий період для вивчення раннього середньовіччя. Завдяки старанням Зофії Курнатовської на початку 90-х років велика кількість археологічних досліджень спрямованих на розкриття таємниць минулого провадилася у Познані. Дослідниця зуміла зібрати велику команду фахових спеціалістів з усіх куточків країни і разом досліджувати перші середньовічні укріплення і специфіку розселення людності в Польщі в додержавний період.

Багато попередніх висновків щодо хронології укріплень з додержавного (племінного) та раннього державного періоду були значно модифіковані, головним чином завдяки широкому використанню дендрохронології. Одночасно детальні картографічні презентації створили основу нової концепції походження першої польської держави та її основних центрів. В ретроспективі ми можемо побачити, що ці роботи призвели до цінних наукових статей і докторських дисертацій, наприклад, на тему укріпленого комплексу на острові Ледницькому, або низки локальних укріплень навколо Каліша. У цей період деякі критичні рефлексії, що стосувалися основ ранньосередньовічної хронології, зокрема укріплень додержавного періоду, були проведені Яцеком Полеським на прикладі матеріалів з Малопольщі (Buko, 2012: 133).

Проблема датування, з якою зіткнулися польські археологи в незалежний період, була пов'язана з низкою причин. Взагалі, початок XXI ст. став для істориків та археологів молодого покоління дуже плідним, адже сучасна наука дає можливість заново дослідити викопні рештки і, таким чином, внести в бачення та інтерпретацію історії деякі корективи. Так звані історики-міленіали своїми останніми дослідженнями поставили під питання уставлений в радянській історіографії плин подій на теренах Польщі в її додержавний період та на початку правління Пястської династії. Їхні дослідження стосовно розвитку давньопольської держави Пястів, хоча і не закреслюють картини, змальованої істориками XX ст., однак вносять певні корективи у наше сьогоденне бачення історії. Важливий аспект стосується датування викопних пам'яток – як сучасних, так і віднайдених в повоєнний період. В попередніх десятиліттях в працях істориків та археологів молодого покоління, що займаються вивченням історії середньовічної Польщі, простежується тенденція, яку можна окреслити виразом «повернення до джерел» (powrót do źródeł). Власне, співвідношення між найдавнішими замками на території Пястської держави і містами середньовічної Польщі вже обговорювалося в історичних працях науковців протягом останнього століття. Та думка, що польські середньовічні міста є за своїм походженням автохтонними і є наслідком поступового розвитку найдавніших пястівських осередків часів раннього середньовіччя, активно підтримувалася більшістю істориків та археологів другої половини XX ст. Однак, в умовах сьогодення, аналіз попередніх та найостанніших археологічних

джерел поставив під сумнів цю теорію (Jasiński, 2007: 7–18).

Ці археологічні дані аналізуються у статті професора Інституту археології та етнології ПАН Славоміра Моздзьоха про «ранньопястівські» городища. В ній автор повертається до питання ранньосередньовічних польських міст-замків, до питання, яке він досліджував вже багато разів. Він аналізує гіпотези стосовно їхнього еволюційного зародження, сформульованого польськими істориками та археологами в другій половині XX ст. на підставі широких археологічних досліджень. Результати дендрохронології відкоригували усталені дати утворення поселень у бік зменшення віку городищ. Причиною подібного датування в XX ст. зокрема слугують надмірна довіра до писемних джерел, нижчий рівень розвитку науки, що унеможливлював точніше датування пам'яток, та бажання науковців підігнати свої дослідження під очікування влади (Папакін, 2017: 174).

Новий імпульс для дослідницької роботи дала підготовка до урочистого святкування тисячоліття Гнєзненської зустрічі в 1000 році, історичної зустрічі імператора Оттона III та польського правителя Болеслава Хороброго, яка була відзначена в 2000 році. Для цього були створені дві суто польські дослідницькі програми: «Польща за часів Гнєзненської зустрічі», заснована Комітетом з наукових досліджень, та «Тисячоліття Гнєзненської зустрічі», заснована стараннями Бюро генеральної охорони історичних пам'яток. Обидві програми були керовані дослідниками з різних регіонів всієї Польщі, що мали на меті перевірку старих хронологічних датувань. Для цього були проведені нові дослідження раніше неопублікованих матеріалів з попередніх розвідок, а також проведені роботи з верифікації архітектурних об'єктів. Це була найбільша міждисциплінарна програма в сфері ранньосередньовічної археології в XXI столітті, і в ній брала участь велика кількість спеціалістів. Результати цього грандіозного дослідження були представлені у 2000 році в монографії «Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego» (Поселення та архітектура на польських землях в часи Гнєзненської зустрічі), що призвело до багатьох унікальних відкриттів і дозволило науковцям нового покоління зробити свіжі висновки та незамиленим поглядом поглянути на минуле. Серед найбільших здобутків XXI століття – відкриття церкви центрального плану (тетраконхосу) в Завихості, князівської резиденції на острові Тумському в Познані, раніше невідомих церков у Гєчі, Кадусі та Вроцлаві, а також нові дані про Тартарську могилу в Перемишлі, датування археологічних пам'яток та багато іншого (Urbańczyk, 2010: 213).

Паралельно було розпочато міждисциплінарну дослідницьку програму «Adalbertus», також засновану Комітетом з наукових досліджень, яка зосередилася на аспектах природного середовища та культури часів фатальної місіонерської подорожі святого Адальберта Празького (Войцеха) до прусів. Результати цієї програми були опубліковані в кількох томах. У 1990-х роках знову піднялася дискусія щодо інтерпретації суперечливих знахідок з острова Ледницького. Було висловлено думку, що в ранній період тут знаходилася єпископська кафедра та баптистерій, пов'язані з єпископом Йорданом, що суперечило попередньо висловленій думці про те, що це була резиденція династії Пястів. Численні суперечки, відображені в наукових журналах, також були зумовлені дослідженнями клановой структури, виявленої на території ранньосередньовічних цвинтарів у Малопольщі (Możdzioch, 2012: 443–457).

Головною темою для історичних дискусій на думку А. Буко була проблема вивчення міграційних процесів Великої Польщі, на основі досліджень сандомирського керамічного посуду. В основу нових теорій лягли аналізи решток керамічного посуду, знайдених на цвинтарях XI століття в Сандомирі Дослідження розкрили перед науковцями можливості нетрадиційного підходу до аналізу матеріалів з цвинтарів. Варто підкреслити, що новим елементом досліджень, на якому загострювали свою увагу польські археологи на початку XX сторіччя, є матеріальна культура прикордонних територій, якій не надавалася належна увага під час досліджень і яка є особливо важлива для території Малопольщі (Klimowicz, 2002: 7–17).

Щоправда, деякі питання в польській історичній науці до сих пір залишаються відкритими. Тривалі дискусії щодо відкриттів у Вілиці не призвели до чітких висновків. Це відобразилося на конференції, організованій у Вілиці в 1995 році. Найбільш поляризуючі аспекти стосувалися таких ключових питань, як датування унікальних знахідок, зроблених у цьому місті, походження укріплень, функція та датування так званої хрестильної купелі, виявленої ще на попередніх розкопках, а також походження центру міста в контексті згадки про анонімного князя, яку деякі пов'язують з наративами у «Житії святого Методія». Проблеми, висвітлені цими дискусіями, схоже, призвели до помітного зменшення інтересу до дослідження цього центру в наступному десятилітті. Протягом останнього десятиліття XX століття погляди в науковців щодо походження слов'ян стали більш полярними. Це

простежується на міжнародній конференції, організованій у Кракові в 2001 році, на якій науковці, що репрезентували різні погляди та наукові дисципліни, представили свої думки.

На думку експертів, хороший стан археології раннього середньовіччя на початку третього тисячоліття свідчить про її все більш тісну співпрацю з істориками, що підкреслює повернення історичної науки до її витоків і джерел розвитку. Великий внесок у цьому плані зробив Александр Гієштор, який ще в 1950-х роках підтримував тісні наукові контакти з середовищем медієвістів, які досліджували походження польської держави. Те ж саме можна сказати і про Генрика Самсоновича. Важливим етапом міждисциплінарної співпраці стала ювілейна конференція, організована Фондом польської науки в Каліші. Конференція завершилася публікацією: «Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy» (Польські землі в X столітті та їх місце в формуванні нової карти Європи), виданої Фондом у 2000 році. Також робилися спроби популяризувати найновіші досягнення археології, про що свідчить велика кількість виданої наукової літератури.

Злам тисячоліття ознаменував значну зміну поколінь на горизонтах польської медієвістики. Багато видатних науковців, які розпочали свою кар'єру в середині 1950-х років, вийшли на пенсію. На думку Анджея Буко станом на сьогодення нове покоління молодших дослідників перебуває у науковому розквіті. Їхні роботи є продовженням досягнень попередників, проте їх виділяє глибина наукових досліджень і якість. Такий стан справ зумовлений різними факторами, особливо неминучими змінами в методологічних орієнтаціях і теоретичних основах, а також розвитком дослідницьких методів в археології.

Висновки. Як наукова дисципліна, археологія ранньосередньовічної Польщі пройшла довгий шлях від фольклорних переказів і колекціонерських зібрань до серйозних міждисциплінарних досліджень. Зародки цікавості польською старовиною простежуються у суспільстві з давніхдавен, однак сучасної форми наукових досліджень вони починають лише у XVIII ст., а час найінтенсивніших розкопок на всій території Польщі припадає на період після Другої світової війни.

Впродовж минулого сторіччя великий внесок зробили дослідницькі програми при Інституті археології та етнології ПАН, програма «Adalbertus», а також археологічні розкопки, що провадилися в рамках проекту КВРРР. Спільним зусиллями істориків-медієвістів, мистецтвознавців, етнологів та археологів, що займаються вивченням історії середньовічної Польщі, вдалося пролити більше світла на епоху ранньосередньовічної держави Пястів.

На початку XXI ст., польських медієвістів найбільше цікавлять питання точного датування викопних пам'яток за допомогою новочасних технологій. Серед досліджуваних пам'яток – ті, котрі були віднайдені в більш ранні періоди і ті, котрі досліджуються на археологічних розкопках сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Пер. з англ. П. Таращук. – Київ: Основи, 2008. – 1080 с.
2. Яровий В. І. Історія західних і південних слов'ян. – Київ: Либідь, 2009. – 629 с.
3. Папакін А. Проблема походження ранньосередньовічної держави П'ястів: нові підходи у сучасній польській історіографії. Славістична збірка. Вип. III. Київ, 2017. С. 174–184.
4. Buko A. The Archeology of Early Medieval Poland. Leiden-Boston: Brill, 2008. 475 p.
5. Buko A. Ośrodki centralne a problem najstarszego patrymonium dynastii Piastów / Idem: Archeologia Polski LVII 1–2 (2012), S 133–159.
6. Jasiński T. Początki Polski w nowym świetle. Nauka, 2007, № 4. S. 7–18.
7. Klimowicz M. Oświecenie. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 2002. 606 s.
8. Możdzioch S. Grody wczesnopiastowskie w świetle wyników tzw. Badań "milenialnych" oraz efektów najnowszych prac wykopaliskowych. Mezi raným a vrcholným středověkem: Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci / Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2012. S. 443–457.
9. Urbańczyk P. Before the Poles: problems of ethnic identifi cation in Polish archaeology of the Early Middle Ages. Archaeology of Identity – Archäologie der Identität: збірник наукових праць / Eds.: M. Mehofer, W. Pohl. Austrian Academy of Sciences. Wien, 2010. P. 203–325.

REFERENCES

1. Davis N. *"God's Playground: A History of Poland"* [Bozhe ihryshche: istoriia Polshchi] // Kyiv: Osnovy, 2008. – 1080 p. [in Ukrainian].
2. Yarovyi V. *"History of the Western and Southern Slavs"* [Istoriia zakhidnykh i pivdennykh slovian] // Kyiv: Lybid, 2009. – 629 p.

3. Papakin A. *"The Problem of the Origin of the Early Medieval Piast State: New Approaches in Contemporary Polish Historiography"* [Problema pokhodzhennia rannoserednovichnoi derzhavy Piastiv: novi pidkhody u suchasnii polskii istoriohrafii] //Slavic Collection. Vol. III. Kyiv, 2017. P. 174–184. [in Ukrainian].

4. Buko A. The Archeology of Early Medieval Poland. Leiden-Boston: Brill, 2008. 475 p.

5. Buko A. 2012. Ośrodki centralne a problem najstarszego patrymonium dynastii Piastów [Central centers and the issue of the oldest heritage of the Piast dynasty] / Idem: Archeologia Polski LVII 1–2, S. 133–159. [in Polish].

6. Jasiński T. 2002. Początki Polski w nowym świetle [The beginnings of Poland in a new light] / Nauka, 2007, № 4. S. 7–18. [in Polish].

7. Klimowicz M. Oświecenie [Enlightenment] / Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa. 606 s. [in Polish].

8. Możdzioch S. 2012. Grody wczesnopiastowskie w świetle wyników tzw. Badań "milenialnych" oraz efektów najnowszych prac wykopaliskowych. [Early Piast strongholds in light of the results of the so-called "Millennial Research" and the effects of the latest excavation work] / Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky. S. 443–457. [in Polish].

9. Urbańczyk P. Before the Poles: problems of ethnic identifi cation in Polish archaeology of the Early Middle Ages. Archaeology of Identity – Archäologie der Identität: збірник наукових праць / Eds.: M. Mehofer, W. Pohl. Austrian Academy of Sciences. Wien, 2010. P. 203–325.

УДК 340.15(477)”08/12”(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-2

Владислав ЄГОРОВ,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук та історії
Київського національного університету будівництва і архітектури
(Київ, Україна) egorov.1977@email.ua

ПРО ІСТОРІЮ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН КНЯЗЯ ТА ВІЧЕВИХ ЗБОРІВ В ДАВНЬОРУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ У ПЕРІОД IX – ПОЧАТКУ XIII СТ.

В статті приділено увагу розгляду розвитку, змінам в організації, функціонуванні державної влади в період існування Давньоруської держави доби IX–XIII ст. В дослідженнях визнано, що XI–XII ст. у Давній Русі особливо вагомою стає законодавча функція князя, її коли складовою характеристики князівської влади було її сакральне значення, оскільки наявність князя відомого роду була складовою гармонії світобудови в житті міських спільнот. Дослідники наголошують на тому, що в цей період міщани здійснювали реалізацію своїх інтересів через колективний орган – віче. В цей період було й сформовано зміст міського права, котре регулювало відносини між мешканцями міст, упорядковували організацію міського життя, яке здійснювалось за принципом самоуправління, визначало права, обов’язки громадян. Отже, віче – колективний орган представництва інтересів міщан включав представників міських верхів – купців, власників майстерень, лихварів, а також, незаможних прошарків – селян – городників ремісників, торгівців, служилих люди навколишніх приміських оборонних Кількість учасників зборів визначалась кількістю населення міста, а компетенцією було запрошення князя на стіл, збір ополчень, суд, зміна посадовців князів.

Проблема походження, функціонування, повноважень князівської влади та віча має досить тривалу передісторію вивчення, де наголошувалось тому що віче мало демократичний характер і було широко розповсюджене на Русі або ж було зборами впливової аристократії, серед котрої виділилися міські торгівці.

В статті на основі відомостей одного з найдавніших писемних джерел про середньовічну історію України – Русі Повісті Минулих літ XII ст., проаналізовано інформацію про повноваження, форми функціонування та досить широкий фактичний матеріал конкуренції князівської влади та органу народного представництва – віча. Так, зокрема про народний характер віча, його зв’язок з додержавним часами свідчить повідомлення про раннє життя центрального з племен Давньоруської держави – полян, котрі збираються разом для вирішення питань про сплату данини хазарам. Причинами виокремлення може бути визнано певний тенденційний виклад подій у тексті літопису, що створювалась в період правління князя Володимира Мономаха. Це ж джерело подає цілу низку наступних самовладних рішень здійснених князями без участі віча, – підкорення навколишніх племен, похід на Візантію, за участі війська з підконтрольних племен (тут можливо була участь віча) та самовладне рішення Ярослава Мудрого про поставлення ним митрополита Іларіона з місцевих, що було наслідуванням прикладу Візантійського імператора котрий мав необмежену владу, а, отже, й тут йшлося про усунення князівської влади від обмежень вічового рішення.

Важливо наголосити, що текст найдавнішого літопису також містить численні підтвердження невпинного послаблення князівської влади поряд з посиленням віча після першої половини XI ст. Серед цих прикладів – київське заворушення 1068, 1113 рр., поширення практики запрошення князів на княжі столи в наступні десятиріччя та в XII ст. Отже, відповідно до змісту цього джерела та Київського літопису XII ст. наступні десятиріччя аж до нападу татар у XIII ст. роль вічових зборів у вирішенні питань миру, війни, виборів /усунення князів продовжує зростати, що особливо позначилось у функціонуванні Новгородського віче. Окремим було становище північної Русі де вічові порядки у XI–XII ст. не набули такого розвитку як в українських землях Давньої Русі. Водночас, тенденції посилення віча відбувалися на тлі збереження практики посадження князя на князівський стіл самостійно, без участі народних зборів, або посадження князями своїх родичів на князівський стіл, як це відбувалось у Києві, Чернігові протягом XII ст. Численні підтвердження цьому містяться в Київському літописі XII ст.

Важливою сферою в котрій виявлялося послаблення князівської влади та посилення віча була проблеми пов’язані з їхніми повноваженнями – оголошення війни, миру, організація військових походів, що відповідало первісному призначенню князівської влади. Процес послаблення князівської влади в Давньоруській державі постійно відбувався аж до нападу татар у 20–30-х рр. XIII ст.

Ключові слова: *Віче, князь, Русь, Повість Минулих літ, народовладдя, Київський літопис XII ст., тисяцькі, військова демократія, удільні князівства.*

Vladyslav EGOROV,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science and History
Kyiv National University of Construction and Architecture
(Kyiv, Ukraine) egorov.1977@email.ua

ON THE HISTORY OF STATE-LAW RELATIONS OF THE PRINCE AND THE VICHE GATHERINGS IN THE ANCIENT RUS STATE IN THE IX – BEGINNING OF THE XIII CENTURY

The article focuses on the development, changes in the organization and functioning of state power during the existence of the Old Rus' State of the IX–XIII centuries. The researchers recognize that in the XI–XII centuries in Old Rus' the legislative function of the prince became especially important, and its sacred significance was a component of the princely power characteristic, since the presence of a prince of a well-known family was a component of the harmony of the universe in the life of urban communities. The researchers emphasize that during this period the townspeople realized their interests through a collective body, the viche. During this period, the content of municipal law was formed, which regulated relations between city residents, organized the organization of city life, which was carried out on the principle of self-government, and determined the rights and obligations of citizens. Thus, the viche, a collective body representing the interests of the townspeople, included representatives of the urban elite – merchants, workshop owners, moneylenders, as well as the poor – peasants, gardeners, craftsmen, traders, and servants of the surrounding suburban defense The number of participants in the assembly was determined by the number of the town's population, and its competence was to invite the prince to the table, gather militias, hold court, and change princely officials.

The problem of the origin, functioning, and powers of princely power and the veche has a long prehistory of study, with emphasis on the fact that the viche was democratic in nature and widespread in Rus' or was a meeting of the influential aristocracy, among whom city merchants stood out.

The article analyzes the information about the powers, forms of functioning and a fairly wide range of factual material on the competition between the princely power and the body of popular representation – the viche – based on the information from one of the oldest written sources on the medieval history of Ukraine – the Rus Tale of Bygone Years of the twelfth century. Thus, in particular, the popular character of the viche and its connection with pre-state times is evidenced by the report on the early life of the central tribe of the Old Rus' state – the Poles, who gathered together to decide on the payment of tribute to the Khazars. The reasons for this can be recognized as a certain tendentious presentation of events in the text of the chronicle, which was created during the reign of Prince Volodymyr Monomakh. The same source provides a number of subsequent autocratic decisions made by princes without the participation of the viche, such as the conquest of the surrounding tribes, a campaign against Byzantium, with the participation of troops from the controlled tribes (here the participation of the veche was possible), and Yaroslav the Wise's autocratic decision to appoint Metropolitan Hilarion from the locals, which followed the example of the Byzantine emperor, who had unlimited power, and thus, here, too, it was a question of removing princely power from the restrictions of the viche decision.

It is important to emphasize that the text of the oldest chronicle also contains numerous evidences of the steady weakening of princely power along with the strengthening of the veche after the first half of the eleventh century, Thus, according to the content of this source and the Kyivan Chronicle of the twelfth century, in the following decades up to the Tatar attack in the thirteenth century, the role of viche assemblies in resolving issues of peace, war, and election/ removal of princes continued to grow, which was especially evident in the functioning of the Novgorod viche. The situation in northern Rus was different, where viche orders in the XI–XII centuries did not develop as much as in the Old Rus' Ukrainian lands. At the same time, the tendencies of strengthening the viche occurred against the background of preserving the practice of putting the prince on the prince's table independently, without the participation of the people's assembly, or putting princes' relatives on the prince's table, as it happened in Kyiv and Chernihiv in the twelfth century.

An important area in which the weakening of princely power and the strengthening of the viche were manifested was the problems associated with their powers – the declaration of war, peace, and the organization of military campaigns, which corresponded to the original purpose of princely power. The process of weakening of princely power in the Old Rus' state was constantly taking place until the Tatar attacks in the 20–30s of the XI–XIII th century.

Key words: *Viche, prince, Rus, Tale of Bygone Years, people's power, Kyiv Chronicle of the Twelfth Century, tysiatski, military democracy, fiefdoms.*

Постановка проблеми. В дослідженнях організації влади в період найдавнішої ранньослов'янської держави на території України – Давньої Русі доби IX–XIII ст. однією з важливих її складових вважають існування центрального управління, котре уособлювали Великий князь, боярська рада, князівські з'їзди та віче. Кожна з цих інституцій була виявом відповідно монархічної, аристократичної та демократичної тенденцій в устрої Русі. Загальновідомо, що на чолі держави стояв Великий князь київський. В добу IX–X ст. його повноваження обмежувалися керівництвом

дружиною, організацією воєнних походів, збиранням данини, охороною кордонів, дипломатичною діяльністю, (котра розглянута в сучасних дослідженнях.), здійсненням суду за звичаєвим правом (Сохацький, 2021: 4–15). Київські князі тоді володіли переважно київською землею. Племена сплачували Києву данину й залучалися до участі у військових діях. З часу Володимира Великого, князь розглядається як верховний володар і розпорядник усієї землі держави. У зв'язку з ускладненням структури війська (дружина, війська васалів, ополчення) зростає обсяг його діяльності як воєначальника. Функції щодо захисту кордонів передбачали організацію сторожової служби, будівництва укріплень, підтримання зовнішніх зв'язків. Були й нові функції: (організація будівництва шляхів, мостів та ін.), придушення народних повстань, опору пригнічених, керівництво збором податків, мита за торгівлю, плати за судочинство, штрафів. Князь сприяв поширенню християнства, адже з його прийняттям влада князя мала більш реальний політичний зміст, мала певну сакральність (Іванов, 2013: 62).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В дослідженнях визнано, що XI–XII ст. особливо вагомою стає законодавча функція князя, коли від середини XII ст. влада децентралізується, що було пов'язано з політикою Ярослава Мудрого. З того часу Великий князь – титулований глава династії князівств. Міжкнязівські відносини не були унормовані, й, зокрема, принцип «старшинства» котрий стверджувався правом сили. Саме ця обставина на наш погляд і сприяла надзвичайному підсиленню впливу іншого органу влади – віча. Так, на думку М.С. Грушевського, зважаючи на ту обставину, що згідно з джерел вічова активність зростає у XII–XIII ст., що свідчило про посилення вічової організації (Грушевський, 1993: 209–223).

Важливою складовою характеристики князівської влади також було її сакральне значення, оскільки наявність князя відомого роду була складовою гармонії світобудови в житті міських спільнот. Ця обставина особливо гостро виявлялася після смерті князя, коли його майно розграбовувалося, а після вокняжіння наступника порядок поновлювався (Ричка, 2021а: 12–14). Дослідниками робиться наголос на певній втраті розуміння початкового значення для народу інституту князівської влади, його ролі у системі світобудови в уявленні людей Давньоруської держави. Дослідники наголошують на тому, що доцентрові процеси на Русі були пов'язані з наявністю князівської влади. А міжкнязівські конфлікти посилювалися через участь в ньому боярства (Толочко, 1998: 96, 110, 244; Карпічніков, Савіцька 2020: 46–59).

Також, в розгляді вічових порядків на Русі М.С. Грушевським було підраховано кількість змін князів та участь громади в цих змінах (Грушевський, 1993: 212; Іванов, 2013: 62; Бойко, 2019: 81). Сучасні дослідники наголошують на тому, що в цей період міщани здійснювали реалізацію своїх інтересів через колективний орган – віче. В цей період було й сформовано зміст міського права в котрому норми, що регулювали відносини між мешканцями міст, упорядковували організацію міського життя, яке здійснювалось за принципом самоуправління, визначали права, обов'язки громадян. А з XI ст. відбувався процес коли старші міста перетворювались на політичні центри князівств, а авторитет місцевих (удільних) князів багато в чому залежав саме від підтримки міської громади і віче (Вовк, 2018: 28). В сучасних дослідженнях також приділено значну увагу й способу організації вічових зборів. Головним джерелом інформації вважають тексти літописів. Дослідники звертають увагу й на те, що ці збори відбувалися на чолі з князем, тисяцьким, або єпископом на княжому дворі, торговищі чи церковному майдані (Карпічніков, 2020: 51). Визнано, що основа учасників зібрань – це вільні жителі міста, які мали власне господарство, мешканці волостей, поряд з тим, що провід належав міській верхівці та феодалам. Отже, визнається, що віче було органом міських верхів – купців, власників майстерень, лихварів, а також, незаможних прошарків – селян – городників ремісників, торгівців, потім служилі люди навколишніх приміських оборонних фортець. Дослідники зазначають, що кількість учасників визначалась кількістю населення міста. Компетенцією цих зборів було запрошення князя, збір ополчень, суд, зміна посадовців князів. Віче скликалося й на знак протесту проти політики князя. Тут укладалися договори з обраними населенням князями, що вважають давньою формою вітчизняного конституціоналізму (Вовк, 2018: 13). Порушення такого договору («ряду»), коли новообраний князь зловживав владою, чинив свавілля, або ж вчиняв злочин, призводила до того, що місцева громада могла позбавити його влади, вигнати з міста, або стратити) (Карпічніков, 2020: 51–52). До особливої компетенції народних зборів відносять також й управління містом або зібрання данини, контрибуції ворогам, як було у Іскоростені 945 р. Зібрання відбувались на міських княжих дитинцях (у Києві біля Софійського храму) без точної періодичності, де рішення приймалися більшістю. В дослідженнях визнано,

що проведення зборів у різних містах мало свій порядок, а організація діяльності самоврядування регулювалася нормами звичаєвого права (Вовк, 2018: 12–13). Зміст рішень визначався значенням міста в котрому відбувались зібрання, особливо це визначало наявність великої кількості ремесел в місті, та провідне становище міста в торгівлі як це відбувалось у Києві. (Іванов, 2013: 63; Вовк, 2018: 9–13).

В дослідженнях є поширеною думка, що на Русі вічові зібрання не стали постійними, як наприклад у Києві де точна згадка у літописі про віче належить до 1068 р., водночас, перші згадки про вічові збори в літописі відомі під 970, 983, 997 рр. а остання – 1202 р. за винятком Новгорода і Пскова. Цю особливість пояснюють тією обставиною, що літописці вважали віче – загальновідомим та зрозумілим явищем тому коли писали про рішення міської громади назву віче могли точно зазначати про ці зібрання в літописах. Вічові збори за період до монгольської навали також не набули повноцінної ваги як інститут міського самоуправління (Вовк 2021: 13–14; Іванов 2013: 63; Бойко, 2019: 82; Ричка, 2021а: 6).

Завдання статті. Зважаючи на наявні дослідження та присутність значного масиву повідомлень у найдавніших літописах постає потреба виокремити головні повноваження князя та віча в їхньому розвитку протягом доби X–XIII ст. існування Давньоруської держави. Адже, проблема походження, функціонування, повноважень віча має досить тривалу передісторію вивчення. Також, слід наголосити на тому, що в дослідженнях народоправства доби Давньої Русі тривалий період від дорадянського часу поширеною є думка що воно віче мало демократичний характер та значне поширення на Русі. Віче, в дослідженнях визнають архаїчним інститутом народовладдя. В сучасних дослідженнях також вважається, що воно мало демократичний характер, але лише у період розпаду Давньоруської держави (Карпічніков, 2020: 51; Іванов, 2013: 63; Єгоров, 2021: 212) були засновані на традиціях військової демократії, коли в цих зборах брали участь чоловіки племен, які могли тримати в руках зброю. В мирний час ці збори обмежували владу вождів, яким належала вся повнота влади у воєнний час. На становлення вічової організації впливало також прискорення економічного розвитку та зростанням міського населення, коли сформувалась особлива міська громада зі своїми правами на основі звичаєвого права та соціальними інтересами. Важливою особливістю визнають й ту обставину, що особливої різниці між містами і селами тоді не існувало, їхніми самоврядним органом були вічові збори (Карпічніков, 2020: 52).

Частина дослідників радянської доби наголошували, що народні збори були лише за формою народними, хоч були зборами впливової аристократії, серед котрої виділилися міські торгівці, поширеною була думка, що віче було суто дорадчим органом, котрий знаходився під повним впливом князя Така думка не мала підтримки, зокрема Новгородського віча. Отже, зміст вічової організації мав певні регіональні особливості (Єгоров, 2021: 212). Слід підкреслити, що у Новгороді та Пскові князівська влада відігравала свою первинну функцію – князь був ватажком військових одиниць, котрі формувало віче. Тому, тут зміни князів був найчастішим і найбільш унормованим. Дослідники вважали, що в цих містах були найглибші демократичні традиції. На думку українських дослідників великий перелік змін князів в цих містах був пов'язаний з постійним прагненням місцевого боярства обмежити князівську владу в цих містах. Важливою була й та обставина, що на півночі Русі демократичні традиції не встигли розвинутися як на півдні (Єгоров, 2021: 213; Толочко, 1998: 238–239, 240). Формулюючи характеристику устрою Давньоруської держави деякі дослідники періоду 1980-х висловили думку, що ця держава до XIII являла собою територію із зібранням конфліктуючих міст-держав (Єгоров, 2021: 213).

Виклад основного матеріалу. Одне з найдавніших джерел, котре містить інформацію про повноваження, форми функціонування та досить широкий фактичний матеріал є найдавніший літопис – Повість минулих літ створена у XII ст. Цей літопис подає напівлегендарне оповідання котре стало основою для теорії про участь варягів у формуванні Давньоруської держави. Тут зазначалось, що чудь, словени, весь та ін. племена у 862 р. вирішили обрати собі князів з варягів.

Цей приклад (як і наступні) може бути підтвердженням, що в джерелах й не згадуватись точно вічові збори, проте мова йдеться саме про такі зібрання. Втім, про народний характер віча, його зв'язок з додержавним часами свідчить повідомлення про раннє життя центрального з племен Давньоруської держави – полян, котрі збиралися для вирішення питань про сплату данини хазарам.

Опис відомого походу регента сина Рюрика Ігоря – Олега – на Русь, його виступу проти Аскольда і Діра у 882 р., сформульований у тексті літопису містить відомості про те, як майбутній князь легко бере міста, підкоряє племена й, згодом, дуже легко ліквідує своїх суперників на князівському столі. Цей виклад подій, не містить

фактів будь-якого народоправства на Русі (Єгоров, 2021: 213). Причинами цього може бути визнано певний тенденційний виклад подій у тексті «Повісті Минулих літ», що створювалась в період правління князя Володимира Мономаха. Літопис подає цілу низку наступних самовладних рішень здійснених й князем Олегом, без участі віча, – підкорення навколишніх племен, похід на греків за участі війська з підконтрольних племен (тут можливо була участь віча), а, також, укладення угоди 912 р. з Візантією. Певним, прихованим свідченням існування противаги рішенням та діяльності князя було загальновідоме попередження волхвів про смерть Олегу (912 р.). Подібним до часів князя Олега було й самовладне правління княгині Ольги, що, мабуть, було проявом особливої лінії автора – укладача Повісті Минулих Літ для формування образу самодержавної, правительки – християнки. Не було виключенням й правління її сина князя Святослава, котрий самостійно, не звертаючись за підтримкою широкого загалу за версією літопису здійснює походи на хазар у 965 р., на в'ятичів, 966 р., болгар у 967 р., а у 969 р. здійснює захоплення Переяславця. А вже у 970 р. Ярополк, за допомогою Святослава сідає на князівський стіл. Те ж саме робить Ярослав Мудрий коли у 1036 р. пропонує новгородцям Володимира.

Водночас, зустрічаємо згадку у джерелі про активну участь народу у вирішенні питань щодо оборони міста Києва, долі князівської родини. Так, 970 р. Новгородці вимагають від Святослава прислати Володимира на князювання, що свідчить про демократичний шлях формування князівської влади (й взагалі влади) у Новгороді. Початок правління Ярополка починається, як і у попередників, коли князі «сідає на стіл», йде на брата Олега 973 р. (Єгоров, 2021: 214). Водночас, літопис наводить згадку про «відмову» киян від Мстислава у 1024 р. Загальновизнано, що наступне самовладне рішення Ярослава Мудрого про поставлення ним митрополита Іларіона з місцевих було наслідуванням прикладу Візантійського імператора котрий мав необмежену владу, а, отже, й тут йшлося про усунення князівської влади від обмежень вічового рішення (Єгоров, 2021: 214; Толочко, 1998: 152–153, 160–162, 281).

Якісно новий етап розпочинається від смерті Ярослава Мудрого. Наступні десятиріччя відбувається постійне послаблення князівської влади поряд з посиленням віча. Так, цей період позначений повним протирічь правлінням князя Ізяслава, котрий хоч і сам посів київський стіл й керував до 1068 р., коли на Київ вчинили напад половці, внаслідок чого вічові збори в цих подіях відіграють провідну роль в спробі організувати оборону міста (Єгоров, 2021: 214). Адже саме в цей час розгорівся конфлікт між князівським посадником та киянами. В цій ситуації князь Ізяслав не погоджується дати зброю киянам, котрі згодом повстали і вигнали князя Ізяслава з міста, поставивши половецького князя (Ричка, 2021а: 7; Толочко, 1998: 175, 182). Згодом, після цих подій, Ізяслав як і попередники самовладно (принаймні це не представлено в джерелі) здійснює похід на чехів 1076 р., на Чернігів (1078) (Ричка, 2021а: 7). Пізніше, так само князь Святополк встановлює мир з половцями.

У 1097 р. відбувається відома нарада серед князів, що, зокрема, може свідчити й про непоступливість князів у своїй монополії на вирішенні важливих державних рішень. Наявний приклад наслідків міжкнязівської боротьби й 1099 р., коли Ізяслав виганяє Давида в ляхи. Водночас, городяни Володимира вимагають прибрати до їх рук осліпителів князя Василька (серед котрих був кн. Святополк що здійснив це без згоди віча) з чим князь Давид погоджується (Ричка, 2021а: 9–10). Вже безперечним свідченням сили вічових зборів є наступні події пов'язані із смертю Мстислава, тіло котрого аристократична верхівка ховала від народних зборів певний час. Коли ж факт смерті було визнано, тоді віче почало вимагати поставити на князювання Святополка. Також, народні збори у Новгороді, на початкуXII ст. відмовляють князю Святополку, котрий хотів почати правити чи сам, чи посадити свого сина, забезпечивши тут свій вплив (Ричка, 2021а: 9).

Так само й по смерті Святополка у 1113 р. кияни (фактично віче), розпочавши виступ проти торгівців сіллю що торгували та підвищували її ціну за підтримки попереднього князя Святополка, запросили на княжий стіл В.Мономаха. Таку інформацію містить ПВЛ (Толочко, 1998: 203–204). Інше джерело, Новгородський перший літопис виклав цю подію наступним чином – князь Володимир Мономах власноруч посів князівський стіл. Згодом, він у 1117 р. посадив свого онука у Новгороді, а потім під Київ до Білгорода (Толочко, 1998: 209; Ричка, 2021а: 12; Єгоров, 2021: 215). Відновлена за часів Мономаха сильна централізована князівська влада проіснувала до смерті сина Мономаха Мстислава. Він ще за часів В.Мономаха ходив з «новгородцями» на чудь, на Новгородських бояр у 1118, 1116 рр. У 1125 р. він посів Київський князівський стіл (Єгоров, 2021: 215).

Подальші події відображено в Київському літописі XII ст., котрий міститься в Іпат'євському списку. Зміст цього джерела свідчить, що наступні десятиріччя аж до нападу татар у XIII ст. роль вічо-

вих зборів увирішенні питань миру, війни, виборів / усунення князів продовжує зростати. Так, у 1138 р. вигнали новгородці князя Всеволода привели Святослава Ольговича, а вже 1139 р. вигнали й цього князя разом з смольнянами (Толочко, 1998: 212). Не сприйняло віче й те, що у 1141 р. князь. Всеволод намагався посадити новгородцям брата Святослава Володимировича, але було обрано князем Ростислава Георгійовича, а 1146 р. помираючий князь Всеволод також рекомендував віче Ігоря, але кияни обрали князя Ізяслава з Переяслава (ці події охопили велику частину інформації вміщену у Київському Літописі XII ст.) (Єгоров, 2021: 216; Ричка, 2021b: 11, 13).

Досить часто літописний виклад зводиться до того, що князеві напряму відмовляли на його претензії правити. Так, у 1150 р. кияни відмовляють князеві Володимиру, у 1151 р. те ж роблять білгородці стосовно князя Юрія, виголошуючи що їх князь – Ізяслав, а у 1153 р. галицькі мужі відмовились від послуг князя Ярослава, вирішуючи самостійно битися з князем – Ізяславом (Ричка, 2021b: 17). Того ж року новгородці виганяють Ізяслава, посадивши князя Романа Ярославовича, а 1154 р. кияни посадили князя Ростислава «служити нам як живіт свій». Згодом, сюди на «запрошення» киян рушив у 1158 р. князь Ізяслав Давидович, оскільки попередник Юрій помер. Подібним чином скидають з князівства князя Романа Ярославовича і ставлять Ростислава Мстиславовича володимирці, а кияни у 1177 р. визначають напрям військового походу князя Святослава до Білгорода куди хоче увійти князь Роман.

Найбільш активними у змінах князів було Новгородське віче. Так, у 1161 р. новгородці заявили про те, що у них може бути один князь Ізяслав. У 1169 р. було вигнано князя Святослава (новгородцями влаштовано віче проти нього), а у 1171 р. новгородці прислали до Мстислава прислати його сина Романа. У 1174 р. віче запросило князя Андрія Суздальського. 1178 р. звертаються до князя Мстислава правити в Новгороді. Новгородці (віче) у 1184 р. пішли і запросили князя Давида з Смоленська, а у 1187 р. вигнали князя Мстислава Давидовича і тоді ж князем став Ярослав Володимирович. Року 1196 вкотре «здумали новгородці» й вигнали князя Ярослава, залишившись взимку без князя, що було зроблено у 1221 р. стосовно князя Всеволода, в той час коли ще 1214 р. вишгородці відкрили ворота Ярополку (Єгоров, 2021: 216).

Поряд з тим, поширеною залишається практика посадження князя на князівський стіл самостійно, або свого родича. Численні підтвердження цьому містяться в Київському літописі XII ст. Так, коли помер 1123 р. Давид Святославович у Чернігові його брат Ярослав поставив Симіона Єпископом. Князь Ярополк переводить Всеволода Мстиславовича з Новгорода до Переяслава 1133 р., а згодом він передає Переяславль Юрію 1136 р. А вже 1151 р. князь Ізяслав підсилає Давида Володимировича йти в Чернігів. Подібним чином у 1157 р. діє й князь Юрій, котрий ставить свого сина в Києві Андрія – на Вишгород, Бориса – на Турів, Гліба – на Переяслав. Згодом, у 1166 р., князь Ярослав надсилає Іллю новгородцям., а у 1171 р. князь Мстислав садить Андрія у Києві. У 1180 р. князь Ігор ставить свого брата Всеволода у Чернігів.

Також, був можливим й зворотній варіант, коли князя «забирали з княжіння», як відбулося у 1168 р., коли Ростислав забрав Мстислава з Володимира, а у 1193 р., князь Всеволод вивів Ярослава з Новгорода. Самостійно, без участі народних зборів, (літопис про це не згадує), розпочинається князівське правління Мстислава у Києві 1125; Всеволода у Києві 1140; князя Ярослава у Києві у 1159 р.; 1160 р. Ростислава у Києві, котрий згодом пішов з дружиною на Чернігів. У 1169 р. князь Мстислав почав княжити у Києві, куди увійшов за допомогою війська, де його змінив Володимир Глібович, а у 1173 р. тут сів князь Володимир, а з 1174 р. тут правив князь Ярослав Ізяславович (Єгоров, 2021: 217; Ричка, 2021a: 14).

Важливою сферою в котрій виявлялося послаблення князівської влади та посилення віча була проблема оголошення війни, миру, організація військових походів. Проте, в цьому напрямку, зважаючи на первісне призначення князівської влади, провідні місця посідають князі, що здійснюють походи / оборону, зокрема проти нападів кочовиків. Так у 1121 р. князь Володимир виганяє берендичів (частина тюркомовних племен) з Русі, а князь Ізяслав зголошується відбити від Києва у 1151 р. чорних клобуків (турецькі колоністи, що жили навколо Києва). Водночас, 1128 р. Мстиславова дружина вигнала половців за допомогою новгородців. Так само було у 1198 р., коли новгородці ходили разом з Ярославом на половців. У 1153 р. кн. Ізяслав відправляє сина на половців. Проти них виступає у 1159 р. князь Іван Берладник (Толочко, 1998: 230). Подібне відбувається у 1177 та 1180 рр.

Нерідко, князі виступають разом проти половців, як здійснили у 1161 р. Ізяслав і Святослав, або як князь Мстислав, котрий зібрав князів – Ярослава з Луцьку, Володимира Андрійовича з Юрієм Давида з Вишгорода, Юрійовича Івана з Турова проти половців, або як учинив князь Мстислав

Ізяславович, котрий у 1170 р. збирає князів Ольговичів з Чернігова (Єгоров, 2021: 218). Водночас, активна участь князів у боротьбі з сусідніми племенами не виключає й те, що сили самих самоврядних міст були спрямовані на боротьбу з ними, як це було у 1178 та 1191 роках, коли новгородці ходили на чудь.

Самі ж представники міст, котрі мали міцні демократичні традиції здійснюють спротив проти зазіхань князів, що викликає князівську агресію. Так, князь Ізяслав у 1146 р. йшов на Новгород, а князь Володимир брат Ізяслава вдерся у Білгород, а 1162 р. сюди невдало ходив походом князь Ізяслав і, згодом, був вбитий. Спротив зазіханням князя відбувався й 1173 р під час осаду Романом Ростиславовичем та Мстиславом Новгорода, коли «новгородці» вирішили оборонятися. У 1175 р. володимирці пропонують мир князю Ярополку під час осади Володимира (Волинського) (Єгоров, 2021: 218).

Висновки. Отже, вже найдавніших писемних джерелах Давньоруської держави містилася рання інформація про участь народних зборів у прийнятті державних рішень, зокрема про запрошення варягів (IX ст.). Після короткого етапу зміцнення Давньоруської держави та посилення влади князя в добу Ярослава Мудрого надходить тривалий період коли князівська влада посідає своє традиційне, обмежене місце у системі влади Русі, поступаючись дедалі більше вічовим зборам. Подальші десятиріччя від XII ст. аж до нападу татар у XIII ст. роль вічових зборів у вирішенні питань миру, війни, виборів / усунення князів продовжує зростати порівняно з князівською владою, що особливо позначилось на діяльності Новгородського віча, котре й у 1263 р. обирає нового князя (Єгоров, 2021: 219). Саме тут за князівською владою збереглися тільки первісні функції що існували за додержавних часів – організація військових походів/оборони проти численних нападів кочовиків та сусідніх племен. Водночас, ці тенденції відбувалися на тлі збереження практики посадження князя на князівський стіл самостійно, без участі народних зборів, або посадження князями своїх родичів на князівський стіл, як це відбувалось у Києві, Чернігові протягом XII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко І.Місце і роль Києво-Руської держави в багатовіковій історії Українського державотворення. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2019. Випуск 68. С. 74–87.
2. Вовк О.Й. Літописи XI–XV століть як джерело пізнання міського самоврядування Русі. Актульні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 6 Т. 1. С. 8–14.
3. Грушевський М.С. Історія України – Русі, К.: «Наукова думка», Т. 3, 1993. 588 с.
4. Єгоров В. В. Про історію державно-правових відносин князя та вічевих зборів в Давньоруській державі у період IX – початку XIII ст. Просторове планування: містопланування, архітектура, політичні та соціокультурні засади. Зб. наук. пр. Вип. II. В 2-х ч. Київ–Тернопіль : КНУБА, «Бескиди», 2021. Частина 1. С. 210–219.
5. Іванов В. М. Історія держави і права України. Підручник. Київ: КУП НАНУ, 2013. 892 с.
6. Карпічков В., Савіцька В. Еволюція інституту князівської влади в Давньоруській державі (IX–XII СТ.). Юридичний вісник. 2020. № 3. С. 46–59.
7. Карпічков В. О. Становлення та розвиток органів місцевої влади в Давньоруській державі. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. 2020. Вип. 88. С. 44–65.
8. Ричка В.М.З історії міського (само) управління Київської Русі. Український історичний журнал. 2021. № 2. С. 4–18.
9. Ричка В.М. Меморандум Ярослава Осмомисла (Про походження ранніх галицьких звісток Київського літопису XII ст.) Український історичний журнал. 2021. № 6, С. 4–20.
10. Серьогіна С.Г., Демиденко Г.Г., Про демократичні традиції вітчизняного державотворення. Державне будівництво та місцеве самоврядування 2021.Випуск 41. С.11–36.
11. Сохацький Я. Відносини між Східно-Франкською державою та Київською Руссю в X–XI ст. Український історичний журнал. 2021. № 3. С. 4–15.
12. Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. Україна крізь віки. К.: «Альтернативи», 1998. Т. 4. 352 с.

REFERENCES

1. Boiko I. (2019) Mistse i rol Kyievo-Ruskoi derzhavy v bahatovikovii istorii Ukrainskoho derzhavotvorennia. [The place and role of the Kyivan-Rus state in the centuries-old history of Ukrainian statehood] Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna. Bulletin of Lviv University. Legal Series. Issue 68. 74–87. [in Ukrainian]
2. Vovk O.I. (2018) Litopysy XI–XV stolit yak dzherelo piznannia miskoho samovriaduvannia Rusi. [Chronicles of the XI-XV centuries as a source of knowledge of the Rus city government] Aktulni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii. Actual problems of national jurisprudence. № 6. T. 1. 8–14. [in Ukrainian]
3. Hrushevskyi M.S. (1993) Istoriia Ukrainy – Rusi [History of Ukraine – Rus], K.: «Naukova dumka», T. 3, 1993. Vol. 3, 1993, 588 p. [in Ukrainian].
4. Yehorov V. V.(2021) Pro istoriiu derzhavno-pravovykh vidnosyn kniazia ta vichevykh zboriv v Davnoruskii derzhavi u period IX – pochatku XIII st. [On the history of state-legal relations between the prince and the vecheske assembly in the Old

Rus state in the period of the IX – early XIII centuries] Prostorove planuvannia: mistoplanuvannia, arkhitektura, politychni ta sotsiokulturni zasady. Spatial planning: urban planning, architecture, political and socio-cultural principles. Collection of scientific papers. In 2 parts. Kyiv–Ternopil : KNUBA, «Beskydy», Part 1. 210–219. [in Ukrainian].

5. Ivanov V. M. (2013) Istoriia derzhavy i prava Ukrainy. Pidruchnyk. [History of the State and Law of Ukraine.] Kyiv: KUP NANU, 892 p. [in Ukrainian].

6. Karpichkov V., Savitska V. (2020) Evoliutsiia instytutu kniazivskoi vlady v Davnoruskii derzhavi (IX–XII ST.). [Evolution of the Institute of Princely Power in the Old Russian State (IX–XII centuries).] Yurydychnyi visnyk. Legal Bulletin. № 3. 46–59. [in Ukrainian].

7. Karpichkov V.O. (2020) Stanovlennia ta rozvytok orhaniv mistsevoi vlady v Davnoruskii derzhavi. [Formation and development of local authorities in the Old Rus state.] Aktualni problemy derzhavy i prava. Zbirnyk naukovykh prats. Actual problems of state and law. Collection of scientific papers. Issue. 88. 44–65. [in Ukrainian].

8. Rychka V.M. (2021) Z istorii miskoho (samo) upravlinnia Kyivskoi Rusi. [From the history of city (self) government of Kievan Rus.] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Ukrainian Historical Journal. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. № 2. 4–18. [in Ukrainian].

9. Rychka V.M. (2021) Memorandum Yaroslava Osmomysla (Pro pokhodzhennia rannikh halytskykh zvistok Kyivskoho litopysu KhII st.) [Memorandum of Yaroslav Osmomysl (On the Origin of the Early Galician News of the Kyiv Chronicle of the Twelfth Century)] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Ukrainian Historical Journal. № 6. 4–20. [in Ukrainian].

10. Serohina S.H., Demydenko H.H.(2021) Pro demokratychni tradytsii vitchyznianoho derzhavotvorennia. [On the democratic traditions of the national state.] Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia. Building and Local Self-Government 2021. Issue 41, 11–36. [in Ukrainian].

11. Sokhatskyi Ya. (2021) Vidnosyny mizh Skhidno-Frankskoiu derzhavoiu ta Kyivskoiu Rusi v X–XI st. [Relations between the East Frankish State and Kievan Rus in the X-XI centuries.] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Ukrainian Historical Journal. № 3. 4–15. [in Ukrainian].

12. Tolochko O.P., Tolochko P.P. (1998). Kyivska Rus. Ukraina kriz viky [Kyivska Rus. Ukraine through the ages.] K.: «Alternatyvy». T. 4. 352 p. [in Ukrainian].

УДК 94:355.316«1946–1988»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-3

Остап ЗУБКОВИЧ,
orcid.org/0009-0009-9540-713X
аспірант кафедри історії та археології
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(Запоріжжя, Україна) zubkovytch@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ СРСР І КОЛЕКТИВНИМ ЗАХОДОМ ВПРОДОВЖ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» ЯК ОДНА З ПЕРЕДУМОВ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті зроблено спробу характеристики інформаційно-ідеологічного протистояння між СРСР та західним цивілізованим світом у період «Холодної війни». Зауважено, що це протиборство проявлялося, переважно, у використанні неконвенційних засобів, включно з: інформаційно-пропагандистськими акціями, шпигунством, економічними санкціями, актами психологічної війни, протистоянням в космічних технологіях тощо. Наголошено, що Кремлівський режим завжди використовував свої потужні інформаційно-ідеологічні ресурси (ЗМІ, пропаганду тощо) задля протистояння із зовнішнім цивілізованим світом й поширення свого впливу на інші (насамперед – сусідні) країни. При цьому, у своєму інформаційно-ідеологічному протистоянні із західним цивілізованим світом, Радянський Союз і його прокомуністичні сателіти використовували: пропагандистські засоби, інформаційно-ідеологічні диверсії й інші чинники інформаційно-психологічної війни (телебачення, друкована преса, радіопропаганда тощо). Відтак формувався цілий комплекс інформаційно-ідеологічних аспектів, котрі й стали суттєвою передумовою сучасної російсько-української війни. Підсумовано, що гібридний характер російської неоімперської політики завжди передбачав значну роль інформаційного тиску на населення, що здійснювався на усіх рівнях комунікації, торкаючись практично всіх сторін життя й свідомості радянських громадян. Водночас, особлива роль приділялася пропаганді задля маніпулювання світоглядом людей. І як наслідок – починаючи з часів «Холодної війни», різко загострилося інформаційно-ідеологічне протиборство між СРСР й західним цивілізованим світом. Це протистояння триває і в наш час. Таким чином, сучасна російсько-українська війна, значною мірою, зумовлена саме цим протиборством.

Ключові слова: *інформаційно-ідеологічне протистояння, «Холодна війна», колективний Захід, західний цивілізований світ, російсько-українська війна, інформаційно-психологічна війна, російська неоімперська політика.*

Ostap ZUBKOVYCH,
orcid.org/0009-0009-9540-713X
Postgraduate Student at the Department of History and Archeology
Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University
(Zaporizhzhia, Ukraine) zubkovytch@gmail.com

INFORMATIONAL AND IDEOLOGICAL CONFRONTATION BETWEEN THE USSR AND THE COLLECTIVE WEST DURING THE COLD WAR AS ONE OF THE PREREQUISITES FOR THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article attempts to characterize the information and ideological confrontation between the USSR and the Western civilized world during the Cold War. It is noted that this confrontation was manifested mainly in the use of unconventional means, including: information and propaganda campaigns, espionage, economic sanctions, acts of psychological warfare, confrontation in space technologies, etc. It is noted that the Kremlin regime has always used its powerful information and ideological resources (mass media, propaganda, etc.) to confront the external civilized world and spread its influence to other (primarily neighboring) countries. At the same time, in its information and ideological confrontation with the Western civilized world, the Soviet Union and its pro-communist satellites used: propaganda tools, information and ideological sabotage and other factors of information and psychological warfare (television, printed media, radio propaganda, etc.). Consequently, a whole complex of information and ideological aspects was formed, which became an essential prerequisite for the modern Russian-Ukrainian war. It is concluded that the hybrid nature of Russian neo-imperial policy has always implied a significant role of information pressure on the population, carried out at all levels of communication, touching upon almost all aspects of life and consciousness of Soviet citizens. At the same time, a special role was given to propaganda for manipulating people's worldview. And as a consequence – starting from the time of the "Cold War", the information and ideological confrontation between the USSR and the Western civilized world has sharply intensified. This confrontation continues in our time. Thus, the modern Russian-Ukrainian war is largely due to this confrontation.

Key words: *information and ideological confrontation, Cold War, collective West, Western civilized world, Russian-Ukrainian war, information and psychological warfare, Russian neo-imperial policy.*

Постановка проблеми. «Холодна війна» ознаменувала собою новий етап протиборства тоталітарної радянської держави із західним цивілізованим світом. І попри те, що Радянський Союз вже досить давно не існує, це протистояння, з невеликими перервами, спостерігається й нині. І якщо спочатку воно мало військово-політичний характер, то поступово набуло нових форм: інформаційного та ідеологічного.

Аналіз досліджень. Слід відзначити, що тематика інформаційно-ідеологічного протистояння між СРСР та колективним Заходом впродовж «Холодної війни» – в контексті формування передумов для розгортання сучасної російсько-української війни є досить розкритою в літературі. Проте, це є переважно роботи публіцистичного та популярного характеру. Окремі наукові аспекти теми містяться в працях: С. Хантінгтона (Хантінгтон, 2015; Hantington, 1993), П. Нора (Нора, 2014), Г. Кіссинджера (Кіссинджер, 2018), О. Ситника та Я. Балановського (Ситник О., Балановський, 2022) та ін. Відтак існує потреба висвітлення теми дослідження в більш концептуальному сенсі.

Мета статі – визначення характеру інформаційно-ідеологічного протистояння між СРСР та колективним Заходом впродовж «Холодної війни» – в контексті формування певних підстав і передумов для розгортання сучасної російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Епоха «Холодної війни» характеризувалася, в першу чергу, ідеологічним і геополітичним протистоянням між СРСР і колективним Заходом у процесі виборювання домінуючого становища у світі після їх тимчасової співпраці в процесі боротьби з нацизмом. За деякими опосередкованими винятками (війна в Кореї 1950–1953 рр., В'єтнамська війна 1959–1975 рр. тощо) «Холодна війна» не мала загальноприйнятого військового характеру. Протиборство між ворожими сторонами переважно проявлялося у використанні неконвенційних засобів у вигляді інформаційно-пропагандистських акцій, шпигунства, економічних санкцій, психологічної війни, протистоянні в космічних технологіях тощо.

Як відзначив С. Хантінгтон, на початках «Холодної війни» – впродовж 1950-х – 1960-х рр. практично у всьому світі людей приваблювала комуністична ідеологія, котра асоціювалася з економічним успіхом й військовою могутністю СРСР. Проте ця привабливість зникала паралельно з процесом стагнації радянської економіки, що вже була не спроможна підтримувати військовий потенціал Радянського Союзу. Натомість західні цінності й інститути сприяли консолідації народів світу навколо джерела західної могутності та благополуччя (Хантінгтон, 2015). Адже на переконання цього вченого, заради майбутнього свободи, демократії, відкритих економік, й міжнародного порядку на землі, важливим є глобальне домінування Сполучених Штатів у світі (Hantington, 1993, 83). Однак вже на самому початку «Холодної війни» ситуація для США в інформаційно-ідеологічному протистоянні з СРСР була не надто сприятливою.

Західні держави вже в другій половині 1940-х рр. зіткнулися із низкою геополітичних викликів. Адже після Другої світової війни значно зросла роль Радянського Союзу в міжнародному вимірі, що насамперед проявилося в створенні соціалістичного блоку в країнах Центральної й Південно-Східної Європи. Цей чинник, а також піднесення національно-визвольного руху по всьому світу стимулювали розвинені капіталістичні держави Західної Європи та Америки до об'єднання та спільної протидії соціалістичним і комуністичним тенденціям. У числі перших гібридного радянського інформаційно-ідеологічного впливу зазнали так звані «країни народної демократії» (держави Південно-Східної та Центральної Європи). 27 вересня 1947 р. на основі Комінтерну, котрий фактично являв собою закордонне бюро ЦК ВКП(б), було утворено Комінформ (Комінформбюро) (Гай-Нижник, 2010). Попри те, що офіційна мета Комінформбюро декларувалася в координаційно-інформаційній діяльності комуністичних партій. Проте насправді цю організацію Кремлівським режимом було сформовано задля пропаганди комуністичних ідей (у тому числі й ідеї світової соціалістичної революції) та інформаційно-ідеологічного протистояння доктрині Трумена й плану Маршалла. Адже ці зовнішньополітичні програми були, серед іншого, були спрямовані на обмеження процесу поширення соціалістичних і комуністичних рухів. Одночасно план Маршалла означав перший поштовх на шляху до європейської інтеграції. Адже він, забезпечуючи програму надання західноєвропейським країнам американської допомоги, став першим важливим кроком на шляху до міжатлантичної співпраці та інтеграції.

Для Сполучених Штатів, котрі внаслідок Другої світової війни отримали визначальні позиції у світовій геополітиці, економіці, торгівлі, військовій сфері тощо, важливе завдання полягало не лише в збереженні такого статусу, але й у системному посиленні власних позицій. У тому числі й за рахунок послаблення традиційних світових лідерів (у Західній Європі – Великобританія, Франція й Німеччина, а в Східній Європі – Радянський Союз). Відтак завдяки доктрині Трумена та плану Маршалла втілювалася в життя зовнішньополітичний курс США у напрямку досягнення домінуючого становища у світі.

П'єр Нора зауважив, що для США комуністична загроза та «Холодна війна» стали суттєвими чинниками й внутрішнього самоствердження на рівні країни. І цьому також неабиякою мірою посприяли доктрина Трумена та план Маршалла. Згуртоване суспільство було готове не лише до нових викликів, але й до успішного їх подолання (Нора, 2014, 212, 213). Закономірним чином Сполучені Штати стають інноваційним лідером у цілій низці галузей, зокрема – й освоєнні інформаційних технологій.

Суттєве посилення міжнародного значення Сполучених Штатів, насамперед, було спрямоване проти головної небезпеки для США й усього цивілізованого світу – комуністичної загрози та її головного носія – Радянського Союзу. Відтак протягом 1948–1952 рр., дією доктрини Трумена й плану Маршалла, було забезпечено концептуальне підґрунтя європейської політики Сполучених Штатів у напрямку стратегічного напряму на укладення Північноатлантичної угоди й утворення в 1949 р. блоку НАТО.

Вже на початку «Холодної війни» помічник керівника місії США в Москві Д. Ф. Кеннан виступив з концептом політики стримування експансії СРСР, що полягав у відмові від перспектив співпраці з Радянським Союзом. Натомість Д. Кеннан закликав до поділу на сфери політичного впливу в Європі, щоб зменшити тут роль і впливи СРСР. Такого роду ідеї містилися в телеграмі, надісланій Кеннаном 22 лютого 1946 р. з Москви державному секретарю США Д. Бирнсу. І саме в цій телеграмі була викладена нова стратегія дипломатичних відносин з СРСР (Kennan, 2009). На думку Г. Кіссинджера, «Довга телеграма» Д. Кеннана на початках «Холодної війни» відіграла суттєву роль стримуючого чинника поширенню комуністичної ідеології (Кіссинджер, 2018, 448–449).

У Директиві Ради Національної Безпеки США 20/1 від 18 серпня 1948 р., серед іншого, було зазначено, що Росія, як власне сила, так і як центр світового комуністичного руху, зараз стала дуже серйозною проблемою для зовнішньої політики США, і в нашій країні існує глибока незадоволеність і стурбованість щодо цілей і методів радянських лідерів. Таким чином, політика нашого уряду значною мірою обумовлена бажанням скоригувати радянську політику та змінити міжнародну ситуацію, до якої вона вже привела (Директива Ради Національної Безпеки США, 1948).

Отже, на рубежі 1940–1950-х рр. світ став на межі інформаційно-ідеологічного протистояння між західним цивілізованим простором й Радянським Союзом із його прокомуністичними сателітами. Ключовий аспект цього протистояння мав ідеологічний характер, що проявлялося у системних пропагандистських заходах, інформаційно-ідеологічних диверсіях й інших проявах інформаційно-психологічної війни (телебачення, друкована преса, радіопропаганда тощо). З огляду на це проблема полягала в тому, що Радянський Союз в якості провідного центру світового комуністичного руху, являв собою доволі серйозну потугу перед зовнішньою політикою Сполучених Штатів.

У цей період уряд США намагався скоригувати свою політику таким чином, щоб зменшити комуністичну загрозу – насамперед з боку Радянського Союзу. З цього приводу в Директиві Ради Національної Безпеки США 20/1 від 18 серпня 1948 р. провідними завданнями щодо СРСР було визначено наступні: зменшити міць і впливи Радянського Союзу до таких меж, за яких він більше не зміг би загрожувати миру й стабільності міжнародної спільноти; внести фундаментальні зміни в теорію та практику міжнародних відносин влади СРСР. При цьому, стратегічна мета визначалася в суттєвому скороченні могутності й впливу Радянського Союзу. Зокрема це стосувалося обмеження його «зони сателітів» – сфери, в котрій домінуючим чинником стала гегемонія радянської збройної могутності (серед країн соціалістичного блоку). Іншою сферою впливу СРСР став його вплив на різного роду групи й партії за кордоном, за межами «зони сателітів», котрі звертаються до Радянського Союзу, як до політичного натхненника, і, усвідомлено чи ні, виявляють свою лояльність до нього. Для ефективного вирішення проблем обох сфер, першочерговим вважалося завдання обмеження до розумних меж проявів могутності СРСР. Насамперед, країнам із «зони сателітів» необхідно було забезпечити можливість докорінно звільнитися з-під домінування Радянського Союзу та від його ідеологічного впливу. Також важливо було нівелювати радянський комуністичний міф,

котрий спонукав мільйони людей у багатьох країнах дивитися на Радянський Союз як на визначне джерело надії людства на покращення (Директива…, 1948). Одночасно, як зауважив М. Рутич, Друга світова війна дала можливість багатьом радянським людям побачити життя на Заході й пересвідчитися про існування там реальної свободи й дотримання прав людини, а також побачити значно більший рівень матеріального життя, ніж у Радянському Союзі. Більш того, внаслідок Другої світової війни не лише західні союзники зберегли та зміцнили свободу своїх режимів, а й переможені німці, у тій частині Німеччини, яка залишилася у сфері західного впливу, знову отримали можливість жити в системі демократичного, правового ладу й користуватися свободою. Справа полягала не тільки в західній культурі, а й у знайомстві з суспільною структурою й ідеями та ідеалами Заходу (Рутыч, 1960, 404).

У Директиві Ради Національної Безпеки США 20/1 від 18 серпня 1948 р. також наголошувалося, що мета політики Сполучених Штатів у мирний час полягає у поступовому, з допомогою природних і законних зусиль Західної Європи, відтискання Радянського Союзу з його чільних позицій та надання можливості країнам-сателітам повернути собі свободу дій. Ця мета може бути досягнута та досягається багатьма способами. Найбільш вражаючим кроком у цьому напрямку була оригінальна пропозиція про Програму Реконструкції Європи, сформульовану в гарвардській промові секретаря Маршалла 5 червня 1947 р. Завдання полягало в тому, щоб створити для країн-сателітів СРСР перспективу вступу у відносини економічного співробітництва із Західною Європою. Це сприяло б посиленню зв'язків між Заходом і Сходом й послабленню виняткової орієнтації цих країн на Радянський Союз. Таким чином, стратегічна мета Сполучених Штатів полягала в тому, щоб продовжувати робити все, щоб забезпечити можливість сателітам Радянського Союзу поступово звільнитися з-під його контролю та знайти, у разі їх бажання, оптимальних форм співпраці з урядами Заходу. Все це можливо було реалізувати було досягти як з допомогою економічної потужності, так і завдяки прямим чи непрямим формам інформаційної діяльності, із максимально можливим навантаженням на залізну завісу й заохоченням невійськовими засобами владу СРСР до поступового скорочення невідповідної військової могутності цієї держави та її впливу на своїх сателітів (Директива…, 1948). Особливе значення в «Директиві...» приділялося знищенню міфу та зменшенню дії московської пропаганди. Пріоритетність завдання нівеляції міфу, на якому ґрунтувався міжнародний комунізм, для всього західному цивілізованого світу також була пов'язана з необхідністю протистояння руйнівним закордонним впливам Кремлівського режиму. Останні проявлялися в широкій агентурно-розвідувальній та ідеологічно-диверсійній мережі, із значним залученням «п'ятої колони». І хоча такого роду елементи завжди присутні у будь-якому суспільстві й у випадку західного світу представляють доволі незначний відсоток. Однак протидія йому є визначальним пріоритетом у збереженні цінностей західному цивілізованого світу. До того ж, Кремлівським режимом було зроблено для розвінчання власного міфу значно більше, аніж це змогли б зробити уряди Заходу. Наприклад у цьому сенсі показовим був югославський інцидент. Кремлівські лідери настільки зневажливі, настільки безжальні, владні та цинічні в тих вимогах дотримання дисципліни, які вони пред'являли своїм послідовникам, що небагато з їх сателітів здатні були чітко слідувати їхнім догмам. Ленінсько-Сталінська система, по суті, була спрямована не на те, щоб зробити комунізм масовим міжнародним рухом, а на те, щоб взаємодіяти з невеликою групою бездоганно дисциплінованих і повністю взаємозамінюваних сателітів. Однак ситуація з Югославією поставила великий знак питання в тому, наскільки тоталітарна практика всередині Радянського Союзу добре спрацює й на міжнародній арені. Й. Тіто продемонстрував, що у випадку тоталітарних методів СРСР і їх дії на країни-сателіти не є безумовно ефективними. Відлучення комуністичних лідерів, які перебувають поза ефективним радіусом дії радянської влади, які мають власну територію, поліцію, військову силу і дисциплінові послідовники, може розколоти весь комуністичний рух так, як ніщо інше, і завдати найбільш важкої шкоди міфу про всемогутність і всезнання Сталіна. Таким чином, умови сприяли тому, щоб з боку західному цивілізованого світу сконцентрувати зусилля на виборі переваг з радянських помилок і упущень, заохочувати постійне розкладання структур морального впливу, за допомогою якого кремлівська влада керувала людьми далеко за межами досяжності радянських тоталітарних потуг. Саме тому для урядів Заходу пріоритетне завдання в тому, щоб інформаційною активністю та будь-якими іншими наявними в їх розпорядженні засобами підірвати міф, за допомогою котрого люди далеко від радянського військового впливу утримуються в підпорядкуванні Кремлівського режиму, домогтися того щоб весь світ побачив і зрозумів, що являє собою Радянський Союз, і

зробив би логічні та реалістичні висновки з цього (Директива…, 1948). І зрештою третє стратегічне завдання щодо СРСР полягало в тому, щоб створити ситуації, котрі б змусили радянську владу визнати практичну недоцільність дій на основі концепцій та ідей Комуністичного Інтернаціоналу. Загалом, це було питання утримання Радянського Союзу слабким у політичному, військовому й психологічному відношенні порівняно з міжнародними силами, що знаходяться поза його контролем, та підтримки з боку не комуністичних держав високого рівня вимогливості до СРСР щодо дотримання ним загальноприйнятих міжнародних правил. При цьому, припускалося малоймовірним, що радянські лідери підуть на беззастережну капітуляцію. Існувала версія, що радянська влада розпадеться під вагою безуспішної війни, як це сталося із царським режимом під час Першої світової війни. Але це, з огляду на тогочасні реалії, це також було доволі малоймовірно. Також допускалося, що не вдасться прищепити поняття про демократію впродовж короткого проміжку часу якійсь групі радянського соціуму. Зрештою автори «Директиви...» підсумовували, що вказана проблематика лежить, насамперед, у сфері політичної психології. І у випадку народу, підпорядкованого тоталітарному режиму, психологія та світогляд не можуть бути змінені за короткий проміжок часу простим диктатом чи приписами іноземної влади, навіть наступними за тотальною поразкою та наступною залежністю. Така зміна може стати лише наслідком органічного політичного досвіду цього народу. Найкраще, що одна країна може зробити для привнесення змін такого роду в іншу країну – це змінити зовнішні умови, в яких існує народ, що розглядається. Все вищевикладене вказує на те, що уряди Заходу не могли сподіватися в результаті успішних військових операцій у СРСР створити там владу, котра б повністю підпорядковувалася Заходу та почала б повністю сповідувати цивілізовані політичні ідеали західного світу. Було цілком очевидним те, що, з високою ймовірністю, впродовж тривалого часу урядам Заходу доведеться в тій чи іншій мірі продовжувати мати справу з радянською владою. Відтак не доводилося сподіватися досягти якогось тотального нав'язування західної волі на радянській території, подібно до того, як це було досягнуто в Німеччині та Японії (Директива…, 1948).

Закономірним чином, влада Радянського Союзу, спецоргани, органи державної безпеки й, насамперед КДБ, уважно відслідковували позицію урядів Заходу. Й зокрема характер й чинність Директиви Ради Національної Безпеки США 20/1 від 18 серпня 1948 р. Питання психологічної війни, заторкнуте в цьому документі, на думку фахівців КДБ, було надзвичайно важливою зброєю для сприяння радянським дисидентам й «підірвати мораль радянського народу, посіяти сум'яття й дезорганізувати радянське суспільство». Відтак проголошувалося, що широка психологічна війна є одним із головних завдань США й провідна її мета полягає в знищенні підтримки радянській владі та курсу на комунізм з боку народів Радянського Союзу та його сателітів. На думку очевидця цих подій Ф. Бобкова, в гонці озброєнь, їх вдосконаленні СРСР ніяким чином не відставав від країн Заходу. Але стосовно «дедалі ширшого й глибшого ідеологічного та психологічного наступу, що розгортався проти нас, який становив не меншу небезпеку, ніж приготування у військовій галузі, то тут керівництво Радянського Союзу не вживало скільки-небудь серйозних заходів. Справжня серйозна політична боротьба нерідко підмінялася «радіоглушилкою», забиттям «ворожих голосів». Більш того, цей колишній чільний співробітник КДБ висловив переконання, що «наша партія ідеологічною боротьбою всерйоз не займалася, хоча розмов про це велося багато, навіть занадто багато. Ми займалися лише дрібним декларативним викриттям ворога замість того, щоб протиставити йому свої успіхи та досягнення – а вони у нас, безперечно, були. Ось приклад: американська пропаганда розгортає кампанію щодо порушень прав людини в СРСР. І ніби за командою наші засоби масової інформації починають на всі лади стверджувати, що права людини порушуються не в Радянському Союзі, а в Сполучених Штатах, при цьому факти порушення, що наводяться західними засобами інформації, у нас прав людини ніяк не спростовуються і просто замовчуються» (Бобков, 2003).

Вже у 1970-х рр. спершу в США, а згодом і в Радянському Союзі було впроваджено системи лазерного, інфрачервоного й телевізійного наведення ракет на визначені цілі. Це обумовило значну точність їх потрапляння в цілі. У березні 1983 р. адміністрація Р. Рейгана оголосила про початок реалізації програми Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ) – повномасштабної системи космічного базування, призначеної для перехоплення радянських МБР на розгінній ділянці траєкторії польоту. Лідерами СРСР у відповідь запроваджувалися певні контрзаходи.

Отже, завершення «Холодної війни» ознаменувалось появою Стратегічної оборонної ініціативи (англ. Strategic Defense Initiative – довгостроковою програмою Сполучених Штатів, котра була

оголошена президентом Рональдом Рейганом 23 березня 1983 р., й передбачала формування системи протиракетної оборони, призначеної для захисту США від застосування балістичної стратегічної ядерної зброї. При цьому, Р. Рейган закликав американських вчених й інженерів розробити систему, котра зробила б ядерну зброю застарілою ("Strategic Defense Initiative (SDI)", 2018). Ця програма в ЗМІ отримала також назву «зоряні війни», котра підкреслювала фантастичність програми за своїми цілями та методами їх досягнення.

Починаючи з кінця 1984 р. серед радянського керівництва почала формуватися компромісна позиція щодо скорочення ядерних озброєнь. А в січні 1986 р. М. Горбачовим було проголошено курс на поетапну ліквідацію ядерної зброї в усьому світі. Договір про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності (IRCM) між США й СРСР було підписано 8 грудня 1987 р. в ході радянсько-американської зустрічі на вищому рівні у Вашингтоні. Згідно з цим договором, котрий набув чинності 1 червня 1988 р., вперше в світовій практиці було прийнято рішення про поетапну ліквідацію цілого класу озброєнь.

Загалом слід погодитися з існуючим твердженням про те, що огляду на існування в СРСР тотального контролю над усіма ЗМІ та ізольованість від практично всього світу (Ситник, Балановський, 2022, 658), там були створені всі передумови не лише для досить тривалого функціонування авторитарного (тоталітарного) режиму, але й для інформаційно-ідеологічного протистояння з усім цивілізованим світом.

Висновки. Гібридний характер російської неоімперської політики завжди передбачав значну роль інформаційного тиску на населення, що здійснювався на усіх рівнях комунікації, торкаючись практично всіх сторін життя й свідомості радянських громадян. При цьому, особлива роль приділялася пропаганді задля маніпулювання світоглядом людей. У такій ситуації відбувається сегментація суспільної свідомості – єдина та несуперечлива картина, яка будується на основі відомих населенню історичних образів війни («Друга світова війна», «Афганістан» та ін.).

Починаючи з часів «Холодної війни», різко загострилося інформаційно-ідеологічне протиборство між СРСР й західним цивілізованим світом. Це протистояння триває і в наш час. Відтак сучасна російсько-українська війна, значною мірою, зумовлена саме цим протиборством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобков Ф. Д. КГБ и власть. 2003. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=68163. http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1650.htm (дата звернення: 19.09.2023).
2. Гай-Нижник П. В очікуванні Третьої війни. *Український тиждень*. 2010. № 36. С. 42–44. URL: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/206doc.php (дата звернення: 20.01.2025).
3. Директива Ради Національної Безпеки США 20/1 від 18 серпня 1948 року: зі збірки Thomas H. Etzold and John Lewis Gaddis, eds., Containment. URL: http://www.sakva.ru/Nick/NSC_20_1.html (дата звернення: 18.09.2023).
4. Кіссинджер Г. Дипломатія; пер. з англ. М. Гоцацюка, В. Горбатько. Київ: Вид. група КМ-БУКС, 2018. 864, с. 448–449.
5. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. Із фр. А. Репи. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014. 272 с., 2012, 213.
6. Рутыч Н. КПСС у власти. Очерки по истории коммунистической партии 1917–1957. Frankfurt am Main ПОСЕВ 1960. 467, с. 404.
7. Ситник О., Балановський Я. Ідеологічні витоки російсько-української війни 2014–2022 років. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. 654–660. 658.
8. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій. Частина ІІ. Зміщення балансу цивілізацій. *Незалежний культурологічний часопис «Ї»*. 2015. URL: https://www.ji.lviv.ua/n14texts/hanting.htm (дата звернення: 20.01.2025).
9. Hantington S. P. Who International Primacy Matters 11 lnternational Security. Spring 1993. P. 83.
10. Kennan G. F. (February 22, 1946), The Long Telegram, retrieved July 30, 2009. 861.00/2 – 2246: Telegram. The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State. SECRET. Moscow, February 22, 1946--9 p.m. [Received February 22--3: 52 p.m.]. URL: https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.pdf (дата звернення: 13.10.2024).
11. «Strategic Defense Initiative (SDI)». Atomic Heritage Foundation. 18.07.2018. URL: https://ahf.nuclearmuseum.org/ahf/history/strategic-defense-initiative-sdi/ (дата звернення: 10.01.2024).

REFERENCES

1. Bobkov F. D. (2003) KGB i vlast'. [KGB and power] URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=68163.http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1650.htm (data zvernennya: 19.09.2023) [in Russian].
2. Hay-Nyzhnyk P. (2010) V ochikuvanni Tret′oyi viyn. [In anticipation of the Third War] *Ukrayins'kyy tyzhden'*. 36. 42–44. URL: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/206doc.php (data zvernennya: 20.01.2025) [in Ukrainian].

3. Dyrektyva Rady Natsional′noyi Bezpeky SSHA 20/1 vid 18 serpnya 1948 roku: [US National Security Council Directive 20/1 of August 18, 1948] zi zbirky Thomas H. Etzold and John Lewis Gaddis, eds., Containment. URL: http://www.sakva.ru/Nick/NSC_20_1.html (data zvernennya: 18.09.2023) [in Ukrainian].

4. Kissyndzher H. (2018) Dyplomatiya; [Diplomacy] per. z anhl. M. Hotsatsyuka, V. Horbat′ko. Kyyiv: Vyd. hrupa KM-BUKS. 864. [in Ukrainian].

5. Nora P. (2014) Teperishnye, natsiya, pam″yat′ [The present, the nation, the memory] / per. Iz fr. A. Repy. Kyyiv: TOV «Vydavnytstvo «KLIO». 272. [in Ukrainian].

6. Rutych N. (1960) KPSS u vlasti. Ocherki po istorii kommunisticheskoy partii 1917–1957. [The CPSU in power. Essays on the history of the Communist Party 1917–1957] Frankfurt am Main POSEV. 467. [in Russian].

7. Sytnyk O., Balanovs′kyy YA. (2022) Ideolohichni vytoky rosiys′ko-ukrayins′koyi viyny 2014–2022 rokiv. [Ideological origins of the Russian-Ukrainian war of 2014–2022] The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. 654–660. [in Ukrainian].

8. Khantinhton S. (2015) Zitknennya tsyvilizatsiy. Chastyna II. Zmishchennya balansu tsyvilizatsiy. [Clash of civilizations. Part II. Shifting the balance of civilizations] Nezalezhnyy kul′turolohichnyy chasopys «YI». URL: https://www.ji.lviv.ua/n14texts/hanting.htm (data zvernennya: 20.01.2025) [in Ukrainian].

9. Hantington S. P. (1993) Who International Primacy Matters 11 lnternational Security. Spring. 83.

10. Kennan G. F. (February 22, 1946) The Long Telegram, retrieved July 30, 2009. 861.00/2 – 2246: Telegram. The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State. SECRET. Moscow, February 22, 1946--9 p.m. [Received February 22--3: 52 p.m.]. URL: https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.pdf (дата звернення: 13.10.2024).

11. “Strategic Defense Initiative (SDI)”. Atomic Heritage Foundation. 18.07.2018. URL: https://ahf.nuclearmuseum.org/ahf/history/strategic-defense-initiative-sdi/ (дата звернення: 10.01.2024).

УДК 94(470)«1914/1917»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-4

Олександр КАДОЛ,
orcid.org/0000-0001-6567-6878
кандидат історичних наук,
доцент кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти
Криворізького національного університету
(Кривий Ріг, Україна) aleksandr_kadol@knu.edu.ua

ІМПЕРСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ В АНТИНІМЕЦЬКІЙ КАМПАНІЇ ЦАРИЗМУ, 1914–1917 РР.

У статті вивчається державний націоналізм в системі імперської етнополітики царизму часів Першої світової війни. Особливу увагу автор приділяє вивченню антинімецької кампанії в російській імперії періоду від початку Першої світової війни до революції 1917 р. Це питання досліджується крізь призму діяльності правого радикального табору самодержавного політикуму (націоналісти, монархісти і «чорносотенці») та з'ясовується їхня роль як у шовіністичний пропаганді, так і в прийнятті репресивних рішень щодо німецької спільноти. Деталізовано розглянуто антинімецьку кампанію на всіх рівнях самодержавної влади від регіонального до центрального. Проблематика так званого «німецького питання» розглянуто у взаємозв'язку державної влади самодержавства та громадськості. Особливу увагу приділено виявленню механізмів розпалювання германофобії на шпальтах преси, в публічній політиці та адміністративно-політичних рішеннях на місцях компактного проживання німецької громади в українських губернія. Розглянуто взаємозв'язок антинімецької кампанії в проявах регіональної політики та вищої царської влади тощо. З'ясовано, що вагому роль в розпалюванні шовіністичних настроїв суспільства зіграли суто меркантильні інтереси експропріації німецьких земель колоністів-поселенців в Україні. Розглянуто концепцію праворадикальні політичні сили періоду Першої світової війни. Виявлено, що в ході подібної антинімецької політичної, економічної та соціально-культурної кампанії, в осередку праворадикального табору виокремилися організації суто антинімецького шовіністичного направлення.

Виявлено тісний зв'язок між карально-репресивним апаратом самодержавства та успішною діяльністю націоналістичної пропаганди. Доведено, що антинімецька кампанія в самодержавній імперії була ознакою часу в загальному річищі історії Першої світової війни. Проте, на відміну від західних країн, російський варіант антинімецької кампанії мав значно радикальніший характер шовіністичного забарвлення.

Ключові слова: *імперський націоналізм, антинімецька кампанія, карально-репресивний апарат самодержавства, шовіністські настрої, Перша світова війна, регіональна політика, німецька спільнота.*

Oleksandr KADOL,
orcid.org/0000-0001-6567-6878
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Professional and Social and Humanitarian Education
Kryvyi Rih National University
(Kryvyi Rih, Ukraine) aleksandr_kadol@knu.edu.ua

IMPERIAL NATIONALISM IN THE ANTI-GERMAN CAMPAIGN OF CZARISM, 1914–1917 RR.

The article studies state nationalism in the system of imperial ethnopolitics of tsarism during the First World War. The author pays special attention to the study of the anti-German campaign in the Russian Empire from the beginning of the First World War to the revolution of 1917. This issue is investigated through the prism of the activities of the right-wing radical camp of autocratic politics (nationalists, monarchists, and "Black Hundreds") and their role in both chauvinistic propaganda and in making repressive decisions regarding the German community is clarified. The anti-German campaign at all levels of autocratic power, from regional to central, is examined in detail. The problems of the so-called "German question" are considered in the relationship between the state power of the autocracy and the public. Particular attention is paid to identifying the mechanisms of inciting Germanophobia in the columns of the press, in public policy and administrative and political decisions in places of compact residence of the German community in Ukrainian provinces. The relationship between the anti-German campaign in the manifestations of regional politics and the supreme royal power, etc., is considered. It was found out that the purely mercantile interests of the expropriation of the German lands of the colonist-settlers in Ukraine played an important role in igniting the chauvinistic sentiments of the society. A close connection between the punitive and repressive apparatus of the autocracy and the successful activity

of nationalist propaganda was revealed. It has been proven that the anti-German campaign in the autocratic empire was a sign of the times in the general history of the First World War. However, in contrast to Western countries, the Russian version of the anti-German campaign had a much more radical, chauvinistic character.

Key words: *imperial nationalism, anti-German campaign, punitive and repressive apparatus of the autocracy, chauvinist sentiments, the First World War, regional politics, the German community.*

Постановка проблеми. Мілітарний період існування імперії самодержавства в 1914–1917 рр. в цілому випадає з концепції вітчизняної історіографії, оскільки довгий час розглядався суто як історичний пролог революцій 1917 р. Разом з цим час, у який жила Романівська монархія, представляється цілком самодостатнім і цілісним періодом, зокрема, української історії, як ніколи насиченим міжетнічними конфліктами, боротьбою за владу і кризою самодержавства. Однак криза – це ще не занепад, тому важливо питання, чи були інші, окрім відомих, альтернативи у 1914–1917 рр. і яку роль у процесі розпаду імперії зіграла царська етнополітика?

Дослідження самодержавного націоналізму в концепції імперської етнополітики воєнного часу дозволяє відповісти на поставлене запитання.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю наукового визначення щодо спільності історичної спадщини імперії царизму та розкриттям зародження ідеології так званого рашизму ще в часи Першої світової війни.

Аналіз досліджень. Найбільш унікальні дослідженнями імперського націоналізму, зародження російського фашизму висвітлено в наукових роботах британського та американського історика У. Лакера (Laqueur et al., 1993), американського історика Еріка Лора (Lohr et al., 2003). Роботи А. Зорика А. (Зорик, 2002), Д. Шпака (Шпак, 2023: 49–53), Ф. Фукуями (Фукуяма, 2018: 135–137), Л. Жванко (Жванко, 2010), М. Шитюка (Шитюк, 2009), А. Каппелера (Каппелер, 2005) розкривають причини та наслідки імперського націоналізму часів Першої світової війни. Спектр історіографії проблеми досить широкий. Однак у сучасній українській історіографії відсутні праці, які б розкривали етнополітичну концепцію в системі координат «влада – суспільство – інородці» у 1914–1917 р. В наукових публікаціях не розглянуто в широкому контексті аналіз такого важливого суспільно-політичного явища, як імперський націоналізм та свідчення виникнення рашизму в часи Першої світової війни. Тому дослідження даної статті призначено на зменшення білих плям в дослідженні цього історичного процесу.

Мета статті – вивчення імперського націоналізму в антинімецькій кампанії царизму часів Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до аналізу такого важливого суспільно-політичного явища, як імперський націоналізм.

Помітну роль у політичному житті імперської держави часів Першої світової війни відігравав праворадикальний табір, котрий не залишився осторонь від антинімецької кампанії. Навпроти, саме він задав темп багатьом радикальним пропозиціям, що висловлювала громадськість й які впроваджувало в життя царське керівництво. Особливо це стосувалося рішень царату в етнополітиці воєнного часу. Оскільки найбільш питома вага в імперському націоналізмі періоду мілітаризації (1914–1917 рр.) належала правомонархічному блокові й чорносотенному рухові, тому на аналізі його позиції з «німецького питання» варто зупинитися окремо.

До складу праворадикальної коаліції входив ряд міністрів (І. Г. Щегловітов, М. О. Маклаков, О. М. Хвостов), члени Державної Думи і Державної Ради, де права фракція становила більшість, ієрархи православної церкви (волинський архієпископ Антоній, саратовський архієпископ Гермоген, єпископ окупованої Галичини Євлогій), місцеві священики, провінційні монархічні діячі, представники регіональної влади, наприклад, катеринославское начальство В. А. Колобов і Г. Л. Тєрєнтьєв, військова еліта і частина чиновництва, аристократія (Урусов, Мєщерський, Шерємєтєв, Гагарін), монархічно налаштовані робітники, консервативна інтелігенція, значна частина населення, яка через свою політичну прихильність підтримувала державні ідеї православ'я, самодержавства і націонал-патріотизму. Але провідною силою були, звісно, дворяни-поміщики, частина церковної й державної еліти.

База «чорної сотні» являла собою, за висловом американського дослідника У. Лакера (Laqueur et al., 1993), «дивну суміш аристократії, відсталої частини дрібної буржуазії й потолочі великих міст» (Lohr et al., 2003). При цьому їхній вплив в українських губерніях був найбільш помітним.

Оскільки до війни праві сили досить лояльно ставилися до німецького населення, бачивши в ньому оплот царату, а такі впливові державні діячі, як С. Ю. Вітте, П. М. Дурново визнавалися германофілами, отже стати на цілковито протилежний шлях було не так легко. Тому активну

участь в антинімецькій кампанії вони починають приймати з 1915 р., що збіглося з початком загальнодержавної кризи в країні. Образ правих як переконаних германофілів і реакціонерів досить міцно затвердився в громадській думці.

У 1914 р. більшість правих лідерів розуміли, що росія не готова до повномасштабної війни, що будь-який збройний конфлікт між європейськими монархіями уможливлює загрозу політичної революції. Тому виступали за союз з Німеччиною і схвалення миру. Війну праві сили зустріли привітальними маніфестаціями, намагаючись отруїти аморфним шовінізмом народні маси (Зорик, 2011). Це ані трохи не заважало «русскому Знамени» висловлювати радість з приводу нальоту на Францію цепелінів, що несуть «до ста пудов полезного груза». Ця витівка викликала застереження з боку воєнної цензури, і праві зайнялися цькуванням «внутрішніх ворогів», тобто німців.

Цілком правильно охарактеризував ситуацію, що склалася навколо думської полеміки з «німецького питання», соціал-демократ М. І. Скобєлєв. Завдяки настільки вдало обраній темі правому таборові вдалося розгорнути активну суспільно-політичну діяльність, зв'язану з гоніннями на російських німців. Левина частка інформаційного впливу на громадську думку, спрямовану на поширення германофобії, належала саме їм. Праві винесли на думську трибуну класифікацію народів росії на благонадійний і неблагонадійні, чим проклали шлях погромам і цькуванню німців. Праві говорили про все, що можна було хоч якось залучити в обговорення «німецького питання» і тим самим спекулювати на антинімецьких настроях суспільства, які, об'єктивно визнати, були надзвичайно сильними. Говорилось щодо впливу Німеччини на російську промисловість, щодо долі іноземних підданих і німцях російського походження, щодо німців-колоністів і навіть приплюсували протестантів, німецьких і російських тощо.

Концепція «німецького засилля» і пропозиції репресій відбилися в програмних положення правих сил, ставши підсумком різного роду нарад і з'їздів, що проводилися по всій країні. Керівним мотивом була прихильність державним принципам самодержавства і православ'я. Проте на практиці це означало етнічний шовінізм. Зміст концепції розкривався в наступних положеннях:

– експропріація у власність селянського поземельного банку без відмінності виду власності земель німців-колоністів, а також поміщиків або орендарів, котрі дотримувались неправославних протестантських сповідань;

– всенародна боротьба зі шпигунством;

– знищення станової відособленості й привілеїв німців всієї країни; закриття німецьких шкіл, товариств, промислових підприємств, господарств;

– визнання державою протестантизму не християнською, а язичницькою релігією, що «доводять німці служінням золотому тельцеві, мілітаризмові»;

– заборона змішаних міжрелігійних шлюбів;

– заборона на державну службу для неправославних осіб з метою запобігання зрадництва німцями внутрішніми німцям зовнішнім і для спонукання німців, які мешкають у росії, асиміляції з нею;

– надання остаточного рішення «німецького питання» на розсуд царя.

Сміливість і радикальність подібної резолюції пояснюється тим фактом, що біля витоків антинімецької теми в правому русі знаходились впливові політичні фігури – міністр юстиції І. Г. Щегловітов, міністр внутрішніх справ М. О. Маклаков, сенатор О. О. Римський-Корсаков. Так, зокрема, резолюція Петроградської наради правих сил, що проводилася 21–23 листопаду 1915 р. під їхнім керівництвом, повідомляла:

– скасувати відособлене положення німецьких колоністів;

– визнати німців, що прийняли російське підданство після 1870 р., ворожими підданими;

– припинити натуралізацію;

– поширити чинність ліквідаційного закону 2 лютого 1915 р. на всю країну, підкорити його дії всі рухливі майна, у містах і сільських поселеннях, що належать підданим німецького походження ворожих Росії держав;

– утворити особливий земельний фонд для проведення земельної реформи;

– установити відсоткові грошові винагороди для чинів адміністрації й приватних осіб, котрі розкрили випадки приховання ліквідованого або секвеструємого німецького майна;

– конфіскувати німецькі промислові об'єкти і страхові товариства;

– призначати на державну службу, керуючись принципом конфесійної вибірковості;

– відчужити землі менонітів та інших сект, що не визнають військової повинності.

Резолюції з питань боротьби з «німецьким засиллям» були спрямовані урядові. Ця програма не мала декларативного характеру, а призивала до дій. Деякі з її положень були дійсно втілені в життя. Положення прийнятих резолюцій відбили думку всієї «вірнопідданої» росії, оскільки в нарадах брали участь праві й монархісти з усієї країни,

але найбільш сильні позиції посідали московські та столичні організації, а також представники кращих чорноземних кіл, тобто Південно-Заходу і Півдня імперії Романових.

Мабуть, із усіх суспільно-політичних сил вплив правих на антинімецьку політику царизму був найбільш відчутним. Особливо це помітно, коли питання стосувалося долі німецьких земель. Так, під впливом голови загальноросійської дворянської організації члена Державної Ради А. П. Струкова міністр внутрішніх справ М. О. Маклаков включив Катеринославську губернію в зону дій ліквідаційних законів. Хоча влада спочатку проектувала провести ліквідацію в районах, уразливих з воєнно-стратегічних розумінь відповідно до завдань «політики населення», тобто в межах західного прикордоння[17]. Однак, ця міра, припускалися праві, забезпечить російських поміщиків від аграрних заворушень на сто років. Оскільки Катеринославська губернія посідала одне з перших місць у росії за кількістю німецької землі, тому припускали ліквідувати більш 640 тис. дес. При чому здебільшого це були середні і великі маєтки. Для того щоб обґрунтувати необхідність проведення даної міри в тиловій губернії, «Особлива Нарада з німецького землеволодіння» на чолі особисто з міністром юстиції І. Г. Щегловітовим встановили, що Маріупольський повіт межує з Азовським морем. Тому, ґрунтуючись на цій божевільній ідеї, Катеринославську губернію віднесли до числа місцевостей, приналежних з погляду державної оборони особливій охороні від іноземної колонізації.

Як виявилося, праві з дворян найбільше послідовно відстоювали ідею рішення аграрного питання в роки війни за рахунок колоністських земель.

1 листопаду 1916 р. концепція «німецького засилля» відбилася в думській промові професора С. В. Лєвашова, основні ідеї якої зводилися до наступного:

– німці й вихідці з Німеччини володіють в країні найкращими землями;

– вони захопили у свої руки торгівлю і промисловість;

– німці російського підданства не можуть бути справжніми російськими патріотами, адже закон Німецького рейху про подвійне громадянство (70-ті рр. XIX ст.) унеможливлює їхню політичну лояльність по відношенню до росії.

Але ще більш радикальна діяльність розгорнулася за межами думської політики, у «найвищих» сферах. Так, 14 січня 1917 р. через міністра юстиції І. Г. Щегловітова, одного з лідерів правомонархічних сил, цареві була подана записка «російських православних кіл м. Києва», складена правим депутатом священиком Мітроцьким. Таке було офіційне формулювання. Насправді документ репрезентував погляди київського відділення «Союзу російського народу», що мав серйозну підтримку в урядових колах. Описуючи картину безладь, що відбувалися в країні, записка називала і міри до їх усунення.

Записка детально зупинялася на аграрному питанні. Мова йшла про те, що «необхідно ввійти в душу» російського мужика, який за свої подвиги на фронті повинний бути нагороджений землею з особливого військового земельного фонду, утвореного з ліквідованих німецьких земель плюс деякі поміщицькі землі, тому що не всі поміщики, навіть дворяни, є опорою самодержавства. Така міра мала на меті підняти «дух армії», щоб війну з перемогою закінчити, а селян прив'язати до царя, «єдиного їх благодійника». Цар наклав резолюцію: «Записка, гідна уваги». Під впливом «всеподданнейшей» записки правих сил царська влада значно розширила територіальну зону застосування ліквідаційних законів, однак відчуження землі на користь селян повинне було, відповідно до вимог Миколи II, відбутися винятково після закінчення війни.

Разом з цим праві сліпо не підкорювалися владі, намагаючись у своїх вимогах бути більшими радикалами, чим місцеве начальство. Дану ситуацію продемонстрував конфлікт між Одеським «Союзом російських людей», котрий бажав більш діяльної участі в житті краю, і Одеським генерал-губернатором Ебєловим, що бачив у цьому зазіхання на повноваження влади. Праві гостро критикували ліквідаційний закон від 2 лютого 1915 р., вважаючи його недостатнім для проведення реальної земельної реформи. К. Н. Пасхалов назвав його «шулерським законом 2 лютого...складеним так мистецьки, що німці можуть, не порушуючи його юридично, залишатися власниками всієї російської землі, ними до тепер захопленої».

Справа у тому, що громадськість, навіть найбільш лояльна царизму правомонархічна її частина, лишалася осторонь від прийняття рішень щодо антинімецької ліквідаційної політики, яка проводилася радою міністрів. Ні політики, ні громадські діячі зовсім не були знайомі зі справжніми мотивами антинімецької кампанії, тобто з концепцією «політики населення», що не підлягала публічному розголошенню і проводилася зусиллями закулісної гри. Щораз, як тільки в Думі поставала необхідність обговорення ліквідаційних законопроектів щодо обмеження німецького

землеволодіння, знаходилася безліч приводів їх не розглядати.

Праві не вщухали, і після тиску на громадську думку через пресу 3 серпня 1915 р. 37 представників фракції внесли пропозиції щодо утворення спеціальної думської комісії з метою боротьби з «німецьким засиллям». Цей день був ознаменований історичними виступами думських політиків, як правих депутатів, так і конфронтуючих з ними кадетів. Перше, що запропонував О. М. Хвостов – так це створити в росії концтабори для німців. Далі він критикував поліцейську владу за недостатні репресії проти етнічних німців, особливо тих, хто мешкав у москві. Хоча з 7,5 тис. німецьких підданих, які там мешкали, було вислано більш 1,5 тис. німців у призовному віці 18–45 років чоловічої статі (Дьонінгхауз et al., 2002). Інші ж не підлягали висланню, що було обговорено в спеціальних розпорядження ради міністрів.

Своєю демагогією праві домоглися зміцнення позицій в очах царату. Кадрова політика вищої влади проводилася з урахуванням того ступеня германофобії політиків, який вони зуміли пред'явити на суд громадськості.

Уже ставши міністром внутрішніх справ, О. М. Хвостов поєднав питання «німецького засилля» з німецьким (германським закордонним) капіталом і німецьким шпигунством, які, на думку правих, були тісно пов'язані. Не дивлячись на наявність суспільних слухів, перенесених у політичну програму правих, О. М. Хвостов акцентував увагу на тому факті, що чимало військових замовлень виконувалися такими відомими германськими концернами, як «Сіменс і Шукерт», «Сіменс і Гальске», «Загальна Компанія електричної промисловості». Провина їх полягала у тому, що вони навмисно затримували військово-промислове постачання до росії. Як правило, ці факти були засновані на інформуванні приватних осіб і газетярів, жадібних до сенсацій. Тому тут, звичайно ж, великою частиною, зіграв фактор соціального психозу – суспільство хотіло вірити й вірило, що військові невдачі та внутрішні помилки є наслідком зрадницьких дій «темних сил».

Програма і діяльність О. М. Хвостова в якості міністра внутрішніх справ мала величезний суспільно-політичний резонанс. Зокрема, письменник В. Пікуль у своєму художньо-історичному описі кризи самодержавної імперії Романових не залишив без уваги сюжет «німецького засилля», діяльності О. М. Хвостова, побуту колоністів і німецького походження царської родини, що свідчить про високий ступінь зацікавленості цією проблемою, як дореволюційного суспільства, так і сучасної читаючої аудиторії.

Розсудлива частина суспільства успіх О. М. Хвостова прямо називала порожньою демагогією. Разом з особистою критикою міністра О. М. Хвостова програму «ліквідації німецького засилля» підтримала буржуазія і частина лібералів, котрі вимагали звільнення внутрішнього ринку країни від німецького економічного й торгівельного тиску.

На загальному тлі антинімецької істерії зумів виділитися Всеросійський національний союз, запропонувавши масову депортацію німців за межі держави взагалі. Мабуть, це було занадто навіть для радикальних монархістів. Голова Астраханської народно-монархічної партії Тиханович-Савіцький у березні 1915 р. жадав від військового керівництва депортувати всіх німців на нежилі острови або узбережжя Каспійського й Аральського морів у помсту, що німці ведуть пацифістську пропаганду.

Відокремлено від чорносотенного табору діяли ультраправі громадські рухи, що маскувалися під «патріотичні» організації й не брали участі у політичній боротьбі. Сьогодні такі організації назвали б екстремістськими. Єдиною їхньою метою була боротьба з «німецьким засиллям», яка, по-суті, зводилася до агітації й організації погромів, а також полягала у критиці столичної влади і самих правих за зволікання в справі повсюдної ліквідації «германізму». Їхньою стихією була вулиця, а соціальний склад являв собою дивну суміш частини аристократії, думських депутатів, які не були монархістами, міських середніх прошарків, робочих і навіть деяких соціалістів.

13 березня 1915 р. на загальних надзвичайних зборах членів «Товариства 1914 року» була заслухана доповідь учителя І. І. Сєргєєва «Мирне завоювання росії німцями», видана коштом товариства окремою книгою в 1917 р. Він, зокрема, запропонував:

– поширити норми ліквідаційних законів на нащадків німців, що прийняли російське підданство з 1762 р.;

– виключити з російського підданства німців, що прийняли натуралізацію після 1870 р.;

– протягом 50 років після закінчення війни особам німецького походження не надавати російського підданства.

15 листопаду 1915 р. у будинку Петроградської міської думи відбулися надзвичайні загальні збори членів «Товариства 1914 року» під головуванням думського депутата М. А. Караулова (у ньому взяло участь більш 800 чоловік). Збори

прийняли резолюцію, що торкалася питань, не тільки зв'язаних з допомогою армії, але і суцільно політичні. У резолюції, зокрема, йшлося: «Товариство 1914 року» вважає своїм обов'язком відкрито виступити на боротьбу з безвідповідальними германофільськими впливами в країні. Для цього російському народові необхідний ряд заходів, одним з яких є усунення з державних посад німців і осіб з німецькими тенденціями.

Восени 1916 р. Рада «Товариства 1914 року» представила у вищі інстанції записку, в якій жорстким обвинуваченням піддалися деякі представники остзейського дворянства. Записка, зокрема, апелювала до дійсних фактів. Так, міський голова м. Феллін мав ряд зіткнень з царською адміністрацією за вживання в публічних місцях німецької мови; повітовий голова дворянства і водночас з цим керівник місцевої адміністрації з військової присутності А. фон Стрік був висланий за «германофільство»; барон Б. фон Вольф, старший помічник повітового начальника, забороняв патріотичні маніфестації в підтримку імперії; пастор фон Міквіц виконав церковну пісню, що не догодило чиновникам та представникам влади і т. д. Далі записка характеризувала діяльність німецького дворянства в галузі підтримки німецького духу в школі, виражала невдоволення протидією російській освіті в краї, германізацією, недоброзичливістю німецьких керівників краю до російських військ і поранених і т. д.

Товариство з перебільшенням приписувало своєму впливові прийняття владою низки антинімецьких заходів, у числі яких розширення зони впливу ліквідаційних законів, постановка питання про боротьбу з німецьким капіталом. Було причетним до німецького погрому в москві в кінці травня 1915 р. Підозрювалося в зв'язках з політичним масонством. Єдина нині відома антинімецька організація, яка підтримувала тісні зв'язки з подібними їй германофобськими рухами в Західній Європі. Наприкінці 1916 р. під впливом політико-партійної поляризації товариство втратило колишнє впливове значення.

Висновки. Отже, суспільну полеміку з «німецького питання» чимало представників інтелігенції й публіцистів, думці та міністри звели до політичної та економічної боротьби з «німецьким засиллям». При цьому вони не тільки спекулювали на дійсних антинімецьких настроях суспільства, але своєю пропагандою сприяли розпаленню шовінізму серед народу. «Патріотичні» організації й російські націоналісти ще більш нагнітили міжетнічні відносини. Замість настільки бажаного клапана для випускання соціальної пари зусиллями правих, монархістів і «націонал-патріотів» тема «німецького засилля» перетворилася в небезпечний інструмент радикалізації суспільства. Під виглядом порятунку Батьківщини розхитувалися підвалини імперської державності, чому великою мірою сприяла й антинімецька кампанія.

Перспективу дослідження теми складає вивчення ролі карально-репресивного апарату самодержавства в системі антинімецьких кампаній часів Першої світової війни. Адже дане явище в багатьох випадках пояснюється успішною діяльністю націоналістичної пропаганди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lohr E. Nationalizing the Russian Empire: The Campaign against enemy aliens during World War I. *Cambridge Harvard University*. 2003. 304 p.
2. Laqueur W. Black Hundred: The Rise of the Extreme Right in Russia. *Harper Collins*, 1993. 317 p.
3. Зорик В.А., Зорик А.С. Політичні партії України та Росії в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.): монографія. Харків: ХДАК, 2011. 216 с.
4. Шпак Д., Гончаренко Д. Небезпека відродження фашизму в XXI столітті в російській федерації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 70. Т. 2. С. 49–54.
5. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. Київ: Наш Формат, 2018. 506 с.
6. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914–1918 рр.): монографія. Харків: ХНАМГ, 2010. 360 с.
7. Шитюк М.М., Шкварець В.П., Козирєва М.Е. та ін. Німці Півдня України: Історія і сучасність:монографія /Миколаїв: МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2009. 424 с.
8. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад: монографія. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 360 с.
9. Victor Dönninghaus. Die Deutschen in der Moskauer Gesellschaft. Symbiose und Konflikte (1494–1941). *München "R. Oldenburg"*, 2002. 576 p.

REFERENCES

1. Lohr E. (2003). Nationalizing the Russian Empire: The Campaign against enemy aliens during World War I. Cambridge Harvard University. Cambridg. 304 p.

2. Laqueur W. (1993). Black Hundred: The Rise of the Extreme Right in Russia. Harper Collins. 317 p.

3. Zoryk V.A., Zoryk A.S. (2011). Politychni partii Ukrainy ta Rosii v roky Pershoi svitovoi viiny (1914 – liutyi 1917 rr.). [Political parties of Ukraine and Russia during the First World War (1914 – February 1917 rr)]. KhDAK, Kharkiv. 216. [in Ukrainian].

4. Shpak D., Honcharenko D. (2023). Nebezpeka vidrodzhennia fashyzmu v XXI stolitti v rosiiskii federatsii. [The danger of the revival of fascism in the 21st century in the Russian Federation]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 70. T. 2. S. 49–54. [in Ukrainian].

5. Fukuiama, F. (2018). Vytoky politychnoho poriadku. Vid pradavnikh chasiv do Frantsuzkoi revoliutsii [Origins of the political order. From ancient times to the French Revolution]. Nash Format, Kyiv. 506. [in Ukrainian].

6. Zhvanko L. (2010). Bizhenstvo Pershoi svitovoi viiny v Ukraini. Dokumenty i materialy (1914–1918 rr.). [Refugees of the First World War in Ukraine. Documents and materials (1914–1918)]. KhNAMH, Kharkiv. 360. [in Ukrainian].

7. Shytiuk M.M., Shkvarets V.P., Kozyrieva M.E. ta in. (2009). Nimtsi Pivdnia Ukrainy: Istoriia i suchasnist [Germans of Southern Ukraine: History and Modernity]. MDU im. V.O. Sukhomlynskoho, Mykolaiv.424. [in Ukrainian].

8. Kappeler A. (2005). Rosiia yak polietnichna imperiia. Vynyknennia. Istoriia. Rozpad [Russia as a multi-ethnic empire. Occurrence History. Decay]. Vydavnytstvo Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu, Lviv. 360. [in Ukrainian].

9. Victor Dönninghaus. (2002). Die Deutschen in der Moskauer Gesellschaft. Symbiose und Konflikte (1494–1941). R. Oldenburg, München. 576 p.

УДК 930
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-5

Оксана КАЛІЩУК,
orcid.org/0000-0003-1272-7920
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) Kalishchuk.Oxana@vnu.edu.ua

ОСВІТА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПОВОЄННІ РОКИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано сукупність досліджень, прямо чи опосередковано, присвячених галузі освіти у Волинській області у повоєнне десятиліття. Встановлено, що представниками історичної та педагогічної науки досліджувалися окремі аспекти функціонування освітньої сфери у регіоні. Авторкою запропоновано поділ наявної на сьогодні історіографії на три групи: радянську, діаспорну та українську. Відповідно, всередині першої групи виділено три періоди, зумовлені зміною суспільно-політичної ситуації в СРСР: перший – з кінця Другої світової війни і до середини 60-х років; другий – з середини 60-х до середини 1980-х, і третій – 1985–1991 рр. Охарактеризовано особливості кожної з них: якщо радянська історіографія хибувала ідеологічною заанґажованістю та необ'єктивністю, зумовлених пануванням комуністичного режиму, то вчені діаспори, а згодом – українські дослідники, прагнули, розширивши джерельну базу та іншу методологію, заповнити прогалини у вивченні освітньої історії. Ретроспективний аналіз історіографічної бази дозволив обґрунтувати висновок про зміну методологічних підходів до вивчення розвитку освіти на території Волинської області у повоєнні роки зі здобуттям незалежности України. Серед тем, які зацікавили сучасних авторів: вплив суспільно-політичної ситуації (протистояння радянської влади та національного підпілля) на розвиток освіти, значення освіти у формуванні «радянської людини». Визначено основні напрямки студій, які отримали розвиток у сучасній українській історіографії освітньої галузі: історія повсякдення, регіональна історія, Аналіз історіографії показав незначну представленість біографічних студій. З'ясовано, що попри звернення до тематики освіти у післявоєнні роки в Україні та західноукраїнському регіоні освітня історія повоєнного періоду волинського краю не стала предметом окремого наукового дослідження.

Ключові слова: *історіографія, повоєнний період, вчителі, школа, вища школа, історична освіта, Волинська область, Західна Україна.*

Oksana KALISHCHUK,
orcid.org/0000-0003-1272-7920
Doctor of historical Studiences (Dr hab in History), Professor,
Professor at the Department of World History
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) Kalishchuk.Oxana@vnu.edu.ua

EDUCATION IN THE VOLYN REGION IN THE POSTWAR YEARS: THE HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

The article analyses a set of studies, directly or indirectly, devoted to the field of education in the Volyn region in the postwar decade. It is established that representatives of historical and pedagogical sciences have studied certain aspects of the functioning of the educational sphere in the region. The author proposes to divide the historiography available today into three groups: Soviet, diaspora and Ukrainian. Accordingly, within the first group, three periods are distinguished due to changes in the socio-political situation in the USSR: the first – from the end of World War II to the mid-1960s; the second – from the mid-1960s to the mid-1980s, and the third – 1985–1991. The author describes the peculiarities of each of them: while Soviet historiography was faulty due to ideological bias and partiality caused by the dominance of the communist regime, diaspora scholars, and later Ukrainian researchers, sought to fill the gaps in the study of educational history by expanding the source base and using a different methodology. A retrospective analysis of the historiographical base allowed us to substantiate the conclusion that methodological approaches to the study of the development of education in the Volyn region in the postwar years after Ukraine gained independence changed. Among the topics of interest to contemporary authors are the influence of the socio-political situation (the confrontation between the Soviet government and the national underground) on the development of education, the importance of education in the formation of a 'Soviet person'. The main areas of research that have been developed in the modern Ukrainian historiography of the educational sector are identified: the history of everyday life, regional history, The analysis of

historiography has shown an insignificant representation of biographical studies. It is found that despite the attention to the topic of education in the postwar years in Ukraine and the western Ukrainian region, the educational history of the postwar period in the Volyn region has not been the subject of a separate scientific study.

Key words: *historiography, postwar period, teachers, school, higher education, historical education, Volyn region, Western Ukraine.*

Постановка проблеми. Перше десятиліття після Другої світової війни виявилося суперечливим для західних земель України. Не стала винятком і Волинь. Одним із важливих елементів суспільно-політичних трансформацій, пов'язаних із поверненням радянської влади у регіон, стала освіта. Об'єктивна історична реконструкція цих процесів не можлива без вивчення доробку попередніх поколінь науковців. Адже це є підґрунтям для подальшого студіювання ролі освіти в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-освітніх процесів не лише того часу, а й нині.

Метою розвідки є представити доробок науковців у висвітленні основних питань стану освіти в Україні у повоєнний період.

Аналіз досліджень. Спроби аналізу історіографії різних аспектів та рівнів освітньої сфери у повоєнний період в Україні уже здійснювали Л. Березінська, С. Буряк, В. Жупник, Г. Маринченко та В. Ревенко.

Виклад основного матеріалу. Усю історіографію для оптимального опрацювання та систематизації варто поділити на три групи – радянську, діаспорну та українську (від 1991 р.). Цей поділ накладається на хронологічний принцип поділу, який може бути застосований: перший етап – 1944–1991 рр. (комуністична доба) та сучасний – від 1991 р. Вочевидь, в середині першого етапу можна виокремити декілька періодів, зумовлених суспільно-політичними змінами в СРСР: перший – з кінця Другої світової війни і до середини 60-х років; другий – з середини 60-х до середини 1980-х, і третій – 1985–1991 рр.

Якщо ходить про перший етап радянського періоду, то для нього характерні для сталінізму партійно-ідеологічна складова, цензура та догматизація. Саме у 1950-х роках з'явилися перші роботи, які характеризували суспільно-політичні та культурно-освітні процеси безпосередньо на Волині. О. Татенко 1954 р. захистив дисертацію на тему невивченого на той час питання освіти на Волині під радянською владою – з періоду «польської окупації» та закінчуючи 1954 р. Її зміст був відображений у відповідній монографії. "Розвиток народної освіти на Волині в роки радянської влади (1939–1954 рр.)" (Татенко, 1954).

Друга половина 1950-х – середина 1980-х років пов'язаний з періодом часткової лібералізації радянського режиму, що відкрила нові можливости для вчених-істориків. Хоча праці й цього часу не позбавлені відсутности критичности, заідеологізованости та кон'юнктури. Радянські автори освітянської історії післявоєнного періоду не мали можливости висвітлити глибинно той чи інший її аспект і через тиск партійно-державного апарату, і через відсутність повноти інформації, коли значна частина архівних матеріялів була засекречена. Автори не висвітлювали негативні сторони, труднощі та помилки у освітній сфері.

Серед праць цього періоду передовсім слід згадати колективні монографії "Народна освіти і педагогічна наука в Українській РСР. 1917–1967" (Народна освіта, 1967) та "Народна освіта в СРСР. 1917–1967" (Народное образование, 1967), у яких представлено розвиток народної освіти, розбудову мережі освітніх закладів, запровадження обов'язкового восьмирічного навчання та ін. Рівно ж у 60-х роках 20 ст. була опублікована колективна монографія "Вища школа Української РСР за 50 років" (Вища школа, 1967), у якій чи не вперше з'явилася інформація про регіональні виші. При цьому автори обґрунтовували думку про створення радянською владою найсприятливіших умов для розвитку вищої освіти та ігнорували факти ідеологічного тиску.

Варто нагадати також праці волинських радянських істориків з історії Волині, де знайшов своє відображення розвиток освіти у повоєнні роки. Серед іншого назвемо "Волинь за 25 років (історико-економічний огляд області" (Львів, 1964), "Історія міст і сіл Української області. Волинська область" (Київ, 1970), "Історія Волині з найдавніших часів до наших днів" (Львів, 1988). Їх особливістю слід уважати насиченість фактичним матеріялом при формальному дотриманні "обов'язкових" марксистських штампів.

У своїй монографії М. Грищенко зміни у житті волинян, як і мешканців інших західноукраїнських областей (не варто говорити – лише позитивні), пов'язував з радянською владою: "Радянська влада врятувала трудящих західних областей від голоду, безробіття, вимирання, темряви і неуцтва й забезпечила в небачено короткий строк піднесення всіх галузей народного господарства, освіти й культури" (Грищенко, 1960: 63). Розвитку шкільництва на Волині, і зокрема у повоєнні роки, при-

свячена студія В. Струбицького та О. Шпортенко (Струбицький, Шпортенко 1969).

Третій період має очевидні ознаки перехідности і є доволі суперечливим. В умовах суспільно-політичних трансформацій у СРСР вчені почали шукати нові концептуальні підходи. Розширення доступу до фондів (архівів, бібліотек) вплинуло на об'єктивність наукових досліджень. В історичній науці з'явилися роботи, які започаткували засади критичного переосмислення освітянської історії. Саме цей період започаткував зміну підходів до висвітлення проблем освіти у 1944–1953 рр. Водночас, спостерігаємо попередню ідеологічну парадигму та відсутність розвідок щодо окремих аспектів теми (наприклад вплив репресивної системи на цю соціяльну групу).

Серед авторів прикінцевого радянського етапу, які зверталися у цей період до освітньої історії волинського краю варто назвати Т. Марусик (Марусик, 1988) та Л. Ткачук (Ткачук, 1988). Характерним для цього періоду слід уважати текст Т. Марусик, у якому авторка, з одного боку вказує на ряд серйозних недоліків у підготовці та підборі кадрів, з іншого – традиційно твердить про суспільні науки як основу "комуністичного світогляду" (Марусик, 1988: 239).

Загалом в радянський період розвитку освіти саме у Волинській області уваги не приділялося.

На противагу від тенденційної радянської історичної науки, на Заході, не відчуваючи ідеологічного тиску, дослідники української діяспори прагнули заповнити прогалини та дати об'єктивну оцінку становища українського суспільства. Дослідники діаспори розвивали вивчення творчої інтелігенції в 1940–1950-х рр. (Лобай, 1950; Николишин, 1947) чи згодом русифікаційної політики в СРСР (Коляска, 1970). Попри те, що окремої розвідки, яка безпосередньо стосувалася б освітньої проблематики у Волинській області, дослідження представників української діяспори мали важливе значення для розуміння суспільно-політичних та культурно-освітніх процесів того часу.

З кінця 80-х років і особливо після 1991 р. історична наука зазнала суттєвих змін. Зміна методологічних підходів, відхід від комуністичних ідеологічних штампів, розширення доступу до архівів та спецсховищ вплинули на кількісні і головне якісні показники історичних досліджень, зокрема й освітньої сфери у повоєнні роки.

Передовсім слід загадати розвідки, які стосуються усього західноукраїнського регіону. Аналіз системи освіти у контексті радянізації Західної України здійснив у своїх працях С. Сворак (Сворак, 1996, 1997, 1998, 1999). Ґрунтуючись на широкому джерельному матеріалі дослідник відтворив трансформаційні процеси в освітньому житті західноукраїнських земель. Важливим є висновок дослідника про злам традицій національного шкільництва за умов складного соціяльного протистояння. У своїх розвідках вчений розкриває політичну фільтрацію вчительству у регіоні та пов'язані з цим репресії.

В. Старжець (Старжець, 2017, 2019, 2022), описуючи повернення радянської влади та відновлення шкільної освіти в Західній Україні впродовж 1944–153 рр., характеризував участь школярів у формуванні матеріяльно-технічної бази (відбудові шкіл, виготовленні шкільного обладнання) і школах Волині. Водночас, не оминув дослідник діяльність підпільних організацій школярів, навівши численні приклади з Волинської області (про що, вочевидь, не згадували у радянській історіографії).

Серед "регіонального сеґменту", який безпосередньо стосується Волині, слід згадати комплексну роботу І. Сушик (Сушик, 2009), присвячену становленню системи освіти на Волині у 40-і – 50-і роки 20 ст. Серед інших згадаємо також доробок С. Герегової (Герегова, 2004), С. Сворака (Сворак, 1996, 1998), В. Старжця (Старжець, 2017, 2019, 2022).

Відновлення та розвиток радянської системи шкільної освіти в краї у перше повоєнне десятиліття стало предметом розгляду А. Корнейко (Корнейко, 1994, 1995), Л. Стрільчук та Л. Сосницької (Стрільчук Сосницька 2022). Окремі аспекти освітянської історії повоєння рівно ж не обійшли своєю увагою сучасні вітчизняні історики. Ретельно сучасними вченими проаналізовано кадрове забезпечення освітньої сфери у повоєнні роки в краї. Формування вчительських кадрів загальноосвітніх шкіл на Волині характеризували Л. Сосницька (Сосницька, 2023), І. Сушик (Сушик, 2009), М. Фазан (Фазан, 2009). Підґрунтям для об'єктивних висновків про ситуацію є факти тогочасної дійсности. Так, 1951–1952 рр. за рівнем освіченості директорів шкіл УРСР Волинська область (як й інших західноукраїнських областей – Ровенської, Дрогобицької, Станіславської, Закарпатської і Тернопільської) займала останні місця (8,2%), причиною чого не в останню чергу була репресивна політика радянської влади та її боротьба з українською інтеліґенцією. Особливости реалізації Закону про загальнообов'язкове навчання у Волинській області проаналізувала Л. Сосницька (Сосницька, 2022).

Ґрунтуючись на відмінних світоглядних та методологічних засадах, навіть ті ж самі факти,

радянські та сучасні вітчизняні автори потрактовують по-різному. До прикладу, якщо для Л. Ткачук спрямування на Волинь лише впродовж 1945–1946 рр. 765 вчителів – це "велика допомога в розвитку загальноосвітньої школи в Волинській області" (Ткачук 1988: 233), то сучасні дослідники вбачають у цьому спосіб радянізації.

Вчені одностайні у тому, що нестача педагогічних кадрів відчувалася досить гостро. Вирішення цієї проблеми покладали на педагогічні заклади. Лише впродовж 1944–1945 рр. на українських теренах радянська влада відкрила 6 університетів, 20 педагогічних і 18 учительських інститутів, 77 педагогічних училищ. Не стала винятком і Волинь. Так, Луцька педагогічна школа (з 1 січня 1945 р. – Луцьке педагогічне училище) відновила свою діяльність уже 17 квітня 1944 р.; Володимир-Волинське педагогічне училище також уже 1945 р. мало перший випуск; 1946 р. у складі історико-філологічного та фізико-математичного факультетів поновив роботу Луцький учительський інститут (з 1951 р. – Луцький державний педагогічний інститут). До історії цих спеціалізованих навчальних закладів зверталися В. Войтович (Войтович, 2009), О. Галан (Галан, 2016б), Г. Голя (Голя, 2023), О. Кумецький і А. Булік (Кумецький Булік, 2018), І. Сушик (Сушик, 2011), Л. Сосницька (Сосницька, 2024).

Особливістю суспільно-політичної ситуації повоєння у західних областях і на Волині зокрема слід уважати активну боротьбу національного підпілля із влади – діяльність впродовж кінця 1944 – кількох місяців 1945 рр. підпільної організації українських патріотів у Луцькому педагогічному училищі – описала О. Галан (Галан, 2016а).

Серед імен членів національного підпілля, які після закінчення війни легалізувалися, інтегрувалися у радянську шкільну систему та використовували це для конспіративної роботи – Леся Паєвська (дівоче – Томич; псевдо "Орися"), якій присвятила свою розвідку І. Надюкова (Надюкова, 2019).

Саме у контексті провідного місця історичній освіті у формуванні "радянської людини", насадженні засад марксизму-ленінізму, ідеологічного протистояння цікавими є розвідки С. Нікітчиної (Нікітчина, 1995), Л. Сосницької (Сосницька, 2023) та М. Фазана (Фазан, 2015), присвячені саме історичній освіті на Волині.

Варто виокремити у контексті вивчення освітньої складової розбудови освіти у повоєнні роки розвиток тематики історії повсякдення. Хоча варто відразу констатувати – життя вчительства та учнів на Волині в умовах "війни після війни" висвітлене недостатньо. Освіту у вимірах повсякдення західних українціва представили М. Ярушак, О. Свйонтик, М. Галів. Поодинокою розвідкою про будення волинських вчителів повоєнного часу є робота Л. Сосницької (Сосницька, 2024), яка чітко увиразнила розходження деклараций комуністичної влади та непростого життя педагогів та проблем матеріяльного і соціяльного характеру.

Отримали свій розвиток студії з історії освіти у повоєнні роки в окремих районах області. Окремі дослідження присвячені Локаччині (Фазан, 2013), Маневиччині (Борбич, 2004), Старовижівщині (Фазан, 2015).

Підсумовуючи, вкажемо на суперечливість отриманих висновків. З одного боку, історіографія освітнього середовища у повоєнні роки у Волинській області представлена значною кількістю літератури, яка розкриває різні сторони цього явища, а з іншого – окремі аспекти вивчені недостатньо, рівно ж як відсутнє комплексне дослідження проблем саме у волинському регіоні. Вочевидь, на сьогодні розвідки комуністичної доби є застарілими і не відповідають сучасним реаліям у зв'язку із зміною історико-педагогічної парадигми. Обмеженість джерел та однобічність їх трактування, відсутність об'єктивного підходу, а отже порушення принципу науковости, що, вочевидь, впливає на наукову цінність цих студій.

Порівняно з радянським періодом, вітчизняна історіографія з 1991 р. розширила джерельну базу та тематику досліджень. Українські дослідники представляють усю складність і неоднозначність розвитку освіти у повоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алєксєєва О. Освіта на Волині у 30–50-ті роки. *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки*: матеріали наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом, Луцьк, 19–20 квітня 1995 р. Луцьк, 1995. С. 78–79.

2. Борбич М. Розвиток шкільництва в Маневичах (1944–1957 рр.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Історія сіл і міст Західного Полісся: Маневиччина:* матеріали XIII Волин. наук. іст.-краєзн. конф., смт. Маневичі – с. Кукли, 14 квітня 2004 р. / упоряд. Г. Бондаренко, А. Силюк, П. Хомич. Луцьк, 2004. С. 113–116.

3. Войтович В. Історія Луцького педагогічного коледжу. Луцьк: "Вежа", 2009. 60 с.

4. Галан О. Освітянське середовище Луцького педучилища в повоєнні роки. *Літопис Волині. Вмеукраїнський науковий часопис*. 2016. Ч. 16. С.

5. Галан О. Повоєнна освіта Волині: відновлення діяльності середніх спеціальних педагогічних закладів освіти. *Українське державотворення: проблеми і сучасність*: зб. наук. пр., присвячений становленню історичної освіти на Волині та 70-й річниці від часу створення історичного факультету в Луцьку / ред. Г. В. Бондаренко, О. Й. Дем'янюк. Луцьк, 2016. Вип. XII. С. 11–15.

6. Герегова С. В. Освіта в західноукраїнському регіоні (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. XX ст.): дис.... канд. іст. наук: 07. 00. 01. Чернівці, 2004.

7. Герегова С. В., Марусик Т. В. Розвиток вищої освіти в західному регіоні України (2 пол. 40-х – 1 пол. 50-х рр. XX ст.). *Український історичний журнал*. 1997. № 3. С. 101–108.

8. Голя Г. Досвід Луцького педагогічного училища у підготовці вчителів Волині (1944–1952). *Інноватика у вихованні*. 2023. Вип. 17. С. 341–348.

9. Грищенко М. М. Народна освіта в західних областях Української РСР. Київ: Радянська школа, 1960. 142 с.

10. Давидюк Р., Жив'юк А., Старжець В. Перезавантаження західноукраїнського освітнього простору: комуністичні виклики і націоналістичні відповіді. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2021. № 7 (49). С. 54–71.

11. Денисюк В. Т. Освіта районів Волинського Полісся у тридцятих – першій половині сорокових. *Педагогічний пошук.* 2001. Вип. 1 (29). С. 91–92.

12. Денисюк В. Т. Становлення радянської освіти в районах Волинського Полісся у кінці 30-х – першій половині 40-х років XX ст. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2001. № 5. С. 152–156.

13. Жупник В. Політика радянського режиму в системі освіти на західноукраїнських землях (1944–1953 рр.): історіографічний аспект. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2007. Вип. 12–13. С.

14. Корнейко А. Розвиток освіти на Волині в перше повоєнне десятиріччя. *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки*: матеріали наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом, Луцьк, 19–20 квітня 1995 р. Луцьк, 1995. С. 79–80.

15. Корнейко А. Статистика розвитку освіти на Волині в перше повоєнне десятиріччя як джерело вивчення історії краю. *Минуле і сучасне Волині: проблеми джерелознавства*: тези доп. і повідомл. VII Волинської іст.-краєзн. конф. Луцьк, 1994. С. 42–44.

16. Кравчук М. Формування тоталітарної політичної культури засобами освіти в Західній Україні [в післявоєнний період]. *Науковий вісник ВДУ*. 1998. Вип. : Юридичні науки. С. 81–85.

17. Кумецький О., Булік А. Становлення загальноосвітніх навчальних закладів в місті Володимирі-Волинському після Другої світової війни. *Хроніки Ладомерії*: Матеріали III Всеукр. наук. іст.-краєн. конф., присвяченої 1030-й річниці заснування міста Володимира-Волинського, Володимир-Волинський, 15 листопада 2018 р. / ред. В. Пикалюк. Тернопіль, 2018. С. 181–188.

18. Марусик Т. В. Підготовка педагогічних кадрів на Волині (1944–1959 рр.). *Минуле і сучасне Волині*. Луцьк, 1988. Ч. II. С. 237–239.

19. Мащенко Н. Шкільна освіта у Ровенській області в 1944–1964 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Луцьк, 2018. 264 с.

20. Надюкова І. Володимирська вчителька – референт пропаганди ОУН. *Хроніки Ладомерії*: Матеріали IV Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 820-й річниці утворення Галицько-Волинської держави та 695-й річниці надання Володимиру магдебурзького права, Володимир-Волинський, 13 листопада 2019 р. / за ред. В. Пикалюк. Тернопіль, 2019. С. 194–198.

21. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917–1967 / А. Г. Бондар та ін. Київ: Радянська школа, 1967. 482 с.

22. Народное образование в СССР. 1917–1967 / под ред. М. А. Прокофьева. Москва: Просвещение, 1967. 541, [2] с.

23. Нікінчіна С. О. Підготовка вчителів історії на Волині в перші повоєнні роки. *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки*: матеріали наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом, Луцьк, 19–20 квітня 1995 р. Луцьк, 1995. С. 77–78.

24. Петриків В.І. Розвиток змісту вищої історичної освіти в Україні (1945–1991 рр.): дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Дрогобич, 2016. 256 с.

25. Попп Р. Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів Українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2020. № 3 (45). С. 168–185.

26. Сворак С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першої половини 60-х років XX ст.: дис. ... д-ра іст. наук, 07.00.01. Київ, 1999. 386 с.

27. Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). Київ: Правда Ярославичів, 1998. 235 с.

28. Сворак С. Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 28–42.

29. Сворак С. Д. Школа в огні історії: Матеріали з історії освіти західноукраїнських земель (1944–1953 рр.). Івано-Франківськ, 1996. 90 с.

30. Сосницька Л. Будення волинських вчителів: однієї з найчисельніших груп радянської інтелігенції повоєнної доби. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2024. Ч. 31. С. 45–50.

31. Сосницька Л. Відновлення діяльності педагогічних училищ Волині в перші повоєнні роки. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень:* Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Луцьк, 14–15 травня 2024 р. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2024. С. 486–488.

32. Сосницька Л. Відновлення шкільництва Волині в перші повоєнні роки: кадровий аспект. *Українська історія у публічному просторі:* матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, Луцьк, 19–21 травня 2023 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 87–90.

33. Сосницька Л. Жодного учня – поза школою (виконання закону про загальнообов'язкове навчання у Волинській області в перше повоєнне десятиліття). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2022. Ч. 27. С. 15–21.

34. Сосницька Л. Історична освіта в школах Волинської області (друга половина 40-х – початок 50-х рр. XX ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. 2023. № 1 (57). С. 130–137.

35. Старжець В. Заходи радянської влади щодо відновлення шкільної освіти в Західній Україні у післявоєнний період. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія.* 2022. № 10 (52). С. 164–179.

36. Старжець В. І. Боротьба радянської влади і українського підпілля за вплив на освітній простір західних областей УРСР у післявоєнні роки (1944–1953 рр.): дис.... канд. іст. наук: 07. 00. 01. Рівне, 2019. 257 с.

37. Старжець В. І. Відновлення радянської системи шкільної освіти в західноукраїнському регіоні після війни (1944–1953). *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 117. С. 48–52.

38. Стрільчук Л., Сосницька Л. Відновлення та розвиток радянської системи шкільної освіти на Волині в перше повоєнне десятиліія. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* 2022. Ч. 26. С. 54–59.

39. Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Західні землі України в перші післявоєнні роки (1944–1953 рр.): повсякденне життя*: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. P. 276–294.

40. Струбицький В., Шпортенко О. За освіту народу: розвиток шкільництва на Волині. Львів: Каменяр, 1969. 72 с.

41. Сушик І. Діяльність вищих та середніх спеціальних навчальних закладів Волині у повоєнний період. *Інтелігенція і влада*. 2011. Вип. 23. С. 116–125.

42. Сушик І. Становлення системи освіти на Волині у 40–50-ті роки XX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2009. № 4. С. 92–96.

43. Сушик І. Формування вчительських кадрів загальноосвітніх шкіл Волині у 40–50-х рр. *Інтелігенція і влада*. 2009. Вип. 15. С. 171–180.

44. Татенко О. С. Розвиток народної освіти на Волині в роки радянської влади (1939–1954 рр.). Київ, 1954. 247 с.

45. Ткачук Л. М. Розвиток загальноосвітньої школи Волинської області в післявоєнні роки. *Минуле і сучасне Волині*: Тези допов. та повід. II_ї Волинської іст.-краєзн. конф. (Луцьк, 26–28 травня 1988 р.). Луцьк, 1988. Ч. II. С. 233–235.

46. Фазан М. Викладання історії в школах Волинської області у 1944–1953 рр. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 13/14. С. 58–64.

47. Фазан М. Відбудова шкіл у Волинській області в післявоєнні роки (1944–1953 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки.* 2014. № 7. С. 74–79.

48. Фазан М. Загальноосвітня школа Волині у період післявоєнної відбудови (1944–1953 рр.) (на матеріалах Локачинського району). *Минуле і сучасне Волині та Полисся: Локачинський район і Затурці в історії України та Волині*: Матеріали наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 22-й річниці Незалежності України та 510-й річниці першої писемної згадки про Затурці – малу батьківщину В'ячеслава Липинського. Луцьк, 2013. С. 149–152.

49. Фазан М. Розвиток освіти в Старовижівському районі в післявоєнні роки (1944–1953 рр). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії*: Матеріали LIII Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 24-й річниці Незалежності України. Луцьк, 2015. Вип. 53. С. 415–420.

50. Фазан М. Стан педагогічних кадрів у школах Волинської області в 1944–1953 рр. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2016. Vol. IV (14), I.

51. Ярушак М., Свйонтик О., Галів М. Загальноосвітнє шкільництво західних областей України (1944–1953) у вимірах історії повсякдення (історіографічний аспект). *Молодь і ринок*. 2021. № 3 (189). С. 15–23.

REFERENCES

1. Alieksieieva O. (1995) Osvita na Volyni u 30–50-ti roky [Education in Volyn in the 30–50s]. Volyn v Druhii svitovii viini ta pershi povoienni roky: Materialy nauk. ist.-kraiezn. konf., prysviachenoi 50-y richnytsi peremohy nad fashyzmom (Lutsk, 19–20 kvitnia 1995 r.). Volyn in the Second World War and the first postwar years: materials of the scientific and historical conference dedicated to the 50th anniversary of the victory over fascism (Lutsk, 19-20 April 1995). Lutsk. S. 78–79 [in Ukrainian].

2. Borbych M. (2004). Rozvytok shkilnytstva v Manevychakh (1944–1957 rr.) [Development of schooling in Manevychi (1944–1957)]. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia: Istoriia sil i mist Zakhidnoho Polissia: Manevychchyna: materialy KhIII Volyn. nauk. ist.-kraiezn. konf. (smt. Manevychi – s. Kukly, 14 kvitnia 2004 r.) / uporiad. H. Bondarenko, A. Syliuk, P. Khomych. Past and Present of Volyn and Polissya: History of villages and towns of Western Polissya: Manevychchyna: materials of the XIII Volyn Scientific and Historical Conference (Manevychi – Kukly village, 14 April 2004). Lutsk. 113–116 [in Ukrainian].

3. Voitovych V. (2009). Istoriia Lutskoho pedahohichnoho koledzhu [History of Lutsk Pedagogical College]. Lutsk: "Vezha" [in Ukrainian].

4. Halan O. (2016). Osvitianske seredovyshche Lutskoho peduchylyshcha v povoienni roky [Educational Environment of Lutsk Pedagogical School in the Postwar Years.]. Litopys Volyni. Vceukrainskyi naukovyi chasopys – Chronicle of Volyn. All-Ukrainian scientific journal, 16, [in Ukrainian].

5. Halan O. (2016). Povoienna osvita Volyni: vidnovlennia diialnosti serednikh spetsialnykh pedahohichnykh zakladiv osvity [Post-war education in Volyn: resumption of activity of secondary specialised pedagogical educational institutions]. Ukrainske derzhavotvorennia: problemy i suchasnist: zb. nauk. pr., prysviachenyi stanovlenniu istorychnoi osvity na Volyni ta 70-y richnytsi vid chasu stvorennia istorychnoho fakultetu v Lutsku / red. H. V. Bondarenko, O. Y. Demianiuk. Vyp. XII. Ukrainian state-building: problems and modernity: a collection of scientific papers devoted to the formation of historical education in Volyn and the 70th anniversary of the establishment of the Faculty of History in Lutsk. Lutsk. 11–15 [in Ukrainian]

6. Herehova S. (2004). Osvita v zakhidnoukrainskomu rehioni (druha polovyna 40-kh – persha polovyna 50-kh rr. XX st.): Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnych nauk za spetsialnistiu 07. 00. 01 "Istoriia Ukrainy". Chernivetski natsionalnyj universytet imeni Juria Fedkovycha [Education in the Western Ukrainian Region (the second half of the 40s – the first half of the 50s of the twentieth century).Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences in the Speciality 07. 00. 01 'History of Ukraine'. Chernivci National University named after Yurij Fedkovych.

7. Herehova S. V., Marusyk T. V. (1997). Rozvytok vyshchoi osvity v zakhidnomu rehioni Ukrainy (2 pol. 40-kh – 1 pol. 50-kh rr. XX st.) [Development of Higher Education in the Western Region of Ukraine (2 half of the 40s – 1 half of the 50s of the XX century]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 3, 101–108 [in Ukrainian].

8. Holia H. (2023). Dosvid Lutskoho pedahohichnoho uchylyshcha u pidhotovtsi vchyteliv Volyni (1944–1952) [Experience of the Lutsk Pedagogical College in the Training of Teachers in Volyn (1944-1952)]. Innovatyka u vykhovanni – Innovation in education, 17, 341–348 [in Ukrainian].

9. Hryshchenko M. M. (1960). Narodna osvita v zakhidnykh oblastiakh Ukrainskoi RSR [Public education in the western regions of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

10. Davydiuk R., Zhyviuk A., Starzhets V. (2021). Perezavantazhennia zakhidnoukrainskoho osvitnoho prostoru: komunistychni vyklyky i natsionalistychni vidpovidi [Rebooting the Western Ukrainian Educational Space: Communist Challenges and Nationalist Responses]. Problemy humanitarnykh nauk: zb. nauk. pr. Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of the Humanities: a collection of scientific papers of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series, 7 (49), 54–71 [in Ukrainian].

11. Denysiuk V. T. (2001). Osvita raioniv Volynskoho Polissia u trydtsiatykh – pershii polovyni sorokovykh [Education of Volyn Polissya districts in the thirties – first half of the forties.]. Pedahohichnyi poshuk – Pedagogical search, 1 (29), 91–92 [in Ukrainian].

12. Denysiuk V. T. (2001). Stanovlennia radianskoi osvity v raionakh Volynskoho Polissia u kintsi 30-kh – pershii polovyni 40-kh rokiv XX st. [Formation of Soviet education in the areas of Volyn Polissya in the late 30s – first half of the 40s of the twentieth century]. Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University, 5, 152–156 [in Ukrainian].

13. Zhupnyk V. (2007). Polityka radianskoho rezhymu v systemi osvity na zakhidnoukrainskykh zemliakh (1944–1953 rr.): istoriohrafichnyi aspekt [Soviet regime policy in the education system in western Ukraine (1944-1953): historiographical aspect]. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia – Bulletin of the Precarpathian University. History, 12–13, 132–138 [in Ukrainian].

14. Korneiko A. (1995). Rozvytok osvity na Volyni v pershe povoienne desiatyrichchia [Development of Education in Volyn in the First Postwar Decade.]. Volyn v Druhii svitovii viini ta pershi povoienni roky: materialy nauk. ist.-kraiezn. konf., prysviachenoi 50-y richnytsi peremohy nad fashyzmom (Lutsk, 19–20 kvitnia 1995 r.). Volyn in the Second World War and the First Postwar Years: materials of the scientific and historical conference dedicated to the 50th anniversary of the victory over fascism (Lutsk, 19-20 April 1995). Lutsk. 79–80 [in Ukrainian].

15. Korneiko A. (1994). Statystyka rozvytku osvity na Volyni v pershe povoienne desiatyrichchia yak dzherelo vyvchennia istorii kraiu [Statistics on the development of education in Volyn in the first postwar decade as a source for studying the history of the region]. Mynule i suchasne Volyni: problemy dzhereloznavstva: tezy dop. i povidoml. VII Volynskoi ist.-kraiezn. konf. Past and present of Volyn: problems of source studies: theses and reports. VII Volyn History and Local Lore Conference. Lutsk. 42–44 [in Ukrainian].

16. Kravchuk M. (1998). Formuvannia totalitarnoi politychnoi kultury zasobamy osvity v Zakhidnii Ukraini [v pisliavoiennyi period] [Formation of totalitarian political culture by means of education in Western Ukraine [in the post-war period]]. Naukovyi visnyk VDU – Scientific Bulletin of the Higher Education University, Yurydychni nauky, 81–85 [in Ukrainian].

17. Kumetskyi O., Bulik A. (2018). Stanovlennia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv v misti Volodymyri-Volynskomu pislia Druhoi svitovoi viiny [Formation of general educational institutions in the city of Volodymyr-Volynskyi after the Second World War.]. Khroniky Ladomerii: Materialy III Vseukr. nauk. ist.-kraien. konf., prysviachenoi 1030-y richnytsi zasnuvannia mista Volodymyra-Volynskoho (Volodymyr-Volynskyi, 15 lystopada 2018 r.) / red. V. Pykaliuk. Chronicles of Ladomeria: Materials of the III All-Ukrainian Scientific and Historical Conference dedicated to the 1030th anniversary of the foundation of the city of Volodymyr-Volynskyi (Volodymyr-Volynskyi, 15 November 2018). Ternopil. 181–188 [in Ukrainian].

18. Marusyk T. V. (1988). Pidhotovka pedahohichnykh kadriv na Volyni (1944–1959 rr.) [Training of Pedagogical Personnel in Volyn (1944-1959).]. Mynule i suchasne Volyni – Past and present of Volyn. Lutsk, Ch. II. S. 237–239.

19. Mashchenko N. (2018). Shkilna osvita u Rovenskii oblasti v 1944–1964 rr.: Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnych nauk za spetsialnistiu 07.00.01 "Istoriia Ukrainy". Volynski natsionalnyj universytet imeni Lesi Ukrainky [School education in Rivne region during 1944–1964th.Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences in the Speciality 07.00.01 'History of Ukraine'. East Ukrainian National University of Lesia Ukrainka, Ministry of Education and Science of Ukraine. Lutsk [in Ukrainian].

20. Nadiukova I. (2019). Volodymyrska vchytelka – referent propahandy OUN [Volodymyr teacher – a referent of OUN propaganda]. Khroniky Ladomerii: Materialy IV Vseukr. nauk. ist.-kraiezn. konf., prysviachenoi 820-y richnytsi utvorennia Halytsko-Volynskoi derzhavy ta 695-y richnytsi nadannia Volodymyru mahdeburzkoho prava (Volodymyr-Volynskyi, 13 lystopada 2019 r.) / za red. V. Pykaliuk. Chronicles of Ladomeria: Proceedings of the IV All-Ukrainian Scientific and Historical Conference dedicated to the 820th anniversary of the formation of the Galicia-Volyn state and the 695th anniversary of the granting of Magdeburg law to Volodymyr (Volodymyr-Volynskyi, 13 November 2019). Ternopil. 194–198 in Ukrainian].

21. Bondar A. H. ta in. (1967). Narodna osvita i pedahohichna nauka v Ukrainskii RSR. 1917–1967 [Public education and pedagogical science in the Ukrainian SSR. 1917–1967]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].Narodnoe obrazovanye v SSSR. 1917–1967 [Public Education in the USSR. 1917-1967] / pod red. M. A. Prokofeva. Moskva: Prosveshchenye, 1967. 541, [2] s. [in Russian].

22. Nikinchina S. O. (1995). Pidhotovka vchyteliv istorii na Volyni v pershi povoienni roky [Training of History Teachers in Volyn in the First Postwar Years]. Volyn v Druhii svitovii viini ta pershi povoienni roky: materialy nauk. ist.-kraiezn. konf., prysviachenoi 50-y richnytsi peremohy nad fashyzmom (Lutsk, 19–20 kvitnia 1995 r.). Volyn in the Second World War and the First Postwar Years: materials of the scientific and historical conference dedicated to the 50th anniversary of the victory over fascism (Lutsk, 19–20 April 1995). Lutsk. 77–78 [in Ukrainian].

23. Petrykiv V. (2016). Rozvytok zmistu vyshchoi istorychnoi osvity v Ukraini (1945–1991 rr.): Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata pedagogocznych nauk za spetsialnistiu 13.00.01 "Zagal'na pedagogika ta istoriia pedagogiky". Drohobytskyj pedagogicznyj universytet imeni Ivana Franka [Development of higher historical education content in Ukraine (1945–1991 years). Dissertation for the degree of Candidate of Pedagogocal Sciences in the Speciality 13.00.01 'General Pedagogy and History of Pedagogy. Drohobych State Pedagogical University of named after Ivan Franko, Ministry of Education and Science of Ukraine. Drohobych [in Ukrainian].

24. Popp R. (2020). Povoienne shkilnytstvo u svitli zvitnykh dokumentiv Ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [Postwar schooling in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground]. Problemy humanitarnykh nauk: zb. nauk. pr. Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities: a collection of scientific papers of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series Problems of Humanities: a collection of scientific papers of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series, 3 (45), 168–185 [in Ukrainian].

25. Svorak S. D. (1999). Zahalnoosvitnia shkola zakhidnoukrainskoho rehionu v konteksti suspilno-politychnoho zhyttia druhoi polovyny 40-kh – pershoi polovyny 60-kh rokiv XX st.): Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnych nauk za spetsialnistiu 07.00.01 "Istoriia Ukrainy". Natsionalnyj pedagogicznyj universytet imeni Mychajla Dragomanova [Secondary school of the Western Ukrainian region in the context of socio-political life of the second half of the 40s – first half of the 60s of the twentieth century). Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences in the Speciality 07.00.01 'History of Ukraine'. National Pedagogical University named after Mychajlo Drahomanov. Kyiv [[in Ukrainian]

26. Svorak S. D. (1998). Narodna osvita u zakhidnoukrainskomu rehioni: istoriia ta etnopolityka (1944–1964 rr.) [Public education in the Western Ukrainian region: history and ethnopolitics (1944–1964)]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].

27. Svorak S. D. (1997). Osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh u povoiennyi period [Education in the Western Ukrainian lands in the postwar period]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal, 2, 28–42 [in Ukrainian].

28. Svorak S. D. (1996). Shkola v ohni istorii: Materialy z istorii osvity zakhidnoukrainskykh zemel (1944–1953 rr.) [School in the Fire of History: Materials on the History of Education in Western Ukraine (1944–1953)]. Ivano-Frankivsk.

29. Sosnytska L. (2024). Budennia volynskykh vchyteliv: odniiei z naichyselnishykh hrup radianskoi intelihentsii povoiennoi doby [Life of Volyn teachers: one of the most numerous groups of the Soviet intelligentsia of the postwar period]. Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys – Chronicle of Volyn. All-Ukrainian scientific journal, 31, 45–50 [in Ukrainian].

30. Sosnytska L. (2024). Vidnovlennia diialnosti pedahohichnykh uchylyshch Volyni v pershi povoienni roky [Restoration of the activity of pedagogical schools of Volyn in the first post-war years.]. Moloda nauka Volyni: priorytety ta perspektyvy doslidzhen: Materialy XVIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh (Lutsk, 14–15 travnia 2024 r.). Young science of Volyn: priorities and prospects of research: Materials of the XVIII International Scientific and Practical Conference of Students, Postgraduates and Young Scientists (Lutsk, 14–15 May 2024). Lutsk: VNU imeni Lesi Ukrainky. 486–488 [in Ukrainian].

31. Sosnytska L. (2023). Vidnovlennia shkilnytstva Volyni v pershi povoienni roky: kadrovyi aspect [Restoration of schooling in Volyn in the first postwar years: personnel aspect]. Ukrainska istoriia u publichnomu prostori: materialy I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Lutsk, 19–21 travnia 2023 r.). Ukrainian history in public space: materials of the First International Scientific and Practical Conference (Lutsk, 19–21 May 2023) Ukrainian history in public space: materials of the First International Scientific and Practical Conference (Lutsk, 19–21 May 2023). Lviv – Torun: Liha-Pres. 87–90 [in Ukrainian].

32. Sosnytska L. (2022). Zhodnoho uchnia – poza shkoloiu (vykonannia zakonu pro zahalnooboviazkove navchannia u Volynskii oblasti v pershe povoienne desiatylittia) [No student out of school (implementation of the law on compulsory education in the Volyn region in the first postwar decade)]. Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys – Chronicle of Volyn. All-Ukrainian scientific journal, 27, 15–21 [in Ukrainian].

33. Sosnytska L. (2023). Istorychna osvita v shkolakh Volynskoi oblasti (druha polovyna 40-kh – pochatok 50-kh rr. XX st.) [Historical education in schools of Volyn region (second half of the 40s – early 50s of the twentieth century)]. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istoriia – Scientific Bulletin of Chernivtsi University, 1 (57), 130–137[in Ukrainian].

34. Starzhets V. (2022). Zakhody radianskoi vlady shchodo vidnovlennia shkilnoi osvity v Zakhidnii Ukraini u pisliavoiennyi period [Measures of the Soviet authorities to restore school education in Western Ukraine in the post-war period]. Problemy humanitarnykh nauk: zb. nauk. pr. Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities: a collection of scientific papers of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series History, 10 (52), 164–179 [in Ukrainian].

35. Starzhets V. I. (2019). Borotba radianskoi vlady i ukrainskoho pidpillia za vplyv na osvitnii prostir zakhidnykh oblastei URSR u pisliavoienni roky (1944–1953 rr.): Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnych nauk za spetsialnistiu 07. 00. 01 “Istoriia Ukrainy”. Rivenski derzhavnyj gumanitarnyj universytet [The struggle of the Soviet government and the Ukrainian underground for influence on the education space of the western regions of the Ukrainian SSR in the postwar period (1944–1953). Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences in the Speciality 07.00.01 ‘History of Ukraine’. Rivne State Humanitarian University. Rivne [in Ukrainian].

36. Starzhets V. I. (2017). Vidnovlennia radianskoi systemy shkilnoi osvity v zakhidnoukrainskomu rehioni pislia viiny (1944–1953) [Restoration of the Soviet system of school education in the Western Ukrainian region after the war (1944–1953)]. Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: scientific herald, 117, 48–52 [in Ukrainian].

37. Strilchuk L., Sosnytska L. (2022). Vidnovlennia ta rozvytok radianskoi systemy shkilnoi osvity na Volyni v pershe povoienne desiatyliiia [Restoration and development of the Soviet system of school education in Volyn in the first postwar decade]. Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys – Chronicle of Volyn. All-Ukrainian scientific journal, 26, 54–59 [in Ukrainian].

38. Strilchuk L., Sosnytska L. (2022). Okremi aspekty povsiakdennoho zhyttia volynskykh vchyteliv u povoienni roky (1944–1953 rr.) [Some aspects of everyday life of Volyn teachers in the postwar years (1944-1953)]. Zakhidni zemli Ukrainy v pershi pisliavoienni roky (1944–1953 rr.): povsiakdenne zhyttia: kolektyvna monohrafiia – The Western Lands of Ukraine in the First Postwar Years (1944–1953): Everyday Life: A Collective Monograph / vidp. red. V. Ilnytskyi. Riga, Latvia: Baltija Publishing. 276–294 [in Ukrainian].

39. Strubytskyi V., Shportenko O (1969) Za osvitu narodu: rozvytok shkilnytstva na Volyni [For the Education of the People: Development of Schooling in Volyn]. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

40. Sushyk I. (2011). Diialnist vyshchykh ta serednikh spetsialnykh navchalnykh zakladiv Volyni u povoiennyi period [Activities of Higher and Secondary Specialised Educational Institutions of Volyn in the Postwar Period]. Intelihentsiia i vlada – Intelligentsia and power, 23, 116–125 [in Ukrainian].

41. Sushyk I. (2009). Stanovlennia systemy osvity na Volyni u 40–50-ti roky XX st. [Formation of the education system in Volyn in the 40-50s of the twentieth century]. Aktualni problemy vitchyznianoi ta vsesvitnoi istorii – Actual problems of national and world history, 4, 92–96 [in Ukrainian].

42. Sushyk I. (2009). Formuvannia vchytelskykh kadriv zahalnoosvitnikh shkil Volyni u 40–50-kh rr. [Formation of teaching staff of secondary schools in Volyn in the 40–50s]. Intelihentsiia i vlada – Intelligentsia and power, 15, 171–180 [in Ukrainian].

43. Tatenko O. S. (1.954). Rozvytok narodnoi osvity na Volyni v roky radianskoi vlady (1939–1954 rr.). [Development of public education in Volyn during the years of Soviet power (1939–1954)]. Kyjiv [in Ukrainian].

44. Tkachuk L. M. (1988). Rozvytok zahalnoosvitnoi shkoly Volynskoi oblasti v pisliavoienni roky [Development of the general education school of Volyn region in the postwar years]. Mynule i suchasne Volyni: Tezy dopov. ta povid. II_yi Volynskoi ist.-kraiezn. konf. (Lutsk, 26–28 travnia 1988 r.). he past and present of Volyn: Abstracts and reports. II Volyn Historical and Regional Conference (Lutsk, 26–28 May 19880. Ch. II. Lutsk. 233–235 [in Ukrainian].

45. Fazan M. (2015). Vykladannia istorii v shkolakh Volynskoi oblasti u 1944–1953 rr. [Teaching History in Schools of Volyn Region in 1944–1953]. Istorychni studii Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Historical Studies of Lesya Ukrainka Eastern European National University, 13/14, 58–64 [in Ukrainian].

46. Fazan M. (2014). Vidbudova shkil u Volynskii oblasti v pisliavoienni roky (1944–1953 rr.) [Reconstruction of Schools in the Volyn Region in the Postwar Years (1944–1953)]. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriia: Istorychni nauk – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Series: Historical Sciences, 7, 74–79 [in Ukrainian].

47. Fazan M. (2013). Zahalnoosvitnia shkola Volyni u period pisliavoiennoi vidbudovy (1944–1953 rr.) (na materialakh Lokachynskoho raionu) [General education school in Volyn during the period of post-war reconstruction (1944–1953) (based on the materials of Lokachi district)]. Mynule i suchasne Volyni ta Polyssia: Lokachynskyi raion i Zaturtsi v istorii Ukrainy ta Volyni: Materialy nauk. ist.-kraiezn. konf., prysviachenoi 22-y richnytsi Nezalezhnosti Ukrainy ta 510-y richnytsi pershoi pysemnoi zghadky pro Zaturtsi – malu batkivshchynu Viacheslava Lypynskoho. Past and Present of Volyn and Polissya: Lokachi district and Zaturtsi in the history of Ukraine and Volyn: Proceedings of the scientific conference dedicated to the 22nd anniversary of Ukraine’s Independence and the 510th anniversary of the first written mention of Zaturtsi, the small homeland of Vyacheslav Lypynskyi. Lutsk. 149–152 [in Ukrainian].

48. Fazan M. (2015). Rozvytok osvity v Starovyzhivskomu raioni v pisliavoienni roky (1944–1953 rr) [Development of education in Starovyzhiv district in the post-war years (1944-1953)]. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia: Serekhovychi ta Starovyzhivshchyna u svitovii ta ukrainskii istorii: Materialy LIII Vseukr. nauk. ist.-kraiezn. konf., prysviachenoi 24-y richnytsi Nezalezhnosti Ukrainy. Past and Present of Volyn and Polissya: Serekhovychi and Starovyzhivshchyna in World and Ukrainian History: Materials of the LIII All-Ukrainian Scientific and Historical Conference dedicated to the 24th anniversary of Ukraine's Independence. Vyp. 53. Lutsk, 415–420 [in Ukrainian].

49. Fazan M. (2016). Stan pedahohichnykh kadriv u shkolakh Volynskoi oblasti v 1944–1953 rr. [The state of teaching staff in schools of Volyn region in 1944–1953]. Sciene and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, IV (14), I [in Ukrainian].

50. Yarushak M., Sviontyk O., Haliv M. (2021). Zahalnoosvitnie shkilnytstvo zakhidnykh oblastei Ukrainy (1944–1953) u vymirakh istorii povsiakdennia (istoriohrafichnyi aspekt) [General Education in the Western Regions of Ukraine (1944–1953) in the Dimensions of the History of Everyday Life (Historiographical Aspect)]. Molod i rynok – Youth and the market, 3 (189), 15–23 [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.01+930.85:008
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-6

Олександр КІМ,
orcid.org/0000-0002-9570-5243
доктор філософії,
викладач кафедри хорового диригування та академічного співу
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) kim.sungdai@yahoo.com

Оксана ПІДДУБНА,
orcid.org/0000-0002-5937-0677
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) oksana-poddubnaja00@ukr.net

Лариса КОРНИЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-8816-096X
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри технологічної та професійної освіти і декоративного мистецтва
Хмельницького національного університету
((Хмельницький, Україна) lorakrona@ukr.net

ВІДРОДЖЕННЯ СТАРОДАВНІХ МИСТЕЦЬКИХ ТЕХНІК У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті окреслено перспективи і підходи відродження стародавніх мистецьких технік у контексті сучасного світу, приділяючи особливу увагу їх інтеграції з передовими технологіями та матеріалами. Акцентовано, що стародавні мистецькі техніки, які виникли у різних культурах світу та базувалися на глибокому розумінні властивостей матеріалів і хімічних процесів, не лише виконували практичну функцію, але й мали символічне значення, адже втілювали культурні цінності, світогляд та традиції окремих народів. Доведено, що сучасні мистецькі технології відкривають нові можливості для збереження та адаптації цих технік, дозволяючи з високою точністю та деталізацією відтворювати складні елементи культурної спадщини. Проаналізовано вплив інноваційних матеріалів на збереження естетичної привабливості, функціональності та довговічності художніх виробів. Крім того, оцінено використання сучасних матеріалів у реставраційних практиках, що дозволяє гармонійно поєднувати традиційні методи з інноваційними рішеннями. Детально досліджено роль стародавніх технік у сучасній архітектурі та дизайні, проаналізовано, як традиційні арабські орнаменти інтегруються у сучасну конструкцію купола, створюючи унікальний візуальний ефект. Запропоновано розглядати синтез стародавніх технік із сучасними технологіями як ефективний і перспективний інструмент для збереження культурної спадщини, її пристосування до сучасних умов мистецтва, а також для створення нових форм художньої виразності, що здатні поєднувати культурну ідентичність із інноваціями. Практичне значення дослідження полягає у ґрунтовному аналізі та визначенні шляхів поєднання стародавніх мистецьких технік із новітніми технологічними досягненнями і сучасними матеріалами, що дозволяє ефективно зберігати культурну спадщину, адаптуючи її до вимог сучасності, а також відкривати перспективи для створення інноваційних форм художнього самовираження.

Ключові слова: *відродження стародавніх мистецьких технік, збереження культурної спадщини, інновації у сучасному мистецтві, синтез традицій і сучасності, сталий розвиток мистецьких практик, мистецька самобутність.*

Oleksandr KIM,
orcid.org/0000-0002-9570-5243
Doctor of Philosophy,
Lecturer at the Department of Choral Conducting
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) kim.sungdai@yahoo.com

Oksana PIDDUBNA,
orcid.org/0000-0002-5937-0677
PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Head of the Department of Fine Arts and Design
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) oksana-poddubnaja00@ukr.net

Larysa KORNYTSKA,
orcid.org/0000-0002-8816-096X
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Technological and Vocational Education and Decorative Art
Khmelnytskyi National University
(Khmelnytskyi, Ukraine) lorakrona@ukr.net

THE REVIVAL OF ANCIENT ARTISTIC TECHNIQUES IN THE MODERN WORLD

The article outlines the prospects and approaches for the revival of ancient artistic techniques in the context of the modern world, paying special attention to their integration with advanced technologies and materials. It is emphasized that ancient artistic techniques, which arose in different cultures of the world and were based on a deep understanding of the properties of materials and chemical processes, not only performed a practical function, but also had a symbolic meaning, as they embodied the cultural values, worldview and traditions of individual peoples. It is proven that modern artistic technologies open up new opportunities for the preservation and adaptation of these techniques, allowing to reproduce complex elements of cultural heritage with high accuracy and detail. The impact of innovative materials on the preservation of aesthetic appeal, functionality and durability of artistic products is analyzed. In addition, the use of modern materials in restoration practices is assessed, which allows for a harmonious combination of traditional methods with innovative solutions. The role of ancient techniques in modern architecture and design is studied in detail, and how traditional Arabic ornaments are integrated into the modern dome structure, creating a unique visual effect, is analyzed. It is proposed to consider the synthesis of ancient techniques with modern technologies as an effective and promising tool for preserving cultural heritage, adapting it to modern conditions of art, and creating new forms of artistic expression that are able to combine cultural identity with innovations. The practical significance of the study lies in a thorough analysis and identification of ways to combine ancient artistic techniques with the latest technological achievements and modern materials, which allows for the effective preservation of cultural heritage.

Key words: *revival of ancient artistic techniques, preservation of cultural heritage, innovations in contemporary art, synthesis of traditions and modernity, sustainable development of artistic practices, artistic identity.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження, яке присвячене відродженню стародавніх мистецьких технік у сучасному світі, зумовлена нагальною необхідністю збереження культурної самобутності та історичної спадщини в умовах глобалізації, що сприяє стандартизації культурних цінностей і зниженню зацікавленості у традиційних формах мистецтва, які століттями визначали унікальність різних народів (Suryavanshi, 2019).

Аналіз досліджень. Значна кількість наукових праць присвячена питанням збереження стародавніх технік через їх практичне застосування, так от роботи: Бабій Н. (Бабій, 2020), Харун Х. (Haroon, 2024) концентрують увагу на важливості вивчення стародавніх традиційних орнаментів та їх інтерпретації у сучасному графічному дизайні. У дослідженнях від Шип С. (Шип, 2023), розглядається роль традиційних технік давніх майстрів у сучасному мистецтві та вивчається використання нових технологій для відтворення автентичних текстур і технічних приймів в мистецтві. В свою чергу Ліггетт С. (Liggett, 2023), досліджує, як традиційні мотиви і мистецькі ткацькі техніки можуть бути адаптовані до сучасних стилів, як створювати унікальні і одночасно актуальні колекції одягу. У свою чергу, дослідження від Гош С. (Ghosh, 2015), ілюструє ці компоненти, коли старі і традиційні мотиви можуть бути переосмислені через призму сучасних технологій і матеріалів, забезпечуючи збереження історичної глибини у контексті інноваційного підходу до архітектурного простору. Важливість використання локальних матеріалів і традиційних технік у сучасному будівництві підкреслюється в роботі Соргира Т. (Соргира, 2021), де демонструється повага до історичної культурної спадщини і технік роботи, які можуть гармонійно інтегруватися в будівельні продукти сучасності.

Мета статті – дослідити реновацію і становлення стародавніх мистецьких технік в практичній площині сучасного мистецтва та визначити рівні інтеграції цих технік у формування іннова-

ційних підходів у різних видах сучасної мистецької діяльності.

Завдання дослідження:

– проаналізувати і виокремити найбільш цінні прояви стародавніх мистецьких технік які формують сучасну національну ідентичність;

– дослідити приклади і практики використання стародавніх мистецьких технік у різних сучасних мистецьких галузях (архітектура, ювелірна справа, текстиль і мода, орнамент і візерунок);

– визначити історико-культурні особливості які популяризують стародавні мистецькі техніки у глобальному контексті через інтеграцію у креативні індустрії.

Виклад основного матеріалу. Термін «стародавні мистецькі техніки» використовується для позначення унікальних способів і прийомів створення художніх творів, які виникли в різних культурах світу протягом історичних епох і передавалися з покоління в покоління. Такого роду синтез дає змогу не лише зберігати культурну спадщину, але й переосмислювати її у контексті сучасності, створювати інноваційні форми художньої виразності, які надихають нові покоління митців (Македон, Валіков, Рябик, 2019, с. 64). Щільне впровадження традиційних елементів у сучасні архітектурні проекти слугує не лише даниною минулому, але й засобом створення гармонії між сучасними просторами та їхнім культурним контекстом. Одним із найбільш яскравих прикладів зазначеного підходу став реалізований проект – музей «Лувр в Абу-Дабі», створений Жаном Нувелем (рис. 1).

В концепції цього проекту закладено ідею переосмислення технік, підходів, традицій стародавньої арабської архітектури з використанням сучасних технологій і матеріалів. Центральним елементом музею є відомий купол, який створює унікальний ефект «світлового дощу» завдяки геометричним візерункам, характерним для ісламського мистецтва. Саме така інноваційна структура виконує не лише естетичну функцію, і додає архітектурної унікальності будові, але й забезпечує природне кондиціювання, підтримуючи прохолоду в умовах спекотного клімату ОАЕ. Отже, «Лувр в Абу-Дабі» став таки прикладом того, як сучасна архітектура вміє зберігати та переосмислювати історичну спадщину, і одночасно відповідати сучасним технологічним, технічним і функціональним викликам (Suryavanshi, 2019).

Нові архітектурні школи і техніки, дійсно спрямовані на відродження стародавніх прийомів, часто базується на використанні традиційних локальних матеріалів, які відповідають умовам географічного регіону світу. Ми можемо навести приклад того, коли в Західній Африці французький архітектор Френсіс Кере застосовував місцеву глину в проект середньої школи в м. Гандо, Буркіна-Фасо, надихаючись традиційними методами будівництва африканського континенту, які є частиною місцевої культури (рис. 2) (Suryavanshi, 2019).

Далі ми відмітимо вже іконопис, як одну з найдавніших форм сакрального мистецтва, яка продовжує займати вагоме місце у сучасному світі мистецтва, завдяки відновленню і реновації старих (традиційних) технік роботи. Вражаючим прикладом сучасного відродження іконопису є творчість сучасника, грецького художника Фотіса Контоглу, який органічно міг поєднувати традиційні техніки іконопису із власним унікальним стилем, адаптуючи їхню пару до запитів сучасного поціновувача

Рис. 1. Художній музей «Лувр Абу-Дабі», острів Саадіят, Абу-Дабі, Об'єднані Арабські Емірати, 2017 р. (архітектор Жан Нувель) (Top Places to Visit at Louvre Abu Dhabi)

Рис. 2. Будівля середньої школи в м. Гандо, Буркіна-Фасо, 2001 р. (архітектор Френсіс Кере) (Diébédo Francis Kéré)

і мистецьких кіл. Роботи Фотіса Контоглу демонструють, як гармонійне використання перевірених століттями матеріалів і технологій дозволяє створювати мистецькі твори, що зберігають свою непідкупну актуальність (The Greek Sale. Fotis Kontoglou) (рис. 3).

Традиційні орнаменти та шрифти, які виникли як декоративні елементи й засоби комунікації у стародавніх культурах, також знайшли свої місце і набули нових форм вираження у сучасному декоративному мистецтві. Шрифти, які базуються на стародавніх формах письма, також набули нового значення і форматування у цифрових техніках і моделюванні. Відомий арабський митець і дизайнер Хасан Масуді вдало об'єднав традиції арабської каліграфії із сучасною типографікою, створюючи унікальні візуальні образи і символи, що знайшли схвальні відгуки серед мистецьких осередків і фахівців арабської культури (рис. 4).

Не можемо обійти увагою і індустрію моди, яка стрімко розвивається у XXI ст., і в ній нарощується увага і цікавість до збереження культурної спадщини через повернення до забутих або втрачених стародавніх мистецьких технік. Серед них особливе місце займає саме ткацтво, як основа текстильного виробництва, а також введення широкого кола національних мотивів у дизайн сучасного одягу (Haroon, 2024).

Схожий процес мистецького відродження світ сьогодні спостерігає і в Японії, де традиційне кімоно отримало нове життя завдяки активності

Рис. 4. «Без назви», 1996 р. (Хасан Масуді) (Hassan Massoudy, 1996)

і небайдужості сучасних дизайнерів, які експериментують як з матеріалами, так і кольорами та формами. Значний резонанс в мистецькому і модному суспільстві мають роботи дизайнерки Джунко Кошино (рис. 5) (Омельченко, 2012, с. 86).

Вона та її роботи демонструють, як національний костюм може бути гармонійно адаптований до сучасної моди, при цьому паралельно і зберігається своя історична і культурна значущість (Makedon, Myachin, Plakhotnik, Fisunenko, Mykhailenko, 2024). Отже ми відзначаємо, що синтез стародавніх технік із сучасними технологіями сприяє збереженню культурної спадщини через її

Рис. 3. Ікона «Пророк Ілля», 1961 р. (автор Фотіс Контоглу) (The Greek Sale. Fotis Kontoglou)

Рис. 5. Японське кімоно, 2019 р. (дизайнер Джунко Кошино) (Junko Koshino, 2019)

переосмислення та адаптацію до реалій XXI століття і такого стилю підхід дає всі можливості створювати нові форми художньої виразності, які поєднують стародавню мистецьку і художню автентичність із інноваціями.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, ми відзначаємо, що стародавні мистецькі техніки є цікавим феноменом, що відображає еволюцію людської культури, її естетичні уподобання та технічні досягнення. Таким чином, синтез стародавніх технік із сучасними інноваціями відкриває нові можливості для розвитку мистецтва, адже він не лише сприяє збереженню культурної спадщини, але й дозволяє адаптувати її до потреб сучасного світу, створюючи нові форми виразності та естетики. Ці компоненти і прояви стали яскравим прикладом того, як традиційні підходи можуть гармонійно поєднуватися з новітніми технологіями, сприяючи створенню унікальних художніх творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій Н. П. Актуальні культурно-мистецькі практики та процеси: проблематика наукового дискурсу. *Питання культурології*. 2020. С. 69–78. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221047.
2. Македон В. В., Валіков В. П., Рябик Г. Є. Розвиток світового ринку ділових інтелектуальних послуг під впливом економіки 4.0. *Нобелівський вісник*. 2019. № 1. С. 59–72. DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-7.
3. Омельченко В. Д. Стародавні свідоцтва розвитку текстильної справи (сторінки історії текстильного виробництва). *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2012. № 2. С. 84–87.
4. Соргира Т. І. Роль техніки та технології у мистецтві: монографія. М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Вид-во Ліра-К, 2021. 344 с.
5. Шип С.В. Теорія художніх стилів : Монографія. Суми : ФОП Цьома С.П., 2023. 138 с.
6. Diébédo Francis Kéré describes village school that launched his career. URL: https://www.pinterest.com/pin/415246028135153649/
7. Ghosh S.K. Human cadaveric dissection: a historical account from ancient Greece to the modern era. *Anatomy & Cell Biology*. 2015. Vol. 48, No. 3. pp. 153–169. DOI: 10.5115/acb.2015.48.3.153.
8. Haroon H. Reviving Ancient Techniques: The Contemporary Renaissance in Art. *Al-Behishat Research Archive*. 2024. Vol. 2. No. 1. pp. 8–13. Retrieved from https://al-behishat.rjmss.com/index.php/20/article/view/18.
9. Hassan Massoudy. Famous works. 1996. URL: https://www.wikiart.org/en/hassan-massoudy/untitled-1996
10. Junko Koshino to Hold Free Fashion Show at Nihombashi Mitsukoshi on October 9, 2019. URL: https://www.tokyoweekender.com/art_and_culture/fashion/junko-koshino-to-hold-free-fashion-show-at-nihombashi-mitsukoshi-on-oct-9/
11. Liggett S. Creativity and the Arts: Traditional and New Media. *Springer.* 2023. DOI: 10.1007/978-3-031-24869-6_2.
12. Makedon V., Myachin V., Plakhotnik O., Fisunenko N., Mykhailenko O. Construction of a model for evaluating the efficiency of technology transfer process based on a fuzzy logic approach. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2024. no 2(13(128)). p. 47–57. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.300796.
13. Suryavanshi Y. Revival of the Traditional Crafts: Diversification Towards Utilitarianism. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*. 2019. Vol. 10, Issue 1. pp. 205–211. https://doi.org/10.52783/tojqi.v10i1.9917.
14. Top Places to Visit at Louvre Abu Dhabi: Must-See Destination. URL: https://www.teachworkoutlove.com/places-to-visit-at-louvre-abu-dhabi/
15. The Greek Sale. Fotis Kontoglou. URL: https://www.bonhams.com/auction/23458/lot/13/fotis-kontoglou-greek-1895-1965-the-prophet-elias-87-x-55-cm/

REFERENCES

1. Babiy, N. P. (2020). Aktualni kulturno-mystetski praktyky ta protsesy: problematyka naukovoho dyskursu [Relevant cultural and artistic practices and processes: Issues of scientific discourse]. *Pytannia kulturolohii,* 36, 69–78. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221047. [in Ukrainian].
2. Makedon, V. V., Valikov, V. P., Ryabyk, G. E. (2019). Rozvytok svitovoho rynku dilovykh intelektualnykh posluh pid vplyvom ekonomiky 4.0. [Development of the world market of business intellectual services under the influence of economy 4.0]. *Nobelivskyi visnyk,* no. 1, 59–72. DOI: 10.32342/2616-3853-2019-2-12-7. [in Ukrainian].
3. Omel′chenko, V. D. (2012). Starodavni svidotstva rozvytku tekstylnoi spravy (storinky istorii tekstylnoho vyrobnytstva) [Ancient evidence of textile development (pages from the history of textile production)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu,* 2, 84–87. [in Ukrainian].
4. Sorgira, T. I. (2021). Rol tekhniky ta tekhnolohii u mystetstvi: monohrafiia [The role of technique and technology in art: Monograph]. Kyiv: Vyd-vo Lira-K [in Ukrainian].
5. Shyp, S. V. (2023). Teoriia khudozhnikh styliv : Monohrafiia. [Theory of artistic styles: Monograph]. Sumy: FOP FOP Tsoma S.P. [in Ukrainian].
6. Diébédo Francis Kéré describes village school that launched his career (2021). Available at: https://www.pinterest.com/pin/415246028135153649/ (Accessed 20 December 2024).
7. Ghosh, S.K. (2015). Human cadaveric dissection: A historical account from ancient Greece to the modern era. *Anatomy & Cell Biology, 48*(3), 153–169. DOI: 10.5115/acb.2015.48.3.153.

8. Haroon, H. (2024). Reviving Ancient Techniques: The Contemporary Renaissance in Art. *Al-Behishat Research Archive, 2*(1), 8–13. Available at: https://al-behishat.rjmss.com/index.php/20/article/view/18. (Accessed 21 December 2024)

9. Hassan Massoudy. Famous works. (1998). Available at: https://www.wikiart.org/en/hassan-massoudy/untitled-1996 (Accessed 20 December 2024).

10. Junko Koshino to Hold Free Fashion Show at Nihombashi Mitsukoshi on October 9. (2019). Available at: https://www.tokyoweekender.com/art_and_culture/fashion/junko-koshino-to-hold-free-fashion-show-at-nihombashi-mitsukoshi-on-oct-9/ (Accessed 21 December 2024).

11. Liggett, Susan. (2023). Creativity and the Arts: Traditional and New Media. 10.1007/978-3-031-24869-6_2.

12. Makedon, V., Myachin, V., Plakhotnik, O., Fisunenko, N., Mykhailenko, O. (2024). Construction of a model for evaluating the efficiency of technology transfer process based on a fuzzy logic approach. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies,* no 2(13(128)), 47–57. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.300796.

13. Suryavanshi, Y. (2019). Revival of the Traditional Crafts: Diversification Towards Utilitarianism. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 10*(1), 205–211. https://doi.org/10.52783/tojqi.v10i1.9917.

14. Top Places to Visit at Louvre Abu Dhabi: Must-See Destination. (2023). Available at: https://www.teachworkoutlove.com/places-to-visit-at-louvre-abu-dhabi/ (Accessed 21 December 2024).

15. The Greek Sale. Fotis Kontoglou. (2017). Available at: https://www.bonhams.com/auction/23458/lot/13/fotis-kontoglou-greek-1895-1965-the-prophet-elias-87-x-55-cm/ (Accessed 21 December 2024).

УДК 7.05:004.92
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-7

Аурелія КОЛЄСНІКОВА,
orcid.org/0000-0003-3949-6384
старший викладач кафедри графічного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) aurika.koliesnikova@gmail.com

Святослав ПОДЛЄВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-4608-7346
кандидат історичних наук,
доцент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) podlevskyi.sv@knutd.edu.ua

Алла ОСАДЧА,
orcid.org/0000-0001-5153-8028
доктор філософії,
доцент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) osadcha.am@knutd.edu.ua

ЕТНОДИЗАЙН В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: РОЛЬ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГРАФІКИ У СТВОРЕНІ ВІЗУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Етнодизайн є важливим інструментом збереження та популяризації культурної спадщини в умовах сучасної глобалізації. Цей напрямок дизайну має надзвичайно велике значення для формування національної ідентичності та збереження традицій, адаптованих до сучасних форматів споживання. У сучасному світі, де домінують тенденції глобалізації, етнодизайн стає інструментом протидії уніфікації, акцентуючи увагу на локальних особливостях. У статті розглянуто роль комп'ютерної графіки як ключового інструменту для створення візуальної ідентичності, базованої на етнічних елементах. Автори акцентують увагу на широких можливостях цифрових технологій, таких як Adobe Illustrator, CorelDRAW, Blender, Photoshop, та інші програми для адаптації традиційних орнаментів, кольорових палітр, типографіки і символів. Особлива увага приділяється методам поєднання елементів національної культури з сучасними тенденціями у графічному дизайні. Аналізуються конкретні приклади інтеграції етнічних мотивів у такі сфери, як брендинг, айдентика, вебдизайн, мультимедійні проєкти, рекламна графіка, а також розробка інтерфейсів користувачів. Висвітлюється процес створення дизайну, що враховує особливості автентичної культури, не допускаючи при цьому культурної апропріації. Важливою темою статті є виклики, які ставить перед дизайнерами глобалізація, зокрема проблема втрати унікальних локальних культурних елементів у процесі масової комерціалізації. Показано, що використання міждисциплінарного підходу, який поєднує знання з етнології, соціології та дизайну, сприяє створенню високоякісних і конкурентоспроможних продуктів.

Розглянуто важливість культурного аналізу як одного з базових етапів у проєктуванні дизайнерських рішень, зокрема в контексті роботи з етнічними елементами. Використання сучасних цифрових інструментів дозволяє зберегти автентичність етнічних мотивів, роблячи їх доступними для широкої аудиторії. Завдяки цьому етнодизайн стає не лише засобом збереження традицій, але й механізмом їх переосмислення для нових поколінь. Це сприяє не тільки популяризації культурної спадщини, а й її інтеграції у глобальний контекст. Етнодизайн також сприяє розвитку креативної економіки, створюючи нові можливості для локальних дизайнерів та ремісників. Завдяки інтеграції традиційних елементів у сучасні продукти, він допомагає розширювати міжнародні ринки для автентичної продукції. Це стимулює культурний обмін, сприяє взаєморозумінню між народами та підтримує збереження нематеріальної культурної спадщини.

Ключові слова: *етнодизайн, культурна спадщина, глобалізація, візуальна ідентичність, комп'ютерна графіка, цифрові технології, брендинг, вебдизайн, мультимедійний дизайн, традиційні орнаменти, автентичність, культурна апропріація, графічний дизайн, міждисциплінарний підхід, цифрова адаптація.*

Aureliia KOLIESNIKOVA,
orcid.org/0000-0003-3949-6384
Senior Lecturer at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Technology and Design
(Kyiv, Ukraine) aurika.koliesnikova@gmail.com

Sviatoslav PODLIEVSKYI,
orcid.org/0000-0002-4608-7346
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Technology and Design
(Kyiv, Ukraine) podlevskyi.sv@knutd.edu.ua

Alla OSADCHA,
orcid.org/0000-0001-5153-8028
Doctor of Philosophy,
Associate Professor at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Technology and Design
(Kyiv, Ukraine) osadcha.am@knutd.edu.ua

ETHNO DESIGN IN THE CONTEXT OF DIGITAL TECHNOLOGIES: THE ROLE OF COMPUTER GRAPHICS IN CREATING A VISUAL IDENTITY

Ethnodesign is an important tool for preserving and popularizing cultural heritage in the context of modern globalization. This direction in design plays an exceptionally significant role in shaping national identity and preserving traditions adapted to contemporary consumption formats. In today's world, dominated by globalization trends, ethnodesign becomes a tool for counteracting unification, emphasizing local peculiarities. The article examines the role of computer graphics as a key tool for creating visual identity based on ethnic elements. The authors focus on the extensive capabilities of digital technologies such as Adobe Illustrator, CorelDRAW, Blender, Photoshop, and other programs for adapting traditional ornaments, color palettes, typography, and symbols. Special attention is given to methods of combining elements of national culture with modern trends in graphic design.

The article analyzes specific examples of integrating ethnic motifs into fields such as branding, identity design, web design, multimedia projects, advertising graphics, and user interface development. The process of creating designs that take into account the characteristics of authentic culture while avoiding cultural appropriation is highlighted. An important topic addressed in the article is the challenges posed by globalization to designers, particularly the threat of losing unique local cultural elements through mass commercialization. It is demonstrated that using an interdisciplinary approach that combines knowledge from ethnology, sociology, and design contributes to the creation of high-quality and competitive products.

The importance of cultural analysis as one of the fundamental stages in the design process, particularly when working with ethnic elements, is discussed. The use of modern digital tools makes it possible to preserve the authenticity of ethnic motifs, making them accessible to a wide audience. As a result, ethnodesign becomes not only a means of preserving traditions but also a mechanism for reinterpreting them for new generations. This facilitates not only the popularization of cultural heritage but also its integration into the global context.

Ethnodesign also promotes the development of the creative economy, creating new opportunities for local designers and artisans. By integrating traditional elements into modern products, it helps to expand international markets for authentic goods. This stimulates cultural exchange, fosters mutual understanding between peoples, and supports the preservation of intangible cultural heritage.

Key words: *ethnodesign, cultural heritage, globalization, visual identity, computer graphics, digital technologies, branding, web design, multimedia design, traditional ornaments, authenticity, cultural appropriation, graphic design, interdisciplinary approach, digital adaptation.*

Постановка проблеми. Етнодизайн як галузь дизайну, яка базується на використанні етнічних мотивів, культурних символів і традицій різних народів для створення сучасних дизайнерських продуктів, є напрямком реакції на глобалізацію, що поступово уніфікує культурні особливості, витісняючи унікальність національного мистецтва. Етнодизайн дозволяє не лише зберегти культурну спадщину, а й адаптувати її до сучасних умов, зробити її доступною та зрозумілою для широкої аудиторії.

Наразі сучасний етнодизайн охоплює різноманітні сфери – від графічного дизайну до моди, архітектури та інтер'єру. У графічному дизайні етнічні мотиви часто використовують для ство-

рення логотипів, брендингу, рекламних макетів та цифрових продуктів. Завдяки цьому етнодизайн стає потужним інструментом для створення візуальної ідентичності, яка відображає національну або культурну приналежність. Основними елементами етнодизайну є орнаменти, кольорові схеми, символи та шрифти, що базуються на культурних традиціях. Наприклад, український етнодизайн активно використовує вишиванкові орнаменти, трипільські мотиви та народні міфологічні сюжети. У контексті глобальної цифровізації етнодизайн отримує нові можливості розвитку завдяки комп'ютерним технологіям. Сучасні програмні засоби дозволяють відтворювати навіть найдрібніші деталі традиційного мистецтва, інтегруючи їх у цифровий простір. Це не лише спрощує роботу дизайнерів, але й розширює межі застосування етнодизайну. Використання етнічних мотивів у графічному дизайні сприяє збереженню культурної спадщини та її популяризації на міжнародному рівні. У той самий час воно відкриває нові можливості для бізнес проєктів, які прагнуть виділитися на фоні конкурентів, використовуючи автентичні дизайнерські рішення. Таким чином, етнодизайн стає не лише естетичним, але й функціональним інструментом сучасного графічного дизайну.

Комп'ютерна графіка стала ключовим інструментом сучасного графічного дизайну, трансформуючи процес створення візуального контенту. Від моменту свого зародження в 1960-х роках, коли перші комп'ютери могли генерувати лише базові геометричні форми, до сучасних програм, які могли створити фотореалістичні зображення, ця галузь зробила колосальний крок вперед. Розвиток апаратного забезпечення і програмних рішень значно розширив можливості дизайнерів, надаючи інструменти для реалізації найскладніших ідей.

У сучасному графічному дизайні комп'ютерна графіка виконує різноманітні функції. Це не тільки засіб для візуалізації ідей, але й платформа для створення інтерактивного контенту, анімації та навіть доповненої реальності. Завдяки спеціалізованим програмам, таким як Adobe Illustrator, Photoshop, CorelDRAW, Procreate, Blender та ін., дизайнери можуть працювати з усіма типами графіки: векторною, растровою, 3D-графікою тощо. Це дозволяє інтегрувати комп'ютерну графіку в будь-яку сферу – від друкованої продукції до цифрових інтерфейсів.

Одним із ключових етапів розвитку комп'ютерної графіки стало впровадження тривимірного моделювання та процедурної анімації. Завдяки цим технологіям дизайнери змогли створити візуальні об'єкти, які виглядають максимально реалістично. Наприклад, 3D-графіка використовується для створення рекламних відео, візуалізації архітектурних проєктів, а також у відеоіграх та кіноіндустрії. Це розширило рамки можливостей графічного дизайну, дозволивши йому стати невід'ємною частиною інших творчих індустрій. Важливим аспектом сучасної комп'ютерної графіки є її доступність для дизайнерів різних рівнів підготовки. Хмарні сервіси, безкоштовні програмні засоби та онлайн-платформи навіть можуть початківцям освоювати основи графічного дизайну. Це сприяє не лише популяризації професії, але й розвитку нових форм співпраці між дизайнерами, компаніями та клієнтами.

Аналіз досліджень. Ми розглянули теоретичні основи етнодизайну у графічному дизайні, та визначили сутність етнодизайну проаналізувавши стан досліджень:

Етнодизайн – це напрям дизайну, який ґрунтується на адаптації етнічних мотивів до сучасних дизайнерських потреб, з метою популяризації культурної спадщини та створення унікальної візуальної ідентичності. Він поєднує традиційні форми, кольори та символи з актуальними дизайнерськими підходами, створюючи своєрідний місток між минулим і сьогоденням. Як зазначає в своєму дослідженні професор Руденченко А.А., етнодизайн дозволяє зберігати національні традиції, водночас інтегруючи їх у глобальний контекст (Руденченко, 2017).

Етнодизайн виступає важливим інструментом для збереження культурної ідентичності в умовах сучасного світу. Його сутність полягає у творчому переосмисленні традиційних форм, символів та орнаментів і перенесенні їх у нові контексти. Наприклад, у дослідженні Шпак О.В. підкреслюється, що етнодизайн відкриває можливості для культурної самореалізації, забезпечуючи глобальну інтеграцію через унікальні візуальні рішення, що базуються на етнічних мотивах (Шпак, 2023).

Зокрема, як зазначає Сиваш І.О., завдяки етнодизайну локальні елементи, притаманні конкретним культурам, можуть бути впроваджені у сучасний графічний дизайн, який стає конкурентоспроможним на міжнародному ринку. Використання етнічних мотивів дозволяє створювати продукти, які не лише відповідають сучасним трендам, а й приносять унікальність і емоційну глибину. Це підтверджує думку, що етнодизайн здатний стати важливим засобом інтеграції національних культур у глобальний дизайн-простір, роблячи його частиною світової культури (Сиваш, 2019).

Також ми дослідили історичний розвиток етнодизайну в контексті української культури:

Витоки етнодизайну в Україні походять з народного мистецтва, яке здавна формувало візуальну культуру нації. Орнаменти, що прикрашали вишиванки, керамічні вироби, дерев'яні меблі та архітектуру, слугували не лише декоративними елементами, а й були засобом передачі інформації про світогляд, цінності та традиції українського народу. Згідно з дослідженнями, трипільські орнаменти, козацька символіка та народна вишивка стали основою для створення багатьох сучасних дизайнерських рішень (Сиваш, 2019).

Історично етнодизайн в Україні розвивався в умовах соціальних і політичних змін, які впливали на його форми та функції. Наприклад, у 20-х роках XX століття, під час національного відродження, мистецтво стало важливим засобом вираження ідентичності та самоствердження. Як зазначає Шпак О.В., «етнодизайн у цей період виконував функцію культурного опору, символізуючи прагнення народу до незалежності та збереження своєї унікальності» (Шпак, 2023).

У сучасній Україні етнодизайн активно інтегрується у різні галузі дизайну, включаючи графічний, предметний, інтер'єрний та цифровий. Сучасні приклади використання етнодизайну демонструють його здатність зберігати культурну спадщину, одночасно створюючи інноваційні дизайнерські продукти. Це підтверджує значущість етнодизайну для формування сучасної національної ідентичності у глобалізованому світі (Руденченко, 2017).

Мета статті – є дослідження можливостей інтеграції етнодизайну в сучасний графічний дизайн за допомогою цифрових технологій. Етнодизайн, як форма збереження та популяризації культурної спадщини, потребує нових інструментів адаптації до сучасних вимог дизайну. Використання комп'ютерної графіки відкриває безліч можливостей для перенесення етнічних мотивів у цифровий простір, що сприяє їх доступності та актуальності для глобальної аудиторії. У статті ставиться задача продемонструвати роль комп'ютерної графіки у створенні візуальної ідентичності, яка обґрунтовується на етнічних елементах.

У межах цієї статті розглядаються конкретні методи адаптації етнічних елементів у цифровий дизайн, а також їх вплив на формування видимої ідентичності. Також, досліджуються практичні приклади використання комп'ютерної графіки для створення брендингу, рекламної продукції та культурних проєктів. Це дозволяє проаналізувати, як сучасні технології здатні розширити рамки етнодизайну та зробити його доступним і привабливим для аудиторії різних рівнів.

У статті акцентується увага на міждисциплінарному підході до графічного дизайну, де етнодизайн виступає джерелом креативності, а комп'ютерна графіка – засобом її реалізації. Такий симбіоз сприяє створенню інноваційних дизайнерських продуктів, які є викликом сучасного світу та зберігають національну ідентичність у глобалізованому просторі.

Виклад основного матеріалу. Також ми розглянули питання значення етнодизайну як засобу збереження культурної ідентичності, як такого що виконує важливу роль у збереженні та трансляції культурної спадщини. Через візуалізацію етнічних мотивів у графічному дизайні національні цінності можуть бути представлені сучасними засобами. Наприклад Шпак О.В. у своїх дослідженнях зазначає що збереження традицій через етнодизайн забезпечує спадковість культури та сприяє її популяризації у глобальному контексті (Шпак, 2023).

У сучасному світі, де домінують тенденції глобалізації, етнодизайн стає інструментом протидії уніфікації, акцентуючи увагу на локальних особливостях. Наприклад, використання української вишивки, орнаментів та символів у брендингу дозволяє підкреслити унікальність продукту, який завдяки етнодизайну стає впізнаваним та емоційно значущим. Такі підходи допомагають інтегрувати національні цінності в сучасну комерційну культуру (Сиваш, 2019).

Сучасні технології відкривають нові можливості для адаптації етнодизайну до потреб молодіжної аудиторії. Використовуючи цифрові інструменти, такі як соціальні мережі, мобільні додатки та віртуальна реальність, дизайнери можуть інтегрувати традиційні символи у формати, зрозумілі для нового покоління. Це сприяє оновленню та актуалізації культурних традицій, роблячи їх доступними та цікавими для широкої аудиторії (Руденченко, 2017).

Ми також дослідили можливість використання етнічних мотивів у графічному дизайні, та створили авторську таблицю для того щоб продемонструвати приклади використання етнічних орнаментів, символів, кольорових схем та шрифтів у візуальній комунікації (табл. 1).

Орнаменти є основою етнодизайну, оскільки вони не лише прикрашають об'єкти, але й передають культурні смисли. У дослідженні Руденченко А.А. підкреслюється, що орнаменти у графічному дизайні є не просто декоративними елементами, а ключовими складовими, що фор-

Таблиця 1

Категорія	Приклад	Сфера використання	Примітка
Етнічні орнаменти	Паттерни, арабески у візерунках для упаковки	Дизайн упаковки, брендинг	Арабські орнаменти передають розкіш та елегантність
Етнічні символи	Скандинавські руни у логотипах	Айдентика бренду, маркетинг	Символи використовуються для асоціації з міцністю та традиціями
Кольорові схеми	Африканські яскраві кольори в постерах	Рекламна графіка, події	Передають життєрадісність і культурну автентичність
Етнічні шрифти	Китайська каліграфія в дизайні меню	Графічний дизайн, брендування ресторанів	Підкреслює автентичність кухні та культури

мують ідентичність, базовану на національних традиціях. Вони сприяють створенню візуального зв'язку між поколіннями (Руденченко, 2017).

Символи етнодизайну мають глибокий історичний та духовний контекст, що відображає культурні корені народу. Наприклад, тризуб, як символ державності, або козацькі мотиви у графічному дизайні стали знаковими елементами, які передають національну ідентичність. Вони використовуються як в історичних реконструкціях, так і в сучасних брендингових кампаніях, що підкреслює їхню універсальність.

Кольори також відіграють важливу роль у етнодизайні, адже вони формують емоційні акценти та посилюють символічне значення дизайну. Наприклад використання червоного та чорного, традиційного для українських вишиванок, асоціюється з коханням, родючістю, боротьбою, що надає глибину і змістовність дизайнерським рішенням. Це робить кольори потужним інструментом у формуванні культурної ідентичності.

Сучасний етнодизайн не лише відтворює традиційні елементи, а й трансформує їх у нові форми, придатні для використання у цифрову епоху. Як зазначають Михайло Селіватов та Альона Лебедєва у статті «Народний дизайн: поняття, яке не стало терміном», народний дизайн інтегрує культурні орнаменти, кольорові схеми та символи в сучасні дизайнерські рішення, одночасно залишаючись джерелом натхнення для інноваційних підходів (Селіватов, Лебедєва, 2020). Також дослідження Руденченко А.А. підтверджує, що народні візуальні елементи є ключовими у формуванні національної ідентичності, а їх поєднання із сучасними технологіями відкриває нові перспективи для графічного дизайну (Руденченко, 2017). У свою чергу, використання проєктної діяльності, як зазначає Пуховська Л.П., сприяє кращому розумінню культурних кодів у контексті дизайнерської освіти (Пуховська, 2020). Сучасний етнодизайн є ключовим напрямом у розвитку графічного дизайну, зокрема в Україні, де велика увага приділяється збереженню та популяризації національної ідентичності через візуальні засоби. Наталія Удріс-Бородавко у своїх дослідженнях наголошує, що використання національних символів, орнаментів і кольорових схем сприяє не лише збереженню культурної спадщини, але й формуванню впізнаваного стилю українського графічного дизайну. У книзі «Графічний дизайн з українським обличчям» авторка підкреслює, що дизайнери повинні звертатися до семантики традиційного мистецтва для створення продуктів, які ефективно комунікують ідею національної унікальності. Крім того, у статті «Етнодизайн в Україні: точка біфуркації відбулася» дослідниця аналізує сучасні виклики, з якими стикається етнодизайн, і наголошує на необхідності адаптації традиційних елементів до новітніх технологій, зокрема цифрових (Удріс-Бородавко, 2020; 2021).

В процессі нашого дослідження ми звичайно розглянули сучасні програмні засоби для роботи з цифровізацією етнодизайну: Adobe Illustrator, Adobe Photoshop, CorelDRAW, Blender та інш.

Сучасні програмні засоби забезпечують дизайнерів потужними інструментами для роботи з етнічними мотивами. Завдяки цим програмам, графічні дизайнери можуть легко адаптувати традиційні елементи народного мистецтва до нових цифрових форматів, зберігаючи автентичність і збагачуючи їх новими художніми виразами. Наприклад Adobe Illustrator чи CorelDRAW дозволяють працювати з векторною графікою, що є необхідним для створення чистих, чітких ліній та орнаментів, характерних для етнодизайну, а Photoshop чи Procreate як інструмент для створення растрової графіки, використовуються для детальної обробки зображень, підготовки кольорових схем та створення текстур.

Ці програмні засоби дають змогу не лише відтворювати традиційні мотиви, а й інтерпретувати їх у нових контекстах. Вони дозволяють інтегрувати етнічні елементи у брендинг, веб-дизайн, рекламу та інші комунікаційні продукти, забез-

печуючи ефективну адаптацію народних символів до вимог сучасного ринку. Завдяки численним фільтрам, інструментам редагування та можливості працювати з високою роздільною здатністю, ці програми відкривають широкий простір для творчих рішень і експериментів з етнічними формами.

Сучасні технології 3D-моделювання та цифрової анімації надають унікальні можливості для відтворення та адаптації етнічних елементів у графічному дизайні. Завдяки програмам, таким як Blender, Autodesk Maya та Cinema 4D, дизайнери можуть створювати тривимірні моделі традиційних символів та орнаментів, надаючи їм глибину і об'єм. Це дозволяє розширити межі використання етнодизайну, додаючи до нього нові технологічні виміри, що особливо важливо для створення сучасних цифрових продуктів, таких як інтерактивні вебсайти, ігри чи мультимедійні презентації. Цифрова анімація та 3D-моделювання надають можливість оживити етнічні мотиви, перетворюючи їх у динамічні елементи, що можуть бути використані в різноманітних платформах, від рекламних роликів до мобільних додатків чи відеоігр. Завдяки анімації, традиційні елементи отримують нове життя, а їх використання стає не лише символічним, а й технологічно актуальним. Це дозволяє сучасним дизайнерам комбінувати культурну спадщину з інноваційними підходами в області анімації та візуальних ефектів, створюючи вражаючі інтерактивні досвіди для користувачів.

Цифрові технології значно впливають на збереження автентичності культурних символів, дозволяючи забезпечити точне та детальне відтворення традиційних етнічних елементів, таких як орнаменти, символи, кольори, шрифти, без втрати їхнього змісту. Використання цифрових технологій дає можливість відтворювати та зберігати культурну спадщину у вигляді високоякісних цифрових архівів, доступних для широкої аудиторії. Оцифрування етнічних елементів дозволяє зберігати їх не лише для наукових та культурних цілей, але й для комерційного використання, адаптуючи до потреб сучасного дизайну.

Завдяки такій технології як 3D-сканування, можливе точне відтворення етнічних мотивів і архітектурних елементів, що дозволяє зберегти культурну спадщину в найдрібніших деталях. Це сприяє не лише збереженню автентичності, але й дає змогу інтегрувати ці елементи в нові культурні контексти, роблячи їх доступними для сучасного сприйняття. Таким чином, цифрові технології відкривають нові можливості для збереження та популяризації культурних символів, водночас зберігаючи їхню автентичність і значення.

Ми виокремили два основні етапи роботи над об'єктом із використанням етнічних елементів:

Аналіз культурних особливостей: Першим етапом роботи над об'єктом з використанням етнічних елементів є детальний аналіз культурних особливостей. Це включає вивчення історичного контексту, орнаментів, символів та кольорів, які мають значення для певної культури чи етнічної групи. Аналіз дозволяє визначити ключові елементи, які можуть бути адаптовані до сучасного дизайну, зберігаючи при цьому їхню автентичність і символічне навантаження. Важливо враховувати семантику орнаментів, щоб уникнути некоректної інтерпретації культурних символів, що може спричинити втрату їхнього значення або порушити культурну етику. Цей етап також включає дослідження цільової аудиторії, щоб зрозуміти, як етнічні мотиви можуть бути сприйняті у сучасному контексті. Наприклад, вивчення традиційних вишивок чи геометричних орнаментів дозволяє створити візуальний зв'язок між традиціями і сучасністю, враховуючи естетичні вподобання сучасного споживача. Таким чином, аналіз культурних особливостей є ключовим етапом у процесі інтеграції етнічних елементів у графічний дизайн.

Створення цифрових макетів – етап поєднує традиційні етнічні мотиви з сучасними графічними рішеннями. На цьому етапі використовуються програмні засоби, такі як Adobe Illustrator чи CorelDRAW чи інш., які дозволяють відтворити складні орнаменти, символи та кольорові схеми у цифровому форматі. Це дає можливість точно адаптувати традиційні елементи до сучасного дизайну, зберігаючи їхню символічну цінність.У процесі створення макетів важливо дотримуватися балансу між традицією та інновацією, забезпечуючи гармонійне поєднання елементів. Наприклад, макети можуть включати традиційні орнаменти, стилізовані під сучасні графічні тренди, або ж інтеграцію етнічних символів у сучасні логотипи. Завдяки цьому етапу дизайнери створюють готовий продукт, який відповідає сучасним вимогам і водночас передає глибокий культурний зміст.

Також ми викоремили деяку проблематику інтеграції етнодизайну у сфері візуальної комунікації:

1. *Виклики глобалізації та втрата унікальності культури.* У сучасному світі глобалізація значно впливає на всі аспекти дизайну, включаючи візуальні комунікації. Етнодизайн, що базується на автентичних культурних елементах, часто сти-

кається з ризиком уніфікації та втрати своєї унікальності. Глобальний ринок диктує стандарти, що заохочують універсальні підходи до дизайну, які іноді ігнорують локальну специфіку. Це може призвести до поверхневого використання етнічних мотивів без глибокого розуміння їхньої культурної цінності, що створює ризик втрати автентичності та перетворення етнодизайну на декоративний елемент без змісту. Інтеграція етнічних мотивів у візуальні комунікації потребує делікатного підходу, щоб зберегти їхню культурну цінність і запобігти культурній апропріації.

2. *Брак освіти та досліджень у галузі етнодизайну.* Однією з ключових проблем є недостатній рівень обізнаності серед дизайнерів про принципи етнодизайну та його естетичні та семантичні особливості. Багато професіоналів не мають доступу до досліджень і навчальних матеріалів, які пояснюють значення та історичний контекст етнічних елементів. Як результат, використання етнічних мотивів у візуальних комунікаціях часто залишається поверхневим і позбавленим концептуальної основи. Розвиток програм навчання для дизайнерів, що включають вивчення локальної культури та етнічних традицій, може стати важливим кроком у подоланні цього виклику.

3. *Технічні обмеження і адаптація до сучасних медіа.* Інтеграція етнічних мотивів у цифрові платформи, такі як вебдизайн або мобільні застосунки, стикається з технічними викликами. Багато традиційних елементів складно адаптувати до сучасних медіа через їхню текстурну складність або кольорову палітру, яка може бути несумісною з вимогами цифрових платформ. Дизайнерам доводиться шукати компроміси між збереженням автентичності і технічною адаптацією. Наприклад, у вебдизайні часто виникають проблеми з відображенням дрібних орнаментів або використанням традиційних кольорів, що не відповідають сучасним стандартам колірної контрастності.

4. *Етичні аспекти та культурна апропріація*. Питання етичності використання етнічних мотивів у візуальних комунікаціях є ще однією серйозною проблемою. Неправильне або безвідповідальне використання культурних символів може сприйматися як зневага до традицій та викликати негативну реакцію з боку локальних спільнот. Важливо, щоб дизайнери розуміли семантичне навантаження елементів, які вони використовують, і працювали в тісній співпраці з носіями культури. Це дозволяє уникнути спрощення або викривлення значення традиційних символів, забезпечуючи їхнє коректне використання у сучасному контексті.

Висновок. Етнодизайн у сучасному графічному дизайні виступає важливим інструментом збереження і популяризації культурної спадщини. Інтеграція етнічних мотивів у цифровий простір сприяє їх адаптації до сучасних умов і робить доступними для широкої аудиторії. Завдяки використанню комп'ютерної графіки та цифрових технологій вдається не лише відтворювати традиційні орнаменти, символи й кольори, але й створювати нові форми, що відповідають потребам глобального ринку.

У статті акцентовано увагу на ключових етапах роботи з етнічними елементами: аналіз культурних особливостей та створення цифрових макетів, які дозволяють гармонійно поєднувати традиції та інновації. Також розглянуто виклики глобалізації, проблеми збереження автентичності та запобігання культурній апропріації, що вимагають делікатного підходу до інтеграції етнічних мотивів.

Сучасні цифрові технології відкривають нові можливості для розвитку етнодизайну, роблячи його інструментом не лише естетичного, але й функціонального значення. Етнодизайн не лише забезпечує спадковість культурних традицій, а й сприяє формуванню унікальної візуальної ідентичності, що є важливим чинником у глобалізованому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сиваш І. О. Мистецтво етнодизайну в художній культурі України XX – початку XXI ст: Дисертація кандидата мистецтвознавства: 26.00.01/ Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва. Київ, 2019. 210 с.

2. Руденченко А. А. Теоретичні і методичні засади навчання етнодизайну студентів у вищих мистецьких навчальних закладах: Дисертація доктора педагогічних наук: 13.00.02/ Інститут обдарованої дитини НАПН України. Київ, 2017. 427 с.

3. Шпак О. В. Підготовка майбутніх бакалаврів графічного дизайну до застосування каліграфії у професійній діяльності: Дисертація доктора філософії: 015.01/ Київська Державна Академія Декоративно-Прикладного Мистецтва і Дизайну імені Михайла Бойчука. Київ, 2023. 285 с.

4. Selivatchov M., Lebedieva A. Folk design: a notion that did not become a term. Academia Letters: article 4769. Palo Alto. 2022.

5. Проектна діяльність у системі професійної освіти: практичний посібник/ Пуховська Л. П., та ін. Житомир: Полісся, 2020. 236 с.

6. Удріс-Бородавко Н. Етнодизайн в Україні: точка біфуркації відбулася. Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну. Київ. 2020. Том 3 № 2. С. 28–36.

REFERENCES

1. Syvash I. (2019) Mystetstvo etnodyzainu v khudozhnii kulturi Ukrainy XX – pochatku XXI st. [The art of ethnodesign in the artistic culture of Ukraine of the 20th – early 21st centuries]: 26.00.01/ Natsionalna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstva. Kyiv. 210 s. [in Ukrainian].

2. Rudenchenko A. (2017). Teoretychni i metodychni zasady navchannia etnodyzainu studentiv u vyshchykh mystetskykh navchalnykh zakladakh. [Theoretical and methodological principles of teaching ethnodesign to students in higher art institutions]: Dysertatsiia doktora pedahohichnykh nauk: 13.00.02/ Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. Kyiv. 427 s. [in Ukrainian].

3. Shpak O. (2023) Pidhotovka maibutnikh bakalavriv hrafichnoho dyzainu do zastosuvannia kalihrafii u profesiinii diialnosti. [Preparation of future bachelors of graphic design for the use of calligraphy in professional activities]: Dysertatsiia doktora filosofii: 015.01/ Kyivska Derzhavna Akademiia Dekoratyvno-Prykladnoho Mystetstva i Dyzainu imeni Mykhaila Boichuka. Kyiv. 285 s. [in Ukrainian].

4. Selivatov M., Lebedieva A. (2022). Narodnyi dyzain: poniattia, iake ne stalo terminom. [Folk design: a notion that did not become a term]. Academia Letters. Palo Alto.

5. Pukhovska L. P., ta in. (2020) Proektna diialnist u systemi profesiinoi osvity. [Project activity in the system of professional education]: praktychnyi posibnyk. Zhytomyr: Polissia, 236 s. [in Ukrainian].

6. Udris-Borodavko N. (2019) Etnodyzain v Ukraini: tochka bifurkatsii vidbulasia. [Ethnodesign in Ukraine: the bifurcation point has occurred]. Demiurh: Idei, Tekhnolohii, Perspektyvy Dyzainu. Kyiv. T. 3 № 2. S. 28–36. [in Ukrainian].

УДК 748 (477)»17–20”
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-8

Ольга КОНОВАЛОВА,
orcid.org/0000-0002-1782-4757
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри образотворчого мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) o.konovalova@kubg.edu.ua

Ліля АМЕТОВА,
orcid.org/0000-0001-8785-8701
кандидат мистецтвознавства,
член секції арт-критики
Національної спілки художників України
(Київ, Україна) lilya-ametova@ukr.net

ТРАДИЦІЇ РОЗПИСУ НА СКЛІ УКРАЇНИ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ

Статтю присвячено різновидам розпису на склі в українському мистецтві. Унаочнено поширення так званих «червоних образів» в мистецтві Галичини, Бойківщини та Покуття XIX ст. Окреслено коло тем і сюжетів у традиції малювання народних ікон на склі середини XIX – початку XX ст. Наведено імена окремих митців і династій, що володіли мистецтвом розпису по склу в означених регіонах. Проаналізовано звернення відомих мистецтвознавців, починаючи з Василя Отковича, Віри Свєніцької, Олени Клименко, Олександра Найдена, Остапа Лозинського, Оксани Тріски, Оксани Шпак до спадку митців мальованих на склі ікон і народних картин. Розкрито художні, композиційні та технічні особливості таких творів. Систематизовано інформацію щодо їх джерел інспірацій та іконографії. Акцентовано увагу на розписах гутного посуду олійними та емалевими фарбами від межі XVIII / XIX ст. в українському народному мистецтві. Виокремлено осередки склярства, де виконували подібні твори. Досліджено асортимент виробів гут і певних склоробних майстерень упродовж XIX – початку XX ст. Розкрито специфіку оздоблення дутих куль, гірлянд й інших ялинкових прикрас кшталту дійових персонажів вертепів штибу межигірського, що склалася за останнє сторіччя. Систематизовано інформацію про петриківські розписи на склі в українському декоративно-прикладному мистецтві від кінця XX ст. Охарактеризовано творчість відомих художників, що звернулися до відродження цього давнього традиційного для України мистецтва (насамперед Петра Німчика, Олени Кульчицької, Ярослави Музики, Івана Сколоздри, Анни Гички, Дмитра Грицовлюка, Гафії Корди, Анастасії Рак, Остапа Лозинського, Романа Петрука). Окремо приділено увагу прикрасам з венеційськими намистинами в традиційному костюмі Гуцульщини та Покуття й ансамблях сучасного народного строю українок різних етнокультурних регіонів. Розрізнено основні елементи розпису «писаних пацьорок», котрі увійшли у вжиток в сучасному вітчизняному костюмі.

Ключові слова: *скло, розпис, прикраси, декоративне мистецтво, композиція, традиція, Амвросій Ждаха, Межигір’я, вертеп, художня культура.*

Olga KONOVALOVA,
orcid.org/0000-0002-1782-4757
Candidate of Art History,
Associate Professor at the Department of Fine Arts
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) o.konovalova@kubg.edu.ua

Lilya AMETOVA,
orcid.org/0000-0001-8785-8701
Candidate of Art History,
Member of the Art Criticism Section
National Union of Artists of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) lilya-ametova@ukr.net

GLASS PAINTING TRADITIONS IN UKRAINE IN THE 19TH – EARLY 21ST CENTURIES

The article is devoted to the varieties of glass painting in Ukrainian art. The spread of the so-called «red images» in the art of Galicia, Boykivshchyna and Pokuttya of the 19th century is illustrated. The range of themes and plots in the tradition of painting folk icons on glass in the mid-19th – early 20th centuries is outlined. The names of individual artists and dynasties that mastered the art of glass painting in the indicated regions are given. The appeals of famous art historians, starting with Vasyl Otkovych, Vira Sventsitska, Olena Klymenko, Oleksandr Naiden, Ostap Lozinsky, Oksana Triska, Oksana Shpak to the heritage of artists of icons painted on glass and folk paintings are analyzed. The artistic, compositional and technical features of such works are revealed. Information on their sources of inspiration and iconography is systematized. The focus is on the oil and enamel paints from the turn of the 18th / 19th centuries in Ukrainian folk art. The centers of glassmaking where similar works were made are identified. The range of products from glassworks and certain glass workshops during the 19th – early 20th centuries is studied. The specifics of the decoration of blown balls, garlands and other Christmas tree decorations in the style of the characters of the Mezhyhirya nativity scenes, which has developed over the last century, are revealed. Information about Petrykivka paintings on glass in Ukrainian decorative and applied art from the end of the 20th century is systematized. The work of famous artists who turned to the revival of this ancient traditional art for Ukraine is characterized (primarily Petro Nimchik, Olena Kulchytska, Yaroslava Muzyka, Ivan Skolozdra, Anna Hychka, Dmytro Hrytsovlyuk, Gafia Korda, Anastasia Rak, Ostap Lozynsky, Roman Petruk). Special attention is paid to decorations with Venetian beads in the traditional costume of the Hutsul region and Pokuttya and ensembles of modern folk costumes of Ukrainian women from various ethnocultural regions. The main elements of the painting of «painted patsorok» that have come into use in modern national costume are distinguished.

Key words: *glass, painting, jewelry, decorative art, composition, tradition, Amvrosy Zhdakha, Mezhyhirya, nativity scene, artistic culture.*

Постановка проблеми. У вітчизняному мистецтві тема розпису на склі досі комплексно не досліджена. Загалом мистецтво скла у нашій державі комплексно не вивчено, навіть етапи античних поселень Північного Причорномор'я, Кримської Готії та Київської Русі мають низку невирішених питань у мистецтвознавстві, оскільки велика кількість пам'яток у свій час була вилучена державою-агресором до власних музейних зібрань. Натомість упродовж останніх п'ятдесяти років фахівці України почали ретельно досліджувати розписи на склі, що набули активного поширення у вітчизняному мистецькому просторі впродовж останніх двохсот років.

Аналіз досліджень і публікацій. Так, 1974 р. у Києві був виданий альбом «Українське народне мистецтво. Кераміка і скло», впорядкований знаними львівськими фахівцями художніх силікатів України Юрієм Лащуком і Володимиром Рожанківським (*Українське, 1974: іл. 167, 177*).

Ця робота викликала хвилю зацікавлення й низку публікацій з вивчення народних традицій у тогочасному українському мистецтві.

Детальною спробою науково осмислити питання іконопису на склі західних областей України стала праця, здійснена львівським мистецтвознавцем, реставратором, музейником Василем Откoвичем. Автор у статті «Живопис на склі» 1988 р., виданій в журналі «Образотворче мистецтво», намагався представити ту інформацію про цей напрям народного мистецтва України, який був близький його дисертаційному дослідженню «Народна течія в українському живописі XVII–XVIII століть». У статті Василь Откович був зосереджений на вивченні творчості Івана Сколоздри (*Откович, 1988: 17–19*).

З цього часу він, як директор Музею етнографії та художнього промислу у Львові, разом з непересічною мистецтвознавицею Вірою Свєнціцькою, що працювала у Національному музеї у Львові (тепер імені Андрея Шептицького), почав працювати над альбомом «Українське малярство XIII–XX століть», зосередившись на народній іконі. За рік до настання незалежності України у виданні «Дзвін» побачила світ й праця Віри Іларіонівни «Осяйні барви «червоних образів» Гуцульщини» (Свєнціцька, 1990: 140–146), в якій було підсумовано висновки саме за народною іконою, виконаною в техніці малярства на склі.

Вже за два роки в Києві у журналі «Народна творчість та етнографія» вийшла друком стаття співробітників ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України Олени Клименко й Олександра Найдена «Анастасія Рак – майстер народної картини» (*Клименко О., Найден О., 1992: 54*), де автори розглянули ще один ракурс розписів на склі, закцентований вже не на народній іконі, а саме на народній картині.

Потому за півтора десятиліття увагу на окремі осередки традиційного малярства на склі штибу с. Богородчани на Франківщині, гуцульські й покутські локації; с. Річка, с. Поітк на Закарпатті звертали Оксана Романів-Тріска (*Тріска О., 2011: 729–738; Романів-Тріска О., 2017*) та Оксана

Шпак (*Шпак О., 2011: 719–728*), котрі спричинили цілу хвилю нових польових досліджень.

Велику роль у вивченні цього виду мистецтва зіграли Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ в особах художників, колекціонерів та іконописців Тараса та його сина Остапа Лозинських. Вони допомогли на сучасному етапі репрезентувати спадщину давнього малярства на склі й творів майстрів окремих осередків Західної України. Зокрема, визначних художників штибу Олени Кульчицької на цій ділянці мистецтва ХХ ст.

Окремої уваги у контексті вивчення означеної теми потребують різдвяні іграшки й цілі композиції штибу персонажів вертепу з дутого скла, прикрашені розписом, що апелюють до традиції німецьких, чеських, англійських форм посуду і прикрас, а також аксесуарів. Окреслену проблематику розглядали Марина Лук'янова, Ольга Школьна й інші (*Лук'янова М., 2024; Школьна О., 2014: 48–59; Школьна О., 2024: 64–70*). Крім того, окремо варто зауважити на декоративному розписі українського гутного посуду традиційними різновидами сюжетних композицій і петриківкою (*Особливості, 2008: 74–81*).

Мета статті – визначити характерні мистецькі особливості українського традиційного живопису на склі (іконописні «червоні образú») та розпису на склі (сюжетні композиції на гутному посуді, оформлення дутих ялинкових прикрас і цілих вертепів, декорування утилітарних виробів петриківкою, оздоблення скляних намистин).

Виклад основного матеріалу. Історія українського традиційного мистецтва почала системно вивчатися від початку ХХ сторіччя, коли до різних освітніх осередків прийшла плеяда «корифеїв-універсалів» штибу Михайла Жука, Василя Кричевського, Юхима Михайліва, Івана Труша, Володимира Гагенмейстера, Амвросія Ждахи тощо. Тоді останній розробив перший курс з однойменної дисципліни, котрий почав викладати в Одеському художньому училищі, де, з-поміж іншого, детально вивчалися і художні силікати.

Але крім вивчення основних відомих видів декоративно-прикладного мистецтва, з середини ХХ ст. почали осмислювати спадок гутництва, що, слідом за давнім іранським мистецтвом мінакарі, від XVIII ст. в Україні щедро прикрашалося сюжетним або орнаментальним розписом олійними й емалевими фарбами. Крім того слід зазначити, що періодично на мистецькій мапі Європи вдається знаходити практично маргінальні різновиди творів, котрі лише впродовж останніх ста років почали зацікавлювати вузьких дослідників.

Так, в середині XIX ст. на українському прикордонні з сусідніми країнами (Румунією, Чехією, Словаччиною) виникла тенденція виконання так званих «червоних образíв» (*Свєнціцька В., 1990: 140–146*). Її підхопили ентузіастки українського відродження художніх силікатів Олена Кульчицька й Ярослава Музика. А також Маргіт Сельська.

Тандем В. Свєнціцької й В. Отковича, що вболівав за українське народне малярство, по суті, розкрив для оточуючих і традиції живопису на склі народного художника з Миколаївщини під Львовом Івана Сколоздри (*Откович, 1988: 17–19*). Загалом, народна течія означеного виду мистецтва (який Віра Свєнціцька називала жанром, вочевидь, розглядаючи поруч з іншими різновидами іконопису) (Свєнціцька, 1990: 140–146), сповістила специфічні риси виразності творам означеної групи.

Так, вказана дослідниця окреслила коло релігійних сюжетів, до яких зверталися майстри Покуття, Гуцульщини та Буковини Богородицею-Одигітрією, Марією Годувальницею (рис. 1), Покровою, образами Трійці-Коронування Марії, Розп'яттям і зображенням окремих святих. З-поміж останніх найпоширенішими були Микола, Юрій Змієборець, Варвара, Пророк Ілля у вогненній колісниці, рідше – Три Святителі.

Вибір персонажів у місцевих художників спирався на народний календар, де Микола пов'язувався із зимою, Юрій – з весною, Пророк Ілля був вісником літа, Богородиця віншувалася восени. При цьому, на думку Віри Свєнціцької Варвара сприймалася опікункою «челяді»-жіноцтва й

Рис. 1. Невідомий художник. Ікона на склі «Богородиця Галактотрофуса», кінець XIX – перша третина XX ст., олійний розпис на склі. Приватна збірка Івана Снігура. Фото з сайту: http://bukcentre.cv.ua/index.php/tradytsiina-kultura/tradytsiini-remesla/4467-bukovins-ka-ikona-na-skli-semantika-ta-stilistika.html

захищала чистоту домашнього вогнища й подружньої вірності (Свєнціцька, 1990: 140–146).

Означена авторка також наголосила на специфіці нанесення контурів малюнку переважно чорною фарбою на основі сажі й доповнення власне живописного сюжетного розпису по тильній частині скла орнаментальними мотивами хрестиків («хрещиків»), кривульок, зірочок, павучків з використанням білила на блакитному тлі, кіновар'ю на рожевому розбіленому тлі, або краплаком на червонясто-вохристому чи тлі з кіноварі.

Щодо художньо-образної складової виконання ікон на склі вказаних регіонів, тут В. Свєнціцька виділила введення квітів «у вигляді багатопелюсткових розет чи дзвіночків, разом із шатами ангелів чи крильцями херувимів», що створювали відчуття легкої невагомості іманентного тла з веселковими переливами, від другої половини XIX ст. часто доповненого іризацією від використання золотистої, значно рідше – сріблястої фольги (Свєнціцька, 1990: 140–146).

При цьому колористика означених творів здебільшого мала чотири основні барви – поєднувалися крупні сині, червоні, жовті, зелені плями, нанесені широкими мазками, як у розписі скринь, сволоків, мисників. Однак часто одяг фігур прикрашався більш графічно, з використанням ритміки лінеарних візерунків, притаманних значною мірою професійному мистецтву. Велике значення у цих католицьки іконах надавалося «ніжності», «прихильності» персонажів, котрі часто, на відміну від російської ікони, були осміхнені, мали приязний вираз обличчя.

Враховуючи поширення оздоблення скла ще від часів Давнього Риму і Візантії, куди влилися традиції Давніх Персії, Єгипту, Месопотамії та Фінікії, поява цілих родин від XVIII – межі XIX ст. у центрах склоробства у Німеччині, Австрії, Словаччині, Чехії та особливо Румунії (насамперед, центр Семигород у Трансільванії), котрі розписували образú у подібній розмашистій манері, спричинила бум на захоплення цим видом мистецтва і довколишніх територій. Так, найдавніші датовані ікони на склі на теренах етнічної України варто пов'язувати із серединою XIX сторіччя (Свєнціцька, 1990: 140–146).

Крім Станіславова, с. поблизу Снітина, здавна розписували скло в с. Річка та Потік, тепер Міжгірського району Закарпатської обл.; у Богородчанах, Косові, селах на Косівщині, с. Торговиця, тепер Городенківського р-ну Ів.-Франківської обл. (*Тріска О., 2011: 729–738; Романів-Тріска О., 2017*; *Шпак О., 2011: 719–728*); у Роші (передмістя Чернівців), містах Заставна, Сторожинець, Вижниця на Буковині; с. Квасів Горохівського р-ну Волинської обл.; с. Біще Бережанського р-ну Тернопільської обл.; с. Розвадів Миколаївського р-ну Львівської обл. Часто майстри копіювали словацькі образи Яна Непомука, «Христа й Іоанна Предтечу як дітей» (з німецьких гравюр). Копіювали підписи латинкою, які часто писали з помилками, оскільки виконували іх зі звороту твору дзеркально задом наперед.

Цікавими з точки зору іконографічних ізводів є також Богородиця римського типу зі схрещеними перед собою руками (т. зв. Лежайська) (Свєнціцька, 1990: 140–146), «Пророк Ілля на колісниці», «Богач і бідний Лазар», «Святі Апостоли Петро і Павло», «Страшний суд», «Василій Великий», «Свята Параскева», «Св. Вмч. Катерина», «Пресвяте серце Христове» й інші, що найчастіше становили пізні рефлексії барокових традицій мистецтва Європи.

Крім зображення іконних образів, поступово, взоруючись на напрацювання з прикрашання різдвяних ялинок і осель до Нового року, окремі майстри почали виконувати народні картини штибу «Олень біля річки», «Голуби», «Птах із квітами», «Птахи», «Хатка», «Букет», Кошик з квітами», «Кошик з суницями», «Кошеня у кошику», «Котик» (*Шпак О., 2011: 719–728*). У другій половині XX ст. до розпису на склі долучилися Д. Грицовляк, А. Гичка, Г. Корда, П. Столащук, Н. Шупляк, Ю. Півторанюк, А. Притула, Х. Абрагамовська, Ю. Віктюк, А. Бачинська-Сельська, П. Гуменюк, М. Красник, Н. Кирилова, Д. Наумко, І. Остафійчук, І. Нестеренко, В. Семенюк, М. Базак, Е. й І. Білинські, І. Віршук, Н. Дігтяр, Д. Загайська, Я. Данилів, К. Каркадим, Н. Курій-Максимів, О. Ковальчук, Т. Лозинський, О. Лозинський, В. Лукань, М. Мотика, В. Луцик, О. Романів-Тріска, І. Токарська, О. Сікора, Г. Турчик, Г. Якубишин, В. Чорнобай, М. Ясінський, Р. Якубишин й ін. (*Шпак О., 2011: 719–728*).

Розвинула народну картину на склі полтавчанка Анастасія Рак (*Клименко О., Найден О., 1992: 54*). Вказаній мисткині притаманна жива манера народного наїву, у межах якої вона створювала свої образи «Остарбайтерки», «Мамай», умовні пейзажі з родинами білих голубів на передньому плані, ярмаркові, побутово-жанрові (рис. 2), аграрні сцени.

Так, хрестоматійні роботи мисткині штибу «З янголом у човні» популяризував Музей Івана Гончара. Цю лінію розвитку продовжували львівські художники Наталя Хацко (використовувала й елементи петриківського, а також розпису в стилі Марії Примаченко) (рис. 3) та Остап Лозинський,

Рис. 2. Рак Анастасія. Народна картина «Моя Україна». Розпис на склі. Авторська техніка. Зб. Одеського музею західного та східного мистецтва. [Без дати]. Фото з сайту: https://history.1kr.ua/publication/59

луцька художниця з Криму Галина Черниш, родина чернівчан Альони та Василя Беженарів, Олександр Ковальчук з Вінниці.

Загалом, слід зазначити, що даний напрямок творчості вкорінений у традиції розпису гутного посуду, широко розповсюдженій від XVIII ст. на Черкащині (так зване «черкаське скло»), Житомирському Поліссі, у Галичині, на Волині й у інших регіонах України, й оздобленні різдвяних кульок (рис. 4). Останні, а також новорічні іграшкові ялинки й цілі композиції штибу персонажів традиційного вертепу, близькі авангардним ідеям межигірського вертепу, також набули яскравих етнокультурних рис розпису за останні десятиліття.

Причому протягом останнього століття майстри уніфікували техніку живопису на склі, додаючи столярний клей до фарб, вводячи мотиви петриківського і самчиківського розпису. Поступово конкуренція з творами, виконаними у техніці олеодруку, дещо знизила попит на розпис скла, однак упродовж останнього часу інтерес до цієї автентичної техніки в Україні підвищується як з-поміж митців, так і серед колекціонерів й поціновувачів.

Скажімо, Остап Лозинський, крім того, що збирав і малював ікони на склі, досліджував їх особливості побутування. Саме він з'ясував, що здавна в Україні такі образú, якщо вони псувалися або розбивалися, закопували у землю. Йому вдалося встановити, що велику увагу цьому виду мистецтва присвятили львівські професійні художники Маргіт Сельська, Олекса Шатківський, Микола Андрущенко, Оксана Андрущенко, Олена Турянська.

Також слід зазначити, що наразі низка майстрів займається розписом скляних намистин і прикрас, виконаних в техніці лемпворку, де імітують декор «писаних пацьорок», притаманних для традиційної ноші Гуцульщини та Покуття.

Висновки. Отже, традиція розпису на склі зародилася в гутному мистецтві України близько

Рис. 3. Хацко Наталя. Міфічні сновидіння. Розпис на склі. 2024 р. Фото з сайту: https://joseartgallery.com/uk/artwork/painting-mythological-mificni-snovidinnya

Рис. 4. Іграшка новорічна «Петриківський розпис» 110х110 мм, бренд: WOW ялинка. Дуте скло, розпис. 2024 р. Фото з сайту: https://www.wow-yalynka.ua/aksesuary/ihrashky/ihrashka-petrykivskyi-rozpys-1sht-v-upak-110-110/

межі XVIII / XIX ст. У цей час в Німеччині та Чехії ширилася мода й на оздоблення різдвяних прикрас, які активно прикрашалися живописом. Невдовзі замовлення на таку продукцію спричинили бум попиту по всій Європі. Паралельно з традиційним посудом, декорованим розписом олійними та емалевими фарбами, в середині XIX ст. до України із сусідніх Чехії, Словаччини, Румунії, Німеччини, Австрії прийшла тенденція виконувати так звані «червоні образú», здебільшого у манері примітивного мистецтва. Стилістика католицьких ікон, розписаних з контурними елементами малюнку та графічно потрактованими орнаментальними мотивами, введенням веселки квітів та апокрифічних образів на Покутті, Гуцульщині (межі Бойківщини), Буковині здебільшого була близька відгомонам пізнього європейського бароко. При цьому запозичувалися впритул до початку XX ст. деякі іконографічні ізводи з румунських, словацьких, німецьких прообразів, які на місцевому ґрунті набули автентичних рис, характерних для української ікони – лагідних, доброзичливих, осміхнених виразів обличь. Часто такі твори мали підписи латинськими літерами, які наносилися дзеркально задом наперед зі зворотного боку скла. Використовували і золотаву, сріблясту фольгу в композиції ікон на склі. Поступово до народних майстрів західних областей України від початку XX ст. долучилися й професійні художники Маргіт Сельська, Олена Кульчицька, Ярослава Музика, котрі викликали своєю творчістю інтерес мистецтвознавців до вивчення спадку даного виду мистецтва. При цьому якщо початково він сприймався як жанр іконопису, то з часом різновиди розпису на склі вийшли за його межі. Вже у творчості Анастасії Рак з Полтавщини у другій половині XX ст. розпис на склі застосовувався для виконання народної картини, пізніше в творах цілої когорти професійних художників штибу Наталі Хацко з'явилися й мотиви петриківського розпису, репліки на творчість малярства Марії Примаченко, близькі книжковій ілюстрації тощо. Велику роль у розширенні меж сприйняття традиційного розпису на склі відіграв Остап Лозинський. Наразі коло майстрів, що в різний час долучалося до цього напрямку мистецтва України не вичерпується творчістю Петра Німчика, Івана Сколоздри, Олекси Шатківського, Миколи Андрущенка, Анни Гички, Дмитра Грицовлюка, Гафії Корди, Оксани Андрущенко, Олени Турянської, Галини Черниш, Альони та Василя Беженарів, Олександра Ковальчука, Романа Петрука, географія діяльності яких торкається Богородчан, Потоку, Річки, Луцька, Києва, Кривого Рогу, Чернівців, Львова, Києва. Крім того, розпис на склі сьогодні розвивається у декоруванні скляних намистин, виконаних у техніці лемпворку. З-поміж художників, що займаються ним в Україні, у тому числі в стилі традиційних для Покуття й Гуцульщини венеційських прикрас, є низка львів'ян, сумчани, переселенці з Криму. Окремо розпис по склу еволюціонує й у новорічних прикрасах, зокрема персрнажах цілих вертепів, сюжетному й орнаментальному розписі багатьох виробництв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименко О., Найден О. Анастасія Рак – майстер народної картини. *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 5–6. С. 54.
2. Лук'янова М. Історія іграшок: українська ялинкова прикраса від XIX століття до сьогодення. 2024 р. VOGUE. URL: https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/istoriya-igrashok-ukrajinska-yalinkova-prikrasa-vid-hih-stolittya-do-sogodennya-57872.html (дата звернення: 13.12.2024 р.).
3. Особливості українського малярства на склі. *Артклас.* 2008. № 1–2. С. 74–81.
4. Откович В. П. Живопис на склі. *Образотворче мистецтво*. 1988. № 1. С. 17–19.
5. Романів-Тріска О. Народна ікона на склі Гуцульщини та Покуття. 14.07. 2017. URL: https://web.archive.org/web/20170714000651/https://zbruc.eu/node/64792 (дата звернення: 12.03.2023).
6. Романів-Тріска О. Народна ікона на склі Гуцульщини та Покуття: альбом / під ред. М. Станкевича. Львів 2008: Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 360 с.
7. Свєнціцька В. Осяйні барви «червоних образів» Гуцульщини. Дзвін. 1990. № 12. С. 140–146.
8. Тріска О. Богородчанський осередок малярства на склі. *Народознавчі зошити*. № 4 (100), 2011. С. 729–738.
9. Українське народне мистецтво. Кераміка і скло: альбом / [упоряд. Ю. П. Лащук, В. Ф. Рожанківський]. Київ: Мистецтво, 1974. Іл. 167, 177.
10. Школьна О. Києво-Межигірська фаянсова фабрика. *Пам'ятки України*. 2014. № 9 (вересень). С. 48–59.
11. Школьна О. Сатинові та карнавальні вінтажні намиста конф Руденченко. Етнокультурні традиції в образотворчому мистецтві та дизайні України: зб. мат-лів Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 2024. С. 64–70.
12. Шпак О. Осередок народного малярства на склі середини – другої половини XX століття у селі Річка Міжгірського району Закарпатської області (матеріали польових досліджень автора 2010 року). *Народознавчі зошити*. 2011. № 4 (100). С. 719–728.

REFERENCES

1. Klymenko O., Naiden O. (1992). Anastasiia Rak – maister narodnoi kartyny *[Anastasia Rak – master of folk painting]*. Narodna tvorchist ta etnohrafiia *[Folk art and ethnography.]*. No 5–6. P. 54 [in Ukrainian].

2. Lukianova M. (2024). Istoriia ihrashok: ukrainska yalynkova prykrasa vid XIX stolittia do sohodennia [*History of toys: Ukrainian Christmas tree decorations from the 19th century to the present*]. *VOGUE*. URL: https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/istoriya-igrashok-ukrajinska-yalinkova-prikrasa-vid-hih-stolittya-do-sogodennya-57872.html (date of application: 13.12.2024 r.) [in Ukrainian].

3. Osoblyvosti ukrainskoho maliarstva na skli (2008) [*Peculiarities of Ukrainian glass painting*]. Artklas *[Artklas]*. No 1–2. P. 74–81 [in Ukrainian].

4. Otkovych V. музР. (1988). Zhyvopys na skli [*Glass painting*]. Obrazotvorche mystetstvo [*Fine art*]. No 1. P. 17–19 [in Ukrainian].

5. Romaniv-Triska O. (2017). Narodna ikona na skli Hutsulshchyny ta Pokuttia *[Folk icon on glass of Hutsul and Pokuttya. July 14, 2017].* URL: https://web.archive.org/web/20170714000651/https://zbruc.eu/node/64792 (date of application: 12.03.2023) [in Ukrainian].

6. Romaniv-Triska O. (2008). Narodna ikona na skli Hutsulshchyny ta Pokuttia: albom / pid red. M. Stankevycha [*Folk icon on glass of Hutsul region and Pokuttya: album / edited by M. Stankevych*]. Lviv: Instytut kolektsionerstva ukrainskykh mystetskykh pamiatok pry NTSh [*Institute of collecting Ukrainian art monuments at the T. Shechenko Scientific Society*], 360 p. [in Ukrainian].

7. Svientsitska V. (1990). Osiaini barvy «chervonykh obraziv» Hutsulshchyny [*The radiant colors of the "red images" of the Hutsul region*]. Dzvin [*The bell*]. No 12. P. 140–146 [in Ukrainian].

8. Triska O. (2011). Bohorodchanskyi oseredok maliarstva na skli [*Bogorodchanskyi center of glass painting*]. Narodoznavchi zoshyty [*Ethnographic notebooks*]. No 4 (100), 2011. P. 729–738 [in Ukrainian].

9. Ukrainske narodne mystetstvo. Keramika i sklo: albom (1974) / [uporiad. Yu. P. Lashchuk, V. F. Rozhankivskyi] [*Ukrainian Folk Art. Ceramics and Glass: Album / [compiled by Yu. P. Lashchuk, V. F. Rozhankivsky*]. Kyiv: Mystetstvo. Il. 167, 177 [in Ukrainian].

10. Shkolna O. (2014). Kyievo-Mezhyhirska faiansova fabryka [Kyiv-Mezhyhirya Faience Factory.]. Pamiatky Ukrainy [*Sights of Ukraine*]. No. 9 (September). P. 48–59 [in Ukrainian].

11. Shkolna O. (2024). Satynovi ta karnavalni vintazhni namysta. Etnokulturni tradytsii v obrazotvorchomu mystetstvi ta dyzaini Ukrainy: zb. mat-liv vseukrainskoi naukovoi konferentsii [*Satin and carnival vintage beads conf. Ethnocultural traditions in the fine arts and design of Ukraine: collection of materials of the All-Ukrainian scientific conference*]. Kyiv, Pp. 64–70 [in Ukrainian].

12. Shpak O. (2011). Oseredok narodnoho maliarstva na skli seredyny – druhoi polovyny XX stolittia u seli Richka Mizhhirskoho raionu Zakarpatskoi oblasti (materialy polovykh doslidzhen avtora 2010 roku) [*The center of folk painting on glass of the middle and second half of the 20th century in the village of Richka, Mizhhirsky district, Transcarpathian region (materials of the author's field research in 2010)*]. Narodoznavchi zoshyty [*Ethnographic notebooks*]. No 4 (100). P. 719–728 [in Ukrainian].

УДК 510:7.04
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-9

Андрій КОРНЄВ,
orcid.org/0000-0002-0016-6954
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри теорії і історії мистецтв
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) andriikor66@gmail.com

Ван ЦЗИФЕН,
orcid.org/0009-0004-5938-2637
аспірант кафедри теорії і історії мистецтв
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) 45545696@qq.com

РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ПЕЙЗАЖУ В КИТАЇ У ВІДДЗЕРКАЛЕННІ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

Відродження сходознавчої компоненти в українському мистецтвознавстві було одним з важливих напрямків, починаючи з 1990-х років але цей рух, в силу специфіки матеріалу, набирав силу повільно, тому його результати стали більш видними і вагомими буквально в останнє десятиліття. І одним з магістральних напрямків стало китайське мистецтво, завдяки студентам-магістрам з КНР, частина з яких продовжувала свої дослідження у наукових підрозділах українських вишів. Така спілка молодих китайських науковців та їх українських наукових керівників, розширила можливості українського мистецтвознавства у його сходознавчій іпостасі.

Однією з провідних тем у цій царині постає саме пейзажний жанр у китайському мистецтві. Такий стан відповідає особливостям китайської історії мистецтв, оскільки пейзаж протягом багатьох століть вважався «високим» мистецтвом і, до певної міри, розвиток пейзажу і був основою розвитку китайського мистецтва в цілому.

Така ж тенденція зберіглася і в XX столітті, у тому числі його другої половини, коли постає КНР і політика та ідеологія кардинально втручаються у мистецькі справи. Відтоді і так звана «Культурна революція» і її наслідки, а також відхід від цієї політики наприкінці 1970-х – початку 1980-х років, обумовлювали зміни у пейзажному жанрі.

Саме ці процеси в останні роки й стали плідним матеріалом для китайсько-українських мистецтвознавчих досліджень, які відбуваються в Україні і стають, таким чином, частиною надбання вітчизняного мистецтвознавства. Дана публікація є, за своїм напрямком, аналізом таких публікацій, зокрема, таких авторів як Ван Вейке, Володимир Тарасов, Андрій Корнєв, Марта Логвин, Лю Фань, Марія Ковальова, Світлана Рибалко, Лю Мінсюань, Сунь Ке, Хуан Сін, Фей Мінкай, Цю Чжуанюй. Науковий аналітичний прогноз на основі проведеного дослідження вказує на те, що в найближчий час тематика сучасного пейзажу в КНР в українському мистецтвознавстві буде поглиблена, зокрема в бік вивчення регіональних мистецьких угрупувань та окремих стилістичних напрямів і творчості окремих митців.

Ключові слова: *українське мистецтвознавство, сучасний китайський пейзаж, китайсько-українські мистецтвознавчі дослідження.*

Andrii KORNEV,
orcid.org/0000-0002-0016-6954
Candidate of Study of Art (Ph.D),
Senior Lecturer at the Department of Theory and History
Art Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) andriikor66@gmail.com

Wang ZIFENG,
Graduate student at the Department of Theory and History
Art Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) 45545696@qq.com

DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY LANDSCAPE IN CHINA IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN ART

The revival of the Oriental component in Ukrainian art criticism has been one of the significant trends since the 1990s. However, due to the specific nature of the material, this movement gained momentum slowly, with its results only becoming more visible and substantial in the last decade. One of the main developments has been the growing influence of Chinese art, facilitated by master's students from the People's Republic of China (PRC), some of whom continued their research in the academic departments of Ukrainian universities. This collaboration between young Chinese scholars and their Ukrainian academic mentors has broadened the scope of Ukrainian art criticism in its Eastern context.

One of the key themes in this field is the landscape genre in Chinese art. This theme aligns with the characteristics of Chinese art history, where landscape has been regarded as a "high" form of art for many centuries. To a certain extent, the development of the landscape genre has been foundational to the overall development of Chinese art.

This trend continued into the 20th century, including its latter half, when the People's Republic of China was established and politics and ideology began to heavily influence the arts. Since then, the so-called "Cultural Revolution" and its aftermath, along with the shift away from this policy in the late 1970s to early 1980s, have led to changes in the landscape genre.

In recent years, these developments have provided fruitful material for Chinese-Ukrainian art studies, taking place in Ukraine, and thus becoming part of the advancement of domestic art criticism. This publication represents an analysis of such works, particularly those by authors such as Van Weike, Volodymyr Tarasov, Andriy Kornev, Marta Logvin, Liu Fan, Mariya Kovaleva, Svitlana Rybalko, Liu Mingxuan, Sun Ke, Huang Xing, Fei Mingkai, and Etu Zhuangyu. The scientific and analytical outlook based on this research suggests that, in the near future, the study of modern Chinese landscapes in Ukrainian art criticism will be expanded, especially toward the exploration of regional artistic groups, individual stylistic trends, and the work of specific artists.

Key words: *Ukrainian art criticism, modern Chinese landscape, Chinese-Ukrainian art criticism studies.*

Постановка проблеми. Буквально за останні роки в українських наукових виданнях суттєво збільшилася кількість публікацій, присвячених пейзажу в китайському образотворчому мистецтві. Процес це вповні логічний, оскільки для китайських аспірантів в українських вишах, тема пейзажу залишається базовою, виходячи з історії китайського мистецтва та логіки його розвитку. Відповідно, і більшість публікацій, а також важлива частка безпосередньо в дисертаційний роботах, присвячена саме базовим аспектам китайського пейзажу, класичним і наближеним до класичних сучасних зразків «шань-шуй». У той же час, увагу як китайських дослідників, так і їх наукових керівників, привертає подальший розвиток китайського пейзажу, вплив сьогодення на китайських митців і публікації місцевих науковців. Отже вже зараз починає формуватися певний погляд на ці процеси саме в українському мистецтвознавстві, що обумовлює актуальність даної публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для написання цієї статті залучені окремі наукові публікації і оприлюднені дисертаційні дослідження, виконані в Україні. Зокрема це дослідження Ван Вейке та Володимира Тарасова, Лю Фань та Марії Ковальової, Лю Мінсюань, Сунь Ке, Хуан Сін, Фей Мінкай та ін. Звісно, у публікаціях вказаних авторів розкриваються різні аспекти, які мають відношення до теми пейзажу, від загальнотеоретичних (Корнєв Андрій, Рибалко Світлана, Сунь Ке, Хуан Сін) до описових (Фен Мінкай, Цю Чжуанюй) і констатуючих (Лю Фань та Марія Ковальова).

Мета статті. Висвітлити ті напрями в українському мистецтвознавстві, за якими відбувається дослідження пейзажу у сучасному китайському образотворчому мистецтві. У висновках сформулювати стан вивченості означеного питання і сформулювати подальші аспекти його дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Почнемо із публікацій, в яких розглядаються базові аспекти, пов'язані з розвитком сучасного китайського мистецтва і пейзажу зокрема. Так стаття А. Корнєва є, за суттю, історіографічною розвідкою, на основі якої автор звертається до базових принципів китайського національного пейзажу. У подібних публікаціях важливим є відповідь на питання, які ж саме принципи автор вважає базовими (Корнєв, 2022: 137–143). На наш погляд, з тексту випливає, що вони можуть бути наступними: заглиблення в природу і в себе на шляху усвідомлення вищих принципів, закладених у природі; наявність дидактичних моральних аспектів у зображенні пейзажу; мандри природою заради «очищення душі»; власне «я» і пошук новаторства у зображенні пейзажу, не повинні відкидати набутки минувщини; реалізм у пейзажі, це спостереження за природою і життям людини, пов'язаним з природою.

У великій історіографічній статті С. Рибалко, присвяченій історії розвитку орієнтальних мистецтвознавчих студій в Харкові, звертається увага

і на внесок молодих китайських дослідників у вітчизняне мистецтвознавство. Зокрема відмічається, що харківська мистецтвознавча спільнота у своїх дослідженнях концентрується на тому, як китайське традиційне мистецтво трансформується у мистецтві сучасному (Rybalko, 2023: 116).

Історіографічну складову продовжує розвивати й публікація Ван Вейке та В. Тарасова, сконцентрована на англомовних публікаціях. Автори намагаються узагальнити процеси висвітлення пейзажного китайського живопису, виходячи із «західної» традиції. За їх спостереженнями, з одного боку вона спрямована на аналіз авторської манери митців на основі загальної образотворчої структури, а з іншого, беруться до уваги і семіотичні аспекти, які європейські дослідники намагаються «прочитати», вже виходячи з китайської філософії та естетики. Важливу роль тут відіграє і прадавній принцип круговороту життя, і пізніші, наприклад, конфуціанські принципи дидактизму у мистецтві (Ван Вейке, 2019: 9–10).

Стаття М. Логвин присвячена архітектурному китайському пейзажу. І хоча матеріал, на якому побудовано дослідження, не виходить за межі початку XX століття, у ньому є дуже важливий висновок, який, на наш погляд, продовжується у пейзажі і сучасними китайськими митцями. Ця зауважа стосується розуміння того, що пейзаж часто є своєрідною «вітриною» для показу досягнень і вигідних сторін китайської держави (Логвин, 2018: 94).

У багатьох роботах тематика пейзажу постає ніби окремим «вбудованим» елементом, який відмічають, інколи показують але не піддають окремо аналізу чи взагалі будь якій аналітиці. Так, наприклад, відбувається у публікації Сунь Ке щодо періоду «мистецтва шрамів» і переходу до «неокласицизму». Дійсно, більшість тексту присвячено цьому періоду і відповідним картинам. Наприкінці автор звертається до творчості художника Чао Ге, якого відносить до «неокласиків». Подана навіть цитата самого митця: «Я вклав серце і душу в свої твори, в них об'єднується чудовий природний ландшафт і людська трагедія, створюючи потужну емоцію» (Сунь Ке, 2018: 297). При цьому процитований вислів не має аналітичного підгрунтя з боку автора статті, окрім двох репродукцій робіт Чао Ге, які можна візуально співвідносити з наведеним висловом, однак жодної прив'язки до цих зображень з боку Сунь Ке не відбувається, відсутній і будь який інший аналіз.

Звісно, на рівні кандидатської дисертації, присвяченій розвитку реалістичного китайського живопису на порубіжжі нинішнього і минулого століть, Сунь Ке приділяє пейзажу трохи більше уваги. Так він характеризує пейзажі Чуань Шань Ші, як «фрескові», звертаючи увагу на їх монументальність або фіксує елементи декоративності у селянських пейзажах у виконанні Тін Джи Лін (Сунь Ке, 2019: 152, 166). Інколи опис стає трохи більш розгорнутим, як у випадку із характеристикою творчості Ма Чан Лі. Тут є і посилання на дослідження китайських мистецтвознавців, які вважають, що діапазон творчості Тін Джи Лін настільки великий, що пошуки митця відбуваються у просторі між реалізмом і абстрактним експресіонізмом (Сунь Ке, 2019: 145). Однак наведені приклади є поодинокими, оскільки тема пейзажу залишається у дослідженні Сунь Ке периферійною.

Так саме хоча й важливим але периферійним елементом є пейзаж у статті Цю Чжуанюя, присвяченій новітньому або соціальному реалізму в китайській історії мистецтва. Мається на увазі той самий період після критичного переосмислення «Культурної революції», коли з'являється так званий «сільський живопис». Так, розповідаючи про одного з його засновників Ло Чжунлі, дослідник нагадує, що той 10 років писав з натури пейзажі у рідній для нього місцевості (Цю Чжуанюй, 2023: 105). Описуючи творчість не менш відомого жанриста Хе Дуолінга, автор підкреслює, що пейзаж у його жанрових сценах відіграє важливу роль, бо саме сполучаючись з пейзажем, герої художника отримують не тільки емоційність але й змістовне наповнення. Так саме відбувається і в творчості Сун Вейміна, якого Цю Чжуанюй характеризує як послідовника постмодерністського живопису (Цю Чжуанюй, 2023: 106–107).

У статті М. Ковальової та Лю Фань, розглядається саме розвиток пейзажного жанру у його різноманітних проявах, створених під впливом європейського мистецтва. Характерно, при цьому, що майже всі митці, згадані у публікації, це художники старшого покоління (Лю Хайсу, Сюй Бейхун, Ян Веньлан, У Гуаньчжун, Цзинь Шаньї), які встигли отримати європейську мистецьку освіту ще в першій половині XX століття. Згодом їм довелося пережити нелегкий період, відомий як «Культурна революція» і зберегти свою професію до того моменту, коли ця, так звана «революція», була засуджена офіційно і означені митці змогли хоча б частково повернутися до більш вільних мистецьких, демонструючи різні підходи у зображенні пейзажу. Єдиним художником, який народився і отримав освіту в КНР, у публікації представлено Бай Юпінга. Як зазначено, він любить працювати з живописними фактурами, що надає його живопису об'ємність (Ковальова, 2020: 68–75).

Фей Мінкай у своїх дослідженнях звертається до китайського жанрового живопису але, звісно, у цій темі згадується і пейзаж, як важлива складова, присутня в окремих темах. Так, тема пейзажу постає у жанрових картинах, присвячених сільським мешканцям, на це прямо вказує автор, говорячи, що китайські митці полюбляють додавати до сільської жанрової картини гарні краєвиди, тому активно використовують пейзаж. Найбільш часто художники звертаються до зображення південних та північно-західних провінцій, які є найбільш плодючими сільськогосподарськими угіддями в КНР. Дуже важливими є зауваги автора щодо ролі пейзажу у створенні певного настрою на полотні у сполученні з побутовими сценами. Так звертається увага на те, що пейзаж може працювати і на створення абсолютно ідеалістичної картинки життя простих селян майже у дусі медитативних практик, і на реалістичні зображення побуту сільських трударів (Фей Мінкай, 2023: 187–190).

Ще більш природно пейзаж постає у тематиці мандрів. Тому, досліджуючи цю тему, як частку побутового жанру, Фей Мінкай постійно апелює до пейзажу. Це може бути майже не зачеплена прогресом природа, заповідні зони в КНР як, наприклад, територія Хох Сілі, звідки бере витоки Янцзи, ріка, що є одним з символів Китаю. А може бути прозора весняна димка над великою судноходною рікою, яка дає відчуття простору, на тлі якого група китайських трударів також виглядає монументально, ніби надихаючись величчю природного пейзажу (Фей Мінкай, 2023: 231, 234). Додамо, що остання заувага не є спробою підібрати розхожі епітети, на зв'язок людини і пейзажу вказує сам митець, розміщаючи між основною групою персонажів і рікою ще одну людину. Судячи з простого робочого одягу, він також належить до означеної групи, але стоїть окремо від товаришів, широким жестом вперши руки в боки, споглядаючи таку ж саму широту річкового пейзажу.

У дисертаційній роботі Хуан Сіна, в якому розглядається в цілому станковий живопис Китаю кінця XX – початку XXI століття, автор не міг не відмітити і авторів та роботи, які апелюють до пейзажного жанру. Так він згадує пейзажні роботи Лі Гуйдзуня, виконані в напрямі фотореалізму. Називаючи китайських митців-концептуалістів, вказує на Сюй Біна, який вводить у свій сучасний пейзаж, каліграфію, поєднуючи новизну і традицію або згадує про абстрактні пейзажі китайських митців середини 1980-х, які нагадували принципи класичного живопису на горизонтальних сувоях (Хуан Сін, 2023: 54, 63, 78). Пейзажні принципи зображення з'являються і в полотнах китайських сюрреалістів, таких як Дін Фанг, Лю Є, Хуан Юсін (Хуан Сін, 2023: 82–83). Щодо останнього з названих митців, то в аналізі його робіт присутній і опис авторських прийомів, зокрема створення ілюзорних «ландшафтів» за допомогою розрізнених елементів, наприклад, людських масок, бульбашок, абстрактно вирішених архітектурних споруд, тощо (Хуан Сін, 2023: 87). Окремий абзац присвячено і відомому митцю Цзен Фаньчі та його захопленню, в певний період творчості, абстрактним пейзажем. З одного боку принципи цих зображень автор порівнює з європейським пуантилізмом, а з іншого звертає нашу увагу на те, що означений митець серйозно вивчав досягнення традиційного національного живопису доби Вей і Сун (Хуан Сін, 2023: 90). Тобто знову йде мова про видозміни на основі традиційного китайського мистецтва.

У третьому розділі дисертаційного дослідження вже цілий параграф присвячено саме темі пейзажу. Переважно автор концентрується на перехідному періоді від китайських класичних принципів «ідеалізованого пейзажу» до європейського впливу у сучасних класиків, таких як Сюй Бейхун, Лін Феньмян, У Гуанчжун. Пише про вплив пленерного живопису, техніки імпресіонізму. Також називає відомого художника і кінорежисера Чень Іфея, як представника гіперреалізму у царині пейзажу (Хуан Сін, 2023: 97–101). Наприкінці параграфу автор подає огляд кількох китайських митців, які експериментують з пейзажем вже у стилістиці абстрактного та не фігуративного живопису, зокрема це мисткині Юньюнь Лі та Цай Джин (Хуан Сін, 2023: 102, 104).

Якщо у Хуан Сіна міський пейзаж тільки пригадується як окремий напрям у тих чи інших сучасних митців, то дисертаційна робота Лю Мінсюань повністю присвячена цьому напряму у пейзажному живописі (Лю Мінсюань, 2023).

Тему міського пейзажу у викладі Лю Мінсюань, на наш погляд, частково можна екстраполювати і на розвиток пейзажу в цілому. І така можливість є важливою і цінною частиною даної роботи. По-перше, це природне розмаїття китайських ландшафтів, де є гори і ліси, моря і пустелі. Відповідно, важливою частиною мистецького життя постають регіональні групи художників, які зображають пейзажі свого краю. По-друге, це по новому осмислений урбанізм. Якщо раніше головним завданням навіть у зображенні пейзажу вважалася демонстрація індустріалізації країни, показ її промислової моці і своєрідне «приборкання» природи, то в останні десятиліття існують дві різноспрямовані течії. Перша продовжує оспі-

вувати розвиток КНР але його символами стають вже «скло і метал», архітектурно привабливі локації новітнього урбанізованого середовища. Проте, як своєрідна опозиція, збільшується і бажання показати «старий» Китай, і як данину туристичної зацікавленості власною давниною, і як «втеча» від надмірної глобалізованої урбанізації назад до більш природного середовища. По-третє, автором дослідження справедливо підкреслюється полістилізм сучасного китайського пейзажного жанру.

Хоча перевага віддається таким вже усталеним в історії самого китайського живопису напрямам як реалізм та імпресіонізм, тобто продовження, відповідно, впливу ще радянського неоакадемізму і європейського олійного живопису, однак після подій 1980-х років, у міському пейзажі також присутні і модерністичні прояви. Як приклади такого полістилізму, тобто вільного переходу між різними стилями і напрямами та їх поєднання, наводяться прізвища Юань Веньбіня, Чжао Кайкуня, Дін Іліня, якого автор також атестує як одного з «піонерів» абстрактного живопису, починаючи з 1990-х років (Лю Мінсюай, 2023: 135–138).

І ще одна важлива заувага, до якої вдається Лю Мінсюань протягом своєї роботи. Не заперечуючи вже відмічені впливи європейських та інших зразків на сучасне китайське мистецтво, він акцентує увагу на тому, що вже на початок 2000-х років саме явище полістилізму обов'язково має в собі національну компоненту, яка дозволяє суміщати китайські традиційні підходи і принципи пейзажу з їх мистецьким вираженням за допомогою різних стилістичних прийомів і живописних технік.

Висновки. Аналіз останніх мистецтвознавчих досліджень, присвячених сучасному китайському пейзажу і опублікованих в Україні, свідчить про збереження високої уваги до означеної тематики. При цьому маємо наступну ситуацію. Частина публікацій, яка належить вітчизняним дослідникам тяжіє до узагальнення і базується на дослідженні базових принципів китайського національного пейзажу та їх розвитку у сучасних китайських митців. У той же час, дослідження молодих науковців з КНР, які підвищують рівень наукової кваліфікації в Україні, розвивають і українське сходознавче мистецтвознавство в цілому. Це не тільки введення в науковий обіг нових імен сучасних китайських художників але й розширення тематики вивчення і аналізу саме сучасного китайського пейзажу.

Науковий аналітичний прогноз вказує на те, що в найближчий час тематика сучасного пейзажу в КНР в українському мистецтвознавстві буде продовжена але надалі буде розвиватися шляхом подальшої поглибленої фрагментизації, зокрема в бік вивчення регіональних мистецьких угрупувань та окремих стилістичних напрямів і творчості окремих митців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ван Вейке, Тарасов В. Західні дослідження проблеми художньої мови китайського живопису в жанрі пейзаж. 1940–2010 рр. *Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні питання мистецтвознавства: сучасність і перспективи»: Збірник статей*. Харків: ХДАДМ, 2019. С. 9–11.
2. Ковальова М., Лю Фань Олійний пейзажний живопис у Китаї XX століття (традиційні та інноваційні особливості). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 33. Т.1. С. 68–75.
3. Корнєв А. Базові принципи китайського національного пейзажу: дослідження та дискусії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 57, том 1. С. 137–143.
4. Логвин М. Ю. Палац у горах: китайський архітектурний пейзаж XVIII – початку XX століть. *Україна – Китай*. 2018. № 12. С. 94–97.
5. Лю Мінсюань Міський пейзаж у китайському живописі другої половини XX – початку XXI століття : дис…. доктора філософії: 023. Харків, 2023. 157 с.
6. Сунь Ке Китайський олійний живопис періоду «шрамів мистецтва» та виникнення неокласицизму. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2018. Вип. 37. С. 285–301.
7. Сунь Ке Традиції європейського реалістичного мистецтва у китайському живописі XX – початку XXI століття. URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/2648 (дата звернення : 07.11.2020).
8. Фей Мінкай Образ подорожі в сучасному жанровому живописі Китаю. *Art and Design*. 2023. № 2. С. 229–236.
9. Фей Мінкай Образи сільського життя в сучасному жанровому живописі Китаю. *Art and Design*. 2023. № 4. С. 186–193.
10. Хуан Сін Концептуально-стилістична основа традицій станкового живопису Китаю другої половини XX – XXI століття. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. Вип. 5. С. 113–118.
11. Цю Чжуанюй Соціальний реалізм в олійному живописі Китаю кінця XIX – початку XXI століття. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 65. Т. 3. С. 103–110.
12. Rybalko S. Art-Orientalism in Kharkiv: history, theory, practice. *Culture and art in modern scientific discourse*. Kharkiv: PC Technology Center, 2023 P. 98–122.

REFERENCES

1. Van Veike, Tarasov V. (2019) Zakhidni doslidzhennia problemy khudozhnoi movy kytaiskoho zhyvopysu v zhanri peizazh. 1940–2010 rr. [Western Studies on the Artistic Language of Chinese Landscape Painting (1940–2010)] Vseukrainska naukova konferentsiia «Aktualni pytannia mystetstvoznavstva: suchasnist i perspektyvy»: Zbirnyk statei. Kharkiv: KhDADM, S. 9–11. [in Ukrainian].

2. Kovalova M., Liu Fan (2020) Oliinyi peizazhnyi zhyvopys u Kytai XX stolittia (tradytsiini ta innovatsiini osoblyvosti). [Oil Landscape Painting in China in the 20th Century: Traditional and Innovative Features] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 33. T. 1. S. 68–75. [in Ukrainian].

3. Korniev A. (2022) Bazovi pryntsypy kytaiskoho natsionalnoho peizazhu: doslidzhennia ta dyskusii. [Fundamental Principles of the Chinese National Landscape: Research and Debates] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 57, tom 1. S. 137–143. [in Ukrainian].

4. Lohvyn M. (2018) Palats u horakh: kytaiskyi arkhitekturnyi peizazh XVIII – pochatku XX stolit. [Palace in the Mountains: Chinese Architectural Landscapes of the 18th – early 20th centuries] Ukraina – Kytai. № 12. S. 94–97. [in Ukrainian].

5. Liu Minsiuan (2023) Miskyi peizazh u kytaiskomu zhyvopysi druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia. [Urban Landscape in Chinese Painting from the second half of the 20th to the early 21st century] : dys…. doktora filosofii: 023. Kharkiv, 157 s. [in Ukrainian].

6. Sun Ke (2018) Kytaiskyi oliinyi zhyvopys periodu «shramiv mystetstva» ta vynyknennia neoklasytsyzmu. [Chinese Painting during the "Scar Art" Period and the Emergence of Neoclassicism] Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv. Vyp. 37. S. 285–301. [in Ukrainian].

7. Sun Ke (2019) Tradytsii yevropeiskoho realistychnoho mystetstva u kytaiskomu zhyvopysi XX – pochatku XXI stolittia. [European Realist Art Traditions in Chinese Painting from the 20th to early 21st centuries]. URL: http://195.20.96.242:5068/kvnaoma-xmlui/handle/123456789/612 (data zvernennia : 07.11.2020) [in Ukrainian].

8. Fei Minkai (2023) Obraz podorozhi v suchasnomu zhanrovomu zhyvopysi Kytaiu. [The Depiction of Travel in Modern Genre Painting in China]. Art and Design. № 2. S. 229–236. [in Ukrainian].

9. Fei Minkai (2023) Obrazy silskoho zhyttia v suchasnomu zhanrovomu zhyvopysi Kytaiu. [Representations of Rural Life in Modern Genre Painting in China] Art and Design. № 4. S. 186–193. [in Ukrainian].

10. Khuan Sin (2023) Kontseptualno-stylistychna osnova tradytsii stankovoho zhyvopysu Kytaiu druhoi polovyny XX – XXI stolittia. [Conceptual and Stylistic Foundations of the Traditions of Chinese Easel Painting from the second half of the 20th to the 21st century] Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs. Vyp. 5. S. 113–118. [in Ukrainian].

11. Tsiu Chzhuaniui (2023) Sotsialnyi realizm v oliinomu zhyvopysi Kytaiu kintsia XX – pochatku XXI stolittia. [Social Realism in Chinese Oil Painting from the Late 19th to Early 21st centuries] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 65. T. 3. S. 103–110. [in Ukrainian].

УДК 74:738.1(477)»19–20»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-10

Андрій КОТЛЯРЧУК,
orcid.org/0009-0001-9944-9996
аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва
(Київ, Україна) andriykiev@i.ua

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРОСТЕНСЬКОГО ФАРФОРУ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА СЕРЕДИНИ 1960-Х РР.

Статтю присвячено творчості художників Коростенського фарфорового заводу 1960-х рр. на тлі певних процесів розбудови, доустаткування, модернізації підприємства, що відбувалися від часів Хрущовської відлиги і за кілька років вплинули на розширення асортименту виробів. Враховуючи, що під час Другої Світової війни підприємство зазнало суттєвих ушкоджень на у післявоєнне десятиліття потребувало системної реконструкції, то заходи з оновлення матеріально-технічної бази заводу було заплановано. Проєкт реалізовано упродовж середини 1960-х рр., про що збереглися записи у матеріалах ЦДАВОВ України. Нові виробничі потужності дозволили після 1968 року суттєво оновити цикл фабрикації (зокрема склад рецептури маси), та, відповідно, асортимент продукції підприємства. Спеціалізація останнього на виробах столового сегменту посуду у час, коли важливим напрямком розвитку був експорт продукції до Європи, Далекого Сходу й Американського континенту (Ліван, Великобританія, Італія, Японія, Канада, США), позначилася на збільшенні продукування виробів, густо прикрашених золотом. Щодо використання останнього виробничники мусили спиратися на відповідну інструкцію №352 Міністерства фінансів СРСР від 27 жовтня 1961 р., та регулярно звітувати за використані грами, знімати аурум з бою та браку, здійснювати верифікацію наявності залишків, надходжень і витрат. Специфіка виготовлення експортної лінії Коростенського фарфорового заводу упродовж 1960-х років співвідноситься із запитами в Канаду, Великобританію, Японію на скульптуру (у вказаний час провідними майстрами підприємства з її фабрикації були Ангеліна Жданова, подружжя Валентини і Миколи Трегубових). Питома вага виробів припадала на статуетки «Українка» та «Сорочинський ярмарок». Натомість до Лівану постачався столовий посуд і декоративні настінні тарілки «Півень», кількість цієї продукції порівняно із запитами на експорт скульптури була набагато більшою.

Ключові слова: *фарфор, рисунок, декор, Україна, XX століття, Коростенський фарфоровий завод, композиція, стиль, мистецтво, художня культура.*

Andriy KOTLYARCHUK,
orcid.org/0009-0001-9944-9996
Postgraduate student at the Department of Art Criticism
National Academy of Leading Personnel of Culture and Art
(Kyiv, Ukraine) andriykiev@i.ua

TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL FEATURES OF KOROSTEN PORCELAIN IN THE CONTEXT OF THE MODERNIZATION OF PRODUCTION IN THE MID-1960S

The article is devoted to the creativity of the artists of the Korosten Porcelain Factory in the 1960s against the background of certain processes of development, additional equipment, modernization of the enterprise, which took place since the Khrushchev Thaw and in a few years influenced the expansion of the range of products. Considering that during the Second World War the enterprise suffered significant damage and in the post-war decade required systematic reconstruction, measures to update the material and technical base of the factory were planned. The project was implemented during the mid-1960s, as records of which have been preserved in the materials of the Central State Committee for the Production of Porcelain and Ceramics of Ukraine. New production facilities allowed after 1968 to significantly update the manufacturing cycle (in particular, the composition of the mass recipe), and, accordingly, the range of products of the enterprise. The latter's specialization in tableware products at a time when an important direction of development was the export of products to Europe, the Far East and the American continent (Lebanon, Great Britain, Italy, Japan, Canada), affected the increase in the production of products densely decorated with gold. Regarding the use of the latter, manufacturers had to rely on the relevant instruction No. 352 of the USSR Ministry of Finance dated October 27, 1961, and regularly report on the grams used, remove it from the battle and defect, verify the presence of residues, receipts and expenses. The specifics of the production of the export line of the Korosten Porcelain Factory during the 1960s correlates with requests to Canada, USA, Great Britain, Japan for sculpture (at the specified time, the leading masters of the enterprise for its fabrication were Angelina Zhdanova, the spouses Valentina and Nikolai

Tregubov). The bulk of the products were the figurines "Ukrainka" and "Sorochynskyi Yarmarok." In turn, tableware and decorative wall plates "Piven" were supplied to Lebanon, the quantity of these products was much larger than the requests for export of sculpture.

Key words: *porcelain, drawing, decor, Ukraine, 20th century, Korosten Porcelain Factory, composition, style, art, artistic culture.*

Постановка проблеми. Питання асортименту окремих виробництв фарфору України середини XX століття, зокрема часів «відлиги» і нарощування технічних можливостей, мало досліджені в українському мистецтвознавчому просторі. Так, особливої уваги потребує розбудова й доустаткування Коростенського фарфорового заводу 1960-х рр., специфіка яких досі не стала предметом окремого наукового дослідження, не дивлячись на наявність деяких матеріалів з означеної теми у низці столичних архівів.

Аналіз досліджень і публікацій. Лев Долинський розпочав вивчення спадку Коростенського фарфорового заводу з клейм означеного підприємства в контексті розвитку галузі (Долинський, 1963: 114).

У книзі О. Школьної 2011 р. «Фарфор-фаянс України XX століття» на С. 316–328 згадана творчість провідних майстрів вказаного підприємства 1960-х рр. у контексті асортименту виробництва, тематики оформлення фабрикату, формотворення продукції (Школьна, 2011: 316–328). Науковиця також присвятила Коростенському фарфоровому заводу розділ своєї монографії «Фарфор-фаянс України XX століття: інфраструктура галузі, промислова та економічна політика, організаційно-творчі процеси. Книга 2. Частина 1. Додатки. Історія виробництв. Таблиці. Реєстр імен провідних майстрів галузі», де на с. 120 вказала інформацію, що з кінця1950-х й протягом 1960-х рр. тут почали випускати скульптуру малих форм, котра раніше не була представлена на цьому підприємстві (Школьна, 2013: 112–122).

Надалі авторка поглиблювала цей напрямок дослідження в окремих монографіних статтях, присвячених персоналіям провідних художників Валентини та Миколи Трегубових, Ангеліни Жданової, Вартана Нарікяна тощо (Школьна, Буйгашева, 2022: 131–142).

Деякі імена і традиції підприємства О. Школьна також згадувала у зв'язку з його розбудовою від середини XX століття у публікації «Коростенський фарфоровий завод як національний бренд в історії мистецтва, науки і техніки України» (Школьна, 2014: 355–358).

Також цю проблематику намагалася розвивати О. Корусь у своїй кандидатській дисертації «Фарфорова пластика України кінця XIX – початку XXI століття (тенденції, художні особливості, митці)» (Корусь, 2019: 1–267). Однак, крім неконкретної назви роботи (бо пластикою називають форми кшталту бублика, які ще не стали скульптурою, але вже не є пласкими), в розділі про Коростень авторка дивує непрофесійними визначеннями штибу «легендарно-історичний жанр» (Корусь, 2019: 176), «пробка» замість «корок», «академічний реалізм 1950-х рр.» (Корусь, 2019: 178) тощо.

Також у виданні товарознавця Л. Карпінської-Романюк 2023 р. «Український фарфор XX століття Коростенського фарфорового заводу» представлені фото творів окремих художників підприємства 1960-х рр., раніше приховані з музею підприємства за директорства С. Саранова (Карпінська-Романюк, 2023: 1–280).

Але крім даних, вказаних у перелічених публікаціях, суттєва частина інформації про підприємство 1960-х рр. лишилася у київському архіві ЦДАВОВ України (Центральний, 1965–1966: арк. 1–162; Центральний, спр. 75, 1967: арк. 4–5; Центральний, спр. 92, 1967: арк. 140; Центральний, 1968: арк. 4, 12, 74; Центральний, 1969: арк. 6, 37; Центральний, 1968: арк. 11).

Виклад основного матеріалу дослідження. За матеріалами ЦДАВОВ України відомо, що Коростенський фарфоровий завод було докорінно реконструйовано упродовж 1964–1968 рр. У цей період часу було зведено новий виробничий корпус підприємства з трьома тунельними печами. Вжиті заходи посприяли поліпшенню якості фабрикату й організації виробництва творів на експорт. Зокрема, виходячи з оновлення рецептури маси, вдалося налагодити поставки готових виробів посудного та скульптурного сегментів до Великобританії, Італії, Канади та Лівану (Центральний, спр. 75, 1967: арк. 4–5).

Вибагливі споживачі означених країн, що мали перед очима бездоганні взірці стаффордширського, веджвудського фаянсу, кісткового фарфору Споуду, Мінтона, Давенпорту, Коалпорту, Дербі, Ворчестера, кераміки Фаенци, фарфору Каподімонте тощо, або орієнтувалися на давні тренди кераміки Кютах'я й Ізніку, радо милувалися продукцією з образами українок у національних строях і козаків.

Специфіка продукування нового фабрикату Коростеня у 1960-ті рр. полягала у новій техноло-

гії напівсухого пресування (Центральний, спр. 75, 1967: арк. 12).

Такої якості товару стало можливим досягти комплексним методам. Зокрема, закупівлі імпортного устаткування, постачання якого зафіксоване документами приходу на підприємство 1966 року. Відомо про шаровий млин КТМ 1-24 ЕМК-3200 (1 штука) та сушильну шафу К/ТВ В 719,5 (1 штука) з Німецької демократичної республіки, гідравлічні преси СВ-500-3 (2 штуки) з Чехословаччини, напівавтомат для формування тарілок К/ДТЕ Д з виробництва 500 тарілок на годину (1 штука) також з НДР. Специфікація на вказане обладнання у сукупності становила близько 43 тис. крб. (Центральний, 1965–1966: арк. 14).

У цей час Коростенський фарфоровий завод займав площу 6 га (Центральний, спр. 92, 1967: арк. 140). Столовий посуд тоді якісно декорувався золотом, норми використання якого чітко регламентувалися. З цього приводу головний художник підприємства В. Трегубова акцентувала увагу на різницю кількості його вжитку порівняно з Баранівським фарфоровим заводом, що спеціалізувався у вказаний відрізок часу на чайному посуді. На 1968 р. за нормативними вимогами треба було використовувати на Коростенському фарфоровому заводі не більше як 2,985 грами на 1000 штук виробів. Натомість реальне споживання цього дорогметалу фіксувалося на рівні 2,876 грама на розпис 1000 одиниць виробів. Потреба у співпраці із Зовнішторгом спричинила використання золота і в скульптурі, котру почали імпортувати навіть у США (Центральний, 1968: арк. 4, 12, 74).

Причому в цей час існували норми розходу не лише самого 12% рідкого золота, а й золотомістких фарб (зокрема пурпуру № 060), регламентовані новою інструкцією № 228 Міністерства фінансів СРСР від 8 липня 1967 р. Вжиток ауруму скоротився за вимогами до 2,935 грами на 1000 одиниць, а по факту намагалися вкластися у 2,8457 грам на 1000 штук виробів.

Економили в даний час і на паливі, впроваджуючи вжиток переробленого мазуту з відходів залізниці. На хвилі модернізації й доустаткування, ключовими творами скульптури виробництва, що постачалися за кордон до Англії, Італії, Канади, США, Японії були «Українка» (форма В. Трегубової, розпис А. Жданової) (рис. 1) й сюїта (багатофігурна композиція без спільного подіуму) «Сорочинський ярмарок» (форма В. Трегубової, розпис А. Жданової) (рис. 2) (Центральний, 1969: арк. 6, 11, 37).

Цікаво, що покращення продукції до 1970 р. спричинило зацікавлення фабрикатом підприємства одразу трьох профільних відомств: С/в (спеціальний відділ) різно-експорту, С/в зовніш-посилторгу, С/в новоекспорту, які, імовірніше за все, розпочали співпрацю із виробництвом від кінця

Рис. 1. Скульптура «Українка» («Український танець»). Автор форми В. Трегубова, автор розпису А. Жданова. Коростенський фарфоровий завод. Кінець 1950-х – початок 1960-х рр. Приватна зб. Фарфор, кобальт, розпис керамічними фарбами, позолота. Фото з: Школьна О., Буйгашева А. Життя і творчість Ангеліни Жданової – майстрині розпису фарфору другої половини XX століття. Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну. 2022. Т. 5. № 1. С. 136. http://demiurge.knukim.edu.ua/article/view/257488/254423

Рис. 2. Сюїта «Сорочинський ярмарок». Форма В. Трегубової, розпис А. Жданової. Коростенський фарфоровий завод. 1966 р. Приватна зб. Фарфор, кобальт, розпис керамічними фарбами, позолота. Фото з сайту: https://www.zhytomyr.travel/porcelyanova-spadshhina-trigubovix/

1960-х рр., одразу по запуску нових потужностей підприємства після реконструкції (Центральний, 1968: арк. 11).

Висновки. Отже, Коростенський фарфоровий завод від кінця 1950-х років розташовувався на великій території у 6 га. Під час Другої Світової війни він був суттєво пошкоджений та потребував реконструкції й модернізації. Останню провели упродовж 1964–1968 років, коли закупили потрібне обладнання з НДР та Чехословаччини, збудували новий цех на три тунельні пічки, обнулили рецептуру маси та розробили новий цикл фабрикації продукції, включно із оновленими параметрами випалу.

Заходи із реконструкції та переобладнання виробництва дали наприкінці 1960-х свої плоди. Фабрикат виходив білосніжний, було налагоджено випуск експортного посуду та скульптури, декорованої у тому числі позолотою і золотомістким кобальтом, пурпуром. Твори підприємства змогли постачати до Великобританії, Італії, Лівану, Японії, Канади, США, при чому особливою популярністю користувалася скульптура «Українка» (автор форми В. Трегубова, автор розпису А. Жданова), «Сорочинський ярмарок» (В. Трегубова). З-поміж столового посуду, затребуваного у Лівані, збереглися дані про тарілки «Півень».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Долинський Л. В. Старий український фарфор; відп. ред. А. Ф. Будзан. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. С. 114.
2. Карпінська-Романюк Л. Український фарфор XX століття Коростенського фарфорового заводу. Київ: Фамільна друкарня Huss, 2023. 280 с.: іл.
3. Корусь О. П. Фарфорова пластика України кінця XIX – початку XXI століття (тенденції, художні особливості, митці). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Київ. Національна Академія наук України. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. 2019. 267 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промислеовості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 17. Акт від 24 грудня 1965 р. прийомки Коростенського фарфорового заводу у відомство Главку. 1965–1966 р. На 37 арк. Арк. 1–162.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промислеовості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 75. Історичні довідки щодо розвитку підприємства станом на 1967 рік. 1967 р. На 37 арк. Арк. 4–5, 12.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промисловості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 92. Звіт з основної діяльності Коростенського фарфорового заводу за 1967 рік. 1967 р. На 140 арк. Арк. 140.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промисловості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 117. Звіт Коростенського фарфорового заводу з фінансово-господарчої діяльності. За 1968 рік. На 127 арк. Арк. 4, 12, 74.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промисловості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 145. Звіт Коростенського фарфорового заводу з фінансово-господарчої діяльності. За 1969 рік. На 128 арк. Арк. 6, 37.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промисловості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 167. Звіт Коростенського фарфорового заводу з фінансово-господарчої діяльності. За 1970 рік. На 128 арк. Арк. 11.
10. Школьна О., Буйгашева А. Життя і творчість Ангеліни Жданової – майстрині розпису фарфору другої половини XX століття. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну.* 2022. Т. 5. № 1. С. 131–142.
11. Школьна О. Коростенський фарфоровий завод як національний бренд в історії мистецтва, науки і техніки України. *Матеріали 13-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки»*. Київ: Центр пам'яткознавства і УТОПіК, 2014. С. 355–358.
12. Школьна О. Фарфор-фаянс України XX століття. Київ: Інтертехнологія, 2011. С. 316–328.
13. Школьна О. Фарфор-фаянс України XX століття: інфраструктура галузі, промислова та економічна політика, організаційно-творчі процеси. Книга 2. Частина 1. Додатки. Історія виробництв. Таблиці. Реєстр імен провідних майстрів галузі. Київ: День Печати, 2013. 400 с.: іл.

REFERENCES

1. Dolynskyi L. V. (1963). Staryi ukrainskyi farfor; vidp. red. A. F. Budzan [*Old Ukrainian Porcelain; ed. by A. F. Budzan*]. Kyiv: Vyd-vo AN URSR [*Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR*]. P. 114. [in Ukrainian].
2. Karpinska-Romaniuk L. Ukrainskyi farfor XX stolittia Korostenskoho farforovoho zavodu [*Ukrainian porcelain of the 20th century from the Korosten Porcelain Factory*]. Kyiv: Familna drukarnia Huss, 2023. 280 p.: il. [in Ukrainian].
3. Korus O. P. (2019). Farforova plastyka Ukrainy kintsia XIX – pochatku XXI stolittia (tendentsii, khudozhni osoblyvosti, myttsi). Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata mystetstvoznavstva [*Porcelain Plastic Art of Ukraine of the Late 19th – Early 21st Century (Trends, Artistic Features, Artists). Dissertation for the Degree of Candidate of Arts*]. Kyiv: Natsionalna Akademiia nauk Ukrainy. Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnolohii im. M. T. Rylskoho [*National Academy of Sciences of Ukraine. M. T. Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology*]. 267 p. [in Ukrainian].

4. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promysleovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 17. Akt vid 24 hrudnia 1965 r. pryiomky Korostenskoho farforovoho zavodu u vidomstvo Hlavku. 1965–1966 r. Na 37 ark. Ark. 1–162 *[Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. F. 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 17. Act of December 24, 1965 of acceptance of the Korosten Porcelain Factory into the Glavku department. 1965–1966. On 37 sheets. Sheets 1–162]* [in Ukrainian].

5. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promysleovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 75. Istorychni dovidky shchodo rozvytku pidpryiemstva stanom na 1967 rik. 1967 r. Na 37 ark. Ark. 4–5. [*Fund 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 75. Historical information on the development of the enterprise as of 1967. 1967. On 37 sheets. Sheets 4–5, 12*]. [in Ukrainian].

6. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promyslovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 92. Zvit z osnovnoi diialnosti Korostenskoho farforovoho zavodu za 1967 rik. 1967 r. Na 140 ark. Ark. 140 *[Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. F. 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 92. Report on the main activities of the Korosten Porcelain Factory for 1967. 1967. On 140 sheets. Sheets 140].* [in Ukrainian].

7. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promyslovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 117. Zvit Korostenskoho farforovoho zavodu z finansovo-hospodarchoi diialnosti. Za 1968 rik. Na 127 ark. Ark. 4, 12, 74 [*Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. F. 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 117. Report of the Korosten Porcelain Factory on financial and economic activities. For 1968. On 127 sheets. Sheets 4, 12, 74*]. [in Ukrainian].

8. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promyslovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 145. Zvit Korostenskoho farforovoho zavodu z finansovo-hospodarchoi diialnosti. Za 1969 rik. Na 128 ark. Ark. 6, 37 [*Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. F. 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 145. Report of the Korosten Porcelain Factory on financial and economic activities. For 1969. On 128 sheets. Sheets 6, 37*] [in Ukrainian].

9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promyslovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 167. Zvit Korostenskoho farforovoho zavodu z finansovo-hospodarchoi diialnosti. Za 1970 rik. Na 128 ark. Ark. 11 [*Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund. 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 167. Report of the Korosten Porcelain Factory on financial and economic activities. For 1970. On 128 sheets. Sheet 11*] [in Ukrainian].

10. Shkolna O. (2014). Korostenskyi farforovyi zavod yak natsionalnyi brend v istorii mystetstva, nauky i tekhniky Ukrainy. *Materialy 13-yi Vseukrainskoi naukovoi konferentsii «Aktualni pytannia istorii nauky i tekhniky»*. Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva i UTOPiK [*Korosten Porcelain Factory as a National Brand in the History of Art, Science and Technology of Ukraine. Materials of the 13th All-Ukrainian Scientific Conference «Current Issues in the History of Science and Technology». Kyiv: Center for Monument Studies and the Ukrainian Society for the Preservation of History and Culture*]. P. 355–358 [in Ukrainian].

11. Shkolna O., Buihasheva A. Zhyttia i tvorchist Anheliny Zhdanovoi – maistryni rozpysu farforu druhoi polovyny KhKh stolittia. Demiurh: idei, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu *[Life and work of Angelina Zhdanova – a master of porcelain painting of the second half of the 20th century. Demiurge: ideas, technologies, design prospects]*. 2022. T. 5. №1. S. 131–142 *[Vol. 5. No. 1. pp. 131–142*].

12. Shkolna O. (2011). Farfor-faians Ukrainy XX stolittia [*Porcelain-faience of Ukraine of the 20th century*]. Kyiv: Intertekhnolohiia. P. 316–328 [in Ukrainian].

13. Shkolna O. (2013). Farfor-faians Ukrainy XX stolittia: infrastruktura haluzi, promyslova ta ekonomichna polityka, orhanizatsiino-tvorchi protsesy. Knyha 2. Chastyna 1. Dodatky. Istoriia vyrobnytstv. Tablytsi. Reiestr imen providnykh maistriv haluzi [*Porcelain and faience of Ukraine in the 20th century: industry infrastructure, industrial and economic policy, organizational and creative processes. Book 2. Part 1. Appendices. History of production. Tables. Register of names of leading masters of the industry*]. Kyiv: Den Pechaty. 400 p.: il. [in Ukrainian].

УДК 391.91:7.012
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-11

Олександр КРОТЕВИЧ,
orcid.org/0000-0002-6934-9310
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) aleksandrr_44@ukr.net

Святослав ПОДЛЕВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-4608-7346
кандидат історичних наук,
доцент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) podlevskyi.sv@knutd.edu.ua

ТАТУЮВАННЯ ЯК ВИД ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ – ВІД АРХАЇЧНОГО ДО СУЧАСНОСТІ

В даному ретроспективному дослідженні проаналізовані та окреслені суперечливі соціальні аспекти історичних етапів трансформування архаїчного мистецтва нанесення малюнків на тіло людини, розглянуте явище татуювання як сучасного виду графічного дизайну. Були розглянуті історичні засади, які стали вирішальними для виникнення унікальної графіки, де шкіра живої людини є полотном для зображень та у визначенні причин регенерації поширеної дизайнерської практики – татуювання. Татуювання виникало за умов релігійних та містичних детермінант, формувалося як практика культури протягом тисячоліть та ввібрало в себе художньо-образні засади. Татуювання визначається, як процес травмування шкірного покриву із внесенням у її дермічні шари фарбувального пігменту. В результаті з'єднання елементів крові та фарбувальних пігментів утворюється застигла субстанція, яка проявляється в вигляді стійких рисунків чи елементів в шкірі носія татуювання. Полотном для зображення, в цьому випадку, виступає тіло людини, та в деяких випадках народжуються шедеври прикраси тіла, котрі являють собою яскравий приклад дизайнерсько-графічного виду образотворчого мистецтва.

Об'єктивне висвітлення явища татуювання, сформоване на основі комплексного використання джерел, дозволяє повноцінно та всебічно проаналізувати зразки мистецтва татуювання як різновиду графіки, виду графічного дизайну та унікального виду дизайнерської практики із власним об'єктом, завданнями, метою та результатами. Розглянуто розмаїття жанрово тематичного спектра даного творчого виду графікі, де від винекнення до сьогодення застосування архаїчних та новітніх стилів, графічних образів стало засобом розкриття духовної ідеї та розкритті свого внутрішнього «Я». Особлива роль мистецтва тату полягає у його відображенні загального та особистого світобачення, філософської, політичної, естетичної думки. Явище татуювання поєднало риси традиційного і водночас інноваційного, дизайнерського спрямування.

Ключові слова: *графічний дизайн, татуювання, стилі, образи, засоби, ретроспектива, графіка, мистецтво, тілесний малюнок, художньо-образні тенденції.*

Oleksandr KROTEVYCH,
orcid.org/0000-0002-6934-9310
Candidate of Art History,
Associate Professor at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) aleksandrr_44@ukr.net

Sviatoslav PODLEVSKYI,
orcid.org/0000-0002-4608-7346
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) podlevskyi.sv@knutd.edu.ua

TATTOO AS A TYPE OF GRAPHIC DESIGN – FROM THE ARCHAIC TO THE MODERN

This retrospective study analyzes and outlines the controversial social aspects of the historical stages of the transformation of the archaic art of drawing on the human body, and examines the phenomenon of tattooing as a modern type of graphic design. The historical foundations that were decisive for the emergence of a unique graphic art, where the skin of a living person is a canvas for images, and in determining the reasons for the regeneration of a widespread design practice – tattooing, were considered. Tattooing arose under the conditions of religious and mystical determinants, was formed as a cultural practice for millennia and absorbed artistic and figurative principles. Tattooing is defined as the process of traumatizing the skin with the introduction of coloring pigment into its dermal layers. As a result of the combination of blood elements and coloring pigments, a solidified substance is formed, which manifests itself in the form of stable drawings or elements in the skin of the tattoo wearer. The canvas for the image, in this case, is the human body, and in some cases masterpieces of body decoration are born, which are a vivid example of the design-graphic type of fine art.

Objective coverage of the phenomenon of tattooing, formed on the basis of the complex use of sources, allows for a full and comprehensive analysis of samples of tattoo art as a type of graphics, a type of graphic design and a unique type of design practice with its own object, tasks, purpose and results. The diversity of the genre and thematic spectrum of this creative type of graphics is considered, where from its emergence to the present day, the use of archaic and modern styles, graphic images has become a means of revealing a spiritual idea and revealing one's inner «I». The special role of tattoo art lies in its reflection of a general and personal worldview, philosophical, political, aesthetic thought. The phenomenon of tattooing has combined the features of a traditional and at the same time innovative, design direction.

Key words: *graphic design, tattoos, styles, images, means, retrospective, graphics, art, body drawing, artistic and figurative trends.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах, коли спостерігається проникнення мистецтва татуювання у різні прошарки населення, посилюється його мистецька основа, яка саме визначає дизайнерську практику формулюючи набір тем, образів, стилів, набір спеціальних технік та технологій нанесення малюнків. Татуювання та його різноманітні види, стилі, техніки є актуальними питаннями сучасного дизайну, які торкаються сфери творчої діяльності, майстерності, образної та технічної креативності, де полотном художника є людське тіло. Важливе місце серед аспектів даного питання належить визначенню ролі та місця татуювання як частини сучасної художньої культури Заходу та Сходу. Це стосується, зокрема, художніх якостей, особливостей даного виду графічного дизайну, значення якого залишається донині науково невизначеним по суті, а сама галузь не вивченою в аспекті дизайнерських практик.

Історія виникнення, особливості функціонування, соціальна потреба в татуюванні, його мистецькі властивості належать до наукової проблематики, яка впродовж XX ст. цікавила багатьох спеціалістів з історії, етнографії, медицини, культури, філософії. Татуювання, яке належить до суб'єктивної саморекламної прикраси із відзнаками та елементами одягу, є окресленням ступені особистого статусу в соціальному середовищі. У XX ст. у світі виникли умови, коли татуювання набуло офіційного визнання та статусу невід'ємної частини субкультур. Татуювання є послугою, яка отримала значення мистецької практики та одного з видів графічного дизайну.

Тому на основі методу історичного аналізу здійснюється огляд генезису та етапів історичного розвитку мистецтва татуювання від доби первісності, античності, середньовіччя до Нового та Новітнього часу, XX–XXI ст. тощо, адже саме впродовж довготривалого існування мистецтво татуювання набуло зрілості, технологічної довершеності, образно-стилістичної виразності. Також в досліджені на основі історико-ретроспективного методу визначається систематизація мистецтва татуювання.

Аналіз досліджень. В джерельній базі дослідження має місце достатньо об'ємний та цінний графоаналітичний матеріал, присутній в альбомах художників з наукових експедицій, наукових звітах археологів та мандрівників Д. Кука, Й. Крузенштерна, Ю. Лісовського, Тілезіуса, Г. Лангсдорфа, П. Ністена, Е. Літтре, К. Вермана. Татуювання стає предметом вивчення з боку медиків, криміналістів, філософів, культурологів, істориків таких, як Т. Геэрлал, О. Джужа, А. Ласакань, П. Ністен. На основі аналізу літературних джерел встановлено, що комплексне вивчення теми татуювання ще не проводилося. Виявлено відсутність у проаналізованих джерелах чіткої класифікації чинників татуювання як дизайнерської практики, системного упорядкування стилів тату, а інформація про функції та художньо-образні основи татуювання є дещо застарілою і не враховує вплив розвитку сучасних технік та технологій татуювання. Об'єктивне висвітлення явища татуювання, сформоване на основі комплексного використання джерел, дозволяє повноцінно та всебічно проаналізу-

вати зразки мистецтва татуювання як різновиду графіки, особливого виду дизайнерської практики із власним об'єктом, завданнями, метою та результатами. **Тому** метою статті є аналіз та визначення в ретроспективному дослідженні соціальних аспектів трансформування явища татуювання як сучасного виду графічного дизайну.

Виклад основного матеріалу. Татуювання, впродовж тривалого часу вважалося своєрідною ознакою, прикрасою, позначенням різних соціальних груп і об'єднань, нині є одним із най поширених способів декорування тіла, приналежних до сучасних проявів моди та масової культури. В загально-технологічному сенсі татуювання визначають, як процес травмування шкірного покриву із внесенням у її дермічні шари фарбувального пігменту. В результаті з'єднання елементів крові та фарбувальних пігментів утворюється застигла субстанція, яка проявляється в вигляді стійких рисунків чи елементів створеними художниками тату в шкірі носія татуювання. З погляду мистецьких практик полотном для зображення, в випадку татуювання, виступає тіло людини, а в деяких випадках народжуються шедеври, котрі являють собою яскравий приклад унікальнішого виду мистецтва (Кротевич, 2019: 185–191).

Найчастіше появу татуювання відносять до первісних часів. Відомості про сарматське плем'я, що проживало на Дніпрі, що на території сучасної України та поширене серед них татуювання подають у своїй енциклопедії Ф. Брокгауз і І. Ефрон (Брокгауз. Ефрон, 2004: т. 9). Геродот стверджував, що у фракіян порізи на шкірі, різновид татуювання, означали благородне походження, а їх відсутність – нешляхетність. У заможних мосініків спини були розмальовані, а передня частина тіла мала татуювання з чудовим графічним, квітковим орнаментом. Ми маємо розповідь Геродота, який описував, що за часів Дарія Гістаспа татуюванням користувалися для конспіративного листування. Внаслідок того, що дороги охоронялися вартою, Гістеєм був вигаданий безпечний спосіб доставки тайного послання царю. Він зробив на головах декількох рабів тексти татуювання з планом повстання, та час дав волоссю відрости. Далі він відіслав рабів із дорученням після прибуття запропонувати правителю Мілета поголити його і оглянути голову. План повстання в тексті татуювання був доставлений вчасно. Це один з прикладів використання в Древньому світі практики татуювання для кодування інформації (Геродот, 1993: 576).

Слово татуювання – «tattoo» вперше, як термін в англійській мові вжив і зафіксував англійський мореплавець Джеймс Кук, мандрівник, дослідник, картограф, першовідкривач, який загинув при зіткненні з аборигенами на Гавайських островах. У 1773 р. у «Звіті про подорож навколо світу» він засвідчив, що полінезійське слово «tattoo», позначало малюнок, знак, відбиток, дух у розповіді про звичаї новозеландців. Розповідаючи про те, що новозеландці були високого зросту, фізично добре розвинені та у багатьох на тілі є татуювання з хитромудрими малюнками (Чемерис, 2023: 332).

Захопившись цим мистецтвом, члени його команди у 1769 р. повернулися додому з татуюваннями, зробленими ними або майстрами тату – аборигенами на островах. В альбомах наукового опису «Звіті про подорож» зберігся малюнок Сіднея Паркінсона, художника, який був в експедиції Кука під час його першого кругосвітнього плавання. На ньому зображений воїн племені маорі з Нової Зеландії (рис. 4). Значну ілюстративну данину історичному науковому інтересу до явища татуювання віддали німець Адам Йоган фон Крузенштерн та українець Юрій Федорович Лисянський, які в той час були на службі флоту російської імперії. Юрій Лисянський зауважував, що татуювання – це вид живопису, мистецтво, яке вважається елітарним у своєму світі [11]. Мореплавці нотували, що нукагівці, досягнувши повноліття, розмальовували зазвичай усе своє тіло різними візерунками. Це певний рід живопису, доведений до вищої досконалості на островах. (Крузенштерн, 1813: 952).

Туземці проколюють шкіру і втирають різні фарби. Вождь чи король та головні жреці відрізняються темнішими розписаними малюнками. Всі частини тіла прикрашені цим живописом на тілі (рис. 1).

Описуючі життя аборигенів на Маркізських островах дослівно не вказується, чи зробив дослідник Лисянський собі татуювання, але в своєму звіті прискіпливо описував саму процедуру тату. Та дослідник звернув увагу і на те, що найбільша схожість такого тілесного прикрашання існувала між новозеландцями і нукагівцямі, які «розписують» своє тіло непрямолінійними накресленнями і зображеннями тварин, як і на Сандвічевих островах, але використовують спіральні і криві лінії, розташовуючи їх на обох сторонах тіла. У жінок (рис. 2) татуйовані тільки руки, вуха, губи та деяка кількість частини тіла. Люди нижньої ланки мало прикрашаються таким живописом, але зазначено, що вища каста племені повністю татуюється. Така прикраса належить людям, які мають особливу відмінність або статус в племені. Між нукагівцями є великі майстри в цьому мистецтві. В записках Крузенштерна та Лисянського доповідається,

Рис. 1. Портрет нукагівця з традиційними татуюваннями. Малюнок Тілезіуса фон Тіленау

Рис. 2. У жінок нукагівців татуювання є тільки на руках, вухах та губах. Малюнок Тіленау

що один із нукагівців, майстер тату, прибувши на корабель експедиції, як художник та творча людина, знайшов для себе багато роботи з татуювання, оскільки майже кожен із матросів та деяких офіцерів запрошував його зробити йому будь-який малюнок такого мистецтва (Лисянський, 2019: 384).

Іншими представниками європейського світу, які особисто долучилися до мистецтва татуювання, були француз на ім'я Жан Батіст Кабрі і англієць Робертс, яких Лисянський та Крузенштерн виявили в травні 1804 р. на острові Нуку-Хіва Англієць Робертс за час перебування на островах одружився на дочці вождя, отримавши при цьому королівський статус: він мав татуювання з геометрично зображеним на грудях чотирикутником, що було атрибутом монарха, на кшталт корони чи скіпетра. Туземці племені, в якому мешкав француз Кабрі, мали дуже цікаві татуювання – «знаки» на очах та татуйовання всього тіла (Крузенштерн, 1813: 952). З погляду сучасно графічного дизайну такі графічні зображення були високохудожніми та якісними у своєму виконанні. Композиційно виміряні, вишукувано промальовані, ретельно розташовані по всім канонам сучасної ергономікі прикрашання та декорування тіла людини, татуювання Кабрі і досі зачаровують митців та шанувальників цього мистецтва (рис. 3).

Теми візерунків на тілі торкався всесвітньо відомий англійський учений Чарльз Роберт Дарвін, який перебуваючи на службі в якості натураліста на кораблі «Бігль» упродовж 1831–1836 рр., вивчаючи культуру різних етносів мав можливість досить часто бачити та описувати татуювання місцевих мешканців у різних частинах світу. Зазначалося, що усі без винятку народи світу знали і використовували татуювання для прикрашання тіла, ідентифікації одноплемінників, а подекуди в інших, незрозумілих сучасній людині цілях (Дарвин, 1871: 180).

Пізніше версію походження татуювання висунув знаний мандрівник та етнограф сучасності Тур Геєрдал. В його звіті йшлося про американське походження полінезійців – мешканців островів, розташованих у Тихому океані, яких до того вважали азіатами або австралійцями, а разом із тим і традицію нанесення на тіло татуювань. На думку норвезького дослідника, разом із іншими запозиченнями в культуру цих народів прийшла мода на татуювання, яка стала ще одним доказом контактів людських цивілізацій (Геєрдал, 2017: 356).

Рис. 3. Малюнок Г. І. Лангсдорфа із зображеним Жаном Батістом Кабрі з притаманними татуюваннями, які він отримав при перебуванні на острові Нуку-Хіва

Темою татуювання у XIX ст. зацікавився також німецький історик і політичний діяч Генріх Вуттке, який торкнувся її у своїй книзі про виникнення шрифту. На його думку, татуювання є звичаєм, початок і масове поширення якого припадає на часи початку зародження людства так само і на найпізніші його часи. Вуттке зазначив, що татуювання – це один із перших кроків в розвитку людства (Вуттке, 1934: 1872)

Найвідоміше в сучасному існуванні мистецтва тату маорі вивчав також англійський генерал Г. Г. Роблі, автор книги «Моко, або Татуювання маорі» 1896 року. Він описав класичний тип моко, який оформився на межі XVIII–XIX ст. і був популярним за часів колонізації маорі. Роблі зауважив, що з технічної сторони татуювання moko відрізняється від техніки голковколювання тим, що шкіру туземці Маорі вирізали тоненькими бороздками, та одразу втирали фарбувальний пігмент (рис. 4). Тому шкіра мала канавки, а не лишалася гладкою. Військовий дослідник занотував основні графічні елементи татуювання маорі: на підборідді спіралевидні, скручені до центру, лінії, які переходили до ніздрів носа; далі йшли дві великі спіралі на носі, розташовані по обидва боки обличчя. Вони розходилися від основи носа до брів, а від брів опускалися в напрямку вух (Роблі, 1896: 216). До речі, в 2024 році на престол у Новій Зеландії зійшла нова королева 27-річна *Нга Вай хоно і те по Пакі* з татуюванням Моко Кауае на підборідді (The Guardian, 2024). А у сучасного дослідника Міеко Ямада татуювання розглянуто з сенсу традиційної культури де він висвітлює спроби місцевих традиційних художників тату як важливу ідею в збереженні національних традицій. дослідник роз'яснює практики, які пов'язані з татуюванням в період розквіту модерна, одного з прогресивних направлень мистецтва, яке мимоволі залишає традиційні мистецтва в статусі архаїчності (Ямада, 2009: 135).

Виходячи з вище сказаного робиться **висновок,** що як особливий вид мистецтва та вид графічного дизайну татуювання існує з доби первісності. Аналізуючи аспекти трансформування практики татуювання в часі можна зазначити що, європейське суспільство минулих віків відверто не сприйняло саму суть татуювання – декоративної прикраси тіла. Європейці з ряду історичних, територіальних та кліматичних умов на той час не могли адекватно сприймати татуювання як прикрасу тіла бо цю функцію вже виконував одяг. Оголене тіло, а не прикраса чи зображення на ньому, було головною причиною в несприйнятті цивілізованого суспільства самої суті татуювання. Сучасне татуювання в цілому трансформується, роблячи сміливі кроки в художньо-естетичному сенсі, переживає період свого свідомого становлення, утвердження ідей, створення унікальних технік та стилів виконання, модернізації нових напрямів і нестандартних рішень дизайну композицій графічних, високохудожніх зображень.

Рис. 4. Малюнок Сіднея Паркінсона з атласу експедиції Кука та сучасне фото бойового лякаючого тату моко

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брокгауза и Ефрона Энциклопедическій словарь. І. Л. Бутич. Енциклопедія Сучасної України. Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 9 т. Київ, 2004.
2. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Переклад А.Білецького. Наукова думка. Київ, 1993. 576 с.
3. Геєрдал Т. Експедиція Кон-Тікі. Крок. Тернопіль, 2017. 356 с.
4. Джужа О. Чезаре Ломброзо як один з піонерів теорії біосоціального походження злочинності. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення. Матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу. Київ, 2019. С. 13–17.
5. Кротевич О. Татуювання як сучасна дизайнерська практика. Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство. Вип. 41. Київ, 2019. С. 185–191.
6. Лисянський Ю. Навколосвітня подорож на шлюпі «Нева» (1803–1806). Темпора. Київ, 2019. 384 с.
7. Чемерис Є. Капітан Кук. Книга перша. Travel Books. Київ, 2023. 332 с.
8. Darwin, C. The descent of man, and selection in relation to sex. London: John Murray.1871. Volume 1. 1st edition. p. 180.
9. Kruzenshtern A.J. Hoppner. Voyage round the world, in the years 1803, 1804, 1805, & 1806 : by order of His Imperial Majesty Alexander the First, on board the ships Nadeshda and Neva, under the command of Captain A.J. von Krusenstern. Hill Collection of Pacific Voyages. Roworth for Murray London,1813. p. 952.
10. Lacassagne A. Hommage à Jean Lacassagne. Cahiers lyonnais de la Médecine, № 3, Lyon, 1862.
11. Lisiansky U. A Voyage round the world in the years 1803, 4, 5, & 6: performed, by order of His Imperial Majesty Alexander the First, Emperor of Russia, in the ship Neva. John Booth. London, 1814. p. 187.
12. Nysten P. Nouveau dictionnaire de médecine, de chirurgie, de pharmacie, des sciences accessoires et de l'art vétérinaire. JB Baillière. Paris, 1856. p. 1808.
13. Robley H. Moko; Or, Maori Tattooing. Chapman and Hall, limited. Princeton University, 1896. p. 216.
14. Wuttke H. Die Entstehung der Schrift, die verschiedenen Schriftsysteme und das Schrifttum der nicht alfabetarisch schreibenden Völker. Winifred Smeaton. Leipzig, 1934. p. 1872.
15. Yamada M. Westernization and cultural resistance in tattooing practice esincon temporary Japan. International Journal of Cultural Studies. Volume 12 Issue 4, July 2009. p. 135.

REFERENCES

1. Brokhauz. Efron. (2004) EntsiklopedicheskIy slovar. [Brockhaus and Efron Encyclopedic dictionary] I. L. Butych. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Redkol. : I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak [ta in.]. NAN Ukrainy, NTSh. – K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Kyiv, [in Ukrainian].
2. Herodot. (1993) Istorii v deviaty knyhakh. [Stories in nine books] Naukova dumka, Kyiv. 576 p. [in Ukrainian].
3. Heierdal T. (2017). Ekspedytsiia Kon-Tiki. [The Kon-Tiki Expedition] Krok. Ternopil. 356 p. [in Ukrainian].
4. Dzhuzha O. (2019) Chezare Lombrozo yak odyn z pioneriv teorii biosotsialnoho pokhodzhennia zlochynnosti. [Cesare Lombroso as one of the pioneers of the theory of the biosocial origin of crime] Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia. Materialy mizhvid. naukovo-praktychnoho kruhloho stolu. Kyiv, P. 13–17 [in Ukrainian].
5. Krotevych O. (2019) Tatuiuvannia yak suchasna dyzainerska praktyka. [Tattoo as a modern design practice] Visnyk KNUKiM. Seriia: Mystetstvoznavstvo. Vyp. 41 Kyiv, P. 185–191[in Ukrainian].
6. Lysianskyi Yu. (2019) Navkolosvitnia podorozh na shliupi «Neva» (1803-1806) [Round-the-world voyage on the sloop «Neva» (1803-1806)] Tempora. Kyiv. 384 p. [in Ukrainian].
7. Chemerys Ye. (2023) Kapitan Kuk. Knyha persha. [Captain Cook. Book One]Travel Books. Kyiv, 332 p. [in Ukrainian].
8. Darwin C. (1871) The descent of man, and selection in relation to sex. London: John Murray. Volume 1. 1st edition. p. 180.
9. Kruzenshtern A.J. Hoppner. (1813) Voyage round the world, in the years 1803, 1804, 1805, & 1806 : by order of His Imperial Majesty Alexander the First, on board the ships Nadeshda and Neva, under the command of Captain A.J. von Krusenstern. Hill Collection of Pacific Voyages. Roworth for Murray London, p. 952.
10. Lacassagne A. (1862) Hommage à Jean Lacassagne. Cahiers lyonnais de la Médecine, №3, Lyon, p. 324.
11. Lisiansky U. (1814) A Voyage round the world in the years 1803, 4, 5, & 6: performed, by order of His Imperial Majesty Alexander the First, Emperor of Russia, in the ship Neva. John Booth. London, p. 187.
12. Nysten P. (1856) Nouveau dictionnaire de médecine, de chirurgie, de pharmacie, des sciences accessoires et de l'art vétérinaire. JB Baillière. Paris, p. 1808
13. Robley H. (1896) Moko; Or, Maori Tattooing. Chapman and Hall, limited. Princeton University, p. 216.
14. Wuttke H. (1934) Die Entstehung der Schrift, die verschiedenen Schriftsysteme und das Schrifttum der nicht alfabetarisch schreibenden Völker. Winifred Smeaton. Leipzig, p. 1872.
15. Yamada M. (2009)Westernization and cultural resistance in tattooing practice esincon temporary Japan. International Journal of Cultural Studies. p. 135.

УДК 37:004
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-12

Олена КУРЦЕВА,
orcid.org/0000-0003-3528-7120
доктор філософії,
викладач кафедри креативного менеджменту і дизайну
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
(Харків, Україна) 1elcold1@gmail.com

ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ ТИПОЛОГІЇ ОСВІТНІХ САЙТІВ

У статті розглядаються основні критерії типології освітніх сайтів, що є важливим аспектом у дослідженні сучасних цифрових освітніх платформ. Зокрема, визначено значення таких характеристик, як цільова аудиторія, тип контенту, функціональність, технологічні особливості та методики навчання, які є ключовими для класифікації онлайн-ресурсів у сфері освіти. Цільова аудиторія визначає, для кого створено той чи інший сайт: цеможуть бути школярі, студенти, педагоги або широке коло користувачів, зацікавлених у підвищенні рівня знань. Тип контенту також відіграє вагому роль, адже освітні платформи можуть спеціалізуватися на текстових матеріалах, відеоуроках, інтерактивних завданнях, тестах або комбінувати кілька форматів.

Функціональність сайтів охоплює можливість доступу до матеріалів, інтерактивну взаємодію з користувачами, використання штучного інтелекту для персоналізації навчального процесу тощо. Технологічн іособливості враховують адаптивний дизайн, сумісність із різними пристроями, використання сучасних мов програмування та платформ для створення контенту. Методики навчання, які реалізуються на освітніх сайтах, спрямовані на ефективне засвоєння матеріалу, мотивацію користувачів і розвиток їхніх навичок самостійного навчання.

Типологія освітніх сайтів сприяє систематизації існуючих платформ і визначенню основних напрямків їх розвитку, що дозволяє удосконалити використання цифрових технологій в освітньому процесі. Це також дає змогу краще оцінювати якість освітніх ресурсів, адаптувати їх до потреб користувачів і сприяти створенню нових ефективних рішень у сфері цифрової освіти. Зрозуміла й структурована класифікація онлайн-платформ допомагає розробникам, педагогам і дослідникам знайти оптимальні шляхи для інтеграції інновацій у навчальнийпроцес.

Ключові слова: *освітнісайти, типологія, онлайн-навчання, цифрові технології, інтерактивність, доступність.*

Olena KURTSEVA,
orcid.org/0000-0003-3528-7120
PhD,
Lecturer at the Department of Creative Management and Design
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
(Kharkiv, Ukraine) 1elcold1@gmail.com

MAIN CRITERIA OF THE TYPOLOGY OF EDUCATIONAL SITES

The article examines the main criteria of the typology of educational sites, which is an important aspect in the study of modern digital educational platforms. In particular, the significance of such characteristics as target audience, type of content, functionality, technological features and teaching methods, which are key for the classification of online resources in the field of education, is determined. The target audience determines for whom a particular site is created: it can be schoolchildren, students, teachers or a wide range of users interested in improving the level of knowledge. The type of content also plays an important role, because educational platforms can specialize in text materials, video lessons, interactive tasks, tests or combine several formats.

The functionality of sites includes the ability to access materials, interactive interaction with users, the use of artificial intelligence to personalize the learning process, etc. Technological features take into account adaptive design, compatibility with various devices, the use of modern programming languages and platforms for content creation. Teaching methods implemented on educational sites are aimed at effective learning of the material, motivation of users and development of their self-study skills.

The typology of educational sites contributes to the systematization of existing platforms and the definition of the main directions of their development, which allows to improve the use of digital technologies in the educational process. It also makes it possible to better assess the quality of educational resources, adapt them to the needs of users and contribute to the creation of new effective solutions in the field of digital education. A clear and structured classification of online platforms helps developers, teachers and researchers find the best ways to integrate innovations into the educational process.

Key words: *educational sites, typology, online learning, digital technologies, interactivity, accessibility.*

Постановка проблеми. Сучасний освітній процес не може обходитися без інтеграції цифрових технологій, і сайти в інтернеті стали важливим інструментом навчання та обміну знаннями. Освітні сайти займають ключове місце в системі освіти, оскільки вони дозволяють учням, студентам, викладачам та іншій цільовій аудиторії отримувати, обробляти та застосовувати інформацію у зручній для них формі. Однак для ефективного використання цих ресурсів необхідно класифікувати різні типи сайтів за певними критеріями. Це дозволяє краще орієнтуватися в різноманітті онлайн-ресурсів і забезпечити їх оптимальне застосування в процесі навчання. Визначення основних критеріїв типології освітніх сайтів є важливим кроком на шляху до ефективного використання цифрових технологій в освіті.

Аналіз досліджень. Історіографія типології освітніх сайтів демонструє, що дослідження в цій галузі поступово зміщували акцент від структурного дизайну та функціоналу в 1990-х роках, до інтерактивності та адаптивності у 2000-х і 2010-х, і зараз активно розвиваються з фокусом на персоналізації, гейміфікації та інтеграції з іншими технологіями. Це забезпечує постійне оновлення підходів до класифікації та створення освітніх платформ.

Серед робіт 1990-х років, в яких як правило, досліджували основи веб-дизайну для освітніх платформ, важливі праці Якоба Нільсена, зокрема його підхід до юзабіліті (Jakob Nielsen, 1993).

У 2000-х роках основна увага приділялася взаємодії користувачів із платформами. Важливими є праці в межах Human-Computer Interaction: наприклад роботи Алана Дікса (Alan Dix, 2004).

У сучасних дослідженнях варто виділити роботи, опубліковані в журналах на кшталт «Computers & Education» або «British Journal of Educational Technology».

Метою даної статті є визначення основних критеріїв типології освітніх сайтів з урахуванням специфіки їх контенту, цільової аудиторії та функціональних можливостей. Основна увага зосереджена на аналізі сучасних освітніх ресурсів та виділенні ключових параметрів для їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Один з основних критеріїв типології освітніх сайтів – це цільова аудиторія, на яку спрямовано зміст і функціональність сайту. Розподіл за категоріями користувачів дозволяє зрозуміти, які ресурси є найбільш корисними для певних групп:

1. Сайти для учнів і студентів. Враховуючи швидкий розвиток технологій, сайти для учнів і студентів постійно вдосконалюються, надаючи нові можливості для організації навчального процесу.

Ці сайти зазвичай включають навчальні матеріали, відео-лекції, тести, вправи, ресурси для виконання домашніх завдань. Вони можуть бути орієнтовані як на конкретні предмети, так і на різні аспекти загальної освіти (математика, історія, фізика, мови). Сайти для учнів і студентів пропонують цілу низку функцій, що сприяють покращенню процесу навчання:

– Інтерактивні елементи. Важливою особливістю освітніх сайтів є інтерактивність, яка дозволяє активно залучати учнів до процесу навчання. Це включає в себе тести, завдання на заповнення пропусків, вікторини, симуляції, інтерактивні вправи, що дозволяють практично застосувати теоретичні знання. Наприклад, на таких платформах, як Khan Academy, учні можуть не лише переглядати відеоуроки, а й одразу виконувати інтерактивні вправи, що автоматично оцінюються.

– Можливості для зворотного зв'язку. Онлайн-платформи, що використовуються учнями та студентами, часто мають функцію зворотного зв'язку, що дозволяє оцінити досягнення учня. Це може бути в формі автоматичної перевірки тестів чи зворотного зв'язку відвикладача. Наприклад, платформи для тестування та оцінювання дозволяють студентам отримати миттєвий результат після виконання завдання.

– Персоналізація навчального процесу. Деякі сайти пропонують можливість адаптації навчальних матеріалів під індивідуальні потреби учнів. Наприклад, платформи для вивчення іноземних мов, як Duolingo, використовують алгоритми адаптивного навчання, що дозволяють підбирати матеріали залежно від рівня знань учня.

– Мобільна версія та доступність. Сучасні освітні ресурси повинні бути доступними на різних пристроях, що дозволяє учням і студентам навчатися в будь-якому місці і в будь-який час. Більшість популярних освітніх платформ мають мобільні версії своїх сайтів або окремі додатки, що забезпечують доступність контенту на смартфонах та планшетах.

2. Сайти для викладачів. Сайти для викладачів відіграють ключову роль у цьому процесі, оскільки надають широкий спектр інструментів для створення навчальних матеріалів, обміну досвідом та взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу. Цей тип сайтів містить методичні рекомендації, матеріали для підготовки уроків, ресурси для професійного розвитку викладачів, а також платформи для обміну досвідом та співпраці між педагогами. Сайти для викладачів можна

поділити на кілька категорій залежно від їх призначення та функціональних можливостей:

– Платформи для створення навчальних матеріалів. Ці ресурси дозволяють викладачам створювати та публікувати курси, підручники, презентації, відеоуроки, тести та інші матеріали для навчання. Серед таких платформ – «Google Classroom», «Moodle», «Edmodo», які пропонують різноманітні інструменти для організації онлайн-уроків, домашніх завдань, тестів і вправ. Викладачі можуть завантажувати матеріали, створювати завдання, оцінювати роботи студентів та надавати їм зворотнийз в'язок.

– Платформи для професійного розвитку викладачів. Ці ресурси спрямовані на підвищення кваліфікації педагогів, надаючи доступ до онлайн-курсів, сертифікаційних програм і методичних матеріалів. Такі платформи, як «Coursera», «EdX», «FutureLearn», пропонують викладачам можливість проходити курси з педагогіки, інноваційних методів навчання, управління класом та інші програми розвитку.

– Сайти для обміну досвідом та комунікації з коллегами. Ці ресурси створюють можливості для взаємодії між педагогами, обміну педагогічними ідеями, науковими дослідженнями, методичними матеріалами та практиками. Одним з таких ресурсів є «Teachers Pay Teachers», який дозволяє викладачам не тільки обмінюватися матеріалами, але й продавати свої розробки. Інші платформи, як «Pinterest» або «Teachers' Lounge», є популярними для пошуку ідей для уроків, обміну досвідом і отримання рекомендацій від інших педагогів.

– Платформи для взаємодії з учнями. Ці платформи дозволяють викладачам організувати комунікацію з учнями, надавати доступ до навчальних матеріалів, слідкувати за успішністю студентів і відповідати на запитання. Найбільш популярні з них – «Edmodo», «Seesaw» та «ClassDojo», які мають функціональність для створення спільнот, групових чатів, відеоконференцій, а також можливість зберігати і ділитися завданнями, тестами та іншим контентом.

3. Сайти для батьків. Сучасні технології значно змінили підходи до виховання та освіти дітей. Батьки все більше залучаються до процессу навчання своїх дітей завдяки різноманітним онлайн-ресурсам. Сайти для батьків, які спеціалізуються на питаннях розвитку дітей, виховання, навчання та психології, стали важливим інструментом у побудові ефективної освітньої і виховної взаємодії. Ці ресурси допомагають батькам отримувати актуальну інформацію, обмінюватися досвідом, а також підтримувати свою дитину в навчальному процесі. Ці ресурси допомагають батькам відслідковувати успішність своїх дітей, отримувати рекомендації щодо виховання і розвитку, а також підтримують процес взаємодії між сім'єю та навчальними закладами. Сайти для батьків можна класифікувати на кілька основних типів залежно від їхніх функцій та тематики.

– Сайти для підтримки освіти дітей. Ці ресурси спрямовані на допомогу батькам у підтримці навчання їхніх дітей. Вони надають матеріали для вивчення різних предметів, допомагають в підготовці до контрольних і екзаменів, пропонують навчальні ігри, завдання та вправи для розвитку інтелектуальних навичок. Прикладом таких платформ є «Khan Academy», «Quizlet», «Memrise», «BrainPOP». Вони дозволяють батькам перевіряти рівеньзнань дітей і активно залучатиїх до процессу навчання.

– Сайти для розвитку навичок виховання та психологічної підтримки. Ці платформи сприяють розвитку батьківських навичок у вихованні дітей, а також надають інформацію з питань дитячої психології, формування правильних звичок, боротьби з агресією, стресами та іншими проблемами. Вони пропонують консультації, статті, поради з різних аспектів виховання та розвитку дітей від малюків до підлітків.

– Сайти для комунікації між батьками і школою. Сайти, які забезпечують зворотній зв'язок між батьками та навчальними закладами, допомагають батькам бути в курсі успіхів своїх дітей в школі, отримувати інформацію про домашні завдання, екзамени, навчальний план. Це можуть бути сайти конкретних шкіл, платформи для дистанційного навчання, такі як «Google Classroom», «Edmodo», або універсальні ресурси для комунікації між батьками і вчителями, наприклад, «ClassDojo».

– Сайти для розвитку фізичного та емоційного здоров'я дітей. Ці ресурси надають батькам корисну інформацію щодо розвитку фізичного здоров'я дітей, здорового харчування, фізичних вправ, а також емоційного та психічного здоров'я. Сайти на зразок «Healthline», «WebMD», «PediatricHealth» допомагають орієнтуватися в питаннях дитячої медицини та психо-соціального розвитку.

4. Сайти для фахівців. Одним із важливих інструментів для розвитку професіоналів є онлайн-ресурси та сайти, що надають фахівцям можливості для підвищення кваліфікації, обміну досвідом, розвитку кар'єри та інтеграції нових знань у практику. Сайти для фахівців охоплюють широкий спектр інформації та інструментів

для різних професій, включаючи курси, професійні спільноти, бази даних та інші ресурси, що сприяють підвищенню компетентності та успіху в кар'єрі. Це платформи, які пропонують спеціалізовані курси та тренінги для підвищення кваліфікації, сертифікації в різних сферах, а також ресурси для професійного розвитку в галузях освіти, науки, технологій тощо.

Сайти для фахівців можна поділити на кілька категорій, залежно від їхніх функціональних можливостей та тематики:

– Платформи для підвищення кваліфікації та професійногорозвитку.

Ці ресурси надають онлайн-курси, сертифікаційні програми та навчальні матеріали для фахівців, що дозволяє їм здобувати нові знання та навички у своїй галузі. Прикладом таких платформ є: «Coursera» – надає курси відпровідних університетів та компаній з різних сфер: програмування, бізнес, маркетинг, інженерія, медицина та інші; «Udemy» – платформа для самоосвіти, де можна пройти курси з різних напрямків; «LinkedIn Learning» – пропонуєк урси для розвитку професійних навичок у сфері бізнесу, технологій, креативу та особистого розвитку.

– Платформи для професійного обміну досвідом та мережування. Ці ресурси створюють можливості для фахівців взаємодіяти з іншими професіоналами, обмінюватися досвідом та ідеями, а також знаходити нові професійні контакти. Прикладом таких платформ є: «LinkedIn» – найбільша професійна мережа, яка дозволяє фахівцям встановлювати контакти, знаходити роботу, брати участь у професійних групах та дискусіях; «ResearchGate» – платформа для науковців, яка надаєможливості для публікації наукових робіт, обміну дослідженнями та співпраці з іншими вченими.

Не менш значимим є тип контенту. Тип контенту є одним із основних критеріїв, що визначає, як сааме здійснюється навчальнийпроцес на сайті, до них відносяться:

1. *Інформаційні ресурси.* Ці сайти надають користувачам доступ до новин у галузі освіти, наукових публікацій, аналізу освітніх трендів, досліджень та іншої актуальної інформації. Вони можуть бути корисними для викладачів, дослідників та адміністраторів освітніх установ.

2. *Навчальні ресурси.* Сайти, що містять навчальні курси, підручники, відео-лекції, методичні матеріали для вивчення різних предметів. Такі ресурси можуть включати як класичні текстові матеріали, так і мультимедійні елементи для кращого засвоєння інформації.

3. *Інтерактивні ресурси.* Ці сайти використовують ігрові елементи, тести, онлайн-курси з можливістю зворотного зв'язку для учнів і студентів. Інтерактивні платформи часто включають симуляції, віртуальні лабораторії, вправи для практичного застосування теоретичних знань.

Щодо функціональності освітніх сайтів, то ця позиція безпосередньо пов'язана з його здатністю виконувати певні навчальні завдання. Вона можев ключати:

1. *Платформи для онлайн-навчання.* Це сайти, які пропонують навчальні курси, лекції, практичні завдання, домашні роботи та тести. Вони можуть бути частиною більшої системи дистанційного навчання або окремими ресурсами для самостійного вивчення матеріалу.

2. *Платформи для оцінювання та тестування.* Ці ресурси включають онлайн-тести, завдання для перевірки знань, автоматичну перевірку відповідей. Вони використовуються як для контролю знань учнів, так і для самоперевірки студентів.

3. *Інструменти для спільної роботи.* Деякі сайти дозволяють користувачам спільно працювати над проектами, виконувати групові завдання, проводити онлайн-дискусії та семінари. Це дозволяє значно покращити комунікацію та навчання в команді.

Також вважаємо за необхідне зосередитись на технологічних особливостях освітніх сайтів, які є критично важливим фактором для їх ефективного використання. До них ми відносимо:

1. *Адаптивність до пристроїв.* Освітні сайти повинні бути доступними на різних пристроях, таких як комп'ютери, планшети та мобільні телефони. Це даємможливість користуватися ресурсами з будь-якої точки світу та у зручний час.

2. *Інтеграція з іншими системами.* Для ефективної роботи платформи може бути важливою інтеграція з іншими освітніми ресурсами, системами управління навчанням (LMS), онлайн-бібліотеками, платформами для відеоконференцій тощо.

3. *Доступність для осіб з обмеженими можливостями.* Освітні сайти повинні відповідати стандартам доступності, зокрема, забезпечувати можливість користування ресурсами для людей з порушеннями зору або слуху, включаючи субтитри, текстові альтернативи, голосові інтерфейси.

Освітні сайти можуть використовувати різні методи навчання, залежно від їх специфіки:

1. *Традиційні методи.* З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій освіта переживає значні трансформації. Онлайн навчання стало важливим елементом освітнього процесу, дозво-

ляючи учням та студентам отримувати знання в будь-якому місці та в будь-який час. Однак, попри всі технологічні новації, багато традиційних методів навчання залишаються важливою частиною онлайн навчальних платформ. Традиційні методи, які використовуються в класичному навчальному середовищі, такі як лекції, семінари, практичні заняття та контрольні роботи, мають важливе значення для структурування та оцінювання навчального процесу. Водночас, їх застосування в онлайн освіті вимагає певних адаптацій та інтеграцій з новими технологіями.

Незважаючи на розвиток інноваційних методів та технологій, традиційні методи навчання продовжують відігравати важливу роль у сучасній онлайн освіті. Вони забезпечують структуру та порядок в процесі навчання, що є важливим для багатьох студентів. Застосування традиційних методів у поєднанні з інтерактивними інструментами створює збалансовану систему, де онлайн студенти отримують структуровану інформацію і в одночас мають можливість для її обговорення та практичного застосування.

Технології допомагають модернізувати традиційні методи навчання, роблячи їх більш доступними та ефективними. Використання мультимедійних ресурсів (відео, анімацій, інфографіки), інтерактивних платформ та онлайн-обговорень дозволяє додати нові виміри до традиційних лекцій і семінарів. Використання віртуальних класів і лабораторій відкриває нові можливості для практичних занять, що раніше були обмежені фізичними умовами.

2. *Активні методи навчання.* З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій онлайн навчання стало важливою складовою сучасної освітньої системи. Зокрема, активні методи онлайн навчання, які активно використовують інтерактивні елементи, відіграють важливу роль у забезпеченні глибокого розуміння матеріалу, розвитку навичок критичного мислення та співпраці серед учнів. Вони дозволяють перейти від традиційних пасивних форм навчання до більш інтерактивних і залучаючих, де учні активно залучені до процесуза своєння знань. Це, в свою чергу, підвищує ефективність навчання, заохочує до самостійної роботи і розвитку соціальних навичок.

Адаптивність онлайн навчання полягає в здатності платформи налаштовувати навчальний процесс відповідно до рівня підготовки учнів, їхніх інтересів і стилів навчання. Це дозволяє створити більш персоналізоване і ефективне навчальне середовище.

Активні методи онлайн навчання є ефективними інструментами для підвищення мотивації учнів, розвитку критичного мислення та покращення результатів навчання. Використання таких методів, як проєктне, проблемне навчання та кейс-метод, разом із інтерактивними інструментами, допомагає створити динамічне та залучене освітнє середовище. Однак важливо враховувати технічні обмеження та забезпечити рівний доступ до ресурсів для всіх учасників навчального процесу.

3. *Гейміфікація.* У сучасному освітньому процесі важливо не лише передавати знання, але й забезпечувати високу мотивацію та залучення учнів до навчання. Одним із найефективніших інструментів для досягнення цієї мети є «гейміфікація», яка полягає в інтеграції елементів і механізмів, властивих іграм, в освітні контексти. Сайти для навчання, що використовують гейміфікацію, сприяють більшій активності учнів, заохочують їх до досягнення певних цілей і покращують загальну ефективність навчального процесу. Проте, незважаючи на широке застосування, гейміфікація не є панацеєю і потребує обґрунтованого підходу для досягнення максимального ефекту. Використання ігрових елементів для мотивації учнів і студентів, наприклад, система балів, досягнень, змагань, що стимулює до досягнення навчальних цілей.

Гейміфікація – це процес застосування ігрових елементів та механізмів у неігрових контекстах, зокрема в освітньому процесі, для підвищення мотивації, залучення учнів і покращення їхніх результатів. Згідно з визначенням, запропонованим «Deterding et al (2011)», гейміфікація охоплює використання таких елементів, як бали, нагороди, рівні, лідерборди, досягнення та інші механізми, щоб стимулювати інтерес та активність користувачів.

Гейміфікація є ефективним інструментом для мотивації учнів на освітніх вебсайтах. Вона стимулює активну участь у навчанні, сприяє досягненню результатів та покращує залученість учнів. Проте важливо правильно балансувати між елементами гри та навчання, щоб не знижувати ефективність освітнього процесу. Гейміфікація вимагає продуманного підходу до дизайну навчальних програм і механізмів, щоб максимізувати її позитивний вплив.

Висновки. Типологія освітніх сайтів є важливим інструментом для систематизації та класифікації різноманітних онлайн-ресурсів, що використовуються в освіті. Визначення основних критеріїв, таких як цільова аудиторія, тип контенту, функціональність, технологічні можливості

та методи навчання, дозволяє ефективно застосовувати цифрові технології в освітньому процесі, підвищувати якість навчання та доступність освіти для різних категорій користувачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванова М. Платформи для фахівців: відосвіти до професійного розвитку. Київ: Видавництво Кар'єра, 2020. 68 с.
2. Ковальчук І. Розвиток онлайн-освіти в Україні: сучасний стан і перспективи. Журнал Освітн ітехнології, 2(5). 2020. С. 45–58.
3. Петрова, Т. Гейміфікація та їївплив на мотивацію студентів. Журнал Освітні технології, 2(7), 2021. С. 10–15.
4. Томсон А. Цифрові платформи в освіті: можливості та виклики. Львів: Видавництво університету, 2017, 115 с.
5. Хейг М. Інтерактивні методи навчання в цифрову епоху. Київ: Освітній центр. 2018. 97 с.
6. Alan Dix. Human-Computer Interaction. Longman (Pearson Education). 2004. 549 p.
7. Anderson, C. A., & Dill, K. E. Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. Journal of Personality and Social Psychology, 78(4). 2000. P. 772–790.
8. Deci E. L., & Ryan R. M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Springer Science & Business Media. 1985. 120 p.
9. Jakob Nielsen. Usability Engineering. Morgan Kaufmann; 1st edition. 1993. 384 p.

REFERENCES

1. Ivanova M. (2020) Platformy dlia fakhivtsiv: vid osvity do profesiinoho rozvytku. [Platforms for professionals: from education to professional development]. Kyiv: Vydavnytstvo «Kariera», – Kyiv: Publishing House Career. 68 p. [in Ukrainian].
2. Kovalchuk I. (2020) Rozvytok onlain-osvity v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy. [Development of online education in Ukraine: current state and prospects]. Zhurnal «Osvitni tekhnolohii», 2(5). – Educational Technologists Magazine. P. 45–58. [in Ukrainian].
3. Petrova, T. (2021) Heimifikatsiia ta yii vplyv na motyvatsiiu studentiv. [Gamification and its impact on student motivation]. Zhurnal Osvitni tekhnolohii, 2(7), – Educational Technologists Magazine. P. 10–15. [in Ukrainian].
4. Tomson A. (2017) Tsyfrovi platformy v osviti: mozhlyvosti ta vyklyky. [Digital platforms in education: opportunities and challenges]. Lviv: Vydavnytstvo universytetu, – Lviv: University Publishing House, 115 s. [in Ukrainian].
5. Kheih M. (2018) Interaktyvni metody navchannia v tsyfrovu epokhu. [Interactive teaching methods in the digital age]. Kyiv: Osvitnii tsentr. – Kyiv: Educational Center, 97 s. [in Ukrainian].
6. Alan Dix. Human-Computer Interaction. Longman (Pearson Education). 2004. 549 p.
7. Anderson, C. A., & Dill, K. E. Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. Journal of Personality and Social Psychology, 78(4). 2000. R. 772–790.
8. Deci E. L., & Ryan R. M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Springer Science & Business Media. 1985. 120 r.
9. Jakob Nielsen. Usability Engineering. Morgan Kaufmann; 1st edition. 1993. 384 p.

УДК 781.7
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-13

Янь ЛЕ,
orcid.org/0009-0001-5672-1224
аспірант наукової аспірантури кафедри історії світової музики
Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського
(Київ, Україна) 904639963@qq.com

ПРОГРАМНА СИМВОЛІКА В КИТАЙСЬКІЙ ВІОЛОНЧЕЛЬНІЙ МУЗИЦІ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються жанрові та стильові напрямки розвитку віолончельної музики в Китаї на межі XX – XXI століть. Наголошується на особливому значенні ідеї програмності, яка активно розробляється сучасними китайськими композиторами та набуває самобутнього, відмінного від західноєвропейських зразків, вигляду.

У контексті загальних мистецьких явищ кінця XX – початку XXI століття вивчаються ті художньо-естетичні чинники, які вплинули на формування програмного напряму в китайському музичному мистецтві. Наголошується, що образно-змістовний потенціал інструментальних жанрів за участю віолончелі виявився особливо співзвучним сучасним китайським композиторам, які прагнуть до втілення якомога вищих категорій філософсько-релігійного змісту.

Зауважується, що у формуванні сучасного віолончельного мистецтва Китаю ключову роль відіграє традиційний живопис з його розробленою символікою художніх образів. Саме лінеарність організації звукової тканини у віолончельних опусах сучасних китайських композиторів поєднує воєдино традиції національного живописного та музичного мистецтва.

На матеріалі обраних творів Чжоу Веньчжуна, Куан Най-чунга та Сюй Мендуна досліджуються форми взаємодії традиційного мистецтва Китаю та сучасної композиторської мови. Принцип звукозображальності, широко розвинутий у творах названих композиторів, постає як унікальний метод релігійно-філософського узагальнення, властивий китайській культурі від прадавніх часів.

Робиться висновок, що творчі пошуки китайських композиторів-авангардистів у сфері віолончельної музики мають глибоко національне коріння. Вивчаючи актуальні західні музичні ідеї, композитори самобутньо застосовують їх у своїй творчості, віднаходячи унікальні варіанти синтезу методів композиції та традиційних музичних моделей.

Ключові слова: *концерт для віолончелі, сучасне мистецтво, програмна музика, звукозображальність, символізм, китайський традиційний живопис, Чжоу Веньчжун, Куан Най-чунг, Сюй Мендун.*

Yan LE,
orcid.org/0009-0001-5672-1224
Postgraduate Student of Scientific Postgraduate Studies at the Department of World Music History
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) 904639963@qq.com

PLOT SYMBOLISM IN CHINESE CELLO MUSIC OF THE LATE XX – EARLY XXI CENTURY

The article discusses the genre and stylistic trends in the development of cello music in China at the turn of the 20th – 21st centuries. Emphasis is placed on the special importance of the idea of programming, which is actively developed by modern Chinese composers and acquires a distinctive appearance, different from Western European samples.

In the context of the general artistic phenomena of the last third of the 20th century, the artistic and aesthetic factors are being studied. Factors that influenced the formation of the program direction in Chinese musical art. It is emphasized that the figurative and substantive potential of instrumental genres with the cello participation turned out to be especially resonant to modern Chinese composers who strive to embody the highest possible categories of philosophical and religious content.

It is noted that traditional painting with its developed symbolism of artistic images plays a key role in the formation of modern cello art in China. It is the linearity of the sound fabric organization in the cello opuses of modern Chinese composers that unites the traditions of national painting and music.

Forms of interaction between traditional Chinese art and modern compositional language are explored on the material of selected works by Zhou Wenzhong, Kuan Nai-chung and Xu Mendong. The principle of sound imagery, widely developed in the works of the named composers, appears as a unique method of religious and philosophical generalization. Chinese culture has been characterized by it since ancient times.

It is concluded that the creative searches of Chinese avant-garde composers in the field of cello music have deep national roots. Studying current Western musical ideas, composers apply them in their art. They find unique options for the synthesis of composition methods and traditional musical models.

Key words: *cello concerto, modern art, program music, sound imagery, symbolism, Chinese traditional painting, Chou Wen-chung, Kuan Nai-chung, Xu Mengdong.*

Постановка проблеми. Історія китайської академічної віолончельної музики на початку XXI століття характеризується багатим багажем творчих здобутків композиторів та виконавців. Сьогодні віолончельна музична культура в країні розвивається у широкому мистецькому контексті. Активні міжкультурні контакти, глобалізація мистецьких процесів, взаємодія національних традицій є невід'ємною частиною життя сучасного музичного соціуму Китаю. Композитори засвоюють відкриту для доступу мистецьку спадщину різних країн та їхня творчість набуває мультикультурного значення.

Як відомо, китайська віолончельна музика формувалась у тісній взаємодії двох суттєво відмінних між собою: національної духовно-культурної традиції та європейської інструментальної моделі. Процес зближення різних виконавських традицій та асиміляції китайськими композиторами європейської музичної системи призвів до помітних стильових змін, які ще недостатньо досліджені у науковій літературі.

В утворенні художньо цілісного і переконливого національного віолончельного стилю Китаю значну роль відіграла ідея програмності. За слушним зауваженням відомої дослідниці Лу Цзє, зображальні, символічні або «фольклорні» назви, що надаються переважній більшості китайських віолончельних опусів, з одного боку, сприймаються європейськими слухачами як «сумірні з європейською романтичною та постромантичною традицією програмності <…>. Тож може видаватись, що прагнення конкретизувати образний зміст інструментальної п'єси через вербальну розшифровку – це однозначно об'єднуючий момент у східній і західній музичній естетиці» (Лу Цзє, 2016: 5). Але це не зовсім так, хоча через програмні назви композитори і наближають образно-емоційну сутність національної інструментальної творчості до слухача, вихованого в інших реаліях. Оскільки китайське національне художнє мислення ґрунтується на принципово інших засадах і філософсько-етичних уявленнях про систему художніх цінностей, звернення до програмних творів потребує окремого витлумачення кожного програмного символу і відповідних йому засобів музичної виразності. Тому важливим є окреслення специфічних типів китайської віолончельної музики, що частково перетинаються з європейською традицією, але власне у порівнянні з нею тим яскравіше виявляють свою «неповторну ментально-архетипічну сутність» (Лу Цзє, 2016: 5–6). Усе це обумовило *актуальність* даної теми дослідження.

Аналіз досліджень. Особливу природу китайської філософсько-етичної картини світу, міфологічної символіки та художньо-естетичних принципів різних видів мистецтва в національній культурі досліджували М. Вовченко, В. Голод, Ю. Зиновіїва, С. Капранов, Н. Кірносова, С. Семенюк, В. Урусов (Китайська цивілізація: традиції та сучасність, 2005), а також китайські дослідники – Гуань Цзяньхуа, Лі Цехоу, Лу Цзє, Сюй Хайлінь (Гуань, 2004; Лі Цехоу, 1989; Сюй Хайлінь, 1999) та багато інших.

Творчість Чжоу Веньчжуна, Сюй Мендуна та Куань Най-Чунга належить до доби так званого «другого авангарду». Попри видатні здобутки названих авторів на батьківщині та в Європі, їхня спадщина майже не досліджена в українському музикознавстві. Окремі роботи присвячені творчості композиторів у ракурсі співвідношення китайських мистецьких традицій та новацій західноєвропейської музики (Лу Цзє, 2016; Бай Є, 2014; Ма Вей, 2004]. В англомовній літературі відзначимо роботи Еверетт Уно Яї, Петера Чанга та Ліндсі Берг (Everett, 2007; Chang, 2006; Berg, 2012), також слід згадати низку іншомовних досліджень, присвячених загальним питанням історії та теорії китайської музики XX століття (Jin, 2011, Jones, 1995; Hill, 1956; Kuo-Huang, 1982; Zhang, 2004).

Метою представленої статті є виявлення специфічних принципів програмності в китайській віолончельній музиці кінця XX – початку XXI ст. відповідно до національної традиції.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних *завдань*:

– відтворити історико-культурну картину Китаю кінця XX – початку XXI століття;

– виявити ґенезу та специфічні особливості програмного напряму у віолончельному мистецтва окресленої доби;

– дослідити споріднені явища у традиційному китайському живописі та програмній віолончельній музиці сучасних композиторів;

– на прикладі обраних інструментальних творів обраних композиторів окреслити основні вектори розвитку програмного національного музичного мистецтва в Китаї на межі XX–XXI століть.

Методологічна база дослідження представлена використанням комплексно-історичного, проблемного, компаративного науково-дослідницьких методів. Основу наукової методології роботи склали фундаментальні дослідження зарубіжних та українських вчених-музикознавців з питань історії та теорії віолончельного мистецтва. Теоретичним підґрунтям в роботі стали фундаментальні дослідження, що висвітлюють процес становлення і розвитку сучасної академічної музики в Китаї (Ван Юйхе, 2005; Лі Ланьцинь, 2009; Лі Менде, 2009; Лі Хуаньчжі, 1997; Лі Шіюань, 2004 та інші).

Виклад основного матеріалу. Програмність у китайській віолончельній музиці спирається на давні традиції, сформовані у тисячолітній історії китайського народу, і в тому сенсі є оригінальним здобутком національної культури, а не просто засвоєнням і адаптацією інонаціональної традиції.

Передумови та причини особливої ролі програмності в інструментальних творах сучасних китайських композиторів беруть своє начало у прадавніх культурних традиціях Китаю та особливостях національного менталітету. Як відомо, в основі китайського традиційного мислення лежить не слово, а образ, ідеограма, а ще точніше – ієрогліф, який породив так званий ієрогліфічний тип мислення. Китайська мова з його ієрогліфічною писемністю ґрунтується на «піктограмах» – знаках-образах, які через графічний образ передають значення того чи іншого поняття. Цю властивість «успадкували» як просторові (живопис, архітектура, скульптура), так і часові види мистецтва (музика, література, театр): передавати глибину сенсу абстрактних понять за допомогою мінімальної кількості графічних прийомів[1].

Будь-який ієрогліф – це вже сам по собі Образ, певне Ціле. Вербальні тексти у традиційній культурі Китаю також розглядалися як символ, який несе колосальне інформаційне та ідейно-дидактичне навантаження. Закладена у тексті властивість викликати в читача певні асоціації багато в чому обумовлена самим характером письма за допомогою знаків як образно-символічних одиниць. Тому, коли музичний твір китайського композитора містить елементи звукозображальності, це не призводить до ілюстративності або прагнення досягти виключно дидактичної мети – зробити музику зрозумілішою слухачеві. Згідно канонів східної естетики зображення форм і звуків природи ніколи не використовується як спосіб «розшифрувати» музичний зміст. Навпаки, пошук елементів звукозображальної системи, що відповідає звуковому втіленню природних стихій, потребує особливої майстерності та витонченості від митця, адже наслідком максимально точного відтворення образів природи стає потужний виховний ефект.

Таким чином, звукозображальність трактується китайськими композиторами не як «допоміжний» спосіб розкриття образного задуму твору, а як найвища художня мета, що виявляє прагнення митця злитися з природою.

Саме природа посідає основоположне місце в китайській духовній традиції. Ставлення до природи у національній філософії й естетиці є винятковим і складає один із базових постулатів світосприйняття в трьох основних філософсько-релігійних вченнях: буддизмі, конфуціанстві і даосизмі. У своїй дисертації Лу Цзє наголошує на винятково шанобливому ставленні давніх китайських філософів до природи, яку вони ставлять «безмежно вище від людської істоти, останню ж вважають невід'ємною часткою природного універсуму» (Лу Цзє, 2016: 46). Авторка переконливо стверджує, що як буддизм, так і даосизм і конфуціанство, в різних формах постулювали єдину ідею: «органічну і нерозривну єдність людини з природою, аж до самоідентифікації з якоюсь природною силою чи живою істотою і неможливістю розрізнити, що в цьому зв'язку первинне, а що – вторинне» (Лу Цзє, 2016: 46).

Зрозуміло, що й програмна тематика китайської віолончельної музики XX століття не тільки не могла оминути цього кола образів як одного з фундаментальних для національного світогляду, але й більше – розкривала з допомогою музичної інтонації стан абсолютного єднання людини з природним оточуючим світом.

[1] Між китайським живописом та каліграфією здавна існує спорідненість. Художник, який користувався засобами, що легко проникали у папір або шовк (пензлі, туш, водяні мінеральні фарби), працював швидко, не вносячи поправок та застосовуючи перевірені часом методи. Кожне положення руки та пензля майстра відповідало особливостям каліграфічної лінії – то гострої та ламкої, то гнучкої. Поєднання ліній та плям із поверхнею шовку або паперу становило один із секретів виразності та асоціативного багатства китайських пейзажних картин-сувоїв.

Твори композитора-емігранта Чжоу Веньчжуна (周文中/Chou Wen-chung, 1923–2019)[2] – яскравого та послідовного авангардиста, учня Е. Вареза, композитора-філософа, засновника Центру з культурного обміну між КНР та США та автора вражаючої кількості творів для різних виконавських складів, стали візитівкою сучасної китайської музики.

Написаний у 1992 році Концерт для віолончелі з оркестром є повномасштабною картиною єднання людини та природи. Композитор розкриває своє власне бачення цієї традиційної китайської теми, за якою постає ціла низка супутніх символів-образів. Серцевиною художньої концепції Концерту є ідея вічних мандрів людської душі у світі, покликаної знайти найвище призначення. Пейзажність, що так явно проглядає в образно-драматургічному задумі концерту, слугує не другорядним фоном, а глобальною лінзою, чистота якої дозволяє герою розглянути в максимально ясному вигляді свій шлях.

Чжоу Веньчжун багато часу присвятив вивченню китайської філософії та національного мистецтва. Його розуміння відмінностей західного та азіатського сприйняття музики є досить симптоматичним і допомагає «розшифрувати» композиторський задум багатьох авангардних творів автора, у тому числі Віолончельного концерту. На думку Чжоу Веньчжуна, якщо у західній культурі більше уваги приділяється сприйняттю змісту музики, то на Сході важливішим сам процес звукового творення, а змістовна складова відходить на другий план. Також в європейському мистецтві чітко прослідковується тенденція до вираження чітко окресленого сенсу, тоді як китайська музика нагадує «завуальований» пейзажний живопис (Лі Яньян, 2018: 23). Нарешті, важливою відмінністю є той факт, що західний менталітет тяжіє до боротьби з природною стихією, а в азіатській культурі завжди оспівується гармонія між людиною та природою. Проте за усіх відмінностях культур Чжоу Веньчжун справедливо вважав, що музичні традиції Сходу та Заходу мають «спільне коріння» (Лян Лей, Ло Цінь, 2013: 12), тому подальший розвиток китайської музики він вбачив у їхній тісній взаємодії.

Чжоу Веньчжун заслужив високу репутацію в Китаї. Його композиторські роботи синтезують принципи східної та західної музики, скорочуючи розрив між класичною американо-європейською творчістю та традиційною азіатською культурою. Чжоу Веньчжун став першим китайським композитором, який отримав визнання у світі. Такі його твори, як «Пейзажі» (1949), «Опалі пелюстки» (1954), «Пекін у тумані» (1986), вважаються одночасно незалежними та національними.

Вже з другої половини 1940-х років Чжоу Веньчжун залишив батьківщину та переїхав до США. Створена ним протягом наступного двадцятиліття музика була практично не відома в Китаї, проте вона не переставала залишатися частиною культурної спадщини країни. Вплив Чжоу Веньчжуна на розвиток національного мистецтва став помітний значно пізніше. Сьогодні твори композитора 1940–1950-х вважаються одним із основних стильових чинників, що визначив вектор руху китайської віолончельної музики після 1980-х. Після Культурної революції Чжоу Веньчжун почав зміцнювати творчі зв'язки із батьківщиною. Професійний авторитет музиканта служив взірцем для цілого покоління молодих китайських композиторів кінця 1970–1980-х років. Багато з них стали учнями Чжоу Веньчжун, зокрема, Тань Дунь, Чжоу Лунь, Чень І, Шен Цзунлян та інші.

У тісному творчому спілкування з Едгаром Варезом Чжоу Веньчжун виробив свій власний оригінальний стиль. Напрями композиторських пошуків обох музикантів концентрувалися навколо ідеї створення нового світу звукової матерії. Обидва композитори експериментували у галузі масштабного та ще далеко не вичерпаного відкриття XX століття – сонорики, сповідуючи ідею багатовимірності музичного простору.

У своїй творчості Чжоу Веньчжун прагнув віднайти якісно нові звукові барви та форми, апелюючи до традиційної китайської музики. За словами самого композитора, його Віолончельний концерт – це «довгий звуковий пейзажний сувій»: «Створюючи цей опус, я був під впливом низки музичних культур, які є частиною мого мислення. З одного боку, Концерт неможливо було написати без урахування досягнень сучасної американської

[2] Чжоу Веньчжун закінчив Національний Південно-Західний університет (КНР) у 1946 році, з 1946 і до 1949 року навчався у Консерваторії Нової Англії (США), протягом наступних п'яти років вивчав композицію від керівництвом Едгара Вареза (1949–1954), від 1954 року продовжив навчання в Університеті Колумбії. З 1958 року Чжоу Веньчжун викладав в Університеті Іллінойсу (1958–1959), Бруклінському інституті (1961–1962), Мисливському інституті (1963–1964), Колумбійському університеті (1964–2019). Досягнення Чжоу Веньчжун були відзначені численними нагородами у галузі музики, освіти та міжнародного культурного обміну. Він є дійсним членом Академії мистецтв та літератури. У 2001 році композитор був нагороджений Орденом мистецтв та літератури Міністерства культури Франції.

музики 1950–1960-х років. З іншого боку, я віддав шану унікальній концертній формі європейської традиції та моїй нескінченній любові до віолончелі. Логіка розвитку музичної ідеї у творі продиктована універсальним східно-азійським принципом розвитку тематичного зерна з його постійним оновленням та трансформацією. Сама ж ідея взаємодії соліста та оркестру стала відображенням ключового постулату китайської національної традиції – діалогу людини та природи. У концерті партія віолончелі символізує «людський голос» – особистість, постать художника, тоді як оркестр представляє «звуки природи» – довкілля, Всесвіт. Таким чином, концерт – це Спілкування саме в тому сенсі, як його розуміють художники китайського пейзажного живопису» (Chou Wen-chung, 1992).

Усі три частини Концерту мають програмні підзаголовки: перша частина називається «Скелі, хмари та вітер», друга частина позначена як «Роздуми на горі», а квазі-скерцо третьої частини має підзаголовок «Каскади, вири та пороги». Проте композитор наполягав, що ці назви не несуть описового навантаження у буквальному сенсі – вербальні позначення виступають скоріше стимулами для розвитку музичних образів.

Як відомо, картина, написана у стилі традиційного китайського живопису, – це завжди набагато більше, ніж просто зображення. У процесі довгих пошуків китайськими художниками було віднайдено своєрідну форму довгих, стрічкоподібних, горизонтально або вертикально орієнтованих картин-сувоїв, які допомагали показати світ в його безкінечній неосяжності[3]. Горизонтальні сувої-повісті та сувої-подорожі уподібнювалися до розповіді – вони поступово розгортались у руках глядача, вимагаючи тривалого вживання у сюжет[4]. Важливо підкреслити, що сповнений глибокого символічного значення китайський пейзаж ніколи не писався безпосередньо з натури і не був точним зображенням якоїсь місцевості. Це був скоріше поетичний образ, що узагальнював уявлення художника про природу в її різноманітних станах.

Саме у традиціях китайського пейзажного живопису Чжоу Веньчжун трактує образи природи у своєму концерті. Його Подорож є дорогою в безмежний, одухотворений і багатогранний світ, в якому присутнє єдине, велике і могутнє Божество. Весь «пейзаж» Чжоу Веньчжуна побудований на нюансах лінії: то легкі і повітряні, то важкі та сильні, музичні фрази в партії віолончелі так тонко продумані у своєму ритмічному і ладовому різноманітті, що слухач сприймає їх подібно до багатогранної лінії пензля на картині. Незаповнений звуковий простір, що виражається в паузах і несподіваних «порожнечах», створює відчуття неосяжного повітряного простору, присутнього в кожному традиційному китайському художньому свитку.

Як у просторових, так і часових видах китайського мистецтва образ мандрів, який розуміється у найширшому значенні, містить глибокий філософський сенс. Це – глобальний знак руху та змін – символ Долі, яка веде людину у земному та небесному вимірах. Твори для віолончелі з оркестром Куан Най-чунга (关迺忠/Kuan Nai-chung)[5] та Сюй Мендуна (徐孟东/Xu

[3] Шовкові або паперові, часом багатометрові смуги, наклеєні після закінчення роботи на щільну паперову основу та згорнуті навколо дерев'яного валика в рулон, зберігалися у спеціальних витончених футлярах та виймалися лише для розгляду. Сувої вивішувалися для огляду на стіну і допомагали погляду охопити зображені на них простори. Картини включали каліграфічні текстові вставки, що доповнювали та поглиблювали думку художника.

[4] Композиція сувою була ніби розімкнутою, не мала чітко позначених кордонів, і глядач домислював побачене своєю фантазією, завершуючи те, що натяком підказав йому художник. Характерна для європейських пейзажів лінійна перспектива замінювалася тут розсіяною. Художник вносив у живопис четвертий вимір – умовний початок «дії», змушуючи глядача мандрувати разом із картиною і долучатися до всіх змін, які відбуваються у природі. Відчуття неосяжності світу посилювалося включенням у композицію крихітних постатей мандрівників з поклажею або пустельників, що блукали по звивистій гірській стежинці.

[5] Куан Най-чунг народився у Пекіні 1939 року. Він розпочав свою музичну освіту під керівництвом свого батька, а пізніше навчався у відомого скрипаля Гуань Цзисяна (Guan Zixiang) та німецького піаніста, професора Р.Кубеліка (R.Kubelik). У 17 років Куан Най-чунг вступив до китайської консерваторії на композиторський факультет і блискуче закінчив її в 1961 році.

Довгий час Куан був диригентом та постійним композитором «Трупи пісні та танцю Дунфан» у Китаї (Dongfang Song and Dance Troupe), а також постійним композитором «Трупи мистецтв Китаю» (China Arts Troupe), «Трупи мистецтв Пекіна» (Beijing Arts Troupe) та «Національного ансамблю пісні та танцю Китаю» (China National Song and Dance Ensemble) до того, як він переїхав до Гонконгу у 1979 році.

Від 1986 до 1990 рр. Куан очолював Китайський оркестр Гонконгу. Після переїзду на Тайвань у 1990 році він працював був диригентом Китайського оркестру міста Гаосюн (Kaohsiung City Chinese Orchestra). Від 1994 року Куан активно концертував – часто бував у

Mengdong)[6] – молодших сучасників та послідовників Чжоу Веньчжуна – поєднують не лише жанрові та хронологічні характеризстики, але й загальна проблематика, пов'язана з втіленням образу людського Шляху.

Всеосяжний образ руху по-різному розкривається в «Lu Man Man» (路漫漫/«Довга дорога») Куан Най-чунга (1990) та «Sound from Ancient Times» (远籁/«Звук з давніх-давен») (1994) Сюй Мендуна, Але при цьому сутнісне зерно обох концепцій зберігається тотожним: людина мислиться як невід'ємна частина життєвого потоку. І незалежно від позиції особистості – активно-дійової чи пасивно-споглядальної – результат впливу людини на навколишній світ буде перетворюючим.

У концерті для віолончелі «Lu Man Man» Куан Най-чунг трактує образ Шляху у глибокому філософському сенсі – як велике Дао (道) – принцип вічного руху і творіння, яке не можна збагнути, але Воно присутнє у всьому. Композитор використовує багату палітру емоцій та художніх алюзій, прагнучи зафіксувати вічно мінливе та незбагненне різноманіття навколишнього світу: «Дао – у всьому, воно – джерело створення світу та початок усіх речей. Дао – це всесвіт в його природності і природа в її повноті – закон Життя, що визначає існування людини» (Лі Цехоу, 1989: 145).

Музика концерту Куан Най-Чунга сповнена яскравими переживаннями та контрастами. Апелюючи до знакової системи китайського живопису, композитор прагне висловити всі елементи незбагненного Дао через образи природи. При цьому основою музичної композиції є варіативний принцип розвитку матеріалу, обраний композитором для максимально концентрованого вираження ідеї духовного пошуку людини.

Стрижнем драматургічної концепції опусу Сюй Мендуна «Sound from Ancient Times» для віолончелі з оркестром виступає принцип «великого в малому», що розкриває буддійсько-даоське уявлення про те, що в кожній найменшій частині природи присутня душа Всесвіту. Музика твору містить низку алюзій до народної міфології та вірувань. Образи природи, щедро відбиті у свідомості головного героя – Мандрівника, – набувають яскраво вираженого символічного змісту. Крім того, у творі відображена фундаментальна для китайського світорозуміння ідея неминучої повторюваності природних циклів, заснована на взаємодії двох найважливіших полярних засад: пасивного темного та активного світлого, жіночого та чоловічого – Інь та Янь.

Сюй Мендун активно використовує семантичні елементи китайського традиційного живопису. При цьому важливим смисловим аспектом є те, що всі «музичні події» його твору, подібно до китайського пейзажуму, є не реальним відображенням якогось місця, а власним творінням автора – плодом його особистого сприйняття навколишньої дійсності. Створюючи свою «музичну картину», композитор, як і художник, ніби вирушає у подорож до свого внутрішнього світу, крізь призму якого він думає, пригадує, рефлексує, мріє… Завдяки цьому прийому слухач, що сприймає цей «музичний пейзаж», певною мірою також виступає його співтворцем, оскільки намагається розгадати «секрет» автора через власні емоції та відчуття.

На рівні музичної стилістики композитор широко використовує елементи китайської традиційної музики, звертаючись до принципу циклічної варіаційної структури. Яскраво вираженого національного колориту надає музиці опора на східні пентатонічні лади та мікрополіфонічні прийоми.

Висновки. Сучасну віолончельну музику Китаю вирізняє яскрава образна характерність

Канаді, Гонконгу, Тайвані, Сінгапурі, Макао тощо. Його симфонічна сюїта «Мандрівка в Лхасу» (Journey to Lhasa) тричі вигравала премію CASH Golden Sail Most Performed Works Awards – Local Serious Work category. Цієї ж нагороди були удостоєні такі твори, як Festive Lanterns, Bumper Harvest та Hilly Country Image. Симфонічна поема The Peacock була визнана класикою китайської музики XX століття.

[6] Сюй Мендун (нар. 1953) – відомий китайський композитор і теоретик, доктор філософії, професор кафедри композиції Шанхайської консерваторії, директор Асоціації китайських музикантів і президент Національної асоціації поліфонічної музики. Опублікував понад тридцять великих творів, більша частина яких не лише увійшла до репертуару видатних виконавців Китаю, але й була відібрана як частина загальнонаціональної культурної спадщини країни ("Centennial Collection of Chinese Music", "Repository of Chinese Contemporary Composers", "Symphony Performance of China's Reform and Opening Up 40th Anniversary", "Symphony Performance of the 70th Anniversary" , "People's Music Gold Record-Original Essence of China's New Era Symphony Works").

Симфонічна фантазія для альта та оркестру (2014), Симфонічні варіації «Ритм шовкового шляху» для гітари з оркестром (2017), «Музика шовку та бамбука» для флейти та струнного квартету, а також «Sound from Ancient Times» для віолончелі з оркестром неодноразово були удостоєні престижних нагород на міжнародних музичних фестивалях, що проводяться в Японії, Південній Кореї, Німеччині та інших країнах.

образної сфери, тісне поєднання національної та сучасної музичної мови. На прикладі розглянутих творів Чжоу Веньчжуна, Куан Най-чунга та Сюй Мендуна наочно видно загальні тенденції трактування естетичних канонів програмного мистецтва на межі XX–XXI століть. Звукозображальність, широко розвинута у творах сучасних китайських композиторів, постає не як продукт інонаціонального – західного – впливу, а як унікальний метод релігійно-філософського узагальнення, властивий китайській культурі з прадавніх часів.

Китайська віолончельна музика написана на основі яскравої орнаментальності та декоративності мелодичної лінії, що значною мірою відрізняє її від західної звукової системи з вертикальними комплексами голосів та поліфонічним розвитком матеріалу. У творах для віолончелі часто імітується звучання народних інструментів, а основу ладової організації становить пентатоніка, яка обумовлює специфічний інтонаційний розвиток. Звертає на себе увагу зростання ролі тембру віолончелі як інтонаційно-тематичного чинника. Функціональна гармонія та прийоми мотивного членування поступаються місцем на рівні цілісної композиції виразній орнаментально-підголосковій оркестровій фактурі, що розвивається варіаційним шляхом. Тяжіння до прийомів мелодичного варіювання у віолончельних творах відбивається на всій музичній тканині.

У формуванні віолончельного мистецтва Китаю, що позначене яскравим національним колоритом, велику роль відіграє традиційний живопис з його розробленою символікою художніх образів. Подібно до майстерності лінійного штриху в традиційному пейзажі, виразність лінії солюючої віолончелі стає головним критерієм художньої виразності у творах межі XX–XXI століть. Саме лінеарність організації звукової тканини у віолончельних опусах сучасних китайських композиторів поєднує воєдино традиції національного мальовничого та музичного мистецтва.

Таким чином, китайські композитори, вивчаючи західні композиційні прийоми, самобутньо впроваджують їх у свою творчість, знаходячи унікальні варіанти синтезу сучасних методів композиції та традиційних музичних моделей. Чжоу Веньчжун, Куан Най-чунг та Сюй Мендун відіграють величезну роль у створенні світового престижу культури Китаю, розкриваючи усьому світу її тисячолітні цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бай Є. Китайська фортепіанна музика в контексті інтеграційних процесів світового музичного мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Харків, 2014. 18 с.
2. Китайська цивілізація: традиції та сучасність / за ред.: Л. В. Матвєєва; Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України, Українська асоціація китаєзнавців. Київ, 2005. 111 с.
3. Лу Цзє. Концептосфери китайської програмної фортепіанної музики XX – початку XXI ст. : дис. … канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / ЛНМА імені М. В. Лисенка. Львів, 2016. 187 с.
4. Лу Цзє. Типи програмності в китайській фортепіанній музиці XX століття. *Українська музика*. 2016. № 2. С. 45–54.
5. Ма Вей. Концепція форми в музиці Китаю і Європи: аспекти композиції та виконавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Одеса, 2004. 17 с.
6. Everett, Y. U. Calligraphy and musical gestures in the late works of Chou Wen-chung. *Contemporary Music Review*. 2007. №26 (5–6). P. 569–584. https://doi.org/10.1080/07494460701652988 (дата звернення: 18.12.2024).
7. Chang, Peter M. Chou Wen-Chung: The Life and Work of a Contemporary Chinese-Born American Composer Lanham. MD : Scarecrow Press, 2006.
8. Chou Wen-chung. Concerto for Violoncello and Orchestra. URL: https://chouwenchung.org/composition/concerto-for-violoncello-and-orchestra/ (дата звернення: 18.12.2024).
9. Berg, L. Inventing Tradition: The Influence of Chou Wen-chung's Compositional Aesthetic and the Development of New Wave Composition. Edmonton, Alberta, 2012. 79 p.
10. Jin, J. Chinese Music. UK: Cambridge University Press, 2011. 148 p.
11. Hill, R. The concerto: A guide to all the well-known piano, violin and cello concertos of the present day repertoire. Harmondsworth: Penguin books, 1956. 448 p.
12. Marx, K. Violoncello. The new Grove. Dictionary of Music and Musicians. Bd. 19. London, New York: Edited by Stanley Sadie, 1980. P. 856–862.
13. 汪毓和. 中国近现代音乐家评传. 北京：文化艺术出版社. 1998. 311 页.
14. 汪毓和. 中国近现代音乐史，北京：高等教育出版社，2005. 377 页.
15. 管建华. 管建华. 音乐人类学视野，南京：南京师范大学出版社，2004. 312 页.
16. 李岚清. 中国近现代音乐笔谈. 北京：高等教育出版社, 2009. 423 页.
17. 黎孟德. 中国音乐简史. 四川：文艺出版社，2009. 318 页.
18. 李焕之. 当代中国音乐. 北京：当代中国出版社，1997. 569 页.
19. 李泽厚. 美学四讲，北京：文化艺术出版社. 1989. 521 页.
20. 李诗原. 中国现代音乐：本土与西方的对话. 上海：上海音乐学院出版社，2004. 303 页.

21. 李彦洋. «古律的现代变奏–以周文中钢琴曲 柳色新 为例». 2018. № 6. 页 23–32.
22. 卢洁. 中国诗歌音乐传统的哲学美学原则及其在20世纪后半段的演化 /北方音乐. 黑龙江，哈尔滨 No 13（277), 2015. 页 4–5.
23. 梁雷, 洛秦. «汇流 : 周文中音乐论文集». 2013. 323 页.
24. 修海林，李吉提.西方音乐的历史与审美. 北京：中国人民大学出版社，1999. 348 页.

REFERENCES

1. Bai Ye. (2014). Kytaiska fortepianna muzyka v konteksti intehratsiinykh protsesiv svitovoho muzychnoho mystetstva [Chinese piano music in the context of integration processes of world music] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznavstva : 17.00.03. Kharkiv, 2014. 18 s. [in Ukrainian].
2. Kytaiska tsyvilizatsiia: tradytsii ta suchasnist (2005). [Chinese civilization: traditions and modernity] / red.: L. V. Matvieieva; Instytut skhodoznavstva im. A. Krymskoho NAN Ukrainy, Ukrainska asotsiatsiia kytaieznavtsiv. Kyiv, 2005. 111 c. [in Ukrainian].
3. Lu Tszie. (2016). Kontseptosfery kytaiskoi prohramnoi fortepiannoi muzyky KhKh–pochatku KhKhI st. [Concept spheres of Chinese program piano music of the 20th – early 21st centuries] : dys. na zdob. nauk. stupenia kand. Mystetstvoznavstva : 17.00.03. Lviv, 2016. 187 s. [in Ukrainian].
4. Lu Tszie. (2016). Typy prohramnosti v kytaiskii fortepiannii muzytsi KhKh stolittia [Types of programming in Chinese piano music of the 20th century]. *Ukrainska muzyka*. 2016. № 2. S. 45–54.
5. Ma Vei. (2004). Kontseptsiia formy v muzytsi Kytaiu i Yevropy: aspekty kompozytsii ta vykonavstva : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznavstva [The concept of form in the music of China and Europe: aspects of composition and performance] : 17.00.03. Odesa, 2004. 17 s. [in Ukrainian].
6. Everett, Y. U. (2007). Calligraphy and musical gestures in the late works of Chou Wen-chung. Contemporary Music Review. 2007. № 26 (5–6). P. 569–584. https://doi.org/10.1080/07494460701652988 (accessed: 18.12.2024).
7. Chang, Peter M. (2006). Chou Wen-Chung: The Life and Work of a Contemporary Chinese-Born American Composer Lanham. MD: Scarecrow Press, 2006.
8. Chou Wen-chung. (1992). Concerto for Violoncello and Orchestra. URL: https://chouwenchung.org/composition/concerto-for-violoncello-and-orchestra/ (accessed: 18.12.2024).
9. Berg, L. (2012). Inventing Tradition: The Influence of Chou Wen-chung's Compositional Aesthetic and the Development of New Wave Composition. Edmonton, Alberta, 2012. 79 p.
10. Jin, J. (2011). Chinese Music. UK: Cambridge University Press, 2011. 148 p.
11. Hill, R. (1956). The concerto: A guide to all the well-known piano, violin and cello concertos of the present day repertoire. Harmondsworth: Penguin books, 1956. 448 p.
12. Marx, K. (1980). Violoncello. The new Grove. Dictionary of Music and Musicians. Bd. 19. London, New York: Edited by Stanley Sadie, 1980. P. 856–862.
13. 汪毓和 (1998). 中国近现代音乐家评传 [Critical biographies of modern and contemporary Chinese musicians]. 北京：文化艺术出版社. 1998. 311 页 [in Chinese].
14. 汪毓和 (2005). 中国近现代音乐史 [History of Modern Chinese Music]，北京：高等教育出版社，2005. 377 页 [in Chinese].
15. 管建华 (2014). 管建华. 音乐人类学视野 [Music Anthropology Perspective]，南京：南京师范大学出版社，2004. 312 页 [in Chinese].
16. 李岚清 (2009). 中国近现代音乐笔谈 [Chinese Modern and Contemporary Music].北京：高等教育出版社, 2009. 423 页 [in Chinese].
17. 黎孟德 (2009). 中国音乐简史 [A Brief History of Chinese Music]. 四川: 文艺出版社，2009. 318 页 [in Chinese].
18. 李焕之 (1997).当代中国音乐 [Contemporary Chinese Music]. 北京：当代中国出版社，1997. 569 页 [in Chinese].
19. 李泽厚 (1989). 美学四讲 [Four Lectures on Aesthetics]，北京：文化艺术出版社. 1989. 521 页 [in Chinese].
20. 李诗原 (2004). 中国现代音乐：本土与西方的对话 [Contemporary Chinese Music: Dialogue between Local Music and the West]. 上海：上海音乐学院出版社，2004. 303 页 [in Chinese].
21. 李彦洋 (2018). «古律的现代变奏–以周文中钢琴曲 柳色新 为例» [«Modern Variations of Ancient Rhythms: Taking Zhou Wenzhong's Piano Music Liu Se Xin as an Example»]. 2018. № 6. 页 23–32 [in Chinese].
22. 卢洁 (2015). 中国诗歌音乐传统的哲学美学原则及其在20世纪后半段的演化 [Philosophical and aesthetic principles of Chinese poetic music tradition and its evolution in the second half of the 20th century] /北方音乐. 黑龙江，哈尔滨 No 13（277), 2015. 页 4–5 [in Chinese].
23. 梁雷, 洛秦 (2013)/ «汇流 : 周文中音乐论文集» [«Confluence: Collection of Zhou Wenzhong's Music Essays»]. 2013. 323 页 [in Chinese].
24. 修海林，李吉提 (1999). 西方音乐的历史与审美 [History and Aesthetics of Western Music]. 北京：中国人民大学出版社，1999. 348 页 [in Chinese].

УДК 792.8+376:159.92:793.3:376(477)(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-14

Тетяна ЛУГОВЕНКО,
orcid.org/0000-0001-7691-3162
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри хореографії
Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв
(Київ, Україна) t.luhovenko@kmaecm.edu.ua

ПРОБЛЕМИ ТЕМАТИЧНОГО НАПОВНЕННЯ РЕПЕРТУАРУ КОНКУРСНИХ ДИТЯЧИХ СУЧАСНИХ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ПОСТАНОВОК

У статті розглянуто питання відповідності тематики танцювальних номерів відповідно до вікових особливостей дітей сучасного хореографічного колективу. Не зважаючи на поточну ситуацію в країні, працівники культури та мистецтва роблять все можливе, щоб діти нашої країни зазнавали якомога менше стресу. Одним з інструментів вирішення цього питання є величезна кількість хореографічних конкурсів та фестивалів. Завдяки таким заходам, на фоні розрухи і поневірянь, в них є можливість доторкнутися до творення. Таким чином діти можуть переключитися на творчу роботу та на деякий час забути про війну і відчути смак мирного життя.

Така велика кількість конкурсів, з однієї сторони, заохочує до створення, але з іншої сторони спрямовує до формування репертуару низької якості. Погоня за кількістю завжди відображається на якості. Також при виборі тем до хореографічних номерів постановники не завжди враховують вікові особливості дітей. Кожна вікова категорія має свої особливості психофізичного характеру. Володіння постановником фаховими знаннями повинні підкріплюватися компетентностями з психології та педагогіки, що розширює можливості його постановчої роботи у дитячому хореографічному колективі. Особливості фізичного розвитку дітей тієї чи іншої вікової категорії диктують хореографічну лексику відповідно до віку дитини. Психологічні вікові особливості, в свою чергу, спрямовують на обрання теми танцювальної постановки. Взаємозв'язок цих двох чинників керує творчим процесом і окрім розважальної функції, вирішує виховну задачу. Той естетичний смак, який закладається в процесі розвитку дитини, формує його подальше суспільне життя.

Ключові слова: *дитячі хореографічні колективи, теми хореографічних постановок, конкурсні хореографічні номери, психофізичні особливості різних вікових категорій дітей у хореографії.*

Tetyana LUGOVENKO,
orcid.org/0000-0001-7691-3162
PhD in Arts,
Associate Professor at the Department of Choreography
Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts
(Kyiv, Ukraine) t.luhovenko@kmaecm.edu.ua

PROBLEMS OF THE THEMATIC CONTENT OF THE REPERTOIRE OF COMPETITIVE CHILDREN'S CONTEMPORARY DANCE PERFORMANCES

The article deals with the issue of the relevance of the subject matter of dance performances in accordance with the age characteristics of children of a modern dance company. Despite the current situation in the country, cultural and artistic workers are doing their best to ensure that children in our country experience as little stress as possible. One of the tools to address this issue is a huge number of dance competitions and festivals. Thanks to such events, against the backdrop of devastation and deprivation, they have the opportunity to touch creation. In this way, children can switch to creative work and forget about the war for a while and get a taste of peaceful life.

Such a large number of competitions, on the one hand, encourages creation, but on the other hand, it leads to the formation of a repertoire of poor quality. The pursuit of quantity always affects quality. Also, when choosing themes for choreographic performances, directors do not always take into account the age characteristics of children. Each age group has its own psychophysical characteristics. The director's professional knowledge should be supported by competencies in psychology and pedagogy, which expands the possibilities of his or her production work in a children's dance company. The peculiarities of physical development of children of a particular age category dictate the choreographic vocabulary according to the age of the child. Psychological age-related peculiarities, in turn, influence the choice of the theme of a dance performance. The interconnection of these two factors guides the creative process and, in addition to its entertainment function, solves an educational task. The aesthetic taste that is formed in the process of a child's development shapes his or her future social life.

Key words: *children's dance groups, themes of dance performances, competitive dance performances, psychophysical characteristics of different age categories of children in dance.*

Постановка проблеми. Мистецтво, як творча художня діяльність, завжди потребує глядача. Будь-який творчий продукт, у створення якого митець вкладає своє креативно-творче мислення, перетворює його у творчу роботу та презентує, потребує багато часу. Для того, щоб пророблена робота не залишалася лише роботою, а перетворилася на мистецтво, існує розповсюджений формат оприлюднення – презентація. Однією з форм такої демонстрації є конкурс. Хореографічне мистецтво, як і будь-яке інше, потребує глядацької аудиторії. Але те, що виноситься на оцінку цієї аудиторії не завжди можна віднести до творчості та не завжди має конкурентоспроможні якості. Хоча мова піде про дітей, але все одно, вони теж мають відношення до танцювальної творчості, як виконавці. Репертуар, який демонструється сьогодні на Всеукраїнських конкурсах та фестивалях хореографічного мистецтва викликає багато питань та наштовхує на деякі роздуми.

Досвід роботи у складі журі різноманітних конкурсів та фестивалів хореографічного мистецтва дає можливість окреслити загальні проблеми тематики репертуару саме дитячих хореографічних постановок.

Аналіз дослідження. В науковому середовищі не перший рік висвітлюються проблемні питання дитячої хореографії. Велика кількість досліджень присвячена роботі дитячих хореографічних колективів з точки зору педагогічного процесу. Виховні функції висвітлювали Булага К., Вільхова О., Жиров О., Гончаренко Ю., Калашник Л., Лебедєва В., Сарвільова Д., Хольченко Ю.

В роботах науковців піднімалися питання навчально-виховної діяльності хореографічного колективу, патріотичного виховання, збереження традицій народу, естетичне формування культури школярів, формування внутрішнього світу дитини. Метою розв'язання інших проблем керувалася доктор педагогічних наук Т. Благова, яка у своєму досліджені приділила увагу змісту дитячого танцювального аматорства, як складовій художньої самодіяльної творчості в Україні впродовж ХХ ст. (Благова, 2014: 9); а доцент, кандидат педагогічних наук А. Шевчук, видала навчально-методичний посібник «Дитяча хореографія» в якому ґрунтовно проаналізовані та розкриті особливості розвитку дітей різних вікових категорій (Шевчук, 2016: 4).

На жаль роль тематики дитячих хореографічних номерів та її відповідність віковим категоріям виконавців тільки в усному форматі обговорюється між фахівцями, тому питання потребує наукового погляду на проблему.

Мета статті – розглянути та проаналізувати проблему невідповідності тематики дитячих конкурсних хореографічних номерів до вікових категорій виконавців.

Виклад основного матеріалу. Першою розповсюдженою помилкою багатьох керівників та водночас постановників дитячих хореографічних номерів є невідповідність обраної теми постановки віку виконавців. Ця проблема тягне за собою інші: несприятлива віковій категорії хореографічна лексика, нерозуміння виконавцями образу, не цілісність та типовість самої композиції й, врешті-решт, хибне формування естетичних смаків, як виконавців, так і глядача.

Деякі постановники не зовсім розуміють важливість врахування вікових категорій дітей при виборі теми хореографічної постановки. Обираючи тематику танцювального номеру, часто складається враження, що вони, або працюють за завданням керівника колективу, або орієнтуються на свої особисті пріоритети, бачення та смаки, а в гіршому випадку – на швидкоплинні тренди.

Самою вразливою категорією виконавців в цьому питанні є підлітки. Складається враження, що хореографи орієнтуються тільки на розвиток фізичних можливостей виконавців. І якщо тіло можна виховати надмірними тренуваннями, то з психоемоційним розвитком все набагато складніше.

Однією з проблем в даному питанні є обрання «дорослої» теми хореографічної постановки не враховуючи вік та емоційні можливості виконавців. Наприклад, підліток 14 років не в змозі передати біль, почуття та страждання зрілої людини, або заплутані сімейні відносини. Звісно, не можна відхрещуватися від присутності емоційного наповнення у підлітків, але воно має свою вікову моторику та свою підліткову емоційність на відміну від дорослої людини. Тому «страждання» молодої дівчини, або хлопця у любовних «іспанських» пристрастях іноді виглядають смішно, а іноді сумно і недоречно. А якщо врахувати, що діти цієї вікової категорії схильні «до протиріччя, зміни авторитетів, самовизначення, бурхливих фізіологічних змін та гормональних сплесків», то про які зрілі почуття може йти мова (Дудкевич, 2012: 60)? Доречніше показати саме перше закохання, перші спроби дізнатися не тільки себе, але й іншу стать ближче, але їхньою підлітковою «мовою». Хоча існують виключення серед виконавців, яким віриш, але це тільки виключення, яких дуже дуже мало.

Ще одна дивна тенденція обрання тематики хореографічних творів – сучасний тренд.

Бажання постановника виділитися на фоні однотипних та однотемних хореографічних творів можна зрозуміти. Але коли бачиш постановку у виконанні, навіть 15 річної, але все одно дитини, з назвою «Він, вона, воно» виникає дуже багато питань: чи може 15 річна дівчина розкрити образи жінки та чоловіка; що малося на увазі під «воно»; чи це образне злиття якостей жінки та чоловіка при різних життєвих обставинах; чи це результат з'єднання люблячих людей; яку ідею автор хотів донести до глядача; з якою ціллю він це робив; що повинен відчувати та транслювати виконавець?

Але при виборі такої тематики бажано було б врахувати одну деталь – вік виконавця. Навіть, якби танцівнику було 17 років відсутність життєвого досвіду для порівняння, аналізу, узагальнення та втілення жіночого, чоловічого, тим більш, третьої статі образів замало. В підлітковому віці тільки формується новий образ «фізичного Я», як стверджує кандидат психологічних наук Н. Токарєва «підліток повний тривог і хвилювань з приводу свого тіла і зовнішності в цілому» (Токарева, Шамне, Макаренко, 2014: 11). В такому психологічно «кришталевому» віці підлітків турбують зовсім інші питання – як я виглядаю; чи привабливий (а) я для іншої статі; чи відповідаю я «стандартам» красоти? Емоційно-психологічна поведінка образу жінки або чоловіка їм ще не відома, вони тільки формують її під впливом своїх життєвих обставин. Можливо сучасна балетна вистава професійного театру і відповіла б на всі ці питання, але не одна молода дівчина в одному маленькому хореографічному номері. Для того щоб стисло, у одній постановці, та зрозуміло показати глядачу таку історію треба враховувати багато нюансів – вік та психологічний розвиток виконавця, емоційну складову віку, усвідомлене розуміння образу та його природнє відтворення, характерну вишукану лексику (жіночу, чоловічу, змішану), обрати відповідну багатотемну музичну основу та цікаві хореографічні знахідки для розкриття теми такої постановки. На жаль не завжди, а в багатьох випадках, взагалі комплексу цих компонентів не вистачає.

Тематика дитячих хореографічних номерів теж викликає занепокоєння.

Дитяча хореографія завжди була окремою ланкою в танцювальній школі. Першочергово увагу приділяли виховним функціям хореографії, але художню складову не можна не враховувати. Сьогодні існує практика виведення на конкурсну сцену дітей майже з 3-х років. І знову питання – що діти 3–5 років можуть показати на конкурсній основі? Техніку, акторську гру, втілення образу, композиційне рішення? По яким компетентностям треба оцінювати цю малечу на конкурсі? В даному випадку відмінність між такими композиціями існує тільки у назвах номерів та костюмах виконавців. Але педагогів-постановників, хто враховує вікові особливості дитини (а саме в цьому віці відбувається перший кризовий період) та знаходять прийоми щоб врахувати психофізичні нюанси й реалізувати їх в потрібному руслі – одиниці. Такі виступи дуже доречні для домашніх концертів з метою задоволення батьків, але зовсім дивно виглядають у конкурсній програмі.

Змагання у пошитті костюмів та обрання гучної назви простежується і в наступній віковій категорії дітей 6–9 років, хоча дана вікова категорія відкриває великий простір для творчості. Головною провідною діяльністю цієї вікової категорії дітей є навчання. До 11 років у психічних процесах дитини відбувається новоутворення теоретичного мислення та рефлексії що розширює їх психоемоційні та фізичні можливості (Дудкевич, 2012: 60). Приваблива та, нібито, відповідна віковій категорії виконавців назва конкурсної хореографічної постановки дає надію на естетичне задоволення від заявленої теми. Але запропоновану історію не можна прочитати тому, що хореографічна лексика нічим не відрізняється від навчальних тренувальних комбінацій у залі. І якщо замінити музику, назву або костюм – ми можемо побачити «інший» номер, але такий самий – безобразний.

Сучасна хореографія, на відміну від класичного та народно-сценічного танцю, має велику інтеграційну можливість. Базові елементи можна доповнювати образними нюансами в лексиці не виходячи за рамки сучасного хореографічного направлення. Наприклад, якщо лексична зміна руху (не плутати з пантомімою), для розкриття або посилення образу, у народно-сценічній хореографії може перетворитися на інший вид хореографії – сучасну інтерпретацію фольклору, то у сучасній композиції використання зміненої хореографічної лексики під образ буде залишати її в тому ж танцювальному напрямку, але при цьому більш яскраво розкривати образ та тему постановки. Тобто бажано використовувати всі можливості сучасної хореографії для створення заявленого образу.

Починаючи з 11 років зміни у психологічних процесах дитини в напрямку самостійного аналізу соціальних явищ поступово призводить «до почуття дорослості, інтересу до проблем світогляду, власної особистості, до статусу в суспільстві» (Дудкевич, 2012: 60). Такий бурхливий розвиток виконавців цієї вікової категорії є

сприятливим ґрунтом для розширення тематичних рамок хореографічних постановок. Але в більшості випадків постановники забувають про творче бачення та вікові можливості, при обиранні теми хореографічної композиції, а зупиняються на елементарному дублюванні назви треку, який використовують для свого танцювального номеру. І знову, ми бачимо відпрацьовані навчальні комбінації під музичний супровід.

Також простежується тенденція коли в багатьох випадках творчій підхід постановника починається з назви номеру та вишуканих костюмів, а завершується одразу після виходу виконавців на сцену. Але особливість тематики дитячої хореографії потребує наявність образної лексики, послідовного розвитку дій та розкриття задуму. В протипоставлення цієї думки можна апелювати тим, що хореографічна композиція не завжди може мати драматургічну основу, тоді заявлений образ в назві та костюмах повинен розкриватися за рахунок драматургічно-розвиненої музичної основи та відповідної образної хореографічної лексики. В іншому випадку виступ перетворюється у спортивне змагання і до мистецтва не має жодного відношення.

Окремо хотілось би акцентувати увагу на сольних номерах. Велика кількість сольних номерів, представлених на конкурсах, не має ніякого відношення до мистецтва. Повністю зрозуміло, що така форма виступу приваблює багатьох батьків задовольнити особисте бажання виокремити свою дитину з-поміж учасників колективу, а керівник – постановник, в свою чергу, не може відмовити, навіть якщо дитина не володіє якісними та яскравими виконавськими компетентностями в хореографії. Клієнт, як то кажуть, завжди правий. Особливість сольних композицій можна зазначити двома характеристиками – висока техніка та глибоке смислове навантаження. Якщо виконавець не володіє першою особливістю тоді важко досягти іншої. З іншого боку, просте демонстрування фізичних можливостей під музику теж не є мистецтвом, а більше нагадує олімпійські змагання. Гірше всього, коли ні першого ні другого немає, що нівелює особливість існування сольних виступів.

Не можна не відмітити, що на фоні тотальної однаковості існують сучасні, творчі, досвідчені, креативні фахівці, завдяки яким можна пишатися хореографічною українською школою та мати надію на подальший рух вперед і потенційний творчій розвиток наступного покоління.

Висновки. Таким чином доходимо висновку, що окрім наявності фахової освіти, ґрунтовних знань психолого-педагогічних та фізіологічних особливостей дітей різних вікових категорій для роботи в хореографічному колективі ще необхідно мати творче бачення та здібності. А також не припиняти особистісний та професійний розвиток протягом всього творчого, педагогічного життя. Неперервна освіта дорослих пропонує багато фахових заходів для формування якісного сучасного керівника та постановника дитячого хореографічного колективу.

Формат проведення конкурсів з хореографії часто пропонують можливість спілкування з членами журі для отримання зворотного зв'язку з метою надання фахових рекомендацій, орієнтованих на вдосконалення результатів творчих напрацювань. Не всі керівники колективів готові до конструктивної критики, тому часто нехтують цією можливістю.

На фоні відсутності естетичного смаку та непрофесіоналізму яскравіше видно талановитих людей, але щоб це побачити, необхідно мати естетичний смак та вищу фахову освіту. Ось такий кругообіг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Благова Т. Навчально-методичне забезпечення дитячого хореографічного аматорства. Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Видавництво УжНУ «Говерла». Ужгород. 2014. Вип. 34. С. 38–41.

2. Дудкевич Т.В. Дитяча психологія. Навч.посіб. Центр учбової літератури. Київ. 2012. С. 424.

3. Токарева Н.М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу: монографія / Н.М. Токарева, А.В. Шамне, Н.М. Макаренко. Кривий Ріг. 2014. С. 312.

4. Шевчук А.С. Дитяча хореографія: навч-.метод. посібник . 3-є вид., зі змін. та доповн. Мандрівець. Тернопіль. 2016. С. 288.

REFERENCES

1. Blahova T. (2014) Navchalno-metodychne zabezpechennia dytiachoho khoreohrafichnoho amatorstva [Educational and methodical provision of children's amateur choreography] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu : Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota. Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla». Uzhhorod. Vyp. 34. 38–41. [in Ukrainian].

2. Dudkevych T.V. (2012) Dytiacha psykholohiia [Child psychology] Navch.posib. Tsentr uchbovoi literatury. Kyiv. 424. [in Ukrainian].

3. Tokareva N.M. (2014) Suchasnyi pidlitok u systemi psykholoho-pedahohichnoho suprovodu [A modern teenager in the system of psychological and pedagogical support] monohrafiia / N.M. Tokareva, A.V. Shamne, N.M. Makarenko. Kryvyi Rih. 312. [in Ukrainian].

4. Shevchuk A.S. (2016) Dytiacha khoreohrafiia [Children's choreography] navch.-metod. posibnyk. 3-ye vyd., zi zmin. ta dopovn. Mandrivets. Ternopil. 288. [in Ukrainian].

УДК 792.2/.5.071.2.028.4:784.9].091(477)(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-15

Світлана МАНЬКО,
orcid.org/0000-0001-7143-2597
кандидатка мистецтвознавства, доцентка,
завідувачка кафедри естрадного та народного співу
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) lanarich@ukr.net

Людмила КУДРИЧ,
orcid.org/0000-0003-1319-5874
Заслужена артистка України, доцентка,
завідувачка кафедри музично-драматичного театру
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) liudmyla_kudrych@xdak.ukr.education

Людмила КРАСОВСЬКА,
orcid.org/0000-0001-6146-4288
Заслужена артистка України, доцентка,
доцентка кафедри музично-драматичного театру
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) ludavood243@gmail.com

ВОКАЛЬНІ ВИМІРИ ВИКОНАВСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ АРТИСТА МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ

Стаття є дослідженням специфіки вокальних вимірів виконавської майстерності актора музично-драматичного театру. Зазначено, що сучасний український музично-драматичний театр позначений збереженням національних традицій та апробації новацій, розширенням концептуальних, горизонтів апробацією філософської тематики, актуалізацією ментальних настанов нації та осягненням значущості національної духовної пам'яті, плюралізмом тематично-образних орієнтирів, жанрових та стильових маркерів. Обґрунтовано, що водночас із притаманним національному музично-драматичному театру синтезом традицій народнопісенного виконавства, настанов академічного та естрадного вокалу це є основою багатовимірної специфіки вокального виконавства, зумовленою також нерозривною єдністю з емерджентним комплексом акторських та хореографічно-пластичних виконавських навичок. У статті акцентовано вагомість його інтелектуального виміру вокального виконавства, що є результатом мобільних переміщень в різні концептуальні, тематично-образні контексти. Виявлено стильову багатогранність вокальних настанов, що складається на перетині творчо інтерпретованих модуляцій між царинами академічного та естрадного вокалу й народнопісенного виконавства, а також значущість стилістичних маркерів естради, які перебувають поза межами власне вокальної техніки – харизматичність, емоційність, формування художньої комунікації, заснованої на безпосередності, природності, близькості до реципієнта, значущість виконавського іміджу. Доведено лабільність тембрового виміру вокального виконавства, зумовлену різноманіттям інструментальних обріїв музично-драматичного театру та потребою урахування специфіки вокалу при застосуванні мікрофону та фонограми. Наголошено на вагомості пластичного, хореографічного компонента, що є як самостійним засобом виявлення майстерності актора музично-драматичного театру, так і чинником виконавської уваги до витривалості дихання та розподілу виконавських зусиль.

Ключові слова: *музично-драматичний театр, виконавство, вокальне виконавство, академічний вокал, народнопісенне виконавство, естрадний вокал.*

Svitlana MANKO,
orcid.org/0000-0001-7143-2597
Candidate of Art Criticism, Assistant Professor,
Head of Department of Variety and Folk Singing
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) lanarich@ukr.net

Lyudmila KUDRICH,
orcid.org/0000-0003-1319-5874
Honored Artist of Ukraine, Associate professor,
Head of the Department of Musical and Dramatic Theater
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) liudmyla_kudrych@xdak.ukr.education

Lyudmila KRASOVSKA,
orcid.org/0000-0001-6146-4288
Honored artist of Ukraine,
Associate Professor at the Department of Music and Drama Theater
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) ludavood243@gmail.com

VOCAL DIMENSIONS OF THE PERFORMING SKILLS OF A MUSIC AND DRANA THEATER ARTIST

The article is a study of the specifics of the vocal dimensions of the performing skills of a music and drama theater actor. It is noted that the contemporary Ukrainian music and drama theater is marked by the preservation of national traditions and testing of innovations, the expansion of conceptual horizons by testing philosophical themes, the actualization of the nation`s mental attitude and the comprehension of the significance of national spiritual memory, the pluralism of thematic and figurative landmarks, genre and style markers. It is substantiated that, along with the synthesis of the traditions of folk-song performance, academic and pop vocal guidelines inherent in the national music and drama theater, that is the basis of the multidimensional specificity of vocal performance, due to the inseparable unity with the emergent complex of acting, choreographic and plastic performance skills. The article emphasizes the significance of his intellectual dimension of vocal performance as a result of his mobile movements to different conceptual, thematic and figurative contexts. The article reveals the stylistic versatility of vocal instructions, which is formed at the intersection of creatively interpreted modulations between the fields of academic and pop vocal and folk-song performance, as well as the importance of stylistic markers of the pop music that are beyond the limits of vocal technique itself – charisma, emotionality, the formation of artistic communication based on immediacy, naturalness, closeness to the recipient, and the importance of the performer`s image. The article proves the lability of the timbre dimension of vocal performance due to the diversity of instrumental horizons of musical and drama theater and the need to take into account the specifics of vocal when using a microphone and phonogram. The article emphasizes the importance of the plastic, choreographic component, which is both an independent means of revealing the skills of a musical and drama theater actor and a factor of performing attention to breathing endurance and distribution of performing efforts.

Key words: *musical and drama theater, performance, vocal performance, academic vocal, folk song performance, pop vocal.*

Постановка проблеми. Український музично-драматичний театр, сягаючи витоками фольклорної царини, є тією національною культуротворчою інституцією (Ян, 2021: 24), у якій на межі ХХ–ХХІ ст. у нерозривній єдності постають традиції та новації, національний та світовий художній досвід. Плюралізм жанрових та стильових маркерів національного та світового художнього досвіду, релевантний синкретичній природі українського музично-драматичного театру, зумовлює його органічну «вписаність» у парадигму культури постсучасності, у дифузний простір сучасного музичного мистецтва. На рівні вокального виконавства це знаходить відображення у багатовимірності виконавських модусів, яка зумовлюється як стильовою багатобарвністю сучасного національного музично-драматичного театру, так і значущістю акторської та хореографічно-пластичної компоненти, які слугують суттєвими чинниками формування актором вокальної палітри образу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зазначити, що активність буття у сучасному національному культурному просторі й активізація діяльності українських митців, зокрема у жанрах мюзиклу та рок-опери, детермінують інтенсифікацію мистецтвознавчої думки щодо осягнення феноменології та онтології українського музично-драматичного театру. Його сутність і специфіка буття привертає увагу таких науковців, як А. Бурлуцький, А. Тулянцев та А. Дорош, А. Ян (Ян, 2017; 2021), яка акцентує суголосність національних мистецьких пошуків на поч. ХХ ст. світовим стильовим мейнстримам та зазначає, що вони «сприяли збереженню національної самобутності, національно-культурної ідентичності та збагатили українську національну культуру розмаїттям форм, орієнту-

ючись на європейські світоглядні тенденції» (Ян, 2017: 85).

Питання, пов'язані з жанровими вимірами музично-драматичного театру, зокрема зі специфікою процесу національної адаптації естетичних параметрів пріоритетних жанрів мюзиклу та рок-опери, досліджують С. Архіпова, Л. Белименко (Белименко, 2023), І. Зайцева (Зайцева, 2017), А. Комлікова, Д. Кравченко, С. Манько (Манько, 2012; 2014), О. Шевельова, Ю. Щукіна. Виконавську специфіку мюзиклів і рок-опер, що складають жанрову основу сучасного музично-драматичного театру, висвітлює А. Феденко, яка декларує, що «розмовні діалоги, танцювальні епізоди, застосування елементів музичної мови інших культур, широкий стильовий діапазон від фольклору до авангарду, від барочних стилізацій до джазу й шлягеру, спів з мікрофоном – все це вимагає знання специфічних акторських та хореографічних прийомів, гарного володіння вокальною технікою, усім тим, що й складає професійний акторський універсалізм» (Щукіна, 2019: 97–98). Специфіка педагогічних настанов фахової підготовки актора музично-драматичного театру порушується у працях Л. Кудрич (Кудрич, 2024), Н. Фоломєєвої.

Синкретична природа музично-драматичного театру спонукає сучасних науковців до висвітлення особливостей тих його складових, які не набули вичерпної дослідженості. Так, розвиток хореографічної компоненти національного театрального мистецтва репрезентують розвідки А. Морозова, С. Уланової, К. Майкута та К. Старікової (Старікова, 2021).

Наголосимо, що певна інтенсифікація уваги науковців до широкого кола питань музично-драматичного театру маркується зосередженням дослідницьких модусів на окремих вимірах його синкретичної природи та специфіки. Унаслідок цього формується доволі різнобарвний науковий дискурс, у якому численність модусів дослідження – театрознавчого, музикологічного, хореологічного тощо стає чинником певною розпорошеності уявлень щодо специфіки виконавських, окрема вокальних настанов, потреба в інтегральному, універсалізуючому дослідженні яких слугує **актуальності** запропонованої статті.

Мета статті полягає в узагальненні уявлень щодо специфіки вокального виконавства в контексті сучасного музично-драматичного театру.

Виклад основного матеріалу. Від своїх витоків до сьогодення український музично-драматичний театр є тим феноменом національної художньої рефлексії, який попри всі жанрові та стильові «повороти» історико-музичного процесу зберігає здатність до відбиття перипетій духовного буття української спільноти. Концептуальна гнучкість і синкретична природа музично-драматичного театру стали чинниками його тривалої та інтенсивної жанрово-стильової еволюції – «від реалістично-побутового (історичного, психологічного, героїчного, романтичного) у жанрових різновидах соціально-побутової драми, комедії, водевілю, до модерністського стилю, у жанрі психологічної драми (філософсько-психологічної, лірико-поетичної), а також інноваційних форм монтажу драматичних сцен (картин), нарисів» (Ян, 2021: 357).

Це повною мірою закарбовують зразки національної рок-опери, вже перші зразки якої продемонстрували стилістичну лабільність сучасного музично-драматичного театру. Так, у рок-опері С. Бедусенка «Енеїда» – своєрідній проєкції знакового для національної культури твору в сучасний естетичний, стильовий, жанровий тощо контекст – нерозривно поєдналися традиції народнопісенного виконавства, настанови академічного вокалу та маркери рок-вокалу, в рок-опері «Біла ворона» Г. Татарченка змістотворного значення набуло використання поза-вокальних засобів виразності, міксування виконавських стилів, екстремальна деструкція меж виконавського діапазону та динаміки тощо. Рок-опера «Містер Сковорода» (Г. Татарченко) та рок-містерія «Адам і Єва» (С. Бедусенка) стали прецедентом уведення тематики філософського, аксіологічного спрямування в художній простір музично-драматичного театру та репрезентації філософського потенціалу тих жанрів, що були позначені певною перцептуальною інерцію осягнення як розважальних.

Потенціал музично-драматичного театру щодо актуалізації загальнолюдського духовного досвіду на основі апеляцій – трансформацій його знакових утілень у світовій та національній художній культурі відбили також мюзикли «Фемінізм по-українські» та «Пригоди барона Мюнхгаузена» О. Коломійцева. Суголосно тенденціям глокалізації (Уманець, 2020), як одного з провідних векторів сучасного культуротворення, сучасний український музично-драматичний театр резонує із загальною для національної культури спрямованістю на актуалізацію автентичних начал. Її безпосереднім утіленням є мюзикл «Welcome to Ukraine, або Подорож у кохання» (Б. Струтинський), «сюжет якого оснований на поєднанні українських традицій та обрядів із сучасністю, що сприяє використанні в спектаклі як фольклорної атрибутики (костюмів, музичного а та хореографічного матеріалу тощо), так і авторської музики, зокрема І. Поклада, Л. Колодуба, Є. Станковича» (Манько, 2012: 275).

Своєрідним знаком здатності музично-драматичного театру як до актуалізації ментальних настанов нації, осягнення значущості національної духовної пам'яті, так і до розширення жанрової палітри, є поетична містерія «Та не однаково мені» (за Т. Шевченком, на основі народних пісень, реж. В. Петров). Мультикультурний простір сучасного музично-драматичного театру на основі національних традицій художнього світобачення репрезентує й рок-опера І. Небесного «Повернення в ніколи або балада про доблесного лицаря Тараса Бульбу та його синів», позначена уведенням інтонем української колядки, обряду колядування та інтонем польського канту, елементів фентези та притчі тощо.

Концептуальна тематично-образна лабільність та іманентна та перманентна синкретичність українського музично-драматичного театру детермінують яскраво виражену специфіку виконавських вимірів. Насамперед зазначимо вагомість інтелектуального виміру. Адже на відміну від академічної традиції, у якій амплуа виконавця визначається вокальними чинниками, амплуа актора музично-драматичного театру позначено варіативністю, детермінованою потенційною необхідністю модулювати в різні концептуально-тематичні, образні царини і тому потребує здатності мобільного інтелектуального осягнення специфіки конкретного образу та цілісної концепції твору, гнучкого варіювання компонентів виконавської палітри.

Закцентуємо і принципову комплексність вокально-виконавських настанов, які передбачають творче осягнення та багатокомпонентне творче втілення конкретної ролі-партії в нерозривній єдності різних вимірів виконавського мистецтва. Акцентуючи поліфункціональність жанрової моделі мюзиклу, І. Зайцева констатує первинний універсалізм акторів – «пріоритетним є володіння елементами акробатики як складової сучасної хореографії, сформованість навичок роботи в «прикордонних переходах» від чіткої ритміки і метрики співу і танцю до нечіткої ритміки пауз усередині психологічної гри» (Зайцева, 2017: 544). За цих причин виконавська майстерність актора музично-драматичного театру при безумовній значущості вокального виміру до нього не зводиться і ґрунтується на емерджентній палітрі вокальних, акторських, хореографічно-пластичних виконавських навичок, кожна з яких, будучи також є також багатоелементною, посилює вагомість інших.

Саме таким є насамперед вокальний вимір. На відміну від виконавства академічної (оперної, камерно-вокальної) традиції, вокальні настанови виконавства в контексті музично-драматичного театру позначені стильовою багатогранністю. Традиційні маркери академічного вокалу – прикритий, округлий звук, оперте діафрагмальне дихання, єдність звуку в усіх регістрах, сильний імпеданс, відчуття грудного та головного резонаторів, стабільна позиція гортані із тенденцією пониження від нейтральної, формування голосних за фонемою «о» (Дрожжина, 2019: 143–155) слугують тією основою, на яку накладаються покажчики інших виконавських стилістик.

З огляду на значущість відродження автентичного начала та увиразнене тяжіння українських митців до апробації фольклорної традиції в академічному просторі вагомості набувають настанови народнопісенного виконавства, зокрема в його народно-академічній та естрадній модифікаціях. Вони увиразнюються таких маркерах, як пріоритет відкритого звуку та одного регістру, горизонтальна спрямованість звуку, мовна позиція співацького апарату, спів на посмішці, слабкий імпеданс, діалектна забарвленість, високий динамічний тонус, формування голосних за фонемою «і», комплекс специфічних виконавських прийомів (глісандо, нейтральна інтонація, крики, зойки, уведення додаткових приголосних, редукція останніх складів і звуків) (Карчова, 2016).

Не менш значущими для актора музично-драматичного театру є й настанови естрадної виконавської стилістики, які характеризуються синтезом академічної та народнопісенної традицій та вагомістю специфічних стильових спрямувань естради (соул, джаз, рок, етно-рок, фьюжн, фанк, хіп-хоп, реп, диско, поп тощо). Як їх загальні особливості в музикологічному дискурсі позиціонуються значущість мовної позиції співацького апарату, слабкий імпеданс, «нижньореберне-діафрагматичне дихання з установкою співати на «триваючому вдиху» (Дрожжина, 2019: 209), низький рівень високої співочої форманти, нейтральна позиція гортані, комплекс специфічних прийомів звуковидобування та звуковедення (йодль, офф-пітч, глісандо, субтон, гроул, бендінг, штробас, белтинг, дьоті-тони, шаут і холерс, значущість придихової атаки тощо).

Л. Белименко зазначає, що «використання різних музичних стилів в одному творі справді лежить в основі семіотики мюзиклу» (Белименко, 2023: 52). Закцентуємо, що у зв'язку із цим у сучасному музично-драматичному театрі актуалізується потреба у вільному володінні такими настановами рок-вокалу як драйв, експресивне, гранично динамічне, емоційне звукоутворення (часто на межі виконавських можливостей), тверда

атака. Вагомими є й настанови соулу, що вирізняється розщепленням звуку, лабільним інтонуванням, імпровізаційністю мелізматики. Проте значущими є також ті стилістичні маркери естради, які перебувають поза межами власне вокальної техніки – емоційність, харизматичність, формування художньої комунікації, заснованої на безпосередності, природності, близькості до реципієнта (Кудрич, 2024: 28).

Наголосимо і на такій специфічній рисі вокально-виконавських вимірів музично-драматичного театру, як лабільність тембрового начала. З одного боку, це зумовлюється урізноманітненням його інструментальних обріїв – уведенням інструментальних маркерів як фольклорної традиції, так й естрадного мистецтв. Це певним чином деструктурує усталені алгоритми співвідношення вокального та інструментального начал, що визначають специфіку формування вокалістом алгоритмів творчої спільності з урахуванням технічних, динамічних, колористично-сонорних тощо особливостей інструментів академічній традиції. У полікультурному просторі сучасного музично-драматичного театру формуються нові потреби – необхідність знання та урахування актором сонорної, динамічної, технічної тощо специфіки інструментів, належних до сфери естради, джазу, зокрема електроінструментів.

Зазначимо, що вокальна лабільність актора музично-драматичного театру актуалізується в умовах сучасної художньої практики. Застосування фонограм і мікрофонів, що несуть у собі потенційну загрозу спотворення звуку, спонукають до формування навичок пильного контролю якості, динаміки та тембральної забарвленості звуку та водночас їх миттєвої корекції. З іншого боку, притаманна рок-операм і мюзиклам яскравість характерів, концентрованість й «опуклість» образів слугує чинником підвищення уваги до їх динамічно-тембрових характеристик як одного зі значущих конструктів творення образу.

Стильові та жанрові параметри музично-драматичного театру, які визначаються сучасними загальними тенденціями взаємовпливу сфер музичного мистецтва та його індивідуальної мистецької жанрово-стильової, мовно-виразової трансформації, у виконавському вимірі характеризуються і певною співвідносністю із запрограмованою в контексті конкретного режисерського рішення інтерпретацією пластичного, хореографічного компонента. Його значущість у фаховому вихованні актора музично-драматичного театру акцентує Л. Кудрич. Позиціонуючи формування акторського амплуа як ключового чинника професійної підготовки, науковиця виокремлює такі компоненти цього процесу, як «1. Вдосконалення голосу; 2. Визначення власного музичного стилю; 3. володіння акторською майстерністю; 4. Розвиток хореографічної майстерності» (Кудрич, 2024: 31). Характеризуючи значення хореографічно-пластичного компонента акторської майстерності, зокрема і в царині драматичного театру, сучасні науковці наголошують, що він є нелінійною, складно організованою системою, яка підкоряється задуму режисера та хореографа-постановника, отже «внутрішня форма» таких елементів виступає на сучасному етапі як відкрита структура, як форма-процес» (Уланова, Майкута, Старікова, 2022: 64).

У сучасних творах українських митців хореографічно-пластичний компонент виступає в змістотворній значущості, слугуючи створенню семантичної багатовимірності вистави, численних метафор й алюзій та водночас детермінантом ускладненості вокального виконавства. Так, у виставі «Кохання панночки» (за М. Кропивницьким, реж. Є. Курман, комп. Д. Федоренко) спів сидячи, в активному русі, із нахилами тулуба, у складних положеннях тіла, на рухомих конструкціях тощо, вагомість елементів народної хореографії, так і contemporary dance стають чинниками особливої виконавської уваги до витривалості дихання, розподілу виконавських зусиль, зокрема відповідно до змін інтенсивності руху.

І. Ян зазначає, що «музично-драматичний театр виступає важливим чинником самоідентифікації та консолідації українського суспільства, виразником коду етнічної свідомості національного менталітету, скарбницею збереження етнотрадицій, духовного пізнання, світоглядних цінностей» (Ян, 2021: 353). Такий високий статус детермінує особливу соціокультурну значущість виконавської майстерності актора, вокальна компонента якої постає як концентроване втілення концептуальної, жанрової, стилістичної тощо специфіки національного музично-драматичного театру.

Висновки. Як царина збереження національних традицій та апробації новацій, сучасний український музично-драматичний театр демонструє розширення концептуальних горизонтів апробацією філософської тематики, актуалізацію ментальних настанов нації та осягнення значущості національної духовної пам'яті, плюралізм тематично-образних орієнтирів, жанрових та стильових маркерів. Водночас із синтезом традицій народнопісенного виконавства, настанов академічного та естрадного вокалу це слугує багатовимірній специфіці вокального виконавства, рисами якої є:

– вагомість інтелектуального виміру, детермінована мобільністю модуляцій в різні концептуальні, тематично-образні контексти;

– комплексність виконавських настанов, обумовлена значущістю емерджентного комплексу вокальних, акторських та хореографічно-пластичних виконавських навичок;

– стильова багатогранність вокальних настанов, детермінована потребою опанування, творчої інтерпретації та мобільних модуляцій між царинами академічного та естрадного вокалу й народнопісенного виконавства;

– значущість стилістичних маркерів естради, які перебувають поза межами власне вокальної техніки – харизматичність, емоційність, формування художньої комунікації, заснованої на безпосередності, природності, близькості до реципієнта, значущість виконавського іміджу;

– лабільність тембрового начала, що зумовлено урізноманітненням інструментальних обріїв музично-драматичного театру та застосуванням мікрофону та фонограми;

– значущість пластичного, хореографічного компонента – як самостійного засобу виразової палітри, що слугує семантичної багатовимірності, метафоричності й алюзійності образів, так і як чинника ускладненості вокального виконавства, особливої виконавської уваги до витривалості дихання та розподілу виконавських зусиль.

Перспективи подальших досліджень полягають у виявленні вокальної специфіки творів сучасних українських митців для музично-драматичного театру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белименко Л. Дитячий мюзикл у сучасному українському сценічному мистецтві: дис. ...канд. мистецтвознавства: 26.00.01. Київ: Київський національний університет культури і мистецтв, 2023. 215 с.
2. Дрожжина Н. В. Вокальне мистецтво естради: історія, теорія, практика. Харків: Видавництво «Естет Принт», 2019. 336 с.
3. Зайцева І. Мюзикл і рок-опера як поліфункціональні мистецькі жанри. *Молодий вчений*, 2017, № 11 (51. С. 543–548).
4. Карчова Ю. І. Українське народнопісенне виконавство в професійній музичній практиці останньої третини XX – початку XXI століття: автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Харків: Харківський національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського, 2016. 17 с.
5. Кудрич Л. Специфіка навчання акторів музично-драматичного театру. *Актуальні питання гуманітарних наук,* 2024, Вип. 74, т. 2. С. 26–31.
6. Манько С. Б. Мюзикл і рок-опера в українському соціокультурному просторі. *Культура України,* 2012. Вип. 39. С. 268–276.
7. Манько С. Б. Мюзикл у художній культурі України кінця XX – початку XXI ст.: автореф. дис. ... канд мистецтвознавства: 26.00.04. Харків ХДАК, 2014. 19 с.
8. Уманець О. В. Глокалізація. *Соціологія права: енциклопедичний словник* / уклад.: [Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2020. С. 186–188.
9. Уланова С., Майкут К., Старікова К. Хореографія та пластика як виразний елемент у виставах Луганського обласного академічного українського музично-драматичного театру. *Актуальні питання гуманітарних наук,* 2021. Вип. 44, т. 3. С. 58–64.
10. Феденко А. Ю. Специфіка втілення жіночих образів у сучасних українських мюзиклах та рок-операх (на прикладі творчості Наталії Сумської). *Аспекти історичного музикознавства,* 2019. Вип. XVII. С. 90–102.
11. Ян І. М. Модерністські пошуки українського музично-драматичного театру на початку XX століття. *Культура і сучасність,* 2017. Вип. 1. С. 82–86.
12. Ян І. М. Український музично-драматичний театр у системі соціокультурних зв'язків останньої третини XIX – початку XX століття: дис. ...д-ра мистецтвознавства: 26.00.01. Київ: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва, 2021. 429 с.

REFERENCES

1. Belymenko, L. I. (2023). Dytiachyi miuzikl u suchasnomu ukrainskomu stsenichnomu mystetstvi [Children`s musical in modern Ukrainian stage art]. *(Candidate`s thesis)*. Kyiv: KNUKiM. 215. [in Ukrainian].
2. Drozhzhyna, N. (2019). Vokalne mystetstvo estrady: istoriia, teoriia, praktyka [Vocal art of pop music: history, theory, practice]. Kharkiv: Vydavnytstvo «Estet Prynt». 336. [in Ukrainian].
3. Zaitseva, I. (2017). Miuzykl i rok-opera yak polifunktsionalni mystetski zhanry [Musical and rock opera as polyfunctional artistic genres]. *Young Scientist,* 11, (51), 543–548 [in Ukrainian].
4. Karchova, Yu. I. (2016). Ukrainske narodnopisenne vykonavstvo v professiinii muzychnii praktytsi ostannoi tretyny XX – pochatku XXI stolittia [Ukrainian folk song performance in professional musical practice last third of XX – beginning of XXI century]. *(Extended abstracts of Candidate`s thesis).* Kharkiv: Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts [in Ukrainian].

5. Kudrych, L. (2024). Spetsyfika navchannia aktoriv muzychno-dramatychnoho teatru [Specifics of teaching actors of musical and drama theatre. *Current Issues of the Humanities,* 74, vol. 2, 26–31 [in Ukrainian].

6. Manko, S. B. (2012). Miuzykl i rok-opera v ukrainskomu sotsiokulturnomu prostori [Musical and rock-opera in the Ukrainian socio-cultural space]. *Culture of Ukraine,* 39, 268–276 [in Ukrainian].

7. Manko, S. B. (2014). Miuzykl u hudozhnii kulturi Ukrainy kintsia XX – pochatku XXI st. [The musical in the artistic culture of Ukraine at the end of the 20th – beginning of the 21st century]. *(Extended abstracts of Candidate`s thesis).* Kharkiv: Kharkiv State Academy of Culture. 19 [in Ukrainian].

8. Umanets, O. V. (2020). Glokalizatsiya (Glocalisation]. *Sotsiologiia prava: entsyklopedychnyi slovnyk – Sociology of Law: encyclopedic dictionary.* M. P. Trebin (Ed.). (pp. 186–188). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

9. Ulanova, S., Maykut, K., Starikova, K. (2021). Khoreohrafiia ta plastyka yak vyraznyi element u vystavakh Luhanskoho oblasnoho akademichnoho muzychno-dramatychnoho teatru [Choreography and plastic as an expressive element in performances of Luhansk Regional Academic Ukrainian Music and Drama Theatre]. *Current Issues of the Humanities,* 44, vol. 3, 58–64 [in Ukrainian].

10. Fedenko, A. Yu. (2019). Spetsyfika vtilennia zhinochykh obraziv u suchasnykh ukrainskykh miuzyklakh ta rok-operakh (na prykladi tvorchosti Natalii Sumskoi) [The specifics of female characters embodiment in contemporary Ukrainian musicals and rock-operas (on the example of Natalia Sumska`s creativity). *Aspects of Historical Musicology,* XVII, 90–102 [in Ukrainian].

11. Yan, I. M. (2017). Modernistski poshuky ukrainskoho muzychno-dramatychnoho teatru na pochatku XX stolittia [Modern search of the Ukrainian music and drama theatre in the early 20th century]. *Culture and contemporaneity*, 1, 82–86 [in Ukrainian].

12. Yan, I. M. (2021). Ukrainskyi muzychno-dramatychnyi teatr u systemi sotsiokulturnykh zviazkiv ostannoi tretyny XIX – pochatku XX stolittia [Ukrainian music and drama theatre in the system of sociocultural relations in the last third of XIX – beginning of the XX century]. (Doctor`s thesis). Kyiv: NAMSCA. 429 [in Ukrainian].

УДК 78.071.1Шмітт:929]:78.03”19”](44)(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-16

Ван МЯО,
orcid.org/0009-0008-3716-1306
аспірант кафедри історії світової музики
Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського
(Київ, Україна) 768477954@qq.com

ФОРТЕПІАННА СЮЇТА ФЛОРАНА ШМІТТА «ТИЖДЕНЬ МАЛЕНЬКОГО ЕЛЬФА ЗАКРИЙ-ОЧІ»: ІНДИВІДУАЛЬНЕ ПРОЧИТАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПЕРШОДЖЕРЕЛА

Дослідження має на меті виявлення параметрів музичного прочитання програмної назви фортепіанної сюїти «Тиждень маленького ельфа Закрий-Очі», op. 58 (Une semaine du petit elfe Ferme-L’Œil, 1921) Флорана Шмітта. Зазначено, що композитор задумав сюїту як твір, що може бути доступний маленькому піаністу-початківцю, який тільки вчиться грати на інструменті, але завдяки участі педагога, що виконує повноцінну складну партію, художній результат має бути довершеним і цілісним. Наголошено, що сюїта має не тільки дидактичне значення, а створює неповторний художній ефект. Окреслено, що в основі музичної концепції сюїти – відома казка Ганса Крістіана Андерсена «Оле-Лукойє» (1841), чарівні перетворення і пригоди її головних героїв. Зазначено, що оригінальність художніх ідей фортепіанної сюїти була настільки рельєфною, що Шмітт пізніше повернувся до неї і зробив оркестрову і балетну версію сюїти (op. 73).

Відзначено, що широке поширення казок Андерсена в європейському культурному просторі було обумовлено їх довершеними художніми структурами і багаторівневими смисловими полями. Наголошено, що Флоран Шмітт обирає жанр сюїти, який максимально наближений до структури літературного першоджерела: сім нічних історій, що утворюють казку «Оле-Лукойє», знаходять відображення у семи частинах сюїти. Підкреслено, шо композитор презентує казки в іншому порядку і змінює назви днів у казці Андерсена на програмні назви п’єс. Зазначено, що Флоран Шмітт шукає засоби для створення більших контрастів в сюїті, що виходять за межі викладення казок, які розказує оповідач. Виявлено, що Шмітт не зберігає порядок історій про Оле-Лукойє у Андерсена, аін змінює їх відповідно до завдань створення циклічної композиції. Доведено, що специфіка ансамблю у творі (учень-вчитель) обумовлює таке фактурне оформлення партій, коли перша партія завжди побудована на п’яти сусідніх звуках (крім сьомої п’єси) і, як правило, веде мелодичну лінію в октаву, а друга партія створює акомпанемент до мелодичної лінії (іноді проводить її). Підкреслено, що загальне враження від звучання музичної тканини є таким, що слухач відчуває її як повноцінну. Наголошено, що музичні частини сюїти трактовано як інтимні спогади про дитячі роки і суб’єктивні згадки про особистісні події. Доведено, що індивідуальне прочитання композитором літературного першоджерела обумовлює не тільки ілюстративне чи описове його втілення, але виявляє їх індивідуального емоційного осмислення автором.

Ключові слова: *Флоран Шмітт, фортепіанна сюїта «Тиждень маленького ельфа Закрий-Очі», op. 58, французька фортепіанна музика XX ст., жанр, фортепіанна сюїта, програмність в музиці, індивідуальний стиль, музична мова.*

Vang MIAU,
orcid.org/0009-0008-3716-1306
Graduate student at the Department of History of World Music
The Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) 768477954@qq.com

FLORENT SCHMITT’S PIANO SUITE “THE WEEK OF THE LITTLE ELF CLOSE-YOUR-EYES”: INDIVIDUAL READING OF THE LITERARY SOURCE

The research aims to identify the parameters of the musical reading of the program title of the piano suite “A Week of the Little Elf Close Your Eyes”, op. 58 (Une semaine du petit elfe Ferme-L’Œil, 1921) by Florent Schmitt. It is noted that the composer conceived the suite as a work that could be accessible to a young beginner pianist who is just learning to play the instrument, but thanks to the participation of a teacher who performs a full-fledged complex part, the artistic result should be complete and holistic. It is emphasized that the suite has not only a didactic value, but also creates a unique artistic effect. It is outlined that the musical concept of the suite is based on the famous fairy tale by Hans Christian Andersen “Ole-Lukoy” (1841), the magical transformations and adventures of its main characters. It is noted that the

originality of the artistic ideas of the suite was so striking that Schmitt later returned to it and made an orchestral and ballet version of the suite (op. 73).

It is noted that the wide distribution of Andersen's fairy tales in the European cultural space was due to their perfect artistic structures and multi-level semantic fields. It is emphasized that Florent Schmitt chooses the genre of the suite, which is as close as possible to the structure of the literary source: the seven night stories that form the fairy tale «Ole-Lukoye» are reflected in the seven parts of the suite. It is emphasized that the composer presents the fairy tales in a different order and changes the names of the days in Andersen's fairy tale to the program names of the plays. It is noted that Florent Schmitt seeks means to create greater contrasts in the suite, going beyond the presentation of the fairy tales told by the narrator. It is revealed that Schmitt does not preserve the order of the stories about Ole-Lukoye in Andersen, but changes them in accordance with the tasks of creating a cyclical composition. It is proven that the specificity of the ensemble in the work (student-teacher) determines such a textured design of the parts, when the first part is always built on five neighboring sounds (except for the seventh piece) and, as a rule, leads the melodic line in an octave, and the second part creates an accompaniment to the melodic line (sometimes leads it). It is emphasized that the general impression of the sound of the musical fabric is such that the listener feels it as complete. It is emphasized that the musical parts of the suite are interpreted as intimate memories of childhood and subjective recollections of personal events. It is proven that the individual reading of the literary source by the composer determines not only its illustrative or descriptive embodiment, but also reveals their individual emotional understanding by the author.

Key words: *Florent Schmitt, piano suite "The Week of the Little Elf Close Your Eyes", French piano music of the 20th century, genre, piano suite, program in music, individual style, musical language.*

Постановка проблеми. Творча фігура видатного французького композитора Флорана Шмітта (1870–1958) вже давно визнана в західному культурному просторі. Музична мова композитора, оригінальність його індивідуального стилю виділяли його з-поміж творів геніальних сучасників – К. Дебюссі, М. Равеля, Г. Форе, Е. Саті. Тому вивчення неповторних шляхів художніх пошуків митця видається важливим завданням сьогоденної музикознавчої науки. В Україні актуальність звернення до великої спадщини Флорана Шмітта, яка нараховує 138 опусів, є також значною, адже дозволяє не тільки глибше розуміти культурний контекст розвитку європейської музичної культури першої половини XX ст., але й усвідомити самобутні й неповторні «пазли» загальної культурної панорами того часу.

Фортепіанна сюїта «Тиждень маленького ельфа Закрий-Очі», op. 58 (Une semaine du petit elfe Ferme-L'Œil) була створена в 1912 році для виконання на фортепіано в чотири руки. Композитор задумав її як твір, що може бути доступний маленькому піаністу-початківцю, який тільки вчиться грати на інструменті, але завдяки участі педагога, що виконує повноцінну складну партію, художній результат має бути довершеним і цілісним. Очевидно, Шмітт розраховував і на виконання твору із своїм маленьким сином. Проте сюїта має не тільки дидактичне значення. Хоча вона і містить дуже просту партію піаніста-учня, цілісне враження від виконання долає певні технічні обмеження і створює яскравий художній ефект. Тож вивчення зв'язків програмних назв частин і музичних прийомів, виявлення стильової і жанрової специфіки художніх рішень композитора постає важливим завданням.

Аналіз досліджень. Творчість Флорана Шмітта останнім часом все більше знаходиться в зоні уваги музикознавців**.** В числі розвідок, присвячених митцю, слід зазначити монографію Лорен Кетрін (Loren, 2012), грунтовну статтю в *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (Pasler, 2001), а також книги французьких фахівців, які вивчають музичну культуру першої половини XX ст. (Simeone, 2006; Sommer, 1991 та ін.). В українському музикознавчому просторі фортепіанна спадщина Шмітта залишаються мало дослідженою. Винятком є статті О. Михайлової (Михайлова, 2020; Mykhailova, 2020). Тому творчі надбання одного з найбільш яскравих представників французької культури минулого чекають на усвідомлення і введення в сучасне українське музичне життя.

Мета статті – виявити особливості трактування казки Г.-Х. Андерсена «Оле-Лукойє» у фортепіанній сюїті Флорана Шмітта «Тиждень маленького ельфа Закрий-Очі».

Виклад основного матеріалу. В основі музичної концепції сюїти – відома казка Ганса Крістіана Андерсена «Оле-Лукойє» (1841). Її фантастичні події, чарівні перетворення, пригоди головних героїв, контрасти настроїв і характерів дозволили композитору створити яскравий твір. Оригінальність художніх ідей сюїти була настільки рельєфною, що Шмітт пізніше повернувся до неї. Він зробив оркестрову версію сюїти, додав Прелюдію і уточнив назву жанру як «хореографічний дивертисмент» (*divertissement chorégraphique*, op. 73). Балет був представлений глядачам в Опері-Комік у Парижі 9 лютого 1924 року і викликав значний резонанс. Балетна версія більше не поновлювалась на паризькій

сцені, проте фортепіанний оригінал мав щасливу виконавську долю і продовжує отримувати нові інтерпретації.

Звернення композитора до дитячої теми і казки органічно вкладалось в загальний музичний контекст французької культури початку XX століття. Під впливом ідей психоаналітика Зигмунда Фрейда і надзвичайно популярної його книги «Тлумачення сновидінь» (Die Traumdeutung, 1900) модифікувалось розуміння значення дитячих років в житті людини. Увага до прихованих шарів її існування, і особливо перших років життя, по-новому відкривала сутність дитинства і організацію його неповторного світу.

Тема дитинства активно звучала і у французьких митців на початку XX століття. Згадаємо драму-феєрію бельгійського символіста Моріса Метерлінка «Синій птах», написану в 1908 році. За чарівними модифікаціями дійсності у пошуках завітного птаху протягом подорожі її головних героїв – дітей Тільтіля і Мітіль – відчутно просвічували сокровенні надії людства на світанку нової епохи. В п'єсі Метерлінка за «казковими» подіями проступала вічна боротьба Світла і Темряви, яка завжди супроводжує існування людства. Казкове і філософське єднались у несподіваних поворотах сюжету в п'єсі Метерлінка, перетворюючи звичайні речі на чарівних персонажів із неповторною сутністю. Діти із відкритим серцем і очима, сповненими надії, зустрічались у своїх мандрах із такими «справжніми» персонажами як Хліб, Вода, Вогонь, Цукор, Душа Світла, Ніч, Час, Великі Радості та ін.

Згідно думок сучасних дослідників, Метерлінк втілив у п'єсі потребу зміни сучасною людиною способу бачення оточуючої дійсності, адже без цього неможливою є перебудова свідомості (Пронкевич, 2013: 57). Устами феї Берилюни бельгійський драматург проголошував: «Дивні створіння люди! Коли Феї вимерли, Люди втратили зір, але навіть цього не помічають…» (Пронкевич, 2013: 57). Формування нового погляду на речі, за переконанням бельгійського символіста, є завданням кожної людини, яка має дивитись не тільки на те, що очевидне, а вміти виявляти приховану сутність кожної речі. Тільки за таких умов «звичайне оточення стане казковим – настане Царство Істини» (Пронкевич, 2013: 57).

Побачити те, що приховане, вдається головним героям п'єси саме тому, що вони можуть чистим поглядом виявити неповторну сутність кожного явища і речі навколо себе, а тоді весь світ починає танцювати, рухатись, включатись у діалог. Подібний погляд на речі є справжнім ясновидінням. Власне Тільтіль і Мітіль стають "ясновидцями", адже вони «навчилися бачити колір звуків, відтінки запахів, зазирати вглиб явищ. …У феєрії "Синій птах" проникати під поверхню явищ і вчитися бачити невидимі речі драматурга надихає ідеал нової людяності, і саме його "яснобачення" можна назвати добрим і моральним» (Пронкевич, 2013: 58). Тож заклик до людства зупинитися у повсякденній рутині і по-новому подивитися на «звичайні» речі навколо себе набуває пророцького звучання напередодні катастрофічних зламів у свідомості людини, які згодом зафіксує Перша світова війна.

Головна ідея книги Метерлінка – пошуки щастя і надія його знайти – показово втілювалась і через топос *сну*, який для дитини, що позбавлена матеріальних втіх, є справжньою розрадою, радістю, можливістю потрапити до заповітного Саду, в якому збираються Великі Радощі. Цікаво як в «дитячій історії» Метерлінк визначає ці найвищі Блаженства світу – Блаженство Споглядати Прекрасне, Радість Любити і Бути Справедливим, Радість Материнської Любові. Як проникливо звучать ці думки в загальному контексті трагічних передчуттів змін у свідомості людини на початку XX століття. Родинні цінності і сімейні радості Метерлінк ставить на перше місце і говорить про право Людини на щастя.

Відлуння ідей Метерлінка ми знаходимо і у музичних творах, пов'язаних із казковим світом, де оживають речі і явища перед очима дитини. Тут можна назвати твори Моріса Равеля (фортепіанна сюїта «Моя Матінка-Гуска», 1908; опера-феєрія «Дитя і чари», 1925), Клода Дебюссі (балет «Скринька з іграшками» 1913). В цьому ж контексті виникає і зацікавлення Шмітта дитячою тематикою і він звертається до спадщини Ганса Хрісітана Андерсена. 156 його казок, які виходили протягом усього життя, були зібрані у 24 збірки і утворювали світ прекрасних пригод, чарівних сновидінь і пошуків щастя, які наповнювали життя маленьких читачів надіями і радістю.

Вибір композитором казки знаменитого датського письменника можна також пояснити тим, що в ній акумулювались важливі для французької культури ідеї, хоча дата створення самої казки була значно віддалена у часі. Чарівна історія входила в збірку Андерсена «Казки, що були розказані дітям» (1841) і на відміну від більш ранніх збірок письменника вже не стільки була пов'язана із фольклорними джерелами, скільки була результатом фантазії самого автора.

Широке поширення казок Андерсена в європейському культурному просторі було обумовлено їх довершеними художніми структурами і багаторівневими смисловими полями. З одного боку, всі казки Андерсена були написані простою мовою, яка була зрозумілою дитині, але з іншого боку – під зовнішньою невибагливою простотою оповідання приховувався глибокий підтекст і філософські міркування, що були важливими для дорослих. Це надавало універсального значення всім казковим подіям і обумовлювало інтерес до казкового світу датського митця представників подальших поколінь.

Симптоматично, що до казок Андерсена, які перекладені майже усіма мовами світу, звертались й українські композитори. Тут можна назвати сюїту С. Борткевича «Із казок Андерсена» (1925), фортепіанний альбом Ж. Колодуб «Снігова королева» (1978) і далі балет «Снігова королева» (1982), а також її однойменну сюїту у для симфонічного оркестру (1982); п'єси В. Подвали «Дюймовочка» і «Гидке каченя» для фортепіано (1973–1977) та ін.

Серед найбільш популярних казок Андерсена – казка «Оле-Лукойє». Її назва відтворює ім'я головного персонажа, якого придумав Андерсен, спираючись на фольклорні сказання. В Західній Європі відомими є історії про «Піщану людину», роль якої полягає в тому, щоб навіювати гарні сни на дітей за допомогою магічного піску. У різних європейських мовах цей персонаж має різні назви. Андерсен створює свій образ містичного героя, який дарує дітям сон, і називає його Оле-Лукойє (дат. *Ole Lukøje*). Це ім'я включає дві частини: поширене в Данії чоловіче ім'я Оле і слово «Лукойє», яке містить зміст «Закрий очі».

Пояснюючи сутність Оле-Лукойє Андерсен починає казку наступним описом: «Коли увечері діти сидять собі спокійненько за столом на своїх стільчиках, з'являється Оле-Лукойє. Він піднімається по сходах зовсім нечутно, бо йде в самих панчохах, відчиняє тихесенько двері і – фр! – бризкає дітям в очі солодке молоко – такими дрібними-дрібними бризками, – а втім, їх цілком досить для того, щоб повіки у дітей почали злипатися і вже не можна було б побачити його самого. Він підкрадається ззаду і дме їм у потилицю, а від цього голівки у дітей влажніють. О, так... але це зовсім не боляче, тому що Оле-Лукойє нічого поганого не хоче зробити, а бажає діткам лише добра» (Андерсен, 1981: 3).

Головного героя казки хлопчика Яльмара Оле-Лукойє хоче порадувати гарними історіями, які розказує кожної ночі протягом тижня. Тож казки відокремлені одна від одної днями (а точніше ночима) тижня: Понеділок, Вівторок і.т. і. Структура казки утворює низку чарівних історій, що контрастують одна одній. Кожна казка розкриває дивовижний світ фантазії, в якому оживають речі, числа, букви, де танцюють миші, а природа перетворюється на персоніфікований простір. Казкові пригоди речей, що мають своє життя, малюють простір, позбавлений заборон і обмежень, в якому дитина може взяти участь у над-буденних подіях і незабутніх подорожах.

До французького перекладу казки Андерсена звернувся Флоран Шмітт. У французькому перекладі, на відміну від інших європейських мов, смислове навантаження імені доброго майстра казок Оле-Лукойє, яке легко прочитується носіями датської мови, отримує оригінальне втілення. Замість датського імені, що звучить дещо екзотично, у французькому контексті затверджується його смислова транскрипція – «Маленький Ельф Закрий-Очі» (petit elfe Ferme-L'Œil). Таку транскрипцію залишає композитор і для свого твору.

Симптоматично, що Флоран Шмітт обирає жанр сюїти, який максимально наближений до структури літературного першоджерела. Сім нічних історій, що утворюють казку «Оле-Лукойє», знаходять відображення у семи частинах сюїти. Проте Флоран Шмітт презентує казки в іншому порядку. Він також змінює назви днів у казці Андерсена на програмні назви п'єс. Його сюїту складають наступні сім частин:

1. La noce des souris (Весільне свято мишей).
2. La Cigogne lasse (Втомлений лелека).
3. Le Cheval de Ferme-L'Œil (Кінь ельфа Закрий-Очі).
4. Le Mariage de la poupée (Одруження ляльки).
5. Le ronde des lettres boiteuses (Хоровод тупих літер).
6. La promenade à travers le tableau (Прогулянка через картину).
7. Le parapluie chinois (Китайська парасолька).

Звернемо увагу, що хоча загальна кількість нічних історій для сну Яльмара співпадає із сімома казками Андерсена, однак композитор зовсім не включає в програмний наратив казку про п'ять зелених горошин («Неділя»). Можливо тому, що вона майже не прописана в «Оле-Лукойє». Проте він додає четверту частину сюїти «Кінь ельфа Закрий-Очі», яка відсутня в літературному першоджерелі. Так в сюїту потрапляє улюблений французькими дітьми образ дерев'яного коника-гойдалки.

У балетній версії (про яку докладніше ми скажемо далі) композитор прояснює зміст цієї відсут-

ньої у Андерсена казки. В ній йдеться про те, що головний герой – хлопчик – стрибає на свого коня-гойдалку, щоб погнатися за лелекою, але його скидає з коня Чорний лицар. Як у страшному сні Чорний лицар переглядає домашні завдання хлопчика у зошиті і бачить, що вони зроблені погано. Тут на допомогу з'являється одноногий солдат (ми легко уявляємо Олов'яного Солдатика), який хоче захистити хлопчика від покарання, але Чорний Лицар перемагає у битві і з тріумфом покидає кімнату.

Звернемо увагу, на цей контрастний у загальному світлому казковому колориту поворот в сновидіннях головного героя. На нашу думку, композитор вводить цю казкову історію, адже шукає засоби для створення більших контрастів в сюїті, які виходять за межі викладення казок, що розказує оповідач, і які звучать як інтимні спогади про дитячі роки, набувають значення суб'єктивних згадок про особистісні події. Це обумовлює не тільки ілюстративне чи описове трактування сюжетів в сюїті, але виявлення їх індивідуального емоційного переживання.

Ще більш рельєфно особливості музичної драматургії сюїти виявляються в її балетній версії для оркестру. Прем'єра відбулася 1 грудня 1923 року в Concerts Colonne під керівництвом Габріеля П'єрне, а 5 лютого 1924 року на сцені Опері-Комік у Парижі під керівництвом Альберта Вольфа був презентований балет. Відразу видавництво Durand надрукувало партитуру нового твору композитора. Композитор дає балетній версії підзаголовок «Сни Яльмара» (Les songes de Hialmar, op. 73) і у такий спосіб акцентує той культурний контекст, що був окреслений свого часу п'єсою Метерлінка «Синій птах».

Таке перенесення смислового акценту з образу майстра сновидінь – Оле-Лукойє – на фігуру дитини, яка створює у сновидіннях власний світ, органічно вписувалось у художні пошуки французьких митців 20-х років. Тут, зокрема, можна згадати фантазію-феєрію «Дитя і чари» (1925) близького друга композитора Моріса Равеля, яка містить численні алюзії до балету Шмітта, а також драматургічні спільні прийоми. До того ж, подібно до балету Моріса Равеля «Ма Mère l'Oye» (1908, 1912), що був написаний раніше у продовження попередньої фортепіанної версії в чотири руки, Шмітт також оркестрував і розширив оригінальну фортепіанну версію своєї сюїти. Завдяки використанню оркестрових барв первісний задум митця набував нової глибини і феєричності, що зачаровувала глядачів і слухачів.

Прем'єрі балету передувало виконання оркестрової версії в Концертах Колонна (Concerts Colonne). Тож після презентації повної версії балету в пресі вийшла схвальна рецензія: «Прослуховування у Concerts Colonne деякий час тому уривків із *Le Petit elfe Ferme-L'Œil* Флорана Шмітта викликало у нас нетерпіння, щоб почути повну сценічну роботу. Зараз він виготовлений і має величезний успіх. <…> Вершиною пишноти і смаку була власне мізансцена. Костюми та декорації Андре Хелле були геніальними та веселими. Все трансформоване музикою Флорана Шмітта. Оркестровка – це тріумф натхнення та мистецтва – розкішна, але позбавлена перевантаженості, прозора, але поза тривіальністю. <…> Альберт Вольф чудово диригував» (Nones, 2013).

Поява нового твору Флорана Шмітта здивувала частину аудиторії. Нові стильові акценти, які рельєфно проявляла сценічна версія, здавались деяким музичним критикам неочікуваною. Так, композитор і критик канадського походження Кларенс Лукас у випуску «Музичного кур'єра» від 3 квітня 1924 року писав: «Французькі критики високо оцінили новий твір Флорана Шмітта, який нещодавно був поставлений в l'Opéra-comique... Усі, мабуть, здивовані, що такий бурхливий трагік, як Флоран Шмітт, зміг створити таку легку, витончену та фантастичну музику як ця дитяча історія. Кілька газет прокоментували факт, що композитор залишився суцільним модерністом і ковток сучасного французького повітря нарешті дозволив подути застарілими музичними коридорами l'Opéra-comique… <…> [але] всі твори Флорана Шмітта, які я чув досі здаються позбавленими якості, яка приваблює широку публіку. Я не здивуюся, якщо Ferme-l'oeil зрештою виявиться більш привабливим для музикантів, ніж для публіки» (Nones, 2013).

В цьому відгуку відчувається відлуння закидів композиторів «Шістки» тим французьким композиторам, які відверто зберігали зв'язки з традиціями французької культури попередніх епох і не декларували суцільний розрив з ними. Звісно, Флоран Шмітт і його найближчий друг Моріс Равель як найбільш потужні композитори генерації митців, що переосмислювали національну музичну спадщину і не відмовлялись від певних сталих її принципів, були в центрі критики. Тому наведені вище звинувачення Шмітта у тому, що він недостатньо сучасний і радикальний, відтворюють дискусійний і полемічний контекст французької музики 20-х років. Підкреслимо, що не зважаючи на всі нападки молодих митців, Шмітт

продовжує найкращі традиції французької культури і зберігає такі національні її властивості як стрункість форми, прозорість музичної тканини, танцювальну жанрову основу, пластичність мелодичних ліній.

Висновки. Створюючи сюїту, Шмітт не зберігає порядок історій про Оле-Лукойє у Андерсена. Він змінює їх відповідно до завдань створення циклічної композиції. Специфіка ансамблю у творі (учень-вчитель) обумовлює фактурне оформлення партій. Перша партія завжди побудована на п'яти сусідніх звуках (крім сьомої п'єси): у такий спосіб кожен палець юного виконавця припадає на свою клавішу. Це визначає такий розподіл фактурних елементів у п'єсах, при якому перша партія, як правило, веде мелодичну лінію в октаву, а друга партія створює акомпанемент до мелодичної лінії (іноді проводить її) і об'ємно фактурно оформлена. Загальне враження від звучання музичної тканини є таким, що слухач відчуває її як повноцінну.

Флоран Шмітт шукає засоби для створення більших контрастів в сюїті, що виходять за межі викладення казок, які розказує оповідач. Музичні частини сюїти трактовано як інтимні спогади про дитячі роки і суб'єктивні згадки про особистісні події. Тож індивідуальне прочитання композитором літературного першоджерела обумовлює не тільки ілюстративне чи описове його втілення, але виявляє їх індивідуального емоційного осмислення автором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсен Г. К. Оле-Лукойє. Казка. Для дошкільного віку. Переклад з датської Оксани Іваненко. Київ : Веселка, 1981. 32 с.
2. Михайлова Ольга. Образний світ фортепіанних творів Ф. Шмітта на прикладі фортепіанного диптиху «Миражі». *Аспекти історичного музикознавства.* Харків : ХНУМ імені І. П. Котляревського. 2020. Вип. XIX–XX. С. 230–247.
3. Пронкевич О. «Нова драма» кінця XIX – початку XX ст. : навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 140 с.
4. Hucher Yves. Florent Schmitt: L′Homme et l′artiste … son epoque et son oeuvre. Paris : Éditions le Bon Plaiser, 1953. 280 p.
5. Loren Catherine. Florent Schmitt. Paris : Bleu Nuit Éditeur, 2012. 176 p.
6. Mykhailova O. Piano Triptych "Shadows" by F. Schmitt as a Reflection of the French National Tradition. *Journal of History Culture and Art Research*. 2020. 9(3). P. 307–316.
7. Nones P. Le petit elfe Ferme-L'Œil: Florent Schmitt's Children's Ballet (1923). / Florent Schmitt : website. URL: https://florentschmitt.com/2013/01/14/florent-schmitts-mirages-poignant-and-potent-musical-pictures-inspired-by-paul-fort-and-lord-byron/ (date of application : 20.01.2025).
8. Florent Schmitt : website. URL: https://florentschmitt.com/ (accessed 20.01.2025).
9. Pasler Jann. Florent Schmitt. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Oxford University Press. 2001. URL: https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/ (date of application: 23.05.2024).
10. Simeone Nigel. Making Music in Occupied Paris. *The Musical Times*. 2006. Vol. 147. № 1894. P. 23–50.
11. Sommer Sally R. Loie Fuller′s Art of Music and Light. *Dance Chronicle*. 1981. Vol. 4. № 4. P. 389–401.

REFERENCES

1. Andersen (1981). Ole-Lukoiie. Kazka. Dlia doshkilnoho viku. [Ole-Lukoye. Fairy tale. For preschoolers]. / Pereklad z datskoi Oksany Ivanenko Kyiv : Veselka. 32 s. [in Ukrainian].
2. Mykhailova (2020). Obraznyi svit fortepiannykh tvoriv F. Shmitta na prykladi fortepiannoho dyptykhu «Myrazhi». [The imaginary world of F. Schmitt's piano works on the example of the piano diptych «Mirage»]. *Aspekty istorychnoho muzykoznavstva*. Kharkiv : KhNUM imeni I. P. Kotliarevskoho. Vyp. XIX–XX. S. 230–247. [in Ukrainian].
3. Pronkevych (2013). «Nova drama» kintsia XIX – pochatku XX st. : navchalnyi posibnyk dlia studentiv filolohichnykh fakultetiv. ["New Drama" of the late 19th – early 20th centuries: a textbook for students of philological faculties]. Mykolaiv: ChDU im. Petra Mohyly. 140 s. [in Ukrainian].
4. Hucher (1953). Florent Schmitt: L′Homme et l′artiste … son epoque et son oeuvre [Florent Schmitt: The Man and the Artist … his time and his work]. Paris : Éditions le Bon Plaiser. 280 p. [in French].
5. Loren (2012). Florent Schmitt [Florent Schmitt]. Paris : Bleu Nuit Éditeur. 176 p. [in French].
6. Mykhailova (2020). Piano Triptych "Shadows" by F. Schmitt as a Reflection of the French National Tradition. *Journal of History Culture and Art Research*. № 9(3). P. 307–316.
7. Nones (2013) P. The Little Elf Closes His Eye: Florent Schmitt's Children's Ballet (1923) [The Little Elf Closes His Eye: Florent Schmitt's Children's Ballet (1923)] / Florent Schmitt : website. URL: https://florentschmitt.com/2013/01/14/florent-schmitts-mirages-poignant-and-potent-musical-pictures-inspired-by-paul-fort-and-lord-byron/ (date of application : 20.01.2025).
8. Florent Schmitt : website. URL: https://florentschmitt.com/ (accessed 23.05.2024).

9. Pasler (2021). Florent Schmitt [Florent Schmitt]. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Oxford University Press. URL: https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/ (date of application: 23.05.2024).

10. Simeone (2006). Making Music in Occupied Paris [Making Music in Occupied Paris]. *The Musical Times*. Vol. 147. № 1894. P. 23–50.

11. Sommer (1981). Loie Fuller′s Art of Music and Light [Loie Fuller′s Art of Music and Light]. *Dance Chronicle*. Vol. 4. № 4. P. 389–401.

УДК 782.9
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-17

Любов НАЗАР,
orcid.org/0009-0009-8111-124X
аспірантка
Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка
(Львів, Україна) lyubov.nazar@ukr.net

КОМПОЗИТОРСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВИМІР ЗНАЧЕННЯ Е. ЖАКА-ДАЛЬКРОЗА У РОЗВИТКУ ЖАНРУ ФЕСТИВАЛЮ

У статті вперше розглядається один з характерних для швейцарської музичної культури жанрів – Фестиваль (Festival, Festspiele), що посідає одне з важливих місць в багатогранній творчості Е. Жака-Далькроза як композитора. Проведений історичний дискурс становлення та розвитку Фестивалів у Швейцарії став підґрунтям для виявлення новаторських рис на еволютивному шляху жанру у творчості Е. Жака-Далькроза. Здійснено періодизацію Фестивалів, створених композитором, починаючи від знакової «Poème alpestr», яка вперше репрезентувала національний вимір швейцарської музично-сценічної культури на Національній виставці в Женеві у 1896 році до останніх експериментальних містерій 40-х років (загалом автор створив більше 10 Фестивалів). Детально проаналізовано один з епохальних, присвячений 100-річчю приєднання Женеви до Швейцарії – грандіозний «Festival Voudois» з музикою, текстом, сценарієм Е. Жака-Далькроза, що закарбувався у історії Швейцарії як подія національної значимості. Спираючись на послідовність історичного розвитку всенародних швейцарських містерій, в яких брали участь різні вікові категорії усіх суспільних верств населення, Е. Жак-Далькроз суттєво оновлює жанр Фестивалю. Він органічно поєднує музику (повну атрибутику оперного жанру, хоровий кантатно-ораторійний компонент), сольну та масово-танцювальну хореографію, інтенсифікуючи міманс і жестикуляцію, сценічний рух з винятковими декораціями та світловими ефектами, створюючи величні авторські шоу. З метою реалізації таких музично-сценічних полотен, автор задіює власну педагогічну методику, ідеї якої і виходили з потреб вирішення відповідної стильової та виконавської проблематики, крізь призму якої постає композиторсько-педагогічний біном Е. Жака-Далькроза як специфічний вияв унікальної мистецької діяльності.

Ключові слова: *швейцарська музика, жанр Фестивалю, Еміль Жак-Далькроз, композиторсько-педагогічний біном.*

Liubov NAZAR,
orcid.org/0009-0009-8111-124X
Postgraduate student
Lviv National Academy of Music named after M. V. Lysenko
(Lviv, Ukraine) lyubov.nazar@ukr.net

COMPOSITION AND PEDAGOGICAL DIMENSION OF MEANING E. JACQUES-DALCROSE IN THE DEVELOPMENT OF THE FESTIVAL

The article examines for the first time one of the genres characteristic of Swiss musical culture-festival (Festival, Festspiele). Festival occupies an important place in the multifaceted creativity of E. Jacques-Dalcroze as a composer, which was overshadowed by the popularity of his rhythmic-plastic system. The conducted historical discourse on the formation and development of Festivals in Switzerland became the basis for identifying innovative features on the evolutionary path of the genre thanks to the creativity of E. Jacques-Dalcroze. The periodization of the Festivals created by the composer is carried out, starting from the iconic «Poème alpestre», which first represented the national dimension of Swiss musical and stage culture at the National Exhibition in Geneva in 1896, to the last experimental mysteries of the 40s (in total, the author created more than 10 Festivals). One of the epoch-making ones, dedicated to the 100th anniversary of Geneva's accession to Switzerland, is analyzed in detail – the grandiose «Festival Voudois» with music, text, and script by E. Jacques-Dalcroze, which was shown in Geneva Harbor in 1914 and was engraved in the history of Switzerland as an event of national significance. Based on the sequence of the historical development of the national Swiss mysteries, in which different age categories of all social strata of the population participated, E. Jacques-Dalcroze significantly updates the genre of the Festival. He organically combines music (full attributes of the opera genre, choral cantata-oratorio component), solo and mass-dance choreography, intensifying mime and gesticulation, and stage movement with exceptional decorations and lighting effects, creating magnificent authors shows. In order to implement such musical and stage works, the author uses his own pedagogical methodology, the ideas of which were based on the need to solve the relevant stylistic and performance problems, through the prism of which the composer-pedagogical binomial of E. Jacques-Dalcroze appears as a specific manifestation of unique artistic activity.

Key words: *Swiss music, Festival genre, Emile Jacques-Dalcroze, composer-pedagogical binomial.*

Постановка проблеми. Дослідження композиторської творчості (яка включає велетенську кількість різножанрових композицій, починаючи від опер – загалом 20 полотен, кантатно-ораторійних та хорових, вокальних – понад 1200 композицій, симфонічних, камерно-інструментальних, фортепіанних творів) автора всесвітньовідомої педагогічної системи Еміля Жака-Далькроза наразі не отримали належного ні жанрового, ні аналітичного осмислення у музикознавчому просторі. А проте, тісний зв'язок та взаємозалежність обидвох напрямних творчої діяльності митця виявляють комплементарну нерозривну цілісність, яку можна окреслити як композиторсько-педагогічний біном. І якщо, власне ритмо-пластичній системі є присвячена велетенська кількість наукових досліджень, то парадоксально, що до сьогодні, за невеликими окремими винятками, композиторська спадщина Е. Жака-Далькроза залишається «отіненою» його педагогічними ідеями та діяльністю. Тому незаперечний науковий інтерес становить вивчення об'ємної жанрової палітри композиторського доробку та проведення аналітичних спостережень над його творами. У сфері синтетичних сценічних жанрів окрім опер, особливе місце посідає характерний для швейцарської культури національний жанр Фестивалю, який засвідчує яскраві риси Е. Жака-Далькроза як представника нової швейцарської композиторської школи. Разом з тим – очевидні зв'язки та мотиви щодо створення відповідної педагогічної системи, які були продиктовані відповідними факторами з огляду на музично-сценічне втілення Фестивалів. Відтак, постає проблема актуалізації композиторського доробку Е. Жака-Далькроза та виявлення взаємовпливів між його музичною творчістю та педагічно-практичними досягненнями, що у музикознавчому просторі здійснюється вперше.

Аналіз досліджень. Окреслюючи специфіку прочитання та новаторства, здійснені Е. Жаком-Далькрозом у жанрі Фестивалю, необхідно було звернутись до джерел, які торкаються етимології та історії розвитку даного жанру у швейцарській культурі впродовж багатьох століть, спираючись на праці Е. Комба, А. Майєра, А. Шоллета, М. Ріссі, Ф. де Капітані; істориків Дж. Андре, Ф. Бастіда, Дж. Шевалляза, Л. Гублєр, в роботах яких розкривається тема національної ідентичності крізь призму народних святкувань-фестивалів та міфологічно-легендарної тематики як їх тематично-ідейної основи (роботи А. Ретцлєра, П. Нюггера, М. Штайнера). У нечисленних працях про життєтворчість митця, зустрічається інформація про композиторський доробок Е. Жака-Далькроза, де, згадується і про жанр Фестивалів. Відомості про дані композиції знаходимо в роботах А. Берхтольда, М. Бріса, І. Спектора та ін.. Розвідки про історію окремих Фестивалів з музикою Е. Жака-Далькроза авторства А. Мейєра та Ж. Петтера з'явилися у 2023 р. Однак, системного та комплексного дослідження цього жанру у творчості композитора наразі не проводилося.

Метою статті є розгляд одного з жанрових різновидів композиторської творчості Е. Жака-Далькроза: традиційного та визначеного як історично-національного у швейцарській музичній культурі – Фестивалю. При цьому обирається ракурс спостереження над композиторсько-педагогічним біномом, яскраво представленим своєрідним типом діяльності митця, який органічно поєднав та глибоко синтезував безпосередні творчі здобутки з педагогічними ідеями.

Виклад основного матеріалу. В контексті формування швейцарської національної композиторської школи Е. Жак-Далькроз виступає як один з найбільш свідомих та прогресивних рушіїв даного процесу. Лише наприкінці XIX ст., Національна виставка, яка відбулася у 1896 р. стала вирішальною для розвитку класичної музики в Швейцарії. «Фактично це була платформа, яка дозволила оприлюднити твори швейцарських і особливо женевських композиторів» – зазначав дослідник швейцарської музики К. Тапполет (Tappolet, 1999: 106). Як наслідок – публіка була мало ознайомлена з швейцарською музикою. Будучи патріотично настроєними і свідомими щодо формування національної школи, прогресивні молоді митці – Е. Жак-Далькроз та його сучасники: Г. Доре, Е. Комб, П. Моріс, В. Реберг і Дж. Лаубер заснували Асоціацію Швейцарських Музикантів (AMS) у 1899 р. задля популяризації музики своєї країни та просування в європейському просторі її музикантів. З цією метою AMS регулярно організовує національний музичний Фестиваль, перший з яких відбувся в 1901 р.. Як зазначає К. Тапполет, «AMS розпочинає дискусію про існування спеціальної швейцарської національної музичної школи. Е. Жак-Далькроз у журналі «Музика в Швейцарії» за червень 1901 р. пише: «У нас вже існує [...] національна література, дуже оригінальна так звана «альпійська» живописна школа; в архітектурі формується рух, спрямований на відродження старого швейцарського стилю шляхом його модернізації. [...] Чи не настав час спробувати те саме для музики?» (Tappolet, 1999: 102).

Е. Жак-Далькроз і його сучасники намагалися шукати натхнення насамперед в природних ландшафтах своєї країни, у народних і популярних мелодіях, що покликані стати основою для вироблення швейцарського національного музичного стилю. Проте, «Е. Жак-Далькроз зробив внесок у феномен швейцарської національної школи не лише як композитор. Він навчав більшість композиторів та цілі покоління музикантів своїм методом» – констатує М. Бріс (Brice, 2014: 16). Саме дана специфіка мистецької постаті Е. Жака-Далькроза, в якій органічно поєдналися фундаментальна композиторська діяльність з не менш інтенсивною педагогічною, дозволила зробити відповідні висновки Е. Ансерме, який визнав женевську школу композиції, сформовану музикантами межі XIX–XX ст. (за К. Тапполетом). До неї причисляються такі постаті як Е. Блох, Ф. Пейро, Ф. Мартін, Ж. Біне, Б. Райхель. Часткову приналежність до національної швейцарської школи можна знайти також у А. Оннегера, який відвідував курси Е. Жака-Далькроза в Парижі у 1920-х рр., А. Ганьєбіна і Р. Вуатара. Більшість із них отримали дипломи за його методом, а деякі стали відомими професорами Інституту Е. Жака-Далькроза (у 1938 р. першим президентом Фонду став Ф. Мартін). Участь Е. Жака-Далькроза в музичному житті Женеви та Швейцарії вважається вирішальною для створення та еволюції музичних традицій XX-го ст. В. Чамкертен, підбиваючи підсумки першого періоду творчої діяльності Е. Жака-Далькроза, пише: «Ще у 1890 р. Е. Жак-Далькроз став провідною музичною фігурою в Женеві. Весь його музичний досвід щодо відкриттів освітніх новацій призвів до того, що він присвятив себе розвитку свого методу. Проте, його численні твори для концертного виконання, грандіозні шоу чи опери для ліричного театру сьогодні майже повністю забуті, хоч мали великий успіх у більшості європейських країн» (Tchamkerten, 2000: 12). Розвиваючи у своїй творчості традиційні жанри, Е. Жак-Далькроз як національно зорієнтований митець, звертається до суто швейцарських різновидів, свідомо підкреслюючи патріотичну позицію, торуючи шляхи становлення своєрідної музичної культури Швейцарії.

У об'ємній творчій палітрі Е. Жака-Далькроза представлений оригінальний жанр – Фестиваль (Festival або Festspiel), який своїми корінням виходить з народних святкувань, поширених у Швейцарії. Будучи масовими всенародними діями, в яких брали участь різні соціальні верстви суспільства та вікові категорії, саме Фестивалі, апробовані композиторським пером виявили «усі багатогранні аспекти геніальності великого франкомовного музиканта Е. Жака-Далькроза. Саме він оновив традиції Festspiele, в яких органічно поєднав музику з танцями, жестикуляцією, яскравими декораціями, створюючи величні шоу» – зазначав М. Бріс (Brice, 2014: 15). У створенні монументальних композицій з задіянням величезних мас виконавців (професійних музикантів та аматорів), Е. Жак-Далькроз виступав спочатку як композитор у співпраці з командою авторів Фестивалів, згодом – і як сценарист, лібретист (загальновідомим був літературно-поетичний талант митця, високо оцінений сучасниками та його внесок у розвиток швейцарської літератури), режисер, диригент, постановник. Зрештою, сам Е. Жак-Далькроз висловився про цей жанр наступними словами: «З ранньої юності мене переслідувало бажання брати участь у популярних мистецьких фестивалях і складати їх. Найсильніші емоції та найбільшу радість мого дитинства викликали рухи натовпу та хори. Йодлі, імпровізовані на фестивалі гімнастики в Берні кількома сотнями громадян, розкрили мені всемогутність популярної пісні, а згодом на Фестивалі виноградарів у Зенгері – рухів людських мас. Дивовижно, як кілька веселих всенародних свят можуть створювати сприятливі умови для підйому національної одностайності на межі XX-го століття» (Berchtold, 2000: 64).

Відтак, найбільш вагомим внеском Е. Жака-Далькроза, на думку багатьох дослідників, у розбудову національного мистецтва і культури загалом стали його музичні Фестивалі. Щоб прояснити етимологію даного жанру, необхідно зануритися в його історичне минуле, витоки становлення та еволюційний розвиток. Швейцарці, як і інші європейські народи, виробили свій власний тип пісень та обрядодійств. Оригінальним первісним пісенним стилем є йодль, «про який писав ще в IV ст. імператор Юліан Відступник, який чув варварські пісні, схожі на спів птахів. Крики йодлерів випромінюють чисте надхнення та піднесення, які властиві розрідженому повітрю гірських висот, повітрю, яке буквально вириває вигук із горла, викликаючи так звану «вокалізацію запаморочення» (Capitani, 2005). Поширеними в народі були пастуші, фермерські та пісні виноградарів. До Реформації в цьому регіоні розігрувалися містичні вистави, які вихваляли «червоне вино Вале». У XVI ст. виноградарі в Швейцарії створили цехову асоціацію з традицією – вручати премію найкращим виноробам, а нагородження супроводжував театралізований кортеж, який називали Бравада.

У XVIII ст. жителі багатьох кантонів віддавали перевагу виставам аматорів, а не професіоналів, що відповідало рівню вподобань посполитого середовища і виявляло його можливості у мистецькій самореалізації. Це був прояв певного типу свободи, який швейцарці розуміли і практикували у повсякденному житті та в свята. Вільний прояв мистецької народної уяви призвів до життєвого вираження у формі Фестивалів. «Любов до своєї країни та до своєї свободи викликала стільки їхніх видовищних розваг, що Ж.-Ж. Руссо сказав про швейцарські Фестивалі: «Поставте посеред площі кілок, увінчаний квітами, потім зберіть людей, і у вас буде свято. І це краще, ніж дати глядачам спотерігати за видовищем». Він виступав за святкування просто неба, де всі були і акторами, і глядачами, а також за історичні реконструкції, охоплені та оживлені любов'ю до батьківщини. Франкомовного швейцарця Ж.-Ж. Руссо, змінили в німецькій Швейцарії Г. Нагелі – «батько співаків», який з апостольською ревністю разом з Й. Песталоцці підтримує і розвиває Фестивалі, особливо їх хорову складову (через що іноді такі святкування називали кантатами)» (Berchtold, 2000: 64). Ґ. Келлер у своєму есе «Am Mythenstein» (1860) детально описує Festspiel. Власне з традицій національних Фестивалів визрівають реформаторські принципи нового музичного театру А. Аппіа, з яким тісно співпрацюватиме Е. Жак-Далькроз. Так, в уяві режисера превалювали масові видовища, створені з колективних ритмічних рухів, в ідеалі – з ефектом, який постане зі злиття руху, звуку та рухомого світла. Цікаво, що Р. Вагнер планує в Цюріху відкриття громадського театру, натхненний духом співаків Нагелі, гімнастів і швейцарських акторів-любителів. Саме у Швейцарії він написав свої основні теоретичні праці про художній твір майбутнього, перш ніж базельський професор Ф. Ніцше створить працю про музичне походження трагедії.

У франкомовній Швейцарії зароджувався і національний тип музичного театру, який вдалося зреалізувати видатному режисеру Р. Мораксу – уродженцю кантону Во (саме на його лібрето була написана ораторія «Цар Давид» А. Оннеґера), створюючи на основі народних Фестивалів, паралельно з пошуками А. Аппіа і Е. Жака-Далькроза, специфічний театр популярних анімованих шоу у театрі «Жора» в Мезьєрі (1908), постановки якого здобули чималого розголосу в Європі. Фестивалі були значними подіями в житті народу даної країни. Вони часто включали паради або процесії, змагання з акробатики, стрільби. Ці всенародні вистави-п'єси надихнули художників О. Бод-Бові, Ш. Жірона, Ф. Ґодлера, які відобразили ці події у своїх картинах. «Й. Песталоцці, як реформатор освіти, висловлюючи думки про свободу, писав: «Зі свого боку я волів би знищити всі театри, які мають сцени, і створювати популярні Фестивалі під відкритим небом». Він любив влаштовувати свята серед своїх учнів і бачити радість, яка супроводжувала виконання сцен. І чи не цими ідеями живилася не лише композиторська, але і педагогічна уява Е. Жака-Далькроза» (Spector, 1990: 41).

Історія швейцарських Фестивалів є доволі яскравою. Так, приблизно до 1700 р. панували типи різноманітних процесій, включно з бенкетом віньєронів (виноробів) у Веве. У 1730 р. в кортеж були введені фігури Вакха, невдовзі додано Цереру – богиню врожаю. Згодом було обрано четверо чоловіків, які представляли віньєронів, що передували кортежу. Це була перша демонстрація майбутньої практики представлення різних угруповань за професіями. У 1778 р. за Вакхом виходив Сілен – бог сну, який сидів верхи на ослі. Ноїв ковчег також встановлювали на платформу і він був розмальований вручну, виказуючи художні здібності народних майстрів. Кортеж зупинявся в різних місцях, щоб показати популярні, часто інсценізовані танці та поспівати разом з глядачами. Пізніше в кортежі були представлені і Пори Року.

У 1865 р. композитор Ф. Ґраст написав музику для Фестивалю у Веве з тріумфальним маршем, під час якого на чолі процесії виступали учасники з символами Швейцарії. Потім слідували три алегоричні процесії, очолювані трьома солістами – жерцями Вакха, Церери та Палеса. Після коронування першого віньєрона проходили чотири Пори Року. Кожна група мала власну алегоричну колісницю з божеством на троні, а кожне з них – власного священика або жрицю.

Окрім Ф. Ґраста, музику для великих Фестивалів писали вчитель Е. Жака-Далькроза Г. де Зенґер, абат Ж. Бове. Ці Фестивалі включали тисячі учасників, а їх аудиторії налічували понад 10 000 або більше глядачів. За винятком спеціально створених Фестивалів, видовища переважно адаптували до вже існуючої музики. Один з перших патріотичних Фестивалів розпочинався кантатою Г. Зінгсфіра «Winkelreid», яка була виконана в Люцерні в 1873 р. з номерами для чоловічого хору, солістів і оркестру. У 1891 р. місто Берн відзначило 700-ліття свого заснування драматичним Festspiel у шести частинах. У цій презентації кожна група була костюмована та згадувала певну історичну подію з анімованими діалогами та

музикою, написаною К. Мюнцінґером. Замалим чи не кожне місто у Швейцарії виробило свої фестивальні традиції. Не була винятком і Женева з довгою історією міжнаціональних відносин, які частково перешкоджали розвитку єдиного національно-зорієнтованого стилю до XIX ст. Це стосувалося й інших романських кантонів. І саме Е. Жак-Далькроза, який своєю інтенсивною діяльністю відродив фольклор рідної місцевості та зумів відтворити його дух у музиці, що можна порівняти з зусиллями Г. Неґелі, провідного музиканта Цюріха та засновника Співочого товариства цього міста. Володіючи справжнім педагогічним чуттям, Е. Жак-Далькроз творив чимало для дітей, але дорослі отримували не менше задоволення від його пісень. Романські пісні та ронди є автентичними витворами романської території і репрезентують високий рівень її культурного розвитку. Маючи уже чималий композиторський досвід у різних жанрах (опера, вокальна, симфонічна, камерна музика тощо), Е. Жак-Далькроз включається і у створення музики до Фестивалів.

Наступним кроком у еволюції швейцарського Festspiel став «Swiss Romand», що був реалізований у 1896 р. «Poème alpestre» (Альпійська поема) Д. Бод-Бові та Е. Жака-Далькроза представила нові форми синкретичного злиття різних мистецтв. Автори покладалися майже виключно на сольний та хоровий спів, уникаючи розмовних діалогів, а також намагалися мелодизувати практично весь перебіг подій. Вперше музичне видовище відбулося в критому приміщенні, із завісою, сценою та великою площею для хору та оркестру. Хор був скрізь: і перед сценою, і на ній, і за нею; поділений на окремі групи по-різному костюмованих співаків. Сенс усього видовища полягав у музиці – співах і танцях. Єдиними професіоналами у виставі, окрім оркестру, були солісти – тенор і сопрано, решта ж виконавців складалися з народу. Твір було присвячено французькому композитору В.д'Енді. Загалом відбулося тринадцять вистав, перш ніж постановки пройшли у Лондоні та інших містах Європи. За словами І. Спектора «саме завдяки «Poème alpestre» Е. Жак-Далькроз міцно утвердився як важливий композитор і представник свого народу. П. Сейппаль пояснив, що секрет Е. Жака-Далькроза у його оригінальності, перш за все – у здатності зрозуміти, інтерпретувати та створити швейцарську популярну пісню» (Spector, 1990: 23).

Перша дія «Poème alpestre» відтворювала міфологічно-фантастичні сцени з народними казково-легендарними персонажами, відроджуючи фольклорний дух та епос. Символізуючи природу Альпійських гір, дійовими персонажами виступали лісові духи, феї, гноми, пастухи, пастушки та інші горяни, наділені яскравими музичними характеристиками. Другий акт був присвячений огляду чи не всіх форм народної діяльності, репрезентуючи свого роду національну експозицію, віддаючи шану країні та її трударям. Е. Жак-Далькроза представив хорові композиції, які отримали всенародне визнання та популярність. Це грандіозний оркестровий «Ranz des vaches», хорові «Hymne au travail», «Hymne la patrie», а пісня «La Suisse est belle» (Прекрасна Швейцарія) викликали у слухачів захват, стаючи згодом одним з гімнів швейцарців. У 1945 р. з нагоди 80-річчя Е. Жака-Далькроза «Poème alpestre» була виконана у Вікторії-Холл в Лондоні. Так, в історії швейцарського Festspiel 1896 р. став вирішальним, оскільки кардинально видозмінив формат жанру, розкриваючи перед ним значно ширші та потужніші перспективи.

Продовжуючи розгортати тему рідної природи в дусі «Poéme alpestre», Е. Жак-Далькроз створює у 1900 р. ще один Фестиваль «Le Jeu de feuillu» (Гра з листям). В багатьох кантонах та загалом для європейського менталітету особливо значимою була зустріч весни. З її настанням в кантоні Женеви люди влаштовували Фестивалі (le feuillu), щоб гідно зустріти новий сезон. Зелень дерев, цвітіння садів, радість і щастя, які вони приносять з собою виливалися у численні народнопісенні зразки та розмаїття обрядів вегетативного типу. Серед характерних звичаїв – водіння весняних хороводів, а на межі квітня-травня діти ходили по хатах та околицях сіл і містечок, співаючи пісні, танцюючи, прославляючи настання нової пори року. Це нагадує замаєння зеленими гілками та квітами період «Зелених Свят» в Україні, адже будинки, вози, навіть худобу прикрашали квітами, гілками та іншими символами весни. Зважаючи на глибоко національну позицію композитора, можна сміливо констатувати, що, виходячи з народних обрядодійств та швейцарського фольклору, яким Е. Жак-Далькроз особливо переймався та докладно вивчав, саме звідтии він міг почерпнути і етнопедагогічні принципи, не кажучи про специфіку інтонаційно-ладового, ритмічного і тембрального мислення. Так, у цьому Фестивалі, який вирізняється дещо наївною простою, немовби, відповідаючи канонам природовідповідності (і постулатам Ж.-Ж. Руссо) – прозріває фольклоризм як одна з генеральних тенденцій модернової епохи. Імітації звучання волинок, знаменитих альпійських рогів, сопілочок тощо в оркестрі створюють яскравий колорит. Більшість танцюваль-

них та вокальних номерів, підслуханих на плєнері серед посполитого люду, базувалися на добре знайомих, узвичаєних в народній традиційній практиці первістках. Загальновідомо, що багато пісень Е. Жака-Далькроза ставали народними і побутують донині. Так, одна з пісень цього Фестивалю «Chanson des Maientzettes» стала народною улюбленицею регіону. Крізь всю композицію лейтмотивом проходить тема, яка у фіналі переростає у пієтетичний апофеоз, гімн природі, постаючи як велична кульмінація, побудована на приспіві «Joli mai, joli mai!». І це стане однією з важливих ліній у педагогічній системі Е. Жака-Далькроза, яка виходить з жанру народних Фестивалів, ширше – автентичної фольклорної традиції. Ці тенденції зберігатимуться і плекатимуться композитором у багатьох інших творах, особливо в наступних Фестивалях, теми яких будуть пов'язані з природою («Прекрасна гра сезонів», «Чудові канікули», «Свято молодості і радості» та ін.).

У сторіччя вступу кантону Во до Швейцарської конгрегації (1903) відбулося велике святкування. В липні на площі Больє пройшов знаменитий «Le Festival Vaudois», на якому Е. Жак-Далькроз виступав як поет і композитор, режисер і диригент. Це було видовище грандіозних масштабів, яке отримало широченний резонанс. «У віці тридцяти восьми років Е. Жак-Далькроз був на вершині своєї слави; добре відомий у країні як надзвичайно популярний композитор пісень, які полюбилися широким верствам. Навряд, чи була на той час відповідніша кандидатура для створення цього видовища. Тому великий патріот Е. Жак-Далькроз мав лише дозволити «заговорити своєму серцю» (Meyer, 2023).

Попередньо, у 1902 р. Е. Жак-Далькроз поділився своїм баченням концепції у великій статті «Les musiques vaudoises au Festival vaudois»: «[...] Фестиваль включатиме лише кілька рідкісних розмовних віршів, створених для оркестрової мелодрами, і буде по суті ліричним, приймаючи форму великої опери в 5-ти діях, тривалістю приблизно 4,5 годин, впродовж яких оркестр гратиме без перерви. Інструментовка буде враховувати акустично-гармонійні пропорції у всіх великих хорах, ансамблях, балетних номерах» (Dalcroze, 1902: 2). Важливою є думка Е. Жака-Далькроза, яка завершує статтю щодо власне національно-патріотичного значення композиції: «[...] коли наші доблесні кантональні оркестри гратимуть «Marche vaudoise» під вигуки натовпу, одягнені в костюми, які носили наші батьки, вони зрозуміють, що ми не пожертвували ними, вони будуть гордими і радісними співати наші національні гімни при повному світлі, під дзвін дзвонів, гуркіт гармат, переможне майоріння наших прапорів [...]» (Dalcroze, 1902: 3).

Було запрошено понад 2500 акторів, співаків та учасників кантону, щоб відобразити в п'яти діях історію своєї країни. Ось який опис Фестивалю знаходимо у І. Спектора: «Впродовж шести місяців кожен акт готувався окремою групою районів. Під безпосереднім керівництвом Е. Жака-Далькроза весь час гарячково працювали викладачі та керівники хору. 3 липня всі вони зібралися в Лозанні, вперше разом, під наглядом професійного режисера Ф. Жем'є, директора Театру де д'Одеон у Парижі. Впродовж 24-х годин він працював над пересуванням усіх 2500 осіб, і виступ відбувся без проблем (хоч на репетиції декорації церкви Мудон впали, але її швидко відремонтували.) На Place de Beaulieu була зібрана монументальна сцена, яка виходила на платформу, де вміщалося понад 13 000 осіб, в тім – містила від біля 6000 глядачів, що стояли. Сцена займала площу 600 кв. м., обрамлена пілонами, висота яких була не менше церков» (Spector, 1990: 43).

Драматургічно-композиційна структура «Festival Vaudois» наступна. Перший акт під назвою «La Vigne» (Виноградна Лоза) відтворював язичницьку церемонію біля підніжжя схилу Лаво на голій та безлюдній сцені. Після появи кортежів робітників і священиків, на сцену виходить процесія жінок і дівчат. Великий хоровий молитовний номер є проханням до Бога про порятунок від посухи. Після цієї монументальної сцени з'являється метафоричний персонаж – привид La Vigne, який виконує віртуозне ефектне соло у супроводі симфонічного оркестру.

В другому акті перед глядачами розгортаються декорації, що умовно візуалізують обриси історичного міста Мудон, в якому у 1368 р. відбувся акт підписання перемир'я, за яким Габсбурги визнали прийняття Цуга до Швейцарської ліги. Зелене графство і його благородне місто Мудон входять до кантону Во. Їх блискучий вхід у багатих стилізованих костюмах та середньовічних обладунках супроводжують численні посполиті. Відбувається ухвалення рішення про відновлення виборчих прав між канцлером Савойї та єпископом Лозанни, яке нагадує велику масову оперну сцену героїко-патріотичного типу. У наступній контрастній сцені «Суд кохання» на першому плані – дівчата Мудона, передаючи святковий настрій, рясно прикрашений в'язанкою пісень і танків на народні мотиви. Яскравим елементом стає участь Паяца, який розвеселяє люд і вельмож, номери якого виконують фунції своєрідного

рефрену, адже він коментує та розважає своїми витівками публіку і артистів впродовж цілого акту. Друга дія завершується гімнічною патріотичною молитвою, яку виконують всі присутні.

У третьому акті дія переноситься в Лозанну 1556 р. і починається Бернським маршем. Розгортається широкозакроєна сцена однієї з улюблених весняних травневих народних ігор «Jeu du Feuille» («Гра в Листок») з Королем і Королевою, передаючи бурхливі веселощі студентів, за яким іде чарівний дівочий балет, далі – зворушливий кортеж літніх людей. П. Віре, який приніс протестантизм, заспокоює бунтівних студентів і приглушенмй «Marche Bernois» завершує акт.

У наступному, четвертому акті розгортається краєвид знаменитих швейцарських озер, на фоні яких відтворюються історичні події: Французька революція спричиняє у Во активний вияв до здобуття незалежності. На Фестиваль стрільби з'їжджаються стрільці з Моржа, Лозанни та Обонна, Ньйону – всі вони виходять, радше, випливають на сцену на плотах через озеро з глибини сцени під звучання ніжної баркароли, яка спочатку подається оркестром, а згодом поступово підхоплюється хоровими масами. За появою кожної партії стрільців міняється музична складова. Спочатку звучить піднесений загальновідомий «Тост Амеде», після прибуття стрільців з Жу, які несуть підвішеного на стовпі вовка, наспівуючи «La Carmagnole», яка переходить у всезагальний спів. Цей колоритний, багато костюмований акт завершується фіналом, у якому всі гурти (а кожен з них має ще й свій більший чи менший оркестр), виконують популярний «Marche vaudois».

П'ята дія «Альпи» дала Е. Жаку-Далькрозу простір для фантазії. Тут звучать пісні квітів і плодів Альп у виконанні дитячих хорів, проходить велика балетна сцена гірських гномів, а також розгортається нехитрий театралізований сюжет про кохання пастухів з сольними, дуетними та хоровими рідномовними піснями. Це колосальна вокально-танцювальна сюїта вражає не лише музичною, але й хореографічно-пластичною винахідливістю та пишнотою. Танцювальна сюїта доходить до фіналу, коли всі учасники заполонюють сцену та просценіум – місце перед сценою. Апофеозом дійства стає остання картина, коли на одній з гір, які височіли над альпійськими лугами, де розгорталися події, з'являється Гельвеція. У всенародному виконанні піднесено звучить гімн «Cantique Suisse», взятий з «Poème alpestre», яким швейцарці прославляють свою Батьківщину.

Щоб зреалізувати таке надпотужне полотно, Е. Жак-Далькроз залучив 90 професійних музикантів з військових оркестрів та ще два оркестри – Jurassiennes із Sentier і Harmonie Lausannoise, які слугували сценічними музикантами для виступів Мудона та Ролля. Великий успіх мали хорові номери, виконання якої було доручено 350-голосному Choeur vaudois. Вражаючим був і спів великих груп дітей, «адже ніхто не міг змусити дітей так щиро і гарно співати, як Е. Жак-Далькроз» – констатував А. Берхтгольд, продовжуючи опис знаменної історичної події: «Після першого виступу учасники пройшли веселим парадом через місто. Під час третьої вистави вибухнула буря, яка змусила публіку бігти до їдалень, щоб сховатися. Проте Е. Жак-Далькроз, не злякавшись, у своєму мокрому білому полотняному костюмі, продовжував працювати на сцені. На щастя, шторм швидко закінчився, і останні дві дії показали чарівну неповторну містерію. Актори та учасники, набрані з цілого кантону, досягли такого органічного розуміння мистецтва, зливаючись у художніх почуттях, що люди показали в цьому видовищі новий і несподіваний дух; дух великого національного патріотичного єднання» (Berchtold, 2000: 46).

До сьогодні багато фрагментів цієї вистави є популярними і залишаються в репертуарі місцевих співаків. Варто зазначити, що Е. Жак-Далькроз не оминув у музичному матеріалі і мотивів з творів, які він писав для національних шкільних пісенників. Наприклад, «Let Us Plant the Vine» (Посадимо виноградну лозу), «March of the Green Count» (Марш зеленої країни), «Song of Queen Bertha» (Пісня про королеву Берту) та ін. Такого славетного мистецького тріумфу не бачили у Во після тієї пам'ятної постановки. Через рік – у 1907, все ще сяючи від успіху «Le Festival Vaudois», Е. Жак-Далькроз відвідав симпозіум швейцарських композиторів у Берні 25–26 червня. Він говорив про національне мистецтво, наголошуючи на тому, що «швейцарське музичне мистецтво у власному розумінні цього слова може виникнути тільки тоді, коли композитори вироблять стиль, об'єднуючи всезагальне та народно-національне. Техніка та внутрішнє вираження німецької і французької шкіл, відрізняються від швейцарської народної музики або від тем, що виросли з неї. Він наголосив на необхідності того, щоб вітчизняні композитори більше чули творів один одного, щоб об'єднати й уніфікувати стилі, швидше наближаючись до творення національного мистецтва» (Spector, 1990: 45).

Серед Фестивалів Е. Жак-Далькроза – подібні до вищеописаного «Le Festival Vaudois», які слу-

гували монументальними колосами у відзначенні історичних, національних державних чи всенародних подій. Інші – приурочені до більш локальних свят, ще інші – спрямовані на проведення в суто дитячо-юнацькому середовищі. Всі вони включають солістів, по кілька хорів, симфонічний або камерний оркестр та ритмопластичні хореографічні танцювальні групи, а в партитурах автор визначає жанр як святкову музику – Фестиваль або як сцени з масками. Так, в хронологічному порядку це: «Le Poème alpestre» (1896), «Le Jeu du feuillu» op. 43 (Гра з листям) з текстом Е. Жак-Далькроза (1900). Грандіозний «Le Festival Vaudois» op. 55 зреалізувалася у 1903 р. Для показів ритмічної системи, особливо під час перебування в Геллєрау митець звертається до цього жанру, розуміючи його консолідаційну та театрально-музичну природу. Так виникає Фестиваль «Echo et Narcisse» (Ехо та Нарцис) з текстом Ж. Шевен'єра (1912). До цього типу належать більш камерні Фестивалі, розраховані на покази ритмістів.

Однак, оформлення і створення музики до масштабних народних святкувань, які приносять величезний успіх та всенародне визнання, постійно інспірують Е. Жака-Далькроза. Наступним Фестивалем стає «La Fête de juin» (Свято червня), патріотична п'єса в 4 актах за текстами Д. Бод-Бові та А. Мальше (1914). Його було створено з нагоди сторіччя входження Женеви до Швейцарської Конфедерації. Фестивальний театр налічував 1200 виконавців і «синтезував, і основні фази славетної історії Женеви, від найдавніших епох до возз'єднання зі Швейцарією; і усі нескінченно різноманітні аспекти геніальності великого франкомовного музиканта Е. Жак-Далькроза» (Petter, 2023). У виставі постає гібрид, який суміщає традицію з авангардизмом. Класичні декорації у виконанні А. Гюгоне в діалозі з композитором і ритміком Е. Жак-Далькрозом та застосування сценічних прийомів А. Аппіа дали унікальний результат, який дещо навіть виходив за межі справжнього духу Festspiel, як зазначає Е. Комб (Combe, 1981: 223).

Перший акт представляє видіння сторожа Сен-П'єра, який очікує на прибуття австрійців, що повинні звільнити Женеву від французької присутності. Ці візії представлені у формі намальованих полотен, що відтворюють живі картини, відзняті зі світлин фотографа Ф. Буассоннаса. Презентація картин переривається хореографічними сценами у виконанні колективів ритмістів, що підкреслює їхній мрійливий характер. Наступні три акти підтримуються групами статистів, які представляють жителів Женеви, в сценах яких переплітаються хорові, хореографічно-мімансні, симфонічні епізоди. Апофеоз фіналу – відкриття водяної сцени на палях Театру Сентенер, до якої прибуває великий корабель, з борта якого спускаються прямо на сцену пасажири – швейцарці з усього світу. Це вражаюче завершення залишиться естетичним і логічним досягненням цього Festspiel.

Дана постановка артикулює поєднання традицій та новаторства на кількох рівнях. Насамперед це яскраві та інтенсивні номери ритмістів, які ведуть діалоги з головною темою Фестивалю за допомогою жестів тіла. «На відміну від традиційного Festspiel, у якому маси виконавців залишаються фіксованими, далькрозіанська «формула майбутнього мистецтва» забезпечує «поглиблене знання [про] тілесну синергію та антагонізм». Завдяки цьому «саме музика зробить диво групування цього натовпу, його роз'єднання, оживлення, заспокоєння, тобто, його «інструментування» та «оркестрування» відповідно до принципів «природного» ритму. Ритм-гравці одягнені в білі туніки нагадують стародавні статуї, працюють на сходах-порталах, розроблених А. Гугонне. Ці костюми фігурували в Геллерау у дослідницькій лабораторії експериментального театру А. Аппіа/Е. Жака-Далькроза, створеної за рік до сторіччя Женеви. Вони були фокусували взаємозв'язок між рухами тіла, тканинами та світлом, оскільки колір костюмів є важливим елементом, який слід враховувати при опануванні мистецтва освітлення в театрі. За висловом Е. Жака-Далькроза, «поряд із мистецтвом звуків, [освітлення] дозволить нам використовувати музику та світло одночасно, як одне мистецтво, і таким чином глибше впливати на особистість» – писав Ж. Петтер (Petter, 2023). Таким чином – тип постановки, виняткові декорації та іконографія, розроблені в комунікації з традиційними атрибутами Фестивалю відкривають нові перспективи в реалізації шоу. Саме ці три позиції визначаються як специфічні ознаки гібридизації жанру. «Естетичне життя тіл» вступає в інтенсивний діалог з декораціями (насамперед, це рухомі та зйомні сходи на портику А. Гюгоне, які давали можливість варіювати пози та рухи танцюристів). За словами А. Аппіа, «[сходи] відповідають за надання «стилю» ритмічній еволюції людського тіла за наказом музики: «штапи», на яких розміщені тіла повинні рухатися. Знімні, на кількох рівнях, ці елементи наповнюють сцену енергією та інтегруються в композицію, «[звільняючи театр] від його реалістичної хватки» (Appia, 1988: 157).

Тут відчутна кореспонденція з авангардовими пошуками в образотворчому мистецтві («Танець» А. Матісса (1910), «Барвистий ритм» (1912) Робера та Соні Делоне, символістичне дослідження людського тіла Ф. Годлера).

Ж. Петтер відзначає ще одну надважливу сторону у проведенні Фестивалю. «Візуальне мистецтво веде до третьої гібридизації женевського історичного видовища: іконографії. У той час як плакат Centenary, виготовлений дизайнером Ж. Курвуазьє, свідчить про сучасне сприйняття медіа, типове для туристичного плакату Belle Époque (1905–1914), листівки ґравітують до еклектичної естетики кінця XIX ст., із вставкою фотографічних елементів. Відбувається і зміна у сприйнятті плакату, який, як інформаційний і комерційний інструмент, набуває художнього статусу, виконуючи ілюстративну та рекламну функцію. Фотографії, що розповідають про святкування сторіччя Женеви, є абсолютно сучасним ракурсом. Фотографії Ф. Буассоннаса не лише змінюють загальний вигляд вистави, а, пропонуючи крупні плани, репрезентують і роздуми Е. Жака-Далькроза про зв'язки між тілом, декораціями та світлом. Таке фотографічне тло в синтезі з роботою груп ритм-музикантів виявляє естетичні інновації шоу (Petter, 2023).

Більш камерним є наступний Фестиваль «Les premiers Souvenirs» (Перші спогади) на текст Ж. Шенев'єра та Е. Жак-Далькроза (1918). Е. Жак-Далькроз з адміністрацією вирішили поставити драматичний твір на честь трирічного ювілею Інституту. Виставу було прем'єровано дорослими учнями професійних класів та дитячий колектив під керівництвом А. Бек. Композиція написана для невеликого оркестру, хорів і солістів, однією з яких була дружина композитора – співачка Н. Фалієро. Центральним є образ Поета, розмовну партію якого інтерпретував сам Ж. Шенев'єр. Хор, солісти та оповідач не мали видимої ролі на сцені, а були частиною оркестру. На сцені виступали ритмісти, які рухами переконливо відтворювали літературно-поетичний текст. Першою роботою з цим поетом у Е. Жака-Далькоза була «Mystére de Noél» – Різдвяна Містерія (1916), але більш значущим став камерний Фестиваль «Les premiers Souvenirs». З думкою про молодь та для дитячо-юнацького виконання був створений і Фестиваль «Les belles Vacances» (Чудові канікули) за текстом П. Жирара, Augener, London, 1920.

Ще одним величним музично-сценічним дійством у національно-патріотичному вимірі став Фестиваль «Notre Pays» (Наша країна, 1928). Цікаво, що останнім Фестивалем, створеним композитором стала «Le joli Jeu des saisons» (Прекрасна гра сезонів) з текстом Е. Жак-Далькроза (1934). У цьому Фестивалі поєдналися і яскраві народно-легендарні витоки, і національно-патріотична тематика, і спрямованість до молодіжної авдиторії, хоч знаменником твору стає тема оспівування та возвеличення краси рідного краю.

У 1937 р. місто Женева віддало честь Е. Жаку-Далькрозу, влаштувавши гала-концерт з його видатних творів. З 19 червня по 4 липня в Perle du Lac було дано вісім вистав під відкритим небом. Програма «Genéve chante» (Женева співає) складалася з добірок із п'яти творів улюбленого романського композитора: «Féte de la jeunesse et de la joie», «Féte de Juin», «Jeu du feuillu», «Festival vaudois» та «Poéme alpestre». Фіналом стала популярна й надихаюча «Priére patriotique». У постановці цього ювілейного Фестивалю було задіяно більше 1000 виконавців. «Цей знаменний Фестиваль викликав роздуми французького композитора Ж. Оріка: «Коли ж вони дадуть нам національний гімн? Швейцарія не має офіційного національного гімну, але «Priére patriotique» Далькроза вповні може виконувати його функцію» (Spector, 1990: 281–282).

Висновки. Отже, фестивальні ігри (слово «festspiel» означає «партійна гра»), за Е. Комбом, виходять своїми витоками з народних святкувань та релігійних драм Середньовіччя, які були по-суті прообразами Фестивалів. У контексті Швейцарії XIX ст. цей термін відноситься до композиції, «створеної народом і для народу, з важливою музичною партитурою та блискучою постановкою, що містить численні сцени, ігри, пісні і танці» (Combe, 1981: 197–198). Еволюція швейцарських Фестивалів є художнім відображенням історично чи політично значимих подій для нації. Ім'я Е. Жака-Далькроза нерозривно пов'язане з традицією Festspiele. Суттєвим для жанру Фестивалю є поєднання двох рівнозначимих елементів: кантати й процесії, до яких додається повнокровна театрально-оперна складова (один з наймонументальніших Фестивалів композитор називав п'ятиактною оперою) з обов'язковою хореографією чи ритмопластикою. Та унікальною особливістю Фестивалів є вимір анімованості даного явища, в якому задіюються потужні сили аматорів. Саме жанр Фестивалю давав можливість Е. Жаку-Далькрозу поєднати симфонічну музику й танець із жестом, чудові хори і сольні номери та створити шоу, яке об'єднує музику, ритмічні рухи, живі сцени, народні співи, декорації, світлові ефекти, костюми та постановочні новації.

Ці композиції дали йому можливість поглиблено вивчити питання взаємозв'язку між рухами тіла та еволюцією в просторі та часі (Berchtold, 2000: 70). Наочно відчутний на прикладі даного жанру взаємозв'язки та взаємовпливи між художньою композиторською та практично-дидактичною педагогічною діяльністю митця. Як багатокомпонентне явище, жанр Фестивалю у творчості Е. Жака-Далькроза став територією зустрічі традиції та авангарду чи не на всіх рівнях художньої виразовості: в драматургічно-режисерських виявах, у інноваційних підходах до пластичного прочитання музики, об'єднуючи великі групи статичних виконавців разом із ритмістами; у сценографічній візуалізації та іконографії, в якій фотографічна сучасність синтезується з минулим; у зрощенні поліфункційного мистецького продукту у вимірі масового дійства, шоу тощо. Найважливіше – це високий рівень патріотизму та прояву національної свідомості задля консолодації народу, формування національної музичної мови та швейцарської композиторської школи. Звичайно, не Е. Жак-Далькроз створив Festspiele, але, як зазначає Е. Комб, «він залишив далеко позаду все, що було зроблено раніше в цій галузі» (Combe, 1990: 222), торуючи нові шляхи в майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andrey G. La Suisse Romande, une histoire à nulle autre pareille. Pontarlier, Éditions du Belvédère, 2012. 432 p.
2. Appia A., Bablet-Hanh M. (éd. élaborée et commentée), Oeuvres Completes III, Lausanne : l'apos;Âge d'apos; Homme, 1988, 272 p.
3. Bastide P. et al.. Histoire vaudoise. Lausanne, Association pour l'apos;histoire vaudoise, 2015. P. 298–317.
4. Berchtold A. Emile Jaques-Dalcroze et son temps. Lausanne, Editions L & apos; Age d'apos; Homme. Lausanne, 2000, 233 p.
5. Brice M. La Rythmique Jaques-Dalcroze Dans Les Ecoles Primaires Genevoises : Une Approche Didactique: Doctoral dissertation / Université de Genève. Geneve, 2014. 373 p.
6. Capitani de F. Festspiel. Dizionario storico della Svizzera (DSS), 2005. URL : https://hls-dhs-dss.ch/it/articles/011212/2005-11-28/
7. Chevallaz G.-A. Constantes helvétiques. Identité vaudoise. Lausanne, Fondation Jean Monnet pour l'apos;Europe, Centre de recherches européennes, 1985, 58 p.
8. Chollet A. La Suisse, nation fêlée. Essai sur le nationalisme helvétique. Pontarlier – La Chaux-de-Fonds, Presses du Belvédère, 2006, 179 p.
9. Combe E. «Le Festpiel» . Genève : Slatkine, 1981, 235 p.
10. Dalcroze Jaques E. Les musiques vaudoises au Festival vaudois. Gazette de Lausanne and Journal Suisse. 25.10.1902, 2–3 p.
11. Hubler L. Histoire du pays de Vaud. Lausanne, L. E. P. Loisirs et Pédagogie, 1991, 191 p.
12. Les Suisses. Modes de vie – Traditions – Mentalités, sous la dir. de Paul Hugger, 3 tomes, Lausanne, Payot, 1992.
13. Meyer A. Le Festival Vaudoais (1903) ou l'apos;identité vaudoise en spectacle. Universitete de Lausanne. 2023. URL : https://www2.unil.ch/id-ch-spectacles/le-festival-vaudois-1903/index.html
14. Petter J.-R. La Fête de Juin, 1914, à Genève : un spectacle patriotique hybride entre tradition et modernité. Universitete de Lausanne. 2023. URL: https://www2.unil.ch/id-ch-spectacles/la-fete-de-juin-1914/index.html
15. Reszler A. Mythes et identité de la Suisse. Genève, Georg éditeur, 1986. 391 p.
16. Risi M. Quotidien et festivités en Suisse. Une petite histoire du changement culturel. Zurich, Pro Helvetia, 2004, 112 p.
17. Spector I. Rhythm and Life: The Work of Emile Jaques-Dalcroze. Michigan: Pendragon Press, 1990, 411 p.
18. Steiner M. Musiques traditionnelles romandes du XVIII e siècle à nos jours. Lausanne, Éditions Favre, 2012, 136 p.
19. Tappolet C. La vie musicale à Genève au dix-neuvième siècle 1814-1918. Librairie Droz, 1999. 216 p.
20. Tchamkerten J. Jaques-Dalcroze É. Catalogue thématique des chansons, chœurs et mélodies. Genève, 2000, 190 p.

REFERENCES

1. Andrey G. (2012) La Suisse Romande, une histoire à nulle autre pareille [French-speaking Switzerland, a story like no other]. Pontarlier, Éditions du Belvédère, 432 p. [in French].
2. Appia A., Bablet-Hanh M. (1988) Oeuvres Completes III [Complete Works III]. Lausanne : l'apos;Âge d'apos;Homme, 272 p. [in French].
3. Bastide P. et al.. (2015) Histoire vaudoise [Vaudois history]. Lausanne, Association pour l'apos;histoire vaudoise, P. 298–317. [in French].
4. Berchtold A. (2000) Emile Jaques-Dalcroze et son temps [Emile Jaques-Dalcroze and his time]. Lausanne, 233 p. [in French].
5. Brice M. (2014) La Rythmique Jaques-Dalcroze Dans Les Ecoles Primaires Genevoises : Une Approche Didactique [Jaques-Dalcroze Rhythmics in Geneva Primary Schools: A Didactic Approach]: Doctoral dissertation. Geneve, 373 p. [in French].

6. Capitani de F. (2005) Festspiel. Dizionario storico della Svizzera (DSS) [Festspiel. Historical Dictionary of Switzerland (DSS)]. Retrieved from: https://hls-dhs-dss.ch/it/articles/011212/2005-11-28/ [in Italian].

7. Chevallaz G.-A. (1985) Constantes helvétiques. Identité vaudoise [Swiss constants. Vaudois identity]. Lausanne, Fondation Jean Monnet pour l'apos; Europe, Centre de recherches européennes, 58 p. [in French].

8. Chollet A. (2006) La Suisse, nation fêlée. Essai sur le nationalisme helvétique [Switzerland, a cracked nation. Essay on Swiss nationalism]. Pontarlier – La Chaux-de-Fonds, Presses du Belvédère, 179 p. [in French].

9. Combe E. (1981) «Le Festspiel» [«The Festspiel»]. Geneve: Slatkine, 235 p. [in French].

10. Dalcroze Jaques E. (1902) Les musiques vaudoises au Festival vaudois. Gazette de Lausanne and Journal Suisse. 25.10.1902, 2–3 p. [in French].

11. Hubler L. (1991) Histoire du pays de Vaud [History of the Vaud region]. Lausanne, L. E. P. Loisirs et Pédagogie, 191 p. [in French].

12. Les Suisses. (1992) Modes de vie – Traditions – Mentalités, sous la dir. de Paul Hugger [Lifestyles – Traditions – Mentalities, under the direction of Paul Hugger], vol. 3, Lausanne, Payot. [in French].

13. Meyer A. (2023) Le Festival Vaudoais (1903) ou l'apos; identité vaudoise en spectacle [The Vaudois Festival (1903) or the Vaudois identity on show]. Retrieved from: https://www2.unil.ch/id-ch-spectacles/le-festival-vaudois-1903/index.html [in French].

14. Petter J.-R. (2023) La Fête de Juin, 1914, à Genève : un spectacle patriotique hybride entre tradition et modernité [The June Festival, 1914, in Geneva: a hybrid patriotic spectacle between tradition and modernity]. Retrieved from: https://www2.unil.ch/id-ch-spectacles/la-fete-de-juin-1914/index.html [in French].

15. Reszler A. (1986) Mythes et identité de la Suisse [Myths and identity of Switzerland]. Genève, Georg éditeur, 391 p. [in French].

16. Risi M. (2004) Quotidien et festivités en Suisse. Une petite histoire du changement culturel [Daily life and festivities in Switzerland. A short history of cultural change]. Zurich, Pro Helvetia. 112 p. [in French].

17. Spector I. (1990) Rhythm and Life: The Work of Emile Jaques-Dalcroze. Michigan: Pendragon Press. 411 p.

18. Steiner M. (2012) Musiques traditionnelles romandes du XVIII e siècle à nos jours [Traditional Romand music from the 18th century to the present day]. Lausanne, Éditions Favre, 136 p. [in French].

19. Tappolet C. (1999) La vie musicale à Genève au dix-neuvième siècle 1814–1918 [Musical life in Geneva in the nineteenth century 1814–1918]. Librairie Droz, 216 p. [in French].

20. Tchamkerten J. (2000) Jaques-Dalcroze É. Catalogue thématique des chansons, chœurs et mélodies [Jaques-Dalcroze É. Thematic catalogue of songs, choirs and melodies]. Geneve, 190 p. [in French].

УДК 78.079(477.85)«201»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-18

Ярослав ОСИПЕНКО,
orcid.org/0000-0001-8207-4852
аспірант кафедри музичної україністики
та народно-інструментального мистецтва
Навчально-наукового Інституту мистецтв
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) osipenko555@gmail.com

ЕТНОКУЛЬТУРНА ПАНОРАМА БУКОВИНИ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ КОЛЕКТИВІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ФІЛАРМОНІЇ ІМЕНІ ДМИТРА ГНАТЮКА

На основі діяльності професійних колективів Чернівецької обласної філармонії як творчого центру Буковини було розкрито його різножанрову палітру сьогодення. Розглянуто культурно-мистецьке розмаїття інституції на прикладі репертуару колективів, що характеризується рисами міжкультурного діалогу з фольклорними уподобаннями, жанровим синтезом.

Зазначено, що своєрідною візиткою Буковини є функціонування чималої кількості митців та колективів філармонії (заслужений академічний Буковинський ансамбль пісні і танцю України імені Андрія Кушніренка, Академічний камерний хор «Чернівці», Ансамбль народної музики «Плай», та Естрадно-духовий оркестр «Буковина» та ін.) діяльність яких спрямована на популяризацію народного мистецтва та донесення до слухача кращих зразків української культури, виховання естетичних смаків широкого кола шанувальників мистецтва.

Проаналізовано репертуар колективів, який характеризується рисами міжкультурного творчого пошуку з фольклорними уподобаннями та жанровим синтезом (одноактна народна опера «Буковинська весна» (муз. А. Кушніренка, лібрето А. Добрянського, режисер А. Литвинчук, балетмейстер А. Бондарєв, вокально-хореографічні обрядові сцени циклу «Пори року», хорові мініатюри, твори великої форми, розгорнуті театралізовані дійства, етномюзикл «Крізь століття» тощо).

Наголошено, що протягом останніх десятиріч завдяки державним та грантовим програмам чернівецьке культурне середовище сприяє розвитку українського вокального, інструментального та хореографічного мистецтва (як аматорського, так і професійного), творчості місцевих композиторів тощо.

Доведено значимість та багатовекторність плідної діяльності обласної музичної філармонії ім. Д. Гнатюка як поліетнічної творчої лабораторії, яка гідно репрезентує, зберігає та популяризує національну спадщину в контексті культурної ідентичності.

Ключові слова: *музичне мистецтво, Чернівецька обласна філармонія, Буковина, мистецькі колективи, професійне виконавство, поліетнічність, ідентичність.*

Yaroslav OSYPENKO,
orcid.org/0000-0001-8207-4852
Graduate student at the Department of Musical Ukrainian Studies
and Folk Instrumental Music Art Educational and Scientific Institute
of Arts of Vasil Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) osipenko555@gmail.com

ETHNOCULTURAL PANORAMA OF BUKOVYNA THROUGH THE ACTIVITIES OF THE PROFESSIONAL ENSEMBLES OF THE DMYTRO HNATYUK CHERNIVTSI REGIONAL PHILHARMONIC

Based on the activities of the professional ensembles of the Chernivtsi Regional Philharmonic as a creative center of Bukovina, its diverse artistic palette of the present day has been revealed. The cultural and artistic diversity of the institution is considered through the example of the ensembles' repertoire, characterized by features of intercultural dialogue, folk preferences, and genre synthesis.

It is noted that a distinctive hallmark of Bukovina is the functioning of a significant number of artists and ensembles within the Philharmonic (the Honored Academic Bukovinian Song and Dance Ensemble of Ukraine named after Andriy Kushnirenko, the Academic Chamber Choir «Chernivtsi», the Folk Music Ensemble «Plai», the Estrada and Wind Orchestra «Bukovina», etc.). Their work is aimed at popularizing folk art and delivering the best examples of Ukrainian culture to the audience, fostering aesthetic tastes among a broad circle of art enthusiasts.

The repertoire of the ensembles is also analyzed, which is marked by intercultural creative exploration, folk preferences, and genre synthesis (one-act folk opera «Bukovinian Spring» (music by A. Kushnirenko, libretto by A. Dobryansky, directed by A. Lytvynchuk, choreographer A. Bondaryev), vocal-choreographic ritual scenes of the «Seasons» cycle, choral miniatures, large-scale works, elaborate theatrical performances, ethnomusical «Through the Centuries», etc.).

It is emphasized that over the past decades, thanks to state and grant programs, the Chernivtsi cultural environment has contributed to the development of Ukrainian vocal, instrumental, and choreographic arts (both amateur and professional), as well as the creativity of local composers.

The importance and multi-directional nature of the fruitful activities of the D. Hnatyuk Regional Musical Philharmonic is proved, presenting it as a polyethnic creative laboratory that proudly represents, preserves, and popularizes the national heritage in the context of cultural identity.

Key words: *musical art, Chernivtsi Regional Philharmonic, Bukovina, artistic ensembles, professional performance, polyethnicity, identity.*

Актуальність теми дослідження. Чернівецька обласна філармонія ім. Д. Гнатюка є яскравим зразком музичної культури і мистецтва Буковини з поліетнічним характером розвитку. Вона відіграє важливу роль у синтезі традицій, що відображаються у колективній праці, репертуарі, засобах музичної виразності; творчій співпраці (гастролі, культурно-мистецькі проєкти) тощо.

На сьогодні, Буковина виступає прикладом для суспільства об'єднаної Європи реалізації терпимих стосунків у полікультурному регіоні, яка має високу ступінь сформованості толерантних етнічних взаємовідносин, що зумовлено наявністю кордону впливає на розвиток унікального культурного середовища в регіоні, а етнічне розмаїття Буковини пов'язане з кордонами з Румунією і Молдовою (Осипенко, 2023: 120). За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року етнічний склад Чернівецької області включає українців, румунів, молдован, поляків, євреїв, німців та інших національностей, що сприяє насиченості музичної культури регіону.

Аналіз досліджень. Дослідженню музичного мистецтва Буковини присвячені праці мистецтвознавців (О. Довганя, А. Кушніренка, О. Залуцького, Я. Вишпінської (Кушніренко, Залуцький & Вишпінська, 2011), Ю. Капліенко-Ілюк (Каплієнко-Ілюк, 2020), І. Мокрогуз (Мокрогуз, 2003: 49–64), Я. Осипенка (Осипенко, 2023: 118–124), В. Пер'яна, І. Ярошенко (Ярошенко, 2004) та ін.), які розглянули його як прояв духовно-естетичного розвитку краю.

Так, І. Ярошенко у своїй монографій «Мистецтвом встелені шляхи. Андрій Кушніренко – диригент, композитор, педагог» (Ярошенко, 2004) описала життєвий та творчий доробок відомого хормейстера сучасності, народного артиста України Андрія Кушніренка, й розкрила історію становлення та діяльність одного з кращих професійних колективів України – Заслуженого Буковинського ансамблю пісні і танцю.

Завдяки старанням групи авторів, було опрацьовано та надруковано навчальний посібник «Історія музичної культури й освіти Буковини» (Кушніренко, Залуцький & Вишпінська, 2011), на сторінках якого висвітлено основні історичні періоди становлення та розвитку музичної культури й освіти на Буковині кінця XVIII до початку XXI ст.

Грунтовною працею постає монографія Ю. Каплієнко-Ілюк «Музичне мистецтво Буковини. Стильові парадигми композиторської творчості XIX–XXI ст.» (Каплієнко-Ілюк, 2020). Авторка детально розкрила процес становлення професійної музики на Буковині, у період XIX–XX століть, теоретичні основи категорії стилю, проблеми сучасної музичної культури, подала загальний огляд розвитку музичного мистецтва Буковини, представила стильові парадигми творчості композиторів минулого та сьогодення і здійснила аналіз стилю музики провідних композиторів краю у зазначений період.

Серед великої кількості публікацій О. Залуцького акцентуємо увагу на 9 випусках під загальною назвою «Музичне краєзнавство Буковини», а саме – на другому випуску навчальної хрестоматії під назвою «Мистецькі обрії Андрія Кушніренка» (Музичне …, 2003). Даний том, автор присвятив художньому керівнику Заслуженого Буковинського ансамблю пісні і танцю України, диригента Андрія Кушніренка, його значенні у становленні та розвитку культури краю, популяризації традицій та мистецтва.

Мета статті комплексно висвітлити специфіку етнокультурного багатоманіття Буковини на прикладі Чернівецької обласної філармонії.

Виклад основного матеріалу. Творча діяльність Чернівецької філармонії, яка є своєрідною поліетнічною творчою лабораторією, сприяє розширенню культурно-мистецького світогляду через вивчення і збереження національної та світової спадщини. Це стосується і колективів, таких як: Заслужений академічний буковинський ансамбль пісні і танцю імені Андрія Кушніренка (1944); Академічний камерний оркестр «Capriccio» (1975), дует «Писанка» (1990), Академічний симфонічний оркестр (1992), Академічний камерний хор «Чернівці» (1993), Ансамбль народної музики

«Плай» (1994), Естрадно-духовий оркестр «Буковина» (2016), що формують культурно-мистецький простір регіону.

Діяльність Чернівецької обласної філармонії розпочалося ще в середині XIX століття, коли в регіоні активізувалися мистецькі ініціативи, значною мірою зумовлені геополітичними змінами. У 1862 р. чернівецькі поціновувачі музики створили «Спілку сприяння музичному мистецтву на Буковині», яка у побуті стала відомою як «Музичне товариство» («Musikverein Czernowitz») (Норст, 2022). Це товариство фактично виконувало функції міської філармонії, поступово перетворюючись на один із головних центрів культурного життя.

Зі сцени цього осередку звучали виступи багатьох видатних митців. Серед таких – Сидір Воробкевич, Адальберт Войтех Гржімалі, Енріко Карузо, Соломія Крушельницька, Микола Лисенко, Філомена Лопатинська, Євсевій Мандичевський, Модест Менцинський, Кароль Мікулі, Пауль Морганс, Йозеф Шмідт, Поль Робсон, Орест Руснак, Жак Тібо, та ін. Їхня творчість залишила помітний слід у культурній історії регіону.

Значущою подією у розвитку професійного музичного мистецтва на Буковині стало заснування Чернівецької обласної філармонії 8 липня 1940 року. Спочатку до її складу входили народний хор і концертна бригада. Згодом ця установа стала важливим майданчиком для виступів не лише місцевих артистів, а й відомих музикантів світового рівня. На сцені філармонії виступали Борис Гмиря, Дмитро Гнатюк, Марія Бієшу, Зара Долуханова, Леонід Коган, Сергій Лемешев, Євгенія Мирошниченко, Давид Ойстрах, Натан Рахлін, Святослав Ріхтер, Бела Руденко, Мстислав Ростропович, Микола Сліченко, Анатолій Солов'яненко, Степан Турчак та багато інших. Їхній внесок сприяв зміцненню авторитету філармонії та популяризації музичної культури в регіоні (Кушніренко, Залуцький & Вишпінська, 2011: 77, 230).

У мистецькій галузі універсальним професійним колективом, що репрезентує багатство поліетнічної палітри Буковини є до сьогодні Заслужений академічний Буковинський ансамбль пісні і танцю України обласної філармонії, діяльність якого спрямована на популяризацію народного мистецтва та донесення до слухача кращих зразків української культури. Організатором видатного колективу з неперервною історією став збирач пісенного фольклору, самобутній композитор Григорій Шевчук та хормейстер і заслужений артист України Василь Мінько. До хору запрошували співаків з усього краю, які зі своїм приходом приносили самобутні народні пісні, які до того передавалися з вуст в уста. Процес відродження хорових буковинських традицій був досить складним, оскільки майже всі культурно-освітні заклади були понищені та не підходили для репетиційного процесу. Проте відновлення відбувалося швидкими кроками (Ярошенко, 2004: 23–24).

Величезний вплив розвитку колективу надав випускник Львівської державної консерваторії ім. М. Лисенка, а в подальшому народний артист України, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка, член-кореспондент Академії мистецтв України, професор Андрій Кушніренко, який очолив ансамбль у 1962 році. Він звернув особливу увагу на виконавську манеру та тембральні можливості кожного виконуваного твору, що «відповідають його змісту і поглиблюють розкриття художнього образу, застосовуючи при цьому колористичні звукові ефектації, особливо під час виконання народних пісень окремих регіонів» (Кушніренко, Залуцький & Вишпінська, 2011: 238).

В інтерпретації Кушніренка по-особливому звучали акапельні твори на слова Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої» та ін. У репертуарі колективу чільне місце мали твори С. Воробкевича, В. Зубицького, Л. Дичко, М. Леонтовича, М. Лисенка, С. Людкевича, К. Стеценка, А. Штогаренка. Варто наголосити, колектив першим виконав твори українських композиторів Є. Козака («Буковинська полька»), М. Колесси («Ой зелена Буковино»), А. Кос-Анатольського («Буковинська танцювальна»), та ін.

Протягом десятиріч Буковинський ансамбль дав сценічне життя співанкам, що народилися в колективі, зокрема: «Пісня про Олексу Довбуша» Б. Крижанівського, «Гей, піду я на Черемош» Г. Шевчука, «Марічка», «Пісня з Полонини» С. Сабадаша, «Ранок Верховини», «Зореслава» А. Кушніренка; буковинським народним пісням «Черемоше, Черемоше», «Повилася павутина», «А Марія вареники чине», «Тандріта», «А коник чорненький», «На камені стою», «Глибока кирниця»; танцям: «Голубар», «Вітерець» і «Молодійка», «Тропонійка» і «Парубоцький танець», «Святковий танець», «Буковинська полька», «Аркан», «Козак» буковинському танцю «Капелюшки», «Топорівські вечірки»; вокально-хореографічній сюїті «Буковинська родина», «Концертна імпровізація на буковинські народні мелодії» та «Румунські мелодії» І. Міського, Ю. Блещука, Л. Затуловського, О. Жукова та багатьом іншим (Кушніренко, Залуцький & Вишпінська, 2011: 236–237). Розширення репертуару ансамблю також відбулося за рахунок оригіналь-

них постановок різних жанрів, серед яких одноактна народна опера «Буковинська весна» (муз. А. Кушніренка, лібрето А. Добрянського, режисер А. Литвинчук, балетмейстер А. Бондарєв (1968), а також вокально-хореографічні обрядові сцени з циклу «Пори року», «Весна-красна», «Обжинки», «Щедрий вечір, добрий вечір» та інші. Однією із знакових подій була підготовка концертної програми з хорових творів С. Воробкевича (Музичне …, 2003: 4–5). Слід констатувати, що значний об'єм репертуару ансамблю складали оригінальні твори та обробки українських народних пісень створені самим А. Кушніренком та місцевими композиторами.

Синтез традицій та інновацій став основою творчих підходів ансамблю. На основі досвіду шипинських музикантів-самоучок і професійного досвіду випускника Чернівецького музичного училища Іллі Міського (1920–2005) виникла оркестрова група (1954). Вона значно розширила можливості колективу, збагатила репертуар, звукову палітру ансамблю й засоби музичної виразності. Важливу роль у цьому процесі відіграли яскраві солісти Дмитро Демінчук (неперевершений музикант, який грає на різних народних інструментах флоярі, сопілці, кувиці, денцівці, окарині та є автором хроматичної сопілки, соліст скрипаль-імпровізатор) та Юрій Блещук (соліст, скрипаль-імпровізатор, концертмейстер оркестру), які заклали основи професійного виконання на цих інструментах, підвищили зацікавленість громадськості до оркестрового народного звучання. Завдяки цим музикантам та колективу загалом почалося переосмислення значення народних інструментів загалом (Ярошенко 2004: 24–25). Свого часу, з оркестровою групою працювали заслужений артист України Олександр Жуков та лауреат обласної літературно-мистецької премії ім. С. Воробкевича Роман Стефанів. На даний час оркестр очолює талановитий баяніст Іван Парасківа, випускник кафедри музики Чернівецького національного університету. В основі репертуару оркестрової групи колктиву – найкращі обробки пісенної й народно-інструментальної музики, оригінальних творів для оркестру народних інструментів, притаманних буковинському краю (Мокрогуз 2023: 60).

Зчасом репертуарна політика колективу ускладнилася, стала надзвичайно багатожанровою (хорові мініатюри, твори великої форми, розгорнуті театралізовані дійства тощо). Такі трансформації стали особливо актуальним на початку 90-років XX ст. Але, основою репертуару професійного колективу завжди залишалися народні пісні. У виконанні ансамблю було знято фрагмент «Буковинського весілля», який увійшов до кінофільму «Співає Україна». Завдяки польовим матеріалам А. Кушніренка, Д. Ластівки та багатьох членів колективу, які їздили по найвіддаленіших куточках Буковини й збирали першоджерела, завдяки яким вдалося відродити справжні картини народного дійства.

А. Кушніренко зробив вагомий внесок у збереження та популяризацію фольклорної спадщини Буковини. Його діяльність охоплювала збір, опрацювання, видання та виконання місцевих народних пісень, що стало сенсом його творчого буття. Як талановитий композитор і хоровий диригент, він надав нове звучання багатьом пісням, піднісши їх до високого професійного рівня. Завдяки його обробкам народні мелодії отримали нове життя та закріпилися у репертуарі Буковинського ансамблю на довгі роки. Твори в аранжуванні А. Кушшніренка не лише збагатили репертуар колективу, а й стали важливою частиною української культурної спадщини, залишивши помітний слід у національному музичному мистецтві (Каплієнко-Ілюк, 2023: 168).

Пошукова робота та відтворення буковинських традицій, пісень і танців і продовжуються і сьогодні. Як зазначає у своєму інтерв'ю Іван Петрусяк, автор ідеї та режисер-постановник етномюзиклу «Крізь століття» («Крізь …», 2024), що робота над збиранням фольклорних матеріалів та запис автентичних пісень тривали понад 10 років. Прем'єра відбулася на сцені Чернівецької обласної філармонії у 2024, приурочена до 80-річчя Заслуженого академічного буковинського ансамблю пісні й танцю імені Андрія Кушніренка. Постановка поєднує хореографію, хор та гру оркестру народних інструментів з використанням автентичних мелодій і сучасних аранжувань. На сцені продемонстрували, як народні звичаї передаються з покоління в покоління. Етномюзикл охоплює символічні події різних сезонів: від приготувань до Святвечора та зустрічі Різдва, до великодніх святкувань, виводу овець на полонину і весільних традицій. У мюзиклі відобразили обрядовість чотирьох сезонів та різних частин Північної Буковини. Зимові традиції взяли із центральної Буковини, весняні – з Хотинщини й Бессарабії, літні – з Путильщини (Буковинська Гуцульщина), осінні – з Кіцманщини та Заставнівщини, звідки взяли й обряд буковинського весілля.

Всі ці події об'єднані історією буковинки, яка 50 років тому емігрувала з України. В основі сюжету, твір чернівецького письменника Георгія Боти «Брати Ленківці». За задумом, головна героїня виїхала в Канаду, але повернулася на Буковину, щоб згадати традиції та звичаї (Чміль, 2024).

Варто зазначити, над аранжуванням оркестрових партитур працював заслужений артист України Микола Гакман, який водночас є керівником ансамблю народної музики «Плай», та власне створює аранжування колективу. До складу ансамблю входять музиканти, що грають на скрипці, акордеоні, цимбалах, контрабасі, кларнеті та сопілці. Для надання виступам унікального звучання та підкреслення місцевого колориту, в концертах використовуються традиційні старовинні інструменти окарина, най, дводенцівка, тилинка, кавал, саксофон та різновиди сопілки.

Репертуар колективу охоплює багатогранну палітру фольклору різних народів, що проживають на Буковині, зокрема українського, гуцульського, румунського, польського, а також інших етнічних традицій. В його доробку понад сотню різноманітних музичних композицій.

Ансамбль активно гастролює, представляючи свою творчість у Франції, Німеччині, Люксембурзі, Польщі, Голландії, Румунії. Колектив не лише зберігає автентичне звучання, а й сприяє розвитку нових художніх форм та стилів, здійснюючи експериментальні пошуки, що включають варіативність інструментального складу, залучення солістів і танцюристів, а також репертуарний синтез фольклорних традицій. Важливим аспектом його діяльності є міжкультурний обмін, реалізований через творчі проєкти та міжнародні гастрольні турне (Мокрогуз 2023: 60).

Академічний камерний хор «Чернівці» було реорганізовано у 2003 році на основі камерного хору Чернівецької філармонії, що існував з 1993 року. Художнім керівником та диригентом колективу стала Надія Селезньова, випускниця Національної музичної академії України ім. П. Чайковського, а концертмейстером – Лілія Холоменюк.

Репертуар хору включає твори української та світової класики, акапельну духовну та світську музику різних епох – від старовинної монодії до авангардних композицій сучасних авторів. Колектив виконує як класичні, так і сучасні обробки українських народних пісень, а також хорову музику різних народів світу. В його творчому доробку присутні естрадні та джазові аранжування хорових творів.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності хору є популяризація творчості буковинських композиторів. У співпраці з академічним симфонічним оркестром було реалізовано прем'єри низки вокально-симфонічних творів як буковинських, так і українських композиторів та представників української діаспори. Колектив продовжує збагачувати хорове мистецтво, зберігаючи традиції та відкриваючи нові творчі горизонти (Чернівецька …).

У творчому доробку хору цикли ексклюзивних музично-поетичних програм «Музика мого міста» у співпраці з сучасними буковинськими композиторами Олександром та Оленою Чмут, М. Довганичем, Л. Затуловським та поетами Т. Севернюк, М. Бучком, А. Поповчук. Безперечно, програми містять твори буковинських митців С. Воробкевича, Є. Мандичевського, К. Мікулі, А. Кушніренка, Й. Ельгісера, Ю. Гіни, В. Михайлюка, В. Івасюка, С. Сабадаша та ін.

Естрадно-духовогий оркестр «Буковина» під керівництвом заслуженого працівника культури України, диригента Георгія Новаковського з перших днів творчої роботи у структурі обласної філармонії проявив себе високопрофесійним колективом. Вражає різнобарвна палітра концертних програм та розлогий репертуар (світові хіти, саундтреки з улюблених фільмів, молдовські замальовки та музичні твори українських композиторів). Участь солістів-вокалістів, бек-вокалу та хореографічної групи додає особливого звучання його програмам. Оркестр активно бере участь у міських, обласних та міжнародних фестивалях духової музики та марш-парадах духових оркестрів Чернівецької області, а також гастролює за кордоном (Мокрогуз, 2023: 60).

Нашу увагу привертає концертна діяльність академічного камерного оркестру «Capriccio», скрипкового дуету у складі Павла Чеботова та Людмили Шапко, концертної групи «Музична просвіта», дуету «Писанка», солістів-виконавців Олени Урсуляк, Володимира Фісюка, Богдана Зайцева-Чебана, Світлани Бардаус та ін., які тримають високий рівень культурної спадщини області.

Висновки. Чернівецька обласна філармонія ім. Д. Гнатюка – важливий культурний центр, в стінах якої відбуваються різноманітні культурно-мистецькі заходи, концерти та проекти, які відображають не лише локальні, а й міжнародні культурні взаємовпливи. Процеси жанрового синтезу та експериментальних форм, таких як поєднання традиційних українських та міжнародних музичних елементів, сприяють розвитку музичного мистецтва. Гастрольна співпраця та культурно-мистецька проєктна діяльність відіграють ключову роль у розширенні горизонтів, сприяють обміну досвідом між творчими колективами з різних країн посилюючи міжкультурну взаємодію та формуючи унікальне культурне середовище яке відображає розмаїття Буковини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний камерний хор «Чернівці». URL: https://www.philharmonic.cv.ua/chamber_choir
2. Каплієнко-Ілюк Ю. Музичне мистецтво Буковини. Стильові парадигми композиторської творчості XIX–XXI ст.: монографія. Чернівці: Букрек, 2020. 504 с.
3. Кушніренко А., Залуцький О., Вишпінська Я. Історія музичної культури й освіти Буковини: навч. посіб. Чернівці: Чернівецький НУ, 2011. 376 с.
4. «Крізь століття» – етномюзикл про буковинські традиції у філармонії в Чернівцях. 4 листопада 2024 року. URL: https://www.youtube.com/watch?v=m-NpbojNLos&t=1s
5. Мокрогуз І. Сучасне інструментально-оркестрове мистецтво Буковинського краю. *Аспекти історичного музикознавства: зб. наук. стат.* Харків: ХНУМ ім. І. Котляревського, 2023. Вип. 31. С. 49–64. URL: https://aspekty.kh.ua/vypusk31/aspekt_31_3_mokroguz.pdf.
6. Музичне краєзнавство Буковини: Хрестоматія / [уклад.: О. В. Залуцький]. Чернівці: Рута, 2003. Вип. 2. Мистецькі обрії Андрія Кушніренка. 112 с.
7. Норст А. Товариство сприяння музичному мистецтву на Буковині (1862–1902) / [переклад на українську мову М. Литвинюк, О. Ванкевич, А. Даскалюк]. Видавництво 21, 2022. 224 с.
8. Осипенко Я. Пограниччя культур у вимірах Буковини. *Мистецтво України в контексті інтеграції з художньою культурою Заходу : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Івано-Франківськ, 2023).* Івано-Франківськ, 2023. С. 118–124. URL: https://odpmr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/16/2023/12/zbirnyk-materialiv-vseukrainskoi-naukovo-praktychnoi-konferentsii-z-mizhnarodnoiu-uchastiu-2023-1.pdf.
9. Чернівецька обласна філармонія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0_%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%8F
10. Чміль О. Перенесли традиції буковинських сіл на сцену. У Чернівцях представлять етномюзикл «Крізь століття». 2024. URL: https://suspilne.media/chernivtsi/879815-perenesli-tradicii-bukovinskih-sil-na-scenu-u-cernivcah-predstavlat-etnomuzikl-kriz-stolitta
11. Ярошенко І. Мистецтвом встелені шляхи. А. М. Кушніренко – диригент, композитор, педагог. Чернівці: Прут, 2004. 220 с.

REFERENCES

1. Akademichnyi kamernyi khor «Chernivtsi» [Academic chamber choir «Chernivtsi»]. URL: https://www.philharmonic.cv.ua/chamber_choir [in Ukrainian].
2. Kaplienko-Iliuk, Yu. (2020). Muzychne mystetstvo Bukovyny [Musical Art of Bukovyna]. Stylovi paradyhmy kompozytorskoi tvorchosti XIX–XXI st.: monohrafiia. Chernivtsi: Bukrek. 504 s. [in Ukrainian].
3. Kushnirenko, A., Zalutskyi, O., Vyshpinska, Ya. (2011). Istoriia muzychnoi kultury y osvity Bukovyny [History of Musical Culture and Education in Bukovyna]. *navch. posib.* Chernivtsi: Chernivetskyi NU. 376 s. [in Ukrainian].
4. *«Kriz stolittia» – etnomiuzykl pro bukovynski tradytsii u filarmonii v Chernivtsiakh* (2024) [«Through the Centuries» – an ethno-musical about Bukovinian traditions at the Philharmonic in Chernivtsi]. ***4 lystopada.*** URL: https://www.youtube.com/watch?v=m-NpbojNLos&t=1s [in Ukrainian].
5. Mokrohuz, I. (2023). Suchasne instrumentalno-orkestrove mystetstvo Bukovynskoho kraiu [Modern Instrumental and Orchestral Art of the Bukovyna Region]. Aspekty istorychnoho muzykoznavstva: zb. nauk. stat. Kharkiv: KhNUM im. I. Kotliarevskoho, 2023. Vyp. 31. Pp. 49–64. URL: https://aspekty.kh.ua/vypusk31/aspekt_31_3_mokroguz.pdf [in Ukrainian].
6. Muzychne kraieznavstvo Bukovyny: Khrestomatiia (2003) [Musical Local History of Bukovina: A Reader] */ [uklad.: O. V. Zalutskyi].* Chernivtsi: Ruta. Vyp. 2. Mystetski obrii Andriia Kushnirenka. 112 s. [in Ukrainian].
7. Norst, A. (2022). *Tovarystvo spryiannia muzychnomu mystetstvu na Bukovyni (1862–1902)* [Society for the Promotion of Musical Art in Bukovina (1862–1902)] */ [pereklad na ukrainsku movu M. Lytvyniuk, O. Vankevych, A. Daskaliuk].* Vydavnytstvo 21. 224 s. [in Ukrainian].
8. Osypenko, Ya. (2023). Pohranychia kultur u vymirakh Bukovyny [Borderland of cultures in the dimensions of Bukovyna]. Mystetstvo Ukrainy v konteksti intehratsii z khudozhnoiu kulturoiu Zakhodu: zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu (Ivano-Frankivsk, 2023). Ivano-Frankivsk, 2023. Pp. 118–124. URL:https://odpmr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/16/2023/12/zbirnyk-materialiv-vseukrainskoi-naukovo-praktychnoi-konferentsii-z-mizhnarodnoiu-uchastiu-2023-1.pdf [in Ukrainian].
9. *Chernivetska oblasna filarmoniia* [Chernivtsi Regional Philharmonic]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0_%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%B0%D1%80-%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%8F [in Ukrainian].
10. Chmil, O. (2024). Perenesly tradytsii bukovynskykh sil na stenu. U Chernivtsiakh predstavliat etnomiuzykl «Kriz stolettia» [They brought the traditions of Bukovina villages to the stage.The ethnomusical «Through the Centuries» will be presented in Chernivtsi]. URL: https://suspilne.media/chernivtsi/879815-perenesli-tradicii-bukovinskih-sil-na-scenu-u-cernivcah-predstavlat-etnomuzikl-kriz-stolitta [in Ukrainian].
11. Yaroshenko I. (2004). Mystetstvom vsteleni shliakhy. A. M. Kushnirenko – dyryhent, kompozytor, pedahoh [Art pave the way. A. M. Kushnirenko – conductor, composer, teacher]. Chernivtsi: Prut. 220 s. [in Ukrainian].

УДК 004.92:398.41
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-19

Оксана ПАСЬКО,
orcid.org/0000-0002-0729-5521
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри дизайну
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
(Київ, Україна) paskoo012218@gmail.com

Зоя МАЛАХОВА,
orcid.org/0009-0000-4818-1873
магістриня кафедри дизайну
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
(Київ, Україна) zara.xeon0@gmail.com

Вячеслав МОРГУН,
orcid.org/0009-0004-8256-1385
магістр кафедри дизайну
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
(Київ, Україна) v.morgun.psy@gmail.com

3D-ВІЗУАЛІЗАЦІЯ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА УКРАЇНСЬКУ ДЕМОНОЛОГІЮ

У статті досліджено нові можливості вивчення української демонології за допомогою сучасних 3D-технологій. Розглянуто методи використання 3D-моделювання для створення візуальних образів демонологічних персонажів, які відіграють важливу роль в українській міфології. Обґрунтовано, що 3D-візуалізація дозволяє значно розширити потенціал досліджень і збереження етнокультурної спадщини. Це дає можливість створювати реалістичні моделі духів і демонів, які описуються у фольклорі та народних переказах.

Сучасні 3D-технології забезпечують високий рівень деталізації персонажів, включаючи їхні зовнішні та характерні особливості, які ґрунтуються на фольклорних джерелах. Це дає змогу візуалізувати складні символічні образи, які раніше були доступні лише через усні або текстові джерела. Висока реалістичність таких моделей дозволяє більш детально досліджувати етнографічні та міфологічні аспекти української демонології.

3D-візуалізація сприяє впровадженню нових підходів у дослідницьких галузях, таких як фольклористика, етнографія та історія мистецтв. Це відкриває нові можливості реконструювати різні демонологічні образи, як-от русалок, лісовиків, мавок та інших істот, що дає змогу розглянути їхній культурний контекст із нової точки зору.

Інтеграція 3D-моделювання розширює горизонти застосування фольклорних мотивів у таких сферах, як освіта, культурний туризм та мультимедійні виставки. Обґрунтовано, що створення віртуальних експозицій на основі 3D-візуалізації робить українські міфологічні образи доступними для широкої аудиторії.

Завдяки поєднанню українських фольклорних уявлень із сучасними 3D-технологіями демонологічні персонажі набувають нових смислових відтінків. Такий підхід не лише сприяє збереженню української культурної спадщини, але й робить її більш привабливою та зрозумілою для сучасного покоління, допомагаючи їй здобути визнання на міжнародному рівні.

Ключові слова: *3D-візуалізація, українська демонологія, фольклор, моделювання, етностиль, стилізація, інновації, сучасні технології, міфологія, візуальні ефекти, дизайн.*

Oksana PASKO,
orcid.org/0000-0002-0729-5521
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Design Department
Open International University of Human Development "Ukraine"
(Kyiv, Ukraine) paskoo012218@gmail.com

Zoya MALAKHOVA,
orcid.org/0009-0000-4818-1873
Master's student at the Design Department
Open International University of Human Development "Ukraine"
(Kyiv, Ukraine) zara.xeon0@gmail.com

Vyacheslav MORGUN,
orcid.org/0009-0004-8256-1385
Master's student at the Design Department
Open International University of Human Development "Ukraine"
(Kyiv, Ukraine) v.morgun.psy@gmail.com

3D VISUALIZATION: UKRAINIAN DEMONOLOGY NEW PERSPECTIVE

The article explores new possibilities for studying Ukrainian demonology using modern 3D technologies. It examines methods of utilizing 3D modeling to create visual representations of demonological characters, which play an important role in Ukrainian mythology. It is substantiated that 3D visualization significantly expands the potential for research and preservation of ethnocultural heritage. This approach allows for the creation of realistic models of spirits and demons described in folklore and folk tales.

Modern 3D technologies provide a high level of detail for characters, including their external and distinctive features based on folklore sources. This makes it possible to visualize complex symbolic images that were previously available only through oral or textual sources. The high realism of such models allows for a more detailed exploration of the ethnographic and mythological aspects of Ukrainian demonology.

3D visualization promotes the introduction of new approaches in research fields such as folklore studies, ethnography, and art history. It opens up new possibilities for reconstructing various demonological images, such as rusalkas, leshy, mavkas, and other beings, enabling the examination of their cultural context from a new perspective.

The integration of 3D modeling broadens the horizons of applying folklore motifs in fields such as education, cultural tourism, and multimedia exhibitions. It is substantiated that the creation of virtual exhibitions based on 3D visualization makes Ukrainian mythological images accessible to a wide audience.

By combining Ukrainian folklore concepts with modern 3D technologies, demonological characters acquire new shades of meaning. This approach not only contributes to the preservation of Ukrainian cultural heritage but also makes it more attractive and comprehensible to the modern generation, helping it gain recognition on the international level.

Key words: *3D visualization, Ukrainian demonology, folklore, modeling, ethnic style, stylization, innovations, modern technologies, mythology, visual effects, design.*

Постановка проблеми. Основна проблема, що розглядається в цій темі, полягає в дослідженні можливостей сучасних 3D-технологій для відтворення та інтерпретації української демонології. Ця проблема виникла через нагальну потребу зберігати і популяризувати українську культурну спадщину в цифровому просторі, де традиційні міфи й образи мають великий потенціал для інтеграції в різні сфери, такі як мистецтво, освіта та розваги. Однак для їх ефективної передачі необхідно використовувати новітні технології та інноваційні методи. Стаття досліджує, як 3D-візуалізація може стати інструментом для створення віртуальних образів демонологічних персонажів, спрямованим на залучення молодої аудиторії до вивчення культурних традицій та спадщини.

Аналіз досліджень. На сьогодні існує значна кількість наукових досліджень, присвячених використанню 3D-візуалізації в культурних і мистецьких контекстах, але застосування цих технологій у дослідженні української демонології ще не є широко дослідженим. Наприклад, у статті Ятищук О. акцентує на тому, наскільки важливими краще зрозуміти історичний контекст української демонології (Ятищук О., 2011).

Соболєва О. в своїй статті розкриває великий спектр тем, пов'язаних з українським світоглядом, від міфології до сучасних вірувань. Авторка досліджує, як українці представляли собі структуру світу, походження Всесвіту та місце людини в ньому (Соболєва О., 2021).

Праця Вільяма Вогана «Цифрове моделювання» є цінним методологічним ресурсом для фахівців, що займаються створенням тривимірних моделей у різних сферах. Книга акцентує увагу на професійному моделюванні як фундаментальній основі для будь-якого 3D-проекту. Цей підхід є особливо важливим у контексті дослідження демонології, де точність та деталізація візуальних образів мають вирішальне значення для наукової достовірності. Важливою особливістю книги є її програмно-нейтральний підхід. Автор розглядає базові принципи та концепції 3D-моделювання, які є універсальними до різних програмних плат-

форм, таких як 3ds Max, LightWave 3D, Maya, Modo, Silo, XSI та ZBrush. Це дозволяє дослідникам використовувати ті інструменти, які найкраще відповідають їхнім потребам та завданням (William Vaughan, 2012).

Книга Айзека Керлоу «The Art of 3D Computer Animation and Effects» є фундаментальним посібником для фахівців у сфері комп'ютерної анімації. У ній висвітлюються основи тривимірної графіки, техніки створення анімаційних ефектів та методи їх застосування в кіноіндустрії, відеоіграх та мультимедійному виробництві. Видання охоплює ключові аспекти створення реалістичних персонажів, спецефектів і візуалізацій, надаючи практичні рекомендації для досягнення професійного рівня у сфері 3D-анімації (Isaac V. Kerlow, 2009).

Метою статті є дослідження можливостей застосування 3D-візуалізації для вивчення, інтерпретації та популяризації української демонології. Основна увага зосереджена на тому, як сучасні технології сприяють глибшому розумінню української народної міфології та фольклору через створення тривимірних моделей демонологічних персонажів. Окрему увагу в статті приділено можливостям 3D-технологій у збереженні культурної спадщини та залученні молоді до вивчення традиційних українських вірувань.

Виклад основного матеріалу. Українська земля, сповнена таємниць та містичних легенд, здавна чарувала мандрівників та дослідників. Її багатий фольклор, міфологія та вірування стали джерелом натхнення для багатьох художників, письменників та митців. Одним із цікавих напрямків сучасного використання української демонології є її інтеграція у 3D моделювання. Завдяки сучасним технологіям створення за допомогою комп'ютерних програм, графічні образи персонажів, ми можемо перенести українських духів у віртуальний простір, зберігаючи при цьому їхню автентичність та етнічний колорит.

Українська демонологія являє собою систему окультних уявлень українців, що досліджує міфічних істот, духів та інші надприродні сутності, які відіграють важливу роль у культурі. Ця тема охоплює широкий спектр персонажів – від доброзичливих і захисних до зловісних та небезпечних. Незважаючи на прийняття християнства, демонологічні образи збереглися в народній свідомості, адаптувавшись та інтегрувавшись у нові релігійні концепції. Книга Володимира Галайчука «Українська міфологія» є ґрунтовним дослідженням вірувань, легенд та міфологічних уявлень українського народу. У ній детально розглядаються ключові образи, такі як боги, духи, демонічні істоти та ритуали, які формували світогляд українців протягом століть. Автор вивчає походження та розвиток цих уявлень, їхній зв'язок із природою, народними обрядами та традиціями. Окрема увага приділяється впливу міфології на культуру, фольклор і повсякденне життя, а також її адаптації в сучасному мистецтві та літературі (Галайчука В., 2016).

Тему української демонології також висвітлює Ольга Соболєва у своїй статті «Світоглядні явища та народна демонологія українців». Авторка розглядає світогляд українців як мозаїчну систему вірувань, що включає аграрну магію, культ предків і вплив християнства. Ці прояви формуються на основі традиційних вірувань і обрядів, які відображаються в різних аспектах життя, таких як фольклор, свята й народна медицина. У статті також висвітлюються магічні практики та ритуали, які застосовувалися для захисту від злих сил і покращення добробуту. Важливими персонажами є знахарі та інші «непрості» люди, які володіли магічними знаннями (Соболєва О., 2021).

Українські обереги часто містять символічні зображення, що асоціюються зі стихіями природи, тваринами, рослинами та різними аспектами повсякденного життя. Вони слугують потужними захисними знаками, що використовуються для відвернення негативної енергії та залучення вдачі. Символи, такі як сонце, квіти, криниця чи птахи, здавна вважаються оберегами, що приносять щастя та захист. Сучасні технології дозволяють відтворювати ці традиційні елементи у форматі 3D-моделей, які можуть використовуватися як аксесуари для персонажів або декоративні елементи в одязі чи інтер'єрі. Так наприклад, автори Віктор Шостак та Павельчук Богдана розглядають у своїй статті «Культурні коди вишивки Західного Полісся» зазначають: «Однією з характерних рис стародавньої вишивки була її лаконічна завершеність. Кожна деталь мала своє значення і була частиною спеціального «письменства» вишивок. Тому серед гуцульських вишивальниць було звичайно говорити: «Я таку сорочку випишу», оскільки зображення тварин, людей, зірок, рослин і т. д. були «виписані» в орнаментах. Культурні коди – це система умовних позначень, символів, знаків, які є притаманними певній культурі та несуть в собі певні значення, зрозумілі для носіїв цієї культури» (Шостак В., 2024: 21).

Українська вишивка виділяється неповторними візерунками та багатою кольоровою гамою, що робить її унікальним надбанням культури. Вона відображає традиційні мотиви, символи та регіональні особливості, будучи важливою складовою національного одягу українців. У тезах

Марії Новосад «Українська символіка в національній вишивці» досліджується значення та роль символічних елементів у традиційній українській вишивці. Авторка аналізує значення кольорів у вишивці: червоний, наприклад, символізує любов і захист, зелений – молодість і природу, чорний – пам'ять і землю. Значна увага приділяється регіональним особливостям вишиваних узорів, їхньому зв'язку з природою, міфологічними уявленнями та захисними функціями. Марії Новосад акцентує увагу на тому, що українська вишивка є не лише декоративним мистецтвом, але слугує оберегом та засобом збереження культурної спадщини (Новосад М., 2021).

Українська демонологія та вірування є цінним культурним надбанням, яке завдяки сучасним технологіям може бути ефективно інтегроване в цифровий простір. Використання 3D моделювання дозволяє зберегти міфологічних образів, оберегів і символів, водночас адаптуючи їх для сучасного застосування в різних галузях – від дизайну до медіа. Традиційні елементи, такі як символіка вишивки та обереги, можуть бути перенесені у віртуальне середовище без втрати свого етнічного та культурного значення.

Використання кольорової палітри у 3D-моделях не лише робить їх візуально привабливими, але й додає атмосфери автентичності та містичності. Наприклад, синій – це колір символізує небо, воду, вічність та духовність. В 3D-моделях його можна використовувати для створення атмосфери спокою, глибини та містицизму. Жовтий – символ сонця, пшеничного поля, світла, тепла та радості. В 3D-моделях він може використовуватися для підкреслення позитивних емоцій, оптимізму та надії. Поєднання різних кольорів у етно стилі української демонології може створювати різноманітні емоції. Наприклад, 3D-модель русалки, одягненої в синю сукню з жовтими візерунками, може символізувати єднання з водною стихією, чистоту та таємничість. Або модель чорта, оточеного червоним полум'ям, може передавати відчуття небезпеки та містичної сили. Наприклад, у фільмі «Мавка. Лісова пісня» 3D-моделі персонажів мають виразний національний колорит: вишуканий одяг у стилі українського вишивання, виразні візерунки, символіка та атрибутика, що відображають українські традиції.

Такі візуальні елементи стають можливими завдяки сучасним технологіям, зокрема 3D-візуалізації. 3D visualisation – це процес створення тривимірних зображень або анімацій за допомогою комп'ютерного програмного забезпечення.

Завдяки розвитку технологій 3D, зокрема в галузі комп'ютерної графіки та анімації, створили інструментарій для дослідження та інтерпретації культурних явищ, включаючи українську демонологію. В цьому контексті, внесок Еда Кетмулла, піонера комп'ютерної графіки та співзасновника Pixar Animation Studios, є важливим. Дослідження, представлене в статті «The Imaginer» (Continuum, Університет Юти), демонструє ключові етапи розвитку комп'ютерної графіки та анімації, пов'язані з діяльністю Е. Кетмулла. Його ранні роботи в Університеті Юти, зокрема створення одного з перших цифрових анімаційних фільмів, заклали фундамент для подальших інновацій в цій галузі. Розробка алгоритмів та інструментів, що стали стандартами, є важливим методологічним внеском Е. Кетмулла. Ці технології, зокрема RenderMan, дозволили досягти високого рівня реалізму та деталізації у створенні тривимірних зображень. Застосування цих технологій у дослідженні української демонології дозволяє створювати візуально достовірні реконструкції демонологічних персонажів та міфологічних сцен, базуючись на історичних та фольклорних джерелах (Kelley J.P. Lindberg, 2013).

Стаття "How the Computer Graphics Industry Got Started at the University of Utah" (IEEE Spectrum) надає цінний історичний огляд індустрії комп'ютерної графіки, підкреслюючи роль Університету Юти як ключового центру інновацій. Цей історичний контекст є важливим для розуміння сучасних можливостей 3D-візуалізації в дослідженні української демонології.

Ранні дослідження в Університеті Юти, зокрема створення Айвеном Сазерлендом програми Sketchpad, стали основою для розвитку графічних інтерфейсів та інтерактивної комп'ютерної графіки. Цей принцип інтерактивності є важливим для сучасних 3D-редакторів та програм для візуалізації, які дозволяють дослідникам створювати, змінювати та досліджувати тривимірні моделі. Розробка алгоритмів рендеринг та моделювання стала фундаментом для створення реалістичних зображень. Ці алгоритми, вдосконалені протягом десятиліть, дозволяють сьогодні створювати деталізовані 3D-моделі демонологічних персонажів з урахуванням історичних та фольклорних описів.

Вплив цих ранніх розробок на сучасну індустрію комп'ютерної графіки, зокрема на відеоігри, анімацію та візуалізацію даних, є незаперечним. Саме завдяки цим досягненням стало можливим створення складних 3D-сцен та анімацій, що дозволяє сьогодні візуалізувати міфологічні сюжети та відтворювати уявлення про демонологічних істот (IEEE Spectrum, 2023).

З розвитком обчислювальної техніки та програмного забезпечення, особливо у 2000-х роках з появою потужних графічних процесорів та технологій рендерингу в реальному часі, 3D-візуалізація стала доступною для широкого кола дослідників. Це дозволило створювати все більш деталізовані та реалістичні тривимірні моделі, що є критично важливим для візуалізації складних демонологічних образів, описаних у фольклорних джерелах та етнографічних матеріалах.

Сучасні тенденції розвитку 3D, такі як інтеграція з технологіями віртуальної (VR) та розширеної (AR) реальностей, відкривають нові перспективи для дослідження української демонології. VR дозволяє створювати інтерактивні віртуальні середовища, що відтворюють міфологічні світи та обряди, забезпечуючи ефект занурення та сприяючи глибшому розумінню контексту демонологічних уявлень. AR, у свою чергу, дозволяє інтегрувати віртуальні 3D-об'єкти в реальний світ, що може бути використано для створення інтерактивних експозицій в музеях та культурних центрах, де відвідувачі зможуть побачити візуалізації демонологічних персонажів у звичному для них просторі.

Важливим аспектом є також розвиток онлайн-платформ для спільної роботи над 3D-проектами та обміну ресурсами. Це сприяє колаборації між дослідниками різних спеціальностей – фольклористами, етнографами, істориками, мистецтвознавцями та фахівцями з комп'ютерної графіки – що є необхідним для створення комплексних та науково обґрунтованих візуалізацій. Впровадження алгоритмів штучного інтелекту та машинного навчання також сприяє автоматизації процесів моделювання та анімації, що дозволяє дослідникам зосередитися на аналітичній роботі та інтерпретації отриманих результатів.

Реалізація етностилю в 3D-моделювання – це процес створення тривимірних моделей, що відображають культурні особливості певного народу через використання традиційних елементів, мотивів та стилістики. Створення 3D-реконструкцій традиційних українських обрядів, пов'язаних з демонологічними віруваннями, таких як Купальські свята, колядування, щедрування, весільні обряди, поховальні обряди тощо. Це дозволить відтворити атмосферу та контекст цих обрядів, зрозуміти їхнє значення та символіку. Або створення коротких анімаційних роликів, що демонструють поведінку та взаємодію демонологічних персонажів з людьми. Це дозволить оживити міфи та легенди, зробити їх більш зрозумілими та цікавими для широкої аудиторії. Наприклад, можна створити анімацію про зустріч людини з Лісовиком у лісі або про нічні витівки Домовика.

Ключовими етапами цього процесу є:

1. Дослідження культурної спадщини. Перш за все, необхідно глибоко вивчити особливості мистецтва, архітектури та фольклору обраної культури. Включає в собі аналіз історичних джерел, наукових праць, народних оповідей і легенд.

2. Розробка концептуальної візуалізації. На основі отриманих знань створюються первинні концепти – ескізи, що деталізують вигляд об'єктів, зокрема одягу, архітектури чи побутових предметів.

3. Створення 3D-моделей. Наступний крок – безпосереднє моделювання об'єктів у 3D за допомогою програмного забезпечення, такого як Blender чи Maya.

4. Текстурування. Після створення моделі відбувається накладання текстур, де використовуються автентичні кольори, узори та матеріали.

5. Анімація та освітлення. Завершальний етап – налаштування освітлення для створення відповідної атмосфери та анімація моделей.

Висновок. Дослідження 3D-візуалізації української демонології показало, що сучасні технології значно розширюють можливості для вивчення та презентації народної міфології й фольклору. Застосування 3D-моделювання дозволяє відтворювати зовнішній вигляд і характеристики міфологічних персонажів, що згадуються у народних оповіданнях і легендах, забезпечуючи більш наочне та глибоке розуміння традиційних уявлень. Цей підхід сприяє збереженню й популяризації культурної спадщини, одночасно залучаючи молодь до вивчення українських традицій. Інтеграція 3D-технологій відкриває нові перспективи для дослідження та інтерпретації фольклору, а також забезпечує його використання у сфері освіти, мистецтва й культурного туризму. Таким чином, 3D-візуалізація є інноваційним інструментом, який підтримує як збереження, так і популяризацію української культурної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галайчук В. *Українська міфологія.* Харків: КСД, 2016. 288 с.

2. Новосад М. Українська символіка в національній вишивці. *Україно моя вишивана: етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки. Зб. тез II Міжнародної онлайн-конференції, 20 травня 2021 р*. Київ: Педагогічна думка, 2021. С. 74–77.

3. Соболєва О. Світоглядні уявлення та народна демонологія українців. *Музей Івана Гончара.* 2021. URL: https://honchar.org.ua/blog/svitoglyadni-uyavlennya-ta-narodna-demonologiya-ukrayintsiv-i148

4. Шостак В., Павельчук Б. Культурні коди вишивки Західного Полісся. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2024. Випуск 73. Ч. 2. С. 18–24.

5. Ятищук О.В. Народна демонологія як елемент етнографічних досліджень В. Гнатюка. *Україна–Європа–Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Випуск 6–7. С. 260–268.

6. How the Computer Graphics Industry Got Started at the University of Utah. *IEEE Spectrum.* 2023. URL: https://spectrum.ieee.org/history-of-computer-graphics-industry

7. Hudson M. Modular real-time high resolution 3D character development for Unreal Engine. *Aalto University*. 2023. 87 p. URL: https://aaltodoc.aalto.fi/items/2684450a-f35e-4ead-a30d-58b42215bfb1

8. Kerlow I.V. *The Art of 3D Computer Animation and Effects: 4th Edition*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2009. 432 p.

9. Kelley J.P Lindberg. The Imaginer. *Continuum.* 2013. URL: https://continuum.utah.edu/features/the-imaginer/

10. Vaughan W. *Digital Modeling.* New Riders, USA, 2011. 432 p.

REFERENCES

1. Halaychuk V. (2016). *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian Mythology]. Kharkiv: KSD. 288 p. [in Ukrainian].

2. Novosad M. (2021). Ukrainska symvolika v natsionalnii vyshyvtsi [Ukrainian Symbolism in National Embroidery]. *Ukraino moia vyshyvana: etnokulturnyi ta osvitno-vykhovnyi potentsial ukrainskoi vyshyvanky. Zb. tez II Mizhnarodnoi onlain-konferentsii, may 20, 2021.* Kyiv: Pedahohichna dumka. Pp. 74–77. [in Ukrainian].

3. Sobolieva O. (2024). Svitohliadni uiavlennia ta narodna demonolohiia ukraintsiv. [Worldview Beliefs and Folk Demonology of Ukrainians]. *Muzei Ivana Honchara.* URL: https://honchar.org.ua/blog/svitoglyadni-uyavlennya-ta-narodna-demonologiya-ukrayintsiv-i148 [in Ukrainian].

4. Shostak V., Pavelchuk B. (2024). Kulturni kody vyshyvky Zakhidnoho Polissia [Cultural Codes of Embroidery of Western Polissia]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* Vypusk 73(2). Pp. 18–24. [in Ukrainian].

5. Yatyshchuk O.V. (2011). Narodna demonolohiia yak element etnohrafichnykh doslidzhen V.Hnatiuka [Folk Demonology as an Element of V.Hnatiuk's Ethnographic Research]. *Ukraina–Ievropa–Svit: Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny.* Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. Vypusk 6–7. Pp. 260–268. [in Ukrainian].

6. How the Computer Graphics Industry Got Started at the University of Utah. (2023). *IEEE Spectrum.* URL: https://spectrum.ieee.org/history-of-computer-graphics-industry

7. Hudson M. (2023). Modular real-time high resolution 3D character development for Unreal Engine. *Aalto University.* 87 p. URL: https://aaltodoc.aalto.fi/items/2684450a-f35e-4ead-a30d-58b42215bfb1

8. Kerlow I.V. (2009). *The Art of 3D Computer Animation and Effects: 4th Edition.* Hoboken: John Wiley & Sons. 432 p.

9. Kelley J.P. Lindberg. (2013). The Imaginer. *Continuum.* URL: https://continuum.utah.edu/features/the-imaginer/

10. Vaughan W. (2011). *Digital Modeling.* New Riders, USA. 432 p.

УДК 721.012-025.14
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-20

Юліана ПЕТРОВСЬКА,
orcid.org/0000-0001-8519-7065
кандидат архітектури,
доцент кафедри дизайну та основ архітектури
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) yuliana.r.petrovska@lpnu.ua

ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЕКТУВАННІ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Розкрито тему викликів сьогодення, пов'язаних із умовами військового стану в Україні, котрі безпосередньо впливають на тематику дипломного проектування предметно-просторового середовища у вищих навчальних закладах, зокрема на кафедрі дизайну та основ архітектури Національного університету «Львівська політехніка». Студенти щораз активніше загостюють увагу на проектуванні інтер'єрів громадських закладів, пов'язаних із соціальною складовою. Молоде покоління миттєво реагує на суспільні запити, втілюючи їх у предметне середовище чи загальноміські простори. В дизайні загострюється безліч соціальний тем, зокрема формування інтер'єру тимчасового модульного житла внаслідок збільшення кількості внутрішньо-переміщених осіб всередині країни, дизайн інтер'єру центрів психотерапевтичної допомоги для усіх верств населення, формування безбар'єрного середовища, а також вирішення питання меморіалізації – створення об'єктів пам'яті військових у громадських міських просторах.

У даній статті висвітлено чинники впливу та засоби в дизайні предметно-просторового середовища об'єктів соціальної інфраструктури та впровадження в міських громадських просторах об'єктів пам'яті, через аналіз викликів сьогодення (на прикладі виконаних студентами робіт в межах дипломного проектування). Зосереджено увагу на дизайні інтер'єру тимчасового житла, що враховує функціональні та ергономічні характеристики, художні рішення, естетику, мобільність меблів та обладнання для оптимального використання обмеженого простору та варіативності середовища.

Окреслено вимоги до формування безбар'єрного предметно-просторового середовища громадських будівель з використанням принципів універсального дизайну. Визначено засоби формування дизайну інтер'єрів реабілітаційних центрів, що спрямовані на підтримку інклюзивності, соціалізації пацієнтів, створення простору для фізичного, емоційного та соціального відновлення, шляхом формування цілісного художнього образу з дотримання світлового комфорту, стриманих колористичних рішень та композиційної узгодженості форм.

Ключові слова: *дизай середовища, дизайн інтер'єру, предметний дизайн, інформаційний дизайн, об'єкти соціальної інфраструктури, універсальний дизайн, громадські простори.*

Yuliana PETROVSKA,
orcid.org/0000-0001-8519-7065
PhD,
Associate Professor at the Department of Design and Architecture Fundamentals
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) yuliana.r.petrovska@lpnu.ua

MODERN CHALLENGES OF THE TRAINING DESIGN OF THE SUBJECT AND SPATIAL ENVIRONMENT

The article dwells upon challenges of the nowadays caused by the current state of martial law in Ukraine, which directly affect the subject topics of the thesis-related design of the subject and spatial environment in higher education institutions, in particular at the Department of Design and Architecture Fundamentals of Lviv Polytechnic National University. Students are increasingly focusing their attention on the design of interiors for public institutions related to a social component. The younger generation instantly responds to the social demands transforming them into the subject environment or urban public spaces. Many social issues are accentuated in the design sphere, including the interior design of temporary modular housing in view of the increasing number of internally displaced persons within the country, the interior design of psychotherapy support centres for all segments of the population, the formation of a barrier-free environment, as well as the issue of memorialization – creation of military memorials in urban public spaces.

The article highlights the factors of influence and tools of design of the subject and spatial environment of social infrastructure facilities and introduction of memorial objects into urban public spaces through the analysis of challenges of the nowadays (on the example of works completed by students as part of their thesis-related design projects). The

attention is focused on the interior design of temporary housing that takes into account functional and ergonomic characteristics, artistic solutions, aesthetics, mobility of furniture and equipment for the optimal use of limited space and environmental variability.

The author outlines requirements for the formation of a barrier-free subject and spatial environment of public buildings with the use of principles of universal design; identifies the tools of formation of the interior design of rehabilitation centres aimed at support of the inclusiveness, socialization of patients, creation of a space for physical, emotional and social recovery by means of formation of a holistic artistic image with respect to light comfort aspects, restrained colour solutions and compositional consistency of forms.

Key words: *spatial design, interior design, object design, informational design, social infrastructure facilities, universal design, public spaces.*

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах військового стану змінюються виклики та тематика пов'язана із проектуванням предметно-просторового середовища у вищих навчальних закладах. В межах курсового та дипломного проектування студенти щораз активніше загостюють увагу на розробці дизайну інтер'єру громадських закладів, пов'язаних із соціальною складовою. Молодь відчула себе свідомою частиною суспільства, що знаходиться в стані активних військових дій та миттєво реагує на виклики, втілюючи їх у предметне громадське середовище чи загальноміські простори. В дизайні інтер'єру загострюється безліч тем, зокрема формування тимчасового модульного житла внаслідок збільшення кількості внутрішньо-переміщених осіб всередині країни, дизайн інтер'єру центрів психотерапевтичної допомоги для усіх верств населення, формування безбар'єрного середовища, а також вирішення питання меморіалізації – створення об'єктів пам'яті військових у громадських міських просторах.

Аналіз досліджень. Узагальнено світовий досвід будівництва модульного житла для внутрішньо-переміщених осіб (Малік та Самойлович, 2024), а також практику спорудження такого типу поселень у Європі для українських біженців, в контексті аналізу їх планувальної структури, благоустрою території та предметного наповнення (Пекарчук, 2023). Групою науковцій здійснено аналіз сучасних тенденцій у проєктуванні тимчасового житла для внутрішньо-переміщених осіб, виявивши особливості організації предметного середовища та основні принципи проєктування задля досягнення їх психологічного і фізичного комфорту (Шмельова-Нестеренко О. та ін., 2023).

Основні теоретичні відомості що розкривають шляхи організації предметно-просторового середовища реабілітаційних центрів, використання засобів в дизайні інтер'єру окреслено в науковій публікації Гнатюк Л. та Шевель Ю. (2018). Закономірність і характер геометричних засобів формотворення, що безпосередньо впливають на психічне здоров'я та соціальний розвиток пацієнтів у медичних реабілітаційних центрах охарактеризувала дослідниця Красножон Т. (2020). Розкрито сучасні світові тенденції в основі формування інтер'єру реабілітаційного центру іпотерапії. Автори публікації Ковальська Г. та Обиночна З. характеризують дизайн інтер'єру реабілітаційного центру, враховуючи новітні інженерні рішення при проектуванні інтер'єру лікувально-оздоровчих закладів (Ковальська та Обиночна, 2018). Актуалізується у наукових розвідках також питання збереження національної ідентичності в контексті створення «місць пам'яті» задля формування національної самосвідомості, через визнання та усвідомлення усіма членами суспільства героїчного минулого українського народу (Чупрій Л. та Кан, 2020).

Мета статті – окреслити чинники впливу та засоби в дизайні предметно-просторового середовища об'єктів соціальної інфраструктури та впровадження в міських громадських просторах об'єктів пам'яті, через аналіз викликів сьогодення (на прикладі виконаних студентами робіт, в межах навчального проектування).

Виклад основного матеріалу. В умовах війни дизайнери повинні швидко адаптуватися та знаходити інноваційні способи застосування своїх компетенцій і навичок, долаючи обмеження, переосмислюючи середовище. Використання доступних ресурсів, впровадження нестандартних імпровізованих рішень, акцентування уваги на функціональності та практичності приміщення, комфорті та безпеці, втім досягаючи його естетики стали важливими в роботі дизайнерів інтер'єру. Гуманістичний дизайн стає важливим аспектом пошуку інтер'єрних рішень задля покращення життя особливо тих, хто постраждав від збройного конфлікту. Тематика такого проектування розширюється і на локальні осередки для внутрішньо-переміщених осіб, задля створення кращих умов, впроваджуючи інноваційні рішення для вирішення нагальних житлових потреб. Також у військовий час дизайнери відіграють важливу роль у збереженні пам'яті, нагадування про ціну військового конфлікту, створюючи меморіали, що слугує нагадуванням суспільству про важливість

вшанування пам'яті тих, хто загинув у цьому протистоянні (Жуков та ін., 2024).

Тимчасове модульне житло для внутрішньо-переміщених осіб. Тимчасового прихистку потребують люди в різних життєвих ситуаціях, таких як війни, катастрофи, епідемії та ін. Вони знаходять притулок у бомбосховищах та укриттях, в наметових таборах для біженців. Сьогодні постали нові виклики щодо вирішення питання встановлення контейнерного житла внаслідок російської агресії проти України та активних військових дій, оскільки збільшилась кількість вимушених внутрішньо-переміщених осіб в державі, котрі потребують житла у більш віддалених від активних бойових дій регіонах.

Тимчасові модульні будинки – це об'єкти що стають дедалі популярнішими як екологічна та доступна альтернатива традиційному житлу. Ці модулі можна адаптувати до будь-якого клімату та рельєфу місцевості, вони відносно недорогі у порівнянні зі звичайними будівлями і спорудами, легко транспортуються та збираються на місці, зазвичай поєднують в собі інновації та довговічність при експлуатації. Використовуючи прогресивний світовий досвід, інноваційні технології та матеріали, досягаються комфортні та сприятливі умови для проживання людей в даному середовищі. Розробка сучасних проектів тимчасових модулів підтверджує, що такі будинки можуть виконувати не лише функцію прихистку, але й сприяти соціальній адаптації внутрішньо-переміщених осіб та збереженню інтеграції людей у громади. Важливу роль відіграє створення спільних просторів, що сприяють соціалізації мешканців. Актуальним у таких ситуаціях є зосередженість уваги на інклюзивності та адаптації житла для маломобільних груп населення, що підвищує рівень інтеграції та психологічного комфорту внутрішньо-переміщених осіб.

Інтер'єр тимчасового житла вимагає уваги до цілої низки факторів, які необхідно враховувати при плануванні простору та розробці елементів предметного дизайну. Художні та творчі рішення в дизайні інтер'єру тимчасового житла також мають важливе значення для створення комфортної та затишної атмосфери для її мешканців.

Студенти в межах навчального та дипломного проектування розглядають методи трансформації такого типу житлових просторів, шляхом зонування, зокрема і впроваджують візуальні методи зміни простору, котрі допомагають покращити естетику та функціональність приміщення. Зосереджують також увагу на перевагах меблів що трансформуються, котрі є високо функціональними та економлять простір, вони вирізняються від стандартних, оскільки є більш різноманітними та стильними в інтер'єрі. Запропоновані дизайнерські рішення орієнтують також на швидку реалізацію проекту з урахуванням екологічності та економічної ефективності. Дизайн інтер'єру модульного житла – це пошук найбільш зручного планування та створення багатофункціонального середовища, що є актуальним сьогодні. Даний розвиток є тенденцією майбутнього, адже створення і вирішення проблеми звільнення простору від зайвих речей є одним із завдань сьогодення (рис. 1, рис. 2, рис. 3, рис. 4).

Дизайн інтер'єру центрів психотерапевтичної допомоги. Усвідомлення людьми важливості психологічного здоров'я стрімко зростає, оскільки рівень стресу часто перевищує допустимі межі. Розвиток технологій впливає на всі аспекти нашого життя, тому важливість соціально-психологічної підтримки та реабілітації стає все більш відчутною. Багато людей відчувають потребу в спілкуванні, оскільки страждають від травм, тривог, депресивних розладів. Особливо гостро ця проблема торкається українців, адже кваліфікована допомога психологів, психотерапевтів та психіатрів під час повномасштабного вторгнення стала актуальною. У складних умовах люди потребують консультацій фахівців у сфері психічного здоров'я, саме тому центри психологічної допомоги, що надають якісні послуги в Україні користуються значним попитом та є конкурентноспроможним.

В сучасному дизайні інтер'єру центрів психологічної підтримки зберігається тенденція гарантування безпеки клієнтам, зручність при пересуванні та користування просторами закладів, завдяки використанням принципів універсального дизайну для усіх груп населення. Також чітко простежується тенденція до використання сучасних дизайнерських рішень і технологій, багатофункціональних елементів в інтер'єрах, які збільшують кількість можливих сценаріїв в одному приміщенні, підвищують його функціональність для задоволення потреб різних форм терапії, враховують індивідуальні потреби клієнтів при створенні зон комфорту і приватності. Кількість природного світла в приміщенні, оптимальна площа на одного відвідувача та ергономіка робочого місця працівників – залишаються першочерговими. Тенденції в оздобленні тяжіють до світлих і натуральних матеріалів, підкреслюючи відчуття легкості та вільного простору. Дизайн інтер'єру може значно підвищити ефективність роботи закладів ментального здоров'я, ство-

Рис. 1. Крадецька С. М. «Дизайн інтер'єру тимчасового житла на основі модульних будинків для біженців», 2022 (Керівник доц. Петровська Ю. Р.)

Рис. 2. Вовк Г. Р. «Засоби дизайну інтер'єрів контейнерного житла для внутрішньо-переміщених осіб», 2023 (Керівник доц. Петровська Ю. Р.)

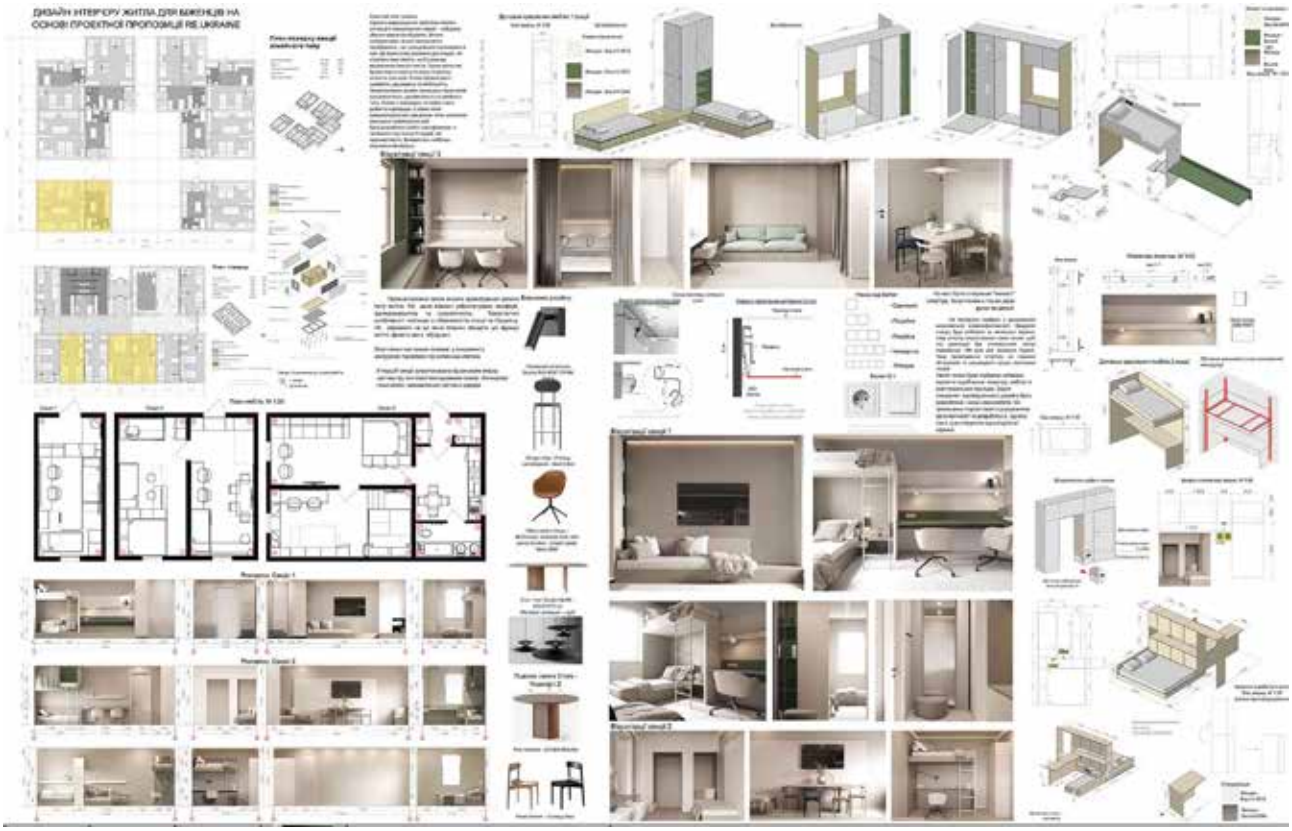

Рис. 3. Попелич Я. В. «Дизайн інтер'єру житла для біженців на основі проектної пропозиції Re. Ukraine від Balbek bureau», 2022 (Керівник доц. Березко О. В.)

Рис. 4. Гега В. В. «Дизайн тимчасових модульних будинків для людей, які втратили житло під час війни», 2024 (Керівник проф. Павлів А. П.)

рюючи середовище, яке викликає позитивні асоціації та забезпечує сприятливу атмосферу для клієнтів, що має вирішальне значення в терапевтичному процесі (рис. 5, рис. 6).

Рис. 5. Кузик Х. О. «Дизайн інтер'єру психотерапевтичного центру "INSIGHT" по вул. Лемківській у м. Львів», 2024 (Керівник доц. Петровська Ю. Р.)

Рис. 6. Кот М. П. «Дизайн інтер'єру студії соціально-психологічної реабілітації «Еден» у м. Львові», 2024 (Керівник доц. Петровська Ю. Р.)

Сучасні простори психологічних реабілітаційних центрів включають в себе індивідуальні психологічні консультації, групову терапію, психотерапевтичні тренінги та арт-терапію для покращення емоційного стану та самопочуття пацієнтів. Психотерапевтичний центр не лише втілює ідею забезпечення професійної допомоги та підтримки клієнтів у сфері ментального здоров'я, але й стає прикладом якісного, ергономічного та естетично привабливого середовища, яке відповідає вимогам сучасності з використанням українських брендів в інтер'єрі, що свідчить про соціальну відповідальність.

Дизайн такого типу предметно-просторового середовища повинен не лише втілювати ідею забезпечення професійної допомоги та підтримки клієнтів у сфері ментального благополуччя, але й стати прикладом універсального якісного, ергономічного та естетичного простору, яке відповідатиме стандартам та вимогам сучасності. Колористика в інтер'єрі, що використовується у дизайні реабілітаційних центрів відіграє важливу роль для створення сприятливого середовища. Використання природних відтінків кольорів та текстур, а також акцентованих елементів, може позитивно впливати на психологічний стан та самопочуття пацієнтів, сприяючи їхньому швидшому одужанню.

Формування безбар'єрного середовища в громадських будівлях. Доступність для маломобільних груп населення включає в себе не лише фізичну можливість безперешкодно пересуватися у предметно-просторовому середовищі, але й відчувати себе у безпеці, вільно отримувати інформацію та можливість самостійного орієнтування. Не менш важливу роль відіграє безпека ментальної складової людини. У наших реаліях, коли в час воєнного стану страждає психічне здоров'я населення, тому є подразники, які можуть провокувати у людини певні переживання, тому важливо враховувати їх в дизайні інтер'єру.

В межах навчального проектування інтер'єри громадських будівель розробляються студентами із врахуванням принципів функціональності, ефективності використання простору, безпеки та зручності, з врахуванням потреби маломобільних груп населення, що включає в себе наявність пандусів, ліфтів, поручнів, спеціальних санвузлів, дотримання нормованої ширини проходів, наявність тактильних індикаторів та інших адаптованих елементів, які дозволяють вільно пересуватися по об'єкту та користуватися його послугами. Додатково враховуються можливість наповнення середовища графічною візуальною видимою та легко читабельною інформацією для людей з різними фізичними можливостями, доступною в різних форматах, включаючи шрифт Брайля, аудіо та жестову мову, а навігація по об'єкту та прилеглої території повинна бути зрозумілою та зручною для людей з вадами зору та порушеннями опорно-рухового апарату. Цей дизайн також поширюється і на сферу комунікації, де дизайнери розробляють візуальні та друковані матеріали для підтримки зусиль з надання допомогти. Чітка, лаконічна графіка допомагає поширювати життєво важливу інформацію про правила безпеки, медичні ресурси, допомагаючи громадам ефективніше справлятися із викликами війни (Жуков та ін., 2024).

Формування об'єктів пам'яті військових. Сьогодні ми знову стикаємося із вирішенням питання меморіалізації, а саме вшанування пам'яті загиблим військовослужбовцям, які самовіддано виконували військовий обов'язок і загинули за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. Згідно Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання та Відповідно до Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», питання меморіалізації та підходів до її організації є сучасними викликами, з якими ми стикаємось щодня.

Реалізація комеморативних практики є важливим кроком у формуванні національної свідомості. У період повномасштабної війни та боротьби за територіальну цілісність, в Україні зростає потреба в функціональних, естетичних, символьних для громадськості меморіальних спорудах, котрі б органічно гармоніювали в громадських просторах, водночас виконуючи важливу соціальну та духовну функцію.

В межах навчального проектування студенти аналізують історичні аспекти та сучасні тенденції створення пам'ятних місць, як частини національної та державної ідентичності, виявляють закономірності та стилістичні прийоми в дизайні, порівнюють світовий та український досвід у їх створенні. Пропоновані конструкції, котрі формують експозиційне середовище можуть влаштовуватися у громадських місцях, зокрема у навчальних закладах, культурних і меморіальних центрах, що сприяє формуванню патріотизму, національної свідомості та суспільній єдності, залишаючи нащадкам символи гідності та пошани до героїв (рис. 7).

Висновки. Сьогодні в умовах військового стану студенти активно долучаються до проектування інтер'єрів громадського серед-

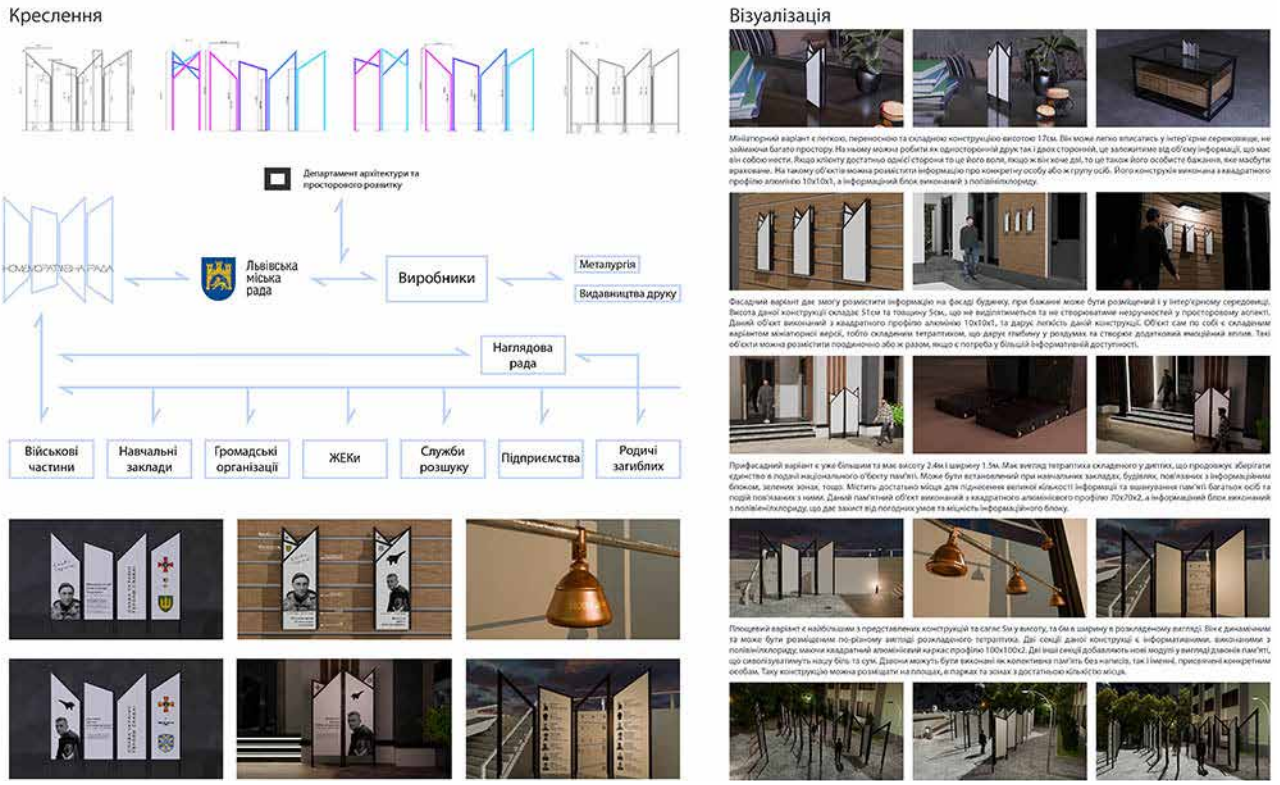

Рис. 7. Руда О. О. «Концептуальні підходи у дизайні об'єктів пам'яті військових», 2024 (Керівник проф. Павлів А. П.)

овища об'єктів соціальної інфраструктури та загальноміських просторів. В проектах загострюються теми, що стосуються формування тимчасового модульного житла внаслідок збільшення кількості внутрішньо-переміщених осіб всередині країни, дизайн інтер'єру центрів психотерапевтичної допомоги, формування безбар'єрного середовища для усіх верств населення, а також вирішення питання меморіалізації – створення об'єктів пам'яті військових у громадських міських просторах.

Дизайн інтер'єру тимчасового житла повинен враховувати функціональні та ергономічні характеристики, естетику, мобільність меблів та обладнання, що дозволяє оптимально використовувати обмежений простір, сприяючи безпечності та варіативності середовища. В процесі художнього вирішення дизайну інтер'єру тимчасового житла враховуються чинники, які впливають на естетику приміщення, зокрема колір, форма, текстура, освітлення та пропорції, а додаткові візуальні способи трансформації житлового дозволяють покращити естетичні та функціональні якості приміщення.

Концепції дизайну середовища реабілітаційних центрів спрямовані на підтримку інклюзивності, соціалізації пацієнтів, створення простору для фізичного, емоційного та соціального відновлення. Формування гармонійного художньо-образного простору в інтер'єрі відбувається шляхом дотримання світлового комфорту, стриманих колористичних рішень та композиційної узгодженості форм в дизайні предметного середовища у процесі реабілітації пацієнтів. Універсальний дизайн робить простір доступним та безпечним для осіб з різними потребами, забезпечуючи їм комфортне та безпечне перебування в середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малік Т., Самойлович В. Дизайн модульного житла для внутрішньо переміщених осіб. Актуальні проблеми сучасного дизайну: тези міжнародної науково-практичної конференції. 2024. С. 143–146.
2. Пекарчук О. Європейський підхід до будівництва модульних поселень для біженців. Містобудування та територіальне планування. 2023. Вип. 83. С. 229–238.
3. Шмельова-Нестеренко О., Косенко Д, Ганущак-Єфіменко Л., Агліуллін Р., Вишневська О., Закутенко В. Світовий досвід проєктування інтер'єру та обладнання тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб. Art and Design. Київ. 2023. Вип. 4 (24). С. 205–222.

4. Гнатюк Л., Шевель Ю. Засоби дизайну в формуванні інтер'єру реабілітаційних центрів. Актуальні проблеми сучасного дизайну: тези міжнародної науково-практичної конференції. 2018. С. 141–143.

5. Красножон Т. Геометричні засоби формування гармонійного внутрішнього середовища медичних реабілітаційних центрів. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2020. Вип. 57. С. 287–300.

6. Ковальська Г. Л., Обиночна З. Тенденції вирішення інтер'єру реабілітаційного центру іпотерапії. International Academy Journal Web of Scholar. 2018. Вип. 11(29). С. 13–18.

7. Чупрій Л., Кан Ден Сік. Комеморативні практики та політика пам'яті як чинники формування національної ідентичності. Політикус: наук. журнал. 2020. Вип. 3. С. 159–166.

8. Жуков І., Трансформація можливостей дизайнера інтер'єру в умовах війни. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20900/1/%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%95%D0%A0%D0%93%D0%86%D0%AF_2024_%D0%A2%D0%BE%D0%BC%201_%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97%201-5%20%281%29.pdf#page=168

REFERENCES

1. Malik T., Samoilovych V. (2024). Dyzain modulnoho zhytla dlia vnutrishno peremishchenykh osib. [Modular housing design for internally displaced persons] Aktualni problemy suchasnoho dyzainu: tezy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Current problems of contemporary design: theses of the international scientific and practical conference. 143–146. [in Ukrainian].

2. Pekarchuk O. (2023) Yevropeiskyi pidkhid do budivnytstva modulnykh poselen dlia bizhentsiv. [European approach to the construction of modular settlements for refugees] Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia – Urban planning and territorial planning, 83. 229–238. [in Ukrainian].

3. Shmelova-Nesterenko O., Kosenko D, Hanushchak-Yefimenko L., Ahliullin R., Vyshnevska O., Zakutenko V. (2023). Svitovyi dosvid proiektuvannia interieru ta obladnannia tymchasovoho zhytla dlia vnutrishno peremishchenykh osib. [World experience in interior design and equipment of temporary housing for internally displaced persons] Art and Design, 4(24). 205–222. [in Ukrainian].

4. Hnatiuk L., Shevel Yu. (2018). Zasoby dyzainu v formuvanni interieru reabilitatsiinykh tsentriv. [Development of an advertising poster as an actual means of adaptive visualization of social problems] Aktualni problemy suchasnoho dyzainu: tezy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Current problems of modern design: theses of the international scientific and practical conference. 141–143. [in Ukrainian].

5. Krasnozhon T. (2020). Heometrychni zasoby formuvannia harmoniinoho vnutrishnoho seredovyshcha medychnykh reabilitatsiinykh tsentriv. Geometric means of forming a harmonious internal environment of medical rehabilitation centers] Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia – Modern problems of architecture and urban planning, 57. 287–300. [in Ukrainian].

6. Kovalska H. L., Obynochna Z. (2018). Tendentsii vyrishennia interieru reabilitatsiinoho tsentru ipoterapii. [Trends in interior design of a hippotherapy rehabilitation center] International Academy Journal Web of Scholar, 11(29). 13–18. [in Ukrainian].

7. Chuppii L., Kan Den Sik. (2020) Komemoratyvni praktyky ta polityka pamiati yak chynnyky formuvannia natsionalnoi identychnosti. [Commemorative practices and politics of memory as factors in the formation of national identity] Politykus: nauk. zhurnal – Politicus: scientific journal, 3. 159–166. [in Ukrainian].

8. Zhukov I. (2023) Transformatsiia mozhlyvostei dyzainera interieru v umovakh viiny. [Transformation of the interior designer's capabilities in wartime] http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20900/1/%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%95%D0%A0%D0%93%D0%86%D0%AF_2024_%D0%A2%D0%BE%D0%BC%201_%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97%201-5%20%281%29.pdf#page=168 [in Ukrainian].

УДК 782.1.071.1Пол(477)(092)»19»(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-21

Ірина ПОЛЬСЬКА,
orcid.org/0000-0003-3546-5900
доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри теорії та історії музики
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) timchpolsk@gmail.com

ОПЕРНА ТВОРЧІСТЬ І. С. ПОЛЬСЬКОГО (ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ КОМПОЗИТОРА)

Статтю присвячено оперній творчості відомого українського композитора І. С. Польського з нагоди 100-річчя з дня його народження. Надано загальну характеристику оперної спадщини митця в контексті вітчизняної музичної культури XX ст. Мета статті – надати загальну характеристику оперної творчості композитора в культурно-історичному контексті епохи. Методами дослідження є історичний, культурологічний, біографічний, жанровий і мовно-інтонаційний.

Визначено роль опери «Терем-Теремок» як найвідомішого репрезентанта оперної творчості І. С. Польського та як найбільш успішної і популярної в світі дитячої опери, написаної українськими композиторами. Розкрито історію створення опери Польського «Терем-Теремок» в культурно-політичному контексті кінця 1940-х – початку 1950-х років. Висвітлено етапи довгого сценічного життя опери. Охарактеризовано музичну мову та композицію твору.

Висвітлено історичну основу опери І. С. Польського «Семиріччя». Окреслено особливості музичної мови твору, яка спирається на національний український та киргизький музичний фольклор. Охарактеризовано образний зміст та музичну мову опери «Герої Бресту». Підкреслено втілення в цьому творі ідей шістдесятництва, породжених політико-ідеологічними процесами кінця 50-х – початку 60-років XX ст. Визначено особливості композиторської інтерпретації в музиці опери інтонацій українського та білоруського музичного фольклору. Визначено жанрово-стильову специфіку комічних опер «Тихий ліс, або Улюбленчик» та «Браво, Кравчику!». Підкреслено органічне поєднання в цих творах ознак опери-казки, повчальної комедії та політичної сатири. Висвітлено образно-філософський зміст і жанрові особливості героїко-драматичної опери «Не забудьте, люди!». Акцентовано значення теми історичної пам'яті в творчості композитора.

У висновках узагальнено результати дослідження. Підкреслено роль творчої постаті І. С. Польського в історії вітчизняного музичного мистецтва.

Ключові слова: *музичне мистецтво, опера, балет, композиторська творчість, музична мова, І. С. Польський.*

Iryna POLSKA,
orcid.org/0000-0003-3546-5900
Habilitated Doctor of Art Criticism, Professor,
Professor at the Department of Theory and History of Music
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) timchpolsk@gmail.com

OPERA CREATIVITY OF I. S. POLSKY (TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE COMPOSER'S BIRTH)

The article is dedicated to the operatic work of the famous Ukrainian composer I. S. Polsky on the occasion of the 100th anniversary of his birth. A general description of the artist's operatic heritage is provided in the context of domestic musical culture of the 20th century. The purpose of the article is to provide a general description of the operatic work of I. S. Polsky in a cultural and historical context of the era. The research methods are historical, cultural, biographical, genre, and linguistic and intonation.

The role of the opera «Terem-Teremok» as the most famous representative of I. S. Polsky's operatic work and as the most successful and popular children's opera written by Ukrainian composers in the world is determined. The history of the creation of I. S. Polsky's opera «Terem-Teremok» in the cultural and political context of the late 1940s – early 1950s is revealed. The stages of the opera's long stage life are highlighted. The musical language and composition of this work are characterized.

The historical basis of I. S. Polsky's opera «Semirychye» is highlighted. The features of the musical language of the work, which is based on national Ukrainian and Kyrgyz musical folklore, are outlined. The figurative content and musical language of the opera «The Heroes of Brest» are characterized. The embodiment in this work of the ideas of the sixties, generated by the political and ideological processes of the late 50s and early 60s of the 20th century, is emphasized. The

features of the composer's interpretation of the intonations of Ukrainian and Belarusian musical folklore in opera music are determined. The genre and stylistic specifics of the comic operas «Silent Forest, or The Beloved» and «Bravo, Little Tailor!» has been determined. The combination of features of opera-fairy tale, educational comedy, and political satire in these works is emphasized. The figurative and philosophical content and genre features of the heroic and dramatic opera «Don't forget, People!» are highlighted. The importance of the theme of historical memory in the composer's work is emphasized.

The conclusions summarize the results of the study. The role of the creative figure of I. S. Polsky in the history of domestic musical art is emphasized.

Key words: *musical art, opera, ballet, composer's work, musical language, I. S. Polsky.*

Постановка проблеми. Провідною метою сучасного музикознавства є наукове осягнення творчого здобутку видатних українських митців, котрі здійснили значний внесок до розвитку вітчизняної музичної культури ХХ ст. Вагоме місце серед них належить постаті відомого українського композитора, члена Національної Спілки композиторів України Іллі Самойловича Польського (1924–2001). У серпні 2024 року виповнилося 100 років з дня народження цього «талановитого художника, чия багатогранна творчість охоплювала практично всі жанри музичного мистецтва, та видатного ученого, одного з фундаторів харківської школи етномузикології» (Польська, 2019-1: 207). Творча й наукова діяльність І. С. Польського здобула широке визнання як в Україні, так і далеко поза її межами. Зокрема, Американський біографічний інститут у 1999 р. визнав митця «"Людиною року" в номінації "Видатні вчені світу"» (Терещенко, 2016: 343).

На честь І. С. Польського зараз проводиться чимало творчих і наукових подій. Однією з найзначніших серед них став Круглий стіл «Універсалізм творчої діяльності композитора та вченого Іллі Польського: до 100-річчя з дня народження», що з великим успіхом відбувся у листопаді 2024 р. у межах міжнародної наукової конференції, присвяченої 95-річчю Харківської державної академії культури, – мистецького закладу, з яким понад 40 років була пов'язана творча й науково-педагогічна діяльність музиканта. Пропонована стаття присвячена вшануванню пам'яті видатного композитора та висвітленню й узагальненню його оперної спадщини.

Аналіз досліджень. Висвітленню мистецької постаті Іллі Польського та його композиторському і науковому доробку присвячено значну кількість статей у наукових виданнях, енциклопедіях (Музичній енциклопедії, Енциклопедії «Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського: 1917–2017», Єврейській енциклопедії), численних довідниках і музичних словниках, тощо. Важливе місце серед них посідають праці Г. Бреславець (Бреславець, 2018), М. Бевз (Бевз, 2002), Г. Ганзбурга (2001), І. Гулеско (Гулеско, 2002), П. Калашника, М. Калашник (Калашник, 1994), О. Козак (Козак, 2012); О. Кононової, А. Мухи (Муха, 1978; Муха, 1984); Н. Некрасової (Некрасова, 1975), В. Осадчої (Осадча, 2008), Н. Очеретовської, А. Терещенко (Терещенко, 2016), Н. Тишко та ін. Чимало статей щодо творчої особистості та мистецької й наукової спадщини І. С. Польського належить дочці композитора – авторці цієї статті (Польська, 1993; Польська, 1994; Польська, 2008; Польська, 2017; Польська, 2019-1; Польська, 2019-2).

Висвітленню окремих оперних творів композитора присвячено значно менше публікацій, серед яких відмітимо дисертації О. Кузьміної (Кузьміна, 2019), Д. Романец (Романец, 2021), статті П. Калашника (Калашник, 1981-1; Калашник, 1981-2; Калашник, 1986), Г. Смаглій (Смаглій, 2001) тощо. Втім саме оперна спадщина митця як така дотепер ще не ставала об'єктом спеціального дослідження в українському музикознавстві. Саме це детермінує актуальність та новизну пропонованої публікації.

Мета статті – надати загальну характеристику оперної творчості І. С. Польського в культурно-історичному контексті епохи.

Виклад основного матеріалу. Чільне місце у композиторському доробку І. С. Польського посідає оперна творчість, репрезентована шістьма яскравими та значущими творами: «Терем-теремок» (1950); «Семиріччя» (1959), «Герої Бреста» (1965), «Тихий ліс, або Улюбленчик» (1968), «Браво, Кравчику!» (1981) та «Не забудьте, люди!» (1991).

Найбільш відомою серед них є перша з опер митця – дитяча опера-казка «Терем-теремок» (лібрето С. Я. Маршака та І. С. Польського за казкою С. Я. Маршака), написана композитором у 1949–1950 рр. Історія її створення розкриває як похмурі політико-ідеологічні реалії кінця 1940-х – початку 1950-х років, так і силу товариської і професійної взаємодопомоги, здатність людей разом успішно протистояти несправедливості й адміністративному тиску.

Ілля Польський, котрий у 1949 р. закінчував Харківську консерваторію (п'ятирічний курс

якої він блискуче пройшов за три роки, відновившись у 1946 р. на теоретико-композиторському факультеті після демобілізації) одразу за двома спеціальностями – як теоретик-музикознавець (за класом М. Д. Тица) та як композитор (за класом Д. Л. Клебанова, якого «саме Ілля з великим трудом умовив зайнятися педагогічною діяльністю, ставши його першим випускником» (Польська, 2019: 209)), – представив оперу «Терем-теремок» в якості дипломного твору з композиції.

Однак тут несподівано виникли перешкоди, зумовлені зовсім не творчими, а суто політико-ідеологічними процесами.

Наприкінці 1940-х років набула величезного масштабу горезвісна кампанія «боротьби з космополітизмом», яка мала відкрито антисемітський характер. І одним з провідних об'єктів цієї кампанії став саме видатний український композитор Дмитро Львович Клебанов, над котрим тодішні харківські керівники від культури намагалися вчинити розправу за його симфонію № 1 «Пам'яті мучеників Бабиного Яра» (1945) – першим в історії музичним твором, присвяченим цій трагічній темі. Майже одразу після першого виконання симфонію було заборонено, а її автора знято з посади голови харківського відділення Спілки композиторів та звинувачено у космополітизмі, «спотворенні історичної правди про радянський народ» (Klebanov) та навіть у антирадянській діяльності. Нападки на Д. Л. Клебанова звучали на офіційних засіданнях і творчих зборах, у місцевій пресі тощо. Втім, талановитий музикант і нещодавній хоробрий офіцер-фронтовик І. Польський не міг спокійно дивитися на ту шалену травлю, якої зазнав його шанований друг та учитель. І ось на одному з відкритих зборів колективу Харківської консерваторії, де у черговий раз «громили» Клебанова, І. Польський різко виступив проти і відкрито встав на його захист.

Після цієї події травити і клеймувати почали вже разом обох – і Клебанова, і Польського. У місцевій пресі з'явилася велика кількість хвацьких статейок про таку собі «школку Клебанова», яка нібито є політично неблагонадійною, нікчемною, ворожою, тощо. Враховуючи звичну для тієї доби масову практику жорстких політичних репресій, ситуація, що склалася, ставала вкрай небезпечною для обох музикантів, котрі, спаливши частину своїх «підозрілих» авторських нотних рукописів і приготувавши вузлики з найнеобхіднішими речами, упродовж доволі довгого часу щонічно напружено очікували на арешт (до якого, на їх щастя, справа так і не дійшла).

Наприкінці 1940-х років у Харківській консерваторії загалом панувала атмосфера жорсткого духовного терору, ідеологічного диктату та відкритого антисемітизму, що склалася значною мірою завдяки діяльності Ф. Я. Курочкіна, назначеного директором цього закладу після виходу горезвісної постанови ЦК КПРС «Про оперу Мураделі "Велика дружба"» від 10.02.1948 р. Так, зокрема фундатор харківської композиторської школи, видатний вчений-музикознавець С. С. Богатирьов у листі від 16.09.1949 до свого друга, професора Харківської консерваторії Л. Й. Фаненштиля, зазначав, що «поведінка Курочкіна <…> стала абсолютно нетерпимою. Він так залякав народ, що Тюменєва[1] навіть в листах не ризикує повністю написати його прізвище, а пише: К-н» (Польська, 2006: 50).

Тож незадовго до Державних іспитів 1949 р. стало очевидним, що керівництво консерваторії прийматиме усі можливі адміністративні заходи для перешкоджання успішному захисту композиторського диплома «опальним» І. Польським. І тоді відбулося справжнє диво: усі тодішні консерваторські студенти-випускники різних музичних спеціалізацій – вокалісти, піаністи, виконавці на струнних та духових інструментах – разом дружно стали на захист свого однокурсника й товариша, організувавши власними силами численні репетиції та концертне виконання «Теремка». Значною мірою саме завдяки їхній підтримці опера чудово прозвучала на Державному іспиті з композиції, блискуче зданому її автором І. Польським.

У червні 1950 р. опера І. Польського «Терем-Теремок» стала предметом гарячого мистецького обговорення на засіданні Правління Харківської обласної організації Спілки композиторів України, отримавши надзвичайно схвальну характеристику. У Витягу з Протоколу № 17 засідання Правління ХОСКУ від 21 червня 1950 року зазначалося: «Дитяча опера І. Польського «Терем-Теремок» на лібрето С. Маршака є першою крупною роботою молодого композитора. Музика опери залишає дуже гарне враження. Вона мелодично написана яскравою музичною мовою під благотворним впливом класичних традицій. <…> Опера рясніє вдалими аріями, дуетами, ансамблями, написаними з глибоким знанням вокалу. В цілому «Терем-Теремок» І. Польського є високопрофесійним, зрілим художнім твором та заслуговує бути поставленою на сценах оперних театрів» (Сімейний архів І. С. Польського – І. І. Польської). Загальний висновок цього творчого засідання був

[1] Галина Олександрівна Тюменєва (1903–1999) – видатна українська вчена-музикознавиця, професорка, яка упродовж понад 40 років (з 1947 по 1979) очолювала кафедру історії музики в Харківській консерваторії.

однозначним: «Рекомендувати оперу І. Польського «Терем-Теремок» до постановки в театрах опери та балету та просити Експертно-закупівельну комісію Комітету у справах мистецтв України придбати цей твір. Підписи: Голова Правління ХОСКУ П. Гайдамака, Оргсекретар Пігулович» (Сімейний архів І. С. Польського – І. І. Польської).

Характеризуючи композиційну структуру та жанрові особливості музики «Теремка», не можна не погодитися зі слушним висловом знаного харківського музикознавця П. Калашника про те, що «У цій маленькій опері – все як у «справжній», «дорослій»: і сольні арії та аріозо, і вокальні ансамблі, і хор, і навіть балетний дивертисмент» (Калашник, 1981-1: 32). Твір складається з 2 актів (5 картин). В опері задіяні 7 солістів і невеличкий балет (фінальний хор у багатьох сценічних версіях вистави задля більшої мобільності постановки часто замінюють ансамблем солістів). У партитурі використано оркестр половинного складу (для зручності проведення двох недільних або виїзних вистав). При цьому авторська оркестровка є надзвичайно майстерною та колоритною, яскраво віддзеркалюючи музичну драматургію твору. Так, зокрема, «завдяки незвичному скороченню складу оркестру в партитурі виникають цікаві сполучення інструментів («перламутрові» акорди Жабки, де «перехрещується» звучання двох кларнетів і двох валторн, тощо)» (Калашник, 1981-1: 32).

Музична мова опери ґрунтується на органічному сплаві фольклорної жанровості (з домінуванням багатоманітної сфери слов'янської – насамперед української – народної пісенності з притаманними їй ладогармонійними зворотами) з класичними оперними традиціями та інтонаціями живого розмовного мовлення. (Підкреслимо, що подібний синтетичний характер музичного мислення загалом притаманний творчості композитора). Музика опери є дуже наспівною та має наскрізний музичний розвиток. За виразом П. Калашника, в опері «майстерно використовуються засоби музичної драматургії. Кожен герой наділений виразними лейттембрами, лейтгармоніями, лейтмотивами; яскраві характеристики-портрети одразу запам'ятовуються» (Калашник, 1981-1: 32). Обґрунтовуючи завершеність музичної драматургії й авторської мови «Теремка» та узагальнюючи його художню значущість, О. Кузьміна справедливо зазначає, що «Мелодична обдарованість І. Польського сприяла створенню захоплюючої опери для дітей-слухачів на підґрунті всіх законів оперного жанру» (Кузьмина, 2019: 156).

Перша постановка «Теремка» відбулася з великим успіхом 26 листопада 1950 р. на сцені Харківського академічного театру опери та балету. За згадкою П. Калашника, опера «відразу припала до вподоби слухачам дохідливістю й виразністю мови, народністю жанрово-інтонаційних та образних характеристик персонажів» (Калашник, 1981-1: 32).

У 1962 році клавір опери «Терем-Теремок» вийшов друком у Києві (Польський, 1962). Через великий попит на даний твір увесь тираж видання розійшовся надзвичайно швидко. У наш час ці ноти стали вже раритетними.

Упродовж наступних десятиріч «Теремок» був поставлений на сценах майже 40 театрів колишнього СРСР (зокрема в оперних театрах Харкова, Одеси, Львова[2], Кишинева, Мінська, Фрунзе (нині Бішкек), Самарканда, Вітебська, Гродно, Горького), Красноярська, Новосибірська, Омська, Пермі, Саратова, Челябінська, Ярославля тощо), а також в інших країнах.

Відмітимо, що подальші постановки «Теремка» на сцені Харківського академічного оперного театру відбулися у 1981 і 1994 рр. (на прем'єрі останньої почесними гостями були композитор з дочкою – авторкою цієї статті).

Серед виконавців вокальних і балетних партій у численних постановках «Теремка» у різні часи були такі відомі артисти, як народна артистка СРСР Тамара Ніжнікова (1925–2018), лауреат Державної премії М. Скоробагацька, народна артистка УРСР Валентина Арканова (1934–2013), народний артист України Костянтин Шаша (1929–2021), заслужений артист України Анатолій Гроза (народ. 1937), заслужена артистка України Лариса Морозова-Тарасова (1934–2020), знані харківські оперні співаки Анатолій Ковтун, Сергій Володимирський та багато-багато інших. Зазначимо також, що при першій постановці опери «Терем-Теремок» на сцені Киргизького театру опери і балету в м. Бішкек (на той час – Фрунзе), яка відбулася на початку 1950-х років, у балетній версії партії Півника виступав знаменитий артист балету, легендарний танцівник (у майбутньому – також видатний хореограф і балетмейстер) Махмуд Есамбаєв (1924–2000), який тоді був провідним солістом цього театру.

Оперу І. Польського «Терем-Теремок» добре знав й високо цінував С. Маршак, який визнав композитора співавтором лібрето (Сімейний архів

[2] Фактологічні відомості про першу постановку опери «Терем-Теремок» у львівському Театрі опери та балету ім. І. Франка (1963) містить зокрема біобібліографічний покажчик «Євген Лисик» (Проскуряков, Зінченко, Климко, 2015).

І. С. Польського – І. І. Польської) та щиро спостерігав за сценічною долею опери. В сімейному архіві збереглася одна з телеграм, надісланих поетом на початку 1960-х років: «Бажаю здоров'я. Радий успіху вашого Теремка. Маршак» (Сімейний архів І. С. Польського – І. І. Польської).

За 75 років опера Іллі Польського «Терем-Теремок» не тільки не зійшла зі сцени, а й набула широкого визнання та величезної популярності.

«Терем-теремок» з великим успіхом обійшов сцени майже усіх оперних театрів колишнього СРСР і був поставлений далеко за його межами – у Монголії, Болгарії, Латвії, Естонії (в уславленому театрі «Vanemuine»), Ізраїлі, Аргентині – та став найвідвідуванішою оперою для дітей, що досі зберігає свою популярність. За своє довге сценічне життя опера витримала понад 10000 вистав (ще у 1980-ті роки їхня кількість перевищила 5000) і стала абсолютним рекордсменом серед вітчизняних дитячих опер за своєю відвідуваністю.

Неймовірну сценічну успішність «Теремка» Іллі Польського відзначають зокрема сучасні українські науковці, які досліджують проблематику, пов'язану з жанрами дитячої опери. Так, Д. Романец у дисертації «Музична драматургія дитячих опер українських композиторів кінця XX–XXI століть» підкреслює, що «Серед українських творів 50-х рр. найбільшої популярності набула опера Ігоря[3] Польського «Терем-теремок» на власне лібрето композитора[4] за мотивами С. Маршака» (Романец, 2021: 121). В свою чергу, харківська дослідниця О. Кузьміна, зазначаючи, що сценічна доля цієї опери, «на відміну від багатьох інших зразків опер для дітей<…>, виявилася напрочуд щасливою» (Кузьміна, 2019: 155), особливо акцентує увагу на невипадковому характері «стійкої популярності «Теремка», що є репертуарним спектаклем вже майже 70 років» (Кузьміна, 2019: 155). На її думку, основними чинниками такої популярності опери є «яскраво окреслені казкові образи головних героїв та дієва драматургія вистави» (Кузьміна, 2019: 156).

Навіть тепер, коли автора опери вже майже чверть століття немає на світі, «Терем-теремок» продовжує з великим успіхом йти на сценах багатьох оперних театрів, втім, за слушним зауваженням О. Кузьміної, «на жаль, жоден з них не є українським» (Кузьміна, 2019: 154).

У 1959 р. композитором І. С. Польським на замовлення Киргизького оперного театру була написана історико-героїчна опера «Семиріччя» (за романом М. Чекменьова «Пішпек у 1918 році», лібрето М. Чекменьова та В. Васильєва). В основі сюжету полягає справжній історичний епізод, який розповідає про героїчне спасіння Пішпеку (нині – Бішкек) полком українських добровольців (у Киргизії є багато переселенців з України). Тож основною ідеєю твору є дружба киргизького та українського народів.

Музика опери поєднує дві основні національно-мовні сфери – українську та киргизьку, у створенні яких автор спирається на музичний фольклор обох народів, трактуючи його при цьому доволі опосередковано, без прямого цитування. Зауважимо, що в процесі підготовки до написання цього твору композитор декілька років багато працював над збором автентичного киргизького музичного фольклору та його художньою обробкою (зокрема відвідував гірські аули, слухав фольклорні твори народних митців-акинів), а також спілкувався з найвідомішими киргизькими професійними музикантами.

Композиція опери «Семиріччя» складається з 3-х актів (6 картин). Виконавський склад твору включає 17 солістів, хор та балет. В музиці опери знайшли яскраве творче віддзеркалення різні змістовно-жанрові лінії драматургічного розвитку – героїко-епічна, лірична, жанрово-побутова, гумористична. Велике місце в музичній драматургії твору посідають масові сцени – батальні, схвильовано-героїчні, жанрові, гумористичні. Водночас опера рясніє ліричними аріями, ансамблями, притаманними як українській, так і киргизькій образній та мелодико-інтонаційній сфері.

Героїчна опера «Герої Бресту» (лібрето поета Алеся Бачила за книгою Сергія Смирнова «Брестська фортеця») була створена у 1962–1965 роках на замовлення Білоруського державного оперного театру. У цій опері розкрито масовий героїзм та самопожертвування захисників легендарної Брестської фортеці. Високе узагальнення теми фортеці зробило її лейтмотивом душевного болю та пам'яті. В опері 3 дії (з прологом), 5 картин.

Образи ворогів вирішені не у стандартному «злодійському» плані; автор намагається розкрити їхню психологію – так само, як він розкриває

[3] Акцентуємо увагу читача на тому, що дана дослідниця некоректно наводить ім'я композитора, помилково називаючи Іллю Польського «Ігорем».

[4] Це ствердження Д. Романец також є неточним, оскільки композитор ніколи не претендував на одноосібне авторство лібрето і вважав той факт, що сам С. Маршак визнав його співавтором, дуже високою оцінкою свого літературного внеску. Офіційно співавторами лібрето опери є С. Я. Маршак та І. С. Польський.

характери героїчних захисників фортеці. Незвичною для радянського оперного мистецтва тієї доби є поява в опері негативного персонажу – «енкаведешника», «особиста», котрий повсюди шукає зрадників та «ворогів народу». Ймовірно, це є першим випадком «виведення» подібної політичної фігури на сцені радянського музичного театру, детермінований атмосферою хрущовської «відлиги» та так званого *шістдесятництва* в мистецтві та культурі. Проте саме внаслідок такої світоглядної позиції автора подальша сценічна доля опери склалася негативно: через кардинальну зміну політико-ідеологічної ситуації в країні, що відбулася в середині 60-років XX ст., керівництво театру раптово відмовилося від її постановки.

Музична мова опери майстерно поєднує класичні оперні традиції з яскравим відтворенням національного народного колориту. Музика твору просякнута інтонаціями білоруського і українського фольклору, які автор використовує опосередковано, уникаючи прямого цитування.

В 1968 р. І. С. Польський створює комічну оперу «Тихий ліс, або Улюбленчик» (лібрето видатного українського поета І. Муратова за казкою болгарського письменника Бориса Апрілова). Опера присвячена проблемам виховання, боротьби з міщанством, показуючи, як близько від самозакоханості та егоїзму до прямої зради. В алегоричних епізодах опери, пов'язаних із боротьбою миролюбних звірів – громадян республіки Тихий ліс – проти тиранії Орла, доволі прозоро проглядаються численні алюзії на суспільно-політичну обстановку в СРСР кінця 1960-х років.

Надзвичайно своєрідною є жанрова специфіка цього твору, що органічно поєднує ознаки опери-казки, зінгшпілю, мюзиклу, байки, повчальної комедії, «роману виховання» та політичної сатири.

Опера складається з прологу та 3 актів (6 картин). Беруть участь 10 солістів та хор. Музика опери вирізняється значною стильовою багатоманітністю (опора на такі жанрові джерела, як джаз, музичний фольклор, масова пісня, лірична естрада 1960-х років, мовленнєва декламація тощо). Особливий інтерес викликає широке використання в опері (насамперед у розгорнутому дивертисменті в IV картині) прийомів жанрово-стилістичної пародії, що надзвичайно яскраво висміює типові мистецькі штампи, властиві різним сферам і напрямам популярної музики. Зазначимо також, що опера «Тихий ліс, або Улюбленчик» у 1969 р. була прийнята до постановки знаменитим Дитячим музичним театром, очолюваним Н. Сац.

У 1981 р. І. С. Польським була написана комічна опера «Браво, Кравчику!» (лібрето Маріанни Логовинської за мотивами знаменитої казки братів Грімм «Хоробрий кравчик»). Слід зазначити, що казка братів Грімм послужила, по суті, лише першопоштовхом для створення сучасного гостросатиричного спектаклю, багато в чому близького до «капусника», що часто надає артистам простір для вільної комічної імпровізації. Під час вистави юні глядачі подекуди прямо залучаються до дії, охоче допомагаючи героям, втім головним адресатом опери є не діти, а перш за все дорослі.

В опері «Браво, Кравчику!», як і у «Тихому лісі», яскраво та сміливо (особливо для 1981 р.!) породіюється радянська морально-політична атмосфера кінця 1970-х – початку 1980-х років. В образі тупого, неосвіченого та косномовного короля, який обожнює чіпляти на себе чергові зірки та ордена, легко упізнається перша особа цієї доби.

Жанрова дефініція цієї опери, як і попередньої, є дуже складною: цей твір можна визначити водночас як оперу-казку, оперу-пародію, оперу-капусник, сатиричний зінгшпіль. Полістилістичною і поліжанровою є й інтонаційна сфера опери, що являє собою синтез ритмоінтонацій побутових жанрів, пов'язаних із маршевістю, танцювальністю, пісенністю; солдатського й дитячого музичного фольклору, джазу, стилізацій «*під галантну епоху*» та *a-la-paysan*. Вона містить також елементи вишуканого імпресіоністичного звукопису і мовленнєвої декламації. Музична драматургія опери включає розгорнуту лейтмотивну систему, що характеризує образи основних персонажів.

В 1985 р. опера «Браво, Кравчику!» була з великим успіхом поставлена у Харківському театрі опери та балету імені М. В. Лисенка (прем'єра вистави відбулася на сцені знаменитого Одеського оперного театру). Виконавцями головних ролей у спектаклі стали такі відомі артисти, як народний артист України Костянтин Шаша (Ганс), заслужена артистка України Олена Соболєва (Принцеса), Сергій Володимирський (Дід) та ін.

В 1990 р. І. С. Польський закінчив партитуру великої народно-героїчної опери «Не забудьте, люди!» (1991, автор лібрето – відомий оперний режисер, народний артист України В. А. Лукашов), присвяченої трагічним подіям червня 1941 р. Опера відкривається невеличким прологом і містить 2 акти (5 картин). У виставі задіяно 12 солістів, хор, міманс та оркестр парного складу.

В опері створено розгалужену систему лейтмотивів, які репрезентують не лише образи основних героїв, але й символізують узагальнені змістовні категорії (лейтмотив пам'яті). Значне місце в композиції опери належить масовим хоровим сценам, різноманітним за характером (трагічним, героїч-

ним, ліричним, пейзажним, народно-жанровим), своїми жанровими особливостями, драматургічним функціям. (Одними з найбільш значущих серед них є трагічний хор полонених у концтаборі, хор жінок, які йдуть у полон, тощо). В сольних партіях головних дійових осіб переважає аріозно-речитативна манера письма.

Фактологічна основа опери пов'язана з трагічними днями страшних випробувань початку війни. Але військова лінія опери – за всієї її важливості – не є найголовнішою. Провідною темою твору є думка щодо відповідальності сталінщини за незліченні жертви цієї війни, за приниження гідності особистості, створення атмосфери всезагального страху та підозріливості.

Через всю оперу проходить музичний епіграф «Не забудь! Не забудь!». Підкреслимо, що ця лаконічна й виразна тема[5], ритм якої нагадує схвильоване биття людського серця, пронизує також музику Першої симфонії композитора (Некрасова, 1975) та набуває і в даній опері, і загалом у творчості І. С. Польського особливого значення *лейтмотиву пам'яті*.

Висновки. Композитор та музикознавець І. С. Польський «був і залишається знаковою постаттю харківської композиторської школи середини – другої пол. XX ст.» (Козак, 2012: 336). Його обдарування, за слушним висловом О. Козак, «було універсальним, він мав енциклопедичний склад розуму, творчий же його шлях був багато в чому обумовлений історичним часом» (Козак, 2012: 337).

Провідною складовою композиторського доробку І. С. Польського, одним з його найважливіших мистецьких здобутків є оперна творчість, представлена дитячою оперою «Терем-Теремок», яка є найвідомішим сценічним твором композитора, історико-героїчними операми «Семиріччя», «Брестська фортеця» та «Не забудьте, люди!», а також двома комічними (точніше сатиричними) операми-казками – «Тихий ліс, або Улюбленчик» та «Браво, Кравчику!». Оперна спадщина митця позначена яскравим впливом його творчої індивідуальності, талантом та майстерністю.

І сьогоднішнє вшанування композитора з нагоди 100-річного ювілею з дня народження є водночас суттєвим поштовхом до подальшого глибокого вивчення його творчої постаті та мистецько-наукової спадщини.

Важливими перспективами подальших наукових розвідок за окресленою проблематикою є дослідження, присвячені жанровій стидистиці творчості І. С. Польського, визначенню особливостей музичного мислення та музичної мови композитора, а також створення розгорнутих аналітичних нарисів, присвячених окремим оперним творам митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевз М. В. До питання про побутування жанру фортепіанної мініатюри у творчості харківських композиторів. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії практики освіти: зб. наук. пр. / За ред. Н. Є. Гребенюк. Вип. 8. Київ: Науковий світ, 2002. С. 172–177.
2. Бреславець Г. М. Реконструкція фольклорного тексту в українській музичній культурі останньої третини XX – початку XXI століття: дис. … канд. мистецтвознав. : 26.00.04 – українська культура (мистецтвознавство). Харк. держ. акад. культури. Харків, 2018. 212 с.
3. Ганзбург Г. Учений, композитор, педагог. Витоки. 2001. № 9. С. 115–127.
4. Гулеско І. І. Спогади про митця (до річниці з дня смерті І. С. Польського). Культура України : зб. наук. пр. Вип. 10. / Харк. держ. акад. культури ; відп. ред. М. В. Дяченко. Харків : ХДАК, 2002. С. 212–217.
5. Євген Лисик: Біобібліографічний покажчик у театральному просторі, сценографії, архітектурі / укл. В. Проскуряков, О. Зінченко, З. Климко. Львів: Срібне слово, 2015. 68 с.
6. Калашник М. П. (1994). Сюїта та партита у фортепіанній творчості українських композиторів XX століття. Харків: Форт, 1994.187 с.
7. Калашник П. Двадцять прем'єр. Музика. 1981. № 3. С. 32.
8. Калашник П. Тридцять років на сцені. Культура і життя. 1981. 21 трав.
9. Калашник П. Щасти тобі, Кравчику! Культура і життя. 1986. 22 черв. С. 6.
10. Козак О. Феномен харківського композитора : І. С. Польський. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти : зб. наук. ст. Вип. 35. Професія «музикант» у часопросторі : історично-культурні метаморфози / Харк. нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського ; ред.-упоряд. Л. В. Русакова. Харків : Вид-во «С. А. М», 2012. С. 335–345.
11. Кузьміна О. Жанрова своєрідність дитячої опери в композиторській практиці XX – початку XXI століття: дис. … канд. мистецтвознав.: 17.00.03 – Музичне мистецтво. ХНУМ імені І. П. Котляревського. Харків, 2019. 284 с.
12. Муха А. Польський Ілля Самійлович. Спілка композиторів України: довідник. Київ : Музична Україна, 1978. С. 157–159.

[5] Інтонаційною основою цієї теми, за ствердженням Н. Некрасової, є українські народні заплачки (Некрасова, 1975: 10).

13. Муха А. Польський Ілля Самійлович. Спілка композиторів України: довідник. Київ : Музична Україна, 1984. С. 181–184.

14. Некрасова Н. Симфонія-спогад. Музика. 1975. № 2. С. 10.

15. Осадча В. М. І. С. Польський – фундатор кафедри українського народного співу та музичного фольклору. Харків у контексті світової музичної культури: події та люди: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Харк. держ. акад. культури; заг. ред. В. М. Шейка; відп. ред. І. І. Польська. Харків : ХДАК, 2008. С. 110–111.

16. Польська І. І. Діяльність І. С. Польського в культурному контексті епохи. Харків у контексті світової музичної культури: події та люди : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Харк. держ. акад. культури; заг. ред. В. М. Шейка ; відп. ред. І. І. Польська. Харків : ХДАК, 2008. С. 75–76.

17. Польська І. І. Життєвий шлях та творча діяльність І. С. Польського (до 95-річчя з дня народження митця). Культура України : зб. наук. пр. / За заг. ред. В. М. Шейка. Харків : ХДАК, 2019. Вип. 66. С. 205–216.

18. Польська І. Камерно-інструментальна творчість І. С. Польського: аспекти композиторського самовиразу. Сторінки камерно-інструментального виконавства: українська і світова парадигма : тези Міжнар. наук.-практ. конф. (до 165-річчю ЛНМА імені М. В. Лисенка) / ЛНМА ім. М. В. Лисенка [гол. ред. І. Пилатюк, відп. ред. Н. Дика]. Львів, 2017. С. 11–12.

19. Польська І. Коли все життя – музика. Время. 1994. 20 серпня. № 97.

20. Польська І. І. Універсалізм творчої особистості композитора та вченого І. С. Польського (до 95-річчя з дня народження. Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матер. міжнар. наук. конф. (21–22 листопада 2019 р.). Харків : ХДАК, 2019. С. 185–187.

21. Польська І. Харківська консерваторія у музичному та соціокультурному контексті кінця 40-х – початку 50-х років (з неопублікованих листів С. С. Богатирьова до Л. Й. Фаненштиля). Мистецтво та освіта сьогодення : зб. наук. пр. / ХДУМ ім. І. П. Котляревського; Відп. ред. І. С. Драч; Ред.-упоряд. Л. І. Шубіна. Харків : Кортес, 2006. С. 40–56. (Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Вип. 18).

22. Польська І. І., Школьнікова І. М., Щипачова І. В. Про деякі жанрово-стильові тенденції у фортепіанній творчості харківських композиторів 80-х – 90-х рр. XX ст. Культура України : зб. ст. Харків : ХДІК, 1993. С. 117–128.

23. Польський І. С. Терем-теремок : Опера для дітей: На 2 дії, 5 картин / Лібрето С. Маршака та І. Польського; Пер. з рос. І. Муратова. Київ : Композитор. Українське республіканське відділення, 1962. 139 с.

24. Романец Д. О. Музична драматургія дитячих опер українських композиторів кінця XX–XXI століть: дис. … доктора філософії за спец. 025 Музичне мистецтво. НАККІМ. Київ, 2021. 203 с.

25. Сімейний архів І. С. Польського – І. І. Польської.

26. Смаглій Г. Теремку півста! Слобідський край. 2001. 6 січня.

27. Терещенко А. Польський Ілля Самуїлович. Українська музична енциклопедія / НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Т. 5 Київ: ІМФЕ, 2016. Стб. 343–346.

28. Dmitriy Lvovich Klebanov. URL: http://www.musiques-regenerees.fr/GhettosCamps/Memoire/KlebanovDmitri.html

REFERENCES

1. Bevz M. V. (2002). *Do pytannia pro pobutuvannia zhanru fortepiannoi miniatiury u tvorchosti kharkivskykh kompozytoriv*. [On the question of the existence of the genre of piano miniature in the works of Kharkiv composers]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity. Vyp. 8.* Kyiv. Pp. 172–177. [in Ukrainian]

2. Breslavets G. M. (2018). *Rekonstruktsiia folklornoho tekstu v ukrainskii muzychnii kulturi ostannioi tretyny XX – pochatku XXI stolittia*. [Reconstruction of folklore text in Ukrainian musical culture of the last third of the 20th – beginning of the 21st century] : dys. … kand. mystetstvoznav. : 26.00.04 – Ukr. kultura. Kharkiv. 212 p. [in Ukrainian]

3. Ganzburg H. (2001). *Uchenyi, kompozytor, pedahoh* [Scientist, composer, teacher]. *Vytoky*. № 9. Pp. 115–127. [in Ukrainian]

4. Gulesko I. I. (2002). *Spohady pro myttsia (do richnytsi z dnia smerti I. S. Polskoho).* [Memories of an artist (to the anniversary of the death of I. S. Polsky)]. *Kultura Ukrainy*. Vyp. 10. Kharkiv. Pp. 212–217. [in Ukrainian]

5. V. Proskuriakov, O. Zinchenko, Z. Klymko, ed. (2015). *Yevhen Lysyk: Biobibliohrafichnyi pokazhchyk u teatralnomu prostori, stsenohrafii, arkhitekturi*. [Yevhen Lysyk: Biobibliographic index in theatrical space, scenography, architecture]. Lviv. 68 p. [in Ukrainian]

6. Kalashnyk M. P. (1994). *Siuita ta partyta u fortepiannii tvorchosti ukrainskykh kompozytoriv XX stolittia*. [Suite and Partita in the Piano Works of Ukrainian Composers of the 20th Century]. Kharkiv. 187 p. [in Ukrainian]

7. Kalashnyk P. (1981). *Dvadtsiat premier*. [Twenty premieres]. *Muzyka*. № 3. P. 32. [in Ukrainian]

8. Kalashnyk P. (1981). *Trydtsiat rokiv na stseni*. [Thirty years on stage]. *Kultura i zhyttia*. 21 travnia. [in Ukrainian]

9. Kalashnyk P. (1986). *Shchasty tobi, Kravchyku!* [Good luck to you, Tailor!]. *Kultura i zhyttia*. 22 chervnia. P. 6. [in Ukrainian]

10. Kozak O. (2012). *Fenomen kharkivskoho kompozytora : I. S. Polskyi*. [The phenomenon of the Kharkiv composer: I. S. Polsky]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*. Vyp. 35: *Profesiia «muzykant» u chasoprostori : istorychno-kulturni metamorfozy* / Kharkiv. nats. un-t mystetstv imeni I. P. Kotliarevskoho. Kharkiv. Pp. 335–345. [in Ukrainian]

11. Kuzmina O. (2019). *Zhanrova svoieridnist dytiachoi opery v kompozytorskii praktytsi XX – pochatku XXI stolittia*. [Genre originality of children's opera in the composer's practice of the 20th – early 21st centuries]: dys. … kand. mystetstvoznav. : 17.00.03 – Muzychne mystetstvo. Kharkiv. 2019. 284 p. [in Ukrainian]

12. Mukha A. (1978). *Polskyi Illia Samiilovych*. [Polsky Ilya Samiylovych]. *Spilka kompozytoriv Ukrainy*: dovidnyk. Kyiv. Pp. 157–159. [in Ukrainian]

13. Mukha A. (1984). *Polskyi Illia Samiilovych*. [Polsky Ilya Samiylovych]. *Spilka kompozytoriv Ukrainy*: dovidnyk. Kyiv. Pp. 181–184. [in Ukrainian]

14. Nekrasova N. (1975). *Symfoniia-spohad*. [A symphony-memory]. *Muzyka*. № 2. P. 10. [in Ukrainian]

15. Osadcha V. M. (2008). *I. S. Polskyi – fundator kafedry ukrayinskoho narodnoho spivu ta muzychnoho folkloru*. [I. S. Polsky – the founder of the Department of Ukrainian Folk Singing and Musical Folklore]. *Kharkiv u konteksti svitovoi muzychnoi kultury: podii ta liudy*. Kharkiv. Pp. 110–111. [in Ukrainian]

16. Polska I. I. (2008). *Diialnist I. S. Polskoho v kulturnomu konteksti epokhy*. [The activity of I. S. Polsky in the cultural context of the era]. *Kharkiv u konteksti svitovoi muzychnoi kultury: podii ta liudy*. Kharkiv. Pp. 75–76. [in Ukrainian]

17. Polska I. I. (2019). *Zhyttyevyi shliakh ta tvorcha diialnist I. S. Polskoho (do 95-richchia z dnia narodzhennia myttsia).* [The life path and creative activity of I. S. Polsky (to the 95th anniversary of the artist's birth)]. *Kultura Ukrainy*. Kharkiv. Vyp. 66. Pp. 205–216. [in Ukrainian]

18. Polska I. (2017). *Kamerno-instrumentalna tvorchist I. S. Polskoho: aspekty kompozytorskoho samovyrazu*. [Chamber and instrumental creativity of I. S. Polsky: aspects of composer self-expression]. *Storinky kamerno-instrumentalnoho vykonavstva: ukrainska i svitova paradyhma*. LNMA im. M. V. Lysenka. Lviv. Pp. 11–12. [in Ukrainian]

19. Polska I. (1994). *Koly vse zhyttia – muzyka*. [When all life is music]. Vremia. 20 serpnia. № 97. [in Ukrainian]

20. Polska I. (2019). *Universalizm tvorchoi osobystosti kompozytora ta vchenoho I. S. Polskoho (do 95-richchia z dnia narodzhennia*). [Universalism of the creative personality of the composer and scientist I. S. Polsky (to the 95th anniversary of his birth]. *Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku*. Kharkiv. Pp. 185–187. [in Ukrainian]

21. Polska I. (2006). *Kharkivska konservatoriia u muzychnomu ta sotsiokulturnomu konteksti kintsia 40-kh – pochatku 50-kh rokiv (z neopublikovanykh lystiv S. S. Bohatyriova do L. Y. Fanenshtylia).* [The Kharkiv Conservatory in the musical and sociocultural context of the late 1940s and early 1950s (from unpublished letters of S. S. Bogatyrev to L. Yo. Fanenshtyl)]. *Mystetstvo ta osvita siohodennia*. Kharkiv : Kortes, 2006. Pp. 40–56. (*Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*. Vyp. 18). [in Ukrainian]

22. Polska I. I., Shkolnikova I. M., Shchypachova I. V. (1993). *Pro deiaki zhanrovo-styliovi tendentsii u fortepiannii tvorchosti kharkivskykh kompozytoriv 80-kh – 90-kh rr. XX st.* [On some genre and style trends in the piano works of Kharkiv composers of the 80s-90s of the 20th century]. *Kultura Ukrainy*. Kharkiv. Pp. 117–128. [in Ukrainian]

23. Polsky I. S. (1962). *Terem-teremok: Opera dlia ditei*. [Terem-teremok: Opera for children]. Kyiv. 139 p. [in Ukrainian]

24. Romanets D. O. (2021). *Muzychna dramaturhiia dytiachykh oper ukrainskykh kompozytoriv kintsia XX – XXI stolit*. [Musical dramaturgy of children's operas by Ukrainian composers of the late 20th – 21st centuries] : dys. … doktora filosofii: 025 Muzychne mystetstvo. NAKKIM. Kyiv. 203 p. [in Ukrainian]

25. Simeinyi arkhiv I. S. Polskoho – I. I. Polskoi. [Family archive of I. S. Polsky – I. I. Polska].

26. Smagliy G. (2001). *Teremku pivsta!* [Teremok is half a century old!]. *Slobidskyi krai*. 6 sichnia. [in Ukrainian]

27. Tereshchenko A. (2016). *Polskyi Illia Samuilovych*. [Polsky Ilya Samuilovych]. *Ukrainska muzychna entsyklopediia*. Vol. 5. Kyiv. Stb. 343–346. [in Ukrainian]

28. Dmitriy Lvovich Klebanov. URL: http://www.musiques-regenerees.fr/GhettosCamps/Memoire/KlebanovDmitri.html

UDC 78.072:78.089
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-22

Oleksandr RUDENKO,
orcid.org/0000-0002-0368-6445
PhD,
Lecturer at the Department of Choreography and Musical Art
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) sasha798132@gmail.com

PIANO TRIO IN B-FLAT MAJOR BY W. A. MOZART: STYLISTIC ANALYSIS AND PERFORMANCE INTERPRETATION

The article explores the genre of piano trio in the works of Wolfgang Amadeus Mozart, one of the most outstanding figures in world musical culture. Throughout his creative career, Mozart composed eight piano trios, most of which were written for the instrumental ensemble common at the time: harpsichord and violin. The author focuses on the interplay between Mozart's creative explorations and practical activities. The piano trios are examined as an important form for testing significant musical techniques, as well as a means of meeting the demands of influential patrons.

The first trio, B-flat major (K. 254) «Divertimento» created in 1776 during Mozart's stay in Salzburg, is analyzed. This work emerged during his work on Symphony No. 31 («Paris») and Piano Concerto No. 17, marking the beginning of a rather fruitful period in the composer's chamber music endeavors. The study emphasizes that, despite their chamber character, these works are distinguished by elegance, harmony, perfection, and richness of musical expressiveness.

The article examines Mozart's stylistic signature through the example of his trios. It explores the perfection of melodic structure, harmonic mastery, and clarity of musical expression. It is argued that the uniqueness of Mozart's work lies in its accessibility and comprehensibility to listeners of all ages and levels of preparation, while simultaneously remaining complex for analytical interpretation.

The article is intended for both experienced musician-performers and students at various levels of education. It is noted that studying piano trios in chamber ensemble classes fosters a deeper understanding of Mozart's individual musical style. Analyzing timbral and dynamic nuances, carefully executing articulations, and grasping the essence of musical dialogues between instruments contribute to the professional development of musicians with varying degrees of expertise.

The article emphasizes the significance of authentic editions of the trios prepared in the second half of the 20th century. These editions, preserving the original composer's intent, provide practicing musicians with an opportunity to study scores that are closer to the original.

The study highlights that piano trios play a key role in understanding Mozart's creative approach, his brilliant effortlessness, and his boundless artistic value.

Key words: *piano trio, musical structure, creative process, piano, violin, violoncello, musical interplay, chamber music ensemble.*

Олександр РУДЕНКО,
orcid.org/0000-0002-0368-6445
доктор філософії,
старший викладач кафедри музичного мистецтва
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) sasha798132@gmail.com

ФОРТЕПІАННЕ ТРІО B FLAT MAJOR, В. А. МОЦАРТА: СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ВИКОНАВСЬКА ІНТЕРПРИТАЦІЯ

У статті досліджується жанр фортепіанного тріо в доробку Вольфганга Амадея Моцарта – одного з найвидатніших митців світової музичної культури. Протягом своєї творчої діяльності Моцарт створив вісім фортепіанних тріо, переважна більшість з яких написані для поширеного на той час інструментального складу: клавесин, скрипка. Автор дослідження зосереджує увагу на взаємозв'язку між творчими пошуками та практичною діяльністю Моцарта. Фортепіанні тріо розглядаються як важлива форма для випробування значущих музичних прийомів, а також як спосіб задоволення потреб впливових меценатів.

Проаналізовано перше тріо B – flat major (K. 254) «Дивертисмент», створене у 1776 році, під час перебування Моцарта у Зальцбурзі. Цей твір з'явився в період роботи над Симфонією № 31 («Паризькою») та Концертом для фортепіано № 17 і знаменує початок досить плідної діяльності композитора в царині камерної музики.

У дослідженні наголошується, що, незважаючи на камерний характер, цим творам властиві витонченість, гармонійність, досконалість та багатство музичної виразності.

У статті досліджується стилістичний почерк Моцарта на прикладі тріо. Розглядається бездоганність мелодичної структури, гармонійної майстерності та зрозумілість музичного мовлення. Доводиться, що унікальність творчості Моцарта полягає в тому, що його музика доступна й зрозуміла для слухачів будь-якого віку та рівня підготовки, але водночас залишається складною для аналітичного осмислення.

Стаття призначена як для досвідчених музикантів-виконавців, так і для здобувачів освіти різних рівнів. Зазначається, що вивчення фортепіанних тріо у класі камерного ансамблю сприяє більш глибшому розумінню індивідуального музичного стилю Моцарта. Аналіз тембрових та динамічних нюансів, дбайливе виконання штрихів та осягнення змісту музичних діалогів між інструментами сприяють професійному розвитку музикантів різного ступеня підготовки.

У статті наголошується на вагомості автентичних видань тріо, підготовлених у другій половині XX століття. Ці видання, зберігаючи оригінальний авторський задум, надають музикантам-практикам можливість ознайомитися з більш близькими до оригіналу партитурами.

Дослідження акцентує увагу на тому, що фортепіанні тріо відіграють важливу роль у розумінні творчого підходу Моцарта, його геніальної невимушеності та безмежної художньої цінності.

Ключові слова: *фортепіанне тріо, музична форма, творчий метод, фортепіано, скрипка, віолончель, музичний діалог, камерний ансамбль.*

Problem statement and research analysis. The brief yet remarkably fruitful creative journey of Wolfgang Amadeus Mozart, a prominent figure in global musical culture, is marked by the creation of a vast number of works across various genres. Among his artistic legacy are eight piano trios. With one exception, all were composed for the typical ensemble of the time: harpsichord, violin, and cello.

A special place is held by the E-flat major trio, composed for piano, viola, and clarinet. The genre of the piano trio, like any other genre in Mozart's work, cannot be considered simplified compared to his large-scale compositions created during the same period or shortly before or after. It is important to consider the practical aspect of the composer's activity, where the pursuit of creative exploration was combined with the necessity of swiftly fulfilling commissions from influential patrons who expected the premiere of their commissioned work to coincide with a significant event. This factor likely explains the emergence of piano trios alongside large-scale compositions. Using modern terminology, one might say that the testing of new ideas and techniques was conducted comprehensively and with maximum efficiency.

The B-flat major Trio (K. 254), subtitled «Divertimento» and dated 1776, marks Mozart's debut in the genre of chamber ensemble music. This opus was composed when the composer was just twenty years old and serving as a musician in Salzburg.

Chronologically, the piece is close to Symphony No. 31 «Paris» (K. 297/300a) and Piano Concerto No. 17 (K. 453). It is noteworthy that Mozart's stylistic traits, already established at the time of composing this early trio, remain recognizable in a later work of the same genre – the G major Trio (K. 564). Both pieces are distinguished by their refinement, elegance, and flawless craftsmanship in melodic and harmonic aspects.

In Mozart's later works, piano trios accompany some of his most significant compositions. The close interconnection between these genres is so profound that it is nearly impossible to distinctly separate the influence of one on the other. However, what remains consistent across all his works is the genius simplicity of his musical language, which continues to resonate with audiences for over two centuries.

Mozart's musical language is so organic and remarkably accessible that studying the evolution of his style presents a considerable challenge. His debut works exhibit the same ease, naturalness, and organic flow in musical expression as his mature compositions. At the same time, it is essential to emphasize that this apparent simplicity and effortlessness is profoundly deceptive, concealing immense depth and complexity.

A thorough analysis reveals the masterful way in which the composer applies the professional skills he acquired in earlier years, continually refining them through his active performance practice.

The universal appeal of Mozart's musical language is undeniable, as it is equally captivating and comprehensible to adult listeners with varying levels of musical experience and to younger audiences. However, the principles, patterns, and «algorithm» that make such genius accessibility possible remain unique and challenging to fully grasp.

The process of mastering this musical language during rehearsals or lessons is particularly fascinating. This is especially fruitful to observe during chamber ensemble classes, particularly when working on piano trios. Through the teacher's explanations about the richness of timbral palettes, dynamic contrasts, the importance of precise articulation, and the accurate execution of bowings, the performance quickly gains depth and expressiveness. Essential elements such as expression, color, and clarity emerge. This

transformation in sound often occurs almost instantaneously. However, the eagerness to achieve quick results can sometimes lead to undesirable outcomes, such as imprecise intonation, disruptions in the overall dynamic concept, and unclear execution of bowings in the string and piano parts.

During the rehearsal process of a trio, the elegance of Mozart's musical language gradually unfolds, revealing the beauty and perfection of the interplay between instruments. The harmonious fusion of musical imagery promotes a deeper understanding of his language and highlights the importance of smooth and consistent transitions in bow direction when performing on string instruments.

In the second half of the 20th century, a new edition of the piano trios was published under the editorship of W. Plath and W. Rehm. This edition provides performers with scores that are as close as possible to the original texts, free from numerous editorial modifications that often introduce errors absent in the composer's manuscript.

Purpose of the article. The aim of the article is to analyze Mozart's Piano Trio in B-flat major (K. 254), focusing on its compositional features, cultural significance, and historical authenticity in performance, as well as exploring the influence of the Enlightenment era on the composer's work.

Presentation of the main material and methods. An essential foundation of the research lies in the scores of Mozart's piano trios, which allow for the analysis of the composer's revisions, as well as the presence or absence of indications regarding dynamics, articulation (bowings), and other performance nuances.

A significant aspect of the study involves comparing the first printed editions of the works, published during the composer's lifetime or within the first decade after his death, with modern scholarly editions. Early editions provide insights into the performance traditions of the time, while contemporary academic editions include textual annotations that document discrepancies between various sources and, in some cases, explain the origins of certain markings and editorial decisions.

The primary sources for this research are those from Mozart's era, including his personal correspondence, accounts of the composition process, reviews and feedback on performances of the trios, as well as information about his moral and aesthetic beliefs. Treatises by contemporary music theorists, such as Johann Philipp Kirnberger and Friedrich Wilhelm Marpurg, enable the reconstruction of the musical-theoretical concepts and aesthetic tastes of the time, which are crucial for an accurate understanding of Mozart's style.

The main catalog used for the chronological classification and identification of Mozart's piano trios is Ludwig von Köchel's catalog (Köchel-Verzeichnis, K. or KV).

The research methods applied in this study are based on a comprehensive approach to the analysis of a musical work, taking into account various aspects of its structure, language, and historical context. Specifically, the following methods are utilized:

– Form Analysis (Formal Analysis): This method involves a detailed examination of the language of each movement in the B-flat major piano trio (K. 254). Key elements analyzed include the overall structure of each movement (e.g., sonata form, rondo, variations), the structure of individual sections (exposition, development, recapitulation in sonata form; verses, refrain in rondo, etc.), thematic material and its development across different sections of the form, as well as cadences and modulations that define the tonal plan and structure of the work.

– Music-theoretical Analysis: This method encompasses a broad range of analytical approaches to the musical fabric of the work (including form analysis);

– Harmonic Analysis: The study of the harmonic language of the work, which includes the analysis of tonality and its changes (modulations), chord structures and progressions, cadences and their functional roles, as well as the use of chromaticism and other harmonic expressive devices;

– Melodic Analysis: The analysis of melodic lines, their contour (direction of movement), intervallic structure, phrasing, and intonational characteristics;

– Rhythmic Analysis: The study of the rhythmic organization of the work, analyzing meter, rhythmic figures, their repetitions and variations, as well as the use of syncopation and other rhythmic deviations;

– Textural Analysis: The examination of the interaction between the instruments in the ensemble, the distribution of musical material between the piano, violin, and cello;

– Historical Method (Historical Analysis): This method focuses on researching the context of the work's creation, including an analysis of Mozart's biography and the specifics of his creative development, studying the socio-cultural environment of the era, and examining the influence of other composers and musical styles.

The Use of Modern Information Technologies: The application of contemporary technologies, such as access to digitized Mozart manuscripts and freely available audio and video recordings of piano trios on the internet, significantly expands the possibilities

for research and allows for comparative analysis of performance interpretations.

Research results. Salzburg, the beautiful Austrian city, plays a pivotal role in the biography of the genius composer Wolfgang Amadeus Mozart. Mozart's childhood and youth were spent surrounded by music: his father, Leopold Mozart, was a renowned musician, violinist, and composer who held the position of court composer and kapellmeister at the court of the Archbishop of Salzburg.

Salzburg had a significant influence on Mozart's development as a musician and composer. From an early age, he received the best musical education, which laid the foundation for his future profession. At a relatively young age, Mozart, as a gifted performer, embarked on numerous concert tours across European cities, where audiences had the opportunity to appreciate his exceptional talents. Despite the recognition and success he gained outside Salzburg, Mozart's relationships with the local aristocracy and the church authorities at the court, where he served, remained strained. The limited opportunities for creative development and the challenging working conditions eventually led the composer to move to Vienna, which became the epicenter of his later career and global fame.

Today, Salzburg carefully preserves the memory of its outstanding native son, with numerous landmarks in the city closely linked to his life and works. Among them, a special place is occupied by the house at No. 9 Getreidegasse, where Mozart was born. Today, it is a museum that recalls the return of the seventeen-year-old young man in 1773 after a successful concert tour across Europe, which earned him recognition and membership in the Bologna Academy. Two years later, during a trip to Munich, Mozart proudly wrote to his mother about the extraordinary success of the premiere of his opera La finta giardiniera (The Fake Gardener) (Abert, 1923).

At the time of composing the trio, Mozart was only nineteen years old. In a letter to Giovanni Battista Martini, a renowned Italian composer and theorist with whom the young Mozart studied composition and counterpoint, he mentions not only his work on large-scale compositions but also on chamber music (Abert, 1923).

In 1776, the composer's chamber music output was represented by various ensemble compositions unified under the single title divertimento (from the French word «divertissement» meaning «entertainment» «amusement» or «distraction»). The main goal of the divertimento was to create an atmosphere of celebration, elevated mood, and emotional uplift. It is worth noting that this musical form was extremely popular in the musical practice of the time.

The structure of the divertimento was characterized by flexibility and could include a variety of musical forms, such as minuets, marches, variations, and sonata allegros. This typical structure of the divertimento was employed in the trio for harpsichord, violin, and cello.

There is evidence that among Mozart's early chamber works, this trio was particularly popular. It was included in the concert repertoire alongside works by Haydn, not only in performances by Wolfgang himself but also by his sister Maria Anna, who was a renowned harpsichordist of her time. In the fundamental biography of Mozart, written by one of the most authoritative researchers of his work, Otto Jahn, it is noted that the performance of this work by Maria Anna, the popular violinist Anton Janitsch, and cellist Johann Reich inspired genuine admiration from the public (Jan, 1856).

Over the following centuries, the popularity of the Trio in B-flat major significantly increased. Alongside professional musicians and enthusiasts of musical art, this work began to be actively performed by students of music institutions, enhancing their ensemble-playing skills. It is important to note that, despite being formally considered the first example of such a work in Mozart's output, this divertimento demonstrates a high level of artistic maturity. By the time of its composition, the composer already had considerable creative experience, including not only early youthful attempts at writing trios for harpsichord, violin, and cello (sometimes with flute replacing the violin) in a set of six works, but also a significant body of work in various genres, such as symphonies, oratorios, operas, string quartets, quintets, and others.

Thus, when considering the technical aspects of this trio, we are analyzing a work created by an experienced yet young composer who already had considerable experience and a well-formed understanding of the structure and characteristics of the piano trio genre. The composer expertly employed techniques to outline the distinctive traits of each instrument and to create a harmonious interaction between them. First and foremost, attention should be given to the individuality of each instrument, each possessing expressive timbral characteristics.

Timbral diversity plays a crucial role in creating the musical drama of the trio. Specifically, while in similar works of that time, the cello part typically served as a bass accompaniment, Mozart slightly refines its role by elevating it to that of an equal participant in the musical dialogue. A similar approach can be observed in the works of Boccherini, Scarlatti, and Sammartini, whose musical legacies were sources of inspiration for Mozart. The stylistic affinity in form, melodic

organization, use of dynamic nuances, and melismas between the Trio in B-flat major and some works of Haydn is also apparent. This confirms the adherence to established traditions and highlights the importance Mozart placed on the best achievements of his predecessors. Indeed, in order to reform the art, one must first master the existing achievements. This allows us today to gain a deeper understanding of the important cultural and artistic processes of the 18th century and fully appreciate the originality, uniqueness, and distinctiveness of the musical art of that era.

The first movement, marked Allegro, opens with an expressive major theme that immediately creates an optimistic, energetic, and dynamic impression. The violin and piano present the main melody with exceptional grace and elegance, highlighting the depth and refinement of Mozart's harmonic writing. It is important to note that the clear rhythmic organization and contrasting dynamic changes add drama and emotional expressiveness to the music. Undoubtedly, the main theme (bars 1–20) plays a leading role in shaping the overall mood of this section. Its bright, joyful, and energetic character is due to the masterful use of tonal colors, which the composer had a keen sense for, as well as the ceremonial intonation and ascending melodic lines. As previously mentioned, Mozart was simultaneously working on various works in different genres, which undoubtedly contributed to enriching his creative palette and stimulating his experimental spirit.

The first movement exhibits striking features reminiscent of instrumental tutti from opera buffa, particularly the clearly defined recitativic style, precise rhythmic organization, and an optimistic, elevated character.

From the very first notes, the listener is immersed in an atmosphere of refined lyricism, subtle humor, and positive emotional coloring. To achieve the maximum authenticity of sound typical of Mozart's era, it is crucial to adhere to articulation with a clear, defined stroke, while avoiding excessive force in the sound production.

Particular attention should be paid to the precise execution of staccato in the violin part, especially during moments of dialogue with the keyboard instrument, where non legato is distinctly indicated. When shaping the dynamic plan of the movement, it is essential to strive for unity in the performing manner to prevent an overemphasis on the keyboard part at the dynamic level. At the same time, the violin should maintain control over the overall dynamic line, particularly at the ends of musical phrases.

The tempo marked by the composer, Allegro assai, must be established from the very beginning of the movement, and its clear rhythm should be maintained throughout the musical development.

The most effective means of determining the tempo from the very first note is the active introduction of the violin with an expressive upbeat, which serves as a kind of push to establish the correct speed of movement. It is also unacceptable for the violin part to dominate over the other instruments of the ensemble. In his correspondence with his father, Mozart repeatedly emphasized his rejection of unclear and sloppy execution of musical ornaments, as well as unwarranted deviations from the specified tempo. In his view, such performance flaws were indicative of insufficient professional training or a lack of musical taste in the performer (Abert, 1923).

In order to achieve a unified sense of tempo and rhythm among all ensemble members during rehearsals of the first movement, it is recommended to periodically return to the opening measures of the piece. This technique helps quickly restore the required tempo and emotional atmosphere. Over time, such practice will contribute to the development of a stable internal sense of tempo, which will become a valuable skill for musicians in various non-standard situations.

In addition to the tempo, the dynamics require special attention from the very first measures. According to Mozart's intention, dynamic changes occur suddenly and are meant to create an emotional and joyful mood.

During the performance, any hints or preparations for subsequent dynamic changes should be avoided, as this does not align with the performance practices of Mozart's era. To achieve the desired dynamic balance, particular attention should be given to the relationship between the bow pressure on the strings and the control over the sound dynamics in the keyboard instrument. This is especially crucial in passages marked forte. These performance techniques are essential for authentically recreating the style of the time, as it is the sudden dynamic contrasts that, as mentioned earlier, create a sense of brightness, joy, and energy for the listeners.

The transition section (measures 21–34) continues to develop the emotional atmosphere initiated by the main theme. Simultaneously, there is a modulation to the dominant key (F major), the tempo slightly slows down, and the musical texture is enriched with lyrical elements. Though brief in length (17 measures), this section contains refined and elegant musical «responses» between the keyboard instrument and the violin parts. It is important to emphasize the need to perform these «exchanges» in a legato style, without adding artificial accents. This approach will ensure

clear phrasing and a logical structure of the musical thought.

The transition section features important melodic ornaments (melismas), which are a characteristic feature of the musical aesthetics of that time. This musical passage does not drastically alter the overall bright character of the allegro, but it imparts more beauty and lyricism to it. This effect is largely achieved through the performance of the keyboard part with exceptional softness and attention to the short pauses (caesuras), skillfully inserted by the composer.

Regarding the keyboard part, attention should be paid to the importance of changing nuances when shifting to the minor mode, although overall, the development of the secondary theme is extremely energetic, which helps maintain the joyful mood.

The concluding section, starting at measure 66, maintains the overall mood of the movement. Its texture becomes more compact and dense, creating certain challenges for performers in establishing a cohesive dynamic ensemble. The development is based on the material of the main theme, but there are certain minor shades in the musical language due to a series of minor modulations: B major, c minor, D major, and g minor.

This final section serves as a preparation for the reprise, which restores the bright and cheerful mood of the beginning. This structure of the dynamic plan may be linked to the composer's affinities with the Mannheim school, which was not favored by his father, Leopold.

The second movement, Adagio, again demonstrates the clear influence of opera on Mozart's work. This influence is especially evident in the slow episodes, where the instrumental parts acquire a vocal character. The instruments either replicate delicate melodic lines similar to arias or transition into a declamatory style, resembling recitative.

The virtuosic imitation of vocal technique through instrumental means is likely tied to Mozart's studies with renowned vocal pedagogues of the time, such as Farinelli and Tenducci. For an authentic performance of Mozart's music in this section, special attention should be paid to the smooth bowing technique that ensures the legato quality of the sound, as well as the imitation of vocal vibrato, which adds expressiveness to the melody.

Adagio is a crucial part of the work, composed in sonata form, as evidenced by the variety of musical imagery and the depth of musical content. This is further enhanced by the aforementioned principle of contrasting dynamics, which becomes particularly sharp due to the tonal deviations employed in the development. The reprise serves as a conclusion, returning to the initial thematic material and providing a sense of closure to the emotional journey of the movement.

The third movement, Rondo (Tempo di Menuetto, C-flat Major), requires special attention to the composer's instructions when planning the performance. Mozart's markings determine the structure of this section, which has certain differences from the established norms of the time. Notably, the main theme is presented in the form of a period. Overall, the composition can be described as a rondo with elements of sonata form, giving it greater scale and development. The overall emotional atmosphere of this part creates an impression of a musical self-portrait of the young, energetic composer, though this is certainly an interpretative perspective.

The varied palette of episodes, rich in joyful nuances, is achieved through the characteristic, energetic timbre and dynamics of the keyboard instrument combined with the vibrato of the strings. To ensure stylistic unity in performance, it is recommended that string instruments use a unified sound attack, which will help create a cohesive and high-quality ensemble sound.

From Mozart's epistolary legacy, we know of his demanding attitude toward the quality of musical passages, with particular emphasis on the technique of filigreeing the sound. In this third movement, as in many other works of the composer, the filigreeing should be performed with utmost finesse and, if possible, synchronously by all trio participants, creating the impression of a single breath.

Conclusions. Wolfgang Amadeus Mozart's piano trios are characterized by exceptional harmony and the perfection of musical language, skillfully combining accessibility for a wide audience with a complexity that stimulates analytical reflection. The B-flat major trio (K. 254) occupies a special place in the evolution of the chamber music genre. Mozart significantly expanded the established functions of the instruments in the trio, giving the cello a significant and equal role in the musical dialogue with the piano and violin. This innovative approach reflects the influence of both his contemporaries and composers of the previous generation, particularly Joseph Haydn and Luigi Boccherini.

Mozart's works from this period demonstrate an organic combination of elements of the galant style with more developed and complex musical techniques, such as polyphony and chromaticism. The composer skillfully employs musical forms enriched with sophisticated melodic ornaments (melismas), unexpected dynamic contrasts, and a rich spectrum of timbral and harmonic possibilities of the instruments. Practical work on Mozart's piano

trios provides valuable experience for performers, contributing to the development of their technical and musical craftsmanship, as it requires high precision in intonation, balanced ensemble sound, and a deep understanding of dynamic nuances and timbral color.

The Piano Trio in B-flat major (K. 254) is not only an outstanding musical work but also an important cultural phenomenon, reflecting the musical and aesthetic tastes of the Enlightenment era. A careful study of the original manuscripts and the scholarly editions of the 20th century allows for the preservation of historical authenticity in performance and ensures that the composer's original creative intentions are conveyed to contemporary musicians with the utmost accuracy. Mozart's genius lies in his unique ability to harmoniously blend refined aesthetic beauty with emotional accessibility and musical clarity for listeners of various ages and levels of expertise, which has ensured its enduring artistic value and relevance for over two centuries.

BIBLIOGRAPHY

1. Горюхіна Н. Еволюція сонатної форми. Київ. 1970. С. 123–156.
2. Abert G. W. A. Mozart. Leipzig: Breitkopf and Hartel, 1923. 1552 p.
3. Dommer, A. Musikalisches Lexicon: auf Grundlage des Lexicons von H.Ch. Koch. Heidelberg: Academische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr, 1865. 1010 p.
4. Giegling F. Vorwort. Zum vorliegenden Band. W. A. Mozart, Neue Ausgabe sämtlicher Werke, Internationale Stiftung Mozarteum Salzburg, Serie I, Bühnenwerke, Werkgruppe 4: Oratorien, geistliche Singspiele und Kantaten. Kassel, Basel, London, New York: Bärenreiter, 1958. 112 p.
5. Glover J. Mozart's Women. London. Pan Books, 2006. 436 p.
6. Dommer A. Musikalisches Lexicon: auf Grundlage des Lexicons von H.Ch. Koch. Heidelberg: Academische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr, 1865. 1010 p.
7. Jan O. W. F. Mozart. Bde I-IV. Bd. I. Lpz., 1856. 1380 p.
8. Klasen L. Wolfgang Amadeus Mozart, sein Leben und seine Werke. Wien: L. Klasen-Verlag, 1897. 112 p.
9. Mancini G. Practical Reflections on the Figurative Art of Singing. Boston: Richard G. Badger, 1912. 194 p.
10. Nettl P. Mozart and masonry. New York: Philosophical library, 1957. 150 p

REFERENCES

1. Horyukhina N. (1973). Evolyutsiya sonatnoyi formy. [Evolution of Sonata Form]. Kyiv. 123–156. [in Ukrainian].
2. Abert G. (1923). W. A. Mozart. Leipzig: Breitkopf and Hartel. [W. A. Mozart. Leipzig: Breitkopf and Hartel] 1552 p. [in German].
3. Dommer A. (1865). Musikalisches Lexicon: auf Grundlage des Lexicons von H.Ch. Koch [Musical Lexicon: Based on the Lexicon by H.Ch. Koch]. A. von Dommer, H.Ch. Koch. Heidelberg: Academische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr. 1010 p. [in German].
4. Giegling F. (1958). Vorvort. Zum vorliegenden Band. F. Giegling. W. A. Mozart, Neue Ausgabe sämtlicher Werke, Internationalen Stiftung Mozarteum Salzburg, Serie I, Bühnenwerke, Werkgruppe 4: Oratorien, geistliche Siengspiele und Kantaten. [Foreword. To the present volume. F. Giegling. W. A. Mozart, New Edition of Complete Works, International Mozarteum Foundation Salzburg, Series I, Stage Works, Work Group 4: Oratorios, Sacred Singspiels and Cantatas] Kassel, Basel, London, New York: Bärenreiter. 112 p. [in German].
5. Glover J. (2006). Mozart's Women. J. Glover. London. Pan Books. 436 p.
6. Henzel C. (2002). Von der Konzertarie zur konzertanten Opernaufführung zur Funktion der Opernmusik im Konzertleben im späten 18. Jahrhundert. C. Henzel. Mozart-Jahrbuch 2000. [From the Concert Aria to the Concert Opera Performance: The Function of Opera Music in Concert Life in the Late 18th Century. C. Henzel. Mozart Yearbook 2000]. Kassel, Basel, London, New York. Pp. 167–178. [in German].
7. Jan O. (1856.) W. Mozart [W. Mozart]. Bde I-IV. Bd. I. Lpz. p. 1380. [in German].
8. Klasen L. (1897) Wolfgang Amadeus Mozart, sein Leben und seine Werke. [Wolfgang Amadeus Mozart: His Life and His Works]. L. Klasen. Wien. 112 p. [in German].
9. Mancini G. (1912). Practical reflections on the figurative art of singing. G. Mancini. Boston: Richard G. Badger. 194 p.
10. Nettl P. (1957). Mozart and masonry. New York: Philosophical library. 150 p.

УДК 738.1:748(477)»19–20»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-23

Алла РУДЕНЧЕНКО,
orcid.org/0000-0001-9354-8216
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри декоративного мистецтва і реставрації
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) a.rudenchenko@kubg.edu.ua

Наталія ДМИТРЕНКО,
orcid.org/0000-0002-1223-8935
доктор філософії з мистецтвознавства,
доцент кафедри образотворчого мистецтва, заступник декана факультету образотворчого мистецтва та дизайну з науково-педагогічної і соціально-гуманітарної роботи
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) n.dmytrenko@kubg.edu.ua

ТВОРЧІСТЬ СВІТЛАНИ ГОЛЕМБОВСЬКОЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ В СВІТЛІ РОЗВИТКУ ТРАДИЦІЙ ХУДОЖНІХ СИЛІКАТІВ КИЇВЩИНИ

Стаття присвячена творчості Світлани Владиславівни Голембовської, видатної художниці України в галузі художніх силікатів другої половини ХХ століття. Мисткиня прийшла на перше своє місце роботи після завершення 1951 р. керамічного відділення під керівництвом Михайла Жука і Сусанни Сарапової в Одеському художньому училищі 1951 р. Маючи високу культуру розуміння матеріалу фарфору (зважаючи на особистості її наставників), приєдналася до творчого колективу Київського експериментального кераміко-художнього заводу. В означений час це було провідне підприємство у галузі тонкої кераміки України, котре слугувало творчою лабораторією, де проєктували високоякісні взірці для всіх вітчизняних підприємств фарфору-фаянсу. Спираючись на наробки першої плеяди майстрів цього виробництва, колишніх межигірців Пантелеймона Мусієнка, Миколи Котенка, Конона Кривича, Павла Іванченка та Ілька Заїки, художниця влилася в друге покоління корифеїв заводу. Разом з вихованцями ОХУ Олександром Сорокіним, Лідією Пахарєвою (Митяєвою), Ярославою Козловою, Владиславом Щербиною, Оксаною Жникруп вона започатковувала нову еру фарфорової пластики та посуду України. У цьому процесі знайшли втілення, з одного боку, відгомони культури формотворення тонкої кераміки першої муніципальної фабрики фаянсу і фарфору в Межигір'ї, знання тамтешніх майстрів про скульптуру і ляльку як таку, зважаючи на розвиток у вказаному осередку унікального авангардного театру «Межигірський вертеп». З іншого – розуміння тяглості традицій українського декоративного мистецтва, що прищеплювалося студентам ОХУ, починаючи з Амвросія Ждахи, котрий розробив першу подібну програму, а також усвідомлення сутності стилізації, – унікальної для вітчизняних теренів дисципліни, започаткованої Михайлом Жуком в ОХУ й продовженої Сусанною Сарапової. Після досвіду проєктування скульптури та її розпису на КЕКХЗ, Світлана Голембовська 1964 р. перейшла працювати на Київський завод художнього скла, де досягла значних успіхів в розробці авторських ансамблів на тему рідної природи, що складалися з окремих частин-прикрас і демонстрували її унікальну авторську манеру.

Ключові слова: *фарфор, скульптура, Межигір'я, вертеп, КЕКХЗ, прикраси, скло, декоративне мистецтво, композиція, традиція, Світлана Голембовська, Амвросій Ждаха.*

Alla RUDENCHENKO,
orcid.org/0000-0001-9354-8216
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Decorative Art and Restoration
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) a.rudenchenko@kubg.edu.ua

Nataliia DMYTRENKO,
orcid.org/0000-0002-1223-8935
Doctor of Philosophy in Art History,
Associate Professor at tht Department of Fine Arts,
Deputy Dean of the Faculty of Fine Arts and Design, for Scientific,
Pedagogical and Social-Humanitarian Work
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) n.dmytrenko@kubg.edu.ua

THE CREATIVITY OF SVETLANA GOLEMBOVSKAYA OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY IN THE LIGHT OF THE DEVELOPMENT OF THE TRADITIONS OF ARTISTIC SILICATES OF THE KYIV REGION

The article is devoted to the creativity of Svetlana Vladyslavivna Golembovska, an outstanding artist of Ukraine in the field of artistic silicates of the second half of the 20th century. The artist came to her first place of work after completing the ceramics department under the leadership of Mykhailo Zhuk and Susanna Sarapova at the Odessa Art School in 1951. Having a high culture of understanding the material of porcelain (taking into account the personalities of her mentors), she joined the creative team of the Kyiv Experimental Ceramic and Art Plant. At that time, it was a leading enterprise in the field of fine ceramics in Ukraine, which served as a creative laboratory where high-quality models were designed for all domestic porcelain and faience enterprises. Relying on the achievements of the first galaxy of masters of this production, former Mezhyhirya residents Panteleimon Musienko, Mykola Kotenko, Konon Kryvych, Pavlo Ivanchenko and Ilko Zaika, the artist joined the second generation of luminaries of the factory. Together with OAS students Volodymyr Sorokin, Lydia Pakhareva (Mityaeva), Yaroslava Kozlova, Vladislav Shcherbyna, Oksana Zhnykrup, she initiated a new era of porcelain plastic and tableware in Ukraine. This process embodied, on the one hand, the echoes of the culture of shaping fine ceramics of the first municipal faience and porcelain factory in Mezhyhirya, the knowledge of local masters about sculpture and dolls as such, given the development of the unique avant-garde theater «Mezhyhirya Nativity Scene» in the specified center. On the other hand, an understanding of the continuity of the traditions of Ukrainian decorative art, which was instilled in students of the OAS, starting with Amvrosy Zhdakha, who developed the first such program, as well as an awareness of the essence of stylization, a discipline unique to the domestic territories, initiated by Mykhailo Zhuk at the OAS and continued by Susanna Sarapova. After the experience of designing sculpture and painting it at the KECAF, Svitlana Golembovska in 1964. moved to work at the Kyiv Art Glass Factory, where she achieved significant success in developing original ensembles on the theme of her native nature, which consisted of separate decorative parts and demonstrated her unique author's style.

Key words: *porcelain, sculpture, Mezhyhirya, nativity scene, KECAF, jewelry, glass, decorative art, composition, tradition, Svitlana Golembovska, Amvrosy Zhdakha.*

Постановка проблеми. У вітчизняному мистецтві досі не було приділено спеціальної уваги спадщині заслуженої художниці України Світлани Голембовської одразу у двох царинах – художньому фарфорі і художньому склі. Тому напрацювання мисткині у галузі художніх силікатів України XX століття наразі потребують окремої уваги.

Аналіз досліджень і публікацій. Творчості Світлани Голембовської на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі було присвячено публікацію в книзі Ольги Школьної Київський художній фарфор (Школьна, 2011: 162–168). Спадщині мисткині на Київському заводі художнього скла присвячено каталог-проспект Олексія Роготченка «Київський завод художнього скла» (Роготченко, 1977: 12–6). Крім низки словниково-довідкових видань, де згадується ім'я Світлани Владиславівни та її доньки (Блюміна, 2001–2024: 5), окремо варто виділити буклет «Ювілейна виставка творів заслуженого художника України Світлани Владиславівни Голембовської», що був виданий у Києві 1998 року і підсумовував досягнення авторки за її плідне творче життя (Ювілейна, 1998: 1–3).

Мета статті – визначити характерні мистецькі особливості творів Світлани Голембовської другої половини XX століття з огляду на традиції розвитку художніх силікатів Київщини.

Виклад основного матеріалу. Світлана Владиславівна Болзан народилася у місті Одеса 1927 р. у час, коли там творив непересічний митець Амвросій Ждаха, що розробив для Одеського художнього училища першу в Україні програму з історії українського мистецтва (Голембовська (Болзан) Світлана Владиславівна. Українські, 1972: 104). Після звільнення рідного міста вступила до Одеського художнього училища (Голембовська (Болзан) Світлана Владиславівна, Словник, 1973: 3–97), по завершенні якого була розподілена на роботу до штату Київського експериментального кераміко-художнього заводу (Голембовська Світлана Владиславівна, 1992: 169), що на той час знаходився в центрі столиці УРСР.

Це підприємство у післявоєнний період стало флагманом фарфоро-фаянсової промисловості України. Адже до війни плеяда колишніх межигірців Пантелеймона Мусієнка, Миколи Котенка, Конона Кривича, Павла Іванченка та Ілька Заїки, що працювали на підвалинах Києво-Межигірської фаянсової фабрики (котра епізодично випускала фарфор) (Школьна О., 2014: 48–59) розробила концепцію і проєкт нового тонкокерамічного виробництва, яке планувалося як взірцева творча лабораторія для всіх заводів галузі. Вказані майстри працювали у Межигір'ї зі скульптором Євгеном Сагайдачним, розробляли ляльки для авангардного вертепу, і тому одним з нових напрямків діяльності заводу став випуск фарфорової фігурки.

Втіливши запуск підприємства спочатку у межах Києва (на колишній вулиці Червоноармійській), саме в середині століття постало питання про його розширення, враховуючи нові можливості мирного життя. Світлана Владиславівна вступила на підприємство саме на хвилі його творчого підйому – у 1951 рік (Блюміна І. М., Роготченко О. О., 2006: 12–101). Маючи хист до створення скульптурних форм, С. В. Голембовська розробляла на підприємстві образи дитячих іграшок, ляльок, розписувала туалетні набори О. Сорокіна, долучалася разом з Л. Митяєвою до проєктів розписів столових сервізів, як на КЕКХЗ, так і під час відряджень протягом 1960-х років до Коростенського фарфорового заводу (Школьна О., 2014: 162–168).

З-поміж її впізнаваних півтора десятка знакових статуеток 1950-х – початку 1960-х рр. є «Дівчина з яблуком», «Маленька господиня», «Хлопчик на лижах» («Лижник») (рис. 1), «Школярка», «Дівчинка ліпить бабу» («Сніговик»), «Діти з голубами», «Свято», «Хлопчик на коніку» («Вершник»), «Дівчинка з собачкою», «Новий м'ячик» тощо (Школьна О., 2014: 162–168). З 1956 р. художницю прийняли до членів Національної спілки художників України. В цей час вона також багато працювала над розписом не лише своїх скульптур малих форм, а і творів скульптурної і посудної груп свої колег, активно брала участь у творчо-виставковому житті Києва, СРСР, країн так званого «соцтабору».

Творчий почерк майстрині став впізнаваним, твори авторки випускалися великими накладами і продавалися не лише в середині країни, а й постачалися на експорт далеко за її межі. Авторка дуже добре підбирала колірну гаму, її цікавили аспекти пластичного моделювання й нові композиційні прийоми. Велику роль на становлення її почерку справив О. Сорокін. В книзі О. Школьної зазначено: «Під його впливом були виконані перші туалетні набори, ажурні шкатулки, елегантні куманці, що одразу ж привернули увагу до здібної молоді, про яку почали писати» (Школьна О., 2014: 163). Оскільки КЕКХЗ в цей час розробляв взірці посуду й скульптури для всіх заводів фарфорофаянсової галузі України, Світлана Владиславівна поступово стала одним з корифеїв тонкої кераміки другого покоління художників на столичному підприємстві, що працювало як творча лабораторія.

Рис. 1. Голембовська (Болзан) С. В. Лижник. Початок 1950-х рр. Фарфор, розпис

На початку 1960-х на відновлений потужний завод скла в Києві, виробничі потужності якого знаходилися на колишньому Червонозоряному проспекті, перейшла працювати Лідія Мефодіївна Митяєва (дівоче прізвище Пахарєва). Опанувавши всі напрямки формотворення у фарфорі, Світлана Владиславівна Голембовська також вирішила спробувати попрацювати на цьому підприємстві, що давало нові творчі можливості.

З 1964 р. вона перейшла сюди у штат. У той період часу художник на скляному виробництві не займався сам виготовленням речей у матеріалі. Фактично, він розробляв лише ідею, проєкт. У цьому сенсі в авторки з'явилося більше перспектив для розвитку, роботи з творчими пленерами у росії та Грузії. Її твори в цей час брали участь у виставках в Югославії, Болгарії, Польщі, Німеччині, Австрії, Італії, Франції, Португалії,, Бірмі, Китаї, Японії, Канаді (Ювілейна, 1998: 1–3).

За визначні досягнення у цей час Світлана Владиславівна отримала звання заслуженого художника України (1983). До виходу на пенсію у

1995 році мисткиня розробила низку шедевральних проєктів у склі, розробляючи ідею уваги до рослинних мотивів рідного краю у символічних формах, часто з елементами додаткових прикрас. З-поміж найбільш впізнаваних в її доробку варто назвати композицію «Квітка папороті – квітка щастя» 1991 р. (збірка Державного музею декоративного мистецтва України). Але перелік авторських проєктів художнього скла в її спадщині величезний.

З-поміж основних вартує назвати набори – «Схід» (1967), «Димок» (1969), «Біла квітка», «Вечірній», (обидва – 1975), для крюшону (1977), «Святковий кришталь» (1980), «Стародавній Київ» (1982), «Київський» (1983); композиції – «Червона гвоздика» (1976), «Курочка ряба» (1980), «Свято» (1981), «Райдуга» (1982), «Цвітіння» (1984), «Весна» (1988), «Дніпрові хвилі» (1989), «Бонсаї» (1990) (рис. 2), «Квітка папороті – квітка щастя» (1991) (рис. 3). При цьому її основним досягненням було опанування гутного, робота з сульфідно-цинковим склом, також мисткиня працювала з кришталем (Ювілейна, 1998: 1–3).

За життя Світлана Владиславівна провела три персональні виставки в Києві, на яких представляла свої твори, виконані у художніх силікатах – у 1989, 1996 та 1998 рр. Наразі її твори зберігаються у Національному музеї декоративного мистецтва України, Дніпровській картинній галереї, Музею красних мистецтв імені Бєлого в Іллічівську, колекціях Ізмаїлу Одеської області, Одеси, Запоріжжя, Харкова, Тернополя, Сум тощо. Також С. В. Голембовська виховала доньку-художницю Лідію Голембовську.

Висновки. Отже, творчість Світлани Владиславівни Голембовської (Болзан) (1927, Одеса, 2016, Київ) у галузі художніх силікатів України вирізняється неповторним авторським почерком. Учениця Михайла Жука, Сусанни Сарапової по ОХУ продовж 1950-х – початку 1960-х рр. в її доробку були епохальні скульптури малих форм, виконані в фарфорі на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі: «Дівчина з яблуком», «Маленька господиня», «Хлопчик на лижах» («Лижник»), «Школярка», «Дівчинка ліпить бабу» («Сніговик»), «Діти з голубами», «Свято», «Хлопчик на конику» («Вершник»), «Дівчинка з собачкою», «Новий м'ячик». Для творчості авторки цього періоду характерна жіночність, звернення до тем материнства і дитинства, розробки авторського розпису для статуеток і сервізів колег по цеху із застосуванням керамічних фарб, кобальту, позолоти.

Період праці на Київському заводі художнього скла (1964–1995 рр.) став для Світлани Владиславівни «лебединою піснею», коли вона могла макси-

Рис. 2. Голембовська С. В. Бонсаї. 1990 р. Художнє скло

Рис. 3. Голембовська С. В. Квітка папороті – квітка щастя. 1991 р. Художнє скло

мально розкритися, брати активну участь у творчих пленерах в середині країни і за кордоном, активно виставлятися і шукати себе. На хвилі оновлення художньої мови у зв'язку з новими матеріалами (опанувала гутне, кришталеве скло, сульфідно-цинкове скло) авторка набула визнання в європейських країнах й отримала звання заслуженої художниці України (1986 р.). Її твори означеного відрізку часу апелюють до тем Київської Русі, святочного циклу, рослинних мотивів рідної природи, часто мають неповторні форми квітів із прикрасами.

З їх числа слід відзначити «Схід» (1967), «Димок» (1969), «Біла квітка», «Вечірній», (обидва – 1975), для крюшону (1977), «Святковий кришталь» (1980), «Стародавній Київ» (1982), «Київський» (1983); композиції – «Червона гвоздика» (1976), «Курочка ряба» (1980), «Свято» (1981), «Райдуга» (1982), «Цвітіння» (1984), «Весна» (1988), «Дніпрові хвилі» (1989), «Бонсаї» (1990), «Квітка папороті – квітка щастя» (1991). Останні дві роботи є неперевершеним шедевральними досягненнями в спадщині художниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блюміна І. М., Жоголь Л. Є. Голембовська Світлана Владиславівна. *Енциклопедія сучасної України* / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2024. С. 5.
2. Голембовська (Болзан) Світлана Владиславівна. *Українські радянські художники: довідник* / відпов. ред. І. І. Верба. Київ: Мистецтво, 1972. С. 104.
3. Голембовська (Болзан) Світлана Владиславівна. *Словник художників України* / відпов. ред. М. П. Бажан. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1973. 272 с.
4. Блюміна І. М., Роготченко О. О. Голембовська Лідія Сергіївна. Енциклопедія сучасної України / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 6: Го–Гю. 712 с.
5. Голембовська Світлана Владиславівна / КОНСХУ. URL: https://web.archive.org/web/20220116035212/http://konshu.org/section/decor/golembovska-svitlana.html (дата звернення: 09.01.2024).
6. Голембовська Світлана Владиславівна. *Митці України: енциклопедичний довідник* / упор.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; за ред. А. В. Кудрицького. Київ: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1992. С. 169.
7. Роготченко О. Київський завод художнього скла: [каталог-проспект]. Київ: Вид-во м-ва промисловості будівельних матеріалів, 1977. 6 с.
8. Школьна О. Києво-Межигірська фаянсова фабрика. *Пам'ятки України*. 2014. №9 (вересень). С. 48–59.

9. Школьна О. Образи щасливого дитинства у творчості Світлани Владиславівни Голембовської. У книзі: Школьна О. Київський художній фарфор. Київ: Інтертехнологія, 2011. С. 1–400.

10. Ювілейна виставка творів заслуженого художника України Світлани Владиславівни Голембовської: Буклет. Київ, 1998. [Без суцільної пагінації].

REFERENCES

1. Bliumina I. M., Zhohol L. Ye. (2001–2024). Holembovska Svitlana Vladyslavivna. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy / red. kol.: I. M. Dziuba [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh [*Golembovska Svitlana Vladyslavivna. Encyclopedia of Modern Ukraine / ed. col.: I. M. Dzyuba [et al.]; NAS of Ukraine, National Research School*]. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of NAS of Ukraine, P. 5. [in Ukrainian].

2. Holembovska (Bolzan) Svitlana Vladyslavivna (1972). Ukrainski radianski khudozhnyky: dovidnyk / vidpov. red. I. I. Verba [*Ukrainian Soviet Artists: Handbook / Editor-in-Chief I. I. Verba*]. Kyiv: Mystetstvo, P. 104. [in Ukrainian].

3. Holembovska (Bolzan) Svitlana Vladyslavivna (1973). Slovnyk khudozhnykiv Ukrainy / vidpov. red. M. P. Bazhan [*Dictionary of Artists of Ukraine / editor-in-chief M. P. Bazhan*]. Kyiv: Main editorial office of the Ukrainian Soviet Encyclopedia, 272 p. [in Ukrainian].

4. Bliumina I. M., Rohotchenko O. O. (2006). Holembovska Lidiia Serhiivna. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy / red. kol.: I. M. Dziuba [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh [*Golembovska Lidia Serhiivna. Encyclopedia of Modern Ukraine / ed. col.: I. M. Dzyuba [et al.]; NAS of Ukraine, National Scientific Research Center*]. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of NAS of Ukraine, 2006. Vol. 6 Ho–Hiu. 712 p. [in Ukrainian].

5. Holembovska Svitlana Vladyslavivna (2024) / KONSKhU [*Kyiv branch of the National Union of Artists of Ukraine*]. URL: https://web.archive.org/web/20220116035212/http://konshu.org/section/decor/golembovska-svitlana.html (date of application: 09.01.2024) [in Ukrainian].

6. Holembovska Svitlana Vladyslavivna (1992). Myttsi Ukrainy: entsyklopedychnyi dovidnyk / upor.: M. H. Labinskyi, V. S. Murza; za red. A. V. Kudrytskoho [*Artists of Ukraine: encyclopedic reference book / ed.: M. G. Labinsky, V. S. Murza; edited by A. V. Kudrytsky*]. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia named after M. P. Bazhan, P. 169. [in Ukrainian].

7. Rohotchenko O. (1977). Kyivskyi zavod khudozhnoho skla: [kataloh-prospekt] [*Kyiv Art Glass Factory: [catalog-prospectus]]*. Kyiv: Vyd-vo m-va promyslovosti budivelnykh materialiv. 6 p. [in Ukrainian].

8. Shkolna O. (2014). Kyievo-Mezhyhirska faiansova fabryka [Kyiv-Mezhyhirya Faience Factory.]. Pamiatky Ukrainy [*Sights of Ukraine*]. No. 9 (September). P. 48–59 [in Ukrainian].

9. Shkolna O. (2011). Obrazy shchaslyvoho dytynstva u tvorchosti Svitlany Vladyslavivny Holembovskoi. U knyzi: Shkolna O. Kyivskyi khudozhnii farfor [*Images of a happy childhood in the work of Svitlana Vladyslavivna Golembovska. In the book: Shkolna O. Kyiv Art Porcelain*]. Kyiv: Intertechnology, P. 1–400 [in Ukrainian].

10. Iuvileina vystavka tvoriv zasluzhenoho khudozhnyka Ukrainy Svitlany Vladyslavivny Holembovskoi (1998) [*Anniversary exhibition of works by the Honored Artist of Ukraine Svitlana Vladyslavivna Golembovska*]. Booklet. Kyiv, 1998. [Without continuous pagination] [in Ukrainian].

УДК 811.111'373.612.2:14(94)"20"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-24

Наталія ЖУКОВА,
orcid.org/0000-0002-8489-7884
кандидатка філологічних наук, доцентка,
виконуюча обов'язки завідувачки кафедри іноземної філології та перекладу
Національного університету «Запорізька політехніка»
(Запоріжжя, Україна) ntmzhukova1@gmail.com

МЕТАФОРИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ В АВСТРАЛІЙСЬКІЙ АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена вивченню ключових концептуальних метафор, задіяних для концептуалізації простору в австралійській англомовній картині світу початку XXI століття. У ході нашого дослідження проаналізовано концептуальні метафори, відібрані з текстів засобів масової інформації, блогів туристів та рекламних текстів.

Було встановлено спадковості та виявлено інновації при концептуалізації простору в австралійській англомовній картині світу початку XXI століття відносно картини кінця XVIII – початку XX століть. З'ясовано, що відбулась реорганізація концептуальної структури і показано, які неактуальні складники були втрачені, які актуальні елементи – розширені та які нові компоненти – додані.

Збереглась більшість концептуальних метафор, за допомогою яких репрезентовано простір, порівняно з австралійською англомовною картиною світу кінця XVIII – початку XX століть. Продовжується універсальне сприйняття простору в термінах метафори контейнера, Австралія метафорично ототожнюється з раєм, квітучим садом і людиною. Географічний простір, як і раніше, репрезентується із урахуванням його соціального освоєння. Метафорична профілізація Австралії відбувається як все більше «свого» простору.

Інновацією стала метафорична концептуалізація Австралії та її міст як страви, що підкреслює важливість людського чинника в освоєнні простору. Також виокремлено концептуальні метафори, нові для австралійської англомовної картини світу початку XXI століття, для репрезентації австралійської глибинки як контейнера, людини та неприборканої дикої тварини. Це метафоричне осмислення території може пояснюватись особливим статусом австралійської глибинки як специфічного, унікального, ще мало освоєного простору.

Для метафоричних переносів застосовуються елементи різноманітних кодів культури: акціонального, антропоморфного, біологічного, вегетативного, гастрономічного, духовного, зооморфного, кулінарного, міфічного, орієнтаційного, предметного, природно-ландшафтного, соматичного, соціального.

Ключові слова: *австралійська англомовна картина світу, код культури, концептуальна метафора, метафорична концептуалізація простору, метафоричний перенос.*

Nataliia ZHUKOVA,
orcid.org/0000-0002-8489-7884
PhD (Philology), Associate Professor,
Acting Head at the Department of Foreign Philology and Translation
National University "Zaporizhzhia Polytechnic"
(Zaporizhzhia, Ukraine) ntmzhukova1@gmail.com

METAPHORIC CONCEPTUALIZATION OF SPACE IN THE AUSTRALIAN ENGLISH WORLDVIEW OF THE EARLY TWENTY-FIRST CENTURY

The article is devoted to studying key conceptual metaphors involved in conceptualizing space in the Australian English worldview of the early twenty-first century. The study analyzed conceptual metaphors representing space in the early twenty-first century in media texts, tourist blogs, and advertising texts.

The continuities were established, and innovations were identified in the conceptualization of space in the Australian English worldview of the early twenty-first century in relation to the late eighteenth- to early-twentieth-century worldview. It was found that the conceptual structure was reorganized, and we showed which irrelevant components were lost, which elements were expanded, and what new components were added.

Most conceptual metaphors used to represent space were preserved compared to the Australian English worldview of the late eighteenth and early twentieth centuries. The universal perception of space in terms of the container metaphor continues. Australia is metaphorically identified with paradise, a flowering garden, a building, and a human being.

Geographical space is still represented in terms of its social development. Australia is being metaphorically profiled as an increasingly «own» space.

An innovation is the metaphorical conceptualization of Australia and its cities as dishes, which emphasizes the importance of the human factor in space utilization. Conceptual metaphors new to the Australian English worldview of the early twenty-first century are also identified to represent the Australian outback as a container, a human being, and an untamed wild animal. This metaphorical understanding of the territory can be explained by the special status of the Australian outback as a specific, unique, and still little-explored space.

Elements of various cultural codes are used for metaphorical transfers: actionable, anthropomorphic, biological, vegetative, gastronomic, spiritual, zoomorphic, culinary, mythical, orientation, object, natural-landscape, somatic, social.

Key words: *Australian English worldview, cultural code, conceptual metaphor, metaphoric conceptualization of space, metaphoric transfer.*

Постановка проблеми. У ході життєдіяльності людина прагне опанувати простір як один із вимірів буття, фіксуючи свої уявлення в мовній картині світу. Вивчення закономірностей осмислення та репрезентації отриманої інформації про цю ключову онтологічну категорію свідчить про використання універсальних дихотомій, але і виявляє специфічне їх відображення та співвідношення залежно від середовища існування, історичного розвитку спільноти та притаманної їй традиції вербалізації досвіду.

Інтерес викликає як формування мовної картини на початковому етапі, так і її подальші модифікації – збереження культурних домінант і розвиток інновацій.

Своєрідність концептуалізації простору в мовній картині світу проявляється тим більше, чим екзотичніші умови життя і характеристика її носіїв. Так, унікальність природи і демографічного складу перших колоністів в Австралії зумовили особливості відображення просторового виміру в австралійській англомовній картині світу (далі – ААКС).

Для дослідження специфіки репрезентації простору в мовній картині світу продуктивним є аналіз концептуальних метафор (далі – КМ), які виникають на основі асоціативних переносів ознак сфери-джерела на сферу-ціль із застосуванням різноманітних кодів культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвідках, присвячених австралійському варіанту англійської мови, значна увага приділена лексичній системі (Т. Козлова, В. Скибіна, М. Мічелл), висвітлено внутрішню форму фразеологізмів із топонімічним компонентом (Ю. Ковалюк). Суттєвими є досягнення у вивченні одного із ключових слів австралійської культури – *the Bush* (С. Бейкер, А. Вежбицька, Т. Козлова, Т. Малікова, М. Томенчук).

Метафорична репрезентація простору в ААКС уже перебувала в центрі нашого дослідження, проте у фокусі знаходився період к. XVIII–п. XX ст.ст. (Жукова, 2010), тож наукову розвідку доцільно спрямувати на вивчення подальшого розвитку, спадкоємність та інновації в ААКС, зокрема при концептуалізації цієї категорії буття на сучасному етапі її розвитку на початку XXI століття.

Постановка завдання. Мета даної роботи полягає у вивченні ключових концептуальних метафор при репрезентації простору в ААКС початку XXI ст. і встановленні спадковості та виявленні інновацій порівняно з ААКС к. XVIII–п. XX ст. ст. Для досягнення поставленої мети, передбачено виконання таких завдань: виділити ключові концептуальні метафори для репрезентації простору в ААКС п. XXI ст.; проаналізувати основи метафоричного переносу; встановити, які коди культури були при цьому задіяні; дослідити, які елементи концептуальної структури простору були збережені, змінені або додані порівняно з ААКС к. XVIII–п. XX ст.ст.

Застосовані методи дослідження: контекстологічний для виявлення концептуальних метафор, концептуальний – для реконструкції когнітивних механізмів колективної свідомості, які опосередковують формування і упорядкування знань про простір, тобто для виявлення сфери-джерела, сфери-цілі, основи переносу та використаних кодів культури.

Дослідження зосереджено на концептуальних метафорах, за допомогою яких репрезентовано простір в ААКС п. XXI ст., виявлених у текстах засобів масової інформації, блогах туристів та рекламних текстах.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо метафоричну репрезентацію простору в ААКС початку XXI століття і яких модифікацій вона зазнала по мірі свого розвитку відносно ААКС к. XVIII–п. XX ст.ст., в якій відбивались уявлення і знання перших поселенців.

В ААКС к. XVIII–п. XX ст.ст. концептуальна структура простору відображає уявлення про географічний та соціальний простір. Репрезентація простору відбувалася за допомогою таких КМ (див. аналіз КМ в (Жукова, 2010)): *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ ЗАМКНЕНИЙ КОНТЕЙНЕР**, *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ КОНТЕЙНЕР ДЛЯ БРУДУ**, *КМ* **ГЕОГРА-**

ФІЧНИЙ ЦЕНТР АВСТРАЛІЇ ≡ ПЕКЛО, *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ РАЙ**, *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ ПОЛЕ БОЮ**, *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ КВІТУЧИЙ САД**, *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ НЕПРИБОРКАНА ДИКА ТВАРИНА**, *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ ЛЮДИНА**.

В ААКС п. XXI ст. зберігаються такі КМ: *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ ЗАМКНЕНИЙ КОНТЕЙНЕР**, *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ КОНТЕЙНЕР ДЛЯ БРУДУ,** *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ РАЙ**, *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ КВІТУЧИЙ САД**, *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ ЛЮДИНА.**

Розглянемо окреслені актуальні КМ.

КМ **АВСТРАЛІЯ ≡ ЗАМКНЕНИЙ КОНТЕЙНЕР.**

В ААКС наявне універсальне відбиття простору в термінах метафори контейнера. У к. XVIII–п. XX ст.ст. образ контейнера втілювався переважно в об'єктах, що обмежують свободу, загрожують здоров'ю або життю людини (в'язниця, стічна канава, вигрібна яма).

В ААКС п. XXI ст. ця КМ зберігає актуальність: «New South Wales … **contains** the most populated city in Australia, Sydney» (Hannan).

До засобів кодування, основних в ААКС к. XVIII–п. XX ст.ст., (предметного та природно-ландшафтного кодів) додається орієнтаційний код: «… Anthony Albanese has embarked on a marginal seat marathon **through** Queensland ...» (Wong 2025).

Простір репрезентовано як сповнений захоплюючих подорожей: «Australia is an amazing destination **full of** incredible travelling experiences» (Explore), «… the NT (Northern Territory – *Н. Ж.*) **is packed with** once-in-a-lifetime experiences for visitors» (Australia's).

Географічна віддаленість Австралії сприяє збереженню уявлень про замкненість контейнера, але створюється приваблива картинка: «… capital cities cradled by clear blue waterways and **covered by even bluer skies** ...» (High: 4).

Прикметно, що австралійська глибинка репрезентована за допомогою таких метафор: *КМ* **АВСТРАЛІЙСЬКА ГЛИБИНКА ≡ КОНТЕЙНЕР,** *КМ* **АВСТРАЛІЙСЬКА ГЛИБИНКА ≡ ЛЮДИНА,** *КМ* **АВСТРАЛІЙСЬКА ГЛИБИНКА ≡ НЕПРИБОРКАНА ДИКА ТВАРИНА.**

КМ **АВСТРАЛІЙСЬКА ГЛИБИНКА ≡ КОНТЕЙНЕР** (основні елементи кодування – елементи орієнтаційного, предметно-ландшафтного коду): «… **the Outback is full of** life, vegetation and colour» (Our), «Along the way **through the outback** of New South Wales» (ibid), «Adventure meets ancient culture **in Australia's outback in the Northern Territory** …» (Australia's).

Переміщення до метафоричного контейнера вимагає виходу в «інший» простір: «There's life out here» (Our), «It is a very vast area and finding someone who is lost **out there** is a huge challenge» (States), «… what you need to do before heading **into the outback**» (ibid).

Проте простір всередині контейнера є неосвоєним: «Bourke is the last frontier before **the great expanse of nothingness**» (Our), «There are **vast stretches of nothingness** between landmarks …» (Highlights), «I loved camping **in the middle of nowhere»** (ibid).

Цей простір має амбівалентну оцінку: з одного боку, він притягує своєю красою, овіяний загадковістю, а з іншого, – недбале ставлення до нього є небезпечним, тож переміщення до метафоричного контейнера потребує ретельної підготовки: «… **carefully consider taking extra fuel and water with you** when travelling into the outback» (General), «The outback **should never be driven into without prior planning**» (States), «T**he last thing you want to do is to run out of fuel** in the Outback» (ibid).

Австралійська глибинка є метафорично репрезентованою як людина через якості, притаманні людині, та дії, на які здатна жива істота.

КМ **АВСТРАЛІЙСЬКА ГЛИБИНКА ≡ ЛЮДИНА** (основні засоби кодування – акціональний та соціальний коди): «I am not the only one inspired by the stark beauty of **the unforgiving outback**» (Our), «Come to where **the outback meets** the tropics» (Katherine).

Метафоричні уявлення про простір також відбиваються в ААКС п. XXI ст. через *КМ* **АВСТРАЛІЙСЬКА ГЛИБИНКА ≡ НЕПРИБОРКАНА ДИКА ТВАРИНА** (основні засоби кодування – елементи зооморфного коду): «Compared to other parts of Australia, the Outback has a totally different vibe and just feels so **wild and untamed**» (Highlights).

КМ **АВСТРАЛІЯ ≡ КОНТЕЙНЕР ДЛЯ БРУДУ** (основні засоби кодування – елементи предметного і природно-ландшафтного кодів культури).

В ААКС к. XVIII–п. XX ст.ст. метафоричний перенос підтримувався асоціацією колонії, до якої відправляли на проживання злочинців, з канавою, стічною ямою для сміття і непотребу. В ААКС п. XXI ст. зберігається метафорична репрезентація П'ятого континенту як стічної ями, однак в сучасних реаліях до неї збирають шкідливі для життя викиди вуглецю: «Rebalancing Regional and Remote Australia: a vision for **a global carbon sink** while creating sustainable communities» (Rebalancing).

Широко репрезентованою в ААКС п. XXI ст. є *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ ЛЮДИНА** (основні засоби кодування – елементи соматичного, акціонального, біологічного та соціального кодів).

В ААКС к. XVIII–п. XX ст.ст. колонії, штати Австралії ототожнювалися із органами людини. Так, центральні регіони Австралії метафорично репрезентувалися як серце – *red* ***heart*** (1931) «the **interior** of Australia» (AND, 1997: 525). В ААКС п. XXI ст. спостерігаємо аналогічний метафоричний перенос: «… feel **the beating heart of the outback** at Uluru?» (Wild).

П'ятому континенту метафорично приписують і фізичні характеристики людини: «Western Australia is likely to be dry and sunny in southern and western parts of the state, as **it swelters** through an oppressive heatwave» (Kirk, 2025).

Завдяки асоціаціям Австралії з людиною, території характеризують за віком: «Norfolk Island is one of Australia's most isolated communities and **one of its oldest territories**» (Norfolk).

Через цю КМ австралійська територія постає як людина, котра хизується певними властивостями: «Western Australia **boasts** more coastline more flora and fauna, and more adventure for travellers» (Australia's), австралійське місто має свої уподобання: «Melbourne … **has a passion for food and wine**» (Emigrate).

Як і людина, Австралія метафорично може зазнати насильства, негативного впливу природних явищ: «Flash flooding sweeps parts of Qld as rain, severe storms **smash** Australia's east coast» (Kirk, 2025), «Northeast and eastern parts of Victoria **could be hit** with showers and thunderstorms» (ibid).

Австралія метафорично є схильною до хвороби (в даному випадку пожежі репрезентовано як згубне явище): «… the planning discussion should include residents in fire-prone areas ...» (Bowman, 2025).

КМ **АВСТРАЛІЯ ≡ ЛЮДИНА** також розгортається через метафоричну репрезентацію Австралії як актриси зі своєю енергетикою: «**Canberra has 'main-character energy'**, Shorten says ahead of UC role» (Daniel, 2024), «When Bill Shorten said Canberra had **main character energy**, he might have been referring to the fact it is the nation's capital» (Pearce, 2025).

Іншою актуальною КМ залишається *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ РАЙ.** В ААКС к. XVIII–п. XX ст. ст. і п. XXI ст. основні засоби кодування – елементи міфічного, духовного і природно-ландшафтного кодів.

В ААКС п. XXI ст. *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ РАЙ** є ширше репрезентованою, ніж раніше. П'ятий континент представлено як унікальний потойбічний, надзвичайно красивий простір: «Where ochre sands and **otherworldly desert landscapes** give way to **lush** tropical waterfalls and wetlands …» (Australia's), «Broome's Cable Beach **famed for** … the panoramic views over … **the otherworldly domes** of Purnululu National Park (Bungle Bungle Range) make this are **truly unique**» (ibid), «Tourism Australia has long advertised the country as **an oasis of natural wonder: pristine beaches** and **varied landscapes** ...» (High: 4).

Цей простір є безмежним: «Australia conjures up images … topped by the brilliant blue of **endless skies** and lapped by **impossibly deep** lapus **oceans**» (Australia's).

КМ **АВСТРАЛІЯ ≡ РАЙ** корелює із *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ КВІТУЧИЙ САД**, причому в останній «підкреслено» людський чинник – освоєння, облагородження простору (основні засоби кодування – елементи вегетативного, природно-ландшафтного та акціонального коду).

Через асоціативний перенос, австралійський простір, як і сад, доглядають, вирощують: «… the policy priorities of his protective government, including … **growing** a stronger regional **Australia**» (Wang, 2025), «**Queensland** is Australia's **fastest growing state**» (Territories).

Як стиглі фрукти є готовими до споживання, так і Австралія є готовою до певних подій: «If a suburb has older housing stock with older gardens, for instance, it's absolutely **ripe for** a fire to spread quickly» (Bowman, 2025).

Серед КМ, виявлених в ААКС п. XXI ст. для концептуалізації простору, слід зазначити *КМ* **АВСТРАЛІЯ ≡ СТРАВА** (основні засоби кодування – елементи кулінарного та гастрономічного коду). Через цю КМ Австралія та її міста постають як їжа, потрібна для життя, чим знов підкреслюється активність мешканців в освоєнні простору. Метафорично страва містить певний набір інгредієнтів і характеризується смаковими якостями: «Sydney and Meloburne 'have **all the ingredients' for a fire** like those in LA» (Bowman, 2025), «Australia conjures up images of the vibrant ochre sands of the desert, **topped** by the brilliant blue of endless skies ...» (Australia's), «… **soak up** the atmosphere at one of the many galleries, museums or sporting events … for **a taste of urban Aussie culture**» (ibid).

Австралія залишається оповитою ореолом пригод і приваблює любителів ризикувати, що в ААКС відбиває загалом позитивне ставлення до Австралії, яка є не до кінця освоєною: «Cheers to an **unforgettable academic adventure** in Australia!

(Land), «… go exploring **this awesome country**, … **have your own adventure**!» (G'Day), «You can join us in **our adventures through The Land Down Under** …» (ibid), **Venture** to Tropical North Queensland's Cape Tribulation …» (Australia's).

Висновки. Аналіз метафоричної концептуалізації простору в ААКС п. XXI ст. засвідчує незначну реорганізацію концептуальної структури.

Більшість КМ, за допомогою яких репрезентовано простір в ААКС к. XVIII–п. XX ст.ст., залишаються актуальними і на початку XXI ст. Зберігається універсальне сприйняття простору в термінах метафори контейнера та метафоричне ототожнення з раєм, квітучим садом і людиною. Репрезентація уявлень про географічний простір продовжує відбуватись із урахуванням його соціального освоєння.

Продовжується метафорична профілізація Австралії як все більше «свого» простору. Проводиться ототожнення П'ятого континенту зі стравою, що підкреслює все більш активну роль людського чинника в облаштуванні середовища існування і вітальну важливість освоєння простору. Австралія стала більш обжитим місцем, пристосованим для комфортного життя. Навіть неповне освоєння австралійського простору зберігає його привабливість, хоча він розглядається як такий, що все ще містить небезпеку.

Серед інновацій слід зазначити метафоричну профілізацію австралійської глибинки як контейнера, людини та неприборканої дикої тварини. Таке метафоричне виокремлення і осмислення території всередині П'ятого континенту може пояснюватись особливим статусом австралійської глибинки як специфічного, унікального простору, який ще чекає на освоєння та вивчення.

У якості засобів кодування застосовуються елементи різноманітних кодів культури: акціонального, антропоморфного, біологічного, вегетативного, гастрономічного, духовного, зооморфного, кулінарного, міфічного, орієнтаційного, предметного, природно-ландшафтного, соматичного, соціального.

Подальше дослідження буде орієнтовано на вивчення особливостей концептуалізації інших домінант ААКС на сучасному етапі її розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жукова Н. Особливості метафоричної репрезентації простору в австралійській англомовній картині світу (к. XVIII–п. XX ст.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки.* 2010. Вип. 22. Т. 1. 145–151.

2. (AND) The Australian National Dictionary: A Dictionary of Australianisms on Historical Principles / Ed. W. S. Ramson. Oxford, 1997. 814 p.

3. Australia's States and Territories. URL: https://www.aatkings.com/en-au/destination/australia/states-territories (дата звернення: 11.01.2025)

4. Bowman, D. How would Australia cope if bushfires hit Sydney, Melbourne or another major city? *Herald Sun*. 10.01.2025. URL: https://www.heraldsun.com.au/news/how-would-australia-cope-if-bushfires-hit-sydney-melbourne-or-another-major-city/news-story/5db65d31a02099a1e1c36a0d12ec9269 (дата звернення: 11.01.2025)

5. Daniel, D. Canberra has 'main-character energy', Shorten says ahead of UC role. *The Canberra Times.* 21.11.2024. URL: https://www.canberratimes.com.au/story/8826240/bill-shorten-praises-canberra-ahead-of-new-role-as-vc-of-uc/ (дата звернення: 11.01.2025)

6. Emigrate to Australia. URL: https://www.emigrate-to-australia.co.uk/states-and-territories-australia/ (дата звернення: 11.01.2025)

7. Explore the Land Down Under. URL: https://www.thelanddownunder.com.au/explore-tldu (дата звернення: 11.01.2025)

8. G'Day. URL: https://www.thelanddownunder.com.au/ (дата звернення: 11.01.2025)

9. General information. URL: https://www.thelanddownunder.com.au/explore-tldu/general-information (дата звернення: 11.01.2025)

10. Hannan, T. Australia's states and territories. URL: https://edvisoracademy.com.au/australias-states-and-territories/ (дата звернення: 11.01.2025)

11. High Carbon from a Land Down Under Quantifying CO2 from Australia's fossil fuel mining and exports. URL: https://australiainstitute.org.au/wp-content/uploads/2020/12/P667-High-Carbon-from-a-Land-Down-Under-WEB_0_0.pdf

12. Highlights of the Australian Outback. URL: http://girlseestheworld.com/outback/ (Accessed: 14.01.2025)

13. Katherine Region. URL: https://northernterritory.com/katherine-and-surrounds (дата звернення: 11.01.2025)

14. Kirk, E., Feiam, A. Flash flooding sweeps parts of QLD as rain, severe storms smash Australia's east coast. *Herald Sun*. 11.01.2025. URL: https://www.heraldsun.com.au/technology/environment/millions-of-aussies-are-in-for-wet-and-stormy-weekend-as-severe-weather-lashes-east-coast/news-story/0cb647cd549231fde9ad40ebf26cc3aa (дата звернення: 11.01.2025)

15. The Land Down Under: A Guide to Studying in Australia. URL: https://gatewaycollege.edu.au/the-land-down-under-a-guide-to-studying-in-australia/ (дата звернення: 11.01.2025)

16. Norfolk Island. URL: https://www.infrastructure.gov.au/territories-regions-cities/territories/norfolk-island (дата звернення: 11.01.2025)

17. Our Off Beat Australian Outback Road Trip. URL: https://www.global-gallivanting.com/allure-australian-outback/ (дата звернення: 14.01.2025)

18. Pearce, C. Canberra is the city outsiders love to hate. So which senator gives us the hardest time? *The Canberra Times*. 11.01.2025. URL: https://www.canberratimes.com.au/story/8846416/the-senators-with-a-love-hate-relationship-with-canberra-revealed/?cs=14329 (дата звернення: 11.01.2025)

19. Rebalancing Regional and Remote Australia: a vision for a global carbon sink while creating sustainable communities / A. Troccoli, et al. URL: https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/ad78ea (дата звернення: 11.01.2025)

20. States and Territories. URL: https://www.thelanddownunder.com.au/explore-tldu/states-and-territories (дата звернення: 11.01.2025)

21. Territories and States Australia. URL: https://www.gotoaustralia.com.au/territories-states-australia/ (дата звернення: 11.01.2025)

22. Wang, J., Bourke, R., Beatty, L. Opposition leader Peter Dutton to hammer Anthony Albanese's Labor government record in first major 2025 speech? *Herald Sun*. 11.01.2025. URL: https://www.heraldsun.com.au/news/breaking-news/opposition-leader-peter-dutton-to-hammer-anthony-albaneses-labor-government-record-in-first-major-2025-speech/news-story/a543bce9b522f3fbb0895da397d76520 (дата звернення: 11.01.2025)

23. Wild Wonders of the Land Down Under. URL: https://www.thelanddownunder.com.au/wild-wonders (дата звернення: 11.01.2025)

24. Wong, K., Ikonomou, T., Johnston, P. PM rounds up pre-election tour in the cattle country. *The Canberra Times*. 08.01.2025. URL: https://www.canberratimes.com.au/story/8861423/pm-rounds-up-pre-election-tour-in-cattle-country/?cs=27845 (дата звернення: 11.01.2025)

REFERENCES

1. Zhukova, N. (2010) Osoblyvosti metaphorychnoyi representatsii prostoru v avstraliiskii anglomovnii kartyni svitu (k.XVIII–p. XX st.). [Peculiarities of metaphoric representation of the space in the Australian English worldview of the late 18th-early 20th centuries] *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho nationalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka: Philolohichni nauky.* Vyp. 22. T. 1. 145–151. [in Ukrainian].

2. (AND) The Australian National Dictionary: A Dictionary of Australianisms on Historical Principles / Ed. W. S. Ramson. Oxford, 1997. 814 p.

3. Australia's States and Territories. URL: https://www.aatkings.com/en-au/destination/australia/states-territories (Accessed: 11.01.2025)

4. Bowman, D. How would Australia cope if bushfires hit Sydney, Melbourne or another major city? *Herald Sun*. 10.01.2025. URL: https://www.heraldsun.com.au/news/how-would-australia-cope-if-bushfires-hit-sydney-melbourne-or-another-major-city/news-story/5db65d31a02099a1e1c36a0d12ec9269 (Accessed: 11.01.2025)

5. Daniel, D. Canberra has 'main-character energy', Shorten says ahead of UC role. *The Canberra Times.* 21.11.2024. URL: https://www.canberratimes.com.au/story/8826240/bill-shorten-praises-canberra-ahead-of-new-role-as-vc-of-uc/ (Accessed: 11.01.2025)

6. Emigrate to Australia. URL: https://www.emigrate-to-australia.co.uk/states-and-territories-australia/ (Accessed: 11.01.2025)

7. Explore the Land Down Under. URL: https://www.thelanddownunder.com.au/explore-tldu (Accessed: 11.01.2025)

8. G'Day. URL: https://www.thelanddownunder.com.au/ (Accessed: 11.01.2025)

9. General information. URL: https://www.thelanddownunder.com.au/explore-tldu/general-information (Accessed: 11.01.2025)

10. Hannan, T. Australia's states and territories. URL: https://edvisoracademy.com.au/australias-states-and-territories/ (Accessed: 11.01.2025)

11. High Carbon from a Land Down Under Quantifying CO2 from Australia's fossil fuel mining and exports. URL: https://australiainstitute.org.au/wp-content/uploads/2020/12/P667-High-Carbon-from-a-Land-Down-Under-WEB_0_0.pdf

12. Highlights of the Australian Outback. URL: http://girlseestheworld.com/outback/ (Accessed: 14.01.2025)

13. Katherine Region. URL: https://northernterritory.com/katherine-and-surrounds (Accessed: 11.01.2025)

14. Kirk, E., Feiam, A. Flash flooding sweeps parts of QLD as rain, severe storms smash Australia's east coast. *Herald Sun*. 11.01.2025. URL : https://www.heraldsun.com.au/technology/environment/millions-of-aussies-are-in-for-wet-and-stormy-weekend-as-severe-weather-lashes-east-coast/news-story/0cb647cd549231fde9ad40ebf26cc3aa (Accessed: 11.01.2025)

15. The Land Down Under: A Guide to Studying in Australia. URL: https://gatewaycollege.edu.au/the-land-down-under-a-guide-to-studying-in-australia/ (Accessed: 11.01.2025)

16. Norfolk Island. URL: https://www.infrastructure.gov.au/territories-regions-cities/territories/norfolk-island (Accessed: 11.01.2025)

17. Our Off Beat Australian Outback Road Trip. URL: https://www.global-gallivanting.com/allure-australian-outback/ (Accessed: 14.01.2025)

18. Pearce, C. Canberra is the city outsiders love to hate. So which senator gives us the hardest time? *The Canberra Times*. 11.01.2025. URL: https://www.canberratimes.com.au/story/8846416/the-senators-with-a-love-hate-relationship-with-canberra-revealed/?cs=14329 (Accessed: 11.01.2025)

19. Rebalancing Regional and Remote Australia: a vision for a global carbon sink while creating sustainable communities / A. Troccoli, et al. URL: https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/ad78ea (Accessed: 11.01.2025)

20. States and Territories. URL: https://www.thelanddownunder.com.au/explore-tldu/states-and-territories (Accessed: 11.01.2025)

21. Territories and States Australia. URL: https://www.gotoaustralia.com.au/territories-states-australia/ (Accessed: 11.01.2025)

22. Wang, J., Bourke, R., Beatty, L. Opposition leader Peter Dutton to hammer Anthony Albanese's Labor government record in first major 2025 speech? *Herald Sun*. 11.01.2025. URL: https://www.heraldsun.com.au/news/breaking-news/opposition-leader-peter-dutton-to-hammer-anthony-albaneses-labor-government-record-in-first-major-2025-speech/news-story/a543bce9b522f3fbb0895da397d76520 (Accessed: 11.01.2025)

23. Wild Wonders of the Land Down Under. URL : https://www.thelanddownunder.com.au/wild-wonders (Accessed: 11.01.2025)

24. Wong, K., Ikonomou, T., Johnston, P. PM rounds up pre-election tour in the cattle country. *The Canberra Times*. 08.01.2025. URL : https://www.canberratimes.com.au/story/8861423/pm-rounds-up-pre-election-tour-in-cattle-country/?cs=27845 (Accessed: 11.01.2025)

UDC 82-31
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-25

Javid Ashur ZEYNALOV,
orcid.org/0009-0008-6162-2539
PhD student at the Department of Azerbaijan literature
Azerbaijan University of Languages
(Baku, Azerbaijan) cavid54@mail.ru

THE CHRONOTOPIC FEATURES IN MODERN AZERBAIJAN STORIES

The chronotope is one of the essential topics researched in contemporary literary criticism. The concept of chronotope is used in literature to show the interrelationship of space and time. The unique features of the chronotope in the modern Azerbaijani stories that we will examine in the article stand out with their inherent nuances. The first peculiar feature of modern Azerbaijani stories is the embodiment of time and space in a national context. In these stories, the authors reflect national values, historical memory and social problems and, by emphasizing the relationships of space and time through the chronotope, try to show the reader that events occur in the context of national identity and cultural heritage. The second is the historical chronotope, where historical events are used as a background to explain the problems of the modern era. In these stories, time-space relationships are reinterpreted by reworking folklore motifs and national heroic epics. The chronotopic description of the differences between the village, which we know as a quiet, natural space, and the city, which is described as a dynamic, but sometimes chaotic and stressful space, is the third specific feature of these stories. In addition, symbolic spaces such as bridges, roads, gates, gardens, etc. play an important role in building the chronotope of these stories. Because such spaces, which are related to changes in a person's inner world, symbolize moments of transition, change, or choice. Another typical feature is the rapid passage of time. Thus, time often changes rapidly in modern Azerbaijani stories. These transitions, made through retrospection or prolepsis, help the reader understand both the historical roots of events and the future perspective. In addition, the realistic depiction of the daily concerns, desires, and goals of ordinary people's lives is another key feature of the chronotope in modern Azerbaijani stories. Thus, time and space act as key elements for understanding the lives of these characters. In the stories of Kamal Abdulla, Fakhri Ugurlu and Magsad Nur, whose works we will pay attention, the relationship between time and space is presented in very abundant and unique form.

Key words: *chronotope, space, time, Kamal Abdulla, Fakhri Ugurlu, Magsad Nur, story.*

Джавід Ашур ЗЕЙНАЛОВ,
orcid.org/0009-0008-6162-2539
аспірант кафедри азербайджанської літератури
Азербайджанського університету мов
(Баку, Азербайджан) cavid54@mail.ru

ХРОНОТОПІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ В СУЧАСНИХ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИХ ОПОВІДАННЯХ

Хронотоп – одна з актуальних тем сучасного літературознавства. Поняття хронотопу використовується в літературі для показу взаємозв'язку простору і часу. Унікальні риси хронотопу в сучасних азербайджанських оповіданнях, які ми розглянемо в статті, виділяються властивими їм нюансами. Першою особливістю сучасних азербайджанських оповідань є втілення часу і простору в національному контексті. У цих оповіданнях автори відображають національні цінності, історичну пам'ять та соціальні проблеми, а також, акцентуючи увагу на взаємозв'язках простору та часу через хронотоп, намагаються показати читачеві, що події відбуваються в контексті національної ідентичності та культурної спадщини. Другий – історичний хронотоп, де історичні події використовуються як тло для пояснення проблем сучасної доби. У цих оповіданнях часо-просторові відносини переосмислюються шляхом переробки фольклорних мотивів і національного героїчного епосу. Хронотопний опис відмінностей між селом, яке ми знаємо як тихий природний простір, і містом, яке описується як динамічний, але часом хаотичний і напружений простір, є третьою особливістю цих оповідань. Крім того, важливу роль у побудові хронотопу цих історій відіграють символічні простори, такі як мости, дороги, ворота, сади тощо. Тому що такі простори, пов'язані зі змінами у внутрішньому світі людини, символізують моменти переходу, зміни чи вибору. Ще одна типова риса – швидкий плин часу. Так, у сучасних азербайджанських оповіданнях час часто швидко змінюється. Ці переходи, здійснені через ретроспекцію чи пролепсис, допомагають читачеві зрозуміти як історичне коріння подій, так і перспективу в майбутньому. Крім того, реалістичне зображення повсякденних турбот, бажань і цілей життя простих людей є ще однією ключовою рисою хронотопу в сучасних азербайджанських оповіданнях. Отже, час і простір є ключовими елементами для розуміння життя цих героїв.

В оповіданнях Камаля Абдулли, Фахрі Угурлу та Магсада Нура, творам яких ми приділимо увагу, зв'язок між часом і простором представлений у дуже рясній та унікальній формі.

Ключові слова: *хронотоп, простір, час, Камаль Абдулла, Фахрі Угурлу, Магсад Нур, повість.*

Introduction. Notwithstanding the fact that in studies on Classical Literature Criticism, the notions of time and space in literary texts were taught individually, today this method has given way to the unity of time and space. It is known that time and space, which form two important points in the structure of a literary text, are closely related to each other. Thus, time cannot be perceived separately from the space in which it is located. Time, which is an abstract and transparent notion, acquires a concrete feature together with space.

The unity of time and space, called chronotope in literary theory, is explained from a philosophical line of vision with various views and interpretations. In philosophy, space and time are characterized as the main forms of the existence of matter, its integral part and attribute. The relationships between these notions are mutual. Just as the existence of matter is not possible outside of space and time, space and time do not exist outside of matter. Time, on the other hand, expresses the fluidity of material objects and processes, the order of sequence in the development process, the cause-effect relationships of events, etc.

Discussion. The term (chronotope) first used by Einstein, as mentioned above, contains the regular relationship of space-time coordinates. It was shown in the "Chronotope Theory" that because of the literature is an art of time, the interaction between time and space plays a role in the figurative reflection of thought. The meaning of the chronotope is the main parts of the literary character that contribute to the holistic perception of the artistic reality of time and space in a literary work and form the composition of the work.

If we analyze time and space as separate subjects in literary criticism, several interesting similarities and differences will emerge. When we say similarities and differences, we are not only drawing attention to the theoretical foundations of the approach to the literary text, but also to the designation inherent in the essence of the text or individual events that have occurred. We can say that space shows time, makes it visible. However, space itself becomes meaningful and measurable only thanks to time.

Artistic space and chronotope are notions that combine different aspects of the concept of space-time. The space of the chronotope is a reflection of real space related to time. Artistic space, as the internal unity of the parts of a work, assigns each part its own unique place, thereby gives the entire work its integrity, and deals not only with the space reflected in the work, but also with the time spent there. Space and time also bring to the fore the sociological and psychological perception of people. Undoubtedly, every phenomenon in which a person and time are located must occur in a certain place – namely in space, must be limited to a single space. This close connection between time and space also affects their relationship with other areas.

The phenomena of time and space carry traces of each other. Fatma Erkman-Akerson writes about this as follows: "The chronotope is a time-space knot. Time and space cannot be separated from each other in literature. Time-space knots are patterns that have been established in the reader's mind throughout history. Time-space patterns are the characters that constitute the main narrated events of the novel. The knots are tied and untied through this chronotope" (Erkman, 2012: 113).

In her book "Readings on Modern Turkish Literature," Nükhet Esen writes referring to the term chronotope: "This concept incorporates history and geography into the work. Bakhtin started from this concept in order to space his literary works in their social and political contexts." (Esen, 2020: 133)

The chronotope, which functions to "materialize time in space," expresses not only the togetherness of time and space, but also the emotional value they carry. When thinking about time and space together, the fact that these two notions also contain a common sense makes the definition of chronotope clear. Through chronotope, time becomes something tangible and visible. Thus, time-space facilitates the concretization, embodiment, and realization of the events in the work. All abstract elements of the novel, philosophical and social generalizations, ideas, and cause-and-effect analyses are realized through time-space.

Notwithstanding the use of the concept of chronotope as a literary term emerged to designate the novel genre, it is possible to use this concept in both event-based types such as stories and figurative types such as poems. In order to illustrate the theoretical part of the article with specific examples, we will try to explain our idea based on the stories of Kamal Abdullah, Fakhri Ugurlu, and Magsad Nur.

In the creative activity of Kamal Abdulla, People's Writer of Azerbaijan, the concept of time can be thought of more in a mythological sense. Thus, in the author's novels and stories, "time" does not

indicate a specific historical moment, but rather an alternative, mythological time proposed by the writer. In this alternative, mythological time, although at first glance they are far from each other, or one expresses a mythological era and the other a specific history, they have moved to an alternative level in the author's text.

When reading Kamal Abdulla's stories, we should pay attention the deconstruction, which is a postmodernist concept. The theoretical research of the French philosopher Jacques Derrida was focused more on the theory of text and language and was formed on the basis of deconstruction. Derrida wrote that, regardless of the author's intention, any text consists of paradoxes and chaos and it is impossible to know the original, true meaning of the final text in the full sense. Derrida deconstructs language – as a tool of meaning and information. According to this scientist, gaps always remain during communication, breaks occur, therefore, meaning is not stable, but is in constant transformation. If meaning in a text is constantly postponed, or is not fixed but rather changing, then what should the analyst, reader, or writer do? According to Derrida, we need to divide texts into parts and analyze the diametrically opposed meanings within them.

Kamal Abdulla's story "Namesakes" contains such semantic games based on language. In the story "Charon, the Merciful Charon", the author again applies to a mythological theme. This time, we see Charon, who is built around a mythological space and time in the text and is described as a character who is more cruel, cold-blooded, unyielding, and has no emotional reflexes in the mythological system, who takes souls to the other side in his boat on the banks of the Styx River, in a new presentation. Thus, according to mythological logic, when crossing to the other side in Charon's boat, everyone forgets everything in the world, hands over their memories and goes away. However, Kamal Abdulla offers his own alternative to the events in this mythological space and time: Charon feels sorry for the mother who does not want to hand over her memories of her child, and the love for her child awakens such a feeling of mercy in the cruel Charon.

In the story "Paris's choice", the author again chooses the mythological period, the world of ancient Greek myths, as a space and time. The author again narrates the famous event that started the Trojan War in a unique alternative form. The wedding of Peleus and Thetis takes place in the cave of the centaur Chiron. However, the goddess of discord Eris is not invited to this wedding. Enraged by this, Eris sends an apple of discord with "the most beautiful" written on it to the ceremony from outside. An argument begins in ceremony about who is the most beautiful, thus a competition flares up between Hera, Aphrodite, and Athena. They choose Paris as the judge. It is known that in the original version of the myth, the young Paris chooses the goddess of love Aphrodite, who promises him love as the most beautiful woman. However, in Kamal Abdulla's version, Paris chooses Hera, who promises him authority.

In the story "Dismal summer evening", the author, remaining faithful to the concept of space and time, as well as to his chronotope, that we encounter in most of his stories, chooses summer as the time and a garden house (Bilgah) as the space. In the text, which is built around the motifs of play and love, and takes place in the summer, in the garden, against the background of three girls and four boys, and a relatively older young man named Orkhan who looks at them from the balcony, and in the garden house as the chronotope, the author expresses the mood of missed love opportunities, unspoken desires, and subsequent regret.

In the story "Old neighborhood", Kamal Abdulla builds the plot around the chronotopes of the garden house and the "old neighborhood" in the city that we often encounter in his other texts. Here, the author makes leaps in time and space that are characteristic of his style, moving from a party of friends in a time period (summer), in a specific space (the garden house), to their other age and place. It turns out that he either doesn't remember most of what happened that summer night, in that summer house, or remembers it differently in the intervening time.

In Fakhri Ugurlu's stories, space and time are conditional. Since these stories are mostly built in the form of rewriting of classical plots such as Leyli-Majnun, Sheikh Sanan, Khosrow-Shirin, everything becomes conditional here. However, in addition to this, as the comparison of village and city in terms of space shows itself, it is also possible to see the use of chronotopes such as palace, tekke, road, Mount Olympus. For example, in the story "Alexander's law", as a space and time, as well as a chronotope, Alexander's cruel, usurping, desire to unite the entire material world under his rule is mostly shown in the city and palace, while Olympus, presented as the world of gods and philosophers, is described with more spiritual, Platonic images. In this way, he draws a comparison between the material world and the spiritual world. When Alexander meets and talks with Plato on Mount Olympus, he begins to see the world differently, with more spiritual eyes, and moves away from the philosophy of his author, Aristotle.

Fakhri Ugurlu remains faithful to the poetics of space and time in his story "Farhad Kills Khosrow"

as in his other stories. Thus, the mythological time and space of classical literature, as well as the background and props of a famous work in Eastern literature, are brought into the text here too. However, the author also puts the logic of the classical plot, that is, the mystical logic as an alternative to the orthodox religious logic in this story because the main feature of Fakhri Ugurlu's poetics is to put the mystical logic against the material, earthly, corporeal worldview.

In the story "Dervish", the space is again pure, idyllic, the village that arouse in man the desire to take wings and fly; while the city is more often described as a topographical symbol of carnal desires and the determination of power. In this story, the "Dervish" is figuratively expelled from his childhood paradise – the village – and has to go to the city where more material relations prevail. Here he postpones his desire to become a god, and with his desire for earthly power, he wants to convey his mission to people at least in this way.

In Magsad Nur's story "Semidarkness", the chronotope is new, it marks the collapsing Time. Although the order of yesterday and today in the real event plan, patriarchy still seems stable and reliable, here, other rhythms that beat events at every step, contact everywhere, the frequencies of the great Time that interferes with everything, destroys everything without reporting to anyone, begin to emerge and tell his words.

In Magsad Nur's story "The windy city", both detailed and sudden views of Baku intertwine and traverse various spaces through the narrator's all-seeing gaze. In this story, the author considers Baku city he lives in as the center of the world, its "half and navel"; thus, placing the space at the center of the world through artistic imagination allows the author to walk between the local and the human. (Nur, 2006: 14)

In his book "Like the stubborn" Maqsad Nur presents his prose creativity in several series: "The windy city" series, the "Ero-hygienic" series, the "Catastrophic" series, and "Loves of Humidity". Therewithal the examples of rhythmic-temporal prose, there are also stories in the traditional genre mold, such as the story "One who doesn't get a full gratification of one's desires", "Rain fetus", and "Vasily Danilovich's orchestra".

In such plots, the writer confronts the characters, society and people who were stuck in patriarchal customs and habits, deep psychological depths (One who doesn't get a full gratification of one's desires), unable to separate themselves from sentimental life and emotions left over from yesterday (Rain fetus) and drawn into a sublime and spiritual world (Vasily Danilovich's orchestra) with the merciless winds of time. Therewithal nostalgic warmth of passing worlds, the writer sensitively imbues and textualizes its dying cold, the thunderous dances of the uncompromising era "in the of old cemeteries" to his texts.

In the series from the "Ero-Hygienic", Magsad Nur is preoccupied with the color-harmony, size-capacity, duration-value, transience-eternity properties of the ongoing Time and the processes experienced. In Magsad Nur's prose, it is not only the people of the old world who are oppressed, beaten, and hurt by the "disintegrating time", but even more the inhabitants of the new world, the "generation X". Especially in the series "Catastrophic" the writer highlights the fate of this generation entirely. To these "bonfire men" who come with high ideals and think they are ready to change the world, but who are unable to realize their inner selves in any way ("Chemical"), Time comes "reverse"-advanced from reverse ("Like the stubborn"); No matter how much they try to escape the "biological" and "chemical" vortex of the socio-political cycle ("Speed") on an existential plan, in the end, they are left alone, alone with themselves ("Suddenly Left Alone"). The writer calls all these characters, who have been faced to the realities of life, society, the world, and time, have become disillusioned, as "Catastrophics" and according to literary criticism, the main mission and success of Magsad Nur as a writer is to write about the fate of this generation: "Do you know what it means to be "catastrophic"; yesterday and today, in the life of an entire generation and a separate individual, in the life of a person?... Magsad Nur's prose speaks about the secret-content-meanings of this moment; this is as much service as a writer can do" (Əlişanoğlu, 2015: 424).

Conclusion. Last of all, we can say that in Kamal Abdulla's stories, the notions of time and space, chronotopic features are based on mythological time and hypothetical spaces on the one hand, and on the other hand, they contain realistic elements typical of postmodern texts. Thus, Thus, in Kamal Abdulla's texts, time and space are both constructed through the deconstruction of ancient myths and based on real plaques and true memories in Baku villages. In this way, the author makes the boundaries between the present time, the past time in memory, and mythological time transparent.

In Fakhri Ugurlu's stories, time and space are not real, but rather historical-mythological. Choosing classical oriental motifs as material for his stories, the author conditions time and space. Thus, his main goal is not to express realistic frames, specific

historical interval, but to re-examine and interpret ideas that are valid for all times and spaces in his creative activity.

In Magsad Nur's stories, not only time, but also space is constantly changing and dynamic. In these stories, on the one hand, spaces that have become symbols of Baku for the author are noticeable, and on the other hand, those spaces are rapidly erased and disappear. For the author, both space and time are of a changing nature.

BIBLIOGRAPHY

1. Abdulla K. Hekayələr. Bakı: Mütərcim Nəşriyyatı, 2009. 56 s.
2. Aristotales, Augusutinus, Heidegger. Zaman Kavramı.Ankara: İmge Kitabevi, 1996. 104 s.
3. Demir A. Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı. İstanbul: Kesit Yayınları, 2011. 504 s.
4. Erkman Akerson F. Edebiyat ve Kuramlar. İstanbul: İthaki Yayınları, 2012. 206 s.
5. Esen N. Modern Türk Edebiyati Üzerine Okumalar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020. 375 s.
6. Əlişanoğlu T. Məqsəd Nurun revanşı. Müstəqillik körpüsünü keçənlər. Bakı: Elm və təhsil Nəşriyyatı, 2015. 415–424 s.
7. Kahvecioğlu H. Mekânın üreticisi ve tüketicisi olarak zaman. Zaman-Mekân. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2008. 149 s.
8. Narlı M. Romanda zaman ve mekân kavramları. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2002. Cilt 5 (7): 91–106.
9. Nur M. Tərs kimi. Bakı: Adiloğlu Nəşriyyatı, 2006. 14 s.
10. Şükürov A. Fəlsəfə. Bakı: YYSQ – Milli Virtual Kitabxana, 2008. 485 s.
11. Uğurlu F. Hekayələr. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2010. 254 s.

REFERENCES

1. Abdulla K. (2009). Hekayələr. [Stories] Bakı: Mütərcim Nəşriyyatı, 2009. 56 s. [in Azerbaijani]
2. Aristotales, Augusutinus, Heidegger. Zaman Kavramı. [Concept of Time] Ankara: İmge Kitabevi, 1996. 104 s. [in Turkish]
3. Demir A. Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı. [The Story of the Place The Story of the Place] İstanbul: Kesit Yayınları, 2011. 504 s. [in Turkish]
4. Erkman Akerson F. Edebiyat ve Kuramlar. [Literature and Theories] İstanbul: İthaki Yayınları, 2012. 206 s. [in Turkish]
5. Esen N. Modern Türk Edebiyati Üzerine Okumalar. [Readings on Modern Turkish Literature] İstanbul: İletişim Yayınları, 2020. 375 s. [in Turkish]
6. Əlişanoğlu T. Məqsəd Nurun revanşı [The goal is the revenge of Nur] Müstəqillik körpüsünü keçənlər. Bakı: Elm və təhsil Nəşriyyatı, 2015. 415–424 s. [in Azerbaijani]
7. Kahvecioğlu H. Mekânın üreticisi ve tüketicisi olarak zaman. Zaman-Mekân. [Time as the producer and consumer of space. Time-Space] İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2008. 149 s. [in Turkish]
8. Narlı M. Romanda zaman ve mekân kavramları. [Concepts of time and space in the novel] Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2002. Cilt 5 (7): 91–106. [in Turkish]
9. Nur M. Tərs kimi. [Like the stubborn] Bakı: Adiloğlu Nəşriyyatı, 2006. 14 s. [in Azerbaijani]
10. Uğurlu F. Hekayələr. [Stories] Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2010. 254 s. [in Azerbaijani]
11. Şükürov A. Fəlsəfə. [Philosophy] Bakı: YYSQ – Milli Virtual Kitabxana, 2008. 485 s. [in Azerbaijani]

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-26

Катерина КУЧМАК,
orcid.org/0000-0002-1921-6309
аспірантка кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) katerynakuchmak@ukr.net

ЕЛЕМЕНТАРНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ КЛАСИ ГІДРОНІМІВ ПРИКМЕТНИКОВОГО ТИПУ ТВЕРДОЇ ГРУПИ

Виділення елементарних парадигматичних класів гідронімів жіночого роду є актуальним завданням сучасної лінгвістики, оскільки дозволяє глибше зрозуміти закономірності формування і функціонування власних назв в українській мові. У статті висвітлено головні чинники, що впливають на структуру морфологічних парадигм власних назв водних об'єктів, які в сучасній українській літературній мові відмінюють за зразком прикметникового типу відмінювання твердої групи та виокремлено систему елементарних парадигматичних класів власних назв водних об'єктів прикметникового типу відмінювання твердої групи. До іменників прикметникового типу відмінювання твердої групи зараховано українські власні назви водних об'єктів чоловічого, жіночого та середнього роду із закінченням -ий, -а, -е в початковій формі, відмінкові форми яких визначають такі чинники: граматичні значення морфологічних категорій (належність до пропріативного класу гідронімів, відповідно – віднесеність до категорії неістот); спільність флективних рядів; неповна парадигма; однакове наголошування словоформ у межах парадигми (однаковий нерухомий наголос на основі та на флексії у відмінкових формах однини); морфонологічні явища в основі лексем, пов'язані зі словозміною, а саме чергування приголосних (твердих і м'яких) фонем. У процесі дослідження використано комплексну методику, що об'єднує різні методи та прийоми, основними з яких є описовий, зіставний і метод кількісних підрахунків. Виокремлено 9 елементарних парадигматичних класів українських власних назв водних об'єктів прикметникового типу відмінювання твердої групи. Морфологічна парадигматика українських власних назв водних об'єктів прикметникового типу відмінювання твердої групи потребує комплексного аналізу та системного опису, ураховуючи сучасні підходи, вплив екстра- та інтралінгвальних чинників.

Ключові слова: *відмінювання, елементарний парадигматичний клас, морфологічна парадигматика, неповна числова парадигма, схема наголосу, прикметниковий тип відмінювання.*

Kateryna KUCHMAK,
orcid.org/0000-0002-1921-6309
Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Philology and Journalism
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) katerynakuchmak@ukr.net

ELEMENTARY PARADIGMICAL CLASSES OF HYDRONYMS OF THE ADJECTIVE TYPE OF THE HARD GROUP

The identification of elementary paradigmatic classes of feminine hydronyms is an urgent task of modern linguistics, as it allows a deeper understanding of the patterns of formation and functioning of proper names in the Ukrainian language. The author analyzes the inflectional paradigm of Ukrainian hydronyms, which are declinated according to the pattern of the adjectival type of hard group declension and the system of elementary paradigmatic classes of proper names of water bodies of the adjectival type of hard group declension is singled out. The nouns of the the adjectival type of hard group declension include Ukrainian proper names of male, female, neuter water bodies ending in -ий, -а, -е in the initial form and based on a solid hissing consonant, the singular forms of which are determined by the following factors: grammatical meanings of morphological categories (belonging to the propriative class of hydronyms, respectively – belonging to the category of non-beings); common inflectional series; incomplete paradigm; the same emphasis on word forms within the paradigm (the same fixed emphasis on the base and on the inflection in singular forms); morphonological phenomena at the base of lexemes related to word change, namely the alternation of consonants (hard and soft) phonemes. The research used a comprehensive methodology that combines various methods and techniques, the main of which are descriptive, comparative and quantitative calculations. The author analyzes 9 elementary paradigmatic classes of hydronyms of the adjectival type of hard group declension in the singular form in the modern Ukrainian literary language taking into account a number of relevant factors: morphological, accentuating. The morphological paradigm of hydronyms for the adjectival type of hard group declension requires a detailed study and systematic description, taking into account modern approaches, extra- and intralingual factors.

Key words: *declination, elementary paradigmatic class, morphological paradigmatic, incomplete numerical paradigm, chart of accent, adjectival declination type.*

Постановка проблеми. Різні аспекти переходу одних лексико-граматичних класів в інші, зокрема в іменники, досліджували О. К. Безпояско, В. С. Ващенко, Г. М. Гнатюк, Д. Г. Гринчишин, Й. О. Дзендзелівський та інші. Проблеми власних назв водних об'єктів висвітлювали такі дослідники, як С. О. Вербич, О. П. Карпенко, В. В. Лучик, Л. Т. Масенко, І. В. Муромцев, Я. П. Редьква, О. С. Стрижак, З. Т. Франко, В. П. Шульгач та інші. Проте й донині в сучасній українській мові залишаються малодослідженими питання про парадигматичні зразки відмінювання гідронімів прикметникового типу твердої групи, що й зумовило актуальність публікації.

Аналіз досліджень. Більшість граматичних праць зосереджена на відмінюванні загальних імен, у той час як морфологічні особливості власних назв вивчаються в окремих наукових роботах, зокрема антропонімів (наприклад, монографія С. Л. Ковтюх, О. М. Кашталян «Словозмінна парадигматика українських прізвищ») (Ковтюх, Кашталян, 2012). У переважній більшості лексикографічних праць (наприклад, у науковій розвідці А. І. Кривульченка «Водні об'єкти Кіровоградської області», «Словнику мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина») автори подають реєстрове слово із закінченням називного відмінка з відповідним наголосом (якщо він зафіксований) та із закінченням родового відмінка.

Мета статті – визначити елементарні парадигматичні класи українських власних назв водних об'єктів прикметникового типу відмінювання твердої групи. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) з'ясувати чинники, що впливають на словозмінні парадигми українських гідронімів прикметникового типу відмінювання твердої групи;

2) проаналізувати виокремлені елементарні парадигматичні класи розгляданих власних назв.

Виклад основного матеріалу. За зразками твердої групи відмінюються гідроніми з основою на тверду приголосну фонему, що в називному відмінку однини чоловічого роду мають флексію **-ий**, у початковій формі жіночого роду закінчується на **-а,** а в середньому роді мають закінчення **-е**: *Абда́льська* (СГУ, с. 19), *Альо́шчина* (СГУ, с. 21), Амба́рний (СГУ, с. 21), Бабако́ва (СГУ, с. 25), Бабако́вий (СГУ, с. 25), Багата (ГС, с. 1713), Бажані́вський (СГУ, с. 29), Ба́хму́тська (СГУ, с. 35), Безве́рхий (СГУ, с. 36), Ви́текла (ЕСТУ, с. 123), Вільша́на (ЕСТУ, с. 128), Ворона́ (ЕСТУ, с. 140), Вузька́ (ЕСТУ, с. 144), Гірка́ (ЕСТУ, с. 151), Гні́йне (ЕСТУ, с. 157), До́бра (ЕСТУ, с. 190), Жива́ (ЕСТУ, с. 209), Зали́зна (ЕСТУ, с. 215), Зелена (ГС, с. 1713) Кі́нська (ЕСТУ, с. 264), Ла́нна (ЕСТУ, с. 299), Мілова́ (ЕСТУ, с. 329), Нагóльна (ЕСТУ, с. 340), Пу́трине (ЕСТУ, с. 395), Рокúтна (ЕСТУ, с. 406), Си́тна (ЕСТУ, с. 428), Те́пла (ЕСТУ, с. 467), Ура́зова (ЕСТУ, с. 487), Хоро́бра (ЕСТУ, с. 495), Ча́плина (ЕСТУ, с. 502). Професор С. П. Бевзенко, який досліджував історичну граматику та діалектологію української мови, зазначає, що «у формі називного однини членні прикметники чоловічого роду вже в найдавніші часи зазнали певних фонетичних змін, внаслідок яких ці прикметники стали закінчуватися на -ыи, -ии [ъ та ь, зіткнувшись з и (*jь), перейшли відповідно в ы, и]…» (Бевзенко, с. 191). Також мовознавець С. П. Бевзенко вказує на те, що «сучасна українська мова має від членних прикметників чоловічого роду форми на -ий, що органічно витворилися із старовинних форм…» (Бевзенко, 1960: 191).

Українські власні назви водних об'єктів, що належать до твердої групи, мають неповну парадигму, так як вживаються лише в однині, та марковані чоловічим, жіночим та середнім родом. Гідроніми чоловічого роду мають такі закінчення: у називному відмінку однини – -ий, у родовому відмінку – -ого, у давальному відмінку – -ому, у знахідному відмінку – -ого, в орудному відмінку – -им, у місцевому відмінку – -ому/-ім, у кличному відмінку – -ий. Наприклад, у називному відмінку однини – Амба́рн-ий, у родовому відмінку – Амба́рн-ого, у давальному відмінку – Амба́рн-ому, у знахідному відмінку – – Амба́рн-ого, в орудному відмінку – Амба́рн-им, у місцевому відмінку – на, у (в), при, по Амба́рн-ому/Амба́рн-ім, у кличному відмінку – Амба́рн-ий.

Гідроніми жіночого роду характеризуються такими флексіями у форми однини: у називному відмінку однини – -а, у родовому відмінку – -ої, у давальному відмінку – -ій, у знахідному відмінку – -у, в орудному відмінку – -ою, у місцевому відмінку – -ій, у кличному відмінку – -а. Наприклад, у називному відмінку однини – Абда́льськ-а, у родовому відмінку – Абда́льськ-ої, у давальному відмінку – Абда́льськ-ій, у знахідному відмінку – Абда́льськ-у, в орудному відмінку – Абда́льськ-ою, у місцевому відмінку – на, у (в), при, по Абда́льськ-ій, у кличному відмінку – Абда́льськ-а.

Гідроніми середнього роду мають такі закінчення: у називному відмінку однини – -е, у родовому відмінку – -ого, у давальному відмінку – -ому, у знахідному відмінку – -е, в орудному відмінку – -им, у місцевому відмінку – -ому/-ім, у кличному відмінку – -е. Наприклад, у називному

відмінку однини – Арте́мов-е, у родовому відмінку – Арте́мов-ого, у давальному відмінку – Арте́мов-ому, у знахідному відмінку – Арте́мов-е, в орудному відмінку – Арте́мов-им, у місцевому відмінку – на, у (в), при, по Арте́мов-ому, Арте́мов-ім, у кличному відмінку – Арте́мов-е.

У праці О. О. Тараненка подані таблиці відмінювання прикметників, числівників, займенників як самостійних частин мови, але не виокремлено парадигми субстантивованих слів (Тараненко, 2003: 147–160). О. В. Болюх іменники прикметникового типу відносить до V відміни, у межах якої виділяє три парадигми (*лютий, пальне, майбутнє*) (Болюх, 1995: 28).

Дослідниці С. Л. Ковтюх, О. М. Кашталян у науковій розвідці «Словозмінна парадигматика українських прізвищ» виокремили 10 ЕПК твердої групи, враховуючи акцентуацію, однотипні відмінкові закінчення у формі однини, дублетні форми М. в. для чоловічих прізвищ, чергування твердої приголосної фонеми з м'якою (Ковтюх, Кашталян, 2012: 123–124; 212–215).

Професорка С. Л. Ковтюх у статті «Елементарні парадигматичні класи субстантивів прикметникового типу відмінювання» виокремила 79 ЕПК іменників прикметникового типу відмінювання, зважаючи на актуальні чинники «лексичне значення, групу відмінювання, віднесеність до нульової відміни, особливості граматичних категорій роду, числа, відмінка, належність до істот-осіб, істот-неосіб чи неістот, можливість утворення повних / неповних парадигм, однакове фонематичне та буквене вираження флексій, наявність варіантних словоформ, тотожне наголошування та чергування твердих і м'яких приголосних фонем» (Ковтюх, 2011: 302).

Елементарні парадигматичні класи гідронімів прикметникового типу твердої групи залежать від:

1) віднесеність до твердої групи відмінювання;

2) належність до чоловічого, жіночого або середнього роду;

3) віднесеність до категорії неістот;

4) однотипність відмінкових закінчень у формі однини;

5) наявність дублетних форм місцевого відмінка для гідронімів чоловічого та середнього роду;

6) неповна парадигма;

7) однотипне буквене позначення флексій;

8) ідентичні схеми наголосу;

9) тотожні морфонологічні чергування;

10) лексичне значення.

Найбільше засвідчено гідронімів із суфіксом **-ськ-** та його фонетичними варіантами. Цей суфікс разом з варіантами мають такі власні назви: Абда́льська (СГУ, с. 19), Ада́мівська (СГУ, с. 19), Алако́зівська (СГУ, с. 20), Амвро́симівська (СГУ, с. 20), Андрі́ївська (СГУ, с. 22), Ардíльський (СГУ, с. 23), Ба́бський (СГУ, с. 27), Ба́бчинський (СГУ, с. 27), Бажані́вський (СГУ, с. 29), Байкі́вський (СГУ, с. 30), Баксáнська (СГУ, с. 31), Балабу́рська (СГУ, с. 31), Бари́мівська (СГУ, с. 34), Ба́чівський (СГУ, с. 36), Бере́зівський (СГУ, с. 41), Білогíрський (СГУ, с. 56), Богда́нівська (СГУ, с. 61), Борку́тський (СГУ, с. 64), Гли́нська (ЕСТУ, с. 153), Кíнська (ЕСТУ, с. 264) та інші; його варіанти: -цьк- : Абиле́цька (СГУ, с. 19), Базали́цький (СГУ, с. 29), Базарджи́цький (СГУ, с. 29), Баково́цький (СГУ, с. 31), Бача́цький (СГУ, с. 36), Березни́цький (СГУ, с. 42), Березови́цький (СГУ, с. 43), Білокерни́цький (СГУ, с. 56), Більме́цька (СГУ, с. 57), Тарта́цька (ЕСТУ, с. 464) та інші.

У науковій розвідці «Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця)» І. В. Муромцев зазначає, що «гідронімічна функція суфіксів -ськ-, -цьк-, -зьк- з нинішнім гідронімічним шаром розвинулася завдяки розширенню сфери дії власне топонімічних -ськ-, -цьк-, -зьк- на гідронімію» (Муромцев, 1966: 65). Також мовознавець І. В. Муромцев зазначає, що «суфікси надають назві, крім значення гідронімічності, відтінок відносності, в залежності від того явища, предмета, корінь слова якого ліг в основу новотвору. Найчастіше в таких утвореннях спостерігаємо співвідносність із назвами населених пунктів. Це до певної міри і є причиною того, що суфікс -ськ- та його похідні досить поширені у назвах невеликих замкнених водоймищ, а також у мікрогідронімах, співвідносних лише з якимось населеним пунктом» (Муромцев, 1966: 65).

У статті «Елементарні парадигматичні класи субстантивів прикметникового типу відмінювання» дослідниця С. Л. Ковтюх зазначає, що «у межах досліджуваних лексем акцентуаційна парадигма позначена стабільністю, тобто в усіх відмінкових формах наголос падає або на основу (преславний, жадана, прогресивне, макові), або на закінчення (молодий, похідна, святе, добові)» (Ковтюх, 2011: 298).

С. Л. Ковтюх, О. М. Кашталян у монографії «Словозмінна парадигматика українських прізвищ» для антропонімів прикметникового типу відмінювання виокремили такі акцентуаційні парадигми:

«1) з нерухомим наголосом на основі в однині й множині: Загíрний, Кри́мський, Ли́сий, Срíбний, Я́чний та інші;

2) з нерухомим флексійним наголосом в однині та множині: Гнідúй, Малúй, Маснúй, Рудúй та інші» (Ковтюх, Кашталян, 2012: 121).

У системі словозміни українських гідронімів з основою на тверду приголосну фонему, що відмінюються тільки в однині, виокремлено такі акцентуаційні парадигми:

1) переважна більшість власних назв водних об'єктів функціонує у всіх відмінкових формах з нерухомим наголосом на основі: Абда́льська, Абиле́цька, Абра́мова, Агу́єва, Аджи́нова, Аксе́ньєва, Алі́сова, Ана́нчине, Андрі́ївська, Андро́сів, Арте́мове, Артюхо́ва;

2) з нерухомим флексійним наголосом у формах однини: Бокова́, Борлова́, Борова́, Боровúй, Бребо́я, Брусна́, Бузова́, Ворона́, Вузька́, В'юнка́, Гірка́, Глуха́, Жива́, Западна́, Золота́, Лозова́, Мілова́, Стара́.

Гідроніми чоловічого та середнього роду в місцевому відмінку однини мають дублетні закінчення -ому, -ім: на, у (в), при, по Андрю́шівському й Андрю́шівському; на, у (в), при, по Арте́мовому й Арте́мовім, на, у (в), при, по Бабако́вому й Бабако́вомім, на, у (в), при, по Добро́винському й Добро́винському, на, у (в), при, по Білокерни́цькому й Білокерни́цькім, на, у (в), при, по Моро́чному й Моро́чнім, на, у (в), при, по Пу́триному й Пу́тринім.

Морфонологічні альтернації стосуються приголосних фонем, зокрема чергування твердих і м'яких. Воно відбувається в місцевому відмінку однини іменників прикметникового типу твердої групи чоловічого та середнього роду перед закінченням -ім (Амба́рний – на, у (в), при, по Амба́рнім, Ана́нчине – на, у (в), при, по Ана́нчинім, Байба́чний – на, у (в), при, по Байба́чнім, Би́стре – на, у (в), при, по Би́стрім), у субстантивах твердої групи жіночого роду в давальному та місцевому відмінках однини перед флексією -ій (А́ндильна – А́ндильній, на, у (в), при, по А́ндильній, Бари́бина – Бари́биній, на, у (в), при, по Бари́биній, Гли́нна – Гли́нній, на, у (в), при, по Гли́нній, До́бра – До́брій, на, у (в), при, по До́брій, Жо́вта – Жо́втій, на, у (в), при, по Жо́втій, Залі́зна – Залі́зній, на, у (в), при, по Залі́зній).

Ураховуючи головні чинники, які визначають парадигматику українських власних назв водних об'єктів чоловічого, жіночого та середнього роду твердої групи прикметникового типу відмінювання, виокремлено 9 ЕПК:

До ЕПК № 1 (Андрі́ївський) увіходять гідроніми чоловічого роду, у яких наголошена основа в однині: Андрю́шівський, Ардíльський, Армі́йський, Атама́нський, Бабако́вий, Ба́бчинський, Баге́нський, Баги́нський, Багно́вий, Бажані́вський, Базали́цький, Байкі́вський, Баково́ецький, Балажі́вський, Бали́вський, Ба́нський, Баранíвський, Бача́цький, Ба́чівський, Ба́чуровий.

ЕПК № 2 (Амба́рний) об'єднує назви чоловічого роду з наголошеною основою в однині, у яких засвідчене чергування тверда/м'яка приголосна фонема /т/–/т′/, /н/–/н′/, /р/–/р′/, /л/–/л′/ у місцевому відмінку однини: Багликува́тий – на, у (в), при, по Багликува́тім, Багникува́тий – на, у (в), при, по Багникува́тім, Барвінкува́тий – на, у (в), при, по Барвінкува́тім, Байба́чний – на, у (в), при, по Байба́чнім, Байра́чний – на, у (в), при, по Байра́чнім, Безво́дний – на, у (в), при, по Безво́днім, Безіме́нний – на, у (в), при, по Безіме́ннім, Безри́бний – на, у (в), при, по Безри́бнім, Би́стрий – на, у (в), при, по Би́стрім, Бі́лий – на, у (в), при, по Бі́лім

ЕПК № 3 (Бережни́й) включає гідроніми чоловічого роду, у яких постійно наголошена флексія, наявне чергування тверда/м'яка приголосна фонема /н/–/н′/ у місцевому відмінку однини: Баснúй – на, у (в), при, по Баснíм, Березнúй – на, у (в), при, по Березнíм.

До ЕПК № 4 (Абда́льська) увіходять українські власні назви водних об'єктів жіночого роду, у яких наголошена основа в однині: Абиле́цька, Абра́мова, Авра́мова, Агу́єва, Аджи́нова, Алако́зівська, Алако́зівська, Алі́мова, Бабе́нкова, Ба́бчинська, Багате́нька, Багно́ва, Ба́зова, Вошúва, Гли́нська, Глуха́, Кíнська, Коша́ча, Кріпе́нька, Оси́кова, Ура́зова, Чо́рня́ва.

До складу ЕПК № 5 (Альо́шина) включені власні назви жіночого роду з наголошеною основою в однині, у яких відбувається чергування твердої та м'якої приголосних /н/–/н′/, /т/–/т′/, /р/–/р′/, /л/–/л′/ у давальному та місцевому відмінках однини: А́ндильна – А́ндильній, на, у (в), при, по А́ндильній, Анто́шчина – Анто́шчиній, на, у (в), при, по Анто́шчиній, Афо́ніна – Афо́ніній, на, у (в), при, по Афо́ніній, Баба́нина – Баба́ниній, на, у (в), при, по Баба́ниній, Берестува́та – Берестува́тій, на, у (в), при, по Берестува́тій, Би́стра – Би́стрій, на, у (в), при, по Би́стрій, Бі́ла – Бі́лій, на, у (в), при, по Бі́лій.

Назва ЕПК № 6 (Білова́) – назви жіночого роду з постійно наголошеним закінченням в однині: Блистова́, Бокова́, Борлова́, Бузова́, Вузька́, В'юнка́, Гірка́, Жива́, Лозова́, Мілова́.

До ЕПК № 7 (Бистряна́) увіходять українські власні назви водних об'єктів жіночого роду, у яких постійно наголошене закінчення в однині, засвідчено чергування твердої та м'якої приголо-

сних /н/–/н′/, /т/–/т′/, /р/–/р′/, у давальному та місцевому відмінках однини: Брусна́ – Брусні́й, на, у (в), при, по Брусні́й, Ворона́ – Вороні́й, на, у (в), при, по Вороні́й, Западна́ – Западні́й, на, у (в), при, по Западні́й, Золота́ – Золоті́й, на, у (в), при, по Золоті́й, Стара́ – Старі́й, на, у (в), при, по Старі́й.

ЕПК № 8 (Арте́мове) охоплює 3 гідроніми середнього роду, у яких постійно наголошена основа в однині: Ая́нське, Боди́лове.

ЕПК № 9 (Ана́нчине) охоплює власні назви середнього роду з постійно наголошеною основою, засвідчено чергування твердої та м'якої приголосних /н/–/н′/ у місцевому відмінку однини: Бакші́вне – на, у (в), при, по Бакші́внім, Гні́йне – на, у (в), при, по Гні́йнім, Моро́чне – на, у (в), при, по Моро́чнім, Пу́трине – на, у (в), при, по Пу́тринім.

Висновки. Отже, прикметникові українські власні назви водних об'єктів твердої групи утворюють 9 ЕПК з урахуванням акцентуації, однотипних відмінкових закінчень, наявності дублетних форм місцевого відмінка для назв чоловічого та середнього роду, чергування твердої приголосної фонеми з м'якою.

У назвах ЕПК № 1 (Андрі́ївський), ЕПК № 2 (Амба́рний), ЕПК № 4 (Абда́льська), ЕПК № 5 (Альо́шина), ЕПК № 8 (Арте́мове), ЕПК № 9 (Ана́нчине) у формі однини постійно наголошена основа; а в гідронімах ЕПК № 3 (Бережни́й), ЕПК № 6 (Білова́), ЕПК № 7 (Бистряна́) у формі однини наголошена флексія.

Для ЕПК чоловічого і середнього роду характерні варіантні форми місцевого відмінка однини.

Чергування твердої з м'якою приголосних фонем /т/–/т′/, /н/–/н′/, /р/–/р′/, /л/–/л′/ у зафіксовано в ЕПК № 2 (Амба́рний), ЕПК № 3 (Бережни́й), ЕПК № 5 (Альо́шина), ЕПК № 7 (Бистряна́), ЕПК № 9 (Ана́нчине).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГС – Гідрографічний словник (водойми України). Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, ІРПІНЬ : ВТФ «Перун», 2005. С. 1713–1715.

ЕСТУ – Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.

СГУ – Словник гідронімів України / уклад. І. М. Желєзняк та ін. ; за ред. К. К. Цілуйка. Київ : Наукова думка, 1979. 781 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. 416 с.
2. Болюх О. В. Парадигматика іменника. Мовознавство. 1995. № 4–6. С. 24–29.
3. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи субстантивів прикметникового типу відмінювання. Наукові записки КДПУ. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 100. С. 296–302.
4. Ковтюх С. Л., Кашталян О. М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ : монографія. Кіровоград : ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. 258 с.
5. Муромцев І. В. Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). Київ : Наукова думка, 1966. 104 с.
6. Тараненко О. О. Словозміна української мови. Nyíregyháza, 2003. 199 с.

REFERENCES

1. Bevzenko S. P. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy (Narysy iz slovozminy ta slovotvoru) [Historical morphology of the Ukrainian language] Uzhhorod : Zakarpatske obl. vyd-vo. 416. [in Ukrainian].
2. Boliukh O. V. (1995) Paradyhmatyka imennyka [The paradigm of the noun] Movoznavstvo, 4–6. 24–29. [in Ukrainian].
3. Kovtiukh S. L. (2011) Elementarni paradyhmatychni klasy substantyviv prykmetnykovoho typu vidminiuvannia [Elementary paradigmatic classes of nouns of the adjectival type of declension]. Naukovi zapysky KDPU. Seriia : Filolohichni nauky (movoznavstvo) Kirovohrad : KDPU im. V. Vynnychenka, 100. 296–302. [in Ukrainian].
4. Kovtiukh S. L., Kashtalian O. M. (2012) Slovozminna paradyhmatyka ukrainskykh prizvyshch : monohrafiia. [Inflectional paradigm of Ukrainian surnames] Kirovohrad : POLIMED-Servis. 258. [in Ukrainian].
5. Muromtsev I. V. (1966) Slovotvorchi typy hidronimiv (basein Siverskoho Dintsia). [Word-forming types of hydronyms] Kyiv : Naukova dumka. 104. [in Ukrainian].
6. Taranenko O. O. (2003) Slovozmina ukrainskoi movy. [Inflectional of Ukrainian language] Nyíregyháza. 199. [in Ukrainian].

УДК 811. 161.2’373
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-27

Наталія ЛАХНО,
orcid.org/0000-0002-5741-463X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) n.lakhno@kubg.edu.ua

ЛІНГВІСТИЧНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ «ДИТЯЧИХ» ЕРГОНІМІВ МІСТА КИЄВА

Статтю присвячено дослідженню назв дошкільних закладів міста Києва в прагматичному та лінгвістичному аспектах. Запропоновано типологію ергонімів відповідно до мотиваційної структури. Умовно виділено п’ятнадцять груп: найменування, що характеризують дошкільний заклад як особливу дитячу територію; ергоніми, утворені від назв рослин; номінації дітей, зокрема за різними ознаками; назви, у складі яких є слова казкової тематики; найменування, утворені від назв природних явищ; ергоніми, утворені від зоонімів; лексеми, що вказують на важливі для дітей та дорослих цінності; номінації, утворені від слів загальної дитячої тематики; лексеми, які називають поняття, що мають відношення до навчального процесу; локативні ергоніми; відантропонімні найменування; меморіальні назви; ергоніми, утворені від назв ігор та лексеми невідомої мотивації.

З’ясовано, що більшість імен подано українською мовою, також зафіксовано найменування, запозичені з інших мов. Виокремлено особливий тип ергонімів, що поєднує дві мови в одній назві.

Визначено, що основним способом творення «дитячих» ергонімів є трансонімізація, тобто використання для найменування об’єктів онімів інших розрядів. Акцентовано увагу на тому, що трансонімізація зазвичай супроводжується суфіксацією. З’ясовано, що також поширеним способом є онімізація. Установлено, що досліджувані одиниці часто виникають не лише внаслідок зміни семантики тих чи інших слів, але й шляхом основоскладання. Зафіксовано поодинокі лексеми, утворені префіксацією та абревіацією.

Наголошено на тому, що деякі досліджувані одиниці утворені шляхом онімізації словесних комплексів. Виділено егргоніми-словосполучення та ергоніми-речення. Визначено 4 типи графічних засобів, що сприяють реалізації рекламної функції ергонімів: експресивна орфографія, використання латиниці для українських слів та кирилиці для запозичених, графогібридизація (використання подвійної графіки (кирилиці та латиниці)) та графічні ігри. Установлено, що переважають одночленні ергоніми (74%). Серед багаточленних домінують двокомпонентні.

З’ясовано, що найменування переважно мають знаки адресації в назвах. Виявлено тенденцію до зміни мотиваційної структури ергонімів, мови та способів творення. Установлено, що більшість назв державних закладів, заснованих ще в радянські часи, орієнтована на дітей. Номінації, адресовані батькам, мають переважно приватні дошкільні заклади, створені відносно нещодавно, вони наголошують на сучасності дошкільного закладу та якісній освіті.

Ключові слова: *онім, апелятив, ергонім, антропонім, топонім, онімізація, трансонімізація, мотиваційна структура.*

Nataliia LAKHNO,
orcid.org/0000-0002-5741-463X
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) n.lakhno@kubg.edu.ua

LINGUISTIC AND PRAGMATIC ASPECTS OF “CHILDREN’S” ERGONYMS IN KYIV

The article examines the names of preschool institutions in Kyiv in pragmatic and linguistic aspects. A typology of ergonyms according to the motivational structure is proposed. Fifteen groups have been conditionally identified: names of preschool institutions as special children’s areas; ergonyms derived from the names of plants; nominations of children by various characteristics; names with words on fairy tale themes; names derived from the names of natural phenomena; ergonyms derived from zoonyms;lexemes denoting values important for children and adults; nominalisations derived from words of general children’s themes; names related to the educational process; locative ergonyms; anthroponymic names; memorial names; ergonyms derived from game names and lexemes of unclear motivation.

It was shown that the majority of the names are presented in Ukrainian, and names borrowed from other languages were also recorded. It is specially noted of ergonyms that combines two languages in one name.

The main method of creating 'children's' ergonyms is transonymisation, i.e., the use of onyms from other categories for naming objects.

Attention is drawn to transonymisation is usually accompanied by suffixation. Onimization is also a prevalent method. The investigated units often formed by changing the semantics of certain words, as well as by through foundation formation. Isolated lexemes formed through prefixation and abbreviation have been recorded. It has been emphasized that some of the investigated units are formed through the onimization of verbal complexes. Ergonyms-word combinations and ergonyms-sentences are noted. Four types of graphic means, that implement the advertising function of ergonyms are identified: expressive orthography, the use of Latin for Ukrainian words and Cyrillic for loanwords, graphic hybridisation (the use of double graphics (Cyrillic and Latin)) and graphic play. It has been established that one-member ergonyms prevail (74%). 26% of the ergonyms are multi-member, including 22.5% of two-component ones.

Names predominantly include addressive signs in their titles. The tendency to change the motivational structure of ergonyms, language and methods of creation has been revealed. It has been established that the majority of names of preschool institutions founded in Soviet era are oriented towards children. Names addressed to parents are primarily recently established private preschools. These names emphasize the modernity of the preschool and quality of education.

Key words: *onym, appellative, ergonym, anthroponym, toponym, onimization, transonymization, motivational structure.*

Постановка проблеми. Назви дитячих закладів посідають важливе місце в ергоніміконі будь-якого міста, що зумовлено специфікою адресата. Найменування відбивають світ дитинства через різні образи і символи. Вони потребують системного вивчення, зокрема у динаміці, оскільки відображають зміну традицій, культурних цінностей, педагогічних підходів/концепцій та загальних трендів в мовленні.

Аналіз досліджень. Аналізу ареальної ергоніміки присвятили праці О. О. Белея (Белей, 2000), Ю. І. Дідур (Дідур, 2015), Н. В. Кутуза (Кутуза, 2003), Н. М. Лєсовець (Лєсовець, 2007), О. М. Сидоренко (Сидоренко, 2013), М. М. Цілина (Цілина, 2006), С. О. Шестакова (Шестакова, 2002). Однак досі комплексно не вивчено найменування дитячих закладів столиці України, зокрема дитячих садочків.

Мета статті – опис та дослідження назв дошкільних закладів міста Києва в лінгвістичному та прагматичному аспектах на матеріалі аналізу 400 мовних знаків. Об'єктом роботи є ергоніми міста Києва на позначення дошкільних закладів. Предметом дослідження є кількісний та якісний склад найменувань, їхні лексико-семантичні особливості, принципи, стратегії, способи номінації об'єктів та особливості функціонування**.**

Виклад основного матеріалу. Номінація дитячого закладу без сумніву є справжнім мистецтвом. Ергонім має легко запам'ятовуватися, бути звучним, простим, зрозумілим для дитини та водночас привертати увагу батьків. Великий вибір найменувань дає можливість батькам обрати той заклад, який відповідає їхнім цінностям та очікуванням щодо виховання дитини. Саме тому досліджувані одиниці переважно мають знаки адресації. Більшість назв державних закладів орієнтована на дітей, вони мають знаки адресації співвідносні з фізіологічними та переважно психологічними особливостями дітей дошкільного віку. Основним є принцип асоціативності з дітьми та дитинством. Найменування, адресовані батькам, мають дошкільні заклади засновані відносно нещодавно і переважно акцентують увагу на можливостях хорошої підготовки до школи та сучасності дошкільного закладу. Такі закономірності можна простежити, розглянувши мотиваційну структуру досліджуваних знаків. Умовно виділено 15 класів власних назв.

Перше місце посідають ергоніми, що характеризують дошкільний заклад як особливу дитячу територію (79 назв; 19,75%). Переважають найменування, які мають у своєму складі лексему «світ» (11 назв), що дає можливість передати відчуття насиченості й різноманітності, до того ж слово просте і легко вимовляється: *«Дивосвіт» (3)* (у дужках зазначено кількість однакових номінацій), *«Всесвіт» (2), «Світ у кишеньці», «Екосвіт», «Ліко-світ», «Ліко-світ Венеція», «Preschool Midgard»* (давньоскан. *Miðgarðr* – «світ, населений людьми») тощо.

Дитячий садок також асоціюється з казкою та дивом (10 ергонімів)*: «Казка» (4), «Лісова казка» (3), Дивограй» (2), «Казкове містечко».* Такі назви створюють атмосферу чарівності та фантазії, що сприяє розвитку уяви в дітей.

Зафіксовано по 7 найменувань з компонентами «країна», «планета» і «сад (садок»): *«Країна дитинства» (5), «Kinder Land», «Minipolis», Планета дитинства» (4), «Планета Монтессорі» (2), «Дитяча планета», «Милий сад», «Наш садок», «Спільносад», «Європейський садочок», «Sunny Garden», «KITA» (з нім. абревіатура означає «дитячий садок/ясла»).* До складу ергонімів

з компонентом «сад» входять слова, що мають позитивну оцінку: *«милий», «сонячний», «європейський».*

У складі 5 номінацій є компонент «дім (хатинка, будиночок)», оскільки це єдине місце, де людина, а особливо дитина почуває себе завжди затишно і комфортно. Цей дім веселий і казковий: *«Дім малечі», «Весела хатинка», «Рудий будиночок», «Happy Home Pre School», «Baby House».*

Спостерігаємо тенденцію до використання тематики, пов'язаною із сімейними цінностями: *«Супер7я», «Я+сім'я», «ArtFamily»* та сприйняттям спільноти: *«Яринка клуб», «Емелі клуб», «Zoloche Kids Fun Club»,* що сприяє формуванню відчуття безпеки та підтримки в дітей та їхніх батьків.

Найменування *«Маленька Європа», «Kinder Land», «Minipolis», «Preschool Midgard», «Happy Home Pre School»* орієнтовані на світовий контекст і вказують на інтернаціональність та глобальне мислення, а ергоніми *«IQ Club»* та *«IQsha Club»* наголошують на інтелектуальному розвитку дитини. Деякі назви акцентують увагу на затишку та комфорті: *«Дитяча дача», «Дитяча резиденція», «Вулик ідей», «Happy Point», «Villa Kids», «Кідс дрім», «Kidswood Klovesky», «Magic wood», «BabyNest», «Академія щастя «LeapKids», «Республіка кідс», «KinderHUB», «Sense Kids»* або цікавому проведені часу: *«Playroom» (2), «Кідс парк».*

Друге місце посідають номінації, утворені від фітонімів (62 назви; 15,5%). Завдяки таким семантичним рисам, як образність, багатозначність та імпліцитність змісту, найменування рослин є носіями символічного змісту. У дітей знання символіки фітонімів формуються в ранньому дитинстві зазвичай на підсвідомому рівні під впливом казок, народних пісень, легенд, фразеологізмів, літературних творів та обрядів. Серед досліджуваних одиниць переважають лексеми, що викликають асоціації за кольором та запахом. Більшість назв позначають рослини помаранчевого та жовтого кольору: *«Мандаринка» (6), «Абрикоса», «Апельсин», «Соняшник», «Соняшники», «Колосок», «Колосочок», «Дивоцвіт»,* які формують відчуття тепла, комфорту, літа або асоціюються з новорічними та різдвяними святами. Ергоніми *«Берізка» (6), «Ромашка» (4), «Лілія»* та *«Лілея»* утворені від назв рослин білого кольору, який символізує чистоту та ніжність. З веселкою барв перегукуються півники (ергонім *«Ірис»*). З-поміж польових рослин найбільше функціональне й семантичне навантаження в українській культурі несе барвінок *(«Барвінок» (5)*), який символізує вічне життя, дівочу красу, чистоту, щасливе кохання. Схожі символічні значення мають назви *«Волошка»* та *«Едельвейс».* Також номінаціями садочків стали фітоніми на позначення улюблених українцями дерев: *«Горобинка» (4), «Каштан» (4), «Вербиченька» (2), «Калинонька» (2), «Калинка», «Яблунька».* Деякі найменування асоціюються з дітьми, оскільки позначають маленькі рослинки або такі, що тільки починають рости: *«Паросток» (3), «Зернятко» (2), «Пролісок» (2), «Квіточка» (2), «Ягідка».* Назви *«Материнка»* та *«Любисток»* підкреслюють основні цінності для дитини.

На 3 місці перебувають ергоніми, що є номінаціями дітей за різними ознаками (39 назв; 9,75%). Це переважно назви нещодавно створених закладів, більшість їх адресована батькам. Такі ергоніми вказують на найважливіші для батьків цінності. Насамперед, вони хотіли б бачити своїх дітей інтелектуально розвинутими: *«Індиго», «Indigo», «Інтел», «Клуб розумних дітей», «Розумка», «Розумна дитина», «Унікум», «Дар» (2), «Ерудіт» (2), «Дитина з майбутнім», «Be Clever», «Clever Kids», «Clever Up Kids», «Smart Kids», «Clever», «Smartik , «Кью кідс», «Newton kids»* або особливими: *«Чудо-чада», «Wonder Kids», «Даймонд кідс», «Трінітi кідс», «Active Child School», «Creative Kids», «Crystal Kids», «Happy Children Happy World», «LAKi», «Sweet kids»*. Також найменування можуть підкреслювати вікові особливості мешканців: *«Кроха», «Ля малюк», «Малятко», «Маленькі герої» (4), «The Tots»* або зовнішні ознаки*: «Baby smile», «Funny Face».*

4 місце посідають ергоніми, у складі яких є слова казкової тематики (36 назв; 9%): *«Теремок» (7), «Золотий ключик» (3), «Золота рибка» (3), «Капітошка» (2)* – назви казок; *«Тотоша» (5), «Чебурашка» (2), «Пан Пух», «Балу» (2), «Антошка» (2), «ДивоЗаврик», «Дивокрил», «Кузя», «Ріккі», «Тімка», «Умка», «Умка Гранд», «Холлі»* – казкові герої і мифоантропоніми.

Виділено номінації, утворені від назв природніх явищ (35 назв; 8,75%), які передають природну красу, створюють позитивні та яскраві образи, що важливо для маленьких дітей. Ергоніми *«Сонечко» (10), «Сяйво», «Ясочка», «Вогник», «Іскорка» (2), «Сузір'я»* та *«Світанок»* символізують світло, енергію та життєву силу; назви *«Веселка» (4)* та *«Радуга»* – яскравість і різноманітність життя; найменування *«Джерело» (4)* і *«Джерельце» (3)* уособлюють чистоту і життєву силу, лексеми *«Струмок»* і *«Струмочок»* нагадують про рух і природну красу, а назви *«Обрій», «Стежина»* створюють образи шляху та подорожі, відкриття нових горизонтів.

На шостому місці перебувають ергоніми, утворені від назв тварин (29 назв; 7,25%). Вони фіксують зв'язок із природою та тваринним світом, а також допомагають створити атмосферу пригод. Часто ці тварини є героями відомих казок: *«Світлячок» (2), «Ластівка» (2), «Журавлик» (2), «Бджілка» (2), «Журавушка», «Дельфін», «Дельфінчик», «Чайка», «Півник», «Зайчик», «Єнот», «Веселий заєць», «Ластівка», «Орлятко», «Бонобо» (4), «Перша ластівка», «Happy Bunny», «Foxcool 3-6», «Foxy», «Kangaroo Nursery School», «Maple Bear Kyiv».* Найменування *«Мудре совеня», «Сова», «Совенята»* підкреслюють інтелектуальні якості, мудрість та знання.

7 місце посідають номінації, що вказують на важливі для дітей та дорослих цінності та умови, за яких дитина почуває себе захищеною, улюбленою та щасливою в дошкільному закладі (26 назв; 6,5%):

– тепло та близькість: *«Обійми» (5), «Tiny Hugs», «Щастя», «ЩастяKids»;*

– позитивні емоції, веселощі, що є важливими аспектами дитинства: *«Забава», «Екограй», «Радість», «Усмішка», «Радосинь»;*

– соціальні навички та взаєморозуміння: «*Дружба», «Злагода», «Довіра»;*

– досягнення та відкриття: *«Мрія», «MriyDiy», «Феномен», «M`Andryk»;*

– піклування та безпека: *«Оберіг», «Плекальня», «Турбота»;*

– мотивація та радість від нових відкриттів: *«Тріумф», «Олімп» (2);*

– розвиток та навчання: *«Підростайко», «Тут ростуть», «Пізнайко».*

На 8 місці перебувають найменування, утворені від слів загальної дитячої тематики (18 назв; 4,5%)**,** які створюють привітну для дітей атмосферу. Назви *«Дзвіночок» (2)* та *«Віночок» (3)* асоціюються з весною та радістю, ергоніми *«Мон Чері»* та *«Медок»* – із солодощами та приємними моментами, ергоніми *«Золотий місточок», «Домінанта», «Діамант», «Перлина» (3), «Зодіак»* підкреслюють багатогранність дитячих характерів та цінність кожної дитини; лексеми *«Палітра»* і *«Smaylik»* акцентують на сучасності та творчій складовій, яку прагнуть розвивати в дітях.

9 місце посідають ергоніми, які називають поняття, що мають відношення до навчального процесу (18 назв; 4,5%), виконують виховну функцію та сприяють формуванню ціннісних орієнтирів у дітей: *«Перші сходинки», «Кобзарик», «Абетка», «Берегиня», «Витоки», «Впевнені кроки», «Європейська освіта» (2), «Кі скул», «Montessori school», «IT Kids», «Crayon International Preschool», «Skills», «Школа Монтессорі нової епохи», «Академікс А+», «Академія малюнку», «Перша дитяча академія», «Престиж», «Лінгвіст», «Мередіан», «Ямб».*

Для відображення зв'язку об'єкта номінації з регіоном його місцезнаходження (17 назв; 4,25%) в «дитячому» ергономікові, окрім фітонімів, широко використовують топоніми: *«Кияночка» (2), «Печеряночка», «Подоляночка», «Березняки», «Деснянка», «Квітка Оболоні», «Позняки», «Поділля», «Кудрявський», «Klovesky», «Кудрявський Глобал», «Славута», «Орах Хаїм»;* гідроніми: *«Вирлиця», «Золоче» (озеро), «Славутич»* (якщо мається на увазі давньослов'янська, українська та козацька назва річки Дніпро), *«Либідь»* та оронім *«Плай».*

Виділено 8 номінативних одиниць (2%), утворених від антропонімів: *«Валентинка», «Вікторія», «Михаїл», «Ольвія», «Оріяна», «Софі-Емелі», «Софія», «Світозар».* Це поширені в Україні чоловічі та жіночі імена, які перегукуються з домашніми іменами дітей, за винятком імені Святозар, яке означає «осяває світло» і викликає приємні асоціації з теплом та комфортом.

Зафіксовано чотири меморіальних ергоніма (1%): *«Джеренімо» (військовий ватажок),«Монтессорі», «Apple Montessori», «Aristotel»;* 3 найменування, утворені від назв ігор (0,75%): *«Ладусі», «Матрьошка», «Puzzle»* та два ергоніма на позначення дитини (0,5%): *«I-Kids», «Bambinos kids».* Виявлено лексеми невідомої мотивації (0,25%): *«Тараме», «Аутизон+», «UMAMI».*

Більшість імен подано українською мовою (311; 77,5%), оскільки назви мають бути зрозумілими дітям. Наявні номінації англійською мовою (78 назв; 19,5%), які підвищують престиж і привабливість закладу. Для багатьох батьків англійська мова асоціюється із сучасністю, якісною освітою та відповідністю світовим стандартам. Також досліджувані одиниці можуть підкреслювати наявність освітньої програми з вивчення англійської мови або навіть двомовне навчання. 7 назв (1,7%) є транслітерацією з української: *«Smaylik», «M`Andryk»* або англійської мов: *«Даймонд кідс», «Кі скул», «Кью кідс», «Кідс дрім», «Тріні кідс».*

Особливим типом ергонімів є такий, що поєднує дві мови в одній назві (4; 1%). Найменування *«Республіка кідс»* та *«Кідс парк»* утворені сполученням українського слова та англійського, відтвореного засобами української мови. Номінація *«ЩастяKids»* є об'єднанням англійської лексеми *«kids»* та української *«щастя».*

Основними способами творення досліджуваних ергонімів є онімізація та трансонімізація

(використання для найменування об'єктів онімів інших розрядів: антропонімів, міфоантропонімів, зоонімів, топонімів тощо), що зазвичай супроводжуються суфіксацією, переважають здрібніло-пестливі суфікси: «*Берізка», «Мандаринка», «Горобинка», «Калинонька», «Вербиченька», «Яблунька», «Калинка», «Ялинка», «Колосок», «Колосочок», «Сонечко», «Джерельце», «Струмочок», «Росинка», «Стежина», «Вогник», «Іскорка», «Світлячок», «Ластівка», «Журавлик», «Бджілка», «Журавушка», «Дельфінчик», «Півник», «Зайчик», «Совенята», «Орлятко», «Дзвіночок», «Віночок», «Ключик», «Smaylik»», «Медок» тощо.* Поширеним є спосіб основоскладання: *«Дивограй», «Дивосвіт», «Всесвіт», «Свічадо», «Спільносад», «KinderHUB», «Дивокрил, «Екограй», «Playroom» тощо.* Зафіксовано поодинокі лексеми утворені префіксацією: *«СуперДіти»* та абревіацією: *«KITA».* Деякі найменування виникли шляхом онімізації словесних комплексів. Виділено егргоніми-словосполучення та ергоніми-речення: *«Вулик ідей», «Academy ecoland», «Кідс парк», «Тут ростуть», «Я росту», «Happy Children Happy World».*

Серед графічних засобів реалізації рекламної функції ергонімів визначено декілька різновидів:

– експресивна орфографія (стилістичне використання великих літер): *«УМАМІ», «УНІКУМ»;*

– використання латиниці для українських слів та кирилиці для запозичених: *«M`Andryk», «Кідс парк», «Тріні кідс», «Кідс дрім»;*

– графогібридизація (використання подвійної графіки (кирилиці та латиниці)): *«ЩастяKids»;*

– графічні ігри (використання цифрових символів замість слів; виділення тієї частини слова, що повинна бути сприйнята як активний елемент – актуалізатор): *«Я+сім'я», «Супер7я».*

Оригінальності найменуванням надає утворення назв незвичним поєднанням слів: *«Bambinos kids», «Ліко-світ», «Емелі клуб», «Academy ecoland», «KinderHUB», «Тріні кідс», «Maple Bear Kyiv», «Мама Хаус», «Академікс А+».*

Переважають одночленні ергоніми (74%). Ці елементарні за структурою назви демонструють семантичне розмаїття, строкатий план вираження та різні граматичні значення. Домінують назви, вираженні іменниками у формі однини називного відмінка. Зафіксовано лише три найменування, які є прикметниками: *«Сонячний», «Clever», «Кудрявський»*, та 2 назви, виражені наказовою формою дієслова: *«MriyDiy», «Обійми»*, що свідчить про непродуктивність таких словотвірних моделей. 26% ергонімів є багаточленними, 22,5% є двокомпонентними (90 назв). Найбільшу групу серед них (55 назв) становить конструкція «прикметник + іменник», переважають атрибутивні словосполучення з іменником і прикметником у формі називного відмінка однини: *«Золотий ключик», «Золота рибка», «Лісова казка», «Казкове містечко», «Європейський садочок», «Preschool Midgard», «Sweet kids».* Розповсюдженою у творенні ергонімів є модель «іменник у називному відмінку однини або множини + іменник (або субстантивований прикметник) у родовому відмінку однини чи множини» (24 назви): *«Baby House», «Вулик ідей», «Країна дитинства», «Планета дитинства», «Планета Монтессорі», «Дім малечі», «Academy ecoland», «Кідс парк».* На третьому місці модель «іменник у називному відмінку однини + іменник у називному відмінку однини» (8 назв): *«Яринка клуб» (2), «Емелі клуб», «Мон Чері», «IQ Club», «IQsha Club», «Орах Хаїм», «Софи Емели».* Зафіксовано моделі «іменник у називному відмінку однини + іменник у називному відмінку множини (3 назви): *«Sense Kids», «Чудо-чада», «Wonder Kids»* та «іменник у називному відмінку множини + іменник у називному відмінку множини (1 назва): *«Bambinos kids».* Поодинокі двокомпонентні іменникові найменування можуть бути реченнями: «*Я росту», «Тут росту».*

Серед багатокомпонентних ергонімів значну частину становлять складні словосполучення, які є різноманітними комбінаціями простих. Визначено два типи тричленних номінацій (7 назв; 1,25%): 1) прийменниково-іменникові: *«Світ у кишеньці», «Дитина з майбутнім»;* 2) іменниково-прикметникові: *«Клуб розумних дітей», «Active Child School».* Чотирикомпонентні назви (0,5%) є еквівалентом реченню, наприклад: *«Happy Children Happy World».*

Виявлено тенденцію до зміни тематичної віднесеності ергонімів, їхньої структури, способів творення та мови номінації. Ці зрушення пов'язані зі зміною цінностей, педагогічних підходів та мовних тенденцій. Назви садочків, що були засновані ще у радянські часи, адресовані дітям, утворені переважно від найменувань казок, тварин, рослин тощо, є переважно одночленними, без використання графічних засобів, подані українською мовою, до того ж номінації часто повторюються. Вони створюють позитивний емоційний фон, є зрозумілими і однотипними. Сьогодні помітно домінують ергоніми, що акцентують увагу на інтелектуальному розвитку дитини, творчості, креативному мисленні та індивідуальному підході. Переважають складні за структурою назви, більшість з них англійською мовою з використанням графічних засобів і різних способів словотворення.

Висновки. Отже, зафіксовано зміну функційного навантаження ергонімів на позначення

дошкільних закладів. Якщо раніше номіни виконували переважно виховну та естетичну функції, то сьогодні найменування садочків стали маркетинговим інструментом, який привертає увагу батьків і виділяє заклад серед інших.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в системному дослідженні «дитячої» ергонімії міста Києва, зокрема залучення до аналізу назв загальноосвітніх шкіл, центрів розвитку дитини, спортивних секцій, дитячих таборів, художніх, музичних, танцювальних та вокальний студій, ІТ шкіл, освітніх курсів, театральних, творчих та технічних гуртків тощо, що дозволить створити її цілісну систему з урахуванням особливостей називання об'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белей О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2000. 209 с.
2. Дідур Ю. Особливості функціонування ергонімів у мові, мовленні та ментальному лексиконі (в українській, англійській та російській мовах): дис. ...канд. філол. наук: 10.02.15. Одеса, 2015. 195 с.
3. Кутуза Н. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергоніміконума Одеси) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2003. 214 с.
4. Лєсовець Н. Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луганськ, 2007. 295 с.
5. Сидоренко О. Номінаційні процеси в полілінгвальній ергонімії Донеччини: дис. ... канд. філол. н.: 10.02.15. Донецьк, 2013. 210 с.
6. Цілина М. Ергоніми м. Києва: структура, семантика, функціонування: дис.... канд. філол. н.: 10.02.01. Київ, 2006. 243 с.
7. Шестакова С. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 241 с.

REFERENCES

1. Belei O. (2000) Suchasna ukrainska erhonimiia (na materiali vlasnykh nazv pidpryiemstv Zakarpatskoi oblasti). [Modern Ukrainian ergonomics (based on the proper names of enterprises of the Transcarpathian region of Ukraine)]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Lviv, 209 s. [in Ukrainian].
2. Didur Yu. (2015) Osoblyvosti funktsionuvannia erhonimiv u movi, movlenni ta mentalnomu leksykoni (v ukrainskii, anhliiskii ta rosiiskii movakh). [Peculiarities of functioning of ergonyms in language, speech and mental lexicon (based on the Ukrainian, English and Russian languages)]: dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.15. Odesa, 195 s. [in Ukrainian].
3. Kutuza N. (2003) Strukturno-semantychni modeli erhonimiv (na materiali erhonimikonuma Odesy). [Structural-semantic patterns of ergonyms (based on ergonymicon of Odessa city]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Odesa, 214 s. [in Ukrainian].
4. Liesovets N. (2007) Erhonimiia m. Luhanska: strukturno-semantychnyi i sotsialno-funktsionalnyi aspekty. [Ergonymics of Luhanska: struktural-semantic and social-functional aspect]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Luhansk, 295 s. [in Ukrainian].
5. Sydorenko O. Nominatsiini protsesy v polilinhvalnii erhonimii Donechchyny. [Nomination processes in polylingual ergonimiya of Donetsk region]: dys. ... kand. filol. n.: 10.02.15. Donetsk, 2013. 210 s. [in Ukrainian].
6. Tsilyna M. (2006) Erhonimy m. Kyieva: struktura, semantyka, funktsionuvannia. [Erhonims of Kyiv: structure, semantic, functioning.]: dys.... kand. filol. n.: 10.02.01. Kyiv, 243 s. [in Ukrainian].
7. Shestakova S. (2002) Leksyko-semantychni innovatsii u systemi suchasnoi ukrainskoi nominatsii (na materiali erhonimiv i prahmonimiv). [Lexico-semantic innovations in modern Ukrainian nomination system (erhonyms and pragmonyms)]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kharkiv,. 241 s. [in Ukrainian].

УДК 378.147.018.43:004]:811.111
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-28

Любов ЛЕТЮЧА,
orcid.org/0000-0002-0481-850X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Україна) letinna@ukr.net

Ірина БОЧАРОВА,
orcid.org/0000-0003-0370-8410
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
(Київ, Україна) irinabocharova1957@gmail.com

Юрій ДРУЗЬ,
orcid.org/0000-0001-8736-3629
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
(Київ, Україна) y.m.druz@gmail.com

ДИСКУРС ВИКЛАДАЧА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ: ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

В умовах нових реалій технічної опосередкованості освітнього процесу відбувається формування нового педагогічного стилю спілкування. Актуальність дослідження зумовлена його спрямованістю на вивчення системно-мовних параметрів навчально-педагогічного дискурсу викладача англійської мови безпосередньо в межах нових форматів навчання, викликаних російською агресією, а саме онлайн-навчання. Мета статті полягає у дослідженні лексичних характеристик організації дискурсу викладача англійської мови та в розкритті того, як зміна цих характеристик в освітньому онлайн-середовищі впливає на досягнення ефективності навчального процесу, опосередкованого технічно. Для аналізу лексичної організації дискурсу викладача англійської мови в онлайн-режимі був обраний навчально-педагогічний дискурс викладачів, які читають курс англійської мови на платформі Smrt English. Викладені результати дослідження акцентують увагу на тому, що лексичні параметри організації навчально-педагогічного дискурсу в контексті навчання англійської мови онлайн характеризуються: 1) домінуванням розмовного стилю спілкування викладача з аудиторією; 2) наявністю великої кількості прислівників-модифікаторів; 3) достатньою кількістю емоційно маркованих фраз; 4) наявністю лексем, що входять до лексико-семантичної групи «легко-складно; 5) використанням лексем, що підкреслюють прикладний характер інформації; 6) широким використанням синонімії та перефраз; 7) лексемами та виразами, що заохочують та мотивують здобувачів до виконання завдань та зацікавлюють предметом загалом. Усе це зрештою демонструє необхідність реальної взаємодії усіх учасників навчального процесу та вимагає від педагога не тільки знання мови, а й найефективнішого її використання в межах нової культури спілкування.

Ключові слова: *дискурсивний аналіз, навчально-педагогічний дискурс, онлайн-навчання, технічно опосередковане навчання англійської мови.*

Liubov LETIUCHA,
orcid.org/0000-0002-0481-850X
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology, Translation and Teaching Methods
Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
(Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) letinna@ukr.net

Iryna BOCHAROVA,
orcid.org/0000-0003-0370-8410
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman
(Kyiv, Ukraine) irinabocharova1957@gmail.com

Yurii DRUZ,
orcid.org/0000-0001-8736-3629
Candidate of Pedagogical,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman
(Kyiv, Ukraine) y.m.druz@gmail.com

THE DISCOURSE OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS IN ONLINE ENVIRONMENT: LEXICAL FEATURES

The shift towards technologically mediated education has given rise to a new style of communication. The relevance of this study is determined by its focus on examining the systemic language parameters of the educational and pedagogical discourse of an English language teacher within the frameworks of new educational formats, specifically online learning, that have gained prominence in the wake of Russian aggression. The purpose of this article is to analyze the lexical characteristics of the discourse organization of an English language teacher and to explore how changes in these characteristics in an online educational environment influence the effectiveness of the technologically mediated learning process. To examine the lexical organization of the discourse of English language teachers in online settings, the study selected the educational and pedagogical discourse of the instructors teaching English on the Smrt English platform. The research findings highlight that the lexical parameters of educational and pedagogical discourse in online English teaching are characterized by the following features: 1) a predominance of an informal, conversational register in teacher-learner interaction; 2) frequent use of adverbial intensifiers to modify meaning; 3) a sufficient number of emotionally marked phrases; 4) the presence of lexical units belonging to the lexical-semantic group of «easy-difficult»; 5) the use of lexical items emphasizing the applied nature of the information; 6) extensive use of synonymy and paraphrasing; 7) the inclusion of motivational and encouraging expressions to sustain student interest and promote task completion.

These findings emphasize the essential role of authentic interaction in online education and highlight the need for educators to not only possess linguistic proficiency but also optimize language use within the framework of a new communication culture.

Key words: *discourse analysis, educational and pedagogical discourse, online learning, technologically mediated English language teaching.*

Постановка проблеми. Запровадження онлайн-освіти спонукало педагогів переглянути арсенал мовних засобів, застосовуваний ними для передачі знань здобувачам освіти. В умовах нових реалій технічної опосередкованості освітнього процесу відбувається формування нового педагогічного стилю спілкування, який, з одного боку, визначається загальною інформаційною метою освіти та впливом онлайн-формату навчання, з іншого – розвивається та видозмінюється під впливом індивідуального стилю кожного представника педагогічної професії, зокрема викладача (учителя) англійської мови.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена його спрямованістю на вивчення системно-мовних параметрів дискурсу викладача англійської мови безпосередньо в межах нових форматів навчання, а саме онлайн-навчання. Прагматичний підхід у навчанні іноземної мови став невід'ємною частиною багатьох методичних систем, проте прагматика мови саме викладача англійської мови, що працює в онлайн-форматі, нині не отримала достатнього висвітлення.

Актуальність дослідження також пов'язана з глобальним трендом упровадження штучного інтелекту (AI) в освіту, заявленому концепцією розвитку цифрового освітнього середовища, що реалізується в Україні, згідно презентованої Програми великої трансформації «Освіта 4.0: український світанок», яка передбачає «використання новітніх технологій для покращення процесу навчання та підготовки здобувачів освіти до життя в цифровому суспільстві» (Кільченко, 2023).

Аналіз досліджень. Саме поняття «навчально-педагогічний дискурс» (НПД), як окремий напрям загального дискурс-аналізу, привернуло увагу дослідників у другій половині XX ст., коли з'явилися перші розвідки в галузі комунікативних стратегій навчання та відбулося становлення дискурсивного аналізу. Аналіз опрацьованої нами

літератури засвідчує, що є науковий досвід, який становить цінне підґрунтя для дослідження цього поняття та засобів його розвитку в закладах освіти. Розуміння НПД як потоку мовленнєвої поведінки вчителя на уроці спостерігається в педагогічній риториці українських дослідників (Гарькавець, Волченко, 2021; Дрібас та ін. 2021 та ін.).

У роки російського вторгнення питання адаптації навчально-педагогічного дискурсу, як різновиду інституційного дискурсу, до цифрового середовища, зокрема питання аналізу дискурсивних практик викладача англійської мови в онлайн-форматах, залишається неабияк актуальним, оскільки «технологічно опосередкований спосіб передачі знань диктує особливі моделі інтеракції «викладач-здобувач»» (Летюча та ін., 2024).

Мета статті полягає в дослідженні лексичних характеристик організації дискурсу викладача англійської мови та в розкритті того, як зміна цих характеристик в освітньому онлайн-середовищі впливає на досягнення ефективності навчального процесу, опосередкованого технічно.

Виклад основного матеріалу. Активний перехід занять з англійської мови в онлайн-режим спонукав дослідників приділити більше уваги саме лексичним особливостям НПД технічно опосередкованого заняття.

Звертаючись до лексичного наповнення скриптів онлайн-занять з англійської мови, ми вважаємо за необхідне зупинитися насамперед на розмовному стилі спілкування, що переважає в дискурсі педагога, що працює онлайн. Проста та дружня манера спілкування педагога із здобувачами освіти пояснюється, на наш погляд, головною умовою проведення занять – режимом онлайн. Прагнучи донести інформацію в доступній та зрозумілій кожному з учасників процесу навчання манері, педагог часто звертається до тих лексичних одиниць і фраз свого лінгвістичного арсеналу, які не ускладнюють, а полегшують сприйняття трансльованої інформації. Як результат, активними складовими лексичного інструментарію педагога, який читає свій курс англійської мови на онлайн-платформах, стануть саме розмовні фрази.

Для аналізу лексичної організації дискурсу викладача англійської мови в онлайн-режимі ми обрали педагогічний дискурс викладачів, які читають свій курс на платформі Smrt English, що, на нашу думку, може стати певним орієнтиром викладачам, які працюють сьогодні в Україні.

Читаючи курс англійської мови для здобувачів, які не є представниками цієї лінгвокультури, педагоги як усвідомлено, так і підсвідомо обирають для пояснення фрази, зрозумілі більшості слухачів, для яких англійська не є рідною: *My trip was way too short.* Самі носії англійської мови кажуть, що вирази *way to, way more* є надто неформальні, щоб звучати в офіційних контекстах, вони надають фразі відтінок особистого судження автора, а не підтвердження, що має доказову базу. Тобто, йдеться про можливість говорити щодо тенденції викладачів на онлайн-заняттях використовувати менш офіційне та більш наближене до розмовного мовлення.

Аналогічно можна прокоментувати й вираз *a little bit*, який також надає наступному словосполученню відтінок особистого авторського судження: *Modal verbs are a little bit more specific, they're a little bit different* – педагог говорить про модальні дієслова, порівнюючи їх з іншими дієсловами англійської мови й визначає якість *more specific* (за допомогою якого він порівнює модальні дієслова з іншими) за допомогою модифікатора *a little bit*.

Однією з суттєвих рис розмовної англійської є заповнення пауз у мовленні словами *okay* чи *well*, а також використання їх для поділу фраз на смислові групи. До прикладу, викладачі, які читають свій курс на платформі Smrt English, часто вдаються до цього способу логічного поділу власного мовлення: *Okay, John is my co-worker I know him well, we share an office. Okay, John likes coffee like me. Okay, so John likes coffee.* Викладач використовує *okay* на початку фрази, щоб привернути увагу слухачів і сигналізувати початок нового смислового відрізка свого мовлення. У другому випадку *okay* звучить для заповнення простору між двома фразами. У фінальному випадку *okay* ніби є своєрідним мостом, який робить перехід від однієї фрази до іншої більш плавним.

Відмінною рисою розмовної англійської мови є активне використання фразових дієслів, які привносять певну розслабленість у загальний педагогічний тон на онлайн-занятті: *Hang on a second.* Висловлюючи прохання до учасників заняття дати йому час на додаткове пояснення за допомогою цієї фрази, викладач імітує розмову з другом, наперед знімаючи у слухачів напругу, яка може виникнути при зануренні у велику кількість навчального матеріалу.

Let's не get too caught up в that okay: фраза, яку викладач використовує для того, щоб застерегти своїх здобувачів від неправильного граматичного вибору. Використання фразового дієслова *caught up* у цьому випадку знімає можливу додаткову напругу здобувачів освіти, оскільки слова викладача щодо складної граматичної конструкції тут звучать не як суворе зауваження, що тягне за собою подальше зниження балу за подібну помилку, а

дружня (інсайдерська) порада «не попастися» на цьому складному граматичному прикладі.

Непоодинокі випадки, коли для лінгвістичного оформлення окремих смислових відрізків уроку викладачі вдаються до цілих ланцюжків фразових дієслів: *So, let me go in here. I'm going to pop out I'm going to go down here I'm going to make this nice and big so everybody can see it okay I'm going to fill up my screen here there we go.* Прості та зрозумілі фрази, що складаються зі знайомих усім слухачам курсу слів, сприяють комфортному сприйняттю навчального матеріалу. Велика кількість фразових дієслів, що часто представляють складність для неносіїв англійської мови, у цьому випадку не тільки не перешкоджає сприйняттю інформації, а й робить мовлення педагога доступнішим адресанту.

Поєднання простих фраз, зрозумілих особам, які не є представниками певної лінгвокультури, з нескладною граматикою та фразовими дієсловами надає дружній тон онлайн-заняттю і дозволяє слухачам сфокусувати увагу на академічному боці уроку, не відволікаючись на складне лексичне наповнення або граматику.

Прості інструкції, вимовлені доброзичливим тоном, створюють позитивний дружній настрій учасникам навчального процесу. Фрази *I'm going to get you guys to do some work или So just one thing before I get you guys doing some work* не ускладнені лексично та граматично, що є, на наш погляд, особливою відмінністю онлайн-уроку з його спрямованістю на передачу інформації без зайвого стресу для здобувача в умовах технічно опосередкованої комунікації.

Перехід між складовими частинами уроку в режимі онлайн також здійснюється за допомогою коротких, зрозумілих фраз: *There we go all right, You guys get to work, I'm gonna get right to it we discussed earlier*, що дозволяє учасникам навчального процесу практично з будь-яким рівнем лінгвістичної підготовки вільно орієнтуватись у завданнях на кожному з етапів уроку.

Схвалення також виражаються за допомогою лексичних одиниць та їх комбінацій, зрозумілих на базовому рівні вивчення англійської мови: *All right guys good stuff* або *Lots of lots of interesting answers for this one.* Порівнюючи значення виразів множини *a lot of* та *lots of* та їх функціонування в англійській мові, лінгвісти підкреслюють, що використання виразу *a lot of* переважно характерне для більш офіційного мовлення, його смисловий аналог *lots of*, навпаки, не несе ділової маркованості й часто використовується в розмовному стилі. Те саме можна сказати про висловлення *kind of* і *sort of*, що часто звучать у мовленні викладачів англійської онлайн: *One thing that's kind of important…* У такий спосіб педагог підкреслює значущість інформації. Водночас вираз *kind of* надає очевидного суб'єктивного відтінку: інформація, яку педагог передасть зараз, є важливою саме їм. Дійсно, якщо взяти ту саму фразу без виразу *kind of*, така суб'єктивність зникає і вся фраза набуває значення більш наближеною до факту: *One thing that is important…* Підсвідомо обираючи спосіб подачі інформації з використанням виразу *kind of*, педагог ніби залишає важливість цієї інформації на розсуд слухача, що дозволяє вивести урок за межі традиційного заняття, де факти повідомляються однозначно і прямо.

Кембриджський словник англійської мови вказує на належність фраз *kind of* і *sort of* до розмовного стилю мовлення й підкреслює частотність їх вживання в усному англійському мовленні: «пом'якшують інші слова та фрази для того, щоб вони не здавалися надто прямими та точними» (Cambridge Dictionary). Такий підсвідомий вибір вищезгаданих виразів при поясненні нового матеріалу здобувачам сприяє створенню навчального середовища, в якому слухачі онлайн-курсу мають вибір вважати цю інформацію важливою або другорядною. Концепція добровільного вибору, який з'являється у них, також є відмінністю для онлайн-занять, що сприяє зацікавленості предметом та, що не менш важливо, особистістю педагога.

Привертають увагу множинні лексичні способи посилення змісту в дискурсі педагога, що працює онлайн. З метою підкреслити ті чи інші характеристики лінгвістичних явищ, педагоги можуть використовувати прислівники-модифікатори (*modifying adverbs*). Ця група прислівників, які посилюють або послаблюють значення прикметників або інших прислівників, є особливо корисною в дискурсі педагога англійської мови онлайн, де інформація, що подається, повинна бути досить стислою в силу обмежених можливостей фокусування уваги при роботі онлайн і водночас експресивною для привернення уваги слухачів у віддаленому режимі. Найпоширенішими прислівниками-модифікаторами в англійській мові є прислівники *very* та *really* (дуже), *absolutely* та *completely* (досконало), а також *quite* (достатньо).

Для спілкування з учасниками онлайн-занять педагоги прагнуть робити вибір на користь більш експресивних модифікаторів у порівнянні з *very* та *quite*. Найчастіше такими прислівниками є *definitely* та *absolutely*, які слугують для посилення змісту, що передається: *Right right, it's absolutely*

right. That becomes definitely visible. Слід зазначити широке вживання прислівників *definitely, really* не у функції модифікатора, а у функції підсилювача змісту певних елементів у повідомленні викладача: *That's definitely Brazil. They definitely are helping verbs. When you're talking about certainty definitely do not do that. You don't really need a modal verb.* Сентенційні прислівники *definitely, really* наразі відображають певну модальність – оцінку мовцем ймовірності того, що твердження є правильним. Найбільш частотними випадками функціонування прислівника *really* в цій функції є приклади модифікації прикметників *interesting*, *boring* і *cool*.

Паралельно із вищезгаданими прислівниками-модифікаторами у скриптах онлайн-занять на платформі Smrt English трапляються більш емфатичні випадки модифікації прикметників, що надає мовленню педагога особливої виразності і сприяє, на наш погляд, більш високій концентрації учнів на матеріалі уроку. Дійсно, поєднання прикметника *popular* із прислівником *immensely* привертає більше уваги з боку учнів, а фігурування подібних поєднань у подальшому мовленні педагога сприяє утриманню цієї уваги.

Поява таких емоційно забарвлених виразів на тлі простих лексичних одиниць і неускладненої граматики у мовленні педагога здатна підвищити мотивацію здобувачів у розширенні власного вокабуляра, і водночас не перешкоджає розумінню загального змісту інформації. Реакція учнів на фрази, подібні до поєднання *immensely popular*, завжди позитивна: вони з радістю включаються до навчального процесу, приділяючи велику увагу явищу, що описується педагогом.

Прикметними вважаємо випадки вживання більш рідкісних комбінацій прислівників і прикметників, які, безумовно, покликані інтенсифікувати зміст висловлюваного і урізноманітнити загальне полотно педагогічного мовлення: *But some of the information might be casually beneficial to get a holistic view of the topic at hand.* Додаючи інформацію про нову тему в рамках онлайн-уроку, викладач характеризує своє доповнення поєднанням *casually beneficial*, яке не є поширеним виразом в англійській мові, але водночас слугує як форма активізації уваги аудиторії до інформації, що транслюється педагогом. Уміле застосування викладачем у мовленні незвичайного поєднання прислівників і прикметників на тлі загального досить простого лексичного рівня стимулює пізнавальну активність учнів.

Вважаємо за потрібне відзначити велику кількість емоційно забарвлених виразів у мовленні викладачів англійської мови, які читають свій курс у режимі онлайн. Нерідко, висловлюючи власну думку, вони вдаються до таких виразів, як *I hate* або поєднання *dreadfully boring*. Такі емоційно забарвлені фрази також покликані привернути додаткову увагу слухачів. Слухачі схильні відчувати непідробну зацікавленість в особистій думці чи відношенні викладача до того чи іншого лінгвістичного, а часом і абсолютно відірваного від лінгвістики явища. Тому вживання цих фраз «включає» увагу слухачів в очікуванні чогось особливо цікавого чи просто нового.

Педагоги при поясненні матеріалу в анлайн-режимі нерідко звертаються до лексем змістової групи «легко-важко»: *Now this next one might be harder for some of you than others okay.* Ця фраза за допомогою лексеми «важче» застерігає здобувачів, готує їх до більш складного матеріалу, ніж попередній. Водночас учитель обіцяє розпочати все ж із чогось більш простого щодо заданої складної теми, тобто рухатися від простого до складного: *So, we're going to start with the simple stuff, we're going to get a little bit more complex.*

Наводячи приклади того чи іншого лінгвістичного явища, викладачі англійської мови в режимі онлайн часто використовують коротку фразу *Just a few examples,* яка згідно словника Oxford Learner's Dictionary має значення *simply; only* (Oxford Learner's Dictionary) та підкреслює простоту розуміння та засвоєння навчального матеріалу. Додаткове звернення до аспекту простоти матеріалу, що викладається, таким чином призводить до зниження напруги здобувачів у процесі набуття нових знань: *Nouns are the easy one, the other ones are a little bit harder but they're pretty fun too okay so we're going on to the second…* Лексема *fun* у разі пояснення нового матеріалу застосовується викладачем для створення додаткової мотивації учнів за допомогою позитивної конотації. *These are just the names of the different grammar points.* Таке вживання *just* також свідчить про простоту та легкість, яку вкладає педагог у свою розповідь.

Також спостерігається широке використання лексеми *confusing* викладачами, які читають курс англійської мови як онлайн: *Definite pronouns okay that's a big grammar word what is an indefinite pronoun maybe we haven't learned thisbefore but it's okay it sounds confusing but actually it's very easy indefinite pronoun are all those words like something someone somebody somewhere orwe could use any anything anyone anybody anywhere or we could say no nothing no…* У цьому уривку навчально-педагогічного дискурсу також вербалізується концепт складності (*confusing, haven't learned this before*),

водночас він відразу ж забезпечує введення теми невизначених займенників визначенням *easy*, висловлюючи свою готовність надати необхідну академічну допомогу та зробити нову тему «простою» для розуміння здобувачами освіти. *A minute more: see if you can type up a part of speechit's a little difficult. No idea that's okay. I'll put a few on the stream so we have nouns verbs we also have adjectives:* думка, закладена педагогом у цьому ланцюжку пояснення, сприймається як підбадьорення, як обіцянка того, що, попри уявну ускладненість матеріалу, з його допомогою вони неодмінно впораються.

При поясненні нового матеріалу викладачі часто звертають увагу на застосування того чи іншого мовного явища і підкреслюють прикладний характер інформації: *Idea of taking notes is to condense the information to say it in less space and keep it concise and simple, it's like an economy of language make it economical say more using less words that is the idea of taking notes and organizing them later.*

Спостерігаючи за лексичним наповненням дискурсу викладача англійської мови в режимі онлайн, ми приходимо до висновку про відносну ідіоматичність мовлення педагогів, використання синонімів та перефраз для більш зрозумілого пояснення. Вирази на кшталт *To make sure everyone's on the same page*. *Modal verbs can help to show your level of certainty your degree of certainty meaning how certain you feel about* покликані підвищити експресивність висловлювань.

Однією з тактик викладача у спілкуванні є заохочення здобувачів, що, безумовно, сприяє створенню сприятливого фону для щирого подальшого спілкування, а також підбадьорює їх на шляху виконання завдань: *But at this level our English is good enough that we can use more creative entertaining transition phrases, so please try to come up with unique and more entertaining transitions than just simply saying firstly or first, secondly, because that gets very boring.*

Висновки. На основі проведеного дослідження, присвяченого навчально-педагогічного дискурсу викладача англійської мови в онлайн-освіті, можна зробити висновок про значні дискурсивні трансформації. Аналізуючи лексичні параметри організації НПД у контексті навчання англійської мови онлайн, можна констатувати наступне: 1) домінування розмовного стилю спілкування викладача з аудиторією: педагоги часто вдаються до фраз, не ускладнених лексично та граматично, що сприяє передачі інформації здобувачам освіти в умовах технічно опосередкованої комунікації зрозумілим та доступним для широкого розуміння способом; 2) наявність великої кількості прислівників-модифікаторів, які слугують зазвичай для посилення змісту конкретного заняття; 3) наявність достатньої кількості емоційно маркованих фраз, які активують увагу здобувачів освіти; 4) наявність лексем, що входять до лексико-семантичної групи «легко-складно»: таким чином педагог виявляє опіку, застерігаючи слухачів щодо складності академічного матеріалу або навпаки, підбадьорюючи їх тим, що той чи інший матеріал легко піддасться освоєнню; 5) використання лексем, що підкреслюють прикладний характер інформації; 6) широке використання синонімії та перефраз для більш зрозумілого пояснення; 7) послуговування лексемами та виразами, що заохочують та мотивують здобувачів до виконання завдань, як результат – зацікавленість предметом загалом.

Тому приходимо до висновку, що онлайн-формат значно змінює навчально-педагогічний дискурс, вимагаючи від педагогів нових компетенцій та привносячи свіжий погляд на процес навчання англійської мови загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Спілкування в педагогічному процесі: навчальний посібник. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»». 2021. 100 с.

2. Дрібас, С., Пінська, О., Даценко, О. Особливості організації викладацько- студентської взаємодії в умовах дистанційного навчання. *Психологія: реальність і перспективи*. 16. 2021. 56–62.

3. Кільченко А. В. Роль технологій штучного інтелекту у науково-педагогічній діяльності освітніх закладів. Електронний зб. наук. пр. ЗОІППО. Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Цифрова освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку» (26 жовтня 2023 року, м. Запоріжжя) № 3(55). 2023.

4. Летюча Л., Бочарова І., Друзь Ю. Особливості інтеракції «викладач здобувач» у навчанні англійської мови в онлайн-середовищі. *Переяславські студії з лінгвістики та лінгводидактики:* зб. наук. праць. Серія. Методика навчання іноземних мов і перекладу; гол. ред. К. І. Мізін. Переяслав: Домбровська Я. М. 2024. Вип. 2(2). С. 55–60.

5. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/kind-of- and-sort-of (дата звернення: 04.01.2025).

6. Oxford Learner's Dictionary. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/just_1 (дата звернення: 03.01.2025).

REFERENCES

1. Harkavets S. O., Volchenko L. P. (2021) Spilkuvannia v pedahohichnomu protsesi: [Communication in the pedagogical process]: navchalnyi posibnyk. Zhytomyr: TOV «Vydavnychyi dim «Buk-Druk»». 100 s. [in Ukrainian].

2. Dribas, S., Pinska, O., Datsenko, O. (2021) Osoblyvosti orhanizatsii vykladatsko- studentskoi vzaiemodii v umovakh dystantsiinoho navchannia. [Peculiarities of the organization of teacher-student interaction in the conditions of distance learning] Psykholohiia: realnist i perspektyvy. 16. 56–62. [in Ukrainian].

3. Kilchenko A. V. (2023) Rol tekhnolohii shtuchnoho intelektu u naukovo-pedahohichnii diialnosti osvitnikh zakladiv. [The role of technological and artificial intelligence in scientific and pedagogical activities of educational institutions] Elektronnyi zb. nauk. pr. ZOIPPO. Materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. «Tsyfrova osvita: suchasni realii ta perspektyvy rozvytku» (26 zhovtnia 2023 roku, m. Zaporizhzhia) № 3(55). [in Ukrainian].

4. Letiucha L., Bocharova I., Druz Yu. (2024) Osoblyvosti interaktsii «vykladach zdobuvach» u navchanni anhliiskoi movy v onlain-seredovyshchi. [Peculiarities of "teacher-learner" interaction in English language learning in an online environment] Pereiaslavski studii z linhvistyky ta linhvodydaktyky: zb. nauk. prats. Seriia. Metodyka navchannia inozemnykh mov i perekladu; hol. red. K. I. Mizin. Pereiaslav: Dombrovska Ya. M. Vyp. 2(2). S. 55–60. [in Ukrainian].

5. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/kind-of- and-sort-of (date of access: 04.01.2025).

6. Oxford Learner's Dictionary. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/just_1 (date of access: 03.01.2025).

УДК 811.112.2'42
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-29

Наталія ЛИСЕЦЬКА,
orcid.org/0000-0001-8821-4836
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри німецької філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) lysetska.nataliya@vnu.edu.ua

Анастасія ТРАВІНА,
orcid.org/0009-0009-3820-9428
студентка І курсу магістратури факультету іноземної філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) travanastia@gmail.com

КОНЦЕПТ MIGRATION У НІМЕЦЬКИХ МАС-МЕДІА

У статті досліджено концепт MIGRATION на матеріалі німецького газетного дискурсу періоду 2022–2024 років. Зосереджено увагу на міграційній кризі, спричиненій воєнними діями, зокрема й у контексті повномасштабного вторгнення росії в Україну. Проаналізовано ключові лексичні одиниці, які вербалізують концепт MIGRATION і характеризують цінності німецького суспільства щодо проблеми біженства. Визначено основні лексичні одиниці, що вербалізують цей концепт, зокрема синонімічний ряд (Auswanderung, Emigration, Wanderausflug, Völkerwanderung) та понятійне поле (Asylverfahren, Integration, Fokussierung auf Ankömmlinge aus der Ukraine). Окреслено дієслівні (aufnehmen, fliehen, unterbringen) і прикметникові (erfolgreich, positiv, gezielt) засоби вираження. Виокремлено метафори та словосполучення, що акцентують пріоритетність допомоги українським мігрантам: Triage, Flüchtlinge erster und zweiter Klasse, Vorrang genießen. Також розглянуто семантичні особливості таких термінів, як Flüchtling, Geflüchtete, що підкреслюють гуманний підхід до визначення статусу біженців.

Результати дослідження свідчать, що найбільш поширеними іменниками, котрі стосуються процесу міграції в газетних текстах, є Aufnahme, Integration, Hilfe, Flüchtlinge, а прикметники, що описують успіхи адаптаційної політики, уключають erfolgreich, zufrieden, gezielt. Лексико-стилістичний аналіз дав змогу виокремити понятійне поле концепту MIGRATION, представлене категоріями соціальної безпеки (Anspruch auf Sozialleistungen, medizinische Versorgung), інтеграції (Sprachkurse, direkt eine Arbeit aufnehmen) та спрощення процедур отримання притулку (kein bürokratisches Asylverfahren).

У статті підкреслено, що Німеччина демонструє солідарність і є опорою для біженців у різних аспектах інтеграції. Це відображено через позитивну образність у медійному дискурсі, використання лексики, що акцентує увагу на необхідності соціально-економічної адаптації та інтеграції постраждалих осіб у нове суспільство.

Ключові слова: *концепт, біженці, міграція, підтримка, адаптація, допомога, газетний дискурс.*

Nataliia LYSETSKA,
orchid.org/0000-0001-8821-4836
Doctor of Philosophy (in Philology), Associate Professor,
Professor at the Department of German Philologie
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Luzk, Ukraine) lysetska.nataliya@vnu.edu.ua

Anastasiia TRAVINA,
orcid.org/0009-0009-3820-9428
first-year master's student at the Faculty of Foreign Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Luzk, Ukraine) travanastia@gmail.com

THE CONCEPT OF MIGRATION IN THE GERMAN MASS MEDIA

The article examines the concept of MIGRATION on the basis of the German-language newspaper discourse of 2022–2024. The attention is focused on the migration crisis caused by military actions, including in the context of Russia's full-scale invasion of Ukraine. The analysis of key lexical items that verbalize the concept of MIGRATION and

characterize the values of German society regarding the problem of asylum is carried out. The main lexical items that verbalize this concept are identified, in particular, the synonymous series (Auswanderung, Emigration, Wanderausflug, Völkerwanderung) and the conceptual field (Asylverfahren, Integration, Fokussierung auf Ankömmlinge aus der Ukraine). The verbal (aufnehmen, fliehen, unterbringen) and adjectival (erfolgreich, positiv, gezielt) means of expression are outlined. Metaphors and phrases that emphasize the priority of assistance to Ukrainian migrants are highlighted: Triage, Flüchtlinge erster und zweiter Klasse, Vorrang genießen. The semantic features of such terms as Flüchtling, Geflüchtete, which emphasize a humane approach to determining refugee status, are also considered.

The results of the study show that the most common nouns referring to the migration process in newspaper texts are Aufnahme, Integration, Hilfe, Flüchtlinge, and adjectives describing the success of adaptation policy include erfolgreich, zufrieden, gezielt. The lexical and stylistic analysis allowed to distinguish the conceptual field of the MIGRATION concept, represented by the categories of social security (Anspruch auf Sozialleistungen, medizinische Versorgung), integration (Sprachkurse, direkt eine Arbeit aufnehmen) and simplification of asylum procedures (kein bürokratisches Asylverfahren).

The article emphasizes that Germany demonstrates solidarity and is a support for refugees in various aspects of integration. This is reflected through positive imagery in the media discourse, the use of vocabulary that emphasizes the need for socio-economic adaptation and integration of the affected persons into a new society.

Key words: *concept, refugees, migration, support, adaptation, assistance, newspaper discourse.*

Постановка проблеми. В останнє десятиліття міграція набула особливо великих масштабів. Воєнні дії в Судані, Сирії, Ізраїлі, зокрема повномасштабне вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р., поглибили одну з найбільших міграційних криз у всій Європі. У зв'язку з воєнними конфліктами мільйони українців були змушені покинути власні домівки, шукаючи прихистку в різних країнах світу, серед яких чи не найактивнішу роль відіграє Німеччина. Німеччина надає підтримку та можливість безпечного перебування на території своєї держави не лише українцям, а й представникам інших національностей, які через ті чи інші причини були змушені покинути батьківщину. Приймаючи таку велику кількість біженців, німецький уряд демонструє солідарність та активізує свої ресурси для гуманітарної допомоги й підтримки міграційних процесів. Яскраве підтвердження цього можна знайти саме в контексті газетного дискурсу, чим і пояснюється актуальність пошуку.

Аналіз досліджень. Інтерес до досліджуваної проблеми простежуємо в багатьох працях науковців. У науковій літературі досліджували феномен міграції в Україні (Владовська, Марчук, 2019), концепт біженців у німецько-, угорсько-та українськомовному дискурсах на матеріалі міжнародних і національних законодавчих документів та нових медіа (Мільо, 2021: 3), міграцію як одну з складових частин концепту *EUROPA-Diskurs* третього тисячоліття (Лисецька, 2024). Цікавими є дебати щодо використання термінів ***Flüchtlinge*** oder ***Geflüchtete*** стосовно біженців (Peitz, 2023).

Концепт MIGRATION став провідною темою політичних дискусій і дебатів німецьких політиків та виборців, що й засвідчує актуальність пропонованої наукової розвідки.

Основна мета статті – за допомогою аналізу німецькомовних мас-медіа відшукати мовні одиниці, що віддзеркалюють суспільну свідомість, цінності та погляди членів західноєвропейського суспільного простору на проблему біженців.

Для реалізації поставленої мети потрібно виконати такі завдання: 1) пояснити значення терміна MIGRATION; 2) опрацювати періодику Німеччини за 2022–2024 рр.; 3) відшукати лексичні одиниці, що вербалізують концепт MIGRATION; 4) на основі лексико-стилістичного аналізу описати змістове наповнення досліджуваного концепту.

Виклад основного матеріалу. Як стверджують К. Владовська та М. Марчук, у сучасній науковій літературі відсутнє єдине розуміння поняття «міграція». Якщо взяти загалом, то термін «міграція» походить від лат. *migratio, migro*, що в перекладі означає переміщення, пересування, переселення. Як можемо спостерігати, це слово має три значення, два з яких учені розглядають як синоніми, а саме: переміщення й переселення. Унаслідок цього існує безліч тлумачень указаного терміна (Владовська, Марчук, 2019: 2).

Аналіз словникових статей дав змогу виокремити кілька тлумачень поняття *Migration*. Так, онлайн-словник *Duden* подає два пояснення цього терміна:

1. Wanderung oder Bewegung bestimmter Gruppen von Tieren oder Menschen;

2. *Abwanderung in ein anderes Land, in eine andere Gegend, an einen anderen Ort* (7).

Водночас онлайн-словник *Fremdwort* подає ширше визначення цього поняття:

1) Wanderung von Individuen oder Gruppen. (z.b.v. Zugvögeln) Wanderungsbewegungen, ausgelöst zum Beispiel durch politische und religiöse Unterdrückung, ethnische Konflikte, Kriege und Bürgerkriege, Armut oder Umweltschäden, sind eine wachsende Herausforderung für die Entwicklungspolitik. Laut Schätzung der World Migration Report der International Organization for

Migration beträgt die Zahl der Migranten weltweit 214 Millionen;

2) *die Auswanderung und Einwanderung von Menschen* (9).

Отже, можемо вивести загальне визначення: *Migration ist die Bewegung von Menschen innerhalb oder außerhalb eines Landes aus wirtschaftlichen, politischen oder persönlichen Gründen* (Міграція – це переміщення людей в межах або поза межами країни через економічні, політичні або особисті причини).

Етимологічний аналіз слова *Migration* дав нам змогу встановити його походження від латинського *migratio,* яке й означає *«переїзд», «міграція»*, що було запозичене для утворення дієслова «migrare». Згодом, у період Середньоверхньонімецької доби, до слова додано суфікс «-tion», що характерно для утворення іменників (15).

У плані словникового аналізу важливо також здійснити синонімічний аналіз досліджуваного поняття. Тому в цьому дослідженні ми скористалися також і синонімічними словниками.

Електронне видання *DUDEN* наводить такі слова, однакові за значенням до досліджуваного концепту: *Auswanderung, Emigration* (7).

У словнику синонімів *Synonyme* знаходимо такі синонімічні пояснення: *Wanderung, Auswanderung, Wanderausflug, Zuwanderung* (13).

Своєю чергою, в електронному джерелі *Wikiwörterbuch* знаходимо такі синонімічні поняття терміна *Migration*: *Völkerwanderung, Datenmigration* (15).

Тож аналіз словникової бази дав нам підставу виокремити синонімічний ряд концепту MIGRATION, а саме: *Auswanderung, Emigration*, *Wanderausflug*, *Völkerwanderung.* Важливо зазначити, що застосування кожного з цих термінів може відрізнятися залежно від контексту.

Як уже зазначалося вище, причини міграції можуть бути різні: політичні зміни в країні, привабливіші перспективи розвитку, бажання покращити якість власного життя тощо. Проте серед мігрантів є люди, які не лише змінюють місце проживання задля поліпшення умов життя, а просто змушені тікати від небезпеки. Саме в таких випадках ідеться про поняття «Flüchtling».

Цікаво, що лексему «Flüchtling» уперше вжито в науковій літературі саме в повоєнні часи Другої світової. А. В. Мільо у своєму дослідженні зазначає, що «лексему Flüchtling виокремлено в дослідженнях з етимології німецької мови лише в 1948 р….» (Мільо, 2021: 3). На сьогодні ця лексема посідає значне місце на шпальтах газетних матеріалів німецького медіапростору. Паралельно з поняттям «Flüchtling» у німецькому дискурсі трапляється й поняття «Geflüchtete», особливо стосовно українських біженців. Термін «Flüchtling» має формальне юридичне значення й стосується людей, які шукають захисту відповідно до Женевської конвенції про статус біженців, оскільки вони були змушені покинути свою країну через переслідування, війну тощо. Одним із синонімів до вищезгаданого поняття є термін «Ankömmlinge», уживання якого виражає повагу та приязнь, скоріше не як до вимушено переміщених осіб, а радше як до друзів чи гостей. Натомість термін «Geflüchtete» більш нейтральний і гуманний, він описує те саме, але зосереджується на акті втечі й акцентує на людині, а не на її правовому статусі. Саме цей термін найчастіше використовують у німецькомовній пресі стосовно українських біженців: *Sie haben sich nicht mit ihrem Opferdasein abgefunden, nehmen ihr Schicksal in die Hand. Zigtausende Geflüchtete aus der Ukraine kehren in ihre Heimat zurück, auf Zeit oder auf Dauer* (6); *Am Mittwoch hat in Ilmenau eine Jobbörse für anerkannte Geflüchtete stattgefunden, um Kontakt zwischen ihnen und Unternehmen der Region herzustellen* (12).

У зв'язку з чисельною міграцією українців тема тих, хто шукає захисту від війни, стала однією з ключових у медійному дискурсі Німеччини. На основі аналізу німецької періодики нам удалося помітити зусилля держави, спрямовані на полегшення життя мігрантів та їх адаптацію в новому середовищі.

Українські біженці із самого початку віроломного вторгнення росіії в Україну мали велику симпатію та підтримку у всіх країнах Західної Європи. Це проявлялося в різних сферах, уключаючи правові ініціативи та інтеграцію. Європейський Союз і по сьогодні надає тимчасовий прихисток українцям, котрий дає змогу легально працювати, проживати на території країни, користуватися медичною допомогою без складних процедур отримання притулку. Наприклад, у Франції та Німеччині українцям ще з 2022 р. надається соціальна допомога нарівні з місцевими жителями. Своєю чергою, Велика Британія запустила програму «Homes for Ukraine», що дала можливість британцям приймати українців у свої домівки. У багатьох європейських країнах діти з України можуть отримувати безкоштовну освіту в місцевих школах. А такі країни, як Франція, Німеччина, Нідерланди, організували мовні курси для українців, що значно спростило тривалий процес інтеграції. Безліч благодійних організацій, зокрема Карітас, World Central Kitchen, теж не стояли осторонь. Вони продовжують надавати

допомогу як тим українцям, які перебувають поза межами рідної країни, так і тим, хто був вимушено переміщений у межах нашої держави. Український народ відчув потужну підтримку Європи ще з перших годин поневірянь, і з кожним днем ця підтримка лише збільшується. Це чітко простежується й на матеріалі німецької періодики. Нам удалося виокремити низку метафор, які дають підставу стверджувати, що українським біженцям надавався пріоритет у підтримці та наданні притулку: ***Triage*** (тріаж) – метафора, що описує першочерговість надання допомоги українцям, ***Flüchtlinge erster und zweiter Klasse*** (біженці першого й другого класу) – першість в отриманні допомоги серед мігрантів надається саме особам з України. Підтвердженням цього можуть слугувати також окремі словосполучення: *Vorrang genießen* (насолоджуватися пріоритетом), ***Fokussierung auf Ankömmlinge aus der Ukraine*** (фокус на приїжджих з України), ***Paradigmenwechsel in der EU*** (зміна парадигми в ЄС).

У ході аналізу газетних статей ***Deutsche Welle, Tagesschau, Zeit Online, Der Standar***d за період квітень–жовтень 2024 р. можемо зробити висновок, що найбільш поширеними іменниками, що трапляються в газетах, є ***Aufnahme*** (прийом), ***Integration*** (інтеграція), ***Hilfe*** (допомога) та ***Flüchtlinge*** (біженці). Серед прикметників, що вказують на вдалий результат роботи німецького уряду й описують ставлення біженців до спеціально створених для них умов перебування, можемо виокремити такі: *erfolgreich* (успішний), *zufrieden* (задоволений), *positiv* (позитивний), *gezielt* (цілеспрямований). Отже, Німеччина створює образ країни, яка простягає руку допомоги людям, котрі опинились у скруті, забезпечує їх гідними умовами проживання, працевлаштування та піклується про їх адаптацію в новому суспільстві. Про це свідчить низка словосполучень: *migrantische Mitarbeiter* (співробітники-мігранти), *soziale Betreuer vor Ort* (соціальні куратори на місці), *unterstützt von Landratsamt* (підтримано окружним управлінням), *erfolgreiche Jobbörse* (успішний ярмарок вакансій), *persönlicher Kontakt* (особистий контакт) тощо. Не менш важливою в контексті газетного матеріалу є наявність метафор, що підкреслюють бажання уряду й мешканців Німеччини підтримати громадян інших держав, яких спіткала лиха доля: *Brücke zwischen Geflüchteten und Unternehmen* (міст між біженцями та компаніями), *Türen für Geflüchtete öffnen* (відчиняти двері для біженців), *Hemmschwelle abbauen* (долати бар'єри). Наявність цієї лексики підкреслює не лише прагнення Німеччини та Європейського Союзу загалом забезпечити гідні умови перебування біженців, але й значні зусилля у сфері довготривалої соціально-економічної адаптації мігрантів. Тож можемо помітити, що Німеччина, безсумнівно, продовжує допомагати постраждалим унаслідок жахливих подій українцям, віддає їм перевагу в наданні допомоги серед інших біженців та, урешті, щиро висловлює як матеріальну, так і психологічну підтримку.

Із моменту вторгнення окупанта на територію нашої держави й донині, країни Європи не припиняють надавати необхідну допомогу – військову та гуманітарну підтримку. На рівні урядів країн Європейської Спільноти прийнято низку законів для гідного забезпечення українських біженців, а саме: надання соціальних виплат, дозволу на перебування, забезпечення тимчасовим житлом, вивчення мови задля інтеграції в європейський ринок праці, доступу українських дітей і студентів до навчання тощо. Спільним фронтом виступила вся Європа – і ті країни, що є членами ЄС, і ті, які не входять до Європейської Спільноти (Лисецька, 2024: 97). У зв'язку з буремними подіями в цілому світі (революціями за утвердження демократичних засад та воєнними агресивними діями в різних куточках світу) значення самої дефініції *Європа* зазнало певних змін. Сьогоднішнє поняття *Європа* містить насамперед таке змістове наповнення: *біженці* та *війна з тероризмом*, які переходять у розряд самостійних понять, оскільки стали глобальною проблемою й жорстокою реальністю в усьому світі, а отже, сильно впливають на Європу та формують нові відтінки її значення (Lysetska, 2024: 54). Яскравим прикладом країни, що не стоїть осторонь проблеми біженства, є Федеративна Республіка Німеччина. Ще з перших днів війни Німеччина протягнула руку допомоги українському народу. Для цього уряд країни погодився на полегшену процедуру прийняття біженців з України: ***Geflüchtete aus der Ukraine müssen in Deutschland kein bürokratisches Asylverfahren durchlaufen. Sie können direkt eine Arbeit aufnehmen, haben einen Anspruch auf Sozialleistungen, medizinische Versorgung und Sprachkurse*** (14).

На прикладі наведеного вище тексту зі статті *Ukraine-Krieg: Bis zu zehn Millionen weitere Flüchtlinge?* онлайн-видання ***Deutsche Welle*** можемо простежувати особливості концептополя поняття *Migration* (14). Понятійне поле досліджуваного концепту становлять такі термінологічні одиниці:

– Soziale Sicherheit: *Anspruch auf Sozialleistungen, medizinische Versorgung* – підтримка мігран-

тів у новій країні наданням соціальних виплат і медичного обслуговування, що важливо для забезпечення базових потреб людини, таких як житло, їжа та здоров'я;

– Integration: *direkt eine Arbeit aufnehmen; Sprachkurse* – можливість одразу влаштуватися на роботу й, більше того, пройти мовні курси є невід'ємними елементами адаптації. Такі заходи дають змогу мігрантам стати самостійними та залученими до суспільного життя;

– Asylverfahren: *kein bürokratisches Asylverfahren* – відсутність бюрократичної процедури надання притулку полегшує процедуру реєстрації в новій країні й дають змогу уникнути тривалих процесів оформлення документів, що допомагає мігрантам швидше розпочати життя в новій країні.

Опрацювавши матеріал статті, можемо доповнити понятійне поле концепту MIGRATION низкою дієслів (14):

– fliehen: указує на примусове полишення рідної країни через небезпеку. Люди часто змушені покидати домівку з мінімальною кількістю речей і без гарантій безпеки в майбутньому, що й надає цьому слову винятково негативного змістового забарвлення;

– aufnehmen: дія, що регулюється законодавчими актами на міжнародному рівні, тому держава, зокрема громади на місцях, забезпечують мігрантам місце проживання, підтримку та можливість інтеграції;

– unterbringen: у контексті міграції вживання цього слова передбачає не лише фізичне розміщення біженців на території нової країни, але і їх адаптацію через мову, освіту, ринок праці й суспільні зв'язки.

На нашу думку, не менш суттєвим є опис досліджуваного концепту за допомогою прикметників, оскільки концепти, особливо ті, що описують складні соціальні явища, як-от міграція, мають багатогранну природу. Прикметники допомагають описати їх емоційне наповнення, саме тому ми виокремили такі прикметники:

– unmittelbar: підкреслює зв'язок між жахливим становищем українців і необхідністю допомоги з боку європейців, наголошує на географічній близькості України до Європи та відповідальності, яка випливає з цього факту;

– drastisch: прикметник створює відчуття загрозливої ситуації й наголошує на масштабності міграційного виклику;

– massiv: посилює драматичність подій, підкреслюючи інтенсивність або велику кількість, наприклад щодо нападів чи потоків біженців.

Важливо й те, що німецький уряд не лише надає можливість проживати на території власної держави, проводить полегшений процес прийняття біженців, а й сприяє самореалізації та пошуку майбутнього місця роботи. Так, наприклад, у місті Ільменау, проведено ярмарку вакансій для визнаних біженців із метою налагодження контактів між ними й компаніями регіону. Минулого року, зокрема, можливість працевлаштування на підприємствах регіону отримали дев'ять українців: *Die ausstellenden Unternehmen bewerteten die Veranstaltung mehrheitlich positiv. Die Personalchefin des Wasch- und Reinigungsmittelherstellers Dr. Miele Cosmed aus Stadtilm berichtete beispielsweise, dass die Firma durch die Messe im vergangenen Jahr neun ukrainische Mitarbeiter gewinnen konnte. Auch in diesem Jahr seien wieder Bewerbungen abgegeben worden* (12). Окрім того, на прикладі цього уривка статті можемо помітити також позитивний аспект для економіки Німеччини: українські мігранти не лише отримують можливість працевлаштування в новій країні, а й приносять користь її економіці, посідаючи вакантні робочі місця та працюючи на благо компаній.

У медійному просторі ілюструється не лише допомога біженцям із боку уряду, а й роль у цьому процесі звичайних громадян Німеччини. У статті *Wie ein Ort im Innviertel mit der Migration umgeht* з ***Der Standard*** за 24 вересня 2024 р. йдеться про успішну інтеграцію, якщо біженці з планами на майбутнє опиняються саме в тому місці, де є люди, які їх підтримають: *Es ist einfach nur ein Beispiel dafür, wie Migration auch laufen kann, wenn Flüchtlinge mit Plänen für ihre Zukunft an einem Ort landen, wo Menschen sind, die sie unterstützen und ihnen im Notfall auch mal in den Hintern treten. Gleichzeitig ist es aber auch eine Erinnerung daran, dass es oft anders läuft und dann Verlierer auf allen Seiten produziert werden – bei den Menschen, die ankommen, wie denen, die aufnehmen* (10).

Більше того, Німеччина спонукає до дії держав Євросоюзу, котрі беруть пасивну участь у процесі допомоги мігрантам, адже між країнами-членами ЄС повинна бути «обов'язкова солідарність». Тож держави, які займають пасивну позицію, зобов'язані принаймні виплачувати компенсацію або ж відправляти обладнання та персонал до перших приймаючих країн: *Zwischen den Mitgliedsstaaten soll eine «verpflichtende Solidarität» herrschen. Staaten wie Ungarn, die keine Menschen aufnehmen wollen, sollen zumindest einen Ausgleich zahlen oder Ausrüstung und Personal in die Erstaufnahmestaaten schicken* (5).

Якщо ж досліджувати образний складник концепту, то можемо виокремити низку прикметників, які трапляються в друкованих медіа для опису процесу міграції та біженців зокрема. Аналіз використаних прикметників ми здійснили на основі статті *Solidarität in der postmigrantischen Gesellschaft* онлайн-журналу *Agora42* (8) і статті *Migrationspakt: Was bringt die neue EU-Asylpolitik?* видання *Deutsche Welle* (5). На основі цитатного матеріалу продемонструємо роль прикметників для висвітлення теми *міграції*. У статті *Solidarität in der postmigrantischen Gesellschaft* натрапляємо на прикметники, які відображають ставлення та сприйняття суспільством процесу міграції (8):

Postmigrantisch: *Die postmigrantische Idee lässt etablierte Differenzauffassungen samt ihrer Ausschlusskriterien fragwürdig erscheinen und fördert neue Kombinationen und solidarische Haltungen zutage. Statt das Trennende hervorzuheben und Menschen nach vermeintlichen Gruppenzugehörigkeiten zu sortieren, geht es vielmehr darum, das Gemeinsame, die geteilten Geschichten in den Fokus des weiteren Denkens zu rücken* (8). Прикметник *postmigrantisch* часто використовується для опису ідей і поколінь, що формуються під впливом міграції. У наведеному прикладі підкреслюється образ цілісності суспільства, його єдності. Доводиться необхідність укорінення думки про відсутність поділу громадян на «місцевих» і «чужих».

Hegemonial: *Diese werden jedoch – auf provokative Weise oder in ironischer Umkehrung – positiv besetzt und als gemeinsame Basis für ihren Widerstand gegen Diskriminierung benutzt, wie etwa durch das Bündnis "Kanak Attak", das "Migrantenstadl" in München oder die "Unmündigen" in Mannheim. Negative Zuschreibungen werden durch diese Gruppen übernommen und positiv umgedeutet. Diese Selbstbenennungen wirken irritierend, indem sie hegemoniale Kategorien und Differenzauffassungen unterlaufen und produktiv verändern* (8). Прикметник *hegemonial* виражає критику стосовно тих, хто намагається зневажливо висловлюватися про мігрантів. Саме завдяки його використанню авторам удалось акцентувати увагу читачів на тому, що мігранти часто стикаються з несправедливістю, яка міститься в наративі окремих «панівних угруповань».

Restriktiv: *Mit dem Begriff "Postmigrantische Generation(en)" wird der Fokus dagegen auf bestimmte Praktiken und Haltungen gerichtet, die von den betreffenden Menschen unter restriktiven Lebensbedingungen entwickelt wurden* (8). Прикметник *restriktiv* прямо стосується опису соціальних умов, у яких проживають мігранти. Виокремлений нами прикметник підкреслює обмежувальні аспекти життя, що напряму спонукають біженців до розробки нових стратегій життя й навіть виживання.

Solidarisch: *Geschichten zusammenzudenken, aus der Perspektive und Erfahrung von Migration zu erzählen und dabei marginalisiertes und weithin ausgelassenes Wissen sichtbar zu machen, ist daher eine widerständige und subversive Praxis, eine solidarische Haltung, die postmigrantisches Denken kennzeichnet* (8). Прикметник *solidarisch* використано задля опису дій постмігрантських поколінь. Це один із небагатьох прикметників, який створює позитивний образ взаємодії груп суспільства різного походження, щоб висловити взаємну підтримку.

Для порівняння ми виокремили прикметники статті *Migrationspakt: Was bringt die neue EU-Asylpolitik?* онлайн-видання *Deutsche Welle* (5):

Eilig: *Asylsuchende und Flüchtlinge sollen bei ihrer Ankunft auf dem Land-, See- oder Luftweg innerhalb von sieben Tagen eindeutig identifiziert und in der erweiterten biometrischen «Eurodac»-Datei registriert werden* (5). Саме термін *sieben Tagen* указує на обмеженість у часі та швидкість, із якою потрібно діяти, стосується термінів, котрі визначаються для ідентифікації й реєстрації мігрантів.

Gebeugt: Das Sterben auf der Flucht über das Mittelmeer würde weitergehen (5). Цей аспект указує на емоційний стан мігрантів, які змушені долати сотні виснажливих кілометрів у пошуках порятунку, їх пригніченість через смерть і труднощі, із якими вони стикаються.

Verpflichtend: *Zwischen den Mitgliedsstaaten soll eine «verpflichtende Solidarität» herrschen* (5). Прикметник акцентує увагу на необхідності виконання правил солідарності між країнами ЄС. Ідея обов'язкової солідарності передбачає, що кожна країна повинна допомагати в розв'язанні кризових ситуацій, таких як великі потоки біженців, не перекладаючи всю відповідальність на жителів та уряди країн, які є першими лініями прийому.

Ці три аспекти – швидкість, страждання й солідарність – формують драматичну картину міграційної реальності. Як стрімка течія, що несе біженців у невідомість, обмежений термін у сім днів символізує терміновість та безкомпромісність процесів реєстрації. У цій гонитві за кращим майбутнім багато життів згасають, залишаючи лише болісний слід. Але щоб цей процес, урешті-решт, закінчився, Європа повинна бути не просто берегом, до якого прибивають хвилі

мігрантів, а маяком солідарності й справжнім місцем порятунку.

Водночас помітні намагання медіа, друкованих зокрема, широко висвітлювати вказану проблему та вплинути на ставлення суспільства до зростаючої проблеми міграції. Саме тому наступним нашим кроком було виокремлення дієслів, що описують шляхи допомоги й підтримки мігрантів під час їх адаптації в новій країні. Розглянемо деякі приклади зі статті *Nach Jobbörse für Geflüchtete: Bereits mehrere Bewerbungen eingereicht* онлайн-журналу *Tagesschau* (12).

Vermitteln: *Manche Unternehmen hatten außerdem migrantische Mitarbeiter an ihrer Seite, die zwischen Interessenten und Firma vermittelteln* (12).

За допомогою використання цього дієслова підкреслено вплив посередників у подоланні культурного бар'єру. Тим самим формуються позитивне враження та імідж підтримки.

Unterstützen: *Bei der Jobmesse seien zur Unterstützung des Erstkontakts auch Sozialbetreuer vor Ort gewesen, die beispielsweise Arabisch konnten* (12). Саме за допомогою вживання цього слова авторам удалося чи не найкраще проілюструвати підтримку владних структур. Якраз завдяки докладеним зусиллям і допоміжним ресурсам значно знижується відчуття недовіри серед мігрантів та зникає бар'єр під час спілкування.

Bewerten: *Die ausstellenden Unternehmen bewerteten die Veranstaltung mehrheitlich positiv* (12). У поєднанні з вищезгаданим дієсловом підкреслюються успіх і цінність заходів із підтримки працевлаштування мігрантів та створюється загалом позитивний контекст.

Для порівняння ми проаналізували вживання дієслів у статті *Wie ein Ort im Innviertel mit der* MIGRATION *umgeht* з *Der Standard*. Серед них нам удалося виокремити ті дієслова, які акцентують увагу на процесі допомоги біженцям, їх підтримці під час складного процесу адаптації (10).

Verändern: *Das Leben vieler Menschen in Riedau hat sich durch das Quartier verändert* (6). Сусідство з мігрантами змінило життя багатьох мешканців Рідау, що вказує на позитивні зміни в спільноті завдяки інтеграційним зусиллям.

Integrieren: *Die Freiwilligen in Riedau lernen mit den Asylwerbern nicht nur Deutsch, sondern versuchen sie auch schnell in den Arbeitsmarkt zu integrieren* (10). Волонтери в Рідау не лише вивчають з шукачами притулку німецьку мову, але й намагаються якнайшвидше інтегрувати їх на ринок праці. Місцеві жителі готові змінити не лише власну поведінку та ставлення до процесу міграції, а й докласти максимум зусиль, щоб допомогти мігрантам комфортно почуватися як у суспільстві, так і на нових робочих місцях. Адже чи не найголовнішою метою допомоги є забезпечення комфортного існування й місця в суспільстві для людей, які втратили його на території рідної країни.

Organisieren: *Eine Gruppe von Riedauern organisiert über den Pfarrgemeinderat eine Infoveranstaltung in der Kirche* (10). Задля комфортної інтеграції біженців місцеві жителі організовують зустрічі, пов'язані з працевлаштуванням, пошуком житла, друзів та підтримки. Велике значення в цьому плані має саме громадська діяльність, зокрема церкви, що демонструє наміри не окремих жителів міста, а натомість цілої спільноти, що діє злагоджено в спільних інтересах.

Отже, можемо зробити висновок, що як влада Німеччини, так і самі її жителі докладають максимум зусиль задля полегшення процесу інтеграції мігрантів.

Тож концепт MIGRATION постає багатозмістовим поняттям, що охоплює політичні, економічні, соціальні аспекти. Будь-який концепт у лінгвістиці – це складна ментальна структурована одиниця. Концепт закріплений у певній національній культурі й вербалізований різними засобами залежно від комунікативної ситуації та сфери суспільної діяльності (Лисецька, Гайволя, 2023: 227). Досліджуваний концепт містить у собі низку різноманітних значень: від фізичного переміщення людей, глибоких змін усередині спільнот, їхніх культур до освоєння й пошуку свого місця в новому суспільстві. У сучасному світі значення концепту MIGRATION виходить за межі простої зміни місця проживання, натомість сягає глибше та порушує теми процесу адаптації, інтеграції й взаємодії культур.

Висновки. Отже, проаналізувавши газетні матеріали за 2022–2024 рр., можемо стверджувати, що, зіткнувшись із хвилею мігрантів, Німеччина демонструє чітку політику надання допомоги та соціальної підтримки. Концепт MIGRATION розглядаємо як переміщення людей у межах або поза межами країни через економічні, політичні або особисті причини. У ході дослідження ідентифіковано та систематизовано лексичні одиниці, які вербалізують концепт MIGRATION, що сприяло його глибшому розумінню. До синонімічного ряду концепту MIGRATION відносимо *Auswanderung, Emigration*, *Auswanderung, Wanderausflug*, *Völkerwanderung.* Понятійне поле досліджуваного концепту становлять *soziale Sicherheit, Asylverfahren, Integration,* ***Fokussierung auf Ankömmlinge aus der Ukraine*** тощо. Його змістове

наповнення розширюється на основі таких дієслів, як *aufnehmen, **fliehen, unterbringen***. Образний складник утворюють прикметники *erfolgreich*, *positiv, gezielt.* Німецькі ЗМІ активно сприяють формуванню позитивного іміджу Німеччини, як тієї країни, яка приймає, підтримує біженців та ставиться до них максимально гуманно. За допомогою власних дій а також висвітлення в медіа Німеччина утверджується як країна, котра бере активну роль у вирішенні міграційного питання у світовому контексті.

Перспективою дослідження вважаємо подальший аналіз концепту MIGRATION у порівняльному аспекті на матеріалі німецької періодики. Важливим напрямом є вивчення змін цього концепту під впливом соціально-політичних подій, а також аналіз того, як тема міграції подається в німецьких медіа і які мовні засоби застосовуються для її опису. Подальше дослідження може зосередитися на впливі явища міграції на лексику німецької мови, зокрема появу нових слів і зміну значень уже наявних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Владовська К. Марчук М. «Феномен міграції для України». *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4.
2. Лисецька Н., Гайволя О. Вербалізація концепту VEREINTES EUROPA в німецьких ЗМІ. *Актуальні питання гуманітарних наук:* наук. журн. Дрогобицького держ. пед. уні-ту ім. Івана Франка. 2023. Вип. 62. Т. 1. С. 221–229. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-1-32
3. Лисецька Н. *EUROPA-Diskurs* третього тисячоліття: лексико-стилістичні аспекти (на прикладі німецької преси після воєнного вторгнення росії в Україну 24.02.2022 р.). *Studia Methodologica*. 2024. (58). С. 90–101. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1222.2024-58-9
4. Мільо А. В. Концепт БІЖЕНЕЦЬ у німецько-, угорсько- та українськомовному дискурсах (на матеріалі міжнародних і національних законодавчих документів та нових медіа)/Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2021. 472 с.
5. Bernd Riegert. Migrationspakt: Was bringt die neue EU-Asylpolitik? Deutsche Welle. 2024. 14 трав. URL: https://www.dw.com/de/migrationspakt-was-bringt-die-neue-eu-asylpolitik/a-68789390
6. Christiane Peitz. Politik der Sprache: Flüchtlinge oder Geflüchtete? ***Tagesspiegel.*** 2023. 9 січ. URL: https://www.tagesspiegel.de/kultur/politik-der-sprache-fluchtlinge-oder-gefluchtete-9144897.html
7. Duden online. URL: https://www.duden.de/rechtschreibung/Migration?amp
8. Erol Yildiz. Solidarität in der postmigrantischen Gesellschaft. ***Agora*** 42. URL: https://agora42.de/solidaritaet-in-der-postmigrantischen-gesellschaft-erol-yildiz/#more-14117
9. Fremdwort. URL: https://www.fremdwort.de/suchen/bedeutung/migration/
10. Jonas Vogt. Wie ein Ort im Innviertel mit der Migration umgeht. ***Der Standard.*** 2024. 24 верес. URL: https://www.derstandard.de/story/3000000237438/wie-ein-ort-im-innviertel-mit-der-migration-umgeht
11. Lysetska N. H. Konzept «Europa» an der Schwelle zweier Jahrtausende. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія».* 2020. Вип. 9(77). С. 51–55. DOI https://doi.org/10.25264/2519-2558-2020-9(77)-51-55
12. Nach Jobbörse für Geflüchtete: Bereits mehrere Bewerbungen eingereicht. Tagesschau. 2024. 10 жовт. URL: https://www.tagesschau.de/inland/regional/thueringen/mdr-nach-jobboerse-fuer-gefluechtete-bereits-mehrere-bewerbungen-eingereicht-100.html
13. Synonyme. URL: https://www.wort-suchen.de/synonyme/migration
14. Volker Witting. Ukraine-Krieg: Bis zu zehn Millionen weitere Flüchtlinge? *Deutsche Welle.* 2024. 1 кв. URL: https://www.dw.com/de/ukraine-krieg-bis-zu-zehn-millionen-weitere-fl%C3%BCchtlinge/a-68688537
15. Wikiwörterbuch. URL: https://de.wiktionary.org/wiki/Migration

REFERENCES

1. Vladovska K. Marchuk M. (2019). Fenomen mihratsii dlia Ukrainy. [The phenomenon of migration for Ukraine] *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*. [in Ukrainian].
2. Lysetska N., Haivolia O. (2023). Verbalizatsiia kontseptu VEREINTES EUROPA v nimetskykh ZMI. [Verbalization of the *VEREINTES EUROPA* concept in the german mass media] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: nauk. zhurn. Drohobytskoho derzh. ped. uni-tu im. Ivana Franka – Actual issues of humanities: scientific journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,* 62. S. 221–229. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-1-32 [in Ukrainian].
3. Lysetska N. (2024). EUROPA-Diskurs tretoho tysiacholittia: leksyko-stylistychni aspekty (na prykladi nimetskoi presy pislia voiennoho vtorhnennia rosii v Ukrainu 24.02.2022 r.). [*EUROPE-discourse* of the third millennium: lexical and stylistic aspects (on the example of the german press after russia's military invasion into Ukraine on 24.02.2022)]. *Studia Methodologica*. 2024. (58). S. 90–101. DOI https://doi.org/10.32782/2307-1222.2024-58-9 [in Ukrainian].
4. Milo A. V. (2021). Kontsept BIZHENETS u nimetsko-, uhorsko- ta ukrainskomovnomu dyskursakh (na materiali mizhnarodnykh i natsionalnykh zakonodavchykh dokumentiv ta novykh media). [The concept of a refugee in German, Hungarian and Ukrainian-language discourses (based on international and national legislative documents and new media)] Nats. un-t im. Tarasa Shevchenka – Taras Shevchenko National University. S. 3–6. [in Ukrainian].

5. Bernd Riegert. (2024). Migrationspakt: Was bringt die neue EU-Asylpolitik? [Migration pact: What will the new EU asylum policy achieve?] *Deutsche Welle*. URL: https://www.dw.com/de/migrationspakt-was-bringt-die-neue-eu-asylpolitik/a-68789390 [in German].

6. Christiane Peitz. (2023). Politik der Sprache: Flüchtlinge oder Geflüchtete? [Politics of language: refugees or fugitives?] *Tagesspiegel*. URL: https://www.tagesspiegel.de/kultur/politik-der-sprache-fluchtlinge-oder-gefluchtete-9144897.html[in German].

7. Duden online. URL: https://www.duden.de/rechtschreibung/Migration?amp

8. Erol Yildiz. (2020). Solidarität in der postmigrantischen Gesellschaft. [Solidarity in the post-migrant society] *Agora 42.* URL: https://agora42.de/solidaritaet-in-der-postmigrantischen-gesellschaft-erol-yildiz/#more-14117 [in German].

9. Fremdwort. URL: https://www.fremdwort.de/suchen/bedeutung/migration/

10. Jonas Vogt. (2024). Wie ein Ort im Innviertel mit der Migration umgeht. [How a town in the Innviertel region deals with migration] *Der Standard.* URL: https://www.derstandard.de/story/3000000237438/wie-ein-ort-im-innviertel-mit-der-migration-umgeht [in German].

11. Lysetska N. H. (2020). Konzept «Europa» an der Schwelle zweier Jahrtausende. [The concept "EUROPA" on the threshold of the second and third millennium] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohiia» – Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy.* Series «Philology», 9. S. 51–55. DOI https://doi.org/10.25264/2519-2558-2020-9(77)-51-55 [in Ukrainian].

12. Nach Jobbörse für Geflüchtete: Bereits mehrere Bewerbungen eingereicht. (2024). [After job fair for refugees: several applications already submitted] *Tagesschau.* URL: https://www.tagesschau.de/inland/regional/thueringen/mdr-nach-jobboerse-fuer-gefluechtete-bereits-mehrere-bewerbungen-eingereicht-100.html [in German].

13. Synonyme. URL: https://www.wort-suchen.de/synonyme/migration

14. Volker Witting. (2024). Krieg in der Ukraine: Bis zu zehn Millionen weitere Flüchtlinge? [Ukrainian war: Up to ten million more refugees?] *Deutsche Welle*. URL: https://www.dw.com/de/ukraine-krieg-bis-zu-zehn-millionen-weitere-fl%C3%BCchtlinge/a-68688537 [in German].

15. Wikiwörterbuch. [Wiki dictionary.] URL: https://de.wiktionary.org/wiki/Migration [in German].

UDC 811.111
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-30

Svitlana MAKUKHINA,
orcid.org/0000-0001-6269-8406
Senior Lecturer at the Department of Public Administration, Law and Humanities
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson, Ukraine) makukhina.svetlana@gmail.com

SPECIAL ASPECTS OF COLOR STUDY IN LINGUISTICS

The article is devoted to the consideration of the main approaches and features of the study of color and coloronyms. It should be noted that psycholinguistic research is based on the consideration of language as a phenomenon of human mental activity. The relations between words-color-names and their meanings are reflected in the consciousness of native speakers. Attention is paid to such questions as the reflection of the phenomenon of color in language, how the world of language formed with the help of color denotations is structured, how it is reflected at the level of various mental processes related to color recognition, word memorization, association. The formation of the color sign system everywhere went inextricably with the main currents in written and artistic culture. Thus, the role of color in the life of each person and society as a whole is extremely great. In everyday life and professional activity of a person colors and their combinations are intensively used as symbols replacing the whole concepts and form conventional systems. Color acquires no less significance in traditional cultures. Nominations of color have been investigated as linguistic units with semantic sustainability, high adaptiveness, and variability depending on the author's cultural background and experience. Color names have been studied as linguistic and cultural symbols, charged by certain mentality and expressiveness. Color terms behave quite differently across languages, similar to the way in which our psychological interpretation varies in response to reflected visible light. Indeed, from a linguistic perspective, a definitive explanation of basic color terms still eludes many researchers of different disciplines, posing both cognitive and lexical issues. The nomination of the color continuum in English is carried out through an extensive lexical and semantic microsystem of color designations, qualified as a semantic field. It is the adjectives of color as a reflection of the main perceptual color categories by means of language that occupy a prominent place in the nomination of the color space in their linguistic picture of the world by native speakers.

Key words: *the concept of color, color category, lexico-semantic approach, identity, color denotations.*

Світлана МАКУХІНА,
orcid.org/0000-0001-6269-8406
старший викладач кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
(Херсон, Україна) makukhina.svetlana@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ КОЛЬОРУ В ЛІНГВІСТИЦІ

Статтю присвячено розгляду основних підходів та особливостей вивчення кольору та колоронімів. Зазначено, що психолінгвістичні дослідження ґрунтуються на розгляді мови як феномену психічної діяльності людини. Відповідно, зв'язки між словами-кольороназвами та їхніми значеннями відображаються у свідомості носіїв мови. Приділено увагу відображенню феномену кольору в мові, структуруванню мовного світу, сформованого за допомогою кольоропозначень, його відображенню на рівні різних психічних процесів, пов'язаних з розпізнаванням кольору, запам'ятовуванням слів, асоціаціями. Формування колірної знакової системи завжди йшло нерозривно з основними течіями в писемній і художній культурі. Таким чином, роль кольору відіграє велику роль в житті кожної людини і суспільства. У повсякденному житті та професійній діяльності людини кольори та їх поєднання інтенсивно використовуються як символи, замінюючи цілі поняття та утворюючи умовні системи. Не меншого значення колір набуває і в традиційних культурах. Номінації кольору досліджуються як мовні одиниці, що мають семантичну стійкість, високу адаптивність і варіативність залежно від культурного досвіду автора. Назви кольору розглядаються як мовні та культурні символи, наділені певною ментальністю та експресивністю. Терміни на позначення кольору поводяться зовсім по-різному в різних мовах, подібно до того, як наша психологічна інтерпретація змінюється у відповідь на відбите видиме світло. Зазначено, що номінація колірного континууму в англійській мові здійснюється за допомогою розгалуженої лексико-семантичної мікросистеми позначень кольору, що кваліфікується як семантичне поле. Саме прикметники кольору як відображення основних перцептивних колірних категорій засобами мови посідають чільне місце в номінації колірного простору в мовній картині світу носіїв мови.

Ключові слова: *поняття кольору, категорії кольору, лексико-семантичний підхід, ідентичність, позначення кольорів.*

Problem statement. The world is presented to humans through the richness of forms of perception, which, in turn, are provided by the ability to distinguish different qualitative characteristics of the objects in the surrounding world. Among the signs of objects perceived by humans, color features occupy a significant place. Representatives of various scientific fields have always been interested in the nature of color, its properties, aesthetic impact, etc. The concept of color is one of the central ones in the relation between man and reality.

The world is naturally reflected by normal consciousness not as colorless or black and white, but as colored, with all cardinal and nuanced expressions of the color of its objects. But at the same time the world influences with color components on the emotionally expressive side of the personality, stirring up in it the richest range of impressions and associations, the most vivid of which participate in the formation of the culture of different ethnic groups.

At the same time, the world influences the emotionally expressive side of a person through its color components, evoking a rich range of impressions and associations, the most vivid of which contribute to shaping the culture of various ethnic groups.

Analysis of recent research and publications. The group of color words is popular for research in a wide variety of fields. Numerous publications testify to the attention to this specific group of words. In linguistics, the study of color has been carried out by such scholars as: E. Bartminsky, A. Vezhbitskaya, V. Gak, I. Golubovskaya, I. Kovalskaya, G. Yavorska. The problem of studying color schemes in linguistics is closely related to the Sepir-Whorf hypothesis, or the hypothesis of linguistic relativity, which arose in US linguistics under the influence of the works of E. Sepir and B. Whorf. According to them, the language and the way of thinking of the people are interconnected. By mastering a language, a native speaker acquires a certain attitude to the world reflected in the structure of the native language. The consequence of recognizing the hypothesis of linguistic relativity is the recognition that language retains a certain system of values, and the meanings expressed in it form a collective philosophy inherent in all speakers of a particular language. In other words, there are a number of basic prototypical referents in the speaker's mind that he or she uses when naming a particular color

The aim of this study is to examine the features of color and coloronyms in language and to analyze the main approaches to their study.

Presentation of the main material. The phenomena of light and color have entered the range of topical problems addressed by linguistics. The science of language by its direct purpose shows colossal layers of color denotations, distributed in different parts of speech and their categorical subdivisions, with countless textual outputs and contextual embodiments in the consciousness of a linguistic personality. In the colorative lexicon we can distinguish words denoting cardinal, basic, shade, complementary colors. Achromatic colors are black, white, and shades of gray. Chromatic colors in different shades correspond to the colors of the rainbow. In English, the core of color names are the words: white, black, gray, red, green, blue, yellow, orange, pink, brown, purple. The rest of the color names represent colors in the form of shades. Some of these words are part of the basic vocabulary of the language. Another part belongs to the periphery of the vocabulary. This includes new colorative vocabulary, which constantly arises in fiction and journalism, everyday speech. The third part of the color-naming lexicon unites color names that are gradually going out of use. Since ancient times, color has been closely associated with many crafts. Not only have the applications of color been extensive, but also the scientific investigations of color. Thanks to this, we know much about color from physics and optics, as well as physiology and the theory of perception. It is not accidental that when studying color in linguistics, scientists turn to concepts and terms borrowed from other sciences, rely on information about the phenomenon of color, obtained from related disciplines, as well as data on its sources, distribution and significance in certain areas of culture, art and industry, on the peculiarities of the use of color characteristics of different objects in various spheres of human existence (Голубовська 2004: 145).

Color linguistics is a field and a general method of linguistic research. The tools of color linguistics are based on linguistic colorimetry, which is a collection of specific methods that aid in understanding and translating texts containing color lexemes. The problems of understanding and translating color lexemes can be clearly outlined against the backdrop of the basic principles of color linguistics as a field of modern linguistic research. Color as a substance, when verbalized in the categories of a specific language, becomes part of its lexical system and linguistic worldview, or more precisely, the linguistico-color worldview. The existence of such a worldview is evident in the fact that the color designations of a particular language form a specific lexical paradigm within that language, complementing each other.

Although color is not considered a universality, certain common linguistic aspects can be identified in its linguistic structure. One of the principles of color

linguistics states that color exists only in relation to specific objects, which, in turn, are grouped into thematic zones. Hence, a characteristic feature of the color worldview is its zonal structure, which implies the thematic distribution of color terms according to types of objects they denote. This means that the functioning of color terms occurs within these zones in the form of color oppositions. Significances within color zones are established due to the system of oppositions that has developed over centuries. For example, in the Ukrainian language, in the zone of eye color, brown eyes form an opposition to blue, gray, black, and other eye color variations. In the zone of hair color, the elements of opposition include dark hair, light hair, black, chestnut, and others. It is fundamentally important that significances are established and distributed exclusively within thematic zones. After all, there is no linguistic or extralinguistic sense in grouping together and establishing color identity, for example, between blue eyes, the blue sea, blue nights, and the blue horizon. The "color non-identity" of these entities and the impossibility of considering them within a single thematic group are evident. Of course, blue eyes can be compared to the color of the sky or cornflowers – but with the understanding that such a comparison is a figurative compliment (not a sign of the belonging of blue eyes to the group of natural realities or colors).

If we consider color from the perspective of a physical approach, the definition of color in physics (according to Newton's theory of light) comes down to the idea that each color represents a light wave with a specific wavelength. Thus, color is a stream of light that, upon intersecting with the surface of an object, refracts or disperses into numerous shades that make up the color spectrum, each distinguished by its wavelength.

The beginning of scientific reflection on the phenomenon of color meaning in the New Age can be attributed to J.W. Goethe's treatise "On Color" and his thesis about the "sensual and moral action of color". This statement contradicts the opinion of physicists about the nature of color. If colors are endowed with meanings, i.e., carry some psychological content, their study requires going beyond the strictly mechanistic causal approach formulated in classical physics. The wave theory of the origin of color was the basis for the ongoing debate about what is primary: color or light and whether there is color in nature in general or it is only the reflective ability of surfaces surrounding the human objects. J. Lakoff in his work "Women, Fire and Dangerous Things", for example, adheres to the point of view that there is no color in the objective world at all. In his view, color is a subjective category that does not exist in nature: "...it would be erroneous to claim that inherent human categories objectively exist 'in a world' external to human beings. For example, color categories are determined simultaneously by the objective material world, by the peculiarities of human biology, by human thinking, and by cultural factors".

The physiological (neurophysiological) approach is rooted in the physical approach and is closely related both to it and to human physiology and neurophysiology – the structure of the brain and visual organs. In the framework of this approach, color is also understood as a light flux, which in the form of a light ray, crossing the retina and the lens, which works as a prism, is divided into a certain color range and focused in different areas of the cerebral cortex (Венкель 2004: 18). There are believed to be four color zones in the cerebral cortex that are neurophysiologically programmed. These are zones of red, yellow, green and blue colors, i.e., any person from birth is able to perceive and distinguish these colors. This is because "color space, both perceptual and semantic, is rigidly determined by the structure of the sensory mechanism that determines the perception of color by four systems of pre-detectors: red-green, blue-yellow, brightness, and darkness." It is also important to keep in mind that color vision is formed in different climates and lifestyles. Therefore, even ancient people understood that the same object in daylight and night lighting will have different coloration. This difference in color perception is conditioned at the level of neurophysiology. In very low light conditions, humans can only distinguish large shapes. In psychology the symbolic nature of color is most often considered, as it is presented in the phenomenological approach. At all times scientists have tried to solve the problem of color. The latest scientific research in this area has shown that for color is responsible in humans 10 pigment genes that make up a certain set – each has its own, which is why two people can look at the same object, and perceive it completely differently. This explains why there are differences in reactions to color in different cultures. For example, green in the USA is associated with the concept of safety, while in France it is associated with crime. In many Germanic languages, this color has the meaning of "fun," as proven in special studies. The starting point in the psychosemantics of color is the thesis that colors have natural meanings, the nature of which is largely mysterious, and the sources are outside the cultural and historical field. In linguistic studies there are different approaches to the definition of color denotations. The linguistic literature we have analyzed allows us to conclude that we can distinguish six main

directions of studying color denotations: functional, historical, lexical-semantic, grammatical, cognitive and comparative (Іншаков 2013: 192).

Functional Approach. At present, there are numerous studies devoted to the description of the functioning of color denotations in artistic texts. This is due to the fact that color writing is one of the integral elements of the idiostyle of the writer, poet. Color designations help authors to reveal the idea of the work, to create a certain emotional mood, to draw images of characters. Within the framework of this approach color denotations can be considered as intensifiers of expressiveness and representativeness of speech and correlate with a number of tropes and stylistic figures that are actualizers of the pragmatics of an utterance. The historical approach implies the study of the history of individual words and groups of words naming color, the study of the process of formation of groups of color denotations, as well as their composition in this or that period of language development. Moreover, scholars have become interested in the problem of finding the semantic primary element that allows for a detailed description of the history of the semantics of color terms (Кухар 2000: 45). It should be noted that understanding the history and origin of the studied group of words is essential, as this knowledge forms the foundation on which modern theories of conceptual study of color terms are based.

The lexico-semantic approach focuses on the current state of the color designation system. It examines the processes of semantic structure development for individual colors, the formation of additional figurative and symbolic meanings alongside the primary ones, and the establishment of lexico-semantic groups of color terms. This allows us to classify color words into groups based on the commonality of meanings, as well as to identify color denotations used in artistic speech in direct and figurative meanings.

The grammatical approach involves examining the morphological and syntactic features of color terms. Understanding the morphological and syntactic specifics of this group of words can, in some cases, help determine the figurative function in which a color term will be realized.

The cognitive approach is closely connected with the semantic approach and, through it, leads researchers into the realm of issues related to the mental perception of color.

The comparative approach provides information about the similarities and differences in color spectrums across different languages, the nationally specific linguistic and cultural characteristics of color terms, as well as the conceptual models of perceiving and interpreting the world in individual languages. This approach is a continuation of the cognitive one and is particularly relevant in the context of today's interest in effective intercultural cooperation. In addition to clarifying the semantics of specific color terms or constructing color designation systems in different languages, color naming has been actively used as material for research in areas such as developing methods for identifying semantic fields, etymology and the history of language, issues of language and thought, and the study of children's speech.

Color terms, as units of language, carry cultural information, since language is closely connected to culture. It "grows into" culture, expresses it, and serves as a necessary prerequisite for the development of culture as a whole.

Since the subject of modern linguocultural studies is the examination of the cultural semantics of linguistic signs, which are formed through the interaction of two different codes – language and culture, color terms are capable of performing the function of the language of culture. They reflect the ability of language to represent the cultural-national mentality of its speakers, cultural and value orientations, as well as their changes throughout different historical periods. Color adjectives, reflecting in their semantics the long process of cultural development of a people, transmit and preserve cultural attitudes, symbols, stereotypes, and ideals from one generation to the next. Modern science presents the problem of human perception of the objective world and their interaction with it as the relationship between two worlds: the conceptual picture of the world and the linguistic picture of the world.

The picture of the world in the works of scientists is defined as a "system of intuitive representations of reality," a "holistic global image of the world," and a "set of objective content possessed by a person." A concept, as a unit of the conceptual picture of the world, is an "operative meaningful unit of memory, the mental lexicon, the conceptual system, and the language of the brain – an entire picture reflected in human consciousness." It is a "quantum" of knowledge that represents the content of experience and knowledge, as well as the results of all human activity and the processes of understanding the world (Шевченко, Дергач, 2011: 67).

The conceptual picture of the world includes the cultural picture of the world, which is specific and varies among different peoples. It can be defined as a reflection of the real world through the prism of concepts formed based on human perceptions acquired through the senses and processed by both collective and individual consciousness.

The linguistic color picture of the world is realized through color designations in individual lexemes, phrases, and idiomatic expressions. It is an integral part of the lexical system of the linguistic picture of the world.

Color adjectives are linguocultural phenomena that acquire multiple meanings due to the expansion of human associative perception and the increasing range of contextual connections. The prospects for using the method of linguocultural interpretation in linguistic research are undeniable. This method allows for an objective reconstruction of the semantic transformations that reflected the naive picture of the world characteristic of a particular era, as well as the reconstruction of mental attitudes and the worldview system as a whole.

Conclusions. Changing over time, the national language, as a socio-historical category, never loses its concrete essence, allowing it to preserve the important function of transmitting cultural and historical traditions from generation to generation.

The analysis of the factual material showed that color adjectives have acquired new connotations, opposite to those traditionally established and fixed in tradition. The adjective "red" now carries connotations of "dangerous," "bad," and "evil" in relation to phenomena of crime and violations; while the adjective "black," with connotations of "official" and "mysterious," expresses value-laden phenomena and realities significant to the speakers of the language.

BIBLIOGRAPHY

1. Венкель Т. В. Синтагматичні, парадигматичні та епідигматичні характеристики прикметників на позначення кольору в англійській мові: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Л, 2004. 20 с.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ, 2004. 284 с.
3. Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2013. Вип. 9. С. 188–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2013_9_30
4. Кухар Н. І. Семантичний обсяг назв основних кольорів. Придніпровський вісник. 2000. Вип. 13. С. 43–50.
5. Шевченко Л. І., Дергач Д. В. Колористика в сучасному мовознавстві: традиційне і нове. Київ, 2011. № 5. 239 с.

REFERENCES

1. Venkel T. V. (2004) Syntahmatychni, paradyhmatychni ta epidyhmatychni kharakterystyky prykmetnykiv na poznachennia koloru v anhliiskii movi [Syntagmatic, paradigmatic and epidigmatic characteristics of adjectives for color in English]: avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.04. Lvivskyi natsionalnyi universytet im. Ivana Franka. [in Ukrainian].
2. Holubovska I. O. (2004) Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu. [Ethnic peculiarities of language pictures of the world] Kyiv. 284 s. [in Ukrainian].
3. Inshakov A. Ye. (2013) Teoretychni zasady doslidzhennia kolirnoi leksyky v movoznavstvi. [The theoretical bases of the study of color lexicon in linguistics] Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Vyp. 9. S. 188–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2013_9_30 [in Ukrainian].
4. Kukhar N. I. Semantychnyi obsiah nazv osnovnykh koloriv. [Semantic scope of primary color names] Prydniprovskyi visnyk. 2000. Vyp. 13. S. 43–50. [in Ukrainian].
5. Shevchenko L. I., Derhach D.V. (2011) Kolorystyka v suchasnomu movoznavstvi: tradytsiine i nove. [Coloristics in Modern Linguistics: Traditional and New] Kyiv. № 5. 239 s. [in Ukrainian].

UDC 821.111
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-31

Shahana MUSAYEVA,
orcid.org/0009-0002-7630-1531
Phd Candidate,
Lecturer at the Foreign Languages Department
Baku Engineering University
(Khirdalan, Azerbaijan) smusayeva@beu.edu.az

INTERCONNECTION BETWEEN PAST AND PRESENT IN A. S. BYATT'S "POSSESSION: A ROMANCE"

A. S. Byatt's 1990 novel "Possession: A Romance" is a penetrating exploration of historical fiction, literary analysis, romanticism, and the power of language, identity and knowledge. The novel tells the story of two modern academics, Roland and Maud, who has discovered secret love affair between two popular poets lived in the 19th century. Taking place in two basic time periods, both the 19th and 20th centuries, his story explores various themes. As the book investigates the intersections between the past and the present, history is noy only approached as a background but also as a fact that helps to form the characters' identities, determines their meanings, and is constantly questioned. History triggers main characters' researchers and transformations in the novel both intellectually and emotionally. The possession of historical documents and written materials is one of the essential themes of the novel. Gained information about the poets' lives, the process of reshaping and reinterpreting of personal and literary histories in the modern world demonstrates how history can be repossessed. History is not just about having information about past, but also about reinterpreting it and building identity based on this understanding. History is in the center of characters' search for their own identities in the novel. While Ash and Christabel's secret love reveals repressed and ignored aspects of the past, Roland and Maud's investigation leads them to realize their own identities and connection the history. Great interest in history is also associated with a type of romanticism. This romance in the book is not only connected to love affair, but also about a deep passion for history and a wish to search for it. In the language of "Possession" academic style and historical facts have been utilized a lot. Byatt includes several literary quotes and references through the text, blurring the boundaries between real and fictional literature. This allows the novel to be appreciated both as a literary analysis and historical study.

Key words: *history, A. S. Byatt, the past, the present.*

Шахана МУСАЄВА,
orcid.org/0009-0002-7630-1531
кандидат PhD,
викладач кафедри іноземних мов
Бакинського інженерного університету
(Хирдалан, Азербайджан) smusayeva@beu.edu.az

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ У А. С. БАЯТТА «ВОЛОДІННЯ: РОМАН»

Роман А. С. Баятта 1990 року «Володіння: романтика» – це проникливе дослідження історичної фантастики, літературного аналізу, романтизму та сили мови, ідентичності та знання. Роман розповідає про двох сучасних академіків, Роланда і Мод, які виявили таємний роман між двома популярними поетами, що жили в 19 столітті. Його історія розгортається в двох основних періодах часу, як у 19-му, так і в 20-му століттях. Оскільки книга досліджує перетини між минулим і сьогоденням, історія розглядається не лише як фон, а й як факт, який допомагає сформувати ідентичність персонажів, визначає їхні значення та постійно ставиться під сумнів. Історія спонукає до дослідників і трансформацій головних героїв у романі як інтелектуально, так і емоційно. Володіння історичними документами та письмовими матеріалами є однією з істотних тем роману. Отримана інформація про життя поетів, процес переформатування та переосмислення особистих і літературних історій у сучасному світі демонструє, як можна повернути історію. Історія – це не лише наявність інформації про минуле, а й її переосмислення та побудова ідентичності на основі цього розуміння. У центрі пошуку персонажами власної ідентичності в романі – історія. У той час як таємне кохання Еша та Крістабель розкриває пригнічені та проігноровані аспекти минулого, розслідування Роланда та Мод змушує їх усвідомити свою особистість і пов'язати історію. Великий інтерес до історії також пов'язаний з типом романтизму. Цей роман у книзі пов'язаний не лише з коханням, а й про глибоку пристрасть до історії та бажання її шукати. У мові «володіння» багато використовувався академічний

стиль та історичні факти. Баятт включає в текст кілька літературних цитат і посилань, стираючи межі між справжньою та вигаданою літературою. Це дозволяє оцінити роман і як літературний аналіз, і як історичне дослідження.

Ключові слова: *історія, А. С. Баятт, минуле, сучасність.*

Introduction. A close bond between past and present in "Possession: A Romance" is one of the most essential plots. The novel connects the love story in the 19th century with the academic investigation at the end of the 20th century. The link between past and modern time is set on the basis of the attempts to reveal historical fact by different characters. The main protagonists follow the traces of secret love affairs hidden in the 19th century between English poet Randolph Ash and American poet Christabel LaMotte. The love has been investigated by two modern time academics Maud and Roland. Roland and Maud set a bridge between past and present trying to solve the mystery of the past with the help of letters and poems. Other academics like James Blackadder, Mortimer Cropper and others also participate in the process of investigation about two dead poets. 20th century characters' interactions with ancient works set forth the effects of past in modern life. Each character is formed with the effect of the past. The researchers' analysis undergoes a transformation personally and academically and it emphasizes the continuity and connection between two periods. Byatt shows how characters haunted by past memories in the process of searching for meaning by reconstructing historical knowledge, literary heritage, how they deal with ancient documents and in what way the information they got is used in today's world. At this point, searching for the past is not only understanding history, but also shape current identities. The novel demonstrates how literary works can make a connection between time while traveling back in time and texts. Ash and LaMotte's poems denote both interest in history and modern people's mental state and existential problems. Creating deep impact of the ancient works on modern individuals is one of the characteristics Byatt has desired to convey.

Research analysis. One of the essential threads of the novel is that two modern academics, Roland and Maud, discover the secret affair and related works of the 19th century poets Ash and LaMotte. These investigations do not only help to reveal the poetry of the past and secret relationships, but also play a great role in the process of the investigators' development. Love affair between Ash and LaMotte in the past makes a deep connection with Maud's and Bailey's private lives, and it shows the close interconnection between past and present. Thus, the novel tells the story of relationship between past and present, dead minds and living people, modern people and their ancestors. In the book, a few precious academics make great effort for researching dead poet Roland Ash. While reading the novel, readers encounter a Scottish scholar Prof. Blackadder, managing his Ash Factory and spending his life to look for every detail about the writer there. He has not even left the British Isles except for participating in the conferences on Victorian poems. The Professor realizes the situation that he has been turned into the reflection of the poet, and the past has already taken over his thinking and life. However, he feels satisfied with the case and it seems he voluntarily allows things to happen. An American Professor Cropper is the director of Ash Collection and his target is to know every detail about Ash, what he did, the people he loved, the little things he enjoyed. He tries to reveal every single thing about the past. He looks as the Lord of the writes, but, in fact, he has completely been taken over by Ash. So, it is his obsession with the dead past that obliges him to dig the writer's grave and puts him in great shame.

Purpose of the article. The representatives of the society that does not believe in love, Maud and Roland, are affected by the love story of two Victorian time poets and they feel the desire for change on themselves. They discover that they have a common desire for the future realizing they are trapped by unfulfilling relationships in the own lives. They feel the similar dissatisfaction and misery about the modern ideology that values everything as human sexuality which restricts people and causes them to move away from loving. The passionate love of the Victorian poets prompts them to search for modern ideology on love and emotions. The investigation between lovers in the past brings two modern scholars together and drags them into similar plot gradually.

The past in the novel provides a completely various mirror for the modern time and a standard for the behavior of the heroes, especially for the women to find out their true identities. Analyzing the life of his lovely writer and discovering his valuable poetry, he also realizes the week sides of idealized writer as other Victorian poets. Meanwhile, his attitudes towards life also changes and he gets rid of laziness and indifference. In this literary journey he turns into a real poet and finds the job he wishes. This journey has also good effects on his partner Maud, she retraces her roots and her cold detachment is abandoned.

The main protagonists Roland and Maud struggle with numerous problems related to 20th century lifestyle. They do not feel confident in the field of love and creativity. They miss the past when people valued themselves and felt safe. On the other hand, past representatives Ash and LaMotte are confident about their own identities and are able to value their own culture. Moreover, they represent their Victorian style being creative, passionate and curious. A century later, two young researchers find their secret love affairs and it gives the novel extraordinary popularity. "Possession" provides us with colorful content that includes legendary quest, espionage story and Romance patterns. Main protagonists and heroines undergo a number of experiences and changes, and they start to adapt to different sides in perspective to expand their capacity of understanding and pursue their true identities. In fact, the influence of the past is much more essential than the real facts because we are able to learn from them not only negatively, but also positively.

"Possession" can be understood as its writer Byatt's respect for the past and defense for the present. If Byatt has really written historical metafiction, there must be a feeling that the work makes our perception of past and modern time worry. However, in this novel, only the present is destabilized. Past is depicted like a desired memory. Byatt has demonstrated her magnificent writing skills serving great characteristics of Victorian poetry to her readers but at the same time following main principles of postmodern novels. In "Possession" history is utilized as a source of information and this information gives advantages to its owner on other people. In the beginning of the novel, main heroes are described as the people who desire to use the history for their own sake not trying to build an emphatic relationship with it. However, as the story continues, the heroes are able to turn into emotionally developed individuals comprehending the past using their intuitive and poetic skills from egoistic professionals. While they appreciate themselves highly for knowing everything about different theories at the beginning, they start realizing the effect of freedom on Victorian poets' blissful style. That kind of awareness leads them to a deep passion for a life free from mess and self-consciousness as if starting to live the life as a blank page. The desire reflects their needs to catch the simple style and confidence of their ancestors. The discovery of this mutual desire is the initial moment of real connection between two characters. In fact, both of them are surprised to have similar wishes for the future. After their awareness, Roland suggests to do something different leaving their investigation for the next day. "I just want to look at something with interest and without layers of meaning. Something new." Roland wishes to see the objects completely free from the past or previous conceptions for the first time. Roland and Maud can recreate their ancestors' actions only when they escape from the chains and numerous theoretical prejudices. Roland and Maud gradually free themselves from their own obstacles and academic traps and commence to get in touch with their emotions as other Victorians. Roland asks Maud to untie her hair which has been tied in various designs and is the symbol of repeating the same theoretical structures again and again. When Maud unties her hair, Roland feels something loosen up in him and both of them feel relaxed. As a result, two main characters of the novel have freed from the chains of poststructuralist obligations and they will be able to reveal the secret about Ash and LaMotte relationship. Roland's transformation from being an obsessive literary critic into a passionate poet is a precious moment for him to connect with the historical and literary past. It is important to realize that Roland's talent allows him to analyze the past and recreate the present (Byatt, 1990).

Byatt puts two periods side by side for demonstrating all of the misunderstandings about the past denoting lack of knowledge and information as the reasons of those misunderstanding. According to the author, Victorian time seems more stable and durable than Postmodernism for some reasons. One of the reasons is that Victorian poets can express their emotions without the restrictions by Postmodern doubts. The next one is that Byatt creates a self-confirming textual world and various texts such as poems or letters are useful for making connections between eachother. That connection makes us feel the world as less separated and solid. The next one is about much more empathic thoughts, that is, Victorians accept the opinions which are much closer to the writers' hearts and spiritual worlds. In fact, Byatt's representation of the past is closely linked to her personal passion for Victorian period, the misunderstandings about that time and her love to favorite writers in the past life like Robert Browning, George Eliot, Iris Murdock, etc. As time passes, she tries to change the direction in her style and convince the readers not to read the works of the past just like a simple text but read them with their ability of imaginations. However, the writer has also denoted the great role of the language that Victorians used for showing the characters' own thoughts much more than Postmodernists have done. (Interview, 2012) She has declared her sincere thoughts about her miss for that time in her interviews. She appreciates the people in that time much more lively and happier than modern people who live just like a robot asking

question themselves nonstop. In "Possession", while Maud and Roland are investigating the lives of dead poets, they are shocked after revealing the monotony of their lives and the fact that the people's days in the past is livelier than now.

Byatt does not idealize Victorian time and claim that to be perfect. She tries to analyze the time appropriately and use the techniques of modern time to see every detail about the past correctly and integrate the valuable sides of the past to the present. The writer combines past and present so closely that sometimes it is very difficult for the readers not to confuse in the process of storytelling. For example, in the novel, Maud buys a brooch for Leonora that is very similar to the brooch that Christabel had bought for Blanche. In the same unit, both Roland's current girlfriend Val and Christabel's partner call themselves like useless beings. Another issue that connects two periods to each-other is the investigation of the problematic sides of women's status. Moreover, the most powerful connection is set between the new developing relationship of Roland and Maud and the relationship of Christabel and Ash. The academics' passionate approaches to their investigation subjects causes them to leave their postmodernist obligations and appreciate the past more humanistically (Gauthier, 2006).

Byatt emphasizes the relationship between the figures of past and the modern characters who are willing to search for the information about them. What pushes Roland and Maud to search for Christabel and Ash's relationships is not only their interest in the investigation, but also to gain strength to learn something about themselves. Both have a strong believe in improvement they would get in their lives through the process. At the beginning of the novel, Roland experiences great excitement for learning something that has not been revealed yet. Firstly, he gets Ash's hidden notes while reading Vico's less known text. However, as the novel goes on, his attention is directed to a different side after finding his uncompleted letters addressed to a secret woman. At this point, Roland's desire to unclose the secrets of the past has appeared apparently. In "Possession" the relative success of histography depends mainly on finding the balance between self and object.

There is a difference between women and men scholars in the field of investigation in the novel. Men scholars such as Blackadder and Cooper approach to the historical documents like their own possessions but women academics, Nest and Stern are eager to share the information they have found with others. However, all of the scholars have good and bad sides in their working process. What distinguishes Maud and Roland from others is about their perception of the past as something alive. Past is already dead for other scholars but still alive for modern lovers. The difference lets them to unclose the secret. Therefore, Byatt supports the believe that past exists and if we analyze it correctly, there are a lot of lessons we can take and use for today. Before reaching this level of awareness, Roland and Maud had to overcome obstacles coming from outside and inside. As the writer tells, they knew everything theoretically but they could not feel that deeply. They start to put themselves in Christopher and Ash's shoes and use their imaginations to solve the problems they have faced. Their empathy ability improves and this feeling leads them to see their similarity and affection to each-other. In this journey, they act like detectives, start from the selected time in the past, collect all of the hints and reveals every detail till modern time. Buxton says his opinion about the novel and calls it as detective writing and Byatt herself analyzes her characters: "In fact, both academics are detectives. They look for hints nonstop and when they find a piece of poem, they are excited. That poem helps them to understand the characters' behaviors better. Scholars generally do this, they try to find the meanings of the poems, the true emotions on the background of them and what the poet has desired to focus on (Wu, 2019).

In "Possession" Byatt creates a powerful plot that connects the past to the present. She achieves this establishing a blood bond between Maud and Victorian lovers. The result of the novel denotes the possibility of knowing the past, and the person who can give meaning to this is an understanding reader. Byatt acts as a connector between us and the Victorian past, stretching the line between the real, the distant, and intuition. She utilizes two different categories, truth and fiction, to support each-other, so, according to her concept, fiction is strengthened by the truth and truth is realized by fiction. Like several modern academics, Byatt also recognizes the paradox of postmodernism, stating that we look for the past even if we know it is impossible to bring it back. Byatt intends to tell a kind of story that allows the successful connection with the past and a part of the present to flourish. Approaching from Romanticist point of view allows her to present the past in a sympathetic light, and to emphasize the difference in the means of passion and love between the past and present.

Byatt's novel contains an overlapping of two plot lines. The first plot is about the conscious academics paralyzed by their own consciousness, and the second one is Romantic love plot that overcomes all difficulties. History is always in the middle of the process

from the beginning till the end. Byatt tries to own and overcome her lack of historical knowledge. She rejects the believe that past cannot be fully known, with the help of her characters. By making references to the characteristics of the past that have been damaged by time, the author gives us a chance to experience some of the existential fear connected with the same realization but she also lets herself to recover it by applying Romanticism that is coherent and fully completed in itself.

Byatt attempts to deliver the awareness to her readers that our lives are full of unexpressed and unfollowed thoughts and emotions. "Possession" conveys these messages paradoxically. Even if we know that the exact transcription of the past is impossible, the novel makes us feel the possibility of realizing the past with the help of mixture of reality and fiction, and the usage of historical imagination empathetically. By blurring the boundaries between historical fact and fiction, Byatt gives the reader the chance to build a bridge between the past and present. Although two poets' love story is historically real, the modern characters of the book explore this past and transform it into literary fiction. Letter, diaries and poems are accepted as historical documents, but from other side, they have been used in the process and creating fiction. As a result, there is an interaction between the reflection of the past as a reality and the recreation of the past as a fiction. Byatt creates an irony about the link between real file and fiction. While dead poets' lives are being investigated by modern writers, there is a kind of research both for those two different strategies.

Letters play a significant role for working in the past in the novel. They describe mysticism and romantic sides of late Victorian period as important symbols of strong love existed in the history. The diaries are mainly related to three women characters, Sabine, Blanche, Ellen, in the work. Telling strategies in the diaries and letters open the way to the past. Ellen's diary gives us a hint about Christabel's pregnancy. Another interesting diary is Christabel's cousin Sabine's, it helps us to understand what happens to Christabel after breaking up with Ash. These writings give an idea about historical figures that heroes have been transformed in the book. The texts do not only unclose the love affair but also provide valuable knowledge on the social and cultural norms in that period. The letters conveys both personal emotions and literary meaning. The language in Ash's and LaMotte's letters reflect both love and the literary and poetic atmosphere of the time. LaMotte's poems give her the great status as a feminist figure. Letters are also demonstrations of cultural values, personal identities and reflection of social history. For instance, the lovers' relationship intersects with class and sexual norms of the time. The diaries and letters also deepen the literary and philosophical reflection of the texts.

History in "Possession" is not only the story about the past, it is also an influential power on both main protagonists and other characters. The main heroes Roland and Maud reconstruct their own identities and question their bonds with past. Other characters are also affected by the effects of ancient time. Fergus Wolff who is Roland's friend and a former academic, changes his literary perspective while attempting to analyze the meaning on the background of Ash's poems. Fergus who analyzes past as a literature professor, gains awareness about bringing past into present via literary texts. This makes his relationship more complex with past goes beyond an academic investigation into a personal discovery. A biography writer Euan McVicar has faced the past for solving his own misunderstandings about the texts written in the past. He has always interested in writing biographies of different poets, but investigating Ash and Christabel's love affair creates him a chance of understanding how the past can be misunderstood, distorted and misinterpreted. This process strengthens his thoughts on how history can be so fragile and manipulative. The hidden facts in Maud's workmate Heather's life his relation to past demonstrate how historical events are internalized individually. Though Heather is a figure who analyzes past academically, his story show that past is perceived individually not only historically or romantically. Maud's ex-lover displays the effect of Maud's interest in past on her personal relationships (Babaliku, 2020).

Conclusion. In conclusion, the contact between past and present in Byatt's "Possession" is not only established by bringing historical events and personal relationships together, but also achieved by transitivity of texts and meanings. Byatt analyzes the love story disappeared in the darkness of the past and its interaction with today approaching academically and emotionally. In this way, the influence of the past shows itself in a modern life and strengthen the relationship between two time periods. One of the valuable achievements of the novel is about the exploration of history and literary texts. A part of the novel focuses on the feeling of historicity derived from letters, diaries and biographies. That's why, Byatt has taken the material from the history and merged that into the fictional story masterfully. By doing this skillful merging, she has been able to write this loved and highly appreciated novel.

BIBLIOGRAPHY

1. Tim S. Gauthier, NARRATIVE DESIRE AND HISTORICAL REPARATIONS: A.S. Byatt, Ian McEwan, Salman Rushdie. Routledge New York & London. 2006. p. 37–42.
2. Fei Wu, The Historicity of the Texts in Possession. Liaoning, China. 2019, p. 163–166.
3. Antonio Babliku. A. S. BYATT'S POSSESSION: WRITING THE PAST AND RECOLLECTING THE TIMELESS PAST. 2020, p. 1–5.
4. A. S. Byatt. "Possession: A Romance". Random House, New York, 1990.
5. The Drexel Interview, Pure literary pleasure: A.S. Byatt on Possession | The Booker Prize, 2012

REFERENCES

1. Tim S. (2006) Gauthier, NARRATIVE DESIRE AND HISTORICAL REPARATIONS: A.S. Byatt, Ian McEwan, Salman Rushdie. Routledge New York & London. p. 37–42.
2. Fei Wu, (2019) The Historicity of the Texts in Possession. Liaoning, China. p. 163–166.
3. Antonio Babliku. A. S. (2020) BYATT'S POSSESSION: WRITING THE PAST AND RECOLLECTING THE TIMELESS PAST. p. 1–5.
4. A. S. Byatt. (1990) Possession: A Romance. Random House, New York.
5. The Drexel Interview, Pure literary pleasure: A.S. Byatt on Possession | The Booker Prize.

УДК 821.161.2.09-051(477)»19/20»І.Денисюк:001.89
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-32

Христина ОНІШЕЧКО,
orcid.org/0009-0003-9770-6332
аспірантка кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка
Львівський національний університет імені Івана Франка
(Львів, Україна) onishechkokhrystyna@gmail.com

«ВИХОВАТЕЛЬ БАГАТЬОХ ПОКОЛІНЬ НАУКОВЦІВ І ЦІЛОЇ АРМІЇ УЧИТЕЛЬСТВА»: ІВАН ДЕНИСЮК В ОЦІНЦІ СУЧАСНИКІВ

Стаття присвячена аналізу наукової та педагогічної діяльності львівського професора Івана Денисюка, видатного літературознавця, фольклориста, франкознавця та педагога. З нагоди сторіччя з дня народження вченого висвітлено його внесок у розвиток літературознавства, зокрема франкознавства, теорії жанрів, фольклористики та педагогіки. Мета дослідження – узагальнення праць, присвячених І. Денисюку, а також вивчення його спадщини через призму наукових публікацій, спогадів колег і учнів. У статті проаналізовано праці відомих науковців, зокрема Л. Бондар, М. Гнатюка, М. Ільницького, Ю. Горблянського, В. Корнійчука, М. Легкого, В. Микитюка, Т. Пастуха І. Роздольської, Т. Салиги та інших, які розкривають внесок І. Денисюка в україноцентричний підхід до літературознавства та його генологічні дослідження. Автори відзначають, що його методологія та аналітичний стиль, збагачені знанням іноземних мов і літератур, були новаторськими для свого часу. Суттєвою частиною дослідження є спогади про І. Денисюка як про викладача. Його лекції вирізнялися високою інформативністю, емоційністю та здатністю зацікавити аудиторію. Педагогічна діяльність професора стала взірцем для нових поколінь філологів завдяки його увазі до індивідуального стилю студентів, здатності залучати їх до обговорення та вихованню самостійного критичного мислення. Особливу роль у його підході відіграли традиції його наставників, серед яких М. Возняк і М. Рудницький. Фольклористична спадщина І. Денисюка, зокрема його дослідження українського весілля, сприяла поглибленому розумінню національної культури. Його праці розкривали зв'язок літературних і фольклорних форм, акцентуючи на унікальності української усної традиції в контексті світової культури. Зрештою, наукова діяльність І. Денисюка залишила помітний слід у літературознавстві, фольклористиці та педагогіці. Вивчення його праць та аналіз публікацій, присвячених ученому, дозволяють переосмислити наукову спадщину професора та оцінити її значення для формування сучасного українського літературознавства й виховання нових поколінь дослідників.

Ключові слова: *літературна генерація, просографічний метод, франкознавство, націоцентризм, інтелектуальний світогляд.*

Khrystyna ONISHECHKO,
orcid.org/0009-0003-9770-6332
PhD student at the Department of Ukrainian Literature named after Academician Mykhailo Vozniak
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) onishechkokhrystyna@gmail.com

"THE EDUCATOR OF MANY GENERATIONS OF SCHOLARS AND A WHOLE ARMY OF TEACHERS": IVAN DENYSIUK IN THE EYES OF HIS CONTEMPORARIES

The article is dedicated to analyzing the scientific and pedagogical activities of Lviv professor Ivan Denysiuk, a prominent literary scholar, folklorist, Franko studies expert, and educator. On the occasion of the centenary of his birth, the article highlights his contributions to the development of literary studies, particularly Franko studies, genre theory, folkloristics, and pedagogy. The aim of the study is to summarize the works dedicated to I. Denysiuk and examine his legacy through the lens of scholarly publications, as well as recollections from his colleagues and students. The article analyzes the works of prominent researchers, including L. Bondar, M. Hnatyuk, M. Ilnytskyi, Yu. Horblyanskyi, V. Korniichuk, M. Lehkyi, V. Mykytiuk, T. Pastukh, I. Rozdolska, T. Salyha, and others, who reveal Denysiuk's contributions to a Ukrainocentric approach in literary studies and his pioneering work in genre studies. Scholars note that his methodology and analytical style, enriched by his knowledge of foreign languages and literatures, were innovative for their time. A significant part of the research focuses on recollections of Denysiuk as an educator. His lectures were distinguished by their high informativeness, emotional depth, and ability to engage the audience. His pedagogical activities became a model for new generations of philologists, thanks to his attention to students' individual styles, ability to involve them in discussions, and nurturing of independent critical thinking. Traditions of his mentors, including M. Vozniak and M. Rudnytskyi, played a significant role in shaping his teaching approach. Denysiuk's folkloristic legacy, particularly his research on Ukrainian

wedding traditions, contributed to a deeper understanding of national culture. His works uncovered the connections between literary and folkloric forms, emphasizing the uniqueness of Ukrainian oral traditions in the context of global culture. Ultimately, Denysiuk's scholarly activities left a significant mark on literary studies, folkloristics, and pedagogy. The study of his works and analysis of publications dedicated to him allow for a reevaluation of the professor's scientific legacy and underscore its importance in shaping modern Ukrainian literary studies and educating new generations of researchers.

Key words: *literary generation, prosopographic method, Franko studies, nation-centric approach, intellectual worldview.*

Постановка проблеми. Важливим джерелом для розуміння еволюції наукових вчень і принципів розвитку певної галузі знань стають всебічні дослідження життя та творчості видатних учених. В історії українського літературознавства важливе місце посідає львівський професор Іван Денисюк. Цьогоріч святкуємо сторіччя від його дня народження. З цієї нагоди варто скрупульозно відзначити здобутки І. Денисюка у царині історії та теорії літератури, зокрема й передовсім франкознавства, фольклористики, педагогіки тощо. Вже на початку XXI століття чимало науковців, які були його друзями, колегами та учнями, досліджували життєтворчість свого побратима й вчителя. Вчені з різних академічних та культурних середовищ у своїх текстах розкривали багатогранність особистості І. Денисюка, аналізували його ідеї, науковий стиль, зокрема літературознавчу далекоглядність, його роль «генератора ідей». Варто зазначити, що такі дослідження також є важливим свідченням про те, що діяльність науковця вплинула на сучасний розвиток літературознавства та виховання нового покоління філологів.

Мета статті передбачає всебічне дослідження та узагальнення праць присвячених на пошану професора І. Денисюка. До уваги взято збірники «З його духа печаттю. Збірник наукових праць на пошану професора Івана Денисюка» у двох томах, «Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів», а також окремі статті у часописах.

Аналіз досліджень. Наскрізними завданнями публікації є аналіз статей, у яких висвітлено внесок науковця у галузі літературознавства, зокрема праць М. Гнатюка, М. Ільницького, М. Легкого, Т. Салиги, І. Тростюка, франкознавства – Ю. Горблянського, Т. Пастуха, І. Роздольської, Л. Сеника, В. Корнійчука, фольклористики – Я. Гарасима, С. Пилипчука, педагогіки – Л. Боднар, В. Микитюка, С. Микуша, а також особистих спогадів Р. Іваничука, А. Скоця. Очевидно, що цей перелік є неповним, і попереду написання синтетичних досліджень доробку І. Денисюка.

Основою для цілісного вивчення постаті є жанр спогадів. Окрім міфічності чи метафоризації, які містяться у мемуарах, можна почерпнути багато деталей, які стосуються характеру, темпераменту, літературознавчого наукового стилю. Оптимальним інструментарієм є застосування просопографічного методу, тобто створення всебічної біографії дослідника за допомогою різноманітної джерельної бази, до якої входять індивідуальні якості особистості, а також взаємовідносини із оточенням.

Виклад основного матеріалу. Отож на початку XXI століття Андрій Скоць одним із перших опублікував спогади про І. Денисюка, написавши невелику брошуру під назвою «Слово про побратима». Автор розповідав урочисто і піднесено, використовуючи велику кількість стилістичних фігур, водночас спогади нагадують радше художній твір, аніж опис реальних життєвих подій. Все-таки А. Скоць відзначав, що науковий шлях І. Денисюка був визначений на Сандомирському плацдармі, коли поранення спрямувало його до наукової діяльності філолога. «Щаслива наука, що має такого Денисюка» (Скоць, Якимович, 2000: 6) писав його друг, підкреслюючи велегранність зацікавлень І. Денисюка. Власне, одним із перших колега-викладач наголосив на неймовірно оригінальному та яскравому педагогічному таланті свого кафедрала, зокрема його вміння проводити лекцію-розповідь.

Про І. Денисюка як «близького приятеля» писав Роман Іваничук, який згадував про свого одногрупника у статті «Слово про побратима» як талановитого поета та здібного художника: «... прочитайте хоч кілька сторінок Денисюкових літературознавчих праць і переконаєтесь, що їх писав поет, ви не відірветесь від тексту…» (Іваничук, 2001: 9). Лариса Бондар також згадує і про режисерський хист І. Денисюка. Вчений обожнював вистави: «Він тут виступає як актор, як глядач, як рецензент, як дослідник, як режисер, як мемуарист і, нарешті, як драматург» (Бондар, 2018: 273). За словами науковиці, професор не лише не пропускав жодного спектаклю в університеті чи театрі, а також брав безпосередню участь. І. Денисюк є автором п'єси «Профілі і маски», до якої вміло підібрав типаж для кожного героя, запевняючи, що «кожен філолог має пройти іспит сценою» (Бондар, 2018: 277).

Микола Ільницький говорив про І. Денисюка як про вправного літературознавця, який аналізував літературу «якось не по-радянському». Маю за честь саме його словами назвати цю статтю – «Вихователь багатьох поколінь і цілої армії учительства» (Ільницький, 2001: 13). М. Ільницький вагоме значення у формуванні особистості другалітературознавця надає наставникам І. Денисюка – Михайлові Возняку, Михайлові Рудницькому, а також відзначає особливе місце у формуванні вченого знанню іноземних мов та літератур.

Школою філологічної майстерності став літературно-критичний гурток, який заснував І. Денисюк. Саме там професор навчав студентів мати власну думку, ігнорувати тогочасну вульгарно-соціологічну та тенденційну оцінки про українських письменників. Як зауважує Михайло Гнатюк: «... завжди пам'ятаємо і той дух високої науковості на лекціях Івана Денисюка, і той дух високонаціональної свідомості на засіданнях науково-критичного гуртка, що став кузнею цілого покоління оригінальних літературознавців і критиків» (Гнатюк, 2001: 13). Відзначив М. Гнатюк також доробок І. Денисюка у розвитку теорії літературних жанрів, де науковець, використовуючи поглиблений аналіз художнього твору, «доходить до вивчення поетики певного жанру» (Гнатюк, 2001: 4), водночас, виокремлюючи «проблему поетики прози» (Гнатюк, 2001: 5).

Про стиль і форму І. Денисюка-літературознавця пише і Микола Легкий у передмові до першого тому «Літературознавчих та фольклористичних праць», зокрема стверджує, що Денисюк-дослідник завжди шукав і підкреслював оригінальність української літератури. М. Легкий аргументовано показує, що науковець зумів сформувати власну генологічну концепцію, досліджуючи жанр новели, оповідання, белетризованого нарису, акварелі, шкіца тощо (Легкий, 2005: 7). Також у своїй монографії «Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці» М. Легкий зауважує, що «Осмислюючи проблеми розвитку української малої прози на зламі XIX–XX ст., І. Денисюк вказував на такі основні тенденції, як "розкріпачення" жанрів, взаємопроникнення і накладання одних форм на інші, синтез різних жанрових, родових ознак…» (Легкий, 2021: 406).

Згідно з твердженнями іншого учня професора – Тараса Пастуха («Франкознавчі здобутки Івана Денисюка»), внесок професора І. Денисюка у розвиток франкознавства неможливо переоцінити. Зацікавити творчістю І. Франка вдалося ще науковому керівникові вченого – М. Возняку, бо «від нього молодий учений узяв такі засадничі положення наукової методології, як посилену увагу до фактажу, до публікації невідомих матеріалів задля заповнення білих плям в історії літератури» (Пастух, 2005: 3). Починаючи з другої половини 50-х років XX століття, І. Денисюк сформував власну методику дослідження творчості І. Франка. Т. Пастух переконаний, що тут належне слід віддати також Семенові Шаховському, який навчав свого аспіранта всебічно аналізувати художній текст. Валерій Корнійчук у статті «Він знав, "як много важить слово…"», вміщеної у збірнику праць «Іван Денисюк: не попіл слів, а серця жар…» на честь 90-річчя від дня народження професора, стверджує, що І. Денисюк пересилив «тенденцію апріорного, поверхового, описового, "планіметричного" підходу до художньої спадщини письменника» (Корнійчук, 2018: 43). Читаючи з 1987 року курс «Ідейно-художнє новаторство прози Івана Франка», лектор збагачував студентський кругозір знаннями про І. Франка як вправного модерніста і новатора у розробці системи форм оповіді. Особливе значення мав лекційний виклад професора, оскільки студентські конспекти відображали повноту прочитаного матеріалу. Ірині Роздольській вдалося відновити тексти спецкурсу «Проза Івана Франка»: «То були невимушені оповіді про Франка з науковою інтригою, розлогими відступами, віртуозним аналізом незнаних нам тоді Франкових творів, з розлогим цитуванням з пам'яті» (Роздольська, 2018: 76).

Франкознавчі здобутки І. Денисюка відзначав також Любомир Сеник. У статті «Наука професора Івана Денисюка: україноцентризм», автор підкреслив націоцентризм як провідну рису наукового світогляду філолога. У дослідженнях творів І. Франка Л. Сеник простежив постійне наголошування «на національному пріоритеті»: «Україна як джерело і феномен творчости лежить в основі теорії професора Івана Денисюка про національний характер українського письменства» (Сеник, 2018: 11). Продовжив думку Л. Сеника Юрій Горблянський, який у статті «Таємниця людяності та професіоналізму професора Івана Денисюка: До специфіки наукового мислення» наголошував на тому, що професор завжди дотримувався принципу – спершу вивчати творче надбання, проблематику, стратегії, методологію рідної для дослідника літератури, а вже згодом порівнювати із зарубіжним. За допомогою методу «неспішного вчитування» львівський вчений виявляв нові горизонти для майбутнього вивчення: «… пропонує часто цілком несподіваний ракурс інтерпретації й елегантно накреслює нові перспективи для

філологічного наукового пошуку» (Горблянський, 2010: 21).

Не менш цікавими є спогади учнів І. Денисюка про нього як улюбленого вчителя з хистом справжнього педагога. Основою його педагогічної майстерності, за словами Т. Пастуха, також став досвід і традиція викладачів професора, від яких науковець запозичив повноту викладу матеріалу (М. Возняк), синтез української і західноєвропейської літератур (М. Рудницький), формування індивідуального стилю (С. Шаховський). Та не менш важливими у виробленні досконалого викладання були для І. Денисюка І. Франко, С. Єфремов, М. Драгоманов, М. Грушевський та інші класики українського літературознавства і педагогіки. «Він учив через прекрасне чути поклик глибинного, – стверджував Т. Пастух, – головним для І. Денисюка є уважне прочитання художніх творів і вміння їх по-своєму інтерпретувати. Не слід завчасно вдаватися до висновків, позаяк це фальсифікуватиме факти. Ось чому І. Денисюк великого значення надавав знанню теоретичного матеріалу, а у помилках студентів часто звинувачував себе» (Пастух, 2018: 234).

Про винятковий стиль лекцій І. Денисюка згадує і В. Микитюк («Ментор Іван Денисюк. Inmemoriam», «Іван Денисюк: "Професор-характерник" або "Вчитель учителів"»). Зокрема яскравими завжди були початок і завершення заняття. Вчений уникав надмірної кількості дат, а зосереджував увагу на авторському самостійному аналізі тексту, просив студентів не покладатись виключно на зміст лекцій. Цей педагогічний прийом, на думку В. Микитюка, професор запозичив від Франкового образу вчителя Міхонського в оповіданні «Борис Граб», для якого головним було самостійно і критично «думати». Часто І. Денисюк вводив у теорію життєві приклади, які згодом ставали своєрідними легендами і ширилися коридорами університету, умів вчасно адаптувати і залучити студентів до важливої інформації за допомогою «пози, жесту, міміки, доречним жартом чи іронічним висловом» (Микитюк, 2018: 247).

У статті «Біла троянда любові» Т. Салига теж зосереджував увагу на педагогічному хисті львівського професора, робивши акцент на здатності І. Денисюка зацікавити студентів, створити рівноправні стосунки з ними, уникаючи зверхності. Денисюк-ментор майстерно знаходив цікаві аспекти в лекційному матеріалі, що сприяло залученню студентів до активного обговорення. Особливе значення Т. Салига надавав вмінню викладача підтримувати контакт з авдиторією для взаєморозуміння та співпраці: «Ви у творчості письменника завжди шукали якогось екзотичного острівця, чогось несподіваного і навіть чогось "сороміцького" – і цим брали в полон» (Салига, 2001: 7).

Вагоме місце у доробку І. Денисюка займають фольклористичні дослідження. Завдяки його розвідкам вдалося пояснити багато невідомого в українському фольклорі, зокрема Ярослав Гарасим стверджує у передмові до 3 тому «Літературознавчих та фольклористичних праць», що «кількість "темних місць" в українському весіллі скоротилася щонайменше на дві одиниці» (Гарасим, 2005: 7), позаяк дослідник віднайшов у 1998 році могилу Красної Пані – язичницької богині. І. Денисюк, за словами всіх його учнів, намагався завжди віднаходити унікальні фольклорні матеріали. На його переконання, усна народна творчість черпає свої початки з повсякденного життя, зазначає Святослав Пилипчук: «Реалії буднів, предмети та явища з побуту наших забутих і незабутих предків стали надійною, продуктивною, завжди отвореною скарбівнею для творчого натхнення колективного автора» (Пилипчук, 2018: 134). Як бачимо, І. Денисюк у своїх фольклорних чи то літературознавчих дослідженнях особливу увагу зосереджував на національному елементі. Вчений вважав, що усна словесність, художня література є безпрецедентними феноменами, у які закладені автентичні риси національної ідентичності. Заразом це визначає важливу роль у формуванні національної свідомості, а також є дає розуміння безперервності культурного та історичного розвитку суспільства.

Висновки. Безперечно, що напрацювання І. Денисюка у царині літературознавства та фольклористики впродовж майже пів століття не втратили своєї актуальності, а залишили глибокий слід у науковій сфері, засвідчують значення генераційного виміру для розвитку літературознавчої й фольклористичної шкіл. У руслі наукової діяльності І. Денисюка покоління дослідників, які зростали під його керівництвом, зазнали впливу через педагогічну діяльність, публікації, наукові розвідки.

Категорія національного для І. Денисюка визначала своєрідність і вагу української літератури і фольклору у світовому контексті. Очевидно, що І. Денисюк сприяв розвиткові україноцентричного підходу у нашому літературознавстві, що робить українську усну словесність та художню літературу винятковою не тільки для українців. Варто зазначити, що професор як ніхто інший у своїх наукових студіях стверджував синкретизм літературних форм та фольклорних мотивів. У його наукових розвідках чітко фокусується важливість

національної культури, яка є своєрідним духовним та історичним досвідом українського народу.

У сфері викладання І. Денисюк був справжнім взірцем педагогічної майстерності. Для його лекційних занять характерна висока інформативність, а також використання прикладів із життя й літератури, які викликали інтерес слухачів. Професор умів вчасно залучати до активного обговорення студентів, концентрувати їхню увагу на головному, а також відкривати горизонти невідомого в літературі. Методологічні і методичні постулати вивчення і викладання літератури І. Франка прийшли до І. Денисюка за посередництвом його сучасників, яких він знав особисто – М. Возняка, М. Рудницького, С. Шаховського та інших. І. Денисюк назавжди запам'ятається як справжній друг і колега, який завжди готовий був підтримати і дати слушну пораду учням чи співробітникам. У науковому середовищі, де працював професор, завжди панувала доброзичлива атмосфера завдяки його відкритості та людяності. Для багатьох молодих дослідників він був джерелом натхнення для наукових відкриттів.

Отож, його наукова та педагогічна діяльність залишили помітний слід для сучасних та майбутніх поколінь. Проаналізовані публікації, які написані на його честь, є важливою складовою у галузі фольклористики, літературознавства та педагогіки, адже узагальнюють найголовніші концепти діяльності І. Денисюка. Водночас такі публікації стають основою знань та інспірацій для наступників, а знаменний ювілей професора дозволяє ще раз переосмислити його наукову діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар Л. Іван Денисюк і сцена на сцені поза сценою. Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2018. С. 273–288.
2. Гарасим Я. Фольклористичні студії І. Денисюка. Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн. Львів. 2005. Т. 3. С. 3–14.
3. Гнатюк М. Повноліття професора. «З його духа печаттю…» Збірник наукових праць на пошану професора Івана Денисюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2001. Т. 1. 13–14.
4. Гнатюк М. Проблеми теорії літератури у працях Івана Денисюка. «З його духа печаттю…» Збірник наукових праць на пошану професора Івана Денисюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2001. Т. 2. С. 3–9.
5. Горблянський Ю. Таємниця людяності та професіоналізму професора Івана Денисюка: До специфіки наукового мислення. Міфологія і Фольклор. 2010. Випуск 2. С. 16–24.
6. Іваничук Р. Слово про побратима. «З його духа печаттю…» Збірник наукових праць на пошану професора Івана Денисюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2001. Т. 1. 8–11.
7. Ільницький М. «Два нудні, яким цікаво». «З його духа печаттю…» Збірник наукових праць на пошану професора Івана Денисюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2001. Т. 1. С. 11–13.
8. Корнійчук В. Він знав, «як много важить слово…» (Франкіана Івана Денисюка). Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2018. С. 41–53.
9. Легкий М. Обрій літературознавчих зацікавлень. Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн. Львів, 2005. Т. 1. Кн. 1. С. 3–15.
10. Легкий М. Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці: монографія. ДУ "Інститут Івана Франка НАН України", Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2021. 608 с.
11. Микитюк В. Іван Денисюк: «Професор-характерник» або «Вчитель учителів». Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2018. С. 243–260.
12. Микитюк В. Ментор Іван Денисюк. Inmemoriam. Збруч. 12. 12. 2019. Режим доступу: https://zbruc.eu/node/94185
13. Пастух Т. Привчатись і довіряти: Іван Денисюк як учитель. Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2018. С. 230–234.
14. Пастух Т. Франкознавчі здобутки Івана Денисюка. Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн. Львів. 2005. Т. 2. С. 3–20.
15. Пилипчук С. «Смакуючи красою і мудрістю…»: Іван Денисюк – дослідник поетики фольклору. Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2018. С. 132–140.
16. Роздольська І. Професор з легенди: штрихи до портрета Івана Денисюка. Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2018. С. 71–83.
17. Салига Т. Біла троянда любові. «З його духа печаттю…» Збірник наукових праць на пошану професора Івана Денисюка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2001. Т. 1. С. 5–8.
18. Сеник Л. Наука професора Івана Денисюка: україноцентризм. Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2018. С. 10–18.
19. Скоць А.,Якимович Б. Слово про Івана Денисюка. Львів, Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка. 2000. 20 с.

REFERENCES

1. Bondar L. (2018) Ivan Denysiuk i stsena na stseni poza stsenoiu. [Ivan Denysiuk and the stage on stage beyond the stage] Ivan Denysiuk: Ne popil sliv, a sertsia zhar…: zbirnyk naukovykh prats ta materialiv. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. 2018. 273–288. [in Ukrainian].

2. Harasym Ya. (2005) Folklorystychni studii I. Denysiuka. [Folkloristic studies of I. Denysiuk] Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi u 3 t., 4 kn. Lviv. T. 3. 3–14. [in Ukrainian].

3. Hnatiuk M. (2001) Povnolittia profesora. [Adulthood of the professor] «Z yoho dukha pechattiu…» Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Ivana Denysiuka. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. T. 1. 13–14. [in Ukrainian].

4. Hnatiuk M. (2001) Problemy teorii literatury u pratsiakh Ivana Denysiuka. [Problems of literary theory in the works of Ivan Denysiuk] «Z yoho dukha pechattiu…» Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Ivana Denysiuka. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. T. 2. 3–9. [in Ukrainian].

5. Horblianskyi Yu. (2010) Taiemnytsia liudianosti ta profesionalizmu profesora Ivana Denysiuka: Do spetsyfiky naukovoho myslennia. [The mystery of humanity and professionalism of Professor Ivan Denysiuk: On the specifics of scientific thinking] Mifolohiia i Folklor. Vypusk 2. 16–24. [in Ukrainian].

6. Ivanychuk R. (2001) Slovo pro pobratyma. [A word about a comrade] «Z yoho dukha pechattiu…» Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Ivana Denysiuka. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. T. 1. 8–11. [in Ukrainian].

7. Ilnytskyi M. (2001) «Dva nudni, yakym tsikavo». ["Two bored, but interested"] «Z yoho dukha pechattiu…» Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Ivana Denysiuka. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. T. 1. 11–13. [in Ukrainian].

8. Korniichuk V. (2018) Vin znav, «iak mnoho vazhyt slovo…» (Frankiana Ivana Denysiuka). [He knew, "how much the word matters…" (Denysiuk's study of Franko)] Ivan Denysiuk: Ne popil sliv, a sertsia zhar…: zbirnyk naukovykh prats ta materialiv. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. 41–53. [in Ukrainian].

9. Lehkyi M. (2005) Obrii literaturoznavchykh zatsikavlen. [The horizon of literary interests] Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi u 3 t., 4 kn. Lviv, 2005. T. 1. Kn. 1. 3–15. [in Ukrainian].

10. Lehkyi M. (2021) Proza Ivana Franka: poetyka, estetyka, retseptsiia v krytytsi: monohrafiia. [The prose of Ivan Franko: Poetics, aesthetics, reception in criticism: Monograph.] DU "Instytut Ivana Franka NAN Ukrainy", Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv. 608. [in Ukrainian].

11. Mykytiuk V. (2018) Ivan Denysiuk: «Profesor-kharakternyk» abo «Vchytel uchyteliv». [Ivan Denysiuk: "Professor-charmer" or "Teacher of teachers"] Ivan Denysiuk: Ne popil sliv, a sertsia zhar…: zbirnyk naukovykh prats ta materialiv. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. 243–260. [in Ukrainian].

12. Mykytiuk V. (2019) Mentor Ivan Denysiuk. [Mentor Ivan Denysiuk] Inmemoriam. Zbruch. Rezhym dostupu: https://zbruc.eu/node/94185 [in Ukrainian].

13. Pastukh T. (2018) Pryvchatys i doviriaty: Ivan Denysiuk yak uchytel. [Learning and trusting: Ivan Denysiuk as a teacher] Ivan Denysiuk: Ne popil sliv, a sertsia zhar…: zbirnyk naukovykh prats ta materialiv. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. 230–234. [in Ukrainian].

14. Pastukh T. (2005) Frankoznavchi zdobutky Ivana Denysiuka. [Franko's achievements by Ivan Denysiuk] Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi u 3 t., 4 kn. Lviv. T. 2. 3–20. [in Ukrainian].

15. Pylypchuk S. (2018) «Smakuiuchy krasoiu i mudristiu…»: Ivan Denysiuk – doslidnyk poetyky folkloru. ["Savoring beauty and wisdom…": Ivan Denysiuk – researcher of folklore poetics] Ivan Denysiuk: Ne popil sliv, a sertsia zhar…: zbirnyk naukovykh prats ta materialiv. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. 132–140. [in Ukrainian].

16. Rozdolska I. (2018) Profesor z lehendy: shtrykhy do portreta Ivana Denysiuka. [A professor from legend: Sketches for the portrait of Ivan Denysiuk] Ivan Denysiuk: Ne popil sliv, a sertsia zhar…: zbirnyk naukovykh prats ta materialiv. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. 71–83. [in Ukrainian].

17. Salyha T. (2001) Bila troianda liubovi. [The white rose of love] «Z yoho dukha pechattiu…» Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Ivana Denysiuka. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. T. 1. 5–8. [in Ukrainian].

18. Senyk L. (2018) Nauka profesora Ivana Denysiuka: ukrainotsentryzm. [The science of Professor Ivan Denysiuk: Ukrainian-centrism] Ivan Denysiuk: Ne popil sliv, a sertsia zhar…: zbirnyk naukovykh prats ta materialiv. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. 10–18. [in Ukrainian].

19. Skots A., Iakymovych B. (2000) Slovo pro Ivana Denysiuka. [A word about Ivan Denysiuk] Lviv, Vydavnychyi tsentr LNU im. I. Franka. 20. [in Ukrainian].

УДК 821.113.6-31.09:82.085.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-33

Людмила ОСТАПОВА,
orcid.org/0009-0001-3058-6757
викладачка кафедри філології
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»
(Івано-Франківськ, Україна) liudmyla.v.ostapova@ukd.edu.ua

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ КОМІЧНОГО ТА ТРАГІЧНОГО В РОМАНІ ФРЕДЕРІКА БАКМАНА «ЧОЛОВІК НА ІМ'Я УВЕ»: ДОСЛІДЖЕННЯ ЖАНРОВОЇ СПЕЦИФІКИ

У статті досліджено співвідношення комічного та трагічного в романі сучасного шведського письменника Фредеріка Бакмана «Чоловік на ім'я Уве» з метою визначення жанрової специфіки твору. Аналізуються засоби творення комічного ефекту, зокрема іронія, гіпербола, гротеск та їхня роль у розкритті характеру головного героя. Розглядаються трагічні аспекти роману, пов'язані з втратою, самотністю, відчуженням та боротьбою з бюрократичною системою.

Дослідження показує, що комічне та трагічне в романі Ф. Бакмана нерозривно пов'язані та взаємодоповнюють одне одного, що створює складну та багатогранну картину людського існування. Комічні ситуації та діалоги часто виникають на тлі трагічних обставин, створюючи ефект трагікомедії. Іронія та гротеск дозволяють автору зобразити складність людського існування, де радість та горе, сміх та сльози переплітаються між собою. Гіперболізація рис характеру головного героя твору Уве, його буркотливості та педантизму, створює комічний ефект, але водночас підкреслює його самотність та вразливість.

Трагічна лінія роману, пов'язана зі смертю дружини Уве та його відчуттям втрати сенсу життя, пом'якшується гумором та іронією. Спроби Уве покінчити життя самогубством, хоч і є проявом глибокої трагедії, зображені автором з елементами комізму, що дозволяє читачеві не втрачати оптимізму.

Стаття доводить, що твір Ф. Бакмана «Чоловік на ім'я Уве» є прикладом трагікомічного роману, де комічне та трагічне існують у діалектичній єдності. Поєднання цих двох начал дозволяє автору створити глибокий та емоційно насичений твір, який змушує читача сміятися та плакати, співчувати героям та задумуватися над важливими життєвими питаннями. Дослідження жанрової специфіки роману сприяє глибшому розумінню творчості Фредеріка Бакмана та його внеску в сучасний літературний процес.

Ключові слова: *комічне, трагічне, жанр, іронія, гіпербола, гротеск.*

Liudmyla OSTAPOVA,
orcid.org/0009-0001-3058-6757
Lecturer at the Philology Department
King Danylo University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) liudmyla.v.ostapova@ukd.edu.ua

THE ARTISTIC MEANS OF THE COMIC AND THE TRAGIC ELEMENTS IN FREDERICK BACKMAN'S NOVEL "A MAN CALLED OVE": A STUDY OF GENRE FEATURES

The article examines the correlation between comic and tragedy in the novel by a modern Swedish writer Frederick Bachmann «A Man Called Ove» in order to determine the genre specificity of the work. The means of creating a comic effect, in particular irony, hyperbole, grotesque and their role in revealing the character of the protagonist are analyzed. The tragic aspects of the novel related to loss, loneliness, alienation, and the struggle against the bureaucratic system are considered.

The study shows that comic and tragedy in F. Bachmann's novel are inextricably linked and complement each other. Comic situations and dialogues often occur against the background of tragic circumstances, creating the effect of tragicomedy. Irony and grotesque allow the author to depict the complexity of human existence, where joy and grief, laughter and tears are intertwined. The hyperbolisation of the protagonist Uwe's character traits, his grumpiness and pedantry, creates a comic effect, but at the same time emphasizes his loneliness and vulnerability.

The tragic line of the novel, connected with the death of Uwe's wife and his sense of loss of the meaning of life, is softened by humor and irony. Uwe's attempts to commit suicide, although a manifestation of a deep tragedy, are depicted with elements of comedy, which allows the reader to remain optimistic.

The article proves that F. Bachmann's novel «A Man Called Ove» is an example of a tragicomic novel, where the comic and the tragic exist in a dialectical unity. The combination of these two principles allows the author to create a deep

and emotionally rich work that makes the reader laugh and cry, sympathize with the characters, and reflect on important life issues. The study of the novel's genre specificity contributes to a deeper understanding of Frederick Bachmann's work and his contribution to modern literature.

Key words: *comic, tragic, genre, irony, hyperbole, grotesque.*

Постановка проблеми. Сучасний шведський письменник Фредерік Бакман уже встиг завоювати серця читачів усього світу, зокрема й в Україні. Його романи «Ведмеже місто», «Ми проти вас», «Переможці», «Тривожні люди», «Моя бабуся просить їй вибачити», «Брітт-Марі була тут», «Що мій син має знати про світ» та його дебютний роман «Чоловік на ім'я Уве» підкорили українського читача тим, що у своїх творах автор торкається важливих та універсальних тем, таких як любов, втрата, самотність, старість, смерть, пошук сенсу життя, стосунки між людьми різних поколінь. Ці теми є зрозумілими та близькими читачам у всьому світі, зокрема й в Україні, де суспільство також переживає складні часи та стикається з подібними викликами.

Його твори досліджують складність людської натури, показуючи, що за зовнішньою грубістю та неприязню може ховатися добра та чуйна душа. Цей аспект є особливо важливим у контексті сучасного світу, де часто панує відчуження та непорозуміння. Найближчим часом багатогранні тексти Бакмана, його впізнавана манера письма з глибоким психологічним підтекстом привернуть увагу українських критиків, літературознавців, дослідників.

Аналіз досліджень. Наразі наукових розвідок по творах Бакмана в українському літературознавстві немає, окрім статті Мирослави Іванишин (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка) «Соціальний вимір образу літньої людини в романах Ф. Бакмана в аксіології сьогодення» у збірнику наукових праць «Актуальні питання гуманітарних наук» (Іванишин, 2024: 136–141). Щодо художніх категорій комічного та трагічного, то до цієї теми зверталися такі науковці, як: Семків Р., Самохіна О., Монастирська Х., Кузьмич О., Медведчук О. та ін. У цьому дослідженні ми звернемо увагу на дебютний роман Ф. Бакмана «Чоловік на ім'я Уве», а саме на органічне поєднання художніх засобів комічного та трагічного у творі.

Метою цієї статті є дослідження жанрової специфіки роману Ф. Бакмана «Чоловік на ім'я Уве», аналіз засобів створення комічного та трагічного ефектів, а також розкриття їхньої ролі у формуванні емоційного впливу твору на читача.

Виклад основного матеріалу. Побутує думка, що дебютні книги будь-якого автора не варто брати близько до уваги: письменницький стрижень ще не сформувався, стиль та манера ще не визріли, а, якщо це ще й молодий за віком письменник, то й життєвого досвіду особливо у нього немає, щоб ділитися своїми думками з навколишніми. Але те, що сталося зі шведським письменником Ф. Бакманом та з його першим романом «Чоловік на ім'я Уве», стало винятком із правил. Його книга у рейтингу New York Times одразу посіла чільне місце у списку бестселерів. Вражає той факт, що перед таким успіхом Фредерік Бакман замість того, щоб відвідувати курси письменницької майстерності був звичайним водієм-далекобійником. Молодий автор довів, що при великому бажанні та наявності цікавого задуму стереотипи можна «зламати». Але все ж до творів письменників-початківців варто придивлятися ретельніше, ніж це роблять сучасні критики та читачі, адже такі автори більш детально працюють над сюжетом, формою твору, над персонажами, іноді роками «витримують» свої твори, удосконалюючи зміст, аніж деякі титуловані знані письменники, що видають по роману на рік.

«Феномен успіху масової літератури в сучасній літературознавчій думці, – зазначає у своєму дослідженні Мирослава Іванишин, – часто пояснюється тим, що такі тексти конструюються на затребуваних темах, актуальних дискурсах. Бакман у цьому плані досить успішно користується для плетіння оповіді гендерними, феміністичними, екологічними темами, увагою до людей похилого віку, ейджизму, темою «інакших» людей, булінгу, насиллю, проблемами мультикультурного суспільства, посттравматичних розладів, проблем адаптації до нових умов людей похилого віку та й загалом вразливих категорій людей. Такі тренди суспільно важливих і обговорюваних тем майстерно вплітаються в оповідь на сторінках творів Ф. Бакмана, образи стають виразними і яскравими, фабула такою, що захоплює, – усі ці фактори, разом із суголосними до часу темами, сприяють читацькому успіху його романам» (Іванишин, 2024: 137).

Роман Фредеріка Бакмана «Чоловік на ім'я Уве» здобув широку популярність завдяки своєму проникливому та водночас гумористичному зображенню життя літнього чоловіка. Поєднання комічних форм та трагізму надає роману особливої глибини та емоційної сили. Комічні ситуації

розряджають напругу, викликану трагічними подіями, та дозволяють читачеві краще зрозуміти внутрішній світ героя. Водночас, трагічні елементи запобігають перетворенню роману на легковажну комедію та змушують задуматися над серйозними проблемами людського існування.

Уве – це чоловік, якому близько 60 років, і який справляє враження сварливого та непривітного буркотуна. Він нещодавно втратив свою дружину Соню, яку дуже кохав, і це стало для нього важким ударом. Він людина суворих правил та порядку, дотримується чіткого розпорядку дня і не терпить, коли щось йде не за планом. Він дуже уважний до деталей і завжди слідкує за тим, щоб все було на своїх місцях. Уве часто бурчить і висловлює своє невдоволення оточуючими. Він не любить людей, які, на його думку, порушують порядок або роблять щось неправильно: «Ідіот, – подумав Уве того дня, як думає і тепер, через стільки років. Як і щодня впродовж цього часу, власне. – Про що в біса можна розмовляти з людиною, яка купує «БМВ»? – завжди питав Уве дружину, коли вона цікавилась, чому чоловік перестав спілкуватися зі своїм другом. На що Соня завжди закочувала очі й буркотіла: – Ти безнадійний!» (Бакман, 2024: 95).

Його різкість та прямолінійність часто відштовхують від нього інших. Незважаючи на свою сварливість, Уве – добра та справедлива людина. Він завжди готовий допомогти тим, хто цього потребує, навіть якщо спочатку висловлює своє невдоволення. Його почуття справедливості та бажання допомогти роблять світ кращим.

За зовнішньою грубістю Уве ховається самотня та вразлива душа. Втрата дружини стала для нього великою трагедією, і він відчуває себе покинутим та непотрібним. Упродовж роману ми бачимо, як Уве поступово змінюється під впливом нових знайомств та подій. Він вчиться знову відкриватися людям та знаходити радість у житті.

Комізм у романі «Чоловік на ім'я Уве» ґрунтується на кількох ключових прийомах: іронії, гіперболізації та гротеску.

Іронія є одним з ключових художніх засобів, які Ф. Бакман використовує у романі «Чоловік на ім'я Уве», щоб створити комічний ефект, пом'якшити трагічні моменти та глибше розкрити характер головного героя. Іронія пронизує весь текст, проявляючись у різних формах. Наприклад, ситуаційна іронія (контраст між очікуванням та реальністю), коли Уве, який прагне спокою та самотності після смерті дружини, постійно опиняється у ситуаціях, що вимагають його втручання та допомоги. Його спроби ізолюватися від світу незмінно призводять до зворотного результату – він стає частиною життя своїх сусідів. Наприклад, його постійні сварки з новими сусідами через «неправильну» парковку зрештою переростають у міцну дружбу: «Святий Боже. Безрукий інвалід із катарактою провів би цей причеп заднім ходом акуратніше, ніж ти, – бурчить Уве, сідаючи в машину» (Бакман, 2024: 28).

Уве часто використовує саркастичні зауваження та гумористичні коментарі, щоб висловити своє невдоволення оточуючими. Його мова сповнена іронічних висловлювань, які створюють комічний ефект. Наприклад, його постійні коментарі щодо «ідіотів», «недоумків», «придурків», які не вміють паркуватися або користуватися технікою, є прикладом вербальної іронії: «Ти, тупий виродку! – репетує Уве прямо в пику цьому голомозому молодику з татуйованою горлянкою, бризкаючи слиною на їхні сидіння. Татуйована Горлянка не встигає відповісти, але Уве й не чекає. Натомість хапає молодика за комір і сіпає його з такою силою, що його тіло незграбно випадає з машини» (Бакман, 2024: 251–252); «Ти що, читати не вмієш, чортів ідіот? – репетує він. Заборонено їздити на автотранспорті! – повторює Уве, вказуючи пальцем на знак, де це написано. Стиснувши кулаки, він наближається до авто» (Бакман, 2024: 112).

Хоча й рідше, але Уве також здатний на самоіронію, що свідчить про його здатність критично оцінювати себе. Це проявляється в його внутрішніх монологах, де він іноді висміює власні звички та поведінку: «Він оглядається через плече на парковку. Ясна річ, не тому, що переживає за того клятого кота. Звісно, Уве сподівається, що з ним таки все гаразд, бо інакше йому перепаде на горіхи від дружини, в цьому немає жодних сумнівів. Тож він просто не хоче, щоб йому перепало через якогось чортового кота. Та й усе» (Бакман, 2024: 115).

Уве справляє враження сварливого та непривітного буркотуна, але насправді він є доброю та чуйною людиною, здатною на глибокі почуття. Цей контраст між зовнішністю та внутрішнім світом є ключовим елементом іронії характеру. Уве часто діє всупереч своїм же словам та переконанням. Наприклад, він постійно скаржиться на своїх сусідів, але водночас завжди готовий їм допомогти: «Уве відвертається, уникаючи погляду сусідки Аніти. Тоді розвертається і рушає, а слова мимоволі злітають з його вуст: – Я сказав, що якщо в тебе знову будуть проблеми з тими чортовими батареями, можеш приходити і дзвонити мені у двері. Ми з котом будемо вдома» (Бакман, 2024: 237).

Уве намагається вчинити самогубство, щоб возз'єднатися зі своєю померлою дружиною, але

кожна його спроба переривається через втручання сусідів, які потребують його допомоги. Ця ситуація містить елемент трагічної іронії, оскільки його прагнення до смерті парадоксальним чином повертає його до життя.

Іронія робить роман легким та гумористичним, незважаючи на серйозні теми, які в ньому порушуються, допомагає читачеві пережити важкі емоційні моменти, пов'язані зі смертю та втратою, дозволяє побачити складність та багатогранність характеру Уве.

Серед засобів комічного у творі чітко помітно, що автор удається до гіперболізації (перебільшення) рис характеру головного персонажа, таких як його педантичність та любов до порядку. Наприклад, його прискіпливе ставлення до правил поведінки в житловому комплексі доведене до абсурду: «Уве було начхати на те, чиї машини були припарковані на гостьовій автостоянці. Але це було питання принципу. Якщо на знаку написано «двадцять чотири голини», значить, саме стільки тобі дозволено тут лишатися. Ні на секунду більше! Що ж це буде, якщо всі почнуть паркуватися, де й коли їм заманеться? Буде хаос, чорт забирай» (Бакман, 2024: 16). Постійні перевірки території житлового комплексу та сварки з сусідами через дрібні порушення правил паркування або викидання сміття є гіперболізованими проявами його характеру.

Насправді Ф. Бакман вдається до абсолютної гіперболізації всього у творі: рис характеру головного героя, як зазначалось вище, драматизації дрібниць, часто звичайні ситуації життя Уве описано аж надто епічно, наприклад, спроба Уве навчити сусідку водити машину описується як справжня битва, сповнена небезпек та випробувань: «Я не прошу вас робити операцію на мозку. Я прошу вас вести машину. Є акселератор, гальмо і зчеплення. Найбільші кретини в історії людства розібралися в тому, як воно працює. Розберетеся і ви. Бо ви не повна кретинка!» (Бакман, 2024: 253).

Гіперболізовані емоції Уве, його душевні переживання викликають у читача сміх крізь сльози. Таким чином Бакман, майстерно послуговуючись гіперболою, створює яскравий та запам'ятовуваний образ головного героя, підкреслюючи його буркотливість, педантичність та емоційність, але ці риси викликають лише щиру симпатію у читачів і аж ніяк не осуд чи несприйняття героя.

Тісно переплітається у творі з іронією та гіперболізацією гротеск. Хоч і не в класичному його розумінні як поєднання фантастичного та реального, це не гротеск «чистої води», а скоріше як загострення, перебільшення певних рис характеру, ситуацій та елементів повсякденності до абсурдного рівня, що створює комічний та водночас дещо дивний, але людяний ефект.

У романі Уве постійно намагається покінчити життя самогубством, але завжди в останній момент наштовхується на несподівані перешкоди, що надає цій ситуації саме гротескного характеру. Цей гротеск не позбавлений трагізму, оскільки підкреслює глибоку самотність та відчай героя.

Сам Уве є абсолютно гротескною фігурою. Він буквально живе за своїм власним кодексом, який часто суперечить загальноприйнятим нормам. Історія про втрату коханої людини та самотність подається з великою дозою гумору та іронії, що створює гротескний ефект. Смерть Соні, безумовно, трагічна подія, але спогади про неї часто супроводжуються комічними епізодами з їхнього спільного життя, що пом'якшує трагізм та надає історії особливого шарму.

Трагічна складова роману пов'язана з темами втрати, самотності, відчуження, екзистенції, суїцидальних настроїв.

Смерть дружини Соні є центральною трагедією в житті Уве. Втрата коханої людини руйнує його світ і призводить до глибокої депресії. Уве відчуває себе відчуженим від сучасного суспільства, з його новими технологіями та зміненими цінностями. Він не розуміє цього світу і не знаходить в ньому свого місця. Спогади про Соню, її любов та підтримку, постійно переслідують Уве, підкреслюючи глибину його втрати: «Якось це дико – цілими днями никати по хаті, коли тебе там немає. Це не життя. Ось що я хочу сказати» (Бакман, 2024: 35); «Він був людиною чорного і білого. А вона була кольором. Усіма кольорами його життя» (Бакман; 2024: 48).

Уве розчарований у сучасному світі, який, на його думку, втратив свої моральні орієнтири. Він бачить навколо себе байдужість, егоїзм, бюрократію та безвідповідальність. Це породжує в ньому відчуття песимізму та розчарування. Він настільки зневірений у житті, що бачить смерть єдиним виходом. Однак, парадоксальним чином, саме ці спроби повертають його до життя, змушуючи знову взаємодіяти з людьми та знаходити новий сенс.

Трагічна складова роману не затьмарює його оптимістичний посил про важливість людських стосунків, доброти та співчуття. Вона радше підкреслює цінність життя та важливість кожного моменту. Трагізм у романі «Чоловік на ім'я Уве» не є самоціллю, а служить для глибшого розкриття характеру головного героя та посилення емоційного впливу на читача.

Висновки. Загалом, дослідження творчості Фредеріка Бакмана є важливим та актуальним для літературознавців, зокрема в Україні, оскільки дозволяє дослідити важливі соціальні та психологічні проблеми, проаналізувати художню майстерність автора та зрозуміти його місце в сучасному літературному процесі. Роман «Чоловік на ім'я Уве» є яскравим прикладом майстерного поєднання комічного та трагічного. Автор використовує різноманітні художні засоби для створення цих ефектів, що дозволяє йому досягти сильного емоційного впливу на читача. Поєднання комічного та трагічного не лише збагачує жанрову палітру твору, але й сприяє глибшому розкриттю психологічних проблем головного героя, таких як втрата, самотність та відчуження. Роман залишає по собі сильне враження та змушує задуматися над важливими питаннями людського життя.

Таким чином, роман «Чоловік на ім'я Уве» можна охарактеризувати як сучасний трагікомічний роман з елементами соціальної та психологічної драми. Важливо розуміти, що чітка жанрова класифікація не завжди можлива та необхідна, адже багато сучасних творів є міжжанровими, що лише збагачує літературний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакман Ф. Чоловік на ім'я Уве / пер. з англ. Ольги Захарченко. – Київ : Книголав, 2024. 352 с.
2. Іванишин М. Соціальний вимір образу літньої людини в романах Ф. Бакмана в аксіології сьогодення. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 60. Т. 2. С. 136–141.
3. Кузьмич О. Мовні засоби творення комічного в українській прозі кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2015. 20 с.
4. Медведчук О. Еволюція засобів творення сатири та іронії у творчості М. Кропивницького та Ю. Винничука (на матеріалі твору М. Кропивницького «По ревізії» та роману Ю. Винничука «Мальва Ланда»). *Науково-теоретичний збірник «Літературознавчі студії».* 2021. Вип.60. С. 112–123.
5. Монастирська Х. Засоби творення комічного в творах української та англійської художньої літератури (алегорійні пропріальні номінації). *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2018. С. 170–174.
6. Самохіна В. Комічне у постмодерністських художніх текстах XX–XXI ст. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки.* 2015. Вип. 7. С. 248–255.
7. Семків Р. Теорії комічного в контексті постколоніальних студій (А. Бергсон, М. Бахтін, В. Пропп). *Від смішного до великого: феномен комічного в літературі та культурі* : зб. матеріалів наук. конф., м. Бердянськ, 28–29 вересня 2017 р. Бердянськ, 2017. С. 120–124.

REFERENCES

1. Backman F. (2024) Cholovik na imia Uve [A Man Called Ove]. (O. Zakharchenko, Trans). Kyiv: Knyhola. [in Ukrainian].
2. Ivanyshyn M. (2023) Sotsialnyi vymir obrazu litnoi liudyny v romanakh F. Bakmana v aksiolohii sohodennia [The social dimension of the image of the elderly in F. Bachmann's novels in the axiology of the present]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of Humanitarian Sciences,* 60, vol. 2, pp. 136–141. [in Ukrainian].
3. Kuzmych O. (2015) Movni zasoby tvorennia komichnoho v ukrainskii prozi kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Linguistic means of creating the comic in Ukrainian prose of the late XX – early XXI centuries] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Lutsk, 20 p. [in Ukrainian].
4. Medvedchuk O. (2021) Evoliutsiia zasobiv tvorennia satyry ta ironii u tvorchosti M. Kropyvnytskoho ta Yu. Vynnychuka (na materiali tvoru M. Kropyvnytskoho «Po revizii» ta romanu Yu. Vynnychuka «Malva Landa») [The evolution of means of creating satire and irony in the works of M. Kropyvnytskyi and Yu. Vynnychuk (based on the work of M. Kropyvnytskyi «On revision» and Y. Vynnychuk's novel «Malva Landa»]. *Naukovo-teoretychnyi zbirnyk «Literaturoznavchi studii,* 60. pp. 112–123 [in Ukrainian].
5. Monastyrska Kh. (2018) Zasoby tvorennia komichnoho v tvorakh ukrainskoi ta anhliiskoi khudozhnoi literatury (alehoriini proprialni nominatsii) [Means of creating the comic in works of Ukrainian and English fiction (allegorical proprietary nominations)]. *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti «Lvivskyi filolohichnyi chasopys* pp. 170–174. [in Ukrainian].
6. Samokhina V. (2015) Komichne u postmodernistskykh khudozhnikh tekstakh XX–XXI st. [The comic in postmodern literary texts of the XX–XXI centuries]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Filolohichni nauky – Scientific Notes of Berdiansk State Pedagogical University. Series: Philological sciences,* 7. pp. 248–255. [in Ukrainian].
7. Semkiv R. (2017) Teorii komichnoho v konteksti postkolonialnykh studii (A. Bergson, M. Bakhtin, V. Propp) [Theories of the comic in the context of postcolonial studies (A. Bergson, M. Bakhtin, W. Propp)]. *Vid smishnoho do velykoho: fenomen komichnoho v literaturi ta kulturi* (Berdiansk, September 28th–29th, 2017). pp. 120–124. [in Ukrainian].

УДК 37.014.6:005.642.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-34

Надія ПАВЛЮК,
orcid.org/0000-0001-7170-5743
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) pavlyuknadya@gmail.com

ФІДБЕК У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розкрито проблеми реалізації якісного фідбеку (зворотного зв'язку) під час викладання української літератури у вищих навчальних закладах освіти України. Визначено сучасне розуміння поняття «фідбек» у психологічній та педагогічній літературі. Проаналізовано види зворотного зв'язку у психологічному контексті. У процесі дослідження з'ясовано, що фідбек широко розглядається дослідниками як вирішальний інструмент для покращення не лише набуття знань, а й мотивації та задоволення студентів. У роботі основний акцент зроблено на розкритті ролі ефективного фідбеку, його цінності. У статті схарактеризовано фактори впливу фідбеку для досягнення бажаних результатів навчання (особисті вміння та знання студента, контекст навчання, структура, рівень фідбеку, послідовність в його організації, своєчасність отримання та надання інформації). Виокремлено умови, які впливають на ефективність зворотного зв'язку, розглядаються особливості конструктивного фідбеку. З'ясовано, що дієвість зворотного зв'язку визначається його частотою, якістю та послідовністю в його організації. У роботі здійснено порівняння фідбеку зі стандартним оцінюванням навчальних досягнень студентів під час викладання української літератури. Визначено, що ключова характеристика фідбеку, яка відрізняє його від стандартного оцінювання, – наявність опису однакової кількості позитивних і негативних сторін. Досліджено, що процес надання/отримання фідбеку завжди має двосторонній характер, та його ефективність залежить як від викладача, так і від здобувача освіти і може бути знижена внаслідок наявності певних бар'єрів. Досліджено коло проблем до ефективного фідбеку та визначено підходи до їх подолання. Основною проблемою в забезпеченні ефективного фідбеку на заняттях з української літератури окреслена проблема обізнаності та грамотності викладачів і студентів у цьому питанні. Тому подальшого дослідження та реалізації в освітньому просторі вищої школи потребують питання вивчення вимог до професійної компетентності фахівців у контексті ефективного застосування фідбеку в майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: *фідбек, українська література, методи навчання, організація навчання, оцінювання.*

Nadiya PAVLIUK,
orcid.org/0000-0001-7170-5743
Ph.D. in Philology,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and World Literatures
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky
(Odessa, Ukraine) pavlyuknadya@gmail.com

FEEDBACK IN THE TEACHING OF UKRAINIAN LITERATURE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

The article reveals the problems of implementing high-quality feedback during the teaching of Ukrainian literature in higher educational institutions of Ukraine. The modern understanding of the concept of «feedback» in psychological and pedagogical literature is determined. Types of feedback in a psychological context are analyzed. The study explains that feedback is widely regarded by researchers as a crucial tool for improving not only knowledge acquisition, but also as student motivation and satisfaction. In the work, the main emphasis is placed on revealing the role of effective feedback, its value. The article describes the factors influencing feedback to achieve the desired learning outcomes (student's personality, skills and knowledge, learning context, structure, a level of feedback, consistency in its organization, the ability to receive and provide information). Specific conditions that affect the effectiveness of feedback are defined, and the features of constructive feedback are considered. It was found that the effectiveness of feedback is due to its frequency, as well as consistency in its organization. The work effectively compares the feedback with the standard assessment of students' educational achievements during the teaching of Ukrainian literature. It was determined that the key characteristic of the feedback, which distinguishes it from the standard assessment, is the presence of a description of the positive and negative sides at the same time. It has been studied that the process of providing/withholding feedback is

always a two-way process, so its effectiveness depends on both the teacher and the learner and can be reduced due to the presence of certain barriers. A range of problems to effective feedback has been studied and approaches to overcoming them have been determined. The problem of knowledge and literacy of teachers and students in this matter is outlined as the main problem in providing effective feedback on concepts from Ukrainian literature. Therefore, further research and implementation in the educational space of a higher school is needed for the study of the requirements for the professional competence of specialists in the context of the effective application of feedback in future professional activities.

Key words: *feedback, Ukrainian literature, teaching methods, organization of teaching, evaluation.*

Постановка проблеми. Фідбек у вищих навчальних закладах освіти України тривалий час залишався не під такою пильною увагою, як у навчальних закладах середньої освіти. Проте в процесі дослідження студентських поглядів на викладання було визначено, що зворотний зв'язок потребує уваги більше, аніж більшість інших аспектів під час викладання навчальних дисциплін. Фідбек критикували як неефективний, невчасний, надмірно орієнтований на педагога та погано розроблений етап практичного заняття. Однак це одне з небагатьох педагогічних явищ, яке потенційно може задовольнити різноманітні навчальні потреби студентів у навчальному середовищі. Якщо зворотний зв'язок забезпечено добре, він може стати потужним внеском у навчання студентів. Проте наукові розвідки доводять, що фідбек не завжди є чимось корисним для студентів. Тому у вирішенні проблем зворотного зв'язку в педагогічних дослідженнях відбувся важливий прогрес стосовно того, як концептуалізується фідбек. Зворотний зв'язок більше не розглядається просто як коментарі, які викладачі надають студентам щодо їхньої роботи, а як процес, який потребує активної та постійної участі студентів. Це радикальне перефокусування концепції фідбеку у вищій освіті визначають як зміну парадигми від розгляду зворотного зв'язку як внеску для студентів у певний момент часу до зворотного зв'язку як постійного процесу, в якому всі сторони відіграють певні ролі (Bloud & Dawson, 2023: 158). Саме грамотний фідбек є невід'ємним інструментом підвищення якості вищої освіти України та досягнення кращих результатів навчання учасниками навчального процесу.

Аналіз досліджень. Як свідчить аналіз зарубіжних досліджень та публікацій з цієї тематики, вивченню проблеми надання/отримання фідбеку в системі освіти присвячена значна кількість наукових праць. Зарубіжні вчені особливу увагу приділяють експериментальному дослідженню оцінювання ефективності фідбеку Bloud & Dawson (2021), Carless & Boud (2018), Chong & Lin (2024), Dawson et al. (2023), Chong & Lin (2024), Little et al. (2024).

Водночас, на відміну від зарубіжних досліджень, простежуємо невелику кількість робіт українських учених, присвячених окресленій проблемі: Гончарова (2021) (проблеми та перспективи ефективного фідбеку у вищій школі), Лісова, Сивий (2021) (обізнаність викладачів і студентів про фідбек), Сергієнко (2010) (психологічні особливості фідбеку між викладачем та студентом), Филипська (2023) (види та засоби якісного фідбеку). Хоча українські вчені й переймаються питанням підвищення якості вищої освіти в Україні через дослідження процесів взаємодії викладача та студента, зокрема, через отримання та надання якісного фідбеку, все ще виникає певна суперечність між необхідністю застосування ефективного фідбеку в навчанні та недостатньою розробленістю специфіки його використання в методиці.

Мета статті – визначити проблеми реалізації якісного фідбеку під час викладання української літератури у вищих навчальних закладах освіти України та шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показують, що процеси фідбеку в навчальних закладах вищої освіти часто розуміють неправильно, їх важко ефективно проводити та вони часто не відповідають прагненню викладачів позитивно вплинути на подальше навчання. Отже, існує проблема в необізнаності як викладачів, так і студентів в ефективному використанні фідбеку. Тому варто розглянути термін «фідбек», процес надання та отримання фідбеку.

Поняття «фідбек» – психолого-педагогічний термін. Надаючи дефініцію поняття «фідбек», викладачі зазвичай використовують такі синоніми, як реакція, коментар, відповідь, вплив, спілкування та запитання (Гончарова, 2021: 44). Аналіз наукових досліджень продемонстрував, що в педагогіці фідбек вживається у значенні отримання зворотного зв'язку від студентів під час навчання. Основна мета фідбеку (зворотного зв'язку) – допомогти студентам скорегувати своє мислення та поведінку з метою покращення результатів навчання. Тому фідбек широко розглядається дослідниками як вирішальний інструмент для покращення не лише набуття знань, а й мотивації та задоволення студентів (Лісова, 2021: 41).

З психологічної точки зору актуальність фідбеку в спілкуванні визначається тим, що він вхо-

дить в усі сторони спілкування і є складовою частиною як комунікативного, так і перцептивного та інтерактивного спілкування (Филипська, 2023: 446).

Психологи розрізняють два типи фідбеку:

– інформаційний – виступає як допоміжний навчальний вплив. Його основна функція – усунення помилки та її причини;

– знання результату – має передусім мотиваційне значення. Його основна функція – надання студентові почуття впевненості у своїх діях (Сергієнко, 2010).

Основна мета фідбеку (зворотного зв'язку) – допомогти студентам скорегувати своє мислення та поведінку з метою покращення результатів навчання. Це визначення зворотного зв'язку відрізняє його від інших типів інформації, яка може бути надана студентам, наприклад, підсумкові оцінки або похвала. Зворотний зв'язок – це наслідок навчання та відповідь на результати навчання (Лісова, Сивий, 2021: 60).

Фідбек підвищує впевненість та самосвідомість студента, стимулює мотивацію до навчання. Виконуючи цю роль у процесі навчання, фідбек стає невід'ємною частиною самого навчання (Гончарова, 2021: 44).

Стосовно фідбеку на занятті з української літератури, то надання зворотного зв`язку тісно пов`язано з добором методів навчання та їх творчим застосуванням, що зумовлюється змістом і специфікою літератури як вияву образного мислення, художнього пізнання світу. Сучасна методика навчання української літератури характеризується оптимальним поєднанням традиційних (лекція, бесіда, коментоване читання художнього твору, самостійна робота) та інноваційних методів і прийомів опрацювання навчального матеріалу (мультимедійна лекція, мультимедійні проєкти, вебквест, кейс-метод тощо), що надає освітньому процесу особистісної зорієнтованості, пізнавальної та емоційної насиченості, активізує різні види навчальної діяльності студентів. Ефективність того чи іншого методу зумовлена багатьма чинниками, зокрема професійною майстерністю вчителя, чіткістю визначеної освітньої мети, загальним рівнем підготовки студентів і рівнем опанування ними тексту художнього твору, виконанням творчих завдань (Яценко, 2020).

Наприклад, під час вивчення літератури модернізму доцільно підготувати літературні вебквести «Код шедеврів імпресіонізму», «До таємниць модернізму», «Ключі до творів символізму» тощо. На початковому етапі студенти ознайомлюються з основними поняттями обраної теми та матеріалами аналогічних проєктів, розподіляються ролі між учасниками групи. Індивідуальна робота учнів у групі, спрямована на загальний результат, здійснюється на рольовому етапі: виконуються завдання щодо пошуку інформації з конкретної теми, розробляється структура сайту та добираються необхідні для нього матеріали, підводяться підсумки, відбувається обмін накопиченими матеріалами для створення сайту. На заключному етапі члени групи під керівництвом викладача оприлюднюють в інтернеті результати колективного дослідження, а студенти-дослідники формулюють висновки й пропозиції. Розміщення вебквестів в інтернет-мережі є одним із чинників підвищення мотивації студентів для досягнення високих навчальних результатів (Яценко, 2020). Викладач може давати фідбек на всіх етапах проведення вебквесту, наприклад, під час спостереження за роботою студентів у групах, наприкінці оприлюднення результатів колективного дослідження, коли викладач підбиває підсумки роботи груп та має отримати відгуки від студентів про труднощі, які виникли в процесі вебквесту.

Незважаючи на те, що фідбек може суттєво покращити результати вивчення української літератури, розробка ефективних навчальних відгуків вимагає врахування низки різних факторів для досягнення бажаних результатів навчання:

1. Особисті вміння та знання студента матеріалу з української літератури. Вміння та набуті знання тих, хто навчається, значно впливають на ефективність фідбеку. Початківці, які працюють над простими завданнями, отримують значну користь від негайного зворотного зв'язку, тоді як більш кваліфіковані студенти, часто вирішуючи питання вищого когнітивного рівня, можуть отримати вигоду із затримки зворотного зв'язку, що забезпечує більший час на обробку. На заняттях з української літератури студенти з низьким рівнем успіху знаходять найбільший виграш із зворотного зв'язку, отримуючи повну інформацію, тоді як дослідження виявили, що високоуспішні студенти часто найкраще підтримуються простою перевіркою відповідей та сприяючою інформацією, такою як підказки.

2. Контекст навчання. Ефективний фідбек на заняттях з української літератури має включати конкретні кроки для тих, хто навчається, із зазначенням чіткого шляху вперед, а не просто звернення до минулих помилок і результативності. Зворотний зв'язок повинен надавати перспективні пропозиції щодо вдосконалення та використовуватись для інформування про переглянуті цілі, які перевищують поточні здібності студента з укра-

їнської літератури. Окрім того, для отримання вигоди від зворотного зв'язку потрібні навчальні можливості для застосування отриманих відгуків за допомогою практичних зусиль або розробки завдань, що ґрунтуються на комплексних проєктах. Дуже часто зворотний зв'язок надається лише разом із підсумковими оцінками, які позбавляють студентів можливості покращити свої результати.

3. Структура зворотного зв'язку. На заняттях з української літератури фідбек повинен бути розроблений так, щоб уникнути когнітивних перевантажень і бути настільки мінімально складним, наскільки це необхідно для передання необхідної коригуючої інформації або детальної інформації. Кількість інформації про зворотний зв'язок, яку отримує студент на заняттях з української літератури, має бути обмежена і зосереджуватися на кількох важливих сферах удосконалення, уникаючи більш дотичних або тривіальних виправлень, які можуть відвернути увагу студента. Крім того, зворотний зв'язок має бути чітким і конкретним під час передачі критеріїв, за якими видно, чи студент досяг успіху чи ні, щоб уникнути розчарування або заплутування. Оцінювальна інформація без чітких посилань на відповідні критерії успіху, найімовірніше, призведе до низької успішності студентів та неефективного самоконтролю.

4. Рівень зворотного зв'язку. На заняттях з української літератури інформацію, яку містить фідбек, можна націлити на наступні рівні. Рівень завдання, наприклад, «Так, це правильна відповідь». Рівень процесу, наприклад, «Схоже, Ви використали неправильну стратегію для другого кроку». Рівень регуляції, наприклад, «Що сталося б, якби ви використали іншу метафору?» Та рівень самого себе, наприклад, «Гарна робота!» Зворотний зв'язок на рівні завдань корисний для початківців, які працюють над простими завданнями. Рівні процесу та регуляції надзвичайно цінні для більш кваліфікованих студентів, які працюють над розвитком глибшого розуміння й ширших метакогнітивних навичок (Лісова, Сивий, 2021: 61–62).

5. Послідовність в організації. Для забезпечення ефективності зворотного зв'язку під час занять з української літератури необхідно дотримуватись послідовності в його організації. На першому етапі відбувається оцінка успішності, ступеня засвоєння матеріалу студентом і постановка цілей; на другому етапі – оцінювання, самооцінювання, взаємооцінювання; на третьому етапі – моніторинг студентами досягнень, рефлексія. Ефективний зворотний зв'язок має три аспекти: структуру (цілі, місце проведення, час, орієнтація студента у змісті матеріалу); зміст (конструктивний, диференційований); формат (усний, письмовий, графічний, відеопрезентація) (Филипська, 2023: 449).

6. Своєчасність інформації. В умовах управління за результатом цей параметр визначається часовим відрізком після відповіді студента на занятті з української літератури Однією із головних вимог до зворотного зв'язку є те, що повідомлення про помилку у формі, яка не принижує гідність студента, має надаватися негайно.

Оскільки процес надання/отримання фідбеку під час вивчення української літератури завжди має двосторонній характер, то його ефективність залежить як від викладача/вчителя, так і від здобувача освіти і може бути знижена внаслідок наявності таких бар'єрів: узагальненість та відсутність конкретики в наданні фідбеку; відсутність порад щодо подальшого вдосконалення результатів з боку вчителя; відсутність поваги до джерела фідбеку; страх зіпсувати дружні стосунки з колегами/учнями/вчителем/однолітками, засмутити їх; захисна поведінка/опір під час отримання фідбеку; невдалий час, місце або простір, де було надано фідбек; нестача впевненості в реципієнта або його особисте негативне ставлення до джерела фідбеку (Гончарова, 2021: 43).

Викладачі української літератури сприймають фідбек у навчанні через його пряме значення, тобто як інформацію про реакцію на виконання завдання студентом, яка є стимулом для подальшого вдосконалення. Надзвичайно важливо перенести фокус зворотного зв'язку з особистості студента на його діяльність, результативність виконаної роботи чи результати навчання. Тому викладачі повинні розуміти, що фідбек, який сфокусований на особистості студента, може мати шкідливі наслідки для його психічного здоров'я, зіпсувати добрі стосунки з викладачем або навіть стати причиною несприятливої атмосфери в групі (Гончарова, 2021: 44).

Студент може отримати користь лише від ефективного фідбеку, оскільки неконструктивний фідбек від педагога чи студентів може спричинити психологічні проблеми та демотивувати студента щодо досягнення результатів навчання. Отже, педагоги повинні знати, що таке фідбек, які способи надання фідбеку існують, які види фідбеку є ефективними (Гончарова, 2021: 45).

Найкращим на заняттях з української літератури є сполучення різних типів зворотного зв'язку, що мають застосовуватися залежно від рівня підготовки студентів, виду навчальної діяльності, преференцій студентів, стилів навчання та багатьох інших чинників (Филипська, 2020: 25).

Конструктивний фідбек має бути зосереджений не на особистості студента, а на досягнутих позитивних результатах і тій діяльності студента, яка була успішною й потребує продовження (Гончарова, 2021: 45). Педагогу потрібно побачити та належно оцінити не лише успішність чи неспроможність або правильність (неправильність) роботи кожного студента (результати навчальної діяльності), а й докладені ним зусилля для виконання запропонованого завдання, організацію його діяльності, її спосіб (рівень індивідуального літературного і творчого розвитку на певному етапі). Оцінка викладача повинна бути оптимально доповнена самоаналізом і взаєморецензуванням студентів (короткі чи розгорнені оцінні характеристики) (Мірошник, 2009). Якщо викладач під час курсу докладає зусиль, аби його відгуки були конструктивними, то студенти неодмінно будуть вчитися у нього й формулюватимуть свій зворотний зв'язок викладачеві – щодо змісту, методики чи навіть оцінок (Филипська, 2023: 448).

Ключова характеристика фідбеку, яка відрізняє його від стандартного оцінювання, – наявність опису однакової кількості позитивних і негативних сторін (табл. 1).

Окремо треба наголосити, що педагогу потрібно побачити та належно оцінити не лише успішність чи неспроможність або правильність (неправильність) роботи кожного студента (результати навчальної діяльності), а й докладені ним зусилля для виконання запропонованого завдання, організацію його діяльності, її спосіб (рівень індивідуального літературного і творчого розвитку на певному етапі). Оцінка викладача має бути оптимально доповнена самоаналізом і взаєморецензуванням студентів (короткі чи розгорнені оцінні характеристики). Такий підхід сприятиме повсякчасному втіленню ситуації успіху та заохоченню, підтримці інтересу юної людини до подальшого творчого навчання, оскільки студент бачитиме, що результат його зусиль і пошуків оцінено (Мірошник, 2009).

На ефективність зворотного зв'язку впливають: обізнаність викладача щодо видів і способів його здійснення; дотримання структури; регулярність використання; зв'язок з метою оцінювання та критеріями; зрозумілість для студента; чіткий зв'язок з наступними завданнями, сфокусований передусім на навчальних цілях, а згодом – на оцінюванні; позитивний вплив на студента; здійснення корекції помилок у мовленні у співпраці зі студентом; використання перефразування в усному мовленні для студентів з достатнім і високим рівнем навчальних досягнень та поєднання перефразування висловлювання з іншими видами фідбеку для студентів із середнім рівнем підготовки; негайне виправлення помилок під час формування та автоматизації навичок; наявність коментарів до виконаних завдань у дистанційній формі

Таблиця 1

Порівняння фідбеку та стандартного оцінювання у викладанні української літератури

Приклад стандартного оцінювання	Приклад фідбеку від педагога	Фокус	Мета
«Вийшло так само, не дуже гарно, як і минулого разу!»	«Ви впорались дуже добре, вийшло набагато краще, ніж минулого разу – Ви дійсно звернули увагу не лише на біографію письменника, а й на творчість»	Прогрес, зусилля, досягнення	Заохочення
«Ви зробили так багато помилок у словах на слайдах, необхідно перечитувати презентацію»	«Яка чудова презентація творчості письменника! Ви використали на слайдах найвизначніші події у житті автора дуже добре цього разу, та декілька разів помилилися в словах – варто переглядати слайди декілька разів і використовувати орфографічний словник»	Зміст, ідеї, мова, як позитивні сторони, так і сторони, над якими необхідно працювати	Особиста думка щодо роботи студента, що його/її мотивує. Визначення + та – у роботі. Визначення матеріалу, за допомогою якого можна покращити знання
«Ви зовсім не розумієте вживання вставних слів – вивчіть їх»	«Ви гарно використали граматичні форми, структура Вашого висловлювання стосовно прочитаного твору є дуже чіткою, та потрібно дещо попрацювати над вживанням вставних слів і висловлювань»	Зміст, мовлення, як позитивні сторони, так і сторони, над якими необхідно працювати	Визначення сильних і слабких сторін

Джерело: власна розробка автора

навчання; деталізованість та індивідуальний підхід (Филипська 2020: 15).

Загальним розчаруванням викладачів є те, що коментарі, які вони роблять щодо студентських робіт, часто залишаються непрочитаними або не призводять до змін. Це є ще однією проблемою, пов'язаною із моделями зворотного зв'язку, орієнтованими на те, що вони вимагають від студентів набагато більше, ніж традиційні підходи до оцінювання (Dawson et al., 2023).

Окрім цього, студенти іноді не вміють розпізнавати форми зворотного зв'язку, за винятком письмових коментарів до поданої роботи. Це може призвести до пасивної реакції студентів на зворотний зв'язок і сприйняття того, що роль педагога полягає в тому, щоби наголошувати студентам, що робити, аби отримати високі оцінки. Грамотність зі зворотним зв'язком вимагає, щоби студенти володіли академічною мовою, необхідною для розуміння, інтерпретації та мислення складними ідеями.

Необхідно зазначити, що здатність вміло використовувати фідбек є динамічною та може розвиватися з часом. На грамотність використання зворотного зв'язку може вплинути попередній досвід його використання (незалежно від того, чи він був позитивним чи негативним) або доступність та вплив типів зворотного зв'язку, з якими стикаються студенти. У концептуальній літературі були запропоновані підходи для сприяння розвитку грамотності зі зворотним зв'язком, такі як використання зворотного зв'язку одногрупників, зразки та адаптація навчального середовища (тобто навчальні інструкції, доступ до ресурсів і бесіди про зворотний зв'язок) (Little et al., 2024: 40).

З метою подолання цієї проблеми можна застосувати такі підходи, розроблені вченими Carless, Boud (Carless, Boud, 2018: 1322), під час занять з української літератури:

Мета-діалоги (додаткові діалоги). Мета-діалоги дають можливість полегшити студентам оцінку процесів фідбеку та зменшити розбіжності між сприйняттям зворотного зв'язку викладачем і студентом.

2. Розробка навчального плану. Робочі навчальні плани з української літератури для підвищення грамотності студентів щодо використання фідбеку реалізовуватимуться ефективніше, якщо вони будуть систематично впроваджуватися в програми всіх семестрів. Наприклад, студентів можна ознайомити з поняттям грамотності зі зворотним зв'язком у першому семестрі та очікувати, що вони розвиватимуть її поступово через поетапні дії. З огляду на те, що реакція студентів на зворотний зв'язок залежить від попереднього досвіду зворотного зв'язку, важливо, щоби на першому курсі було докладено достатньо зусиль для створення продуктивної роботи зі зворотним зв'язком у подальшому навчанні. Студенти повинні відчути цінність зворотного зв'язку, щоб оцінити його переваги. Завдяки багаторазовому досвіду самооцінювання, студенти вчаться генерувати внутрішній зворотний зв'язок і поступово набувають досвіду у виробленні більш складних академічних суджень. Корисними є навчальні дії, під час яких студенти разом обговорюють відгуки. Наприклад, на першому курсі з дисципліни «Вступ до літературознавства» за темою «Поетична лексика, її групи: поетизми, історизми, архаїзми, діалектизми, жаргонізми, вульгаризми, професіоналізми, авторські неологізми», студентам можна запропонувати завдання – виписати з художніх творів по 2–3 приклади різних груп поетичної лексики та здійснити перевірку виконаного завдання, запропонувавши студентам обговорити разом виконані завдання, таким чином залучивши студентів до зворотнього зв'язку. При цьому важливо пояснювати їм про такі поняття фідбеку: короткі та розгорнені оцінні характеристики (взаєморецензування), толерантність критики, повага до думки інших, сфокусованість на конкретному навчальному завданні, часові ліміти висловлювання, кокретність мислення, грамотність висловлювання тощо. На наш погляд, важливим є включення таких характеристик зворотнього зв'язку у навчальний план.

Більше того, викладачі також повинні бути обізнані з відповідними стратегіями та прийомами надання фідбеку. Некорисний відгук зумовлений низкою причин, зокрема надмірним навантаженням на занятті, відсутністю навчання як викладачів, так і студентів щодо використання фідбеку (Chon, Lin, 2024: 2). Цю роботу можна проводити у декількох напрямах, а саме: для майбутніх викладачів української літератури – запровадити факультативний курс, який стосується особливостей надання фідбеку; для освітян, які вже працюють за фахом, – розробити тренінгові програми з цієї тематики в межах підвищення кваліфікації (Гончарова, 2021: 45).

Висновки. На підставі вивчення проблеми засобів реалізації якісного фідбеку під час викладання української літератури у вищих навчальних закладах освіти України можна зробити висновки про те, що ефективність зворотного зв'язку визначається частотою, якістю та послідовністю в його організації. Основною проблемою в забезпеченні ефективного фідбеку на заняттях з української

літератури є обізнаність та грамотність викладачів і студентів у цьому питанні. Подальшого дослідження потребують питання вивчення вимог до професійної компетентності фахівців у контексті ефективного застосування фідбеку в майбутній професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bloud D, Dawson P. What feedback literate teachers do: an empirically-derived competency framework. *Assessment and evaluation in higher education*. 2021.Vol. 48 (2). P. 158–171. DOI: 10.1080/02602938.2021.1910928.
2. Carless D., Boud D. The development of student feedback literacy: enabling uptake of feedback. *Assessment and evaluation in higher education.* 2018. Vol. 43 (8). P. 1315–1325.
3. Chong S., Lin T. Feedback practices in journal peer-review: a systematic literature review. *Assessment & Evaluation in Higher Education*. 2024. Vol. 49 (1). P. 1–12.
4. Dawson P., Yan Zi, Lipnevich A., Taia J., Boud D., Mahoney P. Measuring what learners do in feedback: the feedback literacy behaviour scale. Assessment and evaluation in higher education. 2023. Vol. 48 (8). P. 1–15.
5. Little T., Dawson P., Boud D., Tai J. Can students' feedback literacy be improved? A scoping review of interventions.*Assessmentandevaluationinhigher Education.*2024.Vol.49(1).P.39–52.DOI:10.1080/02602938.2023.2177613.
6. Гончарова О. А., Маслова А. В. Фідбек у системі освіти: проблеми та перспективи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* Серія 5 : Педагогічні науки. 2021. Вип. 83. С. 42–46.
7. Лісова Н. О. Ефективна взаємодія викладача та студента як умова підвищення якості вищої освіти України. *Моделювання еколого-географічних систем* : матеріали звітної наукової конференції викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів кафедри геоекології та методики навчання екологічних дисциплін. 2021. С. 41–46.
8. Лісова Н. О., Сивий М. Я. Грамотний фідбек як обов'язкова складова взаємодії сучасного викладача та студента. *«Pedagogy and Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning»:* Proceedings of the International scientific and practical conference. 2021. Vol. 2. Riga, Latvia. P. 60–64.
9. Мірошник С. І. Психолого-педагогічні умови оптимального творчого самозростання учнів старших класів у процесі вивчення української літератури. *Народна освіта*. 2009. Вип. 1 (7). https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/7/statti/2miroshnuk/2miroshnuk.htm.
10. Сергієнко Н. В. Психологічні особливості діалогу «Студент-комп'ютер». *Вісник психології і соціальної педагогіки*. 2010. https://www.psyh.kiev.ua/Психологічні_особливості_діалогу_«студенткомп%27ютер».
11. Филипська В. І. Види зворотного зв'язку між викладачем та студентом у процесі вивчення іноземної мови. *Методика та специфіка викладання іноземних мов у закладах вищої освіти*. Харків: НАНГУ, 2020. С. 22–25.
12. Филипська В. І. Забезпечення ефективного коригувального зворотного зв'язку як одного із видів зворотного зв'язку між викладачем та студентом у процесі вивчення іноземної мови. *Іноземні мови*. 2020. Вип. 4. С. 11–16.
13. Филипська В. І. Засоби реалізації якісного фідбеку під час викладання іноземної мови у вищій школі. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2023. 1 (7). С. 445–455.
14. Яценко Т. О. Методи навчання української літератури в історії розвитку предметної дидактики. *Digital Library NAES of Ukraine.* 2020. https://lib.iitta.gov.ua/720012/1/Методи%20навчання%20української%20літератури%20в%20історії%20розвитку%20предметної%20дидактики.pdf.

REFERENCES

1. Bloud D, Dawson P. (2021). What feedback literate teachers do: an empirically-derived competency framework. Assessment and evaluation in higher education. 48 (2). 158–171. DOI: 10.1080/02602938.2021.1910928.
2. Carless D., Boud D. (2018). The development of student feedback literacy: enabling uptake of feedback. Assessment and evaluation in higher education. 43 (8). 1315–1325.
3. Chong S., Lin T. (2024). Feedback practices in journal peer-review: a systematic literature review, Assessment & Evaluation in Higher Education. 49 (1). 1–12.
4. Dawson P., Yan Zi, Lipnevich A., Taia J., Boud D., Mahoney P. (2023). Measuring what learners do in feedback: the feedback literacy behaviour scale. Assessment and evaluation in higher education. 48 (8). 1–15.
5. Little T., Dawson P., Boud D., Tai J. (2024). Can students' feedback literacy be improved? A scoping review of interventions. Assessment and evaluation in higher Education. 49 (1). 39–52. DOI: 10.1080/02602938.2023.2177613.
6. Honcharova O. A., Maslova A. V. (2021). Fidbek u systemi osvity: problemy ta perspektyvy [Feedback in the education system: problems and prospects]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5 : Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy : zb. nauk. prats – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 5 : Pedagogical sciences. 83. 42–46. [in Ukrainian].
7. Lisova N. O. (2021). Efektyvna vzaiemodiia vykladacha ta studenta yak umova pidvyshchennia yakosti vyshchoi osvity Ukrainy [Effective interaction between teacher and student as a condition for improving the quality of higher education in Ukraine]. Modeliuvannia ekoloho-heohrafichnykh system : materialy zvitnoi naukovoi konferentsii vykladachiv, aspirantiv, mahistrantiv, studentiv kafedry heoekolohii ta metodyky navchannia ekolohichnykh dystsyplin. – Modeling of ecological and geographical systems : materials of the reported scientific conference of teachers, graduate students, master's students, students of the department of geoecology and methods of teaching environmental disciplines. 41–46. [in Ukrainian].
8. Lisova N. O., Syvyi M. Ya. (2021). Hramotnyi fidbek yak oboviazkova skladova vzaiemodii suchasnoho vykladacha ta studenta [Competent feedback as a mandatory component of interaction between a modern teacher and a student]. Pro-

ceedings of the International scientific and practical conference «Pedagogy and Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning». 2. Riga, Latvia. 60–64. [in Ukrainian].

9. Miroshnyk S. I. (2009). Psykholoho-pedahohichni umovy optymalnoho tvorchoho samozrostannia uchniv starshykh klasiv u protsesi vyvchennia ukrainskoi literatury [Psychology-pedagogical factors of optimal creative self-developing of the adult students in the Ukrainian literature learning process]. Narodna osvita – Public education. 1 (7). https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/7/statti/2miroshnuk/2miroshnuk.htm. [in Ukrainian].

10. Serhiienko N. V. (2010). Psykholohichni osoblyvosti dialohu «Student-kompiuter». [Psychological features of the dialogue «Student-computer»]. Visnyk psykholohii i sotsialnoi pedahohiky – Bulletin of psychology and social pedagogy. https://www.psyh.kiev.ua/Психологічні_особливості_діалогу_«студенткомп%27ютер». [in Ukrainian].

11. Fylypska, V. I. (2020). Vydy zvorotnoho zv'iazku mizh vykladachem ta studentom u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Types of feedback between the teacher and the student in the process of learning a foreign language]. «Metodyka ta spetsyfika vykladannia inozemnykh mov uzakladakh vyshchoi osvity» – «Methodology and Specifics of Teaching Foreign Languages in Institutions of Higher Education». 22–25. Kh : NANHU. [in Ukrainian].

12. Fylypska, V. I. (2020). Zabezpechennia efektyvnoho koryhuvalnoho zvorotnoho zv'iazku yak odnoho iz vydiv zvorotnoho zv'iazku mizh vykladachem ta studentom u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Providing effective corrective feedback as one of the types of feedback between the teacher and the student in the process of learning a foreign language] Inozemni movy – Foreign languages. 4. 11–16. Kyiv : KNLU. [in Ukrainian].

13. Fylypska V. I. (2023). Zasoby realizatsii yakisnoho fidbeku pid chas vykladannia inozemnoi movy u vyshchii shkoli [Means of implementing high-quality feedback during foreign language teaching in higher education]. Aktualni pytannia u suchasnii nautsi – Current issues in modern science. 1 (7). 445–455. [in Ukrainian].

14. Yatsenko T. O. (2020). Metody navchannia ukrainskoi literatury v istorii rozvytku predmetnoi dydaktyky [Methods of teaching Ukrainian literature in the history of the development of subject didactics]. Digital Library NAES of Ukraine. https://lib.iitta.gov.ua/720012/1/Методи%20навчання%20української%20літератури%20в%20історії%20розвитку%20предметної%20дидактики.pdf. [in Ukrainian].

УДК 070:82.0](477.85)«1904/1907»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-35

Олександр ПОПОВИЧ,
orcid.org/0000-0001-5526-081X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) o.popovych@chnu.edu.ua

Юлія ПОПОВИЧ,
orcid.org/0000-0002-4390-0856
кандидат наук із соціальних комунікацій,
асистент кафедри журналістики
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) y.popovych@chnu.edu.ua

ДУХОВНА ЄДНІСТЬ УКРАЇНЦІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ МАТЕРІАЛІВ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ПРОМІНЬ» (1904–1907 РР.)

У статті зроблено дискурс літературознавчих матеріалів на шпальтах буковинсько-галицького учительського журналу «Промінь» (1904–1907), в яких висвітлено сторінки життя, творчості, громадської діяльності, пошанування пам'яті визначних українських особистостей XIX – початку XX ст. – Т. Шевченка, М. Старицького, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, М. Драгоманова, Г. Хоткевича. Якщо про журнал у науково-довідковій літературі з погляду журналістики наявна певна інформація (публікації В. Ігнатієнка; Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського; М. Романюка та М. Галушко), то про змістове наповнення часопису з погляду літературознавства грунтовні дослідження відсутні.

З'ясовано, що до висвітлення порушеної проблеми найближче підійшов М. Юрійчук у статті «Двотижневик «Промінь» (1904–1907 рр.) і літературний процес». Літературознавець звернув увагу на репрезентацію у виданні художніх текстів українських авторів, переклади творів зарубіжних письменників. Щодо літературознавчих матеріалів дослідник констатував наявність у «Промені» статей про Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, М. Драгоманова, Б. Грінченка.

Поставлено за мету здійснити аналіз літературно-критичних публікацій на сторінках журналу про Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, М. Драгоманова, Б. Грінченка, Г. Хоткевича та визначити їхню роль в утвердженні духовної єдності українців та цілісності літературного процесу на розмежованих кордонами українських землях останніх десятиліть XIX – початку XX ст.

У результаті дослідження встановлено, що автор статті «Михайло Старицький» – Василь Сімович.

З'ясовано, що опубліковані статті у «Промені» про визначних діячів української літератури з Наддніпрянщини мали значний пізнавальний і виховний характер, утверджували духовну єдність буковинців та галичан з наддніпрянцями.

Виокремлено, що слово Т. Шевченка мало особливий вплив на Ю. Федьковича та С. Воробкевича; драматургічна та театральна діяльність М. Старицького дала поштовх для розвитку театрального мистецтва в Буковині; Б. Грінченко безпосередньо вплинув на національні почуття буковинців через серію опублікованих матеріалів на сторінках чернівецької «Буковини» в 1892–1893 рр.; Г. Хоткевич став засновником українського Гуцульського театру, а як музикант-бандурист виражав патріотичні та мистецькі почуття української публіки в Галичині та Буковині.

Отож, публікації літературознавчих матеріалів про українських письменників з-над Дніпра духовно єднали українців та готували основу майбутнього об'єднання в єдиній соборній Україні.

Ключові слова: *«Промінь», галичани, буковинці, єдність, літературознавство, літературний процес.*

Oleksandr POPOVYCH,
orcid.org/0000-0001-5526-081X
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) o.popovych@chnu.edu.ua

Yuliya POPOVYCH,
orcid.org/0000-0002-4390-0856
Candidate of Sciences in Social Communications, Assistant Professor,
Assistant Professor at the Department of Journalism
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) y.popovych@chnu.edu.ua

SPIRITUAL UNITY OF UKRAINIANS THROUGH THE PRISM OF LITERARY MATERIALS ON THE PAGES OF THE MAGAZINE "PROMIN" (1904-1907)

The article discusses literary materials in the columns of the Bukovina-Halych teachers' magazine "Promin" (1904–1907), which highlights the pages of life, creativity, public activity, and honoring the memory of prominent Ukrainian personalities of the 19th and early 20th centuries – T. Shevchenko, M. Starytskyi, I. Nechui-Levytskyi, B. Hrinchenko, M. Drahomanov, and H. Khotkevych. While there is some information about the magazine in the scientific and reference literature from the point of view of journalism (publications by V. Ignatienko; D. Kvitkovskyi, T. Bryndzan, A. Zhukovskyi; M. Romaniuk, and M. Halushko), there are no thorough studies of the content of the magazine from the point of view of literary studies.

It was found that M. Yuriychuk came closest to covering the problem raised in his article "The Biweekly "Promin" (1904–1907) and the Literary Process". The literary critic drew attention to the representation in the publication of literary texts by Ukrainian authors, translations of works by foreign writers. Regarding literary materials, the researcher noted the presence in "Promin" of articles about T. Shevchenko, I. Nechui-Levytskyi, M. Starytskyi, M. Drahomanov, B. Hrinchenko.

The aim was to analyze literary-critical publications on the pages of the journal about T. Shevchenko, I. Nechui-Levytskyi, M. Starytskyi, M. Drahomanov, B. Hrinchenko, H. Khotkevych and to determine their role in establishing the spiritual unity of Ukrainians and the integrity of the literary process in the border-delimited Ukrainian lands of the last decades of the 19th and early 20th centuries.

As a result of the study, it was established that the author of the article "Mykhailo Starytskyi" is Vasyl Simovych.

It was found that the articles published in "Promin" about prominent figures of Ukrainian literature from the Dnipro region had a significant cognitive and educational character, affirming the spiritual unity of Bukovyna and Galicians with the Dnipro region.

It is emphasized that the words of T. Shevchenko had a special influence on Y. Fedkovych and S. Vorobkevych; the dramaturgical and theatrical activities of M. Starytskyi gave impetus to the development of theatrical art in Bukovyna; B. Hrinchenko directly influenced the national feelings of Bukovynians through a series of published materials on the pages of the Chernivtsi "Bukovyna" in 1892–1893; H. Khotkevych became the founder of the Ukrainian Hutsul Theater, and as a bandur musician he expressed the patriotic and artistic feelings of the Ukrainian public in Galicia and Bukovyna.

Thus, the publications of literary materials about Ukrainian writers from beyond the Dnipro spiritually united Ukrainians and prepared the basis for future unification in a united Ukraine.

Key words: *"Promin", Galicians, Bukovynians, unity, literary studies, literary process.*

Постановка проблеми. Споконвічно українці, розділені кордонами російської та Австро-Угорської імперій, мріяли жити в єдиній соборній Українській державі. Шлях до втілення мрії в реальність був складним і тривалим. В останні два десятиліття XIX – на початку XX століття у досягненні омріяної мети вагому роль відіграли українські періодичні видання Буковини та Галичини. Водночас із розподілом за партійною приналежністю у цей час розпочинають життя перші фахові буковинські видання для вчителів – журнал «Промінь» (1904–1907) та газета «Каменярі» (1909–1914, 1921–1922). «Промінь» – суспільно-науковий та літературно-художній двотижневик українського вчительства Буковини і Галичини, що почав виходити 1 січня 1904 р. у містечку Вашківці (нині Вижницького району Чернівецької області). До редакційного комітету входили відомі педагоги і письменники – І. Бажанський, І. Карбулицький, К. Малицька, І. Синюк, С. Канюк, Є. Ярошинська, І. Герасимович, а також у журналі співпрацювали О. Маковей, Н. Кобринська, Д. Макогон та ін.

Журнал «Промінь» ставив за мету допомагати українському вчительству, об'єднати його духовно без огляду на кордони. У першому числі журналу зазначалося: «… Народні учителі є головно тими робітниками, на котрих само вже званє вкладає обовязок кувати для поступу широку дорогу […] свому народови, красшу, сьвітлійшу будучність» (Промінь. 1904. Ч. 1: 1). З цією метою видання вміщувало на своїх сторінках статті на освітньо-педагогічні теми, відстоювало прагнення українців навчатися в школі рідною мовою, захищало соціальні права вчителів. Вагому частину публікацій «Променя» становили художні твори, літературно-критичні матеріали про українських

письменників західної частини України, Наддніпрянщини та закордоння.

Редакція журналу постійно скеровувала читацьку авдиторію на Велику Україну, розглядаючи літературний процес як єдиний і нероздільний. Тому читачі мали можливість знайомитися із життям, громадською та творчою діяльністю українських письменників і культурних діячів: Т. Шевченка, М. Старицького, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, М. Драгоманова, Г. Хоткевича, М. Лисенка, В. Антоновича та ін. Ми за об'єкт дослідження обрали опубліковані у «Промені» історико-літературні та літературно-критичні матеріали, в яких іде мова про згадані імена українських письменників та про їхню роль у єднанні літературного процесу, впливу на національну свідомість буковинців та галичан, творчість письменників-буковинців.

Аналіз досліджень. Коротку інформацію про учительський журнал «Промінь» (роки та місце виходу у світ, склад редакційного комітету) знаходимо насамперед в бібліографічному виданні В. Ігнатієнка (Ігнатієнко, 1930: 131). Дещо ширше про вихід журналу повідомляли автори монографії «Буковина. Її минуле і сучасне» (Квітковський, Бриндзан, Жуковський, 1956: 632). Вони лише побіжно згадали, що у «Промені» з'являлися статті на учительські теми, літературні твори, а також відзначили «досить вдалі статті: «Темні сторони із народнього шкільництва в Галичині (чч. 11–19)», літературні характеристики Ів. Нечуя-Левицького, М. Старицького, Мих. Павлика» (Квітковський, Бриндзан, Жуковський, 1956: 632). Сучасні пресознавці М. Романюк та М. Галушко в історико-бібліографічному дослідженні «Українські часописи Північної Буковини (1870–1940 рр.)» (Романюк, Галушко, 1999: 69–71) належно охарактеризували «Промінь» з погляду журналістики, а щодо літературного життя, то лише згадали, що на його шпальтах під рубрикою «Наш альбом» друкувалися поезії І. Франка, Я. Весоловського, І. Діброви, М. Дашкевича, Д. Макогона, С. Яричевського. А під рубрикою «Малий фейлетон» редакція розміщувала сатиричні нариси, фейлетони О. Маковея, Л. Ткачука, І. Діброви, Н. Кобринської. На нашу думку, найближче підійшов до висвітлення порушеної проблеми літературознавець Микола Юрійчук у статті «Двотижневик «Промінь» (1904–1907 рр.) і літературний процес» (Юрійчук, 2000: 116–128). Автор основну увагу сфокусував на репрезентації у двотижневику поезії, прози українських авторів та перекладів українською мовою творів зарубіжних письменників. Щодо літературно-критичних матеріалів М. Юрійчук констатує: «Промінь» досить широко знайомив читачів з життям і діяльністю східноукраїнських громадсько-культурних діячів, письменників, підкреслюючи їх значення для розвитку культури на західноукраїнських землях. Тут є статті про Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, М. Драгоманова, Б. Грінченка та ін.» (Юрійчук, 2000: 126). Проте, автор не розкриває змісту публікацій про згадані імена наддніпрянських майстрів пера та їхньої ролі у суспільно-культурному житті Буковини.

Мета статті – здійснити аналіз літературно-критичних публікацій на сторінках учительського журналу «Промінь» за 1904–1907 рр. про Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, М. Драгоманова, Б. Грінченка, Г. Хоткевича та визначити їхню роль в утвердженні духовної єдності українців та цілісності літературного процесу на розмежованих кордонами українських землях кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX – на початку XX століття, мабуть, не було жодного українського періодичного видання, яке б не зверталося до публікацій на своїх шпальтах матеріалів, присвячених генійові української нації – Т. Г. Шевченкові. Не випадково «Тарас Шевченко, цей безсмертний володар українських душ, зайняв друге місце після Бога в серцях і душах буковинських українців» (Квітковський, Бриндзан, Жуковський, 1956: 485). Буковинський «Промінь» не був винятком, надаючи місце літературно-критичним матеріалам, що стосувалися українських письменників і насамперед нашого Кобзаря. Важливу роль у зміцненні культурно-літературних зв'язків Буковини з Наддніпрянщиною відводимо О. Маковеєві – авторові розвідки «В роковини смерти Т. Шевченка» (Маковей, 1907. Ч. 4: 50–53). Ширшу інформацію про цю працю викладено у нашій статті «Осип Маковей – дослідник та популяризатор життя і творчості Т.Г. Шевченка» (Попович, 2013: 71–77). Принагідно нагадаємо, що у статті О. Маковей на основі усних та знайдених документальних свідчень відтворив історію першого вшанування пам'яті Т. Шевченка у Чернівцях 1864 року студентською молоддю. О. Маковей наводить цитату з віднайденого листа чернівецького богослова Касияна Стратулата від 5 березня 1864 р. до С. Воробкевича (на той час священника у румунському селищі Руська Молдовиця): «В суботу минулого тижня, тобто 29 лютого руського, празнували торжественно річницю смерті Тараса Шевченка, славного руського стихотворця, котрий був нашого віросповідання, в церкві Параскеви, де русини – як православні, так і уніяти із YII і

YIII [класів] гімназій із семінаристами русинами були присутніми; була перший раз служба, а по службі правився парастас за небіжчика від отця Мартиновича, катехита при реальній школі, було дуже красно» (Маковей, 1907. Ч. 4: 50).

У другій частині статті О. Маковей звернувся до питання «Буковинські поети і Т. Шевченко». Автор спробував розкрити вплив слова Кобзаря на творчий дух перших буковинських письменників – Ю. Федьковича та С. Воробкевича.

Публікація статті О. Маковея мала важливе історико-літературне значення у час національного піднесення в Буковині і Галичині. Вона по-праву зайняла своє належне місце в історії українського шевченкознавства.

У десятому числі «Променя» (1904. 15 травня) редакція журналу помістила обширну редакційну статтю «Михайло Старицький», присвячену пам'яті «батька українського театру», який відійшов у засвіти 14 квітня того ж року. Це був час, коли українство на межі XIX і XX ст. зазнало вагомих втрат – помер О. Кониський (1900), не стало П. Грабовського (1902), із світом розпрощався К. Устиянович (1903). Публікація статті – це вираз вдячності великому трудівникові за його працю для України. Хоч стаття вважається редакційною і не містить підпису автора, припускаємо, що її автором є випускник філософського факультету Чернівецького університету, у майбутньому відомий вчений-філолог – Василь Сімович. Це доводить стиль викладу матеріалу, який засвідчує дуже добрі знання автором життя і творчості М. Старицького. На користь авторства В. Сімовича свідчить його стаття «Тридцять років від відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві (1903–1933)». В. Сімович та чернівецький історик М. Кордуба наприкінці літа 1903 року побували, як посланці від Буковини, на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві. У згаданій статті В. Сімович наголошує на декламаторських здібностях М. Старицького, «якого досі в нас ніхто не перевершив» (Сімович, 2005. Т. 2: 463). Актор і драматург на святі з нагоди відкриття пам'ятника зачинателеві нового українського письменства декламував із його «Енеїди» уривки та свій вірш «Гей ти, ниво». Ця ж думка наведена і в редакційній статті «Променя», а саме: «Він [М. Старицький – П.О.] був знаменитим декламатором… Головно, чудово декламував він свої вірші. Пригадую собі, як на полтавському святі після його декламації : «Гей, ти, ниво» на очах всіх присутніх заблисли слези… та не безсиля, а слези бадьорости, надії… і всі тряслися від зворушеня і ніхто не відважився перший вимовити слова…» (Промінь, 1904. Ч. 10: 67).

Стаття «Михайло Старицький» в цілому знайомила читачів, а переважно це були вчителі, з біографічними фактами та важливими напрямками творчості визначного майстра пера і сцени. Таким чином, автор хотів переконати читацьку авдиторію Буковини та Галичини у важливості внеску М. Старицького в українську літературу і театральне життя. Із статті стає зрозумілим, що він разом із своїми побратимами М. Кропивницьким та М. Садовським у 70-х роках XIX ст. створили в Києві професійну театральну трупу, з якою об'їздили чимало міст царської росії і принесли славу українському театрові. А М. Кропивницький у 1875 році брав участь у роботі театру «Руської бесіди» у Львові. Є свідчення, що тоді ж трупа успішно виступала з гастролями на Буковині, де українське театральне життя лише зароджувалося.

Щодо творчості М. Старицького, то В. Сімович характеризує її у таких вимірах, як поезія, переклади, проза та драматична діяльність. У поезії М. Старицький виступав більше як поет-лірик, поет-громадянин, який наважився дебютувати з віршами в 70-х роках, «коли російське правительство засилало на каторгу або й на смерть кождого, хто відважився яким хоч би найневиннішим словом дати вираз свому почуттю» (Промінь, 1904. Ч. 10: 65). Тому й не дивно, що поезія М. Старицького у той час «дихала великим песимізмом», ніде «не видко просьвітку, нема чим дихати, душно і темно всюди» (Промінь, 1904. Ч. 10: 65), хоча й відчувається «бажання свободи, любови, правди для цілого людства». При цьому автор публікації пропонує звернути увагу ще й на мистецьку форму віршів, то й «відразу зрозуміємо вагу його, як поета».

В. Сімович вдало характеризує пошевченківську епоху в українській поезії, власне, з тієї позиції, яку відстоював І. Франко у статті «Михайло П. Старицький» (1902). Зокрема, коли «могутній чар Тарасової музи» не позволяв «нашим поетам 60-х років вдарити в струни на свій лад – вони сміло, хоч, може, й несьвідомо пересьпівували Шевченкові пісні, наслідуючи його поетичну форму і поетичні фрази» (Промінь, 1904. Ч. 10: 65). Відомо, що навіть П. Куліш не зумів «вирватися» з-під впливу Т. Шевченка. У статті читаємо: «Старицький перший вирвався відразу з того зачарованого колеса […] – він справді чи не одинокий оригінальний поет 60-х років на Україні» (Промінь, 1904. Ч. 10: 65–66). І. Франко у згаданій праці відзначав, що в оригінальних поезіях М. Старицького, надрукованих 1868 р. у львівській «Правді», «бачимо перші признаки виходу української пое-

зії з доби епігонства, з наслідування Шевченкової манери» (Франко, 1982. Т. 33: 238).

У статті зазначено, що, «на жаль, тодішня суспільність, яка перебувала під враженням Шевченкової поезії, не дуже звертала увагу на повні сили і бадьорости вірші Старицького» (Промінь, 1904. Ч. 10: 66), тому то й не знала його як поета. На західноукраїнських землях були й інші причини: 1) думка професора О. Огоновського про те, що поет «кує слова і що о добі його лише драми»; 2) два зшитки київського видання віршів поета 1882/83 років стали бібліографічною рідкістю. Автор висновковує, що «руська суспільність донедавна не розуміла» головних мотивів патріотичних поезій М. Старицького, в яких звучав заклик до праці заради будучності; присутнє звернення до молоді із закликом любити «свою окрадену родину», за яку варто й «душу положити»; пробивалася лірична сповідь із любові до того люду, «що вже забув і поважать себе, потративши свої колишні сили»; чутно «наклики», щоб не падати духом, бо «хоч арканом затягнено шиї, хоч рветься вже терпець – але є ще надія» (Промінь, 1904. Ч. 10: 66).

Після аналізу поезії В. Сімович надто лаконічно висловився про віршовані переклади М. Старицького з інших мов, які в нього «визначаються вірністю і незвичайно гарною мовою», кращими з них визнає сербські народні пісні і думи. Переклад «Гамлета» Шекспіра «читався залюбки» доти, доки не з'явився переклад цього твору П. Куліша. Високої думки автор про віршовані переклади М. Старицького з Г. Гейне, А. Міцкевича, М. Сирокомлі – «всі вони визначаються гарною формою» (Промінь, 1904. Ч. 10: 66), а з прозових – казки Г. К. Андерсена.

З оригінальних прозових творів згадуються лише дві історичні повісті – «Облога Буші» і «Перед бурею», без будь-яких оціночних суджень. Зате автор справедливо визнає, на нашу думку, найбільші заслуги М. Старицького в його драматургічній діяльності. На розвиток українського театру він пожертвував ціле своє майно, що спродав на Полтавщині. Цікаві факти подано у статті про труднощі, в яких довелося письменникові розвивати українське театральне життя. Він водночас був режисером і автором творів для сцени, яких не вистачало. За це на нього часто падали докори, а навіть й закиди «крадежи сюжетів». З цієї причини був мировий суд між М. Старицьким і Б. Грінченком, а також відомий процес із київським журналістом І. Александровським. І в першому і в другому випадках драматург вийшов переможцем.

Суспільно-політичні обставини в царській росії, заборона виставляти на сцені українські твори «немов приневолювали Старицького творити все нові твори та перероблювати давні задля сцени» (Промінь, 1904. Ч. 10: 66), адже театр був єдиним публічним місцем, звідки могло ще хоч якось лунати рідне слово. Та М. Старицький разом із своєю трупою поборов усі перепони: «Він поставив український театр в росії на таку вижину, довів його до такого розвою – що ми тут у Австрії, і то здається ще довго, можемо мріти тільки про такий стан нашого театру» (Промінь, 1904. Ч. 10: 66).

Український театр під орудою М. Старицького відіграв важливу роль постановкою соціально-побутових п'єс у привернення глядачів до театру, але національно-політична свідомість українців зростала і необхідно було змінювати репертуар. М. Старицький добре це розумів і в останній період творчості кинув писати побутові драми та звернувся до «класично-історичної» тематики. Останні його твори «Богдан Хмельницький», «Оборона Буші», «Остання ніч», «Маруся Богуславка» несли в собі риси чогось нового, чогось свіжого, що викликало велику симпатію читацької авдиторії, у тому числі і буковинсько-галицької.

Насамкінець автор статті висловив побажання якнайскоріше видати ліричні твори М. Старицького, адже в них «стільки енергії, стільки огню, стільки запалу, стільки любови до життя!» (Промінь, 1904. Ч. 10: 67).

Редакція «Променя» високо оцінила діяльність іншого українського класика другої половини XIX – початку XX ст. – Івана Нечуя-Левицького, якого І. Франко охрестив «великим артистом зору, колосальним, всеобіймаючим оком України» (Франко, 1982. Т. 35: 370–376). Педагогічний часопис вмістив дві статті, що присвячені письменникові – студія В. Сімовича «Іван Нечуй-Левицький. (З приводу 35-літнього ювілею його письменської діяльності)» та стаття-спогад Н. Кобринської «У Нечуя». Про ці матеріали ми вели детальну мову на міжнародній науковій конференції «Innovations in philologi : whims or the need of the hour. December 6–7, 2023» (Попович О., Попович Ю., 2023: 75–79).

Визначний український письменник і філолог – Борис Грінченко – входив в український культурний простір тоді, коли після горезвісного царськогоу указу 1876 року українське слово залишалося закутим у кайдани. Як відзначав В. Сімович, «темна атмосфера російського царства … навівала сумом та душила гробом. Вона й дала […] нам Старицького і Грінченка» (Сімович, 2005.

Т. 2: 229). Долі обох літераторів у чомусь схожі, а в чомусь різняться. Обидва відчували російський гніт. Але коли у Старицького «та неволя описана кров'ю серця […] інтелігента», то Грінченко, який «пройшов важку школу українського діяча, […] відчув на власній шкурі той гніт», він дивився «на ту неволю очима дитини гнобленого народа, дитини України (Сімович, 2005. Т. 2: 229).

Буковинці відчули громадянську позицію, силу слова Б. Грінченка, коли в 1892–1893 роках чернівецька «Буковина» видрукувала 18 його статей під єдиною назвою «Листи з України Наддніпрянської». З того часу твори письменника, інформаційні замітки про вихід у світ його нових книг почали з'являтися на шпальтах буковинських видань. За різнобічною діяльністю письменника і талановитого педагога стежив і вашківський учительський «Промінь». 15 січня 1907 р. (Ч. 2) часопис видрукував статтю без вказівки на автора – «Борис Дмитрович Грінченко. (З приводу ювилею 25-літної діяльности)». Стаття має загальний оглядовий характер. На самому початку подана характеристика епохи 70–90-х років XIX ст., коли 25-мільйонному українському народові не дозволено було промовляти своїм рідним словом. Саме на ці роки припадає найінтенсивніша діяльність Б. Грінченка. Доречним у статті є нагадування про його десятирічну вчительську працю. Практичний досвід народного вчителя підказав, що народну мову в українському шкільництві необхідно боронити і утверджувати. У цей час з-під пера педагога вийшли праці, які мали важливе публіцистичне значення, педагогічну та дидактичну вартість: «Яка тепер народна школа в Україні», «Якої нам школи треба», «На безпросвітнім путі…». Він створив кілька підручників для школи, серед яких «Граматика» – «найбільш методична і взагалі найбільша із усіх […] вийшовших граматик на російській Україні» (Промінь, 1907. Ч. 2: 29).

Крім педагогічних заслуг, у статті звернуто увагу на заслуги Б. Грінченка на полі народної словесності і мови, зокрема ведеться мова про видання чотирьох томів етнографічних матеріалів, бібліографічного покажчика «Литература украінскаго фольклора» та згадано публікації низки статей про українських письменників і українську літературу в «Київській старовині», «Літературно-науковому віснику» та в інших виданнях. Звичайно ж, найбільшою заслугою, як зазначено в статті, є «Український словар», що упорядкував Б. Грінченко, на той час він готувався до друку в чотирьох томах. «Ця така капітальна праця, що вона одна могла б забезпечити за Грінченком невмируще ім'я в історії української культури» (Промінь, 1907. Ч. 2: 29), – справедливо зазначено у публікації.

Щодо художньої творчості, то у статті надто коротко окреслено її характерні риси. Про поезію мовиться переважно як таку, що пронизана громадянськими мотивами, хоч між ними подибуємо і «гарні ліричні, і добірні описи природи, і влучні переводи чужих авторів» (Промінь, 1907. Ч. 2: 29).

Серед прозового доробку кращими визнаються повісті й оповідання, в яких змальовано різні верстви української суспільності – «Сонячний промінь», «На розпутті», «Без хліба», «Палії», «Під тихими вербами», «Серед темної ночі».

Із восьми написаних драматичних творів, які збагатили репертуар українського театру, названо лише три – «Нахмарило», «На громадській роботі», «Ясні зорі».

Невідомий автор влучно помітив, що крізь твори Б. Грінченка пробивається «національна свідомість, глибокий і правдивий патріотизм, у котрім не слідно найменшого шовінізму, ніякої нетерпимості до другої нації» (Промінь, 1907. Ч. 2: 29). Письменник переконаний, що лиш тоді «може нарід як слід розвиватися, коли той розвиток відбуватися ме на своєріднім грунті…» (Промінь, 1907. Ч. 2: 29). Як народний вчитель, він зрозумів і практично переконався, «що лиш через школу і просвіту може наступити піддвигненє нашого народу, але – через школу рідну, українську» (Промінь, 1907. Ч. 2: 29).

Відзначаючи роль Б. Грінченка у культурно-духовному житті українців на всіх землях, у статті відведено йому почесне місце в історії громадського життя поруч з І. Франком, М. Грушевським та М. Драгомановим. Зі статті читачі «Променя» мали можливість дізнатися про утворення при київській «Просвіті» фонду імені Б.Д. Грінченка з метою видавати книги для народу, а також у журналістській публікації подана інформація про святковий вечір з нагоди відзначення ювілею літературної діяльності, який мав відбутися у січні 1907 року. З приводу святкувань 25-х роковин літературної діяльності письменника чернівецька «Буковина» повідомляла у рубриці «Із штуки і літератури». Зокрема, у короткій інформаційній замітці йдеться про те, що 2 січня у київській «Просвіті» відбувся музично-вокальний і літературний вечір, на якому виконувалися пісні на слова ювіляра та декламувалися його вірші. З рефератом про письменницьку та культурно-просвітню діяльність Б. Грінченка виступив Д. Дорошенко (Буковина, 1907. Ч. 2, 3: 5).

На завершення короткого огляду творчої діяльності Б. Грінченка редакційний комітет видання побажав ювілярові «кріпкого здоров'я трудитися для добра свого народу, і на славу рідного, поневоленого краю – Руси України» (Промінь, 1907. Ч. 2: 30). Після опублікування статті «Борис Дмитрович Грінченко» ім'я письменника-патріота не сходило зі шпальт українських видань Буковини. Про вплив авторитетного письменника, редактора і видавця на літературний процес Західної України знаходимо чимало цікавих фактів у його листуванні з О. Маковеєм.

Визначний український письменник, громадсько-політичний і театральний діяч, музикант-бандурист Гнат Хоткевич, втікаючи від переслідувань царської влади, в 1906 році переїхав до Галичини, спочатку оселився у Львові, а згодом у Криворівні. В Галичині митець розгорнув свою активну різнобічну творчу діяльність як засновник Гуцульського театру, для якого написав п'єси «Довбуш», «Гуцульський рік» та ін. Друге захоплення Г. Хоткевича – музика. Він володів прекрасним баритоном та професійно грав на бандурі. Як бандурист-соліст об'їздив міста і села Галичини та Буковини. Так 1 вересня 1906 р. відбувся його концерт у буковинському містечку Вашківці над Черемошем. Про цю визначну в мистецькому житті Буковини подію розповіла у «Промені» (Ч. 19, с. 154–155) письменниця, член редакційного комітету журналу Наталія Кобринська у невеличкій статті «Український бандурист». Авторка відзначає небуденний талант Г. Хоткевича, якого «природа відвінувала незвичайною широтою голосу, великим багатством субтельних нюансів» (Кобринська, 1906. Ч. 19: 154), то передусім «чоловік великої любови до нашої, питомої, народної штуки і дуже тонкого артистичного смаку» (Кобринська, 1906. Ч. 19: 154). Г. Хоткевич у мистецтві в цілому був як теоретиком, так і практиком, що довела його гра на бандурі. Він умів видобувати з неї такі м'які, лагідні, милозвучні тони, що свідчить про його «високу артистичну вдачу». Н. Кобринська, тонко сприймаючи мистецтво гостя з-над Дніпра, розмірковує, що митець буде сильнішим, потужнішим тоді, коли «стоятиме в душевній злуці з своїм окруженєм», бо тоді всі його «зворушеня уділятися будуть і єго окруженю» (Кобринська, 1906. Ч. 19: 155). Авторка допису не рекомендує йти на виступ Г. Хоткевича тим, для кого поезія, як і музика, «минувшість і будучність нашого народа – пуста пространь», бо того не зворушить уже «артистичний смак українського бандуриста».

У заключній тезі статті Н. Кобринська з певністю заявляє, що виступи Г. Хоткевича є вираженням патріотичних, а також мистецьких почуттів української публіки і в Галичині і в Буковині.

У 12 і 13 числі «Променя» в 1905 р. Михайло Лозинський – публіцист, політик і правник, представив читачам Михайла Драгоманова. В однойменній статті автор поставив за мету донести читачам витоки суспільно-політичного світогляду цього відомого історика і публіциста, який мав свої погляди на розвиток України, але в умовах царизму бачив, що не зможе прислужитися рідній землі і з тієї причини на початку 70-х років XIX ст. виїхав до Європи. У Женеві в 1878 р. видав першу книжку «Громади», в якій виклав свої погляди з національного питання. За своїми переконаннями М. Драгоманов, як наголошує М. Лозинський, був соціалістом-федералістом, «ідеалом суспільної організації уважав свобідну федерацію одиниць в групи, груп у більші групи…» (Промінь, 1905. Ч. 12 і 13: 142). Незважаючи ні на що, М. Драгоманов боровся тільки за одно – «аби українському народови признано право рішати самому про себе, бути свобідним членом свобідної сім'ї народів» (Промінь, 1905. Ч. 12 і 13: 142).

М. Драгоманов знайшов у 70-х роках своїх прихильників серед галицької молоді в особі М. Павлика, І. Франка і С. Подолинського. Таким чином, через молодих однодумців він трансформував свої ідеї на українські землі. У цілому роль М. Драгоманова у суспільному і культурному житті українців Західної України незаперечна. Відомий факт про його відвідини буковинця Ю. Федьковича в Сторонці-Путилові в 1875 році і, як наслідок, наступного 1876 року М. Драгоманов видав у Києві збірку оповідань письменника. За словами М. Лозинського, заслуга історика, публіциста, редактора і видавця полягає в тому, що «він прорубав їм [галичанам і буковинцям] вікно в Європу» (Промінь, 1905. Ч. 12 і 13: 142).

Стаття написана в десятиліття від дня смерті визначного політичного і культурного діяча. Як вважає автор, найліпшим пошануванням його пам'яті буде заклик читати твори Драгоманова, щоб знати і розуміти їх.

Висновки. Публікації у буковинсько-галицькому вчительському журналі «Промінь» про визначних українських діячів літератури мали значний пізнавальний і виховний характер. Вони відіграли вагому роль в утвердженні духовної єдності мешканців західноукраїнських земель із наддніпрянцями. Творчі особистості, про яких йшла мова у публікаціях, особливо шевченків-

ські матеріали мали свого часу безпосередній вплив на літературний процес Буковини, безпосередньо на творчість письменників-буковинців, особливо на Ю. Федьковича та С. Воробкевича. У цілому публікації такого штибу не тільки єднали духовно українців, але й готували грунт для майбутнього їхнього об'єднання в єдиній соборній Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борис Дмитрович Грінченко. (З приводу ювилею єго 25-літної діяльности). *Промінь.* 1907. Ч. 2. С. 29–30.
2. (В.). Іван Нечуй-Левицький.(З приводу 35-літнього ювилею його письменської діяльности). *Промінь*. 1904. Ч. 24. С. 173–175.
3. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси. 1816-1916. *Труди Інституту книгознавства*. Харків – Київ : Державне видавництво України, 1930. 288 с.
4. Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина. Її минуле і сучасне : монографія. Париж – Філядельфія – Дітройт : Зелена Буковина, 1956. 968 с.
5. Кобринська Наталія з Озаркевичів. Український бандурист. *Промінь* 1906. Ч. 19. С. 154–155.
6. Комітет видавничий. Від видавництва. *Промінь*. 1904. Ч. 1. С. 1–2.
7. Лозинський М. Михайло Драгоманов. *Промінь*. 1905. Ч. 12 і 13. С. 141–143.
8. Маковей О. В роковини смерти Т. Шевченка. *Промінь*. 1907. Ч. 4. С. 50–53.
9. Михайло Старицький. *Промінь.* 1904. Ч. 10. С. 65–67.
10. Обхід 25-х роковин літер. діяльности Бориса Грінченка. *Буковина.* 1907. Ч. 2, 3. 7 (20) січня. С. 5.
11. Попович О. Осип Маковей – дослідник та популяризатор життя і творчості Т. Г. Шевченка. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія.* 2013. Вип. 697–699. С. 71–77.
12. Попович О., Попович Ю. І. Нечуй-Левицький на сторінках учительського двотижневика «Промінь» (1904–1907). *Innovations in philologi : whims or the need of the hour. December 6–7, 2023.* Izdevnieciba: Baltija publishing, 2023. S. 75–79.
13. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Північної Буковини (1870–1940 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 1999. С. 69–71.
14. Сімович В. Тридцять років від відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві (1903–1933). *Сімович В. Праці в двох томах. Т. 2. Літературознавство. Культура.* Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. С. 462–467.
15. Франко І. Михайло П. Старицький. *Франко І. Зібр. тв. у 50-ти т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 33. С. 230–277.
16. Франко І. Ювілей Івана Левицького (Нечуя). *Франко І. Зібр. тв.: у 50-ти* т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 35. С. 370–376.
17. Юрійчук М. Двотижневик «Промінь» (1904-1907 рр.) і літературний процес. Щасливий у праці. *Збірник праць і матеріалів на пошану Федора Погребенника.* Київ : Криниця, 2000. С. 116–128.

REFERENCES

1. Borys Dmytrovych Hrinchenko. (Z pryvodu yuvyleiu yeho 25-litnoi diialnosty). (1907). [Borys Dmytrovych Hrinchenko. (On the occasion of the anniversary of his 25th year of activity)] *Promin,* 2. 29–30. [in Ukrainian].
2. (V.). Ivan Nechui-Levytskyi. (Z pryvodu 35-litnoho yuvyleiu yoho pysmenskoi diialnosty). (1904). [(V.). Ivan Nechui-Levytskyi. (On the occasion of the 35th anniversary of his writing activity)] *Promin,* 24. 173–175. [in Ukrainian].
3. Ihnatiienko V. (1930) Bibliohrafiia ukrainskoi presy. 1816–1916. *Trudy Instytutu knyhoznavstva.* Kharkiv – Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. 288. [in Ukrainian].
4. Kvitkovskyi D., Bryndzan T., Zhukovskyi A. (1956) Bukovyna. Yii mynule i suchasne : monohrafiia. [Bukovyna. Its past and present : monograph] Paris – Philadelphia – Detroit : Green Bukovina. 968. [in Ukrainian].
5. Kobrynska Nataliia z Ozarkevychiv. Ukrainskyi banduryst. (1906). [Kobrynska Natalia from Ozarkevich. Ukrainian bandurist] *Promin*, 19. 154–155. [in Ukrainian].
6. Komitet vydavnychyi. Vid vydavnytstva. (1904). [Publishing Committee. From the publishing house] *Promin,* 1. 1–2. [in Ukrainian].
7. Lozynskyi M. (1905) Mykhailo Drahomanov. [Mykhailo Drahomanov] *Promin,* 12 and 13. 141–143. [in Ukrainian].
8. Makovei O. (1907) V rokovyny smerty T. Shevchenka. [On the anniversary of the death of T. Shevchenko] *Promin,* 4. 50–53. [in Ukrainian].
9. Mykhailo Starytskyi. (1904). *Promin,* 10. 65–67. [in Ukrainian].
10. Obkhid 25-kh rokovyn liter. diialnosty Borysa Hrinchenka. (1907). [Commemoration of the 25th anniversary of the literary activity of Borys Hrinchenko] *Bukovyna*, 2, 3. 7 (20) January. 5. [in Ukrainian].
11. Popovych O. (2013) Osyp Makovei – doslidnyk ta populiaryzator zhyttia i tvorchosti T. H. Shevchenka. [Osyp Makovey – a researcher and popularizer of the life and work of Taras Shevchenko] *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu. Slovianska filolohiia.,* 697–699. 71–77. [in Ukrainian].
12. Popovych O., Popovych Yu. (2023) I. Nechui-Levytskyi na storinkakh uchytelskoho dvotyzhnevyka «Promin» (1904-1907). [I. Nechuy-Levytskyi on the pages of the teachers' biweekly "Promin" (1904–1907)] *Innovations in philology : whims or the need of the hour. December 6–7, 2023.* Izdevnieciba: Baltija publishing. 75–79. [in Ukrainian].
13. Romaniuk M., Halushko M. (1999) Ukrainski chasopysy Pivnichnoi Bukovyny (1870–1940 rr.). Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia. [Ukrainian periodicals of Northern Bukovyna (1870–1940). Historical and bibliographical research] Lviv. 69–71. [in Ukrainian].

14. Simovych V. Trydtsiat rokiv vid vidkryttia pamiatnyka Ivanovi Kotliarevskomu v Poltavi (1903–1933). (2005). [Thirty years since the opening of the monument to Ivan Kotlyarevsky in Poltava (1903–1933)] *Simovych V. Pratsi v dvokh tomakh. T 2. Literaturoznavstvo. Kultura.* Chernivtsi : Knyhy – XXI. 462–467. [in Ukrainian].

15. Yuriichuk M. (2000) Dvotyzhnevyk «Promin» (1904–1907 rr.) i literaturnyi protses. Shchaslyvyi u pratsi. [The biweekly "Promin" (1904–1907) and the literary process. Happy in work] *Zbirnyk prats i materialiv na poshanu Fedora Pohrebennyk.* Kyiv : Krynytsia. 116–128. [in Ukrainian].

16. Franko I. Mykhailo P. Starytskyi. (1982). [Franko I. Mykhailo P. Starytskyi] *Franko I. Zibr. tv. u 50-ty t.* Kyiv : Naukova dumka, 33. 230–277. [in Ukrainian].

17. Franko I. Yuvilei Ivana Levytskoho (Nechuia). (1982). [Franko I. Anniversary of Ivan Levytskiy (Nechuia)] *Franko I. Zibr. tv. : u 50-ty t.* Kyiv : Naukova dumka, 35. 370–376. [in Ukrainian].

УДК 81'25
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-36

Ганна ПРОНІНА,
orcid.org/0000-0002-9057-1071
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу та іноземних мов
Українського державного університету науки і технологій
(Дніпро, Україна) pasko7anna@gmail.com

Людмила ПІДДУБНА,
orcid.org/0009-0001-8597-9152
старший викладач кафедри перекладу та іноземних мов
Українського державного університету науки і технологій
(Дніпро, Україна) herbarium1880@i.ua

Олена АБРАМОВА,
orcid.org/0000-0002-2732-5601
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу та іноземних мов
Українського державного університету науки і технологій
(Дніпро, Україна) elevka@ukr.net

ПРАГМАТИЧНА АДАПТАЦІЯ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглянуто поняття прагматики як міждисциплінарної мовознавчої галузі, простежено зв'язок лінгвістичної прагматики та перекладацьких практик. Враховуючи не лише різноструктурний характер англійської та української мов, а й значні лінгвокультурні відмінності, особливого значення набуває проблема якісної прагматичної адаптації текстів англомовних художніх творів при перекладі українською мовою з максимальним збереженням закладеної автором семантики та стилістичного забарвлення. Досліджено засоби досягнення прагматичної адаптації при перекладі з англійської на українську мову роману «Звіяні вітром» Маргарет Мітчелл. Проаналізовано типові прагматичні трансформації як вияв прагматичної адаптації художнього тексту при перекладі. Встановлено, що відмінності у культурному коді та мовних картинах світу англофонів та потенційних україномовних реципієнтів перекладу зумовлюють потребу прагматичної адаптації певних історичних та культурних концептів. Водночас прагматична адаптація досліджуваного художнього тексту є важливим засобом досягнення адекватності перекладу через розбіжність між фоновими знаннями носіїв англійської та української мов.

Значну увагу у статті приділено аналізу прикладів прагматичної адаптації перекладачем окремих моментів роману, зокрема детально розглянуто вживані при перекладі художнього тексту прагматичні трансформації; охарактеризовано випадки адаптації архаїчної лексики, випадки збереження чи зміни регістру при перекладі, акцентовано способи передачі стилістичних нюансів для відтворення відповідної експресії роману та створення емоційного впливу на потенційного читача.

У результаті дослідження виявлено, що типовими засобами досягнення прагматичної адаптації англомовного роману «Звіяні вітром» при перекладі на українську мову постають прагматичні трансформації, серед яких найчастотнішими є прийоми додавання (ампліфікація), опущення (вилучення), експлікація імпліцитної інформації, заміна культурних концептів. При цьому встановлено, що зміна регістру спілкування та заміна мовленнєвих актів є менш типовими засобами досягнення прагматичної адаптації роману «Звіяні вітром».

Ключові слова: *прагматична адаптація, прагматичні трансформації, фонові знання, мовна картина світу, адресат, адресант.*

Hanna PRONINA,
orcid.org/0000-0002-9057-1071
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Translation and Foreign Languages
Ukrainian State University of Science and Technologies
(Dnipro, Ukraine) pasko7anna@gmail.com

Liudmyla PIDDUBNA,
orcid.org/0009-0001-8597-9152
Senior Lecturer at the Department of Translation and Foreign Languages
Ukrainian State University of Science and Technologies
(Dnipro, Ukraine) herbarium1880@i.ua

Olena ABRAMOVA,
orcid.org/0000-0002-2732-5601
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Translation and Foreign Languages
Ukrainian State University of Science and Technologies
(Dnipro, Ukraine) elevka@ukr.net

PRAGMATIC ADAPTATION OF AN ENGLISH-LANGUAGE FICTION TEXT WHEN TRANSLATED INTO UKRAINIAN

The article examines the concept of pragmatics as an interdisciplinary linguistic field, traces the correlation between linguistic pragmatics and translation practices. Taking into account both the multistructural nature of the English and Ukrainian languages and significant linguistic and cultural differences, the problem of qualitative pragmatic adaptation of texts of English-language fiction when translated into Ukrainian with maximum preservation of the author's semantics and stylistic coloring is of a particular importance. In the paper, the means of achieving pragmatic adaptation in the translation of Margaret Mitchell's novel "Gone with the Wind" from English into Ukrainian have been investigated. Typical pragmatic transformations as a manifestation of pragmatic adaptation of a literary text in translation have been analyzed. It has been found that differences in the cultural code and linguistic worldviews of Anglophones and potential Ukrainian-speaking recipients of translation necessitate pragmatic adaptation of certain historical and cultural concepts. At the same time, pragmatic adaptation of the literary text under study is an important means of achieving translation adequacy due to the discrepancy between the background knowledge of native English and Ukrainian speakers.

The article pays considerable attention to the analysis of examples of pragmatic adaptation of certain moments of the novel by the translator, in particular, the pragmatic transformations used in the translation of the novel are considered in detail; the cases of adaptation of archaic vocabulary, cases of preservation or change of case in translation have been characterized, and the ways of conveying stylistic nuances reproducing the appropriate expressiveness of the novel and creating the emotional impact on the potential reader have been emphasized.

The study has revealed that the typical means of achieving pragmatic adaptation of the English-language novel "Gone with the Wind" when translated into Ukrainian are pragmatic transformations, among which the most frequent ones are the methods of addition (amplification), omission (elision), explication of implicit information, and replacement of cultural concepts. It has been found that the change of the register of communication and the replacement of speech acts are less typical means of achieving pragmatic adaptation of the novel "Gone with the Wind".

Key words: *pragmatic adaptation, pragmatic transformations, background knowledge, linguistic worldview, addressee, addressant.*

Постановка проблеми. Виклики часу вимагають від сучасного перекладача досконалого вміння використовувати прагматичні трансформації як засоби досягнення адекватного еквівалентного перекладу з англійської мови на українську, зокрема при перекладі творів світової художньої літератури в умовах активної інтеграції України до світового соціально-культурного й освітньо-наукового простору, чим і зумовлена актуальність теми.

Аналіз досліджень. Над становленням прагматики працювали такі видатні постаті, як Ч. Пірс, Дж. Ліч, Дж. Остін, Х. Грайс, С. Левінсон, а проблемі прагматичної адаптації при перекладі присвятили свої роботи сучасні українські дослідники О. Павлик, І. Шахновська, Т. Голі-Оглу та ін. Водночас з огляду на відсутність вичерпного дослідження заявленої проблеми у вітчизняному мовознавстві, прагматичний аспект перекладу залишається актуальним напрямом для подальшого вивчення.

Мета статті – проаналізувати засоби досягнення прагматичної адаптації при перекладі художнього тексту з англійської мови на українську на матеріалі роману Маргарет Мітчелл «Звіяні вітром» у перекладі Р. Доценка.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістична прагматика, як зазначає О. Селіванова, це «галузь мовознавства, що досліджує використання й функціонування мовних знаків у процесі комунікації у взаємозв'язку з інтеракцією його суб'єктів (мовця й адресата), їхніми особливостями й самою ситуацією спілкування» (Селіванова, 2006: 582). Важливо пам'ятати, що «прагматичне значення висловлень є незрозумілим поза його інформаційним (семантичним) зміс-

том, який залежить від граматичної (синтаксичної) структури» (Селіванова, 2006: 582). Таким чином, прагматична адаптація художнього тексту при перекладі забезпечує адекватне сприйняття твору, що перекладається, потенційним читачем у новому лінгвокультурному середовищі. Так, О. Павлик вказує, що «у відтворенні прагматичного потенціалу тексту в перекладі необхідною є прагматична адаптація тексту, зумовлена різним прочитанням оригінального тексту реципієнтом – носієм мови й реципієнтом-перекладачем, який оцінює текст з точки зору представника іншої культури» (Павлик, 2020: 194). Отже, прагматична адаптація художнього тексту при перекладі є важливим фактором, що впливає на сприйняття кінцевого тексту цільовою аудиторією (у даному випадку україномовною). Розбіжність у культурному коді націй означає розбіжність у певних культурних стереотипах, які у свою чергу мають експліковане знакове (мовне) вираження. Переклад таких лінгвокультурних реалій є складним завданням для перекладача, адже для адекватного перекладу такого художнього твору мають бути прагматично адаптовані всі ті маніфестовані через текст відмінності у фонових знаннях адресанта та адресата (автора і читача), які безпосередньо впливають як на семантику, так і на стилістику твору, іншими словами, на те, які саме враження та емоції залишаться у реципієнта перекладу від прочитаного.

Під час перекладу тексту перекладач має повною мірою розуміти спільні та відмінні риси між мовними картинами світу англофонів та україномовних реципієнтів перекладу для адекватного відтворення закладеного автором тексту прагматичного впливу на потенційного читача. Прагматична адаптація включає в себе врахування лінгвокультурних особливостей, лексичних та граматичних норм мови оригіналу та перекладу, дискурс як ситуацію спілкування, учасниками якої виступають комуніканти (адресант та адресат) тощо. Таким чином, прагматична адаптація тексту при перекладі є складним комплексним процесом, що потребує особливої уваги. Так, наприклад, О. Павлик вважає «прагматичну адаптацію тексту необхідним інструментом адекватної передачі прагматичного потенціалу тексту оригіналу, який дозволяє перекладачу уникнути чинників, які могли б призвести до прагматичної неадекватності тексту перекладу, а саме: приналежність реципієнта до іншого лінгвокультурного середовища чи іншої історичної епохи, неможливість сприйняття реципієнтом змісту мовлення внаслідок певних вікових, психологічних, соціальних характеристик, недостатня обізнаність реципієнта щодо предмета мовлення» (Павлик, 2020: 195).

Прагматична адаптація може реалізуватись через прагматичні трансформації, до яких входить прийом додавання, прийом вилучення, локалізація перекладу тощо. «Компресія» англійської мови зумовлює потребу додавання або ж ампліфікації (Клименко, Зоренко 2012: 85), пор.: ***The rose organdie*** *with long pink sash was becoming, but she had worn it last summer when Melanie visited Twelve Oaks and she'd be sure to remember it. And might be catty enough to mention it* (Mitchell, 1993: 48). ***Рожева сукня із органді*** *з довгим яскраво-червоним пасом була нічого, але Скарлет одягала її минулого літа, коли Мелані приїздила до Дванадцяти Дубів – вона, звісно, запам'ятала* ***цю сукню*** *й могла б щось ущипливе зауважити з цього приводу* (Мітчелл, 1992: 20). Як видно з поданих прикладів, перекладач використовує прийом додавання при перекладі метонімічної фрази, де тканина позначає виріб із неї (*The rose organdie*) і цілком слушно додає до тексту перекладу іменник «*сукня*», таким чином адаптуючи текст роману для адекватного його сприйняття україномовним читачем, особливо беручи до уваги, що назва тканини «органді» може бути останньому не знайома, оскільки не є широко поширеною у наш час. Прийом додавання також спостерігаємо у наступній парі речень, що допомагає якнайкраще передати прагматичне навантаження при перекладі: *'Mother is a lady and she eats,' countered Scarlett* (Mitchell, 1993: 49). *– Але ж от мама –* ***справжня*** *леді, а* ***в гостях*** *вона їсть, – заперечила Скарлет* (Мітчелл, 1992: 20). Таким чином, при перекладі було вдало експліцитно акцентовано імпліковані в оригінальному тексті роману культурні нюанси, зокрема розкрито культурний стереотип, згідно з яким для леді було поведінковою нормою утримуватись від споживання їжі на балах, прийомах тощо.

При перекладі наступного речення перекладач вдався до вилучення субстантива *trunk*, адже він не впливає на загальну рецепцію інформації, тож, є надлишковим. При цьому нейтральний іменник *clothes* прагматично адаптовано за допомогою стилістично маркованого іменника «*одіння»;* прислівник *so* замінено на вираз «*кінець кінцем*»*:* ***So*** *Scarlett's* ***trunk*** *was packed again with her* ***mourning clothes*** *and off she went to Atlanta …* (Mitchell, 1993: 86). ***Тож кінець кінцем жалобні одіння Скарлет*** *знову спакували, і вона вирушила до Атланти…* (Мітчелл, 1992: 36).

Прагматичної адаптації при перекладі зазнав вираз із архаїзмом *whist.* Це слово раніше озна-

чало назву карточної гри між двома парами гравців, а тому цілком логічно, що така інформація не входить до фонових знань україномовних реципієнтів аналізованого художнього твору. Отже, можна припустити, що оригінальний вираз *Hold your whist* (вживаний в Ірландії, вихідцем з якої є батько головної героїні), що мовою перекладу означає «замовчи», міг у минулому під час гри вживатись буквально у значенні «притримай свою карту», а тому на українську мову його експліковано перекладачем за допомогою дієслова наказового способу *стривай-но*, що виступає засобом досягнення адекватності перекладу: ***Hold your whist**, Puss! I said nothing against **the lad**, for I like him* (Mitchell, 1993: 23). ***Стривай-но**, кицюню! Я нічого йому **не закидаю**, він мені навіть подобається* (Мітчелл, 1992: 10). При цьому перекладач зберігає неформальний стиль бесіди: *I said nothing against the lad ... Я нічого йому не закидаю ….* Фраза *say something against someone* «говорити щось проти когось» є досить нейтральною, але на неформальний регістр спілкування вказує іменник *lad* – так у розмовному мовленні називали юнака. Тож в українському перекладі вжито дієслово «*закидати*», що означає «дорікати, бути невдоволеним», яке «задає» загальний неформальний тон, що відповідає авторському задуму.

Приклад локалізації перекладу відповідно до лінгвокультурних реалій цільової аудиторії, що тісно пов'язане з прагматичною адаптацією, спостерігається при передачі англомовного субстантива *miss* на позначення молодої незаміжньої дівчини українським іменником *панночка* з аналогічною семантикою в мові перекладу: *"Hold your tongue, **Miss**! I had it from John Wilkes this afternoon in the strictest confidence that Ashley's to marry Miss Melanie"* (Mitchell, 1993: 23). – *Помовч, **панночко**! Сьогодні я почув від Джона Вілкса під великим секретом, що Ешлі одружується з Мелані* (Мітчелл, 1992: 10).

Заміна культурного концепту спостерігається при перекладі вислову *like marries like,* який в українській версії роману замінено на більш зрозумілий україномовному читачеві ідіоматичний вираз «*як душа одна*», при цьому повністю зберігається семантика і емоційне забарвлення вислову, пор.: *Only **when like marries like** can there be any happiness* (Mitchell, 1993: 23). *Подружнє щастя буває лише тоді, **коли він і вона як душа одна*** (Мітчелл, 1992: 10). При цьому перекладач вдало скористався прийомами додавання і конкретизації: *happiness – подружнє щастя*.

Також для надання відповідного стилістичного забарвлення тексту, перекладач замінив іменник *curtains* на застарілий україномовний відповідник «*фіранки*»: *The day was warm for April and the golden sunlight streamed brilliantly into Scarlett's room through the blue **curtains** of the wide windows* (Mitchell, 1993: 47). *День випав дуже теплий, як на квітень, і золоте сонячне проміння щедро затоплювало спальню Скарлет крізь блакитні **фіранки** на широких вікнах* (Мітчелл, 1992: 20), що може бути виправданим кроком з огляду на той факт, що події твору розвивалися у 1860-х роках на півдні США, а тому вживання застарілої лексики та архаїзмів перекладачем сприяло «зануренню» читача у колорит давноминулої історичної епохи. Крім того, що перекладачем використано прийом конкретизації як вияв лексичної перекладацької трансформації, коли лексична одиниця ширшої семантики, а саме дієслово *was* (*the day was warm*) перекладається на українську мову за допомогою лексичної одиниці з більш конкретним значенням «*випав*» (*день випав дуже теплий*), адже саме це дієслово влучно передає погодні особливості і має значення «траплятися, бувати», пор.: *Рідко коли випадав сонячний день* (Словник української мови, 1970–1980). Як результат, текст художнього твору стає прагматично адаптованим до лінгвокультурних норм цільової мови.

Іншим випадком прагматичної адаптації є заміна культурного концепту *college,* що у сполучених штатах Америки позначає заклади вищої освіти, на його семантичний відповідник *університет,* який становить собою зрозумілий для україномовної аудиторії концепт. Калькування ж (або дослівний переклад) у цьому випадку неодмінно спричинило б непорозуміння, адже в Україні коледжі сьогодні забезпечують здобуття початкової вищої освіти як освітні заклади другого рівня акредитації. Крім того, у цьому випадку спостерігається заміна мовленнєвого акту – в україномовному перекладі наявний експресив+інтеррогатив, тоді як в оригіналі маємо інтеррогативний мовленнєвий акт: *The war's going to start any day, and you don't suppose any of us would stay **in college** with a war going on, do you?"* (Mitchell, 1993: 5). – ***Війна, дитятко!** Не сьогодні-завтра почнеться війна, а ти що, гадаєш, ми сидітимем **у стінах університету**, коли інші підуть воювати?* (Мітчелл, 1992: 1).

Як видно із поданих нижче прикладів, перекладач застосовує культурну адаптацію як вияв прагматичної адаптації (*cake – млинчик*), що зумовлено необхідністю справити емоційний вплив на читача та адекватно передати зображувану в художньому творі подію: *"**Try a** hot **cake**," said Mammy inexorably* (Mitchell, 1993: 51). – ***Візьміть***

ще хоч ***млинчика****, поки теплий, – невблаганно напосідала Мамка* (Мітчелл, 1992: 21).

Щодо заміни регістру, то такий прийом не є частотним для аналізованого перекладу роману, хоча подекуди має місце, як-от у випадку, коли оригінальне речення передає суворий формальний тон спілкування, який дещо «пом'якшується» при перекладі, пор.: *Suellen, I do not like your tone, dear* (Mitchell, 1993: 43). *Сьюлін,* ***дорогенька****, мені не подобається твій тон* (Мітчелл, 1992: 18).

Висновки. Засоби прагматичної адаптації роману М. Мітчелл «Звіяні вітром» головним чином залежать від врахування перекладачем спільних та відмінних структурних особливостей мов оригіналу та перекладу, а також від мовних картин світу носіїв англійської та української мов, що, в свою чергу зумовлює необхідність прагматичної адаптації тих чи інших концептів. Отже, прагматична адаптація художнього тексту є необхідною за наявності розбіжності між фоновими знаннями англофонів та потенційних україномовних читачів і здебільшого досягається через застосування перекладачем перекладацьких прийомів додавання (ампліфікації), вилучення, експлікації імпліцитної інформації, а також шляхом заміни культурних концептів. Водночас заміна мовленнєвих актів та заміна регістру є менш типовими засобами досягнення прагматичної адаптації досліджуваного роману.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименко І. М., Зоренко І. С. Лексичні трансформації при передачі англійської політичної термінології українською мовою. *Філологічні студії. Науковий вісник КНУ*: Зб. наук. пр. Вип. 8. 2012. С. 84–90.

2. Мітчелл М. Звіяні вітром. / пер. Р. Доценко Том 1. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1992. URL: https://uabooks.net/reader/443/ (дата звернення: 30.01.2025).

3. Павлик О. Прагматичні аспекти в перекладі. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство.* Вип 31. Том 2, 2020. С. 191–196. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/31_2020/part_2/32.pdf (дата звернення: 30.01.2025).

4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.

5. Словник української мови. К.: Наук. Думка, 1970–1980. URL: https://sum.in.ua/s/vypadaty (дата звернення: 30.01.2025).

6. Mitchell M. Gone with the Wind. New York: First Warner Books Printing, 1993. 636 p.

REFERENCES

1. Klymenko I. M., Zorenko I. S. (2012). Leksychni transformatsii pry peredachi anhliiskoi politychnoi terminolohii ukrainskoiu movoiu. [Lexical transformations when rendering English political terminology into Ukrainian]. Filolohichni studii. Naukovyi visnyk KNU: Zb. nauk. pr. – Philological Studies. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv: Collection of scientific papers. 8th edition. 2012. 84–90. [in Ukrainian].

2. Mitchell M. (1992). Zviiani vitrom. [Gone with the Wind] / per. R. Dotsenko Tom 1. Kyiv: Vydavnytstvo khudozhnoii literatury «Dnipro». URL: https://uabooks.net/reader/443/ [in Ukrainian].

3. Pavlyk O. (2020) Prahmatychni aspekty v perekladi. [Pragmatic aspects in translation] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Movoznavstvo. Literaturoznavstvo. – Humanities Science Current Issues. Issue 31. Vol. 2, 191–196. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/31_2020/part_2/32.pdf [in Ukrainian].

4. Selivanova O. O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia] Poltava: Dovkilya-K, 2006. 716. [in Ukrainian].

5. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970–1980). [Dictionary of the Ukrainian language. Academic Explanatory Dictionary] URL: https://sum.in.ua/s/vypadaty [in Ukrainian].

6. Mitchell M. (1993) Gone with the Wind. New York: First Warner Books Printing. 636.

УДК 811.111:37.016.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-37

Ірина ГРАЧОВА,
orcid.org/0000-0002-6963-3936
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) ira.gracheva77@gmail.com

Ольга ДУБІНІНА,
orcid.org/0000-0001-5688-6806
старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу
Державного торговельно-економічного університету
(Київ, Україна) o.dubinina@knute.edu.ua

Світлана БУЛЕНОК,
orcid.org/0000-0003-3621-6156
старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу,
Державного торговельно-економічного університету
(Київ, Україна) s.bulenok@knute.edu.ua

ІНТЕГРАЦІЯ АВТЕНТИЧНИХ ТЕКСТІВ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У сучасному світі знання англійської мови є однією з ключових компетенцій, необхідних для успішної професійної діяльності та інтеграції у глобалізоване суспільство. Заклади вищої освіти відіграють важливу роль у формуванні висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно комунікувати англійською мовою в різних сферах діяльності. Одним із найважливіших завдань у навчанні англійської мови є наближення навчального процесу до реальних умов використання мови, що забезпечується, зокрема, інтеграцією автентичних текстів у навчальні програми. Автентичні тексти – це матеріали, які були створені носіями мови для реальних комунікативних цілей. Метою статті є обґрунтування теоретичних і практичних аспектів використання автентичних текстів у процесі навчання англійської мови у закладах вищої освіти. Робота з автентичними текстами в навчанні англійської мови у закладах вищої освіти повинна бути організована за етапами: підготовчий (ознайомлення з темою, активація попередніх знань, підготовку до роботи з текстом), етап ознайомлення (читання або слухання тексту, генерація основних ідей, пояснення нової лексики), етап аналізу (аналіз структури тексту, аналіз стилю, вивчення лексики та граматики), етап обговорення (дискусії, порівняння з іншими текстами, дебати), етап продуктивного застосування (письмові завдання та розмовні), а також завершальний (оцінка виконаних завдань та самооцінка). Використання штучного інтелекту на заняттях з англійської мови у закладах вищої освіти у процесі роботи із автентичними текстами дозволяє робити навчання більш індивідуалізованим, доступним і інтерактивним, що сприяє більш глибокому розумінню мови та культурного контексту. Роль викладача є надзвичайно важливою, оскільки саме викладач створює умови для ефективної роботи з такими текстами, направляє студентів на досягнення навчальних цілей і забезпечує підтримку в процесі засвоєння матеріалу. Використання автентичних текстів у поєднанні з новітніми технологіями є необхідним для підвищення якості навчання англійської мови та розвитку мовної компетентності студентів в умовах глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти.

Ключові слова: *автентичний текст, англійська мова, штучний інтелект, студент, викладач, заклад вищої освіти.*

Iryna HRACHOVA,
orcid.org/0000-0002-6963-3936
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology
Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) ira.gracheva77@gmail.com

Olha DUBININA,
orcid.org/0000-0001-5688-6806
Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology and Translation
State University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine) o.dubinina@knute.edu.ua

Svitlana BULENOK,
orcid.org/0000-0003-3621-6156
Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology and Translation
State University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine) s.bulenok@knute.edu.ua

INTEGRATION OF AUTHENTIC TEXTS INTO THE ENGLISH LANGUAGE TEACHING PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Knowledge of the English language is one of the key competencies necessary for successful professional activity and integration into a globalized society. Higher education institutions play an important role in forming highly qualified specialists who can communicate effectively in English in various fields of activity. One of the most important tasks in teaching English is to bring the educational process closer to the real conditions of language use, which is ensured, in particular, by the integration of authentic texts into teaching. Authentic texts are materials that were created by native speakers for real communicative purposes. The article aims to substantiate the theoretical and practical aspects about the use of authentic texts in the process of teaching English in higher education institutions. Working with authentic texts in teaching English in higher education institutions should be organized in the following stages: preparatory (familiarization with the topic, activation of prior knowledge, preparation for working with the text), familiarization stage (reading or listening to the text, generation of main ideas, explanation of new vocabulary), analysis stage (analysis of the text structure, analysis of style, study of vocabulary and grammar), discussion stage (discussions, comparison with other texts, debates), productive application stage (written and spoken tasks), and final (assessment of completed tasks and self-assessment). The use of artificial intelligence in English classes during the process of working with authentic texts allows for teaching more individualized, accessible, and interactive, which contributes to a deeper understanding of the language and cultural context. The role of the teacher is extremely important because of creating the conditions for effective work, guiding students to achieve learning goals, and providing support in learning the material. The use of authentic texts in combination with the latest technologies is necessary to improve the quality of English language teaching and the development of student's language competence in the context of globalization and internationalization of higher education.

Key words: *authentic text, the English language, artificial intelligence, student, teacher, higher education institution.*

Вступ. Використання автентичних текстів у навчанні англійської мови в закладах вищої освіти є надзвичайно важливим для розвитку комунікативної компетенції студентів. Автентичні тексти – це матеріали, які були створені носіями мови для реальних комунікативних цілей. На відміну від адаптованих або спеціально створених навчальних текстів, автентичні матеріали дозволяють студентам ознайомитися з реальним використанням англійської мови, розширюючи їхні знання про лексичні й граматичні структури. Вони сприяють розвитку навичок читання та слухання, адаптації до різних стилів мовлення, а також формують критичне мислення через аналіз і інтерпретацію різних типів текстів. Залучення автентичних текстів сприяє підвищенню мотивації студентів, оскільки вони можуть працювати з матеріалом, що відповідає їхнім інтересам, та відчувати реальну цінність набуття мовних знань. Крім того, автентичні тексти допомагають студентам оволодіти специфічною термінологією та мовними зворотами, які широко використовуються в професійній діяльності. Тому інтеграція автентичних матеріалів є необхідною складовою сучасного навчання англійської мови у вищих навчальних закладах, що відповідає вимогам підготовки конкурентоспроможних фахівців.

Аналіз досліджень. Тема використання автентичних текстів у навчанні іноземних мов досліджувалася багатьма науковцями. Серед них варто виділити: американських лінгвістів Стівена Крашена (Stephen Krashen) (вважає, що автентичні тексти можуть бути ефективними для розвитку мови, оскільки вони забезпечують «припливний» матеріал, тобто матеріал, який трохи перевищує рівень знань студентів, але залишається зрозумілим у контексті) та Майкла Лонга (Michael Long) (розробив «гіпотезу інтеракції», згідно з якою студенти ефективніше засвоюють мову, коли взаємодіють з автентичними текстами і спілкуються в реальних контекстах), британського дослідника Джона Філда (John Field) (наголошував на важливості автентичних аудіоматеріалів, зокрема діало-

гів, інтерв'ю та інших розмовних текстів, для формування навичок розуміння мови на слух), Джека Річардса (Jack Richards) із Нової Зеландії (підкреслював роль автентичних матеріалів у створенні реальних умов для навчання мови, що дозволяє студентам краще адаптуватися до використання англійської у природних умовах), австралійського лінгвіста Девіда Наттола (David Nunan)) звертав увагу, що автентичні тексти необхідні для забезпечення природного контексту, що сприяє розвиткові комунікативної компетенції).

В Україні тема використання автентичних текстів у навчанні іноземних мов також активно досліджується. Серед українських науковців, які зробили внесок у цю галузь, варто згадати таких дослідників: Сергія Ніколаєва (вивчав питання автентичності матеріалів у навчанні англійської мови), Світлану Щур (досліджувала, як автентичні тексти можуть сприяти розвитку комунікативної компетенції та розуміння культури англомовних країн), Олену Борисенко (її праці охоплюють аспекти інтеграції автентичних матеріалів для розвитку різних мовленнєвих навичок у студентів вищих навчальних закладів), Тетяну Яценко (аналізує різні підходи до інтеграції автентичних текстів у навчальний процес та вивчає їх вплив на рівень засвоєння мови, Ірину Зимомрю (працює над питаннями, пов'язаними з використанням автентичних матеріалів для формування міжкультурної компетенції, що є важливим аспектом підготовки фахівців з англійської мови в сучасному глобалізованому світі). Людмилу Калініну (розробляє методики, які сприяють інтеграції автентичних матеріалів для формування міжкультурної компетентності. Її роботи спрямовані на поліпшення розуміння культурних особливостей англомовних країн через використання автентичних текстів), а також Наталію Гаєвську (спеціалізується на методиці навчання англійської мови з акцентом на використанні автентичних матеріалів для розвитку критичного мислення студентів та їхньої здатності аналізувати інформацію).

Незважаючи на численні дослідженні у цій галузі, значущість цієї теми зростає в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, які відкривають широкий доступ до автентичних матеріалів: від новинних статей і літературних творів до відеоматеріалів, подкастів та соціальних мереж, що і визначає **актуальність** нашого дослідження, адже інтеграція автентичних текстів у навчальний процес потребує розробки ефективних методик і підходів, що відповідають сучасним освітнім стандартам у закладах вищої освіти.

Метою статті є обґрунтування теоретичних і практичних аспектів використання автентичних текстів у процесі навчання англійської мови у закладах вищої освіти.

Основні завдання нашого дослідження передбачають аналіз теоретичних підходів до використання автентичних матеріалів у викладанні англійської мови, оцінку ролі автентичних текстів у формуванні професійно орієнтованих навичок студентів, а також розробку рекомендацій для інтеграції автентичних текстів у навчальні програми англійської мови у закладах вищої освіти. Об'єкт дослідження – процес навчання англійської мови у закладах вищої освіти, зокрема методичні підходи та інструменти, що застосовуються для формування комунікативної компетенції студентів. Предмет дослідження – використання автентичних текстів як засобу підвищення ефективності навчання англійської мови, їх вплив на розвиток мовних навичок, міжкультурної компетенції та мотивації студентів.

Виклад матеріалу дослідження. У сучасному світі знання англійської мови є однією з ключових компетенцій, необхідних для успішної професійної діяльності та інтеграції у глобалізоване суспільство. Заклади вищої освіти відіграють важливу роль у формуванні висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно комунікувати англійською мовою в різних сферах діяльності. Одним із найважливіших завдань у навчанні англійської мови є наближення навчального процесу до реальних умов використання мови, що забезпечується, зокрема, інтеграцією автентичних текстів у навчальні програми.

Автентичними вважають оригінальні, точні тексти мистецьких творів певних авторів, їхні епістолярій, щоденникові записи тощо, наявні в рукописах, першодруках, авторській коректурі тощо (Велика українська енциклопедія, 2015).

Автентичність – це властивість бути справжнім, оригінальним, не підробленим або адаптованим. У нашому дослідженні автентичність означає відповідність матеріалу реальному використанню мови в природних умовах, а не змодельованому або адаптованому для навчальних цілей.

Усі зразки автентичних текстів виступають не лише яскравим предметом лінгвістичного та контрастивного аналізу, що веде до розвитку пізнавальних та дослідницьких навиків студентів вищої освіти, а також є основою для розвитку й удосконалення комунікативно-дискусійних умінь на основі отриманих знань, влучним

приводом для створення певної ситуації, яка викликає дискусію з елементами роздумів, тверджень, суперечок та переконань (Загородня та ін., 2021: 216).

Автентичність є не стільки властивістю, що притаманна мовленнєвому твору, а виступає як характеристика навчального процесу. Х. Уіддоусон ввів поняття оригінальності та автентичності. У його розумінні оригінальність – це всі випадки використання тексту з не навчальною метою. Автентичність розглядається ним як властивість навчальної взаємодії (Widdowson, 1981: 87).

Безумовно автентичний текст відрізняється своєю інформативністю, особливо, коли мова йде про тексти країнознавчої, лінгвокраїнознавчої тематики. У подібних текстах часто зустрічається специфічна лексика, що викликає в студентів особливі труднощі. Більш того, вивчення лінгвокраїнознавчих текстів охоплює процес вивчення іноземної мови та процес передачі відомостей про країну, мова якої вивчається (Романюк, Русановська, 2017).

Г. Гудима та Ю. Слодиницька, проаналізувавши науково-методичну літературу, виокремили такі критерії відбору автентичних текстів (Гудима, Слодиницька, 2022: 107).

– ситуативність, тобто відповідність типовим комунікативним ситуаціям, визначених програмою відповідно до вікових та індивідуальним особливостям студентів;

– когнітивна цінність, тобто інформаційна (змістова) обґрунтованість;

– лінгвістична цінність, тобто комунікативно-смислова цілісність, змістова та структурна єдність, завершеність;

– наявність у тексті соціокультурних і національних знань;

– відповідність вимогам і нормам літературної вимови;

– емоційна насиченість тексту;

– ілюстративність, тобто вміння проілюструвати текст.

Погоджуємося з думкою, що методично автентичний текст повинен мати такі основні аспекти: методичний (доступність тексту, його відповідність конкретним завданням навчання, його методична ефективність); структурний (композиційні та мовні характеристики тексту: особливості його побудови, взаємозв'язок частин, автентичність лексико-граматичного оформлення, адекватність мовних засобів у конкретному контексті); змістовний (природність, інформативність, цікавість) (Загородня та ін., 2021: 216).

Робота з автентичними текстами має своєрідну специфіку та включає декілька етапів: ідентифікацію змісту тексту (визначення композиції, виявлення сутності змісту, критичне сприйняття, виділення головного і другорядного); аналіз та осмислення змісту тексту (створення асоціативного ряду, інтерпретацію й узагальнення); роботу над змістом тексту (використання методів компресії, реорганізації, відбору потрібної інформації) (Коломійчук, 2017: 104).

Вважаємо, що робота з автентичними текстами в навчанні англійської мови у закладах вищої освіти повинна бути організована за кількома етапами, кожен з яких спрямований на розвиток різних мовних навичок студентів.

І. Підготовчий етап. Основне завдання – підготувати студентів до ефективної роботи з автентичним текстом, активізуючи їхні попередні знання та мотивацію, а також забезпечити розуміння контексту, який буде розглянуто в тексті. Це важливо для того, щоб студенти могли легко орієнтуватися в змісті тексту і успішно виконувати наступні етапи роботи з ним.

Підготовчий етап включає:

1. Ознайомлення з темою – викладач знайомить студентів з темою та контекстом автентичного тексту, пояснює його значення та культурні особливості, якщо це необхідно.

2. Активацію попередніх знань – студенти обговорюють тему або ситуацію, що буде представлена в тексті, щоб згадати пов'язані слова, фрази, вирази або поняття.

3. Підготовку до роботи з текстом. Варто визначити основні мовні аспекти, на яких буде зосереджена робота з лексики, граматики, структури тексту та стилю.

ІІ. Перший етап роботи з автентичним текстом – ознайомлення. Завдання цього етапу полягає у забезпеченні студентів загальним розумінням змісту тексту, щоб вони могли сформувати базове уявлення про основні ідеї та інформацію, яка міститься в матеріалі. Це дозволяє створити фундамент для подальшого глибшого аналізу та вивчення лексики, граматики і стилістичних особливостей тексту.

Етап ознайомлення з текстом передбачає:

1. Читання або слухання тексту – студенти ознайомлюються з текстом (читання або аудіювання), намагаючись зрозуміти загальний зміст без занурення в деталі.

2. Генерацію основних ідей – студенти можуть обговорювати основні ідеї або відповідати на загальні питання, щоб перевірити розуміння тексту.

3. Пояснення нової лексики – під час цього етапу студентам варто представити нові слова або фрази, що зустрічаються в тексті, і пояснити їх значення в контексті.

III. Другий етап роботи з автентичним текстом – аналіз. Він передбачає детальне вивчення тексту з акцентом на його мовні та структурні особливості. Цей етап сприяє повному розбору мовних елементів (лексика, граматика, синтаксис), стилістичних аспектів і текстових структур, що дозволяє студентам зрозуміти, як саме працює мова в реальних умовах.

Етап аналізу повинен містити:

1. Аналіз структури тексту. Студенти вивчають, як текст побудований (вступ, основна частина, висновки), що дозволяє краще зрозуміти його логіку.

2. Аналіз стилю. Вивчення стилістичних особливостей тексту (формальний або неформальний стиль, використання сленгу, жаргону, діалектів).

3. Вивчення лексики та граматики. Викладач звертає увагу на складні вирази, терміни або конструкції, які можуть бути новими або цікавими для студентів, і пояснює їх.

IV. Третій етап роботи з автентичним текстом – обговорення. Основне завдання – забезпечити студентам можливість активно застосовувати отримані знання та розвивати свої комунікативні навички через обговорення тексту. Цей етап сприяє не лише глибшому розумінню змісту тексту, а й розвитку здатності аргументовано висловлювати свою думку, ставити питання, висловлювати критичні зауваження, а також взаємодіяти з іншими студентами.

Етап обговорення може складатися з:

1. Дискусії. Студенти обговорюють текст у групах, висловлюючи свою думку, відповідаючи на запитання, що стосуються змісту та контексту.

2. Порівняння з іншими текстами. Якщо є можливість, студенти порівнюють автентичний текст з іншими текстами на подібну тему, що дозволяє їм розширити своє розуміння та контекст.

3. Дебатів. Важливо використовувати тексти для розігрування ситуацій, де студенти можуть застосувати мовні знання на практиці.

V. Четвертий етап роботи з автентичним текстом – продуктивне застосування. Цей етап повинен сприяти використання набутих знань та навичок студентами для створення власних мовних продуктів (письмових або усних), що базуються на матеріалі тексту. Він дає можливість студентам практично застосувати нову лексику та граматику, розвиваючи їхні творчі здібності і комунікативну компетентність.

Етап продуктивного застосування передбачає:

1. Письмові завдання. Студенти можуть писати реферати, есе або короткі відповіді на основі прочитаного або прослуханого тексту.

2. Розмовні практики. Використання тексту як основи для створення розмовних вправ, де студенти можуть обговорювати подібні теми або ситуації.

3. Створення власного тексту. Студенти можуть створювати власні тексти (наприклад, новини, інтерв'ю, історії), використовуючи нову лексику та структури з автентичного матеріалу.

VI. Завершальний етап роботи над автентичним текстом, що повинен складатися з оцінки та зворотнього зв'язку. Основна мета завершального етапу – надати студентам можливість оцінити свою роботу, отримати конструктивну критику від викладача та одногрупників, а також виявити області для подальшого розвитку. Цей етап допомагає студентам усвідомити свої сильні та слабкі сторони, а також покращити свої навички на основі отриманого зворотнього зв'язку.

Завершальний етап передбачає:

1. Оцінку виконаних завдань. Не тільки викладач, а й колеги-одногрупники дають зворотній зв'язок щодо виконаних завдань, зокрема щодо правильності використання лексики, граматики та стилістики.

2. Самооцінку та рефлексію. Студенти оцінюють своє розуміння матеріалу, визначають, що їм вдалося засвоїти, а над чим ще потрібно попрацювати. Оцінка дозволяє побачити, які помилки були допущені, а також дає можливість їх виправити з метою подальшого уникання у виконанні завдань.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що у сферу цифрових технологій, використання штучного інтелекту (ШІ) на заняттях з англійської мови у закладах вищої освіти у процесі роботи із автентичними текстами відіграє особливе значення, дозволяючи робити навчання більш індивідуалізованим, доступним і інтерактивним, що сприяє більш глибокому розумінню мови та культурного контексту. Сучасні інструменти ШІ можуть значно полегшити роботу викладачів і студентів, оптимізуючи навчальний процес з використанням автентичних текстів і надаючи нові можливості для інтерактивної та персоналізованої освіти.

Однак варто пам'ятати, що ШІ – це цінний інструмент у вивченні іноземних мов, але він виконує роль лише допоміжного в організації ефективного навчального процесу; основне місце все ж таки належить викладачу, який здатний побудувати необхідні комунікації між усіма учасниками для успішного опанування іноземної мови

та занурення в культуру народу, мова якого вивчається (Грачова та ін., 2024: 26).

Роль викладача у використанні автентичних текстів на заняттях з вивчення англійської мови є надзвичайно важливою, оскільки саме викладач створює умови для ефективної роботи з такими текстами, направляє студентів на досягнення навчальних цілей і забезпечує підтримку в процесі засвоєння матеріалу. Викладач не лише передає мовні знання, а й сприяє розвитку критичного мислення та здатності до самостійної роботи з автентичними матеріалами.

Наш практичний досвід використання автентичних текстів на заняттях з англійської мови, дає можливість констатувати основні функції викладача:

– підбір відповідних текстів відповідно до рівня знань студентів;

– орієнтація на навчальні цілі, де студенти розуміють, чому конкретний автентичний текст важливий для їхнього навчання, і як цей текст допоможе покращити мовленнєві навички, зокрема в реальних ситуаціях;

– інструктаж та підтримка;

– мотивація студентів, через створення сприятливої атмосфери для активної участі у процесі роботи з текстами;

– керівництво під час обговорення тексту задаючи провокаційні питання, пропонуючи різні точки зору, а також стимулюючи студентів до вираження власних думок і висновків;

– оцінка та зворотній зв'язок через конструктивну критику і вказівки щодо того, як можна покращити результати роботи з автентичними текстами, уникаючи помилок і вдосконалюючи мовні навички;

– підтримка розвитку критичного мислення: Викладач сприяє розвитку критичного ставлення до прочитаного матеріалу, заохочує студентів до глибшого аналізу і порівняння різних джерел інформації, а також до рефлексії на основі отриманих знань.

Автентичні тексти, створені для реальних життєвих і професійних ситуацій, дозволяють студентам ознайомитися з реальною мовою, включаючи її лексичні, граматичні та стилістичні особливості. Вони сприяють розвитку критичного мислення, міжкультурної компетенції та комунікативних навичок, що є важливими для успішного функціонування у сучасному багатокультурному середовищі.

Висновки. Інтеграція автентичних текстів у навчальний процес з англійської мови у закладах вищої освіти є ефективним методом, що значно підвищує рівень мовної компетентності студентів та забезпечує реалістичне освоєння мови. Використання автентичних матеріалів, таких як статті з газет, журнали, відео або літературні твори, дозволяє студентам не лише освоювати нові лексичні та граматичні конструкції, але й здобувати культурні знання, необхідні для успішного спілкування в англомовному середовищі. Процес роботи з автентичними текстами, що включає етапи ознайомлення, аналізу, обговорення та продуктивного застосування, сприяє не тільки розвитку мовних навичок, а й розвитку критичного мислення, творчих здібностей та здатності до самостійного навчання. Завдяки цьому студенти отримують можливість не лише освоїти теоретичні аспекти мови, а й застосовувати їх на практиці в реальних комунікаційних ситуаціях. Роль викладача в цьому процесі є важливою, оскільки він повинен вибирати відповідні матеріали, які відповідають рівню студентів, та організовувати навчальний процес таким чином, щоб студенти могли максимально ефективно працювати з текстами. Інтеграція штучного інтелекту в навчальний процес відкриває нові горизонти для роботи з автентичними текстами, адже технології дозволяють адаптувати матеріали під індивідуальні потреби студентів, надавати миттєвий зворотний зв'язок та забезпечувати інтерактивне навчання. Це створює умови для більш ефективного і персоналізованого підходу до вивчення мови, що є важливим фактором для досягнення високих результатів у навчанні англійської мови у вищих навчальних закладах. Використання автентичних текстів у поєднанні з новітніми технологіями є необхідним для підвищення якості навчання та розвитку мовної компетентності студентів в умовах глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велика українська енциклопедія. Сло́вник / Кер. авт. колективу д-р іст. наук, проф. Киридон А. М. К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. 1408 с.

2. Грачова І. Є., Колот Л. А., Дубініна О. В. Значення штучного інтелекту у вивченні іноземних мов. *Педагогічні науки: теорія та практика.* 2024. № (1). С. 21–27. Doi.org/10.26661/2786-5622-2024-1-03.

3. Гудима Г. Б., Слодиницька Ю. Р. Використання автентичних матеріалів на заняттях з англійської мови у закладах вищої освіти. *Закарпатські філологічні студії.* 2022. № 27 (1). С. 106–110.

4. Загородня О., Лугова Т., Михайлюк М. Автентичний текст – невід'ємний компонент формування комунікативної іншомовної компетенції студентів закладів вищої освіти. *Сучасні дослідження з іноземної філології.* 2021. № 19 (1). С. 211–220.

5. Коломійчук І. М. Автентичні матеріали як ефективний засіб забезпечення соціокультурного спрямування процесу навчання іноземної мови. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія. Педагогічні науки».* 2017. № 1(13). С. 102–105.

6. Романюк Л. В., Русановська Т. В. Критерії відбору автентичних матеріалів у процесі навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету.* 2017. № 27. С. 160–163.

7. Abdullaevich S. H. Principles of teaching reading of English authentic texts for students of vocational priority education institutions. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD).* 2024. № 9 (11). Pp. 55–57.

8. Ciornei S. I., Dina T. A. Authentic texts in teaching English. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. № 180. Pp. 274–279.

9. Mamba M. A. Authentic materials: fostering collaborative language learning. *European Journal of English Language Teaching*. 2024. № 9(2). Pp. 63–70.

10. Widdowson H. G. English for Academic Purposes and Study Skills. Published by Oxford University Press. 1981.

REFERENCES

1. Velyka ukrainska entsyklopediia [Great Ukrainian Encyclopedia]. (2015) Slóvnyk / Ker. avt. kolektyvu d-r ist. nauk, prof. Kyrydon A. M. K.: Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychne vydavnytstvo», 1408 s [in Ukrainian].

2. Hrachova I. Ye., Kolot L. A., Dubinina O. B. (2024) Znachennia shtuchnoho intelektu u vyvchenni inozemnykh mov [The significance of artificial intelligence in the study of foreign languages]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka,* (1). 21–27. Doi.org/10.26661/2786-5622-2024-1-03 [in Ukrainian].

3. Hudyma H. B., Slodynytska Yu. R. (2022) Vykorystannia avtentychnykh materialiv na zaniattiakh z anhliiskoi movy u zakladakh vyshchoi osvity [The use of authentic materials in English classes in higher education institutions]. *Zakarpatski filolohichni studii,* 27 (1). 106–110 [in Ukrainian].

4. Zahorodnia O., Luhova T., Mykhailiuk M. (2021) Avtentychnyi tekst – nevidiemnyi komponent formuvannia komunikatyvnoi inshomovnoi kompetentsii studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Authentic text is an integral component of the formation of communicative foreign language competence of students of higher education institutions]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii*, 19 (1). 211–220 [in Ukrainian].

5. Kolomiichuk I. M. (2017) Avtentychni materialy yak efektyvnyi zasib zabezpechennia sotsiokulturnoho spriamuvannia protsesu navchannia inozemnoi movy [Authentic materials as an effective means of ensuring the socio-cultural direction of the process of learning a foreign language]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Pedahohika i psykholohiia. Pedahohichni nauky»*, 1(13). 102–105 [in Ukrainian].

6. Romaniuk L. V., Rusanovska T. V. (2017) Kryterii vidboru avtentychnykh materialiv u protsesi navchannia inozemnoi movy studentiv nemovnykh spetsialnostei [Criteria for selecting authentic materials in the process of learning a foreign language for students of non-linguistic specialties]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu,* 27. 160–163 [in Ukrainian].

7. Abdullaevich S. H. (2024) Principles of teaching reading of English authentic texts for students of vocational priority education institutions. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD),* 9 (11). 55–57.

8. Ciornei S. I., Dina T. A. (2015) Authentic texts in teaching English. *Procedia – Social and Behavioral Sciences,* 180. 274–279.

9. Mamba M. A. (2024) Authentic materials: fostering collaborative language learning. European Journal of English Language Teaching, 9(2). 63–70.

10. Widdowson H. G. (1981) English for Academic Purposes and Study Skills. Published by Oxford University Press.

УДК 378.091.12:78-051
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-38

Ден СІЮЄ,
orcid.org/0009-0007-2036-5882
аспірантка кафедри музичного мистецтва і хореографії
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) ashihmina_n-81@ukr.net

ДЕЯКІ МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-СУБ'ЄКТНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ВИКОНАВСЬКО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті висвітлено деякі методичні аспекти формування професійно-суб'єктної позиції майбутніх магістрів музичного мистецтва в процесі виконавсько-інструментальної підготовки. Мета полягає у визначенні ймовірних ефективних методів формування професійно-суб'єктної позиції майбутніх магістрів музичного мистецтва в процесі виконавсько-інструментальної підготовки. Професійно-суб'єктну позицію авторкою визначено як індивідуальну інтегральну характеристику особистості студентів, що сприяє розвитку системи ціннісних пріоритетів їх особистісного та професійного самоусвідомлення і саморозвитку в процесі виконавсько-інструментальної діяльності, що проявляється в проєктуванні індивідуальних стратегій реалізації професійного цілепокладання.

Наголошено, що структура цього феномена складається з таких компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-аналітичного, рефлексивно-смислового та проєктувально-діяльнісного. Мотиваційно-ціннісний компонент визначає систему внутрішніх орієнтирів майбутніх магістрів музичного мистецтва, що сприяє формуванню їхніх професійних прагнень. Формування цього компонента можливе через використання методів цілеутворення, планування, проєктування індивідуальних стратегій професійного розвитку та вправ на самоусвідомлення.

Когнітивно-аналітичний компонент сприяє глибшому осмисленню структури музичних творів, усвідомленню технічних аспектів виконання та пошуку індивідуального виконавського стилю. Зроблено припущення, що для цього ефективним буде використання методу музичної реконструкції, що дозволить студентам здійснювати самостійний критичний аналіз музичних творів та створювати власні інтерпретації.

Формуванню рефлексивно-смислового компонента сприятиме використання методу ретроспективної рефлексії, що передбачає ведення музичного щоденника, в якому студенти зможуть аналізувати свої досягнення, визначити труднощі та оцінити емоційні переживання під час виконання, що допоможе коригувати професійну самосвідомість і сприятиме особистісному зростанню.

Авторка вважає, що проєктуально-діяльнісний компонент формується завдяки використанню методу професійно-творчого ідентитету, що передбачає допомогу студентам у розробці індивідуальних стратегій розвитку як професіоналів. Це включає в себе створення творчих проєктів, участь у концертах та інших виконавських заходах, що дозволить розвинути здатність до самостійної діяльності та творчого самовираження.

Ключові слова: *професійно-суб'єктна позиція, майбутні магістри музичного мистецтва, структурні компоненти професійно-суб'єктної позиції, виконавсько-інструментальна підготовка, методи формування професійно-суб'єктної позиції.*

Deng XIYUE,
orcid.org/0009-0007-2036-5882
Graduate student at the Department of Musical Art and Choreography
State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
(Odesa, Ukraine) ashihmina_n-81@ukr.net

SOME METHODICAL ASPECTS OF FORMING THE PROFESSIONAL AND SUBJECTIVE POSITION OF FUTURE MASTERS OF MUSICAL ARTS IN THE PROCESS OF PERFORMANCE AND INSTRUMENTAL TRAINING

The article outlines some methodical aspects of forming the professional and subjective position of future masters of musical arts in the process of performance and instrumental training. The aim is to determine the likely effective methods for forming the professional-subject position of future Masters of Musical Arts in the process of performance-instrumental training. The professional and subjective position is defined by the author as an individual integral characteristic of the personality that contributes to the development of a system of value priorities for personal and professional self-

awareness and self-development in the process of performance and instrumental activity, manifested in the design of individual strategies for implementing professional goal-setting.

It is emphasized that the structure of this phenomenon consists of the following components: motivational and value, cognitive and analytical, reflective and semantic, and project and activity. The motivational and value component defines the system of internal orientations of future masters of musical arts, which contributes to the formation of their professional aspirations. The formation of this component is possible through the application of methods such as goal-setting, planning, designing individual strategies for professional development, and self-awareness exercises.

The cognitive and analytical component contributes to a deeper understanding of the structure of musical works, the realization of technical aspects of performance, and the search for an individual performance style. It is suggested that the method of musical reconstruction is an effective tool for this purpose, allowing students to conduct independent critical analysis of musical works and create their own interpretations.

The formation of the reflective and semantic component is supported by the use of the method of retrospective reflection, which involves keeping a music journal in which students analyze their achievements, identify difficulties, and evaluate their emotional experiences during performances. This helps adjust their professional self-awareness and contributes to personal growth.

The author believes that the project and activity component is formed through the use of the method of professional and creative identity, which helps students develop individual strategies for their professional development. This includes creating creative projects, participating in concerts and other performance events, which allows for the development of independence and creative self-expression.

Key words: *the professional and subjective position, future masters of musical art, the structural components of the professional and subjective position, performance and instrumental training, methods of forming the professional and subjective position.*

Постановка проблеми. Глобалізація та трансформаційні процеси, що охоплюють усі сфери суспільного життя, стають актуальними і для вищої освіти. Як в Україні, так і в Китаї, ці зміни вимагають від освітніх закладів адаптації та вдосконалення напрямів підготовки майбутніх фахівців, зокрема в таких специфічних сферах, як музичне мистецтво.

У Концепції розвитку педагогічної освіти зазначено, що існує «дисбаланс між суспільним запитом на висококваліфікованих педагогічних працівників, перспективами розвитку суспільства, глобальними технологічними змінами та існуючою системою педагогічної освіти, а також рівнем готовності/ спроможності сучасних педагогічних працівників до сприйняття та реалізації освітніх реформ» (Концепція розвитку педагогічної освіти, 2018). Тому підготовка майбутніх магістрів музичного мистецтва повинна відповідати новим стандартам та реаліям сучасного світу, де інтегруються традиції та новітні досягнення. Враховуючи ці виклики, мистецька освіта поступово стає гнучкою та адаптивною, сприяючи розвитку професійно-суб'єктної позиції студентів і забезпечуючи їх підготовку до роботи в умовах міжнародної конкуренції, де важливими стають не лише фахові знання, а й здатність до креативного мислення, інтеркультурної комунікації, самостійної професійної діяльності та реалізації особистісного потенціалу.

Отже, в сучасних умовах освітня система потребує постійного оновлення та адаптації до нових реалій, і визначення методичних основ формування професійно-суб'єктної позиції майбутніх магістрів музичного мистецтва є одним з найважливіших завдань. Це дозволить не лише підвищити рівень професійної підготовки, але й сприятиме розвитку особистісної самосвідомості студентів, здатності до творчого самовираження та адаптації до стрімко змінюваного соціокультурного середовища. Методичні основи, на основі яких будується виконавсько-інструментальна підготовка, повинні відображати потреби сучасного ринку праці, інноваційні педагогічні підходи та сприяти формуванню конкурентоспроможних, творчих і професійно орієнтованих фахівців.

Аналіз досліджень. Вивчення проблеми формування професійно-суб'єктної позиції майбутніх магістрів музичного мистецтва дозволяє констатувати існування вагомого внеску, зробленого вченими в розробку теоретичних і практичних аспектів цього питання.

У дослідженні С. Білозерської та С. Мащак (Білозерська, Мащак, 2018) зазначено, що суб'єктна позиція студента є важливою складовою професійної самосвідомості, яка є основою для ефективної самореалізації в професійній діяльності. Автори акцентують увагу на тому, що формування суб'єктної позиції повинно відбуватися через розвиток особистісних характеристик студента, зокрема через формування здатності до самостійного критичного мислення, саморефлексії та творчої активності. Ці чинники є важливими не лише для загального розвитку особистості, а й для професійної підготовки майбутнього фахівця.

В. Вишківська, А. Черепинська, О. Іллішова, О. Войчун (Вишківська та ін., 2022) також приділяють значну увагу становленню суб'єктної пози-

ції студента, але їх фокус спрямований на ціннісно-зорієнтовану професійну компетентність. Учені підкреслюють, що для формування повноцінної професійної компетентності важливою є внутрішня мотивація студента до професійного зростання та самовдосконалення. Авторки наголошують, що на цьому етапі важливим є розвиток таких компонентів, як: ціннісні орієнтації студента, здатність до самостійної роботи, відкритість до нових ідей і готовність до змін.

Суб'єктність, на думку дослідниць, як педагогічний феномен, є цілісною аксіологічною характеристикою особистості. Вона проявляється у продуктивній професійній діяльності та в ціннісно-смисловій самоорганізації поведінки. Розвинута суб'єктність дозволяє студентам ефективно організовувати свою роботу, ухвалювати обґрунтовані рішення та здійснювати якісні особистісні зміни в освітньому середовищі.

Деякі організаційно-методичні засади формування суб'єктної позиції майбутніх учителів та викладачів мистецьких дисциплін були в центрі уваги сучасних українських педагогів. Ці засади включають розробку теоретичних підходів і практичних рекомендацій для підготовки студентів, що забезпечують ефективний розвиток їхньої професійної та особистісної самосвідомості. У своїх працях Т. Дорошенко, А. Зайцева та інші вчені висвітлюють ключові аспекти організації цього процесу.

Зокрема, Т. Дорошенко (Дорошенко, 2020) вивчає суб'єктно-особистісний підхід як теоретичну основу для ефективної фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Автор розглядає суб'єктність «як пріоритетний напрям підготовки вчителя, що стосується забезпечення автономності студента, його самостійності та ініціативності в освітньому процесі, отримання права реалізувати внутрішні передумови само становлення» (Дорошенко, 2016: 88), а також підкреслює важливість формування у студентів активної суб'єктної позиції, що є необхідною умовою для їхньої професійної самореалізації. Цей підхід орієнтує на розвиток таких характеристик, як ініціативність, самостійність і здатність до рефлексії, що дозволяє майбутнім учителям музичного мистецтва активно впливати на освітній процес і творчо його реалізовувати.

А. Зайцева розглядає утвердження суб'єктності та зв'язок особистості з її глибинною сутністю через культуру. Вчена акцентує увагу на тому, що «освіта, як невід'ємна складова і форма трансляції культури, має забезпечувати формування творчої, конкурентоспроможної, екзистенційно-вільної і одночасно відповідальної особистості майбутнього фахівця» (Зайцева, 2017: 5). У цьому контексті культура стає не лише інструментом професійної підготовки, а й джерелом глибоких моральних та естетичних цінностей, які сприяють формуванню суб'єктної позиції майбутніх музикантів, учителів і викладачів мистецьких дисциплін. Підготовка таких майбутніх професіоналів повинна забезпечити гармонійний розвиток особистості, здатної до творчої самореалізації та відповідального ставлення до професійної діяльності.

Більшість дослідників наголошують на важливості індивідуалізації художньо-освітнього процесу, що створює умови для самовираження та розвитку творчих здібностей студентів. Такий підхід, на їхню думку, є ключовим не тільки для формування професійних навичок, але й для глибокого усвідомлення ними своєї ролі як суб'єктів в професійній діяльності. Це стає особливо важливим у контексті виконавсько-інструментальної підготовки майбутніх магістрів музичного мистецтва, зокрема, у процесі якої формується їхня професійно-суб'єктна позиція.

Основний результат виконавсько-інструментальної підготовки полягає в досягненні високого рівня виконавської майстерності, яку визначають «як здатність досконало володіти інтонаційно-технічними засобами, що дозволяють максимально виразити зміст музичного твору. Ця майстерність досягає рівня естетики емоційно-художнього мислення» (Давидов, 2012: 7). Проте для того, щоб студент став справжнім професіоналом, здатним до творчої інтерпретації, йому необхідно не лише оволодіти технічними навичками, але й сформувати свою особисту суб'єктну позицію, яка дасть змогу виразити себе через виконання.

Хоча питання виконавсько-інструментальної підготовки майбутніх магістрів музичного мистецтва вже давно привертає увагу науковців, сучасні зміни в мистецькій освіті вимагають оновлення методичних основ виконавсько-інструментальної підготовки, орієнтуючи їх на розвиток творчої інтерпретації та глибокого розуміння музичного твору. Тому важливо не лише зберігати високі стандарти традиційної виконавської майстерності, але й постійно оновлювати методи і підходи, що сприяють розвитку музиканта як повноцінного творчого суб'єкта-професіонала.

Мета статті полягає у визначенні ймовірних ефективних методів формування професійно-суб'єктної позиції майбутніх магістрів музичного мистецтва в процесі виконавсько-інструментальної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що професійно-суб'єктною позицією майбутніх магістрів музичного мистецтва є «індивідуальна інтегральна характеристика особистості, яка зумовлює визначення системи ціннісних пріоритетів особистісного та професійного самоусвідомлення й саморозвитку в процесі виконавсько-інструментальної діяльності, що проявляється в проєктуванні індивідуальних стратегій реалізації професійного цілепокладання» (Ашихміна, Ден Сіює, 2023: 8). Структура даної позиції складається з таких компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-аналітичного, рефлексивно-смислового та проєктуально-діяльнісного. Схарактеризуємо ці складові, щоб у подальшому визначити методичні основи їх формування.

Мотиваційно-ціннісний компонент характеризує систему внутрішніх орієнтирів особистості, які сприяють формуванню професійних прагнень і цінностей. Цей компонент визначає рівень мотивації до самовдосконалення та досягнення високих результатів у професійній діяльності, а також формується через усвідомлення студентом значущості його ролі в художньо-освітньому процесі.

Когнітивно-аналітичний компонент віддзеркалює здатність студента до аналітичного осмислення музичних творів, технічних аспектів виконання та вибору інтерпретацій. Він визначає рівень розвитку інтелектуальної складової виконавської діяльності, сприяючи глибшому розумінню музичних творів і створенню індивідуального художнього підходу до виконання.

Рефлексивно-смисловий компонент віддзеркалює здатність студента до саморефлексії та осмислення власного виконавського процесу. Цей компонент характеризує рівень самооцінки та здатність до конструктивного аналізу своїх досягнень і недоліків, що сприяє постійному самовдосконаленню та коригуванню технічних і художніх аспектів виконання.

Проєктуально-діяльнісний компонент визначає здатність студента до розробки та реалізації індивідуальних стратегій професійної діяльності, що включає планування концертних програм, участь у творчих проєктах та інших виконавських заходах. Він характеризує готовність студента до практичного застосування набутого досвіду, організації своєї виконавської діяльності в реальних умовах професійного середовища.

Формування мотиваційно-ціннісного компонента пов'язане з усталеністю в майбутніх магістрів музичного мистецтва чітких уявлень про їхні особисті та професійні цілі. Цьому сприятиме використання *методів цілеутворення* та *планування*, що допоможе студентам у визначенні короткострокових та довгострокових цілей на шляху до досягнення виконавської майстерності. За допомогою планування кожного етапу навчання майбутніх магістрів можна залучити до усвідомлення етапів свого індивідуального розвитку та оцінити їх значущість у процесі підготовки до здійснення майбутньої професійної діяльності.

Студентів можна залучити до *проєктування індивідуальних стратегій професійного розвитку* через створення власних унікальних творчих планів, в яких віддзеркалюється стратегія вдосконалення технічних навичок, навичок якісного звуковидобування, слухового контролю тощо, розширення репертуару.

Для формування внутрішньої мотивації важливо використовувати *вправи на самоусвідомлення*, які допоможуть студентам у визначенні професійних цінностей, пріоритетів та реального ставлення до професії. Ці вправи включають аналіз професійних стандартів, а також ставлення до музичного мистецтва як до засобу самовираження та культурної цінності. Наприклад, обговорення особистих цінностей у контексті музичного мистецтва або рефлексія щодо значущості музичних творів у житті студентів тощо.

Формування когнітивно-аналітичного компонента професійно-суб'єктної позиції майбутніх магістрів музичного мистецтва потребує використання методів, що сприяють розвитку здатності до глибокого аналізу, критичного мислення та творчого осмислення музичних творів. Для цього важливо залучати студентів до активної аналітичної діяльності, що дозволить не тільки вдосконалити технічні навички, глибше зрозуміти емоційно-художній зміст музики, а й сприятиме розвитку ключових аспектів їх особистісної та професійної самосвідомості.

Для розвитку аналітичних навичок студентів можна використовувати метод *музичної деконструкції*, що передбачає розбір музичних творів на складові елементи, такі як мелодія, гармонія, ритм, динаміка, форма тощо. Цей метод сприяє формуванню професійно-суб'єктної позиції через розвиток здатності майбутніх магістрів музичного мистецтва до критичного та осмисленого ставлення до музики. Деконструюючи твір, студент вчиться не лише відтворювати його, але й розуміти глибину структури та значення кожного елементу. Це дозволяє розвинути інтерпретаційну самостійність, коли майбутній магістр виступає не лише як виконавець, але й як суб'єкт, що свідомо та активно взаємодіє з музичним матеріалом. Власне усвідомлення структури і змісту твору

сприяє активному залученню студента до майбутньої професійної діяльності.

Формуванню рефлексивно-смислового компонента сприятиме використання *методу ретроспективної рефлексії.* Студентам можна запропонувати вести музичний щоденник, у якому вони записуватимуть свої враження від кожного виконання чи репетиції, аналізуватимуть свої досягнення та труднощі, рефлексуватимуть щодо своїх емоційних переживань під час виконання. Цей метод допоможе майбутнім магістрам музичного мистецтва розвивати самосвідомість, з'ясовувати свої сильні і слабкі сторони, визначати можливості для подальшого професійного розвитку.

Метод професійно-творчого ідентитету може стати ефективним інструментом для формування проєктувально-діяльнісного компонента професійно-суб'єктної позиції майбутніх магістрів музичного мистецтва, оскільки він сприятиме розвитку самостійності, ініціативи та творчої активності студентів у процесі виконавсько-інструментальної підготовки. Цей метод активно допомагатиме у формуванні власного стилю виконання, а також реалізації творчих проєктів, які відображають особисті переконання та художні ідеї студентів.

Для того, щоб магістри музичного мистецтва стали суб'єктами змін у професійній діяльності, важливо на заняттях з виконавсько-інструментальної підготовки створити умови для розвитку адаптивності та гнучкості через різноманітні *практичні творчі завдання* та *рефлексивні вправи*.

Висновки. Отже, професійно-суб'єктна позиція майбутніх магістрів музичного мистецтва є індивідуальною інтегральною характеристикою особистості, яка зумовлює визначення системи ціннісних пріоритетів особистісного та професійного самоусвідомлення й саморозвитку в процесі виконавсько-інструментальної діяльності, що проявляється в проєктуванні індивідуальних стратегій реалізації професійного цілепокладання. Структура досліджуваного феномена містить такі компоненти: *мотиваційно-ціннісний, когнітивно-аналітичний, рефлексивно-смисловий і проєктувально-діяльнісний.*

Мотиваційно-ціннісний компонент віддзеркалює внутрішні професійні орієнтири майбутніх магістрів музичного мистецтва і може бути сформований за допомогою *методів цілеутворення* та *планування, проєктування індивідуальних стратегій професійного розвитку,* а також *вправ* ***на*** *самоусвідомлення.* Ці методи та вправи допомагатимуть студентам визначити свої професійні цілі у процесі виконавсько-інструментальної діяльності, сприятимуть розвитку мотивації до самовдосконалення та досягнення високих результатів, а також сприятимуть усвідомленню значущості їхньої ролі в художньо-освітньому процесі.

Можливість формування когнітивно-аналітичного компоненту вбачається у використанні методу *музичної реконструкції*, що залучить майбутніх магістрів музичного мистецтва до глибшого осмислення структури музичних творів, розуміння проблемних моментів виконання, створення власних інтерпретацій і пошуку індивідуально-професійного виконавського стилю.

Формуванню рефлексивно-смислового компоненту сприятиме використання методу *ретроспективної рефлексії*, що допомагатиме студентам в адекватному оцінюванні своїх виконавсько-інструментальних досягнень і труднощів, а також у коригуванні вектору розвитку професійної самосвідомості.

Зроблено припущення, що проєктуально-діяльнісний компонент може формуватися за допомогою *методу професійно-творчого ідентитету* через залучення майбутніх магістрів музичного мистецтва до розробки індивідуальних стратегії професійного та виконавсько-інструментального розвитку.

Перспективною темою подальшої розробки даної проблеми є висвітлення результатів експериментального впровадження методів формування професійно-суб'єктної позиції майбутніх магістрів музичного мистецтва в освітній процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ашихміна Н. В., Ден Сіює. Професійно-суб'єктна позиція майбутніх магістрів музичного мистецтва: сутність поняття. *Південноукраїнські мистецькі студії.* 2023. № 2. С. 5–8. https://doi.org/10.24195/artstudies.2023-2.1

2. Білозерська С., Мащак С. Становлення суб'єктної позиції студента як умова формування та розвитку професійної самосвідомості. *Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського : Психологічні науки.* 2018. №1 (19). С. 17–23.

3. Вишківська В., Черепинська А., Іллішова О., Войчун О. Становлення суб'єктної позиції студента як необхідна умова формування ціннісно зорієнтованої професійної компетентності. *Молодь і ринок.* 2022. №1 (199). С. 95–100.

4. Давидов М. Музично-виконавська майстерність. *Виконавська майстерність музикантів-інструменталістів : зб. мат. Всеук. наук. конф. «Виконавська майстерність музикантів-інструменталістів: історія, теорія та методи формування»* (Київ, 18–20 квітня 2012). Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2012. С. 36–38.

5. Дорошенко Т. Суб'єктно-особистісний підхід як теоретична основа забезпечення ефективності підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки.* 2016. № 3. С. 85–89.

6. Зайцева А. Художньо-комунікативна культура майбутнього вчителя музичного мистецтва : теорія, методологія, методичні аспекти. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 255 с.

7. Концепція розвитку педагогічної освіти. 2018. Режим доступу: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti

REFERENCES

1. Ashykhmina, N. V., & Den, Siiuie. (2023). Profesiino-subiektna pozytsiia maibutnikh mahistriv muzychnoho mystetstva: sutnist poniattia. [Professional-subject position of future musical art master's degree students: essence of the concept] *Pivdennoukrainski mystetski studii – South Ukrainian Art Studios, 2*. 5–8. [in Ukrainian].

2. Bilozerska, S., & Mashchak, S. (2018). Stanovlennia subiektnoi pozytsii studenta yak umova formuvannia ta rozvytku profesiinoi samosvidomosti. [The establishment of a student's subjective position as a condition for the formation and development of professional self-awareness] *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho : Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynsky Mykolaiv National University: Psychological Sciences, № 1* (19). 17–23. [in Ukrainian].

3. Vyshkivska, V., Cherepynska, A., Illishova, O., & Voichun, O. (2022). Stanovlennia subiektnoi pozytsii studenta yak neobkhidna umova formuvannia tsinnisno zoriientovanoi profesiinoi kompetentnosti [The development of the student's subjective position as a necessary condition for the formation of value-oriented professional competence] *Molod i rynok – Youth and the market, 1*(199). 95–100. [in Ukrainian].

4. Davydov, M. (2012). Muzychno-vykonavska maisternist [Musical and performing skill]. Vykonavska maisternist muzykantiv-instrumentalistiv : zb. mat. Vseuk. nauk. konf. «Vykonavska maisternist muzykantiv-instrumentalistiv: istoriia, teoriia ta metody formuvannia» (Kyiv, 18–20 kvitnia 2012) – Performance skills of instrumental musicians: collection. mate. University of of science conf. «Performing skill of instrumental musicians: history, theory and methods of formation» (Kyiv, April 18–20, 2012). Kyiv : Vyd. tsentr KNUKiM, 2012, 36–38. [in Ukrainian].

5. Doroshenko, T. (2016). Subiektno-osobystisnyi pidkhid yak teoretychna osnova zabezpechennia efektyvnosti pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva. [The subject and personality approach as a theoretical basis for ensuring the effectiveness of training future music teachers] *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Seriia: Psykholoho-pedahohichni nauky – Scientific Notes of Mykola Gogol National University. Series: Psychological and Pedagogical Sciences, 3.* 85–89. [in Ukrainian].

6. Zaitseva, A. (2017). Khudozhno-komunikatyvna kultura maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva : teoriia, metodolohiia, metodychni aspekty : monohrafiia [Artistic and communicative culture of the future music teacher: theory, methodology, and methodological aspects : monograph]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. 255 p. [in Ukrainian].

7. Kontseptsiia rozvytku pedahohichnoi osvity, (2018). The Concept of the Development of Pedagogical Education. https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti. [in Ukrainian].

UDC 3702
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-39

Natalia DOBROVOLSKA,
orcid.org/0000-0001-9133-285X
Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Germanic Languages and Translation
National University of Odessa Polytechnic
(Odessa, Ukraine) natusikdob@ukr.net

TECHNIQUES FOR DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE COMPETENCES IN READING AND SPEAKING

The article describes techniques for developing foreign competences in reading and speaking In today's globalized world, it is essential for future information technology professionals to have solid foreign language skills.The goals and content of building such competencies should be carefully considered to ensure that students are equipped with the necessary tools to succeed in their careers. First, the main goal of foreign language skills development in IT professionals should be to improve their ability to communicate effectively with customers and colleagues from different cultural backgrounds. This includes oral communication, written communication through emails, reports and other documents. Second, language learning content should focus on technical vocabulary and IT-related technical terminology. Overall, developing foreign language skills is crucial for future IT professionals who want to excel in their careers. It not only improves communication, but also opens up new opportunities for personal and professional development. By setting clear goals and providing relevant content, educators can help prepare students for success in a globalized workforce. Therefore, practicing native language reading skills will benefit future professionals in the field of information technology when reading in their second or third target language. Foreign competence in reading and speaking is the ability to understand and analyze information from technical texts and to use it in oral production and oral interaction, to choose verbal and non-verbal means appropriate to the situations and tasks in order to effectively fulfill communicative and professional goals. The goals (practical, professional, developmental, pedagogical) were defined and the content (as a unit of technical and procedural aspects) for the development of prospective computer scientists to foreign competence in reading and speaking. Introductory, learning, review reading skills were specified. Effective techniques for developing foreign language skills include extensive reading, authentic materials, role-playing, practicing conversation with native speakers or language exchange partners, recording yourself to identify areas for improvement, and watching movies or TV shows in the target language with subtitles.

Key words: *speaking, foreign language competence, formation, reading.*

Наталія ДОБРОВОЛЬСЬКА,
orcid.org/0000-0001-9133-285X
доктор філософії, доцент,
доцент кафедри германських мов та перекладу
Національного університету «Одеська політехніка»
(Одеса, Україна) natusikdob@ukr.net

МЕТОДИ РОЗВИТКУ ІНШОМОВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ЧИТАННІ ТА ГОВОРІННІ

У статті описано методи розвитку іншомовних компетенцій у читанні та говорінні. У сучасному глобалізованому світі для майбутніх фахівців у сфері інформаційних технологій важливо володіти професійними навичками з іноземної мови. Необхідно ретельно продумати цілі та зміст формування іншомовних компетенцій у читанні та говорінні (розуміння загального змісту тексту, віднаходження необхідної інформації, розуміння деталей тексту, досягнення комунікативної мети, зв'язність і вільність мовлення), щоб переконатися, що студенти оснащені необхідними інструментами для досягнення успіху в кар'єрі. По-перше, головною метою розвитку професійних навичок серед ІТ-фахівців має бути вдосконалення їхньої здатності ефективно спілкуватися з клієнтами та колегами з різних зарубіжних країн. Це стосується усного спілкування, письмового спілкування електронною поштою, звітів та інших документів. По-друге, зміст вивчення мови має зосереджуватися на технічній лексиці та технічній термінології, пов'язаній з ІТ. Загалом, розвиток навичок іноземних мов має вирішальне значення для майбутніх ІТ-фахівців, які хочуть досягти успіху у своїй кар'єрі. Встановлюючи чіткі цілі та надаючи відповідний контент, викладачі можуть допомогти підготувати студентів до успіху в професійній сфері. Таким чином, відпрацювання навичок читання рідною мовою принесе користь майбутнім фахівцям у сфері інформаційних технологій під час читання другою чи третьою цільовою мовою. Іншомовна компетенція в

читанні та говорінні – це здатність розуміти та аналізувати інформацію з технічних текстів і використовувати її в усному спілкуванні, обирати вербальні та невербальні засоби, що відповідають ситуаціям та завданням, щоб ефективно виконувати комунікативні та професійні цілі. Визначено цілі (практичні, професійні, розвивальні, педагогічні) та зміст (як одиниця техніко-процесуальних аспектів) розвитку майбутніх фахівців до іншомовної компетенції з читання та говоріння. Конкретизовано навички ознайомлювального, вивчаючого, оглядового читання. Ефективні методи для розвитку навичок іноземної мови включають інтенсивне читання, автентичні матеріали, рольові ігри, практику розмови з носіями мови або партнерами з мовного обміну, запис себе для визначення областей для вдосконалення та перегляд фільмів або телепередач цільовою мовою з субтитрами.

Ключові слова: *говоріння, іншомовна компетентність, формування, читання.*

Quite recently, considerable attention has been paid to the modernization of the domestic system of higher education that has begun is aimed at improving its quality and integrating into the global educational space, including to ensure the recognition of Ukrainian specialists abroad. It is clear that such integration can be successful if specialists have foreign language competence in all types of speech activity.

Problem statement. It is well known that the content of teaching a foreign language is determined by its goals. S. Yu. Nikolaeva believes that the goals of learning are the main component of the foreign language training system, are determined by the public order and determine the choice of the content and organization of the training itself (Ніколаєва, 1997). Therefore, we consider it appropriate to specify the goals of forming foreign language competence in reading and speaking among future IT specialists.

Modern scientists in the field of foreign language teaching methods distinguish five goals, namely: 1) practical, 2) professional, 3) educational, 4) educational, 5) developing. All goals are implemented in a complex manner, but at a certain stage of learning, each of them acquires a specific meaning (Дацків,2012). We interpret practical and professional goals as leading ones. At the same time, the question of the formation of foreign language competence in reading and speaking among future information technology specialists remains insufficiently studied in domestic science. In particular, the content of the formation of this competence, which is determined by the corresponding goals, requires specification.

Analysis of current research. Current research on Yu. Romanyuk is focused on the formation of English-speaking competence in reading future specialists in engineering mechanics, which is proposed to be carried out in three stages. The pre-text stage provides for the activation of background knowledge of students, the development of predictive reading skills, the formation of lexical and grammatical skills in reading large volumes (hypertexts), skills in using online reference materials. The text stage is aimed at developing compensatory skills, as well as the skills of viewing, searching, introductory, studying reading. The post-text stage involves monitoring the level of formation of skills of different types of reading (Романюк, 2011).

The formation of English-speaking competence in speaking according to O. Datskiv should be carried out taking into account the processes of development of speech skills. The researcher distinguishes preliminary and main stages. The preparatory stage provides for preparatory receptive-reproductive activity, the second is aimed at the main receptive-productive and productive activity and is divided into receptive-productive and productive sub-stage. First, the skills of communicative interaction are developed and the phonetic, grammatical and lexical skills necessary for utterance are improved, and then the ability to create micro-monologues and micro-dialogues is developed in accordance with the situation of the utterance, which allows you to further improve the existing skills by performing various methodological actions with educational material (for example, unity of various functional types of monologues and dialogues in oral expression**).** At the same time, the question of the interconnected formation of foreign language competence in reading and speaking among future information technology specialists remains insufficiently studied in domestic science (Дацків, 2012).

The purpose of the article: is to clarify the goals and content of the formation of the specified competence in reading and speaking among future IT specialists, taking into account the requirements for the level of their foreign language proficiency.

Presentation of the main material. We started by investigating the foreign language study program. The main goal of future information technology specialists is the practical mastery of a professional foreign language by future IT specialists, in other words, the formation and development of their professionally oriented foreign language competence, which involves the free use of a foreign language in professional activities, the use of various methods of receiving and transmitting information from authentic professional sources (in the form of texts, presentations, reports, etc.).

Therefore, in the process of studying the discipline "Foreign language (for professional direction)",

students must acquire skills that will provide them with the ability to effectively communicate professionally and daily by:

– finding the necessary information in authentic materials;

– analysis of foreign language material with its further application;

– preparation and presentation of professional presentations;

– discussion of important issues.

In this way we specify the practical, professional, educational, educational and developmental goals of the formation of future IT professionals' foreign language competence in reading and speaking.

The practical goal is the formation of students' foreign language competence in reading and speaking at a level sufficient for successful intercultural personal and professional communication. Usually, at the bachelor's level, we are talking about level B 2. We made this conclusion also taking into account the fact that school graduates must demonstrate level B 1 in a foreign language.

Taking into account the views of A. Babyuk (Бабьюк, 2019) under the foreign-speaking competence in reading and speaking we mean the ability of a person to understand and analyze information from professional texts and use it in their own improved foreign-speaking activities in a monologic, dialogic way to choose appropriate situations and tasks verbal and non-verbal means in order to effectively implement communicative and professional tasks.

The professional goal of a foreign language involves the ability of future IT specialists to analyze the material they read and use it to analyze and understand the intricacies of foreign languages in order to develop effective software and applications that cater to a global audience.This seems to be possible thanks to the introduction of problematic tasks into the teaching, necessary for the formation of students' abilities to overcome difficulties of a linguistic and professional nature, to look for ways to solve problematic situations by expressing their thoughts, views, feelings and proposals (Ніколаєва, 2011). The professional goal is also realized through the selection of professionally oriented content, appropriate educational material, the creation of typical situations of professional communication, and the involvement of students in solving typical professional problems. They are focused on achieving a specific outcome that can be accomplished within a short period.

The educational goal of forming future specialists with foreign speaking competence in reading and speaking involves the development of the ability for intercultural communication in personal and professional spheres. This is possible due to the correct selection of educational material, which reflects moral and professional values, such as professionalism, professional culture (Ніколаєва, 2011a).

The implementation of *the educational goal* in the process of interconnected teaching of reading and speaking in a foreign language of future IT specialists is carried out with the help of authentic materials and involves the expansion of subject knowledge, the development of students' learning skills, and the expansion of cultural horizons.

The developmental goal involves the development of both the mental abilities of the future IT specialist and his individual psychological characteristics (memory, attention, thinking, intellectual and cognitive abilities, etc.) (Ніколаєва, 2002). This seems possible due to the introduction into the learning process of the ideas of synergetics for the self-organization of systems (on the one hand, the teacher, and on the other, students), implemented in teaching a foreign language by directing the process towards self-realization of students, that is, to the maximum disclosure of their creative abilities, as well as manifestations of self-discipline, respect for the interlocutor and professional culture in foreign language communication (Ніколаєва, 2011a). An important task is also the development of external and internal motivation of students to master a foreign language, which should be ensured by the selection of interesting, personally and professionally important material, appropriate methods, technologies and forms of organization of learning, and the creation of a developmental educational environment.

It should be noted that learning goals and content are interdependent and mutually dependent, because, on the one hand, the goals determine the learning content, and, on the other hand, the learning content consists of components, the mastery of which ensures the achievement of the set goals.

In modern methodological science, there are different views on the content of education. We fully support the statement of S. Yu. Nikolaeva (Ніколаєва, 2011a) that the content of training is a set of what is expected to be learned by students during training, and we believe that the future profession determines the content of foreign language training of future IT specialists.

Two important principles must be taken into account when selecting the content of training:

1) the necessity and sufficiency of the training content to achieve the set goals;

2) strength and accessibility of the proposed training content.

Regarding the cognitive aspect of the content of foreign language learning, Yu. Gudyma is sure that it is related to such categories as knowledge (declarative and procedural), thinking and processes of understanding the English language and the culture of English-speaking peoples as social phenomena. The cognitive aspect assumes that language reflects the interaction between psychological, communicative and cultural factors. This aspect of the content closely links the learning of a foreign language as a means of intercultural communication with its intensive use as a tool for learning, developing and mastering the language. Hence, according to the scientist, metalinguistic competence as the ability to consciously master a language acquires instrumental importance (Гудима, 2018).

The pedagogical aspect of the content of the study covers the process of forming the relevant qualities of students, necessary for the implementation of professional foreign language communication. According to Gudyma, this aspect is determined by students' value orientations, their emotional state, attitude to the content, methods of teaching foreign languages ((Гудима, 2018а).

In the context of our research, we rely on the views of modern domestic scientists (Дацків, 2012; Ніколаєва, 2010) and we believe that the successful implementation of the goals of interconnected learning of reading and speaking in a foreign language of future IT specialists is possible provided that its substantive and procedural aspects are coherent.

We refer to the subject aspect (Ніколаєва, 2003):

a) spheres of communication, communicative speech situations; communicative intentions; themes, problems and texts;

b) linguo-socio-cultural material;

c) linguistic material (phonetic, lexical, grammatical);

d) strategies.

Let us analyze more specifically the components of the subject aspect.

First, we specify the areas of communication for future IT specialists.

The communicative sphere serves as an extralinguistic background and determines the activity of communicants with the appropriate speech behavior and the selection of the necessary language means.

Even in the last century, methodologist (S. Nikolayeva) identified typical communicative situations that are combined into large groups – areas of communication. So, Nikolayeva singled out 8 spheres characteristic of a language community, namely: social and household, family, professional and labor, socio-cultural, social activities, administrative and labor, mass-cultural, socio-political (Ніколаєва, 1997а).

Foreign methodologists distinguish four areas of communicative activity: personal, social, professional, educational. In addition, the pan-European recommendations on language education also offer four areas of communication, namely: personal, public, professional, educational (Гудима, 2018а).

Future IT specialists need to be able to communicate in a foreign language, including business communication in *the professional* field. That is why we believe that in the formation of foreign-speaking competence in reading and speaking among future IT specialists, the priority area is professional, involving effective intercultural communication of future specialists in the course of their professional activities, readiness to participate in various events related to the specialty (technical exhibitions), conferences, forums, etc.).

When teaching foreign-language professional speech of IT specialists, it is necessary to take into account the situational nature of speech. Any communicative situation encourages communication and certain speech actions. The main ability of the situation is the concretization of speech actions and the subject plan of speech by selecting the appropriate speech means. A communicative situation should be considered a dynamic system of specific factors that are closely interconnected, reflect objective and subjective plans, attracting students to communication, determining their communicative behavior within a certain act of communication (Кодлюк, 2018).

Next, we will consider the components of the procedural aspect.

The procedural aspect of the content of education involves (Ніколаєва, 2011а):

1) reading and speaking skills and exercises for their development, relevant knowledge;

2) the ability to understand and apply linguistic and sociocultural material, including in professional communication, relevant knowledge (including the rules and norms of professional communication) and exercises for their development;

3) lexical, grammatical, phonetic skills and exercises for their development, relevant knowledge;

4) the ability to operate educational (mnemic, cognitive and metacognitive) and communicative (compensatory) strategies and exercises for their development, relevant knowledge.

The procedural aspect of the content of training includes knowledge about typical situations of professional communication, professional and social

roles, communicative intentions of IT specialists, reading skills and the ability to monologue and dialogic speech.

Depending on the communicative goals in the training of future IT specialists, various types of reading are implemented: introductory, viewing and search.

Introductory reading assumes that students understand only the main content, and not certain details (the completeness of understanding the information presented is 70–75%) (Ніколаєва, 1997a). This type of reading when teaching a foreign language to future IT specialists is used for quick and general familiarization with the content when working with professional literature with its subsequent use or reproduction.

Review reading has the goal of obtaining a generalized idea of the text. This type of reading is used by students when it is necessary to review specialized materials to find out whether they contain the necessary information.

Learning reading is characterized by a complete and accurate understanding of the information presented in the text with its subsequent comprehension. First of all, it is about understanding all the details and facts, the relationships between them and their comparison.

We designed new techniques for developing foreign language competences in reading and speaking for future professionals in the field of information technology. It has been defined that they should start with easy texts and gradually move on to more difficult ones. This approach will help them build their confidence and improve their reading skills at a steady pace.

Students should use a variety of materials such as newspapers, magazines, and books to expose themselves to different writing styles and genres. This technique will help them expand their vocabulary and improve their comprehension skills.

They should practice reading aloud to improve their pronunciation and fluency. They can also record themselves while reading and listen back to identify areas for improvement.

Finally, future professionals should engage in discussions with other learners or native speakers about the texts they have read. This technique will help them develop critical thinking skills and enhance their understanding of the language.

Conclusions. From the research that has been carried out we specified the goals (practical, professional, developmental, educational) and the content of the formation of foreign language competence in reading and speaking in the unity of subject and procedural aspects in future IT specialists.

Further study of the issue would be of interest. Study and systematic analysis of employers' requirements for communicative competence of future IT specialists, studying the experience of the world's leading universities in the formation of communicative competence with the aim of improving foreign language classes in a professional direction for future specialists in higher educational institutions are the *prospects of further reasearch.*

BIBLIOGRAPHY

1. Баб'юк О. В. Формування професійно орієнтованої англомовної компетентності в монологічному мовленні майбутніх фахівців сфери туризму: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2019. 274 С.

2. Гудима Ю. П. Формування у майбутніх учителів англійської мови навчально-стратегічної компетентності в діалогічному мовленні: дис. … канд. пед. наук: 13.00.02 / Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2018. 403 С.

3. Дацків О. П. Методика формування вмінь говоріння у майбутніх учителів англійської мови засобами драматизації: дис. … канд. пед. наук: 13.00.02 / Київ. нац лінгв. ун-т. Київ, 2012. 321 С.

4. Кодлюк І. В. Формування англомовної компетентності в діалогічному мовленні майбутніх фахівців з туризму в коледжах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2018. 274 с.

5. Ніколаєва С.Ю. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ: Ленвіт, 2003. 273 С.

6. Ніколаєва С. Ю. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: курс лекцій: навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр» .Київ: Ленвіт, 2011. 344 с.

7. Ніколаєва А. О. Структурно-семантична характеристика термінології програмування комп'ютерних мереж та захисту інформації: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2002. 16 С.

8. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови.* 2010. Вип. 2. С. 11–17.

9. Ніколаєва С. Ю., Гринюк Г. А. Сучасні технології навчання іноземного спілкування. Київ: Ленвіт, 1997. 312 с.

10. Романюк Ю. В. Методика формування у майбутніх фахівців з інженерної механіки читацької англомовної компетенції з використанням навчального веб-сайту: дис. … канд. пед. наук: 13.00.02 / Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2011. 277 С.

11. Холод І. В. Методика викладання англійської мови: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Умань: Візаві, 2018. 165 с.

12. Nunan D. Language Teaching Methodology. London: Prentice-Hall, 1991. 245 p.

REFERENCES

1. Babiuk O. (2019). Formuvannia profesiino oriientovanoi anhlomovnoi kompetentnosti v monolohichnomu movlenni maibutnikh fakhivtsiv sfery turyzmu: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. [Formation of professionally oriented English language competence in monologue speech of future specialists in the field of tourism: Dissertation for the Degree of Candidate of Pedagogic Sciences:13.00.02]. Ternopil: Ternop. nats. ped. un-t im. V. Hnatiuka. 274. Ternopil [in Ukrainian].

2. Hudyma Yu. (2018). Formuvannia u maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy navchalno-stratehichnoi kompetentnosti v dialohichnomu movlenni: dys. … kand. ped. nauk: 13.00.02. [Formation of future English language teachers' educational and strategic competence in dialogic speech: Dissertation for the Degree of Candidate of Pedagogic Sciences: 13.00.02]. Kyiv: Kyiv. nats. linhv. un-t. 403. [in Ukrainian].

3. Datskiv O. (2012). Metodyka formuvannia vmin hovorinnia u maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy zasobamy dramatyzatsii: dys. … kand. ped. nauk: 13.00.02. [Methodology of formation of speaking skills of future English language teachers by means of dramatization: Dissertation for the Degree of Candidate of Pedagogic Sciences: 13.00.02]. Kyiv: Kyiv. nats. linhv. un-t.321. [in Ukrainian].

4. Kodlyuk I. (2018). Formuvannya anglomovnoyi kompetentnosti v dialogichnomu movlenni majbutnix faxivciv z tury`zmu v koledzhax: dys. … kand. ped. nauk: 13.00.02 [Formation of English language competence in dialogic speech of future tourism specialists in colleges: Dissertation for the Degree of Candidate of Pedagogic Sciences:13.00.02]. Ternopil: Ternop. nats. ped. un-t im. V. Hnatiuka. 274. Ternopil [in Ukrainian].

5. Nikolaieva S. (2003). Zahalnoievropeiski Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia. [All-European recommendations on language education: study, teaching, evaluation]. Kyiv: Lenvit. 273. [in Ukrainian].

6. Nikolaieva S. (2011). Metodyka formuvannia mizhkulturnoi inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii: kurs lektsii: navch.-metod. posibnyk dlia stud. movnykh spets. osv. kvalif. rivnia «mahistr». [Methods of formation of intercultural foreign language communicative competence course of lectures] Kyiv: Lenvit. 344 [in Ukrainian].

7. Nikolaieva A. (2002). Strukturno-semantychna kharakterystyka terminolohii prohramuvannia kompiuternykh merezh ta zakhystu informatsii: avtoref. dys. … kand. filol. nauk: 10.02.01.[Structural and semantic characteristics of the terminology of computer network programming and information protection: Abstract of the dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences:10.02.01]. Kharkiv: Khark. nats. un-t im. V. N. Karazina. 16. [in Ukrainian].

8. Nikolaieva S. (2010). Tsili navchannia inozemnykh mov v aspekti kompetentnisnoho pidkhodu. [Objectives of learning foreign languages in the aspect of competence approach]. Inozemni movy. 2. 11–17. [in Ukrainian].

9. Nikolaieva S., Hryniuk H. (1997). Suchasni tekhnolohii navchannia inozemnoho spilkuvannia. [Modern technologies of teaching foreign communication]. Kyiv: Lenvit.312. [in Ukrainian].

10. Romaniuk Yu. (2011). Metodyka formuvannia u maibutnikh fakhivtsiv z inzhenernoi mekhaniky chytatskoi anhlomovnoi kompetentsii z vykorystanniam navchalnoho veb-saitu: dys. … kand. ped. nauk: 13.00.02. [Methodology for the formation of future specialists in engineering mechanics of the reader's English-speaking competence using an educational website: Dissertation for the Degree of Candidate of Pedagogic Sciences: 13.00.02]. Kyiv: Kyiv. nats. linhv. un-t. 277. [in Ukrainian].

11. Kholod I. (2018). Metodyka vykladannia anhliiskoi movy. [Methods of teaching English: educational and methodological manual for students of higher educational institutions]. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Uman: Vizavi, 2018. 165. [in Ukrainian].

12. Nunan, D. (1991). *Language Teaching Methodology.* London: Prentice-Hall.

УДК 378:80-051|81'25'373.46:355.01
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-40

Євген ДОЛИНСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0003-4074-4648
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) dolynskyi@ukr.net

ВІЙСЬКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАД ЯК ЕЛЕМЕНТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

У статті зазначається, що українська військова термінологія формувалася під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Сучасний етап її розвитку пов'язаний із зміцненням державності, інтеграцією до світової спільноти та відповіддю на актуальні військові виклики. Переклад англомовної військової термінології – це складний процес, який вимагає врахування лінгвістичних, культурних та професійних особливостей. Для досягнення точності та адекватності перекладу застосовуються різні способи передачі термінів залежно від їхньої структури та функції. Якісний переклад військової термінології важливий для міжнародної співпраці, навчання військових, а також створення документів, які є ключовими для безпеки та оборони. Важливим аспектом діяльності військового перекладача є психологічний аспект. Військові перекладачі часто працюють у стресових умовах або безпосередньо в зоні бойових дій, що додає складнощів до їхньої роботи. Важливими чинниками підготовки з військового перекладу майбутніх філологів є міжкультурна комунікація, що передбачає вплив культурних реалій на сприйняття військової термінології; особливості комунікації у військових структурах різних країн; етику та конфіденційність у військовому перекладі, а також психологічну підготовку – робота в умовах обмеженого часу та стресу; тренування здатності приймати швидкі та точні рішення. Важливий результат та внесок курсу у підготовку філологів є посилення обороноздатності – професійні перекладачі забезпечують оперативний і точний обмін інформацією, що сприяє ефективності військових операцій; зміцнення міжнародної підтримки – завдяки якісному перекладу забезпечується належне інформування міжнародної спільноти про ситуацію на фронті, що сприяє дипломатичній і матеріальній допомозі; гуманітарний вплив – перекладачі допомагають налагодити контакт між військовими, населенням і гуманітарними організаціями, мінімізуючи людські втрати.

Ключові слова: *підготовка майбутніх філологів, навчання військового перекладу, військова термінологія. курси з військового перекладу.*

Ievgen DOLYNSKIY,
orcid.org/0000-0003-4074-4648
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Germanic Philology and Translation Studies
Khmelnytskyi National University
(Khmelnytskyi, Ukraine) dolynskyi@ukr.net

MILITARY TERMINOLOGY AND ITS TRANSLATION AS AN ELEMENT OF FUTURE PHILOLOGISTS' TRAINING

The article notes that Ukrainian military terminology has been shaped by both internal and external factors. The current stage of its development is associated with the strengthening of statehood, integration into the global community, and responses to current military challenges. The translation of English military terminology is a complex process that demands consideration of linguistic, cultural, and professional characteristics. To achieve accuracy and adequacy in translation, various methods of term rendering are used depending on their structure and function. High-quality translation of military terminology is essential for international cooperation, military training, and the creation of documents that are key to security and defense. An important aspect of a military translator's work is the psychological dimension. Military translators often operate in stressful conditions or directly in combat zones, which adds complexity to their work. Key factors in preparing future philologists for military translation include: intercultural communication, which involves the influence of cultural realities on the perception of military terminology; the specific features of communication within military structures of different countries; ethics and confidentiality in military translation; and psychological training – working under time constraints and stress, as well as developing the ability to make quick and accurate decisions. An important outcome and contribution of the course in philologists' training is strengthening defense capabilities – professional translators ensure the prompt and accurate exchange of information, enhancing the efficiency

of military operations; bolstering international support – high-quality translation facilitates proper communication with the international community about the situation on the front lines, fostering diplomatic and material assistance; and a humanitarian impact – translators help establish contact between military personnel, civilians, and humanitarian organizations, minimizing human losses.

Key words: *training future philologists, military translation education, military terminology, military translation courses.*

Постановка проблеми. Більшість професійних терміносистем, зокрема й військова, мають тривалу історію свого формування. Військова лексика еволюціонувала паралельно з розвитком держав і їхніх збройних сил. Перші військові терміни виникли ще до того, як були задокументовані письмово. Військова лексика як одна з найдавніших фахових термінологій неодноразово була предметом лінгвістичного аналізу в східнослов'янських мовах. Вона привертала увагу багатьох українських мовознавців (Ф. Ткач, Л. Батюк, Р. Сидоренко, П. Ковалів, В. Горобець, А. Бурячок та ін.). Підготовка філологів до військового перекладу сприяє розвитку кадрів, які здатні забезпечити точну й ефективну міжмовну комунікацію у військовій сфері. Це важливо для міжнародної співпраці, миротворчих операцій, аналізу військових даних та інформаційної безпеки (Лемешко, 2021: 130).

Аналіз досліджень. Підготовка майбутніх фахівців з військового перекладу є актуальною темою, яка привертає увагу українських та міжнародних дослідників. Зокрема, до цієї проблематики зверталися такі автори та дослідження: *О. Коваленко* досліджувала методичні аспекти підготовки військових перекладачів в умовах підвищених вимог до міжмовної комунікації у військовій сфері. Основну увагу було приділено адаптації навчальних програм до реалій сучасних збройних конфліктів. *О. Сухорукова* розглядає роль міжкультурної комунікації у військовій сфері, аналізуючи специфіку перекладу військових текстів і документації в умовах міжнародної співпраці. *Ю. Дмитрук* досліджує психологічні та технічні аспекти підготовки перекладачів, які працюють у військових умовах. Окремий акцент робиться на стресових чинниках і їх впливі на якість перекладу. *К. Ткаченко* – її праці присвячені використанню сучасних технологій у навчанні військових перекладачів, зокрема автоматизованих систем перекладу (*CAT-tools*) і корпусних технологій. *В. Лисенко* аналізує вплив мовних і культурних бар'єрів у військових місіях НАТО та ООН і пропонує ефективні стратегії навчання військових перекладачів для роботи в міжнародних середовищах. *Н. Гончарук* розглядала питання професійної підготовки військових перекладачів у контексті євроінтеграції. Вивчала специфіку перекладу військової термінології англійською мовою.

Мета статті – розглянути основні етапи становлення української військової термінології та особливості підготовки майбутніх філологів у сфері військового перекладу.

Виклад основного матеріалу. Становлення української військової термінології є складним і тривалим процесом, який відображає історичний розвиток української державності, військової справи, культури та вплив зовнішніх чинників. Основні етапи цього процесу можна окреслити так:

1. Давньоруський період (IX–XIII ст.). Формування перших термінів, пов'язаних із військовою справою, почалося ще в Київській Русі. Це були запозичення з давньослов'янської мови, а також впливи грецької, скандинавської та інших мов. Приклади цих термінів є**:** *дружина, воїн, меч, щит, рать, стріла.* До джерел де зустрічаються ці терміни відносяться: літописи, військові договори, народні билини.

2. Литовсько-руський період і період польського впливу (XIV–XVII ст.). Характеризуючи цей період можна зазначити, що Українські землі перебували під владою Литви, Польщі, а згодом Речі Посполитої. Військова термінологія зазнала значного впливу польської, німецької та латинської мов. У XVI–XVII ст. виникла специфічна козацька військова лексика. Запорізька Січ стала важливим центром формування української військової термінології. Приклади термінів: *хорунжий, сотник, полковник, гетьман, гарматник*.

3. Імперський період (XVIII–XIX ст.). Характеризуючи цей період, що втрата української державності призвела до асиміляції та русифікації термінології. Більшість військових термінів у цей час запозичувалися з іншої мови. Незважаючи на зовнішній вплив, відбувається збереження традицій. У народній пам'яті та історичних документах зберігалися елементи козацької термінології.

4. Період Української революції (1917–1921 рр.). Поява незалежних українських держав – УНР, ЗУНР – сприяла відродженню та активному творенню військової термінології. Джерелами формування термінології є: традиції козацтва, європейські військові практики, впливи німецької, польської, французької мов. Приклади термінів**:** *армія, старшина, штаб, кошовий.*

5. Радянський період (1922–1991 рр.). Радянська Україна була частиною СРСР, де військова термінологія базувалася переважно на російській мові. Українська мова використовувалася обмежено в офіційній військовій сфері, термінологія мала стандартизований характер за радянським зразком.

6. *Незалежна Україна (з 1991 року).* Характеристикою цього періоду є те, що після проголошення незалежності України почався активний процес відродження і стандартизації української військової термінології. Відбувається реформа термінології, залучення міжнародного досвіду, інтеграція з НАТО, запозичення англомовних термінів, адаптація до сучасних викликів. Приклади нових термінів: *бригада, батальйон, дрон, спеціальні операції.*

7. Сучасний період (з 2014 року). Активний розвиток у зв'язку з війною на сході України та повномасштабним вторгненням у 2022 році. Виникли нові терміни, пов'язані із сучасними викликами гібридної війни та технологічного розвитку. Приклади: *аеророзвідка, кібербезпека, волонтерські батальйони, безпілотник, територона* (Яценко, 2007: 86).

Основні фактори впливу розвитку термінології – це історичні події: *військові конфлікти, революції, зміни державної влади*; культурний вплив: *традиції козацтва, фольклор, історична пам'ять*; міжнародні контакти: *військові союзи, інтеграція до міжнародних структур (НАТО)*; мовна політика: *українізація, стандартизація сучасної української мови*.

Переклад англомовної військової термінології – це складний процес, який вимагає не лише високого рівня володіння мовою, але й глибокого розуміння специфіки військової сфери. Основні способи перекладу військової термінології, що опановують майбутні іноземні філологи в процесі фахової підготовки:

1. Транскрипція/Транслітерація, що використовується для передачі термінів, які не мають відповідників у цільовій мові або є міжнародними: *Radar → Радар, Camouflage → Камуфляж.*

2. Калькування – дослівний переклад компонентів терміна з відтворенням його структури: *Air defense → Протиповітряна оборона, Peacekeeping operation → Миротворча операція.*

3. Описовий переклад використовується для термінів, що не мають прямого еквівалента або є вузькоспеціалізованими: *Friendly fire → Вогонь по своїх військах, Rules of engagement (ROE) → Правила застосування сили у бойових умовах.*

4. Семантична адаптація застосовується для передачі термінів з урахуванням функціонального контексту: *Deployment → Розгортання військ, Force multiplier → Фактор посилення боєздатності.*

5. Лексико-семантична заміна – використання стилістично відповідного синоніма: *Strike group → Ударне угруповання, Engagement → Бойове зіткнення.*

6. Скорочення та абревіатури. Особливість військової термінології – велика кількість скорочень, які потребують точного перекладу: *AWACS (Airborne Warning and Control System) → ДРЛО (Дальнє радіолокаційне виявлення та управління), IED (Improvised Explosive Device) → Вибуховий пристрій кустарного виробництва* (Головацька, 2023: 228).

До основних проблем перекладу військової термінології з якими може зустрітися майбутній філолог відносяться: 1. Багатозначність термінів: один термін може мати різні значення залежно від контексту. 2. Секретність: часто термінологія є засекреченою, і точний переклад може бути ускладнений. 3. Реалії різних країн: військові концепції можуть відрізнятися залежно від країни, що впливає на переклад (Головацька, 2022: 271).

Навчання військового перекладу в процесі професійної підготовки – це важливий напрям у підготовці майбутніх іноземних філологів, який вимагає комплексного підходу, поєднання мовних, професійних і міжкультурних знань. До основних аспектів навчання військового перекладу відноситься**:**

1. *Мовна підготовка*, що включає: розвиток загальних мовних навичок (граматика, лексика, фонетика) з акцентом на військову термінологію; ознайомлення зі стилістичними особливостями військових текстів (лаконічність, точність, специфічна термінологія); вивчення військових скорочень і абревіатур (наприклад, *NATO – North Atlantic Treaty Organization, ROE – Rules of Engagement*).

2. *Термінологічна підготовка,* що включає: **с**кладання та поповнення глосаріїв військових термінів і понять; вивчення відмінностей між аналогічними термінами в різних мовах (наприклад, *artillery → артилерія*, але з різними класифікаціями в арміях різних країн).

3. *Професійна орієнтація*, що передбачає ознайомлення здобувачів із базовими знаннями про військову справу, зокрема структуру збройних сил, види військових операцій, типи техніки та озброєння; вивчення специфіки військових документів: наказів, рапортів, карт бойових дій, інструкцій.

4. *Методика перекладу*, використовується для опрацювання способів перекладу: калькування, транскрипція, описовий метод, адаптація тощо;

тренування перекладу текстів різних жанрів: технічних описів, наказів, аналітичних звітів, прес-релізів; робота з міжмовними трансформаціями для передачі лексико-семантичних і стилістичних особливостей військових текстів.

5. *Міжкультурна компетенція*: навчання розумінню культурних реалій, що впливають на термінологію та стилістику військових текстів; вивчення військових традицій і особливостей комунікації різних країн (Зінукова, 2014: 45).

В результаті фахової підготовки, здобувачі опановують наступні практичні навички: робота з автентичними текстами: переклад військових наказів, технічної документації, аналітичних звітів; симуляція усного перекладу в реальних або змодельованих ситуаціях (брифінги, переговори, прес-конференції); використання сучасних технологій перекладу, таких як *CAT-tools* і термінологічні бази даних.

Один з основних інструментів для інтенсифікації підготовки з військового перекладу майбутніх іноземних філологів є дисципліна «Військовий переклад». Отже, «Військовий переклад» у навчанні іноземних філологів є спеціалізованою дисципліною, спрямованою на підготовку професійних перекладачів для роботи у військовій, оборонній та міжнародній безпековій сферах. Цей курс охоплює як теоретичні, так і практичні аспекти перекладацької діяльності в умовах, пов'язаних із військовою комунікацією.

Мета курсу – формування знань, навичок та компетентностей, необхідних для перекладу військових текстів різного характеру: технічних, аналітичних, нормативних, оперативних тощо; розвиток здатності працювати в багатомовному та міжкультурному середовищі; підготовка до роботи в стресових умовах, де точність перекладу є критично важливою. Зміст дисципліни передбачає: *підготовку з теоретичних основ військового перекладу* (основні поняття військової термінології та її особливості; військовий дискурс: специфіка стилю, структура текстів, частотність використання термінів; класифікація військових текстів (оперативні документи, накази, технічні інструкції, аналітичні звіти, міжнародні договори); *мовну підготовку* (вивчення військової термінології англійської мови та її відповідників в українській мові; аналіз структурних особливостей військових текстів; робота зі скороченнями та абревіатурами, такими як *AWACS, ROE, IED);* впровадження *методики перекладу військових текстів* (технічний переклад (опис озброєння, техніки, інструкцій); юридичний переклад (військові угоди, міжнародні конвенції); публіцистичний переклад (військові статті, прес-релізи); усний переклад у військових умовах (брифінги, переговори, командування)); *виконання практичних занять* (робота з автентичними текстами (військові мануали, карти, оперативні звіти); моделювання ситуацій для усного перекладу (спільні військові навчання, миротворчі місії); використання сучасних технологій перекладу: програм для роботи з термінологією, машинного перекладу) (Поліщук, 2017: 118).

Форми навчання з військового перекладу передбачають: лекції з теорії військового перекладу; практичні семінари та майстер-класи; роботу з перекладацькими проєктами, які імітують реальні ситуації; самостійну роботу з термінологічними базами даних і текстовими корпусами.

Після завершення курсу здобувачі повинні: вільно орієнтуватися у військовій термінології англійською та українською мовами; перекладати військові тексти з дотриманням лексичних, стилістичних і контекстуальних вимог; застосовувати навички усного перекладу в реальних або змодельованих умовах; враховувати культурно-мовні особливості при перекладі текстів для міжнародного середовища; дотримуватися етичних норм і конфіденційності у військовій сфері, що є результатами вивчення курсу з військового перекладу (Довгань, 2023: 160).

Предмет «Військовий переклад» має важливе значення і є ключовим для підготовки перекладачів, які працюють у контексті міжнародної безпеки, миротворчих місій, міжнародної співпраці та оборонної галузі, де точність і адекватність перекладу впливають на успішність операцій та безпеку людей.

Курси з військового перекладу набувають особливої актуальності в умовах війни, коли потреба в професійній міжмовній комунікації зростає. Ефективна підготовка перекладачів для військових цілей стає ключовим фактором у забезпеченні успішної взаємодії між військовими структурами, міжнародними організаціями та громадянами (Янковець, 2023: 144).

До ключових аспектів значущості курсів з військового перекладу для майбутніх філологів відносяться: точність і швидкість комунікації, підтримка міжнародної співпраці, робота з секретною інформацією, адаптація до стресових умов, гуманітарна комунікація.

1. Точність і швидкість комунікації. У військових умовах навіть незначні помилки перекладу можуть призвести до серйозних наслідків: неправильне розуміння наказів або військових угод;

помилки в координації спільних операцій. Курси готують перекладачів, здатних оперативно передавати інформацію, дотримуючись її точності та змістовної повноти.

2. Підтримка міжнародної співпраці. Під час війни критично важливо забезпечувати ефективний зв'язок із міжнародними партнерами, включаючи: НАТО та інші військові альянси; миротворчі місії та гуманітарні організації; представників іноземних урядів і журналістів. Курси зосереджуються на розвитку навичок перекладу військової термінології, міжнародних стандартів комунікації та міжкультурної компетенції.

3. Робота з секретною інформацією. У війні перекладачі часто працюють із конфіденційними документами (військові звіти, плани операцій). Навчання включає етику та методи роботи з секретними даними, що гарантує безпеку інформації.

4. Адаптація до стресових умов. Військові перекладачі повинні працювати в умовах високого стресу, обмеженого часу та небезпеки. Курси забезпечують психологічну підготовку, навчаючи зберігати концентрацію, швидко приймати рішення та адаптуватися до змінних обставин.

5. Гуманітарна комунікація. Перекладачі відіграють важливу роль у забезпеченні зв'язку між військовими та цивільним населенням, зокрема: під час евакуації; у створенні гуманітарних коридорів; у роботі з біженцями та постраждалими від війни (Янковець, 2018: 361).

В результаті своєї роботи перекладач військової термінології та документації повинен забезпечувати:

Термінологічну точність. Перекладач повинен точно відтворити зміст термінів, враховуючи їхній контекст. Багато військових термінів мають вузькоспеціалізоване значення, яке може змінюватися залежно від країни чи організації (наприклад, НАТО, ООН).

Культурну адаптацію. Військова термінологія часто несе культурні особливості, які потрібно враховувати, щоб уникнути непорозумінь. Наприклад, у різних країнах можуть використовуватися різні ієрархічні системи, що впливає на переклад військових звань.

Відтворення абревіатур та скорочень. Англомовні військові тексти насичені абревіатурами, наприклад, *UAV (Unmanned Aerial Vehicle) або IED (Improvised Explosive Device)*. Переклад таких термінів потребує розшифровки і адаптації відповідно до мовної традиції цільової мови.

Урахування контексту. Військові тексти можуть містити специфічні реалії, які важливо враховувати. Наприклад, «*operation*» може означати як військову операцію, так і медичну процедуру, залежно від контексту.

Дотримання національних стандартів. Перекладачі повинні орієнтуватися на стандарти перекладу, затверджені збройними силами конкретної країни або міжнародними організаціями.

Використання сучасних інструментів. CAT-tools (Computer-Assisted Translation tools) і спеціалізовані глосарії допомагають перекладачам забезпечувати точність і консистентність у роботі з військовими текстами.

Виклики для забезпечення якісного перекладу є: різниця у військовій доктрині між країнами; швидка поява нових термінів через технологічний прогрес (наприклад, терміни, пов'язані з кібербезпекою або дронами); потреба в оперативному перекладі під час критичних ситуацій (Шкільна, 2015: 7).

Висновки. Курси з військового перекладу під час війни є стратегічно важливими для забезпечення функціональної та безпомилкової комунікації на різних рівнях. Вони сприяють зміцненню обороноздатності, підтримці міжнародного партнерства та реалізації гуманітарних місій, що робить їх незамінними в умовах сучасної війни. Дієві механізми навчання військового перекладу включають збалансоване поєднання теорії, практики, технологій і психологічної підготовки. Це дозволяє створити фахівців, які здатні працювати в умовах війни, забезпечуючи точність і ефективність міжмовної комунікації на всіх рівнях. Прикладними аспектами навчання військового перекладу є: переклад військових наказів та звітів (забезпечення точності та зрозумілості формулювань); робота з військовою технічною документацією (термінологія для обслуговування озброєння та техніки); усний переклад у реальних умовах (брифінги, переговори, спільні операції); робота з міжнародними нормативними документами (конвенції, меморандуми, угоди).

Очікуваними результатами є: підготовка висококваліфікованих фахівців, здатних забезпечувати точний і якісний переклад у військовій сфері; забезпечення ефективної міжмовної комунікації у військових операціях, гуманітарних місіях та міжнародних безпекових процесах; створення резерву перекладачів для потреб оборонних структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головацька Ю. Перспективи професійної підготовки майбутніх перекладачів до використання технік перекладу та стратегій локалізації цифрових продуктів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 68, том 1, 2023. С. 225–230. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-1-35

2. Головацька Ю. Специфіка підготовки майбутніх перекладачів до локалізації в епоху цифрових технологій. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип 58, том 1, 2022. С. 270–274.

3. Довгань Л. Сучасні підходи та тенденції професійної підготовки майбутніх філологів-перекладачів у системі вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Вип. 69, 2023. С. 152–163. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-69-152-163

4. Зінукова Н. Професійна підготовка перекладачів у сучасних умовах: вимоги ринку перекладацьких послуг. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2014. № 2 (8). С. 42–47.

5. Лемешко О., Гапонова В. Підготовка перекладачів: український досвід. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України.* Серія: педагогічні науки, 25 (2), 2021. С. 112–135. https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v25i2.786

6. Поліщук Л. Основні напрямки професійної підготовки майбутніх перекладачів в умовах євроінтеграції. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* Педагогічні науки. 2017. Випуск 4 (90). С. 116–119.

7. Шкільна Ю., Ковтун О. Використання новітніх засобів навчання у підготовці майбутніх перекладачів науково-технічної літератури. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика:* збірник наукових праць / за ред. А. Гудманяна, С. Сидоренка. К.: Аграр Медіа Груп, 2015. С. 145–149.

8. Янковець О. Особливості розвитку термінознавчої науки наприкінці XX – на початку XXI століття. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики:* науковий журнал / редкол. В. І. Кушнерик та ін. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД». 2018. Вип. 1(15). С. 359–363.

9. Янковець О. Термінознавство англійської мови (для майбутніх офіцерів прикордонників) : навчальний посібник. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2023. 144 с.

10. Яценко Н. Назви військової форми одягу в українській мові [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Яценко Ніна Олександрівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2007. 219 с.

REFERENCES

1. Holovatska Yu. (2023) Perspektyvy profesiinoi pidhotovky maibutnikh perekladachiv do vykorystannia tekhnik perekladu ta stratehii lokalizatsii tsyfrovykh produktiv [Prospects for Professional Training of Future Translators in the Application of Translation Techniques and Digital Product Localization Strategies]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp 68. Tom 1. P. 225–230. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-1-35 [in Ukrainian].

2. Holovatska Yu. (2022) Spetsyfika pidhotovky maibutnikh perekladachiv do lokalizatsii v epokhu tsyfrovykh tekhnolohii [The Specifics of Training Future Translators for Localization in the Digital Age]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp 55. Tom 1. P. 270–274 [in Ukrainian].

3. Dovhan L. (2023) Suchasni pidkhody ta tendentsii profesiinoi pidhotovky maibutnikh filolohiv-perekladachiv u systemi vyshchoi osvity [Modern Approaches and Trends in the Professional Training of Future Philologist-Translators in the Higher Education System]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. Vyp. 69. P. 152–163. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-69-152-163 [in Ukrainian].

4. Zinukova N. (2014) Profesiina pidhotovka perekladachiv u suchasnykh umovakh: vymohy rynku perekladatskykh posluh [Professional Training of Translators in Modern Conditions: Requirements of the Translation Services Market]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia*. Seriia «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky. № 2 (8). P. 42–47 [in Ukrainian].

5. Lemeshko O., Haponova V. (2021) Pidhotovka perekladachiv: ukrainskyi dosvid [Translator Training: The Ukrainian Experience]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. Seriia: pedahohichni nauky, 25 (2). P. 112–135. https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v25i2.786 [in Ukrainian].

6. Polishchuk L. (2017) Osnovni napriamky profesiinoi pidhotovky maibutnikh perekladachiv v umovakh yevrointehratsii [Key Directions in the Professional Training of Future Translators in the Context of European Integration]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Pedahohichni nauky. Vypusk 4 (90). P. 116–119 [in Ukrainian].

7. Shkilna Yu., Kovtun O. (2015) Vykorystannia novitnikh zasobiv navchannia u pidhotovtsi maibutnikh perekladachiv naukovo-tekhnichnoi literatury [The Use of Modern Teaching Tools in Training Future Translators of Scientific and Technical Literature]. *Fakhovyi ta khudozhnii pereklad: teoriia, metodolohiia, praktyka:* zbirnyk naukovykh prats / za red. A. Hudmaniana, S. Sydorenka. K.: Ahrar Media Hrup. P. 145–149 [in Ukrainian].

8. Yankovets O. (2018) Osoblyvosti rozvytku terminoznavchoi nauky naprykintsi XX – na pochatku XXI stolittia [Features of the Development of Terminology Science in the Late 20th and Early 21st Centuries]. *Aktualni problemy romano-hermanskoi filolohii ta prykladnoi linhvistyky*: naukovyi zhurnal / redkol. V. I. Kushneryk ta in. Chernivtsi: Vydavnychyi dim «RODOVID». Vyp. 1(15). P. 359–363 [in Ukrainian].

9. Yankovets O. (2023) Terminoznavstvo anhliiskoi movy (dlia maibutnikh ofitseriv prykordonnykiv) : navchalnyi posibnyk [English Language Terminology (for Future Border Guard Officers): A Study Guide]. Khmelnytskyi : Vydavnytstvo NADPSU. 144 p. [in Ukrainian].

10. Yatsenko N. (2007) Nazvy viiskovoi formy odiahu v ukrainskii movi [Tekst] [Names of military uniforms in Ukrainian]: dys... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Yatsenko Nina Oleksandrivna ; NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. K. 219 p. [in Ukrainian].

UDC 37.016:81'243:656
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-41

Vasyl ZHELIASKOV,
orcid.org/0000-0001-5698-6989
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Humanities
Danube Institute of the National University "Odesa Maritime Academy"
(Ismail, Odesa region, Ukraine) zhelvas72@gmail.com

ENHANCING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN MARITIME TRANSPORT SECTOR: FOCUS ON SPEAKING SKILLS

This article delves into the vital role of speaking skills in the maritime industry, highlighting their significance in ensuring operational efficiency, safety, and effective teamwork. In a high-pressure environment, clear and accurate communication is crucial to prevent miscommunication that could lead to costly delays or safety hazards. The maritime industry, with its multilingual and multicultural nature, requires professionals to possess effective communication skills, particularly in English, which serves as the global language for maritime operations. The article reviews recent studies on integrating Maritime English into educational programs, emphasizing the development of speaking skills among maritime professionals. It discusses various approaches, including Task-Based Language Teaching (TBLT), the enhancement of vocabulary and grammar, and the incorporation of critical thinking into language education. Key research findings underscore the importance of professionally oriented communicative competence, with an emphasis on both linguistic proficiency and intercultural communication skills. The article proposes practical methods to improve speaking skills among maritime students, such as task-based learning, realistic films, and fostering critical thinking in language learning. It suggests adopting a competency-based approach to education, which aligns with the real-world demands of the maritime industry. Additionally, using films for contextualized language exposure and promoting critical thinking are highlighted as effective strategies for enhancing communication skills. The article concludes by recommending the integration of these innovative teaching methods into maritime education curricula to better prepare students for the communicative challenges they will face in their careers. Ultimately, these approaches will improve the safety, efficiency, and sustainability of maritime operations. Future research should explore the development of other language skills, such as reading, listening, and writing, and their impact on maritime safety.

Key words: *maritime industry, professionally oriented communicative competence, communication skills, task-based learning, maritime leadership.*

Василь ЖЕЛЯСКОВ,
orcid.org/0000-0001-5698-6989
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія»
(Ізмаїл, Одеська область, Україна) zhelvas72@gmail.com

ПІДВИЩЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ: НАВИЧКИ ГОВОРІННЯ

Стаття розглядає важливу роль навичок усного спілкування в морській галузі, підкреслюючи їх значення для забезпечення ефективності операцій, безпеки та ефективної командної роботи. У високонавантаженому середовищі чітке та точне спілкування є критичним для запобігання непорозумінням, що можуть призвести до дорогих затримок або небезпечних ситуацій. Морська індустрія, що характеризується багатомовністю та мультикультурністю, вимагає від фахівців наявності ефективних комунікаційних навичок, особливо з англійської мови, яка є міжнародною мовою морських операцій. У статті розглядаються останні дослідження інтеграції Морської англійської мови в освітні програми, зокрема акцент на розвиток усних навичок серед морських фахівців. Обговорюються різні підходи, зокрема навчання через завдання (TBLT), вдосконалення словникового запасу та граматики, а також включення критичного мислення в мовну освіту. Основні результати досліджень підкреслюють важливість професійно орієнтованої комунікативної компетентності з акцентом на мовну майстерність та міжкультурні комунікаційні навички. Стаття пропонує практичні методи покращення усного спілкування серед студентів морських спеціальностей, такі як навчання через завдання, використання реалістичних фільмів та розвиток критичного мислення в процесі навчання мови. Рекомендується застосування компетентнісного підходу в освіті, який відповідає реальним вимогам морської галузі. Крім того, використання фільмів для надання мовного досвіду в контексті та розвиток критичного мислення вказуються як ефективні стратегії для

вдосконалення комунікаційних навичок. У висновку пропонується інтеграція цих інноваційних методів навчання в освітні програми морських навчальних закладів для кращої підготовки студентів до комунікаційних викликів, з якими вони зіштовхнуться в своїй кар'єрі. В кінцевому підсумку ці підходи сприятимуть підвищенню безпеки, ефективності та сталості морських операцій. У подальших дослідженнях слід розглянути розвиток інших мовних навичок, таких як читання, слухання та письмо, а також їхній вплив на безпеку на морі.

Ключові слова: *морська галузь, професійно орієнтована комунікативна компетентність, комунікаційні навички, навчання через завдання, морське лідерство.*

Problem statement. The maritime transport sector serves as a backbone of global trade, ensuring the seamless movement of goods and people across vast oceans. As the industry continues to expand and diversify, effective communication becomes a crucial factor for operational success and safety. Among the various aspects of communication, speaking skills hold a paramount position, bridging cultural, linguistic, and hierarchical gaps among maritime professionals.

In the high-pressure environment of maritime operations, where miscommunication can lead to costly delays or safety hazards, the ability to convey clear and accurate messages is indispensable. Mariners often engage in face-to-face interactions, use radio communication, or participate in multinational teams, where proficiency in speaking transcends linguistic barriers to ensure mutual understanding and efficiency. For this reason, enhancing communicative competence, particularly in speaking, is not just an academic pursuit but a practical necessity for maritime professionals.

Analysis of recent research and publications. Recent studies are mostly focused on integration of different aspects of maritime English into educational programs. Some of the studies in the context of the discussed problem include: the importance of profesionally-oriented communicative competency in the system of professional training of future seafarers (Moroz, 2020); grammar and vocabulary skills in speaking abilities of maritime students (Hangad & Clarin, 2023); the effectiveness of task-based learning in teaching speaking skills and professional vocabulary in maritime English (Hryhorash et al., 2021; Dobbie & Celindro, 2018); facilitated critical thinking in improvement of teaching speaking for maritime English (Rachman et al., 2024); enhancing maritime leadership through English communication skills (Simanjuntak, 2024); communication skills-based needs analysis in teaching and learning of maritime English for vocational school (Hellystia & Budiwaty, 2023); using realistic movies as an attractive strategy for teaching maritime English (Korieshkova & Didenko, 2023); structural-and-component composition of professional language competence of future navigators to augment English speaking proficiency (Bondarenko & Bila, 2022).

The purpose of the article. This article aims to explore the critical role of speaking skills in the maritime sector, highlighting how they influence safety, teamwork, and operational efficiency. Additionally, the article examines effective strategies, training methodologies, and technological tools that can be employed to improve speaking competence among maritime personnel.

Presentation of the main material. Most of these researches delve into the challenges marine professionals face in developing speaking skills, considering the industry's multilingual and multicultural nature. By focusing on speaking skills as a cornerstone of communicative competence, this discussion aims to underscore their significance in fostering a safe and efficient maritime environment. In this context Moroz O. underscores the critical importance of communicative competence tailored to professional activities in the training of future seafarers. The author defines professionally oriented communicative competence as a personal attribute essential for effective communication in a professional maritime context, particularly in a foreign language. This competence encompasses the ability to promptly and accurately make decisions based on information exchanged during interactions with other maritime industry stakeholders. The study further highlights that adopting a competency-based approach in education significantly enhances the development of essential professional skills, particularly communicative ones, thereby improving the overall efficacy of professional training. This is especially pertinent in the maritime domain, where the safety of navigation, environmental protection, and the preservation of human lives are directly linked to effective communication skills. As a practical tool Moroz O. advocates for the integration of the discipline "Maritime English" into the curriculum of professional training programs in higher maritime educational institutions. The emphasis is placed on ensuring a professional orientation in the development of all components of communicative competence. By embedding these elements within the educational framework, the author argues, institutions can cultivate highly qualified and competitive maritime professionals equipped to meet the demands of the industry (Moroz, 2020). Overall, we can agree with this scientific approach as it highlights the piv-

otal role of professionally oriented communicative competence in maritime education, asserting its integration as fundamental to the preparation of skilled professionals capable of contributing to the industry's safety, efficiency, and sustainability.

Bondarenko Ye. and Bila Ye. examine the essential elements of professional speech competence required by future navigators. They emphasize the importance of proficiency in both Ukrainian and English for effective professional communication in maritime contexts. The authors identify key components of this competence, including linguistic knowledge, practical language skills, and the ability to apply these in professional settings. They also highlight the significance of intercultural communication abilities, given the international nature of maritime operations. The study underscores the need for comprehensive training programs that integrate these components to prepare future navigators for the communicative demands of their profession. By outlining the structural elements of professional speech competence, Bondarenko and Bila contribute to the development of more effective educational strategies in maritime education (Bondarenko & Bila, 2022).

In the study "Task-based pedagogical approaches to augment English speaking proficiency among maritime students: an analytical framework", Dobbie R. and Celindro R. explore the efficacy of Task-Based Language Teaching (TBLT) in enhancing English speaking skills among maritime students, particularly in non-native English-speaking contexts such as the Philippines. The authors highlight the critical importance of effective communication skills for maritime students, noting that proficiency in English is essential for academic success and future professional endeavors. They observe that many students struggle with oral fluency, which can impede their ability to engage fully in an English-medium curriculum (Dobbie & Celindro, 2018). To address this issue, authors propose the implementation of TBLT, an approach that emphasizes learning through meaningful, real-world tasks. They argue that TBLT provides students with opportunities for frequent and authentic interactions in English, thereby fostering improved speaking abilities. The study suggests that task-based learning, by engaging students in practical language use, can bridge the gap between classroom learning and real-life communication demands. The authors conclude that integrating TBLT into the curriculum could offer significant benefits in developing the English speaking proficiency of maritime students, better preparing them for the communicative challenges of their future careers. They advocate for educational strategies that incorporate task-based methodologies to support students in becoming confident and effective communicators.

A similar research provides robust support for the adoption of task-based learning strategies in Maritime English education, highlighting its role in developing competent and confident maritime professionals. The authors Hryhorash V., Kravets H., Tsynova M. conducted an empirical investigation involving cadets from the National University "Odessa Maritime Academy," dividing them into control and experimental groups. The experimental group received instruction through TBL, while the control group was taught using traditional methods. The results were noteworthy: the proportion of cadets achieving the highest grade 'A' in speaking skills increased from 16.7% to 50% in the experimental group, and those attaining 'A' in professional vocabulary knowledge rose from 11.1% to 44.4% (Hryhorash et al., 2021). These findings underscore the efficacy of TBL in enhancing both oral communication and domain-specific vocabulary among maritime students. By engaging students in authentic, task-oriented activities that mirror real-life maritime scenarios, TBL fosters practical language application, critical thinking, and collaborative problem-solving skills essential for future maritime professionals. The study's implications are significant for curriculum designers and educators in maritime institutions.

The 2023 study by Hangad J. and Clarin A., titled "Grammar and vocabulary skills in relation to the maritime students' speaking abilities," presents a compelling examination of the linguistic competencies of maritime students. The authors' findings – that students exhibit very satisfactory grammar skills and speaking abilities, yet only satisfactory vocabulary skills – highlight a nuanced landscape of language proficiency within this cohort (Hangad & Clarin, 2023). A particularly intriguing aspect of the study is the reported lack of correlation between grammar and vocabulary skills. This suggests that these linguistic domains may develop independently, or that other factors, such as exposure to maritime-specific language or practical communication experiences, play a more significant role in shaping speaking abilities. The study's recommendation for educators to devise targeted learning strategies is both timely and essential. By focusing on enhancing vocabulary acquisition and integrating comprehensive language training, educators can better prepare maritime students for the communicative demands of their future professions. Overall, Hangad and Clarin's research contributes valuable insights into the complexities of language proficiency among maritime students, underscoring the need for a multifaceted approach to language education in this specialized field.

A critical examination of the current state of Maritime English education in vocational settings is presented in the study titled "Communication skills-based need analysis on the teaching and learning of maritime English for vocational school" (Hellystia & Budiwaty, 2023). The authors' findings reveal that students' communication skills in Maritime English are categorized as poor, primarily due to existing materials that fail to address the specific needs of English as a Foreign Language (EFL) learners in the maritime field. This underscores the necessity for comprehensive materials that emphasize communication skills tailored to maritime contexts. Notably, while students recognize the importance of all four language skills – listening, speaking, reading, and writing – they prioritize writing and speaking as the most crucial for their future careers. This insight is particularly valuable for curriculum developers and educators, suggesting a need to focus on these areas to better prepare students for the communicative demands of the maritime industry. The study's recommendation for the development of improved teaching methods and learning materials is both timely and essential.

One of the practical tools of teaching Maritime English is using realistic movies. The 2023 study by Korieshkova S. and Didenko M. presents an innovative approach to language instruction by integrating marine-themed films into the curriculum (Korieshkova & Didenko, 2023). The authors developed the "Let's Watch and Study" guidelines at the Department of Languages at Kyiv State University of Infrastructure and Technologies, targeting first to third-year Navigation students. This program includes six feature films and three educational films, each selected to enhance students' communicative skills in Maritime English, with a particular emphasis on safety-related scenarios such as man overboard, fire onboard, and piracy attacks. The study's findings indicate that utilizing films in teaching is effective in training maritime professionals. Lecturers reported that these techniques significantly boosted students' motivation to learn English vocabulary. In our opinion, this methodology offers a compelling blend of authenticity and engagement, providing students with contextualized language exposure that traditional textbooks may lack. By immersing learners in realistic scenarios, films can bridge the gap between theoretical knowledge and practical application, fostering both linguistic proficiency and critical thinking skills essential for maritime operations. However, the success of this approach hinges on careful selection of films and the design of accompanying tasks to ensure alignment with educational objectives. Overall, integrating realistic movies into Maritime English instruction represents a promising strategy to enhance learner engagement and competency.

Some studies offer valuable insights into enhancing Maritime English proficiency through the integration of critical thinking strategies. By fostering these skills, maritime professionals can enhance their communication effectiveness, thereby contributing to greater safety and operational efficiency in the maritime industry. In their study the authors Rachman N., Oktavia W., Kustanto J. employed a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative analyses, to assess the impact of facilitated critical thinking on speaking skills among maritime students and professionals (Rachman et al., 2024). Their findings indicate significant improvements in both speaking proficiency and critical thinking abilities following targeted interventions. This research underscores the importance of incorporating instructional strategies that promote analysis, synthesis, and evaluation of information through interactive dialogues, problem-solving tasks, reflective practice, and collaborative learning. In our opinion, this study provides a compelling argument for the integration of critical thinking components into Maritime English curricula. Such an approach not only addresses the linguistic challenges faced by maritime professionals but also equips them with essential cognitive tools to navigate complex situations at sea. Implementing these strategies could lead to a more competent and adaptable workforce, better prepared to meet the evolving demands of the maritime sector.

By focusing on senior cadets at Sekolah Tinggi Ilmu Pelayaran Jakarta, the research by Simanjuntak M. highlights the necessity for maritime professionals to master English communication, particularly in areas such as negotiation, conflict resolution, and client interactions. It underscores the pivotal role of English proficiency in cultivating effective Environmental, Social, and Governance (ESG) leadership within the maritime sector (Simanjuntak, 2024). The study identifies challenges, including the mastery of technical vocabulary and cross-cultural communication sensitivities, suggesting that targeted training in these areas is essential. In our opinion, integrating comprehensive English communication training into maritime education is imperative. Such integration not only enhances individual competencies but also aligns with the industry's global nature, where effective communication is crucial for operational success and adherence to ESG principles. By equipping future maritime leaders with robust English communication skills, institutions can better prepare them to navigate the complexities of ESG landscapes, thereby promoting sustainable and responsible practices within the

industry. This approach is vital for fostering a workforce capable of meeting contemporary maritime challenges.

The integration of advanced strategies in Maritime English education is vital, given the multilingual and multicultural nature of the maritime industry. Effective communication skills, particularly speaking, are central to ensuring safety, efficiency, and operational success. In the article it was provided insights into innovative approaches and recommend actionable strategies for maritime education. Based on our practical experience, and summing up the experience of professionals and educators in maritime sector, we can point out some useful practical methods which are listed below.

In our opinion, the integration of Maritime English into academic curricula is crucial for producing skilled maritime professionals capable of addressing the unique challenges of a global and multilingual industry. Effective communication is essential for ensuring safety, operational efficiency, and environmental protection in maritime operations, and proficiency in English, as the international language of maritime communication, is indispensable.

One key recommendation is to adopt a competency-based approach, as advocated by Moroz (2020), which aligns education with the practical demands of the maritime industry. This approach can be extended by incorporating both linguistic knowledge and intercultural communication skills, as emphasized by Bondarenko and Bila (2022). These competencies are vital because the maritime industry involves interactions with professionals from diverse cultural backgrounds, and effective communication in English is paramount for decision-making and crisis management.

Additionally, we can strongly recommend integrating Task-Based Language Teaching (TBLT) into Maritime English programs. Research by Dobbie and Celindro (2018) and Hryhorash et al. (2021) shows the effectiveness of task-based learning in enhancing students' speaking skills and vocabulary retention. By simulating real-life maritime scenarios, students can practice English in a context that mirrors their future roles, boosting both fluency and confidence.

Another promising strategy is the use of realistic films to enhance language learning, as demonstrated by Korieshkova and Didenko (2023). Films provide contextualized language exposure and promote engagement, helping students develop critical thinking skills needed for maritime operations. However, careful selection of films and accompanying tasks is essential to ensure they align with educational objectives.

Finally, we recommend incorporating critical thinking strategies into Maritime English curricula. As Rachman et al. (2024) suggest, fostering critical thinking enhances not only linguistic skills but also the ability to navigate complex situations, contributing to greater safety and efficiency in the maritime sector.

Conclusion and perspectives. In conclusion, Maritime English education should integrate professionally oriented content, TBLT, targeted vocabulary strategies, innovative materials, and critical thinking practices. These approaches collectively prepare students to meet the industry's communicative and operational challenges effectively. With the right training and emphasis on clear communication, the maritime transport sector can achieve higher levels of professionalism and collaboration. Further research includes study of other aspects of maritime communication – developing reading, listening, grammar and vocabulary skills and their impact on safety and security at sea.

BIBLIOGRAPHY

1. Бондаренко Є., Біла Є. Структурно-компонентний склад професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців-судноводіїв. Міжнародний науковий журнал «Grail of Science». № 12–13, 2022. С. 551–554.

2. Мороз О. Роль і місце професійно-орієнтованої комунікативної компетенції в системі професійної підготовки майбутніх фахівців морської галузі. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 31, том 4, 2020. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/31_2020/part_4/8.pdf

3. Dobbie R., Celindro R. Task-based pedagogical approaches to augment English speaking proficiency among maritime students: an analytical framework. 2018. URL: https://cutt.ly/ye2s4YDf

4. Hangad J., Clarin A. Grammar and Vocabulary Skills in Relation to the Maritime Students' Speaking Abilities. International Journal of Social Science and Human Research. Вип. 6, 2023. URL: https://cutt.ly/1e2s4MiT

5. Hellystia D., Budiwaty S. Communication Skills-Based Need Analysis on the Teaching and Learning of Maritime English for Vocational School. Journal of Language and Literature, 2023. Вип. 11. С. 14–31.

6. Hryhorash V., Kravets H., Tsynova M. Effectiveness of Task-Based Learning In Improving Speaking Skills and Professional Vocabulary Knowledge while Teaching Maritime English. Mìžnarodnij filologìčnij časopis, 2021. Вип. 12. С. 116–121.

7. Korieshkova S., Didenko M. Using Realistic Movies as an Attractive Strategy for Teaching Maritime English. Pedagogika-Pedagogy, 2023. Вип. 95. С. 108–121.

8. Rachman N., Oktavia W., Kustanto J. Characteristics of Facilitated Critical Thinking in Speaking for Maritime English Improvement. Teaching of English Language and Literature Journal, 2024. Вип. 12. URL: https://cutt.ly/De2s5iq0

9. Simanjuntak M. Enhancing maritime ESG leadership through English communication skills. E3S Web of Conferences, 2024. С. 577.

REFERENCES

1. Bondarenko Ye., Bila Ye. (2022). Strukturno-komponentnyi sklad profesiino-movlennievoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv-sudnovodiiv. [Structural and component composition of professional language competence of future ship navigators]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Grail of Science»: № 12–13. 551–554. [in Ukrainian].

2. Moroz O. (2020). Rol i mistse profesiino-oriientovanoi komunikatyvnoi kompetentsii v systemi profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv morskoi haluzi. [The role and place of professionally oriented communicative competence in the system of professional training of future specialists in the maritime industry]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: 31 (4). URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/31_2020/part_4/8.pdf [in Ukrainian].

3. Dobbie R., Celindro R. (2018). Task-based pedagogical approaches to augment English speaking proficiency among maritime students: an analytical framework. URL: https://cutt.ly/ye2s4YDf

4. Hangad J., Clarin A. (2023). Grammar and Vocabulary Skills in Relation to the Maritime Students' Speaking Abilities. International Journal of Social Science and Human Research. Вип. 6. URL: https://cutt.ly/1e2s4MiT

5. Hellystia D., Budiwaty S. (2023). Communication Skills-Based Need Analysis on the Teaching and Learning of Maritime English for Vocational School. Journal of Language and Literature. Вип. 11. С. 14–31.

6. Hryhorash V., Kravets H., Tsynova M. (2021). Effectiveness of Task-Based Learning in Improving Speaking Skills and Professional Vocabulary Knowledge while Teaching Maritime English. Mìžnarodnij filologìčnij časopis. Вип. 12. С. 116–121.

7. Korieshkova S., Didenko M. (2023). Using Realistic Movies as an Attractive Strategy for Teaching Maritime English. Pedagogika-Pedagogy. Вип. 95. С. 108–121.

8. Rachman N., Oktavia W., Kustanto J. (2024). Characteristics of Facilitated Critical Thinking in Speaking for Maritime English Improvement. Teaching of English Language and Literature Journal. Вип. 12. URL: https://cutt.ly/De2s5iq0

9. Simanjuntak M. (2024). Enhancing maritime ESG leadership through English communication skills. E3S Web of Conferences. С. 577. 2024.

УДК 378.147:51:656.61
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-42

Ольга ІВЛІЄВА,
orcid.org/0000-0003-3525-322X
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри управління в транспортній галузі
Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія»
(Ізмаїл, Одеська область, Україна) amper2000@ukr.net

ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ У ВИКЛАДАННІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ МОРСЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті визначено сучасні тенденції та можливості застосування інноваційних педагогічних підходів у викладанні вищої математики для студентів морських спеціальностей, що зумовлено необхідністю підвищення ефективності навчання, розвитку професійно спрямованих компетенцій і формування стійкої мотивації до вивчення математичних дисциплін. Особливу увагу приділено дослідженню інтерактивних методів навчання, серед яких виділяються проєктне навчання, колаборативна робота у групах, використання елементів гейміфікації та розробка математичних задач, які базуються на реальних професійних ситуаціях, безпосередньо пов'язаних із морською галуззю. У ході дослідження проведено аналіз можливостей використання сучасних цифрових технологій, таких як спеціалізовані математичні програми і віртуальні тренажери, що дозволяють відтворювати реальні професійні ситуації, забезпечуючи тим самим високий рівень практичної орієнтації навчального процесу. Окремо оцінено ефективність гейміфікації, яка включає створення математичних ігор із морською тематикою, організацію конкурсів і квестів. Обґрунтовано важливість адаптації математичних задач до специфіки професійної діяльності студентів морських спеціальностей через включення завдань, які моделюють реальні ситуації, такі як оптимізація маршрутів суден, аналіз погодних умов, моделювання транспортних потоків і планування портової логістики. На основі проведених досліджень розроблено рекомендації щодо впровадження інноваційних педагогічних методів у навчальний процес із викладання вищої математики, які передбачають використання реальних професійних ситуацій, інтеграцію цифрових технологій і створення динамічного інтерактивного навчального середовища, орієнтованого на потреби студентів морських спеціальностей. Запропоновано конкретні шляхи вдосконалення освітнього процесу, які сприятимуть формуванню професійно важливих компетенцій, посиленню мотивації студентів і підготовці висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно реагувати на виклики сучасної морської індустрії.

Ключові слова: *інноваційні педагогічні методи, викладання вищої математики, морські спеціальності, гейміфікація навчання, цифрові технології в освіті, інтерактивні підходи.*

Olga IVLIIEVA,
orcid.org/0000-0003-3525-322X
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management in the Transport Industry
Danube Institute of the National University "Odesa Maritime Academy"
(Izmail, Odesa region, Ukraine) amper2000@ukr.net

INNOVATIVE PEDAGOGICAL METHODS IN TEACHING HIGHER MATHEMATICS FOR STUDENTS OF MARITIME SPECIALTIES

The article identifies current trends and opportunities for the application of innovative pedagogical approaches in teaching higher mathematics to students of maritime specialties, which is due to the need to increase the effectiveness of learning, develop professionally-oriented competencies and form a sustainable motivation to study mathematical disciplines. Particular attention is paid to the study of interactive teaching methods, among which project-based learning, collaborative work in groups, the use of gamification elements and the development of mathematical problems based on real professional situations directly related to the maritime industry stand out. The study analyzed the possibilities of using modern digital technologies, such as specialized mathematical programs and virtual simulators, which allow reproducing real professional situations, thereby ensuring a high level of practical orientation of the educational process. The effectiveness of gamification, which includes the creation of mathematical games with a maritime theme, the organization of competitions and quests, was separately assessed. The importance of adapting mathematical tasks to the specifics of the professional activities of students of maritime specialties is substantiated by including tasks that simulate real situations, such as optimizing ship routes, analyzing weather conditions, modeling transport flows and planning port logistics. Based on the research, recommendations have been developed for the implementation of innovative pedagogical

methods in the educational process of teaching higher mathematics, which involve the use of real professional situations, the integration of digital technologies and the creation of a dynamic interactive learning environment focused on the needs of students of maritime specialties. Specific ways of improving the educational process are proposed that will contribute to the formation of professionally important competencies, increasing student motivation and training highly qualified specialists capable of effectively responding to the challenges of the modern maritime industry.

Key words: *innovative pedagogical methods, teaching higher mathematics, maritime specialties, gamification of learning, digital technologies in education, interactive approaches.*

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до підготовки фахівців морської галузі, зумовлені стрімким розвитком технологій, глобалізацією економіки та зростанням ролі морського транспорту у міжнародній торгівлі, вимагають від освітніх установ впровадження інноваційних підходів до викладання базових дисциплін, зокрема вищої математики. Особливої уваги заслуговує застосування інноваційних підходів до викладання математики саме для студентів морських спеціальностей, оскільки специфіка їхньої майбутньої діяльності потребує глибоких знань у таких галузях, як навігація, портова логістика, суднобудування та управління ресурсами. Таким чином, дослідження інноваційних педагогічних методів у викладанні вищої математики є актуальним, оскільки воно відповідає потребам модернізації освітнього процесу, сприяє підвищенню якості підготовки фахівців морських спеціальностей та забезпечує інтеграцію теоретичних знань із практичними навичками, що є важливим чинником для формування конкурентоспроможних фахівців у сучасному світі.

Аналіз досліджень. Інтерактивні методи навчання розглядаються як ефективний спосіб залучення студентів до активного навчального процесу. У роботі (Калашнікова, Базелюк, Базелюк, 2023) підкреслюється значення методів проєктного навчання, які дозволяють студентам розвивати навички командної роботи, критичного мислення та застосування теоретичних знань на практиці. У роботі авторства (Кайдан, Ковальов, 2024; Чмир, Карабин, 2018, розглядається застосування програм MATLAB, Mathematica та GeoGebra для моделювання складних математичних задач, зокрема в умовах морської галузі. Дослідники підкреслюють, що використання таких інструментів дозволяє студентам отримувати досвід роботи з реалістичними математичними моделями та формує у них навички роботи з великими масивами даних, що є актуальним у сучасних умовах. Особливе місце займає гейміфікація навчального процесу, яка, за даними (Гриб'юк, 2021), сприяє підвищенню мотивації студентів та створенню позитивної навчальної атмосфери. Розробка математичних ігор із морською тематикою та організація конкурсів і квестів дозволяє студентам краще засвоювати складний матеріал і розуміти його практичну цінність. У статті від (Фонарюк, 2020) аналізується досвід використання таких підходів у технічних та морських закладах освіти, що підтверджує їхню ефективність.

Інтеграція математичних задач із реальними ситуаціями є важливим аспектом досліджень. У працях (Сікора та ін., 2023; Бабенко, Ковальчук, 2018) підкреслюється необхідність адаптації навчального процесу до умов професійної діяльності, таких як розрахунок оптимальних маршрутів суден, аналіз погодних умов або планування портової логістики. Таким чином, огляд літератури свідчить про те, що інноваційні педагогічні методи є ключовим напрямом модернізації викладання вищої математики.

Мета статті – дослідити інноваційні педагогічні методи викладання вищої математики, які орієнтовані на специфіку підготовки студентів морських спеціальностей, із метою розвитку оціночних складових підвищення ефективності навчального процесу, розвитку професійних компетенцій та мотивації студентів до вивчення дисципліни.

Завдання дослідження:

– виокремити сучасні тенденції у викладанні вищої математики з акцентом на впровадження інноваційних педагогічних методів;

– дослідити роль і значення інтерактивних підходів, таких як методи проєктного навчання, колаборативне навчання та гейміфікація, у формуванні математичних компетенцій студентів морських спеціальностей;

– обґрунтувати можливості застосування цифрових технологій, зокрема спеціалізованих математичних програм та віртуальних тренажерів, у викладанні вищої математики для морських спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, що характеризується стрімким розвитком технологій і глобалізацією економіки, підготовка висококваліфікованих фахівців морських спеціальностей є важливим компонентом забезпечення ефективної роботи морської галузі, яка відіграє ключову роль у міжнародній торгівлі, логістиці та транспортних процесах. Крім того, математика є основою для розуміння навігаційних систем, що

базуються на складних обчисленнях географічних координат, курсів і відстаней, що вимагає глибокого знання таких розділів математики, як тригонометрія, аналітична геометрія та диференціальні рівняння.

Одним із найефективніших інноваційних підходів є використання методів проєктного навчання, які спрямовані на створення умов для глибокого занурення студентів у процес вирішення реальних завдань за допомогою математичних інструментів. У межах цього підходу студенти залучаються до розробки проектів, які вимагають інтеграції теоретичних знань із практичними навичками. Це може бути розробка математичних моделей для аналізу екологічних ризиків, оптимізація виробничих процесів або прогнозування економічних показників дозволяє студентам побачити практичну цінність вищої математики та зрозуміти її важливість для професійної діяльності (Makedon, et. al., 2024: 49). Проєктне навчання сприяє розвитку аналітичних здібностей, креативного мислення, а також уміння працювати з великими масивами даних, що є невід'ємною складовою сучасної математичної освіти.

Ще одним напрямом інновацій у викладанні вищої математики є колаборативне навчання у групах, яке базується на спільній роботі студентів над розв'язанням складних математичних завдань або практичних кейсів. Такий підхід дозволяє не лише підвищити ефективність навчального процесу, але й розвивати у студентів важливі соціальні навички, такі як комунікація, вміння працювати в команді та адаптивність до різних точок зору. У процесі групової роботи студенти навчаються пояснювати свої ідеї, критично оцінювати пропозиції інших учасників та знаходити компромісні рішення, що сприяє глибшому розумінню складних математичних концепцій. Інтерактивні методи навчання, такі як проєктне та колаборативне навчання, значно відрізняються від традиційного підходу, орієнтованого переважно на репродуктивне засвоєння знань, адже вони дозволяють студентам ставати активними учасниками навчального процесу, брати на себе відповідальність за власне навчання та розвивати навички самостійного вирішення проблем (Гуржій, Глазунова, Волошина, 2020: 112).

Використання спеціалізованих математичних програм, таких як MATLAB, Mathematica, Maple чи Wolfram Alpha, стало невід'ємною частиною сучасного викладання вищої математики, оскільки ці інструменти дозволяють студентам виконувати складні обчислення, моделювати процеси, будувати графіки та аналізувати дані без зайвих технічних складнощів, що значно економить час і дозволяє більше уваги приділяти теоретичним і практичним аспектам (Клєопа, Дубова, 2022). Наприклад, під час вивчення тематики щодо розв'язання диференціальних рівнянь студенти можуть за допомогою цих програм моделювати фізичні процеси, такі як коливання маятника або розповсюдження тепла, що не лише підвищує їхнє розуміння теми, але й демонструє практичне застосування математичних методів у різних галузях науки і техніки. Цифрові інструменти також дають можливість здійснювати аналіз великих масивів даних, що особливо актуально для сучасної науки, яка базується на обробці інформації з різноманітних джерел (Ковальчук, Гончаренко, 2020: 15).

Визначальним елементом інноваційного підходу до викладання вищої математики є впровадження віртуальних тренажерів і симуляторів, які створюють унікальну можливість для студентів працювати з реалістичними моделями задач і процесів, не виходячи за межі навчальної аудиторії. Крім того, віртуальні тренажери можуть відтворювати складні математичні ситуації, такі як аналіз багатовимірних функцій чи розв'язання систем рівнянь з багатьма змінними, що дає змогу студентам експериментувати, робити помилки і вчитися на них у безпечному середовищі. Ми відзначаємо, що інтерактивні платформи з математичними завданнями можуть автоматично адаптувати рівень складності вправ залежно від прогресу студента, що дозволяє уникнути як надмірного ускладнення, так і недостатньої складності завдань, які могли б знизити інтерес до навчання.

Сучасний освітній процес активно інтегрує інноваційні підходи, які враховують психологічні особливості студентів, сучасні технологічні можливості та вимоги до підготовки конкурентоспроможних фахівців у різних галузях, зокрема морських спеціальностей. Одним із найперспективніших підходів є гейміфікація навчального процесу, що дозволяє трансформувати традиційний підхід до викладання вищої математики, роблячи його більш захопливим, інтерактивним і практично орієнтованим. Застосування елементів ігрових механік, таких як розробка математичних ігор із морською тематикою та організація конкурсів і квестів, сприяє підвищенню мотивації студентів, зміцненню їхніх знань і формуванню ключових навичок для майбутньої професійної діяльності (Демченко, Гаврилюк, 2019: 59).

Розробка математичних ігор із морською тематикою є важливим елементом гейміфікації, який дозволяє адаптувати складний теоретичний мате-

ріал до конкретних професійних задач, що зустрічаються в морській галузі. Наприклад, створення інтерактивних ігор, де студенти мають розраховувати оптимальні маршрути для суден, враховуючи погодні умови, витрати палива та інші фактори, дозволяє не лише закріпити знання з математики, але й сформувати уявлення про реальні виклики, з якими стикаються моряки та логісти (Shelukhin et. al., 2021). Крім того, такі ігри можуть включати завдання, пов'язані з геометричними розрахунками для побудови портових конструкцій, аналізом гідрографічних даних чи моделюванням поведінки хвиль, що забезпечує міждисциплінарний підхід до навчання. Впровадження таких ігор у навчальний процес сприяє розвитку аналітичного мислення, вміння застосовувати математичні знання в реальних умовах та формує стійкий інтерес до предмета.

Іншим важливим аспектом гейміфікації є організація конкурсів і квестів, які стимулюють змагальний дух студентів і сприяють їхній активній участі в навчальному процесі. Так наприклад, математичні квести, що базуються на вирішенні послідовних задач із морською тематикою, можуть включати етапи, пов'язані з навігацією, розрахунком траєкторій руху суден або аналізом економічних даних для оптимізації вантажоперевезень. (Мельник, Задерей, Нефьодова, 2018: 63). Гейміфікація навчального процесу має низку додаткових переваг, серед яких можна виділити індивідуалізацію навчання, оскільки ігрові завдання можуть бути адаптовані під різні рівні підготовки студентів, а також розвиток креативного мислення, оскільки багато ігор передбачають нестандартні підходи до розв'язання математичних задач. На особливу увагу заслуговує застосування математичних моделей у задачах прогнозування погодних умов та аналізу їхнього впливу на безпеку судноплавства. Можливі розрахунки на основі диференціальних рівнянь, що описують динаміку хвиль чи повітряних потоків, дозволяють створювати точні прогнози, які використовуються для забезпечення безпеки суден у відкритому морі (Македон, Валіков, 2017; Chaka, 2023) (табл. 1).

Таким чином, вища математика виступає не лише навчальним предметом, але й стратегічно важливим інструментом для підготовки фахівців морських спеціальностей, забезпечуючи їх знаннями та навичками, необхідними для розв'язання комплексних професійних завдань. Застосування математичних методів і моделей дозволяє суттєво підвищити ефективність та безпеку роботи в морській галузі, що робить її незамінною складовою

Таблиця 1

Оцінка інноваційних педагогічних методів у викладанні вищої математики для студентів морських спеціальностей (сформовано автором)

Інноваційний метод	Методика використання	Педагогічна перевага	Складність впровадження	Очікуваний педагогічний ефект
Проєктне навчання	Студенти працюють над проектами, що імітують реальні професійні задачі.	Розвиток креативного мислення.	Середня	Покращення інтеграції теорії з практикою.
Колаборативна робота	Спільне вирішення завдань у малих групах із розподілом ролей.	Підвищення комунікаційних навичок.	Низька	Зміцнення командної роботи.
Гейміфікація	Впровадження ігрових елементів у навчання, таких як конкурси або змагання.	Збільшення мотивації до навчання.	Середня	Підвищення рівня залученості студентів.
Цифрові тренажери	Моделювання реальних професійних ситуацій через симуляції.	Формування практичних навичок.	Висока	Поглиблення розуміння професійних процесів.
Використання MATLAB	Розв'язання математичних задач із використанням спеціалізованих програм.	Освоєння сучасних технологій.	Висока	Розвиток аналітичного мислення.
Математичні ігри	Створення інтерактивних ігор із використанням професійної термінології.	Підвищення зацікавленості студентів.	Середня	Посилення інтересу до дисципліни.
Віртуальні квести	Організація квестів із математичними завданнями, пов'язаними з морською галуззю.	Розвиток критичного мислення.	Середня	Формування системного мислення.

освітнього процесу та професійної діяльності моряків.

Висновки. У дослідженні розглянуто сучасні тенденції застосування інтерактивних педагогічних підходів, при цьому особливий акцент зроблено на методах проєктного навчання, колективній роботі у групах, використанні гейміфікації та включенні математичних задач, що відображають реальні професійні ситуації в морській галузі. Продемонстровано, що ці підходи ефективно сприяють активному залученню студентів до навчального процесу, формують сприятливі умови для міждисциплінарного підходу та забезпечують поєднання теоретичних знань із практичними потребами професійної діяльності. Проаналізовано можливості інтеграції цифрових технологій у навчальний процес, серед яких виокремлено спеціалізовані математичні програми, такі як MATLAB і Mathematica, а також віртуальні тренажери, які дають змогу створювати моделі реальних професійних ситуацій, що забезпечує високий рівень орієнтації навчання на практичну діяльність.

Досліджено ефективність впровадження гейміфікації у навчальний процес, зокрема через розробку математичних ігор із морською тематикою та організацію конкурсів і квестів, які значно підвищують мотивацію студентів, стимулюють їхній інтерес до навчання та сприяють розвитку креативного мислення. Аргументовано важливість адаптації математичних задач до специфіки морської індустрії, шляхом включення завдань, спрямованих на розрахунок оптимальних маршрутів суден, аналіз погодних умов, моделювання транспортних потоків і планування портової логістики, що допомагає студентам формувати системне розуміння професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вдосконалення викладання у вищій освіті: теорія та практика: монографія / [Калашнікова С., Базелюк Н., Базелюк О. та ін.]; за наук. ред. С. Калашнікової. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. 255 с. DOI: https://doi.org/10.31874/ TE.2023.
2. Кайдан Н. В., Ковальов Д. О. Використання СКМ Maple при розв'язанні задач лінійного програмування з дисципліни «Методи дослідження операцій». Технології електронного навчання. 2024. Том 8. С. 30–36. DOI: https://doi.org/10.31865/2709-840082024316942.
3. Чмир О. Ю., Карабин О. О. Використання пакету Maple на заняттях з дослідження операцій на прикладі задачі оптимізації. Сучасна освіта – доступність, якість, визнання: збірник наукових праць міжнародної науково-методичної конференції. Краматорськ. 2018. С. 261–263.
4. Гриб'юк О. О. Імерсивні технології у процесі навчання предметів математичного циклу: становлення нової освітньої парадигми. Педагогічні науки: теорія та практика. 2021. №4 (40). С. 35–45.
5. Фонарюк О. В. Неформальна математична освіта: аналіз веб-ресурсів. Фізико-математична освіта. 2020. № 4(26). С.119-123.
6. Sikora Ya., Skorobahatska O., Lykhodieieva H., Maksymenko A., Tsekhmister Y. Informatization and digitization of the educational process in higher education: main directions, challenges of the time. Revista Eduweb. 2023. Vol. 17, № 2. pp. 244–256. DOI: https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2023.17.02.21.
7. Бабенко В. В., Ковальчук О. М. Використання інформаційних технологій у викладанні вищої математики для студентів технічних спеціальностей. Інформаційні технології в освіті. 2018. № 36. С. 12–19. DOI: https://doi.org/10.14308/ite000689.
8. Makedon V., Myachin V., Plakhotnik O., Fisunenko N., Mykhailenko O. Construction of a model for evaluating the efficiency of technology transfer process based on a fuzzy logic approach. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2024. no 2(13(128)). p. 47–57. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.300796.
9. Гуржій А. М., Глазунова О. Г., Волошина Т. В. Цифровий навчальний контент для системи відкритої освіти: Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2020. 268 с.
10. Клєопа І. А., Дубова Н. Б. Застосування системи MAPLE при вивченні вищої математики для студентів технічного ЗВО. Матеріали Міжнародної науково-методичної Інтернет-конференції «Проблеми вищої математичної освіти: виклики сучасності». Вінниця. 2022. URL: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/pmovc/pmovc22/paper/view/16230.
11. Ковальчук О. М., Гончаренко С. М. Використання технологій віртуальної реальності у навчанні вищої математики студентів технічних спеціальностей. Інформаційні технології і засоби навчання. 2020. Том 70, № 2. С. 12–20. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v70i2.2020.
12. Демченко Т. М., Гаврилюк О. В. Інноваційні підходи до викладання вищої математики у технічних університетах. Педагогічний дискурс. 2019. Вип. 26. С. 56–63. DOI: https://doi.org/10.31475/ped.dys.2019.26.08.
13. Shelukhin M., Kupriichuk V., Kyrylko N., Makedon V., Chupryna N. Entrepreneurship Education with the Use of a Cloud-Oriented Educational Environment. International Journal of Entrepreneurship. 2021. Volume 25. Issue 6. URL: https://www.abacademies.org/articles/entrepreneurship-education-with-the-use-of-a-cloudoriented-educational-environment-11980.html
14. Мельник І., Задерей Н., Нефьодова Г. Доповнена та віртуальна реальність як ресурс навчальної діяльності студентів. Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання: матеріали статей Міжнародної науково-практичної конференції. ПНУ ім. В. Стефаника. 2018. С. 61–64.

15. Македон В. В., Валіков В. П. Економічна безпека підприємства в концепті процесного управління. Нобелівський вісник. 2017. № 1(10). С. 12–22. DOI: 10.32342/2616-3853-2017-1-10-2.

16. Chaka C. Fourth industrial revolution – a review of applications, prospects, and challenges for artificial intelligence, robotics and blockchain in higher education. Research and Practice in Technology Enhanced Learning (RPTEL). 2023. 18(2). URL: http://rptel.apsce.net/index.php/RPTEL/article/view/2023-18002.

REFERENCES

1. Kalashnikova S. (2023) Vdoskonalennya vykladannya u vyshchiy osviti: teoriya ta praktyka: monohrafiya [Improvement of teaching in higher education: theory and practice: monograph]. Kyyiv : Instytut vyshchoyi osvity NAPN Ukrayiny. DOI: https://doi.org/10.31874/ TE.2023. [in Ukrainian].

2. Kaidan N. V., Kovalov D. O. (2024) Vykorystannya SKM Maple pry rozv'yazanni zadach liniynogo programuvannya z dyscypliny «Metody` doslidzhennya operacij» [Using Maple SCM in solving linear programming problems from the discipline "Operations Research Methods"]. Texnologii elektronogo navchannya, 8, 30–36. DOI: https://doi.org/10.31865/2709-840082024316942. [in Ukrainian].

3. Chmyr O. Yu., Karabyn O. O. (2018) Vykorystannya paketu Maple na zanyattyax z doslidzhennya operacij na prykladi zadachi optymizaciyi [Using the Maple package in operations research classes for solving optimization problems]. Suchasna osvita – dostupnist, yakist, vyznannya: zbirnyk naukovyx prac mizhnarodnoyi naukovo-metodychnoyi konferenciyi. Kramatorsk, 261–263. [in Ukrainian].

4. Hryb″yuk O. O. (2021) Imersyvni tekhnolohiyi u protsesi navchannya predmetiv matematychnoho tsyklu: stanovlennya novoyi osvitn′oyi paradyhmy [Immersive technologies in the process of teaching subjects of the mathematical cycle: the formation of a new educational paradigm]. Pedahohichni nauky: teoriya ta praktyka, №4 (40), 35–45. [in Ukrainian].

5. Fonaryuk, O. V. (2020). Neformal′na matematychna osvita: analiz veb-resursiv [Informal mathematical education: analysis of web resources]. Fizyko-matematychna osvita, № 4(26), 119–123. [in Ukrainian].

6. Sikora Ya., Skorobahatska O., Lykhodieieva H., Maksymenko A., & Tsekhmister Y. (2023) Informatization and digitization of the educational process in higher education: main directions, challenges of the time. Revista Eduweb, 17(2), 244–256. DOI: https://doi.org/10.46502/ issn.1856-7576/2023.17.02.21 [in English].

7. Babenko V. V., Kovalchuk O. M. (2018) Vykorystannya informacijnyx texnologij u vykladanni vyshhoyi matematyky dlya studentiv texnichnyx specjal`nostej [The use of information technologies in teaching higher mathematics for students of technical specialties]. *Informacijni texnologii v osviti*, 36, 12–19. DOI: https://doi.org/10.14308/ite000689. [in Ukrainian].

8. Makedon V., Myachin V., Plakhotnik O., Fisunenko N., Mykhailenko O. (2024) Construction of a model for evaluating the efficiency of technology transfer process based on a fuzzy logic approach. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, no 2(13(128)), 47–57. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.300796. [in English].

9. Gurzhii A. M., Glazunova O. G., Voloshina T. V. (2020) Tsyfrovyy navchal′nyy kontent dlya systemy vidkrytoyi osvity: Suchasni informatsiyni tekhnolohiyi ta innovatsiyni metodyky navchannya u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy [Digital educational content for the open education system: Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems]. Kyiv-Vinnytsia: "Planer" LLC. [in Ukrainian].

10. Kleopa I. A., Dubova N. B. (2022) Zastosuvannya systemy MAPLE pry vyvchenni vyshhoyi matematyky dlya studentiv texnichnogo ZVO [Application of the MAPLE system in teaching higher mathematics for students of technical universities]. Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-metodychnoyi Internet-konferenciyi «Problemy vyshhoyi matematychnoyi osvity: vyklyky suchasnosti». Vinnytsia. Available at: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/pmovc/pmovc22/paper/view/16230. (Accessed 28 December 2024). [in Ukrainian].

11. Kovalchuk O. M., Honcharenko S. M. (2020) Vykorystannya texnologij virtualnoyi realnosti u navchanni vyshhoyi matematyky studentiv texnichnyx specjalnostej [Using virtual reality technologies in teaching higher mathematics for students of technical specialties]. Informacijni texnologii i zasoby navchannya, 70(2), 12–20. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v70i2.2020. [in Ukrainian].

12. Demchenko T. M., Havryliuk O. V. (2019) Innovacijni pidxody` do vykladannya vyshhoyi matematyky u texnichnyx universytetax [Innovative approaches to teaching higher mathematics in technical universities]. Pedagogichnyj dyskurs, 26, 56–63. DOI: https://doi.org/10.31475/ped.dys.2019.26.08. [in Ukrainian].

13. Shelukhin M., Kupriichuk V., Kyrylko N., Makedon V., Chupryna N. (2021) Entrepreneurship Education with the Use of a Cloud-Oriented Educational Environment. International Journal of Entrepreneurship. Volume 25, Issue 6. Available at: https://www.abacademies.org/articles/entrepreneurship-education-with-the-use-of-a-cloudoriented-educational-environment-11980.html (Accessed 28 December 2024). [in English].

14. Melnyk I., Zaderei N., Nefiodova H. (2018) Dopovnena ta virtualna realnist yak resurs navchalnoyi diyalnosti studentiv [Augmented and virtual reality as a resource for students' learning activities]. Informacijni texnologii ta komp'yuterne modelyuvannya: materialy statej Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi. PNU im. V. Stefanyka, 61–64. [in Ukrainian].

15. Makedon V. V., Valikov V. P. (2017) Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva v kontsepti protsesnoho upravlinnya [Economic security of the enterprise in the concept of process management]. Nobel Herald, No. 1(10), 12-22. DOI: 10.32342/2616-3853-2017-1-10-2. [in Ukrainian].

16. Chaka C. (2023) Fourth industrial revolution – a review of applications, prospects, and challenges for artificial intelligence, robotics and blockchain in higher education. Research and Practice in Technology Enhanced Learning (RPTEL), 18(2). Retrieved from: http://rptel.apsce.net/index.php/RPTEL/article/view/2023-18002. [in English].

УДК 378.147.091.33
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-43

Лариса КАЛІНІНА,
orcid.org/0000-0002-1106-7329
кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри міжкультурної комунікації та іншомовної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) prof.kalinina@gmail.com

Наталія ПРОКОПЧУК,
orcid.org/0000-0001-6609-8109
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та іншомовної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) natalkapetr@gmail.com

МОВНО-МЕТОДИЧНА ПРАКТИКА ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО САМОСТІЙНОЇ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ В ШКОЛІ

У статті розглядаються проблеми формування професійних компетентностей майбутніх учителів англійської мови в умовах сучасної освіти. Авторами аналізується значення мовно-методичної практики як важливого елемента професійної підготовки, що сприяє інтеграції теоретичних знань та практичних умінь. На думку авторів статті, така практика дозволяє формувати у студентів ключові компетентності, необхідні для ефективного викладання англійської мови в умовах багатокультурного освітнього середовища та розвивати їх дослідницькі уміння.

Мовно-методична практика, запропонована авторами, складається з трьох основних компонентів: лінгвістично-професійного, науково-предметного та методично-професійного. Лінгвістично-професійний компонент спрямований на розвиток володіння Metalanguage, необхідної для забезпечення якісної комунікації під час навчального процесу. Автори наводять приклади основних труднощів, з якими стикаються студенти під час використання Classroom English, та пропонують ряд завдань, що формують лінгвістичні уміння професійного спрямування.

Науково-предметний компонент, на думку авторів, відіграє важливу роль у формуванні дослідницьких вмінь, необхідних для професійного розвитку. Методично-професійний компонент розглядається як інтеграційний елемент, який об'єднує знання, здобуті у попередніх компонентах.

Зважаючи на результати анкетування студентів, проведеного авторами, більшість майбутніх вчителів зазначили, що впровадження мовно-методичної практики значно підвищило їхню впевненість у викладанні та дозволило уникнути типових помилок. На думку авторів статті, цей підхід сприяє формуванню у студентів трьох ключових професійних ролей: вчителя-лінгвіста, здатного викладати англійську мову на високому рівні; вчителя-дослідника, який розробляє інноваційні методики; та вчителя-методиста, орієнтованого на сучасні освітні тренди. Таким чином, зважаючи на досвід авторів, впровадження цієї практики є важливим етапом у підготовці висококваліфікованих учителів англійської мови.

Ключові слова: *мовно-методична практика, Metalanguage, професійна підготовка, методична компетентність, дослідницька діяльність.*

Larysa KALININA,
orcid.org/ 0000-0002-1106-7329
Candidate of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Cross-Cultural Communication and Foreign Languages Education
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) prof.kalinina@gmail.com

Nataliya PROKOPCHUK,
orcid.org/0000-0001-6609-8109
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Cross-Cultural Communication
and Foreign Languages Education
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) natalkapetr@gmail.com

LINGUO-METHODOLOGICAL PRACTICE AS A MEANS OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS' PROFESSIONAL TRAINING BEFORE INDEPENDENT TEACHING PRACTICE IN SCHOOL

The article examines the issues of developing professional competencies among future English teachers within the context of modern education. The authors analyze the significance of lingua-methodological practice as a vital component of professional training, facilitating the integration of theoretical knowledge and practical skills. According to the authors, such practice enables students to develop essential competencies for effective English language teaching in a multicultural educational environment and enhances their research abilities.

The linguo-methodological practice suggested by the authors consists of three main components: the linguistic-professional component, the subject-scientific component, and the methodological-professional component. The linguistic-professional component focuses on developing proficiency in Metalanguage, which is crucial for ensuring quality communication during the educational process. The authors identify key challenges students face when using Classroom English and cultural models that do not align with English-speaking contexts, and suggest a series of tasks aimed at fostering linguistically oriented professional skills.

The subject-scientific component, in the authors' opinion, plays an essential role in cultivating research skills necessary for professional growth. The methodological-professional component is viewed as an integrative element that combines knowledge acquired in the previous components.

Based on the results of a student survey conducted by the authors, most participants in the pilot project reported that implementing lingua-methodological practice significantly boosted their confidence in teaching and helped them avoid common errors. According to the authors, this approach fosters the development of three key professional roles among students: the teacher-linguist, capable of teaching English at a high level; the teacher-researcher, who designs innovative methodologies; and the teacher-methodologist, oriented towards contemporary educational trends.

Key words: *linguo-methodological practice, Metalanguage, professional training, methodological competence, research activities.*

Постановка проблеми. Виклики сьогодення, зокрема значні зміни в політичному, економічному, соціальному житті України під час воєнного стану, викликаних вторгненням російської федерацією, вимагають оновлення в усіх сферах нашого життя, в тому числі і в освіті, оскільки країна потребує фахівців високого рівня, здатних критично мислити, гостро реагувати на зміни та самостійно приймати грамотні рішення, проявляти здібності до творчості та пошуку інноваційних ідей. Саме такий фахівець є конкурентоспроможним на ринку праці. Вищезазначене повною мірою стосується і вчителя англійської мови, покликаного не лише ефективно навчати власних потенційних учнів іноземній (англійській) мові, яка з 2024 року є мовою міжнародного спілкування, формувати в них іншомовну комунікативну компетентність, бути ретранслятором іншомовної культури, а й стане для них моделлю вчителя Нового покоління, який є високопрофесійним, сприйнятливим до творчої праці з ними, здатним до пошуку та реалізації нових ефективних форм і методів навчання іноземної мови, відкритим до експериментів у власній професійній діяльності.

Зазначене потребує значних змін у сучасній парадигмі вищої освіти, зміщення акцентів у професійній підготовці вчителя іноземних мов Нового покоління, здатного свідомо опановувати власну професію у стінах закладу вищої освіти (ЗВО), навчатись педагогічній майстерності впродовж життя.

Проте, наш багаторічний досвід професійної підготовки студентів мовного ЗВО говорить про те, що традиційно прийнята форма професійної підготовки, в основі якої лежить передача студентам готових знань на лекціях та їх репродукція на семінарських практичних заняттях з дисциплін психолого-педагогічного циклу, включаючи і методики викладання іноземної мови, не сприяють підготовці самостійно мислячого вчителя, новатора інноваційних технологій, ініціатора пошуку нестандартних форм та засобів навчання іноземної мови.

Концепція розвитку педагогічної освіти (2018) передбачає психолого-педагогічну та практичну

підготовку з предметної спеціальності, включно з методикою викладання: «обов'язковою складовою освітнього процесу підготовки здобувача вищої освіти або фахової передвищої освіти до педагогічної професії є безперервна педагогічна практика» (Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти, 2018).

В НІІ іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка накопичений значний досвід організації і проведення різних типів педагогічної практики, починаючи з другого курсу. Наскрізний характер педагогічної практики від керованого спостереження до виробничої практики дозволяє майбутнім вчителям іноземної мови накопичити достатній рівень професійно значущих знань, отримати первинні навички та вміння навчання іноземної мови на всіх ступенях закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), з метою успішного самостійного їх використання в реальних умовах в школі. Виходячи з цих позицій, вважаємо педагогічну практику ефективним засобом практичної професійної підготовки в стінах мовного ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні проблеми професійного розвитку підготовки майбутнього вчителя іноземної мови були висвітлені в дослідженнях С. Ніколаєвої, О. Бориско, Л. Морської, Л. Калініної, Н. Прокопчук, Ю. Климович, С. Торнберрі, С. Річардса, Л. Бекер, Б. Перріш та інших. Теоретичним питанням організації та проведення педагогічної практики присвячена значна кількість наукових робіт, а саме Є. Спіцина, В. Черниш, Л. Брославської, С. Мащенко, О. Каніболоцької, Я. Юрківа та інших. В своїх роботах вчені-методисти підкреслюють значущість педагогічної практики в поглибленні теоретичних знань студентів, самостійному формуванні їх педагогічниї навичок й умінь, розвитку педагогічного мислення та творчості. Проте, роль ***мовно-методичної практики*** в сьомому семестрі як завершального важливого етапу професійної теоретичної підготовки майбутніх вчителів до самостійної виробничої практики в школі, нажаль, ще не отримала належної уваги в науці і не є достатньо вивченою.

Мета статті полягає в спробі її авторів обґрунтувати доцільність мовно-методичної практики, як ефективного засобу професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови до самостійної виробничої практики в ЗЗСО.

Виклад основного матеріалу. Четвертий курс мовного ЗВО є завершальним в професійній педагогічній підготовці студентів першого рівня вищої освіти «бакалавр», тому освітньо-професійна програма «Середня Освіта (мова і література (англійська) Житомирського державного університету імені Івана Франка передбачає проведення мовно-методичної практики як частину навчально-виховного процесу, що здійснюється з метою формування у студентів цілісного уявлення про їх самостійну практичну роботу в реальних умовах під час виробничої практики у восьмому семестрі.

Акцент мовно-методичної практики спрямований в **трьох напрямках** професійної підготовки майбутніх вчителів: *лінгвістично-професійному, науково-предметному та методично-професійному,* в яких майбутній вчитель іноземної мови має змогу проявити себе одночасно компетентним як лінгвіст, науковець-дослідник та вчитель-методист, що є ключовою умовою успішного виконання професійної діяльності вчителя іноземної мови в ЗЗСО. Крім того, всі ці напрями є складовими мовно-методичної компетентності, під якою слідом за І. Хижняк ми розуміємо «здатність майбутнього вчителя на високому науковому і методичному рівнях з урахуванням психологічної та вікової специфіки якісно організовувати процес становлення в школярів мовної та мовленнєвої компетентностей, застосовуючи різноманітні форми організації навчального виховного процесу» (Хижняк, 2012: 64).

Розглянемо кожний компонент вищезгаданої мовно-методичної практики окремо.

Лінгвістично-професійний компонент побудований на оволодінні майбутніми вчителями іноземної мови мовними та мовленнєвими складовими іншомовної комунікативної компетентності на рівні С1 (незалежний користувач) згідно Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти (CEFR: Learning, Teaching, Assessment, 2020), та Програми з англійської мови для університетів (інститутів) (Програма з англійської мови для професійного спрямування, 2005: 114), а також володіння соціокультурними знаннями, вміннями та навичками, необхідними та достатніми для формування в учнів ЗЗСО здатностей брати участь у діалозі культур.

Між тим, як свідчать наші багаторічні спостереження за процесом навчання іноземної мови у ЗЗСО, в багатьох випадках мовлення вчителя-початківця на уроці іноземної мови потребує значного вдосконалення. Мовлення більшості студентів-практикантів вирізняється одноманітністю з тенденцією до формального, а не особистісного спілкування з учнями, що ніяк не сприяє створенню комфортного психологічного клімату для іншомовного спілкування та мотивації до вивчення мови. За нашими спостереженнями при-

близно 62% студентів погано знайомі з англійськими мовленнєвими нормами, які використовуються на уроці, і не рідко «переносять» моделі вербальної і невербальної поведінки, прийняті в українській мові на англійську мову, в результаті чого виникають фрази, або непритаманні англійській мові, або взагалі неуживані в даній конкретній ситуації. Наведемо приклади:

– привітання учнів на початку уроку не може починатися фразою *"How do you do?",* яке зазвичай використовується, коли вас представляють комусь незнайомому, або при першому спілкуванні з незнайомцями. В англійській школі привітання зсучить наступним чином: *"Hi, everybody! Morning, boys and girls!"*

• Прохання «Принесіть мені крейду» перекладається як *«Bring me some chalk»* замість «*Will you go and fetch/get some chalk*?», оскільки дієслово *«bring»* передбачає, що крейда знаходиться поруч. Натомість дієслово *«fetch»* використовується в ситуаціях, коли крейда знаходиться не в класі, і за нею потрібно піти.

• По закінченні уроку привітання «*Goodbye!»* вимовляється з інтонацією низького падіння, що підкреслює його фінальність і категоричність. Тому найкращим варіантом при прощанні з класом буде фраза *«Goodbye till I see you again! Good bye till our next lesson».*

Формулюючи розпорядження, інструкції, прохання, коментуючи відповіді учнів/студентів, найчастіше використовується імператив, який пом'якшується словами *"please", "will you"*, і взагалі не використовуються конструкції "*Will you…. Would you…?",* які є типовими для шкільного вчителя в англомовних країнах. Більш того, коли учні не розуміють інструкції вчителя-практиканта та не можуть виконати завдання, студенти переходять на рідну мову і перекладають інструкції, тим самим позбавляючи учнів можливості зрозуміти, що від них вимагає вчитель.

Наведені вище приклади говорять про те, що характер лінгвістичної взаємодії між учнями і вчителем на уроці повинен бути іншим. Необхідно використовувати в класі англійську мову, здатну обслуговувати різноманітні форми спілкування і види мовленнєвої діяльності, мову, максимально наближену до мовленнєвого етикету, який використовується вчителями в англомовних школах. Тому, основним завданням лінгвістично-професійного компоненту мовно-методичної практики є вдосконалення знань майбутніх вчителів англійської мови, який вони будуть використовувати на уроках, і який в методичній літературі отримав назву "*Metalanguage".*

Оскільки професійна підготовка студентів під час мовно-методичної практики здійснюється на методичних майстернях під час навчальної практики, де студенти навчаються у співпраці в різних режимах – парному, малогруповому, командному, макрогруповому, виконуючи завдання з оволодіння Metalanguage, в них обов'язково має бути присутнім не тільки лінгвістичний, а й методичний компонент. Наведемо приклади завдань:

• In the whole class think and decide what for an English teacher can use Metalanguage in the lesson. What is the role of L1 and your mother tongue, in the lesson?

• Group up with your friends to unquote the great scientists' words: "Metalanguage is genially a communicative language, and students learn a lot from metalanguage" (Roger Gower & Steve Walters).

Наш досвід професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови виявляє, що використання планів мікроелементів уроків студентів з попередньої практики, як демонстрація реального контексту, викликає у майбутніх практикантів значний інтерес. Наприклад: *In groups read a part of a lesson and decide what linguistic difficulties your learners might face. Come up with your ideas as to how to eliminate them.*

Grade 4. Teacher: *Let's do some exercises to practice your grammar. Open the books on page 30. Why are you looking at me? I asked you to open the books! Find exercise 11, page 30. It is said here: open the brackets and fill in the correct tense. Victor, take the first sentence. What's wrong? Can't you find it?*

Перегляд відеофрагментів уроків із завданнями прокоментувати англійську мову вчителя в різних ситуаціях на уроці і запропонувати власні варіанти Metalanguage також викликає живу дискусію у майбутніх студентів-практикантів.

Під час професійної підготовки вчителів-бакалаврів, починаючи з другого курсу, студенти ведуть «Методичне Портфоліо», яке являє собою «скарбничку» власних методичних матеріалів та засобів навчання. Як результат вищенаведених технологій, лінгвістичний компонент портфоліо поповнюється списками Classroom English для різних видів діяльності на уроці (*greeting learners, getting started the class, talking to late learners, getting class to work, giving instructions, sequencing and supervising, encouraging and giving feedback to learners, setting hometask, etc*.), а також технологіями укладання інструкцій до різних видів завдань, оцінювання учнів, заохочення рефлексії учнів, тощо.

Другий компонент мовно-методичної практики – ***науково-предметний*** – тісно пов'язаний

з досвідом студентів, який вони отримали з попередніх навчальних практик на другому та третьому курсах, і який дозволив їм виокремити коло власних преференцій для майбутньої самостійної науково-пізнавальної діяльності в школі під час виробничої практики. Але, щоб здійснити комплексне вивчення об'єкту дослідження, майбутній дослідник повинен мати ряд науково-дослідницьких вмінь, таких як формулювати наукову проблему та обґрунтовувати її актуальність; висувати гіпотезу дослідження; відбирати методи наукового дослідження; формулювати завдання дослідження; планувати експериментальне дослідження та аналізувати та оброблювати його результати тощо.

Таким чином, **мета** науково-предметного компоненту полягає у стимулюванні творчої активності майбутніх вчителів шляхом оволодіння комплексом дослідницьких знань, навичок та вмінь, з одного боку, та розширення лінгвістичного компоненту за рахунок науково-термінологічного словника на рівнях слова, фрази, комунікативної одиниці, з іншого.

На методичних майстернях майбутні вчителі не лише набувають знання про організацію та проведення самостійних експериментальних досліджень, але й науково-практичні та методичні вміння шляхом спеціально розроблених завдань, наприклад:

– *Design a small-scale experimental project to test a specific teaching method or technique, including formulating the hypothesis, objectives, and expected outcomes;*

– *Create a glossary of pedagogical and methodological terms relevant to your research;*

– *Develop a research-based lesson plan, incorporating innovative teaching methods and assessing its potential impact on student outcomes.*

Фінальним результатом виконання подібних завдань є презентація студентських наукових доповідей з визначеної теми, з обґрунтуванням доцільності її дослідження, обраних методів та завдань, ймовірної власної методики навчання.

Зазначимо, що даний компонент мовно-методичної практики є надзвичайно вагомим для професійно-методичної діяльності студентів в реальних шкільних умовах, оскільки він спонукає майбутнього вчителя до творчості, постійного самовдосконалення, професійного та методичного саморозвитку, самопізнання та вдосконалення, а також розробки нових методів і прийомів навчання іноземної мови.

Ми переконані, що підготовка вчителя-дослідника, здатного кваліфіковано вирішувати наукові завдання в галузі навчання іноземної мови, є невід'ємною рисою вчителя нового покоління.

Останній компонент мовно-методичної практики – ***методично-професійний*** – реалізовується в двох попередніх компонентах, оскільки він має поліфункціональний характер, який спрямований не лише на засвоєння студентами професійно-значущих знань, а й практичних і науково-дослідницьких вмінь, формування вмінь співпраці й стосунків між студентами при роботі в парах, малих групах, командах, що веде до засвоєння майбутніми вчителями методичної культури.

Наші дослідження довели, що виконання, описаних в даній статті прикладів методичних технологій та вправ сприяють розвитку методичного мислення майбутніх вчителів, що вимагає єдності його теоретичної та практичної готовності до здійснення самостійної педагогічної діяльності під час виробничої практики, формування в них методичного компоненту.

З огляду на викладене вище, слід за Н. Майер трактуємо методичну компетентність вчителя іноземної мови, як «результат методичної підготовки, що проявляється у здатності ефективно виконувати всі види професійно-методичної діяльності…, а також у довготривалій готовності до професійно-методичного й особистісного саморозвитку та самовдосконалення впродовж життя» (Майєр, 2016: 51). Всі ці складові методичної компетентності були наведені у виділених нами лінгвістично-професійному, і науково-предметному компонентах мовно-методичної практики. Представимо їх схематично.

З метою визначення ефективності розробленої нами навчальної мовно-методичної педагогічної практики, нами було проведене анкетування студентів 4 курсу після проходження ними самостійної виробничої практики в школі. На питання про доцільність мовно-методичної практики 98% респондентів відповіли стверджувально, відмітивши, що ця практика допомогла їм уникнути ймовірних помилок: "I had no problem planning a lesson", "I had a good possibility to test my creative potential", "I could find the way to all my children in the class", "I was not afraid to talk in the lesson", etc.

54% опитаних студентів змогли виявити власні «слабкі сторони» і покращити їх до початку виробничої педагогічної практики. 44% майбутніх вчителів могли аналізувати сильні та слабкі сторони своїх одногрупників та надати їм поради, що свідчить про їх методичну зрілість.

На питання про використання Metalanguage – 86% опитаних відчували гордість, що не використовували рідну мову при веденні уроків,

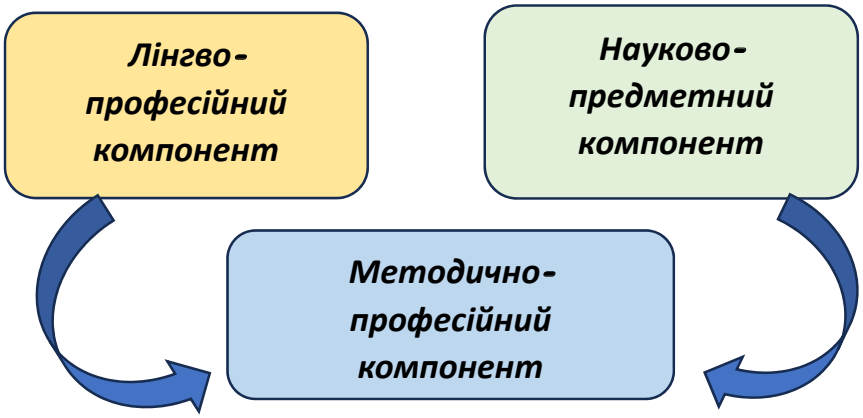

Рис. 1. Структура мовно-методичної практики

24% респондентів все ще відчували труднощі у формулюванні інструкцій, особливо з low-intermediate учнями. 66% майбутніх вчителів були задоволені проведенням власних наукових експериментів, і 32% опитаних виявили бажання продовжити дослідження у вигляді написання дипломної роботи, решта 34% брали участь у студентських наукових конференціях.

Висновки. Проведене нами дослідження стосовно доцільності проведення мовно-методичної практики, як засобу професійної підготовки студентів до самостійної виробничої педагогічної практики у ЗЗСО висвітлило її цінність, найбільш значущою з яких є створення освітнього контексту, максимально наближеного до реальної професійної педагогічної діяльності в школі, що дозволило майбутнім вчителям іноземної мови вперше засвоїти рольову поведінку, яка є визначальною в їх подальшій професійній діяльності, а саме: *вчитель-лінгвіст, вчитель-дослідник, вчитель-методист,* який знає, як навчати учнів по-новому згідно реалій та викликів 21 століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брославська, Л. Я., Мащенко, С. Г. Педагогічна практика як перевірка якості підготовки вчителя іноземної мови. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*. 2015. Вип. 29, С. 25–34. URL: https://periodicals.karazin.ua /pedagogy/article/view/3443 (дата звернення: 3.12. 2024).

2. Каніболоцька О.А. Педагогічна практика як головний компонент неперервної підготовки вчителя іноземної мови в університеті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи :зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2020. Вип. 5 (т. 1) С. 103–106.

3. Майєр Н. В. Концепція формування методичної компетентності у майбутніх викладачів іноземних мов у процесі самостійної роботи. *Іноземні мови.* 2016. № 4. С. 20–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/im_2016_4_4 (дата звернення: 27.11. 2024).

4. Ольшанський Д.В. Нові підходи до формулювання професійних навичок і вмінь як необхідного компоненту методичної підготовки вчителів іноземної мови. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1780/1/D_ Olshansky_FO_ KAM_HI.pdf (дата звернення: 10.12. 2024).

5. Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти. Наказ МОН України від 16.07.2018 № 776 "Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти". URL: https://center-prpp.ck.ua/2021/05/11/%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7-%D0%BC%D0%BE%D0%BD-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D0%B2%D1%96%D0%B4-16-07-2018-%E2%84%96-776-%D0% BF% D1%80%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%B5%D1% 80%D0%B4/ (дата звернення: 3.11. 2024).

6. Програма з англійської мови для професійного спілкування – National ESP Curriculum / Г.Є. Бакаєва, О.А. Борисенко, І.І. Зуєнок, В.О. Іваніщева, на ін. Київ: Ленвіт. 2005. 119 с.

7. Спіцин Є, Черниш В. Особливості практичної підготовки майбутніх вчителів іноземної мови у країнах західної Європи. *Іноземні мови.* 2021. № 3. С. 51–59.

8. Хижняк І. А. Складники інформаційно-комунікаційного конструкта лінгводидактичної компетентності майбутнього вчителя. Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Пед. науки. 2012. № 11. ч. 2. С. 166–172.

9. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume, Council of Europe Publishing, Strasbourg. 2020. URL: http// www.coe.int/lang-cefr. (дата звернення: 15.12. 2024).

REFERENCES

1. Broslavska, L. Ya., & Mashchenko, S. H. (2015). Pedahohichna praktyka yak perevirka yakosti pidhotovky vchytelya inozemnoyi movy. [Pedagogical Practice as a Test of the Quality of Foreign Language Teacher Training]. *Naukovi zapysky pedahohichnoho fakultetu* [Scientific Notes of the Pedagogical Department], (29), 25–34. URL: https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/3443 (last accessed 3.12.2024) [in Ukrainian].

2. Kanibolotska, O. A. (2020). Pedahohichna praktyka yak holovnyy komponent neperervnoyi pidhotovky vchytelya inozemnoyi movy v universyteti. [Pedagogical Practice as the Main Component of Continuous Training of Foreign Language Teachers at the University]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5: Pedahohichni nauky: realiyi ta perspektyvy: zb. nauk. prats'* [Scientific Journal of the National Pedagogical University Named After M. P. Drahomanov. Series 5: Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives: Collection of Scientific Works], 75(1), 103–106. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.75.22 [in Ukrainian].

3. Maier, N. V. (2016). Kontseptsiya formuvannya metodychnoyi kompetentnosti u maybutnikh vykladachiv inozemnykh mov u protsesi samostiynoyi roboty. [The Concept of Developing Methodological Competence in Future Foreign Language Teachers Through Independent Work]. *Inozemni movy* [Foreign Languages], (4), 20–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/im_2016_4_4 (last accessed 27.11.2024) [in Ukrainian].

4. Ol'shans'kyi, D. V. (20). Novi pidkhody do formulyuvannya profesiynykh navychok i vmin′ yak neobkhidnoho komponentu metodychnoyi pidhotovky vchyteliv inozemnoyi movy. [New Approaches to Formulating Professional Skills and Abilities as an Essential Component of Methodological Training for Foreign Language Teachers]. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1780/1/D_Olshansky_FO_KAM_HI.pdf (last accessed 10.12.2024) [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi rozvytku pedahohichnoyi osvity. Nakaz MON Ukrayiny vid 16.07.2018 № 776 "*Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi rozvytku pedahohichnoyi osvity*." [On Approving the Concept of Development of Pedagogical Education. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 776, July 16, 2018]. URL: B0%D1%97%D0%B-D%D0%B8-%D0%B2%D1%96%D0%B4-16-07-2018-%E2%84%96-776-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%B2% D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B4/ (last accessed 03.11.2024) [in Ukrainian].

6. Bakayeva, H. Ye., Borysenko, O. A., Zuienok, I. I., Ivanyshcheva, V. O., Klymenko, L. Y., Kozymyrska, T. I., Kostrytska, S. I., Skrypnyk, T. I., Todorova, N. Yu., & Khodtseva, A. O. (2005). Prohrama z anhlijskoyi movy dlya profesiynogo spil'kuvannya – National ESP Curriculum. [English Language Program for Professional Communication – National ESP Curriculum]. Kyiv: Lenvit, 119 p. [in Ukrainian].

7. Spitsyn, Y., & Chernysh, V. (2021). Osoblyvosti praktychnoyi pidhotovky maybutnikh vchyteliv inozemnoyi movy u krayinakh zakhidnoyi Yevropy. [Features of Practical Training for Future Foreign Language Teachers in Western European Countries]. Inozemni movy [Foreign Languages], (3), 51–59. [in Ukrainian].

8. Khizhnyak, I. A. (2012). Skladnyky informatsiyno-komunikatsiynogo konstrukta linhvodydaktychnoi kompetentnosti maybutnoho vchytelya. [Components of the Information-Communication Construct of Linguodidactic Competence of the Future Teacher]. Visnyk Luhans'koho natsional'noho universytetu im. T. Shevchenka. Pedahohichni nauky [Bulletin of Luhansk National University named after T. Shevchenko. Pedagogical Sciences], 11(2), 166–172. [in Ukrainian].

9. Council of Europe. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Council of Europe Publishing. Strasbourg. URL: http://www.coe.int/lang-cefr. (last accessed 15.12.2024)

УДК 92/94:726.8-047.37(477.83)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-44

Ростислав КОВАЛЬ,
orcid.org/0000-0001-9284-7505
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського
(Львів, Україна) kovalrostyslav@gmail.com

ІСТОРІЯ ЛИЧАКІВСЬКОГО ЦВИНТАРЯ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Личаківський цвинтар у Львові є одним із найстаріших східноєвропейських кладовищ, на території якого знаходяться поховання багатьох відомих людей, котрі зробили вагомий внесок у розвиток політики, науки і культури впродовж останніх кількох століть. Мета цього дослідження полягає в аналізі основних праць та джерел українською мовою, що стосуються історії Личаківського кладовища. Це дасть змогу у перспективі охарактеризувати професійну діяльність людей, які там спочивають, визначити основні напрями розвитку різних галузей науки у Галичині від кінця XVIII до наших днів та розробити відповідну періодизацію. Джерела з історії Личаківського цвинтаря можна поділити на кілька видів: науково-довідкові та енциклопедичні публікації, путівники, мистецькі видання та статті у наукових журналах. Низка праць стосується поховань діячів товариства «Просвіта» і скаутської організації «Пласт», відомих філологів та спортовців. У перерахованих роботах автори дослідили розвиток некрополя, творчість видатних скульпторів, архітекторів та будівничих, проаналізували символіку, представили біографічні дані та маловідомі факти з життя багатьох людей, котрі знайшли тут місце вічного спочинку, запропонувавши різноманітні екскурсійні маршрути. Цінна інформація міститься на сайті кладовища та у мережі «Фейсбук» («Некрополістика», «Спортивний некрополь Галичини», «Львів, Личаківське Кладовище. Музей Під Відкритим Небом», «Музей "Личаківський цвинтар" у Львові», «Фотографії Старого Львова» та інші сторінки). Велику кількість переглядів набирають сюжети, які знімають про цей цвинтар відомі історики, екскурсоводи та блогери. Сьогодні існує необхідність в окремих ґрунтовних працях, присвячених відомим персоналіям, котрі від кінця XVIII до початку XXI століть доклалися до розвитку політики, науки і культури, та є похованими на території Личаківського кладовища, оскільки одним із пріоритетних напрямів сучасних студій з історії педагогіки є вивчення життєвого та професійного шляху знакових особистостей. Це збільшить інтерес до розвитку наукових галузей у Галичині та сприятиме популяризації Личаківського цвинтаря.

Ключові слова: *Личаківський цвинтар, Львів, історія, розвиток, наука.*

Rostyslav KOVAL,
orcid.org/0000-0001-9284-7505
Ph. D. (Philology),
Associate Professor at the Ukrainian and Foreign Languages Department
Lviv Ivan Bobersky State University of Physical Culture
(Lviv, Ukraine) kovalrostyslav@gmail.com

HISTORY OF THE LYCHAKIV CEMETERY IN THE WORKS OF UKRAINIAN RESEARCHERS

The Lychakiv Cemetery, established in 1786 in Lviv, ranks among the oldest in Eastern Europe. The burials of many famous people who have made a significant contribution to the development of politics, science and culture over the past few centuries are located on its territory. This study aims to analyse the main works and sources in Ukrainian related to the history of the Lychakiv Cemetery. This analysis will characterize the professional activities of the people who rest there, determine the main directions of progress of various branches of science in Halychyna from the end of the 18th century to the present day and develop an appropriate periodization. The main sources on the history of the Lychakiv Cemetery can be divided into several types: scientific and reference publications, encyclopaedias, guidebooks, art books and articles in scientific journals. A number of works concern the burials of figures from the Prosvita society and the Plast scout organization, famous philologists and athletes. The authors studied the development of the necropolis, the work of prominent sculptors, architects and builders. They analysed the symbolism, presented biographical data and little-known facts from the lives of many people who found their eternal resting place here. They also offered various excursion routes. Valuable information is available on the cemetery's website and on the Facebook network («Некрополістика», «Спортивний некрополь Галичини», «Львів, Личаківське Кладовище. Музей Під Відкритим Небом», «Музей "Личаківський цвинтар" у Львові», «Фотографії Старого Львова» and other pages). A large number of views are

gained by stories filmed about this cemetery by famous historians, tour guides and bloggers. Further research is needed to document the contributions of notable individuals interred at Lychakiv Cemetery between the late 18th and early 21st centuries, those who contributed to the advancement of politics, science and culture, since one of the priority areas of modern researches in the history of pedagogy is the study of the life and professional path of significant personalities. This will increase interest in the history of the development of scientific branches in Halychyna and will contribute to the popularization of the Lychakiv Cemetery.

Key words: *Lychakiv cemetery, Lviv, history, development, science.*

Постановка проблеми. Личаківський цвинтар є одним із найстаріших східноєвропейських некрополів. Це «неповторний скарб старовинного Львова, один із найзнаменитіших його куточків, справжній мистецький шедевр світового рівня, котрий, як і кожне старе кладовище, має свою історію» (Лупій, 1996: 11). Кожне поховання на Личаківському цвинтарі доцільно розглядати з огляду мистецького (цінність пам'ятника на могилі як художнього твору), історичного (тобто внесок людини, яка тут спочиває, в якусь галузь суспільного життя), культурного (могила може бути надбанням кількох народів, які проживали у місті) (Загайська, 2017: 10). На території цього некрополя поховано багато відомих людей, котрі зробили вагомий внесок у розвиток політики, науки і культури за останні кілька століть. Сучасна епоха – це час біографічного буму, коли минуле осмислюється, оцінюється та порівнюється із сучасним крізь життєписи знакових або менш відомих постатей, які стали символами окремих історичних періодів (Розман, 2020: 4). Тому одним із пріоритетних напрямів сучасних студій з історії педагогіки є вивчення життєвого та професійного шляху знакових особистостей.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Історія розвитку Личаківського цвинтаря та поховання багатьох відомих людей комплексно розглянуті у публікаціях Григорія Лупія (Лупій, 1996), Ігоря Гавришкевича та Михайла Нагая (Гавришкевич, 2003), Любомира Криси та Романа Фіголя (Криса, 2006), Любомира Криси, Михайла Нагая та Марти Тарапацької (Криса, 2014), Роксоляни Загайської (Загайська, 2017), Христини Харчук (Харчук, 2009; 2012; 2013; 2014). З-поміж інших праць відзначимо «Енциклопедію некрополезнавства» Віктора Жадька, в якій автор опублікував власні фото місць поховань відомих особистостей як в Україні, так і за кордоном, на основі архівних матеріалів описав історію кладовищ нашої держави та зарубіжжя (Жадько, 2013). Микола Моздир проаналізував меморіальну різьбу, розглянув її основні типи, локальні особливості, охарактеризував доробок багатьох відомих та анонімних майстрів (Моздир, 1996). Хоча у виданні мова йде про творчість локальних народних майстрів різьби, напрацювання автора допомагають зрозуміти символіку міських кладовищ. **Метою** цього дослідження є аналіз основних праць та джерел українською мовою, що стосуються історії Личаківського кладовища у Львові. Їхнє ґрунтовне вивчення дасть змогу у перспективі охарактеризувати професійну діяльність людей, котрі поховані на його території, визначити основні напрями розвитку різних галузей науки у Галичині від кінця XVIII до наших днів та розробити відповідну періодизацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Личаківський некрополь був офіційно відкритий у 1786 році. На його території збереглася значна частина давніх нагробків, гробниць та каплиць (Харчук, 2013: 238). Назва поселення Личаків походить від міщанської родини Лютців, якій воно колись належало. За однією з версій, Личаків – це Lützenhof (двір Лютців) (Мельник, 2010: 7). Художник, заслужений діяч мистецтв України Ігор Гавришкевич, котрий у 1997–2012 роках був директором кладовища, зазначає, що унікальності цьому некрополю, крім історичного значення, додає мистецька складова, оскільки тут реалізували себе видатні скульптори Львова та багатьох європейських міст (Гавришкевич, 2019). Ігор Гавришкевич був одним із засновників громадської організації «Товариство Лева», ініціатором та організатором перших акцій з відновлення занедбаних могил Личаківського цвинтаря. Відомий історик, краєзнавець та мистецтвознавець Микола Голубець у провідному часописі Галичини «Діло» у 1932 році опублікував цикл статей, в яких коротко описав процес формування кладовища та поховання відомих українських діячів (Голубець, 1932). Христина Харчук проаналізувала виникнення, розвиток та занепад перших заміських цвинтарів Львова у другій половині XVII – на початку XX століть: Стрийського, Городоцького, «Папарівки» на Підзамчі та Личаківського (Харчук, 2012). Вона також дослідила процес формування Личаківського некрополя у XVIII–XX століттях, зазначивши, що за цей час можна виділити три основні періоди, в яких панували інскрипції (вписування до цвинтарних книг) чотирма різними мовами, а саме: німецькою (1786–1830 роках), польською і українською (1830–1939 роках), а після 1939 року – російською (Харчук, 2013). Основним джерелом фікса-

ції померлих та розташування їхніх поховань, які нумерувалися для полегшення можливості пошуку кожної померлої особи, були цвинтарні книги. Від 1885 року записи у цвинтарних книгах Личаківського кладовища, які збереглися до нашого часу і знаходяться в архівах, почали робити з особливою педантичністю (Харчук, 2013: 234). Христина Харчук розглянула історію похоронних родинних каплиць на цвинтарі, зазначивши, що найстаріша і найбільш цінна в мистецькому відношенні належала графу Леонарду Вінцентію Дунін-Борковському на полі 6, найпомпезніша – родині Барчевських на полі 70 (Харчук, 2012). Науковиця дослідила українські поховання на кладовищі періоду 1860–1939 років, оскільки вони «становлять важливий історико-меморіальний пласт не лише для Львова і Галичини, але й для усієї України» (Харчук, 2014). У коло її наукових зацікавлень також потрапили польські військові поховання XIX–XX століть у Львові, які здебільшого розміщені на двох великих цвинтарях – Личаківському та Янівському. На Личакові поховані жовніри війська Тадеуша Костюшка, які загинули під час повстання проти царської Росії у 1794 році, та їхні однодумці – ветерани польського Листопадового (1830–1831) та Січневого (1863–1864) повстань (Харчук, 2013). Христина Харчук проаналізувала хід будівництва Польського військового меморіалу у 20-ті роки XX століття та процес його знищення у радянський період (Харчук, 2009). Науковиця Христина Ковальчук розглянула архітектурні форми у нагробках першої половини XIX століття на Личаківському цвинтарі, їх вплив на формування образу пам'ятника та його символічного змісту (Ковальчук, 2006), особливості меморіальної пластики цвинтаря періоду класицизму (Ковальчук, 1999). Історик Любомир Хахула охарактеризував перебіг дискусії стосовно відновлення Польського військового меморіалу на цьому кладовищі (Хахула, 2014).

У 1995 році побачив світ альбом «Пієта в камені» зі світлинами Личаківського цвинтаря знаного фотохудожника Василя Пилип'юка українською, англійською та польською мовами (Пилип'юк, 1995). Наступного року перший директор кладовища Григорій Лупій опублікував книгу «Львівський історико-культурний музей-заповідник "Личаківський цвинтар"» (Лупій, 1996). Автор зазначив, що найдавніші поховання на території теперішнього некрополя з'явилися у першій половині XVI століття. Тоді Личаків був далеким львівським передмістям. Від самого початку існування на Личакові як головному львівському цвинтарі ховали людей привілейованих – відомих політиків, діячів культури, духівництво, військових, вищих державних службовців, заможних городян (Лупій, 1996: 11). Григорій Лупій описав пам'ятники, гробниці та каплиці XIX–XX століть, поховання багатьох відомих людей. Окремий розділ книги присвячений, зокрема, діячам церкви і духовенства. Автор опублікував історію викрадення та віднайдення нагробка з могили діяча українського студентського руху у Галичині, борця за український університет у Львові Адама Коцка. Цікавими є матеріали, які стосуються свідчень про авіакатастрофу у серпні 1919 року під Ратибором у Сілезії (в якій загинули громадсько-військовий діяч, політик, сотник Легіону Українських січових стрільців Дмитро Вітовський та галицький військовик, чотар Української галицької армії Юліян Чучман) та віднайдення кам'яних хрестів з місць поховань українських січових стрільців (Лупій, 1996). У 1998 році вийшов друком довідник-путівник «Личаківське кладовище. Личаківський некрополь». Видання містить карту-схему поховань, інформацію про відомих людей, похованих на цвинтарі, відомості про авторів скульптур і нагробків та супроводжується багатьма світлинами. У 2001 році журналіст, краєзнавець та громадський діяч Андрій Квятковський та фотохудожник Роман Ратушний видали путівник «Цвинтар на Личакові», у якій йдеться про поховання на полях № 1, 2 і 3. Книжка опублікована українською, польською та англійською мовами, містить карту-схему поховань, алфавітний покажчик трьома мовами, світлини могил та список літератури (Квятковський, 2001). Андрій Квятковський був серед засновників «Товариства Лева» та активно долучився до громадських акцій з упорядкування Личаківського цвинтаря. У 2003 році тодішній директор кладовища Ігор Гавришкевич та науковий співробітник Михайло Нагай стали авторами путівника, в якому подали інформацію про відомих людей, котрі там спочивають, надали карту-схему поховань. У цьому виданні вперше значне місце відведене опису новозбудованого Меморіалу воїнів Української Галицької Армії (поле 76) та Полю Почесних поховань (поле 67) (Гавришкевич, 2003). У 2006 році вийшов друком путівник «Личаківський некрополь». Його авторами були фотохудожник Любомир Криса і некрополіст Роман Фіголь. Історик Ярослав Дашкевич у передмові відзначив, що "вперше так широко і масштабно висвітлено відомості про українські поховання за всю історію Личаківського цвинтаря. В реєстр публікації ввійшло біля 700 осіб, що своїм життям

та діяльністю прислужилися Україні і місту Лева. Кожне поле представлене добре організованим і проілюстрованим лаконічним матеріалом, як і кожна особа померлого. Існуюча диспропорція у величині текстів спричинена історико-культурним значенням того чи іншого імені, наявністю фактологічного матеріалу чи інших даних, які дають для авторів можливість зробити певні наукові узагальнення щодо роду діяльності особи" (Криса, 2006). У 2007 році з'явився путівник, присвячений могилам пластунів (Вічна ватра на Личакові, 2007), а у 2009 році – про поховання діячів товариства «Просвіта» (Шпіцер, 2009). У 2010 році опублікована книга урбаністичних есе про колишнє Личаківське передмістя Львова та прилеглі приміські громади, значна частина якої присвячена цвинтарю (Мельник, 2010). У путівнику «Проходи по Личакову» (2014) представлена коротка історія некрополя, інформація про найдавніші поховання, могили відомих діячів, найцінніші пам'ятники, а також п'ять територіальних екскурсійних маршрутів (Криса, 2014). У 2015 році вийшло друком науково-довідкове видання «Поховання спортовців на Личаківському кладовищі», котре стало першою спробою систематизації інформації про діячів спорту, похованих на території некрополя. Путівник доповнений світлинами, алфавітним покажчиком, картою-схемою поховань та списком використаної літератури (Приступа, 2015). У 2017 році Роксоляна Загайська опублікувала працю «Вітер в долонях: Книга проходів Личаківським цвинтарем. Частина перша». Ігор Мельник відзначив, що «поряд з кропітким вивченням відповідних джерел, літератури, періодичних видань Роксоляна Загайська зібрала величезний масив усної історії з розповідей родичів та знайомих осіб, які спочили на цвинтарі. А також сама обійшла усі поля і закамарки кладовища, фіксуючи на фото і відео цікаві наргобки, розшифровуючи вкриті патиною років та мохом чи плющем написи на могилах, відкриваючи невідомі й забуті поховання» (Загайська, 2017: 6). У книзі є інформація про історію некрополя, символіку, маршрути проходів, покажчики полів, поховань, зокрема, скульпторів, архітекторів та майстрів, бібліографія (Загайська, 2017). Окремі публікації стосуються також відомих науковців, котрі займалися класичною філологією (Коваль, 2023), романістикою (Коваль, 2024) та германістикою (Коваль, 2024). У них проаналізовані життя та професійна діяльність філологів, а також уперше укладені екскурсійні маршрути місцями їхніх поховань. Ці дослідження спрямовані на підвищення інтересу до розвитку мовознавства та літературознавства у Галичині. Цінна інформація про Личаківський цвинтар міститься на сайті кладовища та у мережі «Фейсбук» («Некрополістика», «Спортивний некрополь Галичини», «Львів, Личаківське Кладовище. Музей Під Відкритим Небом», «Музей "Личаківський цвинтар" у Львові», «Фотографії Старого Львова» та інші сторінки). У листопаді 2024 року між ГО «Українське Фотографічне Товариство» (УФОТО) в особі її керівника Романа Метельського та комунальним підприємством «Музей "Личаківський цвинтар"» в особі директора Павла Богайчика було підписано меморандум про партнерство. На краєзнавчому онлайновому ресурсі «Фотографії Старого Львова» оприлюднюються різноманітні матеріали про видатних людей, котрі поховані на території кладовища, зокрема, авторства заступника директора кладовища, історика Руслана Серцелевича. Велику кількість переглядів набирають сюжети на YouTube, які знімають про цей цвинтар відомі історики, екскурсоводи та блогери, наприклад, «Личаківський цвинтар: 400 тисяч поховань !!! | Райони Львова» (2022), «Поховання для обраних !? | Личаківський цвинтар» (2024) з відомим львівським некрополістом Ігорем Мончуком, «Таємниці гербів | Личаківське кладовище» (2023) з геральдистом та екскурсоводом Тарасом Завадовським, «Шукаємо самогубців на Личаківському кладовищі» (2024) з автором книги «Право на смерть. Самогубства у Львові часів цісарства», журналістом та істориком Денисом Мандзюком (Мандзюк, 2022), які відзняв співак та ведучий Тарас Гаврик (блог #ЛьвівЯЛюблюТБ) та багато інших. Львів упродовж століть був важливим науковим та освітнім центром, де зосереджені відомі навчальні заклади, в яких викладали і провадили науково-дослідну діяльність видатні вчені. На Личаківському цвинтарі знайшли місце вічного спочинку знані науковці, математики: Стефан Банах (1892–1945), один із творців сучасного функціонального аналізу та Мирон Зарицький (1889–1961), фундатор української математичної культури, батько визначної діячки ОУН та УПА Катерини Зарицької; фізики: Іван Вакарчук (1947–2020), Герой України (2007), міністр освіти і науки України у 2007–2010 роках та багаторічний ректор Львівського національного університету імені Івана Франка, Юрій Рудавський (1947–2007), ректор Національного університету «Львівська політехніка» у 1991–2007 роках, Ігор Юхновський (1925–2024), Герой України (2005), громадський та політичний діяч, академік; інженер Адам Курилло / Adam Kuryłło (1889–1980), професор Львівської політехніки, один із засно-

вників наукової школи залізобетонного будівництва; геологи: академіки Олег Вялов (1904–1988) та Григорій Доленко (1917–1990); географ, академік Олег Шаблій (1935–2023); економісти: професор Степан Вовканич (1936–2019) та академік Мар'ян Долішній (1936–2006); медики: професори Цезар Боржієвський (1930–2020), Анатолій Гнатишак (1917–1997), Михайло Даниленко (1918–2002), Михайло Павловський (1930–2013), організатор та багатолітній голова Українського лікарського товариства, особистий лікар митрополита Андрея Шептицького Мар'ян Панчишин (1882–1943); вчені у галузі ветеринарної медицини: професори Степан Ґжицький (1900–1976), Вацлав Дам'ян Морачевскі / Wacław Damian Moraczewski (1867–1950), Степан Стояновський (1922–2000); філологи: видатний поет, прозаїк, драматург, літературний критик, публіцист та перекладач, громадський і політичний діяч Іван Франко (1856–1916), поет, фольклорист, етнограф та громадський діяч, один з авторів альманаху «Русалка Дністровая» Іван Вагилевич (1811–1866), натураліст, педагог, мовознавнавець, один із засновників української наукової термінології Іван Верхратський (1846–1919), академіки Михайло Возняк (1881–1954), Володимир Гнатюк (1871–1926), Роксолана Зорівчак (1934–2018), Роман Помірко (1942–2020), професори Богдан Задорожний (1914–2009), Володимир Здоровега (1930–2006), Лідія Коць-Григорчук (1926–2018), Ірина Фаріон (1964–2024); історики: професори Ярослав Дашкевич (1926–2010), Володимир Косик (1924–2017), Іван Крип'якевич (1886–1967), Степан Макарчук (1930–2014), Ігор Скочиляс (1967–2020), Богдан Якимович (1952–2022); філософ Казімєж Твардовскі / Kazimierz Twardowski (1866–1938) та багато інших, чий внесок у розвиток науки був значним.

Історія та педагогіка як науки тісно взаємопов'язані, що часто призводить до перетинання і накладання предмету їхніх досліджень (Розман, 2020: 57). Головна особливість і спрямованість використання біографічного методу в історико-педагогічній науці полягає в реконструкції біографії життя з метою виявлення обставин, що визначали характер, спрямованість, здобутки наукової діяльності персоналії (Розман, 2020: 16). Нині основним завданням збереження та увіковічнення українських історико-культурних поховань є не лише їхнє відновлення та реставрація, але й активна популяризація. Поява нових наукових досліджень, пов'язаних з цією тематикою, дозволить відновити історичну пам'ять, зацікавити громадян України своєю історією, проблемою патріотичного виховання молоді (Харчук, 2014: 39). Виміри національної педагогічної біографістики в ракурсі історичних змін та перетворень державно-політичної і соціально-економічної системи займають вагоме місце для інтеграції України в світовий культурно-історичний простір, що являється стимулом всебічної модернізації освіти (Розман, 2020: 4).

Висновки. Джерела з історії Личаківського цвинтаря ми поділяємо на такі види: науково-довідкові та енциклопедичні публікації, путівники, мистецькі видання та статті у наукових журналах. Автори цих праць охарактеризували розвиток кладовища, творчість видатних скульпторів, архітекторів та будівничих, проаналізували символіку, представили біографічні дані та маловідомі факти з життя багатьох людей, котрі знайшли тут місце вічного спочинку, запропонувавши різноманітні екскурсійні маршрути. Цінна інформація представлена також на популярних краєзнавчих онлайнових ресурсах та платформах.

Сьогодні ми вбачаємо необхідність в окремих ґрунтовних працях, присвячених аналізу професійної діяльності людей, котрі там поховані, оскільки це дасть змогу визначити основні напрями розвитку різних галузей науки у Галичині від кінця XVIII до наших днів та розробити відповідну періодизацію. Для повноти дослідження необхідно буде також, серед іншого, проаналізувати інформацію іноземними мовами про Личаківський некрополь. Саме у цьому й полягатимуть перспективи наших подальших студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вічна Ватра на Личакові (могили пластунів у Львівському історико-культурному музеї-заповіднику «Личаківський цвинтар»). Львів: ЗУКЦ, 2007. 76 с.

2. Гавришкевич І. Личаківський некрополь: сторінки антропології пам'яті. Вісник Львівської національної академії мистецтв. Вип. 41, 2019. С. 19–24.

3. Гавришкевич І., Нагай М. Личаківський некрополь: малий маршрутний довідник музею «Личаківський цвинтар». Львів: Папуга, 2003. 94 с.

4. Голубець М. Личаківський цвинтар у Львові (Первопочини цвинтаря і його найстарші нагробники). Діло. Львів, 1932. № 232, № 233.

5. Голубець М. Пантеон Галицької Землі (Українські могили на Личаківському цвинтарі). Діло. Львів, 1932. № 235, № 236, № 237, № 238.
6. Жадько В. Енциклопедія некрополезнавства. Київ: Преса України, 2013. 703, [2] с.
7. Загайська Р. Вітер в долонях: Книга проходів Личаківським цвинтарем. Львів: АПРІОРІ, 2017. 416 с.
8. Квятковський А., Ратушний Р. Цвинтар на Личакові. Львів: ЛА «Піраміда», 2001. 198 с.
9. Климентюк Т. М., Ковальчук Х. І. Меморіальна пластика Личаківського цвинтаря періоду класицизму. Вісник Державного університету «Львівська політехніка». Серія «Архітектура», № 375. 1999. С. 179–183.
10. Коваль Р. Професійна діяльність відомих львівських германістів. Інноваційна педагогіка. Вип. 75, 2024. С. 22–29. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/75.3.
11. Коваль Р., Романчук О., Матлашенко Л. Професійна діяльність відомих львівських філологів-романістів. Інноваційна педагогіка. Вип. 69, т. 1, 2024. С. 25–31. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/69.1.4.
12. Коваль Р., Романчук О., Матлашенко Л. Професійна діяльність українських класичних філологів (на прикладі осіб, похованих на території Личаківського некрополя). Інноваційна педагогіка. Вип. 66, 2023. С. 20–26. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/66.3.
13. Ковальчук Х. І. Архітектурні форми надгробків першої половини XIX ст. на Личаківському цвинтарі у Львові. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Архітектура», № 568. 2006. С. 116–119.
14. Криса Л., Нагай М., Тарапацька М. Проходи по Личакову: Путівник. Львів, 2014. 176 с.
15. Криса Л., Фіголь Р. Личаківський некрополь: путівник. Львів, 2006. 480 с.
16. Личаківське кладовище. Львівський некрополь. Довідник-путівник. Львів: Новий час, 1998. 80 с.
17. Лупій Г. Львівський історико-культурний музей-заповідник «Личаківський цвинтар»: Путівник. Львів: Каменяр, 1996. 367 с.
18. Мандзюк Д. Право на смерть. Самогубства у Львові часів цісарства. Львів: Книговій, 2022. 268 с.
19. Мельник І., Загайська Р. Личаківське передмістя та східні околиці Королівського столичного міста Львова. Львів: Центр Європи, 2010. 352 с.
20. Моздир М. Українська народна меморіальна скульптура. Київ: Наукова думка, 1996. 129 с.
21. Пилип'юк В. Пієта в камені. Львів: Світло і тінь, 1995. 175 с.
22. Приступа Є. Поховання спортовців на Личаківському кладовищі / Є. Приступа, О. Романчук, Р. Коваль, Н. Базиляк, Ю. Мельник, Л. Матлашенко; за заг. ред. Є. Приступи. Львів: Манускрипт, 2015. 64 с.
23. Розман І. Педагогічна біографістика. Ужгород: РІК-У, 2020. 188 с.
24. Серцелевич Р. УФОТО та Музей «Личаківський цвинтар» підписали меморандум про партнерство. URL: https://photo-lviv.in.ua/ufoto-ta-muzey-lychakivskyy-tsvyntar-pidpysaly-memorandum-pro-partnerstvo/
25. Харчук Х. Перші заміські цвинтарі у Львові: виникнення, розвиток і занепад (друга половина XVII – початок XX ст.). Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. № 4. 2012. С. 598–612.
26. Харчук Х. Польський військовий меморіал на Личаківському цвинтарі. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18. Львів, 2009. С. 76–79.
27. Харчук Х. Польські військові поховання у Львові (XIX–XX ст.). Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. № 5. 2013. С. 298–310.
28. Харчук Х. Похоронні родинні каплиці Личаківського цвинтаря. Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Вип. 5. Львів, 2012. С. 129–133.
29. Харчук Х. Українські історико-культурні поховання на Личаківському цвинтарі у Львові (1860–1939). Молодий вчений, №10 (13), 2014. С. 35–39.
30. Харчук Х. Формування Личаківського некрополя у Львові (XVIII–XX століття). Вісник Львівської комерційної академії. Серія – Гуманітарні науки. Вип. 11, 2013. С. 232–239.
31. Хахула Л. Проблема відновлення Польського військового меморіалу у Львові в польській та українській пресі кінця XX – початку XXI століття. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Вип. 7, 2014. с. 119–138.
32. Шпіцер В., Яневич В. Поховання просвітян на Личаківському кладовищі (путівник). Львів, 2009.

REFERENCES

1. Vichna Vatra na Lychakovi (mohyly plastuniv u Lvivskomu istoryko-kulturnomu muzei-zapovidnyku "Lychakivskyi tsvyntar") [Eternal Fire at Lychakiv (graves of scouts at the Lychakiv Cemetery). Lviv, 2007. 76 s. [in Ukrainian].
2. Havryshkevych I. (2019) Lychakivskyi nekropol: storinky antropolohii pamiati [Lychakiv necropolis: memory anthropology pages]. Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv, 41. 19–24. [in Ukrainian].
3. Havryshkevych I., Nahai M. (2003) Lychakivskyi nekropol: malyi marshrutnyi dovidnyk muzeiu «Lychakivskyi tsvyntar» [Lychakiv Necropolis: a small route guide of the Lychakiv Cemetery Museum]. Lviv, 94 s. [in Ukrainian].
4. Holubets M. (1932) Lychakivskyi tsvyntar u Lvovi (Pervopochyny tsvyntaria i yoho naistarshi nahrobnyky) [Lychakiv Cemetery in Lviv (The origins of the cemetery and its oldest tombstones)]. Dilo. № 232, № 233. [in Ukrainian].
5. Holubets M. (1932) Panteon Halytskoi Zemli (Ukrainski mohyly na Lychakivskim tsvyntari) [Pantheon of the Galician Land (Ukrainian graves at the Lychakiv Cemetery)]. Dilo. № 235, № 236, № 237, № 238. [in Ukrainian].
6. Zhadko V. (2013) Entsyklopediia nekropoleznavstva [Encyclopedia of Cemetery Studies]. Kyiv, 703, [2] s. [in Ukrainian].
7. Zahaiska R. (2017) Viter v doloniakh: Knyha prokhodiv Lychakivskym tsvyntarem [Wind in the Palms: A Book of Passages through the Lychakiv Cemetery]. Lviv, 416 s. [in Ukrainian].

8. Kviatkovskyi A., Ratushnyi R. (2001) Tsvyntar na Lychakovi [Lychakiv Cemetery]. Lviv, 198 s. [in Ukrainian].

9. Klymentiuk T. M., Kovalchuk Kh. I. (1999) Memorialna plastyka Lychakivskoho tsvyntaria periodu klasytsyzmu [Memorial sculpture of the Lychakiv Cemetery from the Classicism period]. Visnyk Derzhavnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia «Arkhitektura», 375. 179–183. [in Ukrainian].

10. Koval R. (2024) Profesiina diialnist vidomykh lvivskykh hermanistiv [Professional activities of famous Lviv specialists in the field of German studies]. Innovatsiina pedahohika, 75. 22–29. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/75.3. [in Ukrainian].

11. Koval R., Romanchuk O., Matlashenko L. (2024) Profesiina diialnist vidomykh lvivskykh filolohiv-romanistiv [Professional activities of famous Lviv romance philologists]. Innovatsiina pedahohika, 69 (1). 25–31. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/69.1.4. [in Ukrainian].

12. Koval R., Romanchuk O., Matlashenko L. (2023) Profesiina diialnist ukrainskykh klasychnykh filolohiv (na prykladi osib, pokhovanykh na terytorii Lychakivskoho nekropolia) [Professional activities of Ukrainian classical philologists (on the sample of persons buried at the Lychakiv necropolis)]. Innovatsiina pedahohika, 66. 20–26. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/66.3. [in Ukrainian].

13. Kovalchuk Kh. I. (2006) Arkhitekturni formy nadhrobkiv pershoi polovyny XIX st. na Lychakivskomu tsvyntari u Lvovi [Architectural forms of tombstones of the first half of the 19th century at the Lychakiv Cemetery in Lviv]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia «Arkhitektura», 568. 116–119. [in Ukrainian].

14. Krysa L., Nahai M., Tarapatska M. (2014) Prokhody po Lychakovu: Putivnyk [Walks through Lychakiv: Guide]. Lviv, 176 s. [in Ukrainian].

15. Krysa L., Fihol R. (2006) Lychakivskyi nekropol: putivnyk [Lychakiv Necropolis: guide]. Lviv, 480 s. [in Ukrainian].

16. Lychakivske kladovyshche. Lvivskyi nekropol. Dovidnyk-putivnyk (1998) [Lychakiv Cemetery. Lviv Necropolis. Guidebook]. Lviv, 80 s. [in Ukrainian].

17. Lupii H. (1996) Lvivskyi istoryko-kulturnyi muzei-zapovidnyk «Lychakivskyi tsvyntar»: Putivnyk [Lviv Historical and Cultural Museum-Reserve "Lychakiv Cemetery": Guide]. Lviv, 367 s. [in Ukrainian].

18. Mandziuk D. (2022) Pravo na smert. Samohubstva u Lvovi chasiv tsisarstva [The Right to Death. Suicides in Lviv during the Kaiser Era]. Lviv, 268 s. [in Ukrainian].

19. Melnyk I., Zahaiska R. (2010) Lychakivske peredmistia ta skhidni okolytsi Korolivskoho stolychnoho mista Lvova [Lychakiv Suburbs and Eastern Outskirts of the Royal Capital City of Lviv]. Lviv, 352 s. [in Ukrainian].

20. Mozdyr M. (1996) Ukrainska narodna memorialna skulptura [Ukrainian folk memorial sculpture]. Kyiv, 129 s. [in Ukrainian].

21. Pylypiuk V. (1995) Piieta v kameni [Pietà in stone]. Lviv, 175 s. [in Ukrainian].

22. Prystupa Ye. (2015) Pokhovannia sportovtsiv na Lychakivskomu kladovyshchi [Graves of athletes at the Lychakiv Cemetery] / Ye. Prystupa, O. Romanchuk, R. Koval, N. Bazyliak, Yu. Melnyk, L. Matlashenko; za zah. red. Ye. Prystupy. Lviv: Manuskrypt, 64 s. [in Ukrainian].

23. Rozman I. (2020) Pedahohichna biohrafistyka [Pedagogical biographical studies]. Uzhhorod, 188 s. [in Ukrainian].

24. Sertselevych R. UFOTO ta Muzei «Lychakivskyi tsvyntar» pidpysaly memorandum pro partnerstvo [The Ukrainian Photographic Society and the Lychakiv Cemetery Museum signed a memorandum of partnership]. URL: https://photo-lviv.in.ua/ufoto-ta-muzey-lychakivskyy-tsvyntar-pidpysaly-memorandum-pro-partnerstvo/ [in Ukrainian].

25. Kharchuk Kh. (2012) Pershi zamiski tsvyntari u Lvovi: vynyknennia, rozvytok i zanepad (druha polovyna XVII – pochatok XX st.) [The first suburban cemeteries in Lviv: emergence, development and decline (second half of the 17th – beginning of the 20th century)]. Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoi biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka, 4. 598–612. [in Ukrainian].

26. Kharchuk Kh. (2009) Polskyi viiskovyi memorial na Lychakivskomu tsvyntari [Polish War Memorial at Lychakiv Cemetery]. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 18. 76–79. [in Ukrainian].

27. Kharchuk Kh. (2013) Polski viiskovi pokhovannia u Lvovi (XIX–XX st.) [Polish military burials in Lviv (19th–20th centuries)]. Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoi biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka, 5. 298–310. [in Ukrainian].

28. Kharchuk Kh. (2012) Pokhoronni rodynni kaplytsi Lychakivskoho tsvyntaria. [Funeral family chapels of the Lychakiv Cemetery]. Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist, 5. 129–133. [in Ukrainian].

29. Kharchuk Kh. (2014) Ukrainski istoryko-kulturni pokhovannia na Lychakivskomu tsvyntari u Lvovi (1860–1939) [Ukrainian historical and cultural burials at the Lychakiv Cemetery in Lviv (1860–1939)]. Molodyi vchenyi, 10 (13). 35–39. [in Ukrainian].

30. Kharchuk Kh. (2013) Formuvannia Lychakivskoho nekropolia u Lvovi (XVIII–XX stolittia) [Formation of the Lychakiv Necropolis in Lviv (17th – 20th centuries)]. Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Seriia – Humanitarni nauky, 11, 232–239. [in Ukrainian].

31. Khakhula L. (2014) Problema vidnovlennia Polskoho viiskovoho memorialu u Lvovi v polskii ta ukrainskii presi kintsia XX – pochatku XXI stolittia [The problem of restoring the Polish War Memorial in Lviv in the Polish and Ukrainian press of the late 20th – early 21st centuries]. Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist, 7. 119–138. [in Ukrainian].

32. Shpitser V., Yanevych V. (2009) Pokhovannia prosvitian na Lychakivskomu kladovyshchi (putivnyk) [Burials of Prosvita Society figures at the Lychakiv Cemetery (guidebook)]. Lviv. [in Ukrainian].

УДК 37.013.83:159.947
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-45

Галина КОТ,
orcid.org/0000-0002-4214-0648
кандидат психологічних наук, професор,
професор кафедри філософії та педагогіки
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) kgn50000@gmail.com

Марина ДІДЕНКО,
orcid.org/0000-0001-8386-6755
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри філософії та педагогіки
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) didenko.m@ukr.net

ОСВІТА ДЛЯ ДОРОСЛИХ: ЯК ПОБОРОТИ СТРАХ НАВЧАННЯ

Інтенсивний технологічний процес вимагає від людини постійного розвитку з метою адаптації до нових умов. Тому здобуття нових знань та навичок стає необхідністю не лише для молоді, а й для дорослих. Багато хто з них стикається зі страхом змін, що може стати серйозною перешкодою на шляху до навчання та саморозвитку. У статті розглянуто особливості страху навчання у дорослому віці та охарактеризовано ключові стратегії його подолання.

Констатується, що освіта для дорослих – важливий інструмент професійного та особистісного розвитку. Утім, часто навчання у дорослому віці супроводжується психологічними бар'єрами, викликаними страхом – природною емоцією, яка допомагає захиститися від небезпек або різких змін завдяки низці фізіологічних процесів. Його основні причини можна поділити на внутрішні (страх невдачі, критики, недостатності власних знань, невпевненості у своїх здібностях, низька самооцінка, негативний шкільний досвід, перфекціонізм) і зовнішні (суспільний тиск, соціокультурні стереотипи, брак часу).

Зроблено висновки, що для подолання страху навчання доцільно: зрозуміти причини страху; знайти чи сформувати внутрішню мотивацію на основі усвідомлення власних потреб і цілей; переглянути свої переконання щодо здатності до навчання у дорослому віці; звернутися за підтримкою до професіоналів, друзів, родини, а також до групи однодумців; використовувати сучасні методи навчання (індивідуальні програми, дистанційне, неструктуроване, онлайн навчання); розвивати навички тайм-менеджменту та ін.

Освіта для дорослих має не лише інструментальний, а й трансформаційний потенціал, сприяючи підвищенню якості життя та розширенню можливостей кожного, процес, який має приносити задоволення і відкривати безліч нових перспектив. Тому подолання пов'язаних із навчанням страхів у дорослих потребує комплексного підходу і з боку організаторів освітнього процесу. Він має включати психологічну підтримку, адаптацію навчального режиму до потреб дорослих, створення умов для комфортного і безперервного навчання.

Ключові слова: *освіта дорослих, страх навчання, мотивація, особистісний розвиток.*

Halyna KOT,
orcid.org/0000-0002-4214-0648
Ph.D. in Psychological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Philosophy and Pedagogy
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) kgn50000@gmail.com

Maryna DIDENKO,
orcid.org/0000-0001-8386-6755
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Pedagogy
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) didenko.m@ukr.net

ADULT EDUCATION: HOW TO OVERCOME THE FEAR OF LEARNING

The intensive technological process requires a person to constantly develop in order to adapt to new conditions. Therefore, acquiring new knowledge and skills becomes a necessity not only for young people, but also for adults. Many of them face a fear of change, which can become a serious obstacle to learning and self-development. The article examines the features of the fear of learning in adulthood and describes key strategies for overcoming it.

It is stated that adult education is an important tool for professional and personal development. However, learning in adulthood is often accompanied by psychological barriers caused by fear – a natural emotion that helps protect against dangers or sudden changes due to a number of physiological processes. Its main causes can be divided into internal (fear of failure, criticism, lack of one's own knowledge, lack of confidence in one's abilities, low self-esteem, negative school experience, perfectionism) and external (social pressure, sociocultural stereotypes, lack of time).

It was concluded that to overcome the fear of learning, it is advisable to: understand the causes of fear; find or form internal motivation based on awareness of one's own needs and goals; reconsider one's beliefs about the ability to learn in adulthood; seek support from professionals, friends, family, and a group of like-minded people; use modern learning methods (individual programs, distance, unstructured, online learning); develop time management skills, etc.

Adult education has not only instrumental, but also transformative potential, contributing to improving the quality of life and expanding the opportunities of everyone, a process that should bring satisfaction and open up many new prospects. Therefore, overcoming fears associated with learning in adults requires a comprehensive approach from the organizers of the educational process. It should include psychological support, adapting the learning regime to the needs of adults, creating conditions for comfortable and continuous learning.

Key words: *adult education, fear of learning, motivation, personal development.*

Постановка проблеми. Сучасний світ вимагає від людини постійного розвитку з метою адаптації до нових умов, які постійно трансформуються. У 70-і роки ХХ ст. вчені навіть зробили висновок, що головна загроза для людства – «стрімке відставання здатності людини справлятися зі змінами в навколишньому її світі від темпів цих змін (...) Але економічні, соціальні, моральні проблеми сьогоднішнього світу не можуть чекати свого вирішення до завтра. Виходить, необхідно починати термінові заходи для підвищення компетентності дорослих людей, тих, на чиїх плечах лежить відповідальність за сьогоднішнє життя» (Левченко, 2015: 91).

Втрата робочих місць через інтенсивний технологічний прогрес, а як результат – невизначеність щодо майбутнього – також змусили багатьох розглянути можливість отримати додаткову освіту. Так здобуття нових знань та навичок стає необхідністю не лише для молоді, а й для дорослих. Навчання та освіта стають не лише фундаментальними запоруками особистісного та професійного зростання, а й «спроможні забезпечити дорослу людину знаннями, уміннями й навичками задля дії у відповідь на суспільні виклики» (Лук'янова, 2020: 4).

Утім, будь-то ступінь магістра, бакалавра чи ін. – динаміка навчання може бути важкою для дорослої людини. Сама думка дізнатися щось нове може викликати непереборне почуття тривоги. Це явище відоме як софофобія – поняття, яке стосується ірраціонального страху перед отриманням нових знань.

Страх – дуже сильна емоція, яка може досягти великої інтенсивності, коли людина усвідомлює фактор загрози фізично, психічно, емоційно чи соціально, страх змушує її реагувати через низку фізіологічних змін, що часто супроводжується органічною реакцією (Calles, 2004).

Відтак багато хто стикається зі страхом змін, що може стати серйозною перешкодою на шляху до навчання та саморозвитку. Це, у свою чергу, потребує дослідження особливостей цього феномена, зокрема пошуку способів мінімізації його впливу.

Аналіз досліджень. Освіта для дорослих вже тривалий час перебуває в колі наукового зацікавлення і українських, і зарубіжних вчених.

У розділі 9 «Ідентифікація страху перед навчанням і його вирішення в освіті та навчанні дорослих: як виявити свого «внутрішнього парашутиста» книги «Мотивація та імпульс в онлайн-освіті дорослих» Дж.-Л. Лалло Шарп, спираючись на концепції соціально-емоційного навчання, коннективізм, технології в освіті та андрагогіку, пояснює, як страх стає перешкодою для навчання дорослих та які переваги має онлайн освіта для вирішення цієї проблеми (Lallo Sharp, 2023).

У публікації «Навчання дорослих у формі дистанційної, змішаної або онлайн освіти» П. Іноxоса-Ролдан також аналізує переваги дистанційного, змішаного або онлайн навчання для дорослих. Автор, крім того, аналізує особливості дорослого з точки зору його особистості, здібностей, сильних сторін і недоліків (Inojosa-Roldán, 2023).

Б.-Д. Перрі у статті «Страх і навчання: пов'язані з травмою фактори у процесі навчання дорослих» подає і обґрунтовує поради для педагогів, які навчають дорослих, що у дитинстві отримали негативний досвід від навчання (Perry, 2006).

У монографії «Освіта дорослих: сучасні стратегії і практики в Україні та зарубіжжі» українська дослідниця Л. Лук'янова висвітлює теоретико-методологічні, методичні та дидактичні засади освітньо-андрагогічної діяльності у системі освіти дорослих (Лук'янова, 2020: 4).

І. Левченко у статті «Освіта дорослих як наукова проблема» на основі системного підходу до вивчення, аналізу та психолого-педагогічних фактів і явищ аналізує термін «андрагогіка» (Левченко, 2015).

У публікації «Освіта для дорослих: форма та зміст» Л. Мартинець вивчає значення освіти дорослих як ключової компоненти цілісної та всеосяжної системи навчання та освіти протягом усього життя (Мартинець, 2015).

Утім, страху перед навчанням у дорослому віці в українській науці приділено недостатньо уваги.

Мета статті – розглянути особливості страху навчання у дорослому віці та стратегії його подолання.

Виклад основного матеріалу. Страх – це захисний механізм, спровокований специфічними речами; психологічний сигнал тривоги, який попереджає про загрози для фізичної цілісності та благополуччя людини. Проблема виникає, коли емоція страху починає проявлятися, особливо на рівні тілесних симптомів, у тих ситуаціях, які насправді не становлять об'єктивної небезпеки. Наприклад, емоція страху часто є результатом змін, іноді різких, у способах організації життєвого досвіду та зустрічі з реальністю (Bartolomé, 2006). Такий безпідставний страх активізує нервову систему і змушує страждати тоді, коли теоретично людина повинна бути розслабленою. Такий стан викликає суттєвий дискомфорт і розчарування, які можна лише тимчасово подолати, оскільки у середньостроковій та довгостроковій перспективі може стати ще гірше.

Софофобія – це не просто відчуття дискомфорту від самої ідеї навчання, а глибокий та ірраціональний страх, який може суттєво вплинути на якість усього життя. Люди, які страждають на софофобію, можуть уникати ситуацій, коли від них очікують чогось нового, наприклад, занять, семінарів або навіть навчальних бесід, що почасти може переплітатися з гнозіофобією – страхом знань. «…виникає страх перед узятою на себе відповідальністю за навчання: звичка до стабільного становища вступає в протиріччя з неминучими змінами, які відбуватимуться» (Левченко, 2015: 89). Хоча саме життя – це рух до чогось нового, але будь-який рух передбачає зношування, яке незмінно наближає нас до смерті, яка і є первісним джерелом будь-якого страху (Valdez Medina, 2009).

Причин страху навчання може бути досить багато.

У процесі життя страх змінює свій зміст і ступінь, ніколи не зникаючи повністю, оскільки кожен вік має власні специфічні страхи. Тому, якщо попередній досвід навчання був негативним, то з роками може знижуватися віра у власні можливості. Несприятливий шкільний досвід або інша травма, пов'язана з освітою, може вплинути на здатність дорослої людини навчатися протягом усього життя, адже навчання асоціюється з негативними емоціями, наприклад, такими як критика, сором, осуд, невдача (Perry, 2006).

Багато дорослих, особливо люди з низькою самооцінкою, побоюються, що вони недостатньо здатні зрозуміти або запам'ятати нову інформацію та виконати поставлені завдання. «Дорослих турбують сумніви у своїх здібностях, страх, що в процесі навчання будуть виявлятися їхня неграмотність, невміння вчитися, неминуче при цьому порівняння їх з іншими» (Левченко, 2015: 89). А надмірне бажання не робити помилок може зробити вивчення чогось нового джерелом нестерпної напруги.

Окрім внутрішніх, на відчуття страху навчання можуть впливати і зовнішні причини. Все пов'язано з нашими власними страхами та страхами, встановленими культурою (Gajardo, 2021). Оскільки з віком змінюється когнітивний розвиток людини, фізичні страхи стають соціальними. При цьому ще й суспільство визначає, що вважати негативним чи позитивним. Соціальний тиск з метою досягнення успіху або відповідності високим академічним очікуванням може призвести до постійного страху перед осудом або недотриманням бажаних стандартів.

Також у суспільстві часто існує переконання, що навчання – це прерогатива молодих людей, а дорослі мають зосереджуватися лише на роботі чи сім'ї. Страхи, які здебільшого крутяться навколо невиконання ролей і зобов'язань у психосоціокультурному плані, визначено для кожної зі статей. Причому як чоловіки, так і жінки, незалежно від віку, протягом життя відчувають певний тип страху, біологічного чи психосоціокультурного, який змінює стан спокою та рівноваги. Молоді люди також отримують неоднозначні повідомлення про це від культури, адже існує мораль, яка пропагує цінності бути відповідальною дорослою людиною (Valdez Medina, 2009). Тобто напружений графік роботи, сімейні

обов'язки, діти і под. по факту не повинні залишати у дорослої людини часу на навчання.

Страх визнано не тільки однією з первинних емоцій, а й емоцією, на яку може бути найпотужніша реакція – стан настороженості, безпорадності та/або навіть паралічу. Тому педагоги, освітні коучі та психологи пропонують низку способів і корисних стратегій, які можуть допомогти побороти страх, зокрема навчання.

Насамперед варто зрозуміти джерело свого страху, поміркувати над своїм минулим досвідом, щоб визначити, що викликає тривогу під час навчання. Розуміння основної причини може бути першим кроком до її подолання. Адже на процес навчання суттєво впливають особистісні чинники: «загальні особливості мотиваційної сфери учня, здібності та здатність до навчання, ставлення до навчання як початкова умова формування його мотивації, внутрішнє самопочуття в навчальному колективі, його статус і самооцінка, попередній досвід» (Лук'янова, 2020: 275).

Звичайно, краще звернутися за професійною допомогою до психолога чи освітнього коуча. Особливо, якщо софофобія заважає повсякденному життю. Утім, низку кроків можна зробити і самостійно.

Потрібно знайти мотивацію до навчання. Недарма дослідники так визначають «вихідні основи андрагогіки (від грец. aner, andros – доросла людина, зрілий чоловік + ago – той, хто веде): тому, хто навчається, належить провідна роль у процесі свого навчання; дорослий, який навчається, прагне до самореалізації, до самостійності, до самоврядування й усвідомлює себе таким; доросла людина навчається для вирішення важливої життєвої проблеми й досягнення конкретної мети» (Левченко, 2015: 88).

Тому найбільшою відмінністю у навчанні дітей і дорослих є можливість управління мотивацією. Ще М. Ноулз можливість реалізації потреб та цілей особистості вважав першопричиною успішного навчання: «людина вмотивована навчатися до того часу, поки відчуває у цьому потребу, усвідомлює особисту мету, досягнути якої допоможе навчання. Задля досягнення мети вона має докладати зусиль, використовуючи наявні ресурси (включно із допомогою вчителів, лекції), допоки вони відповідають її потребам та цілям» (Лук'янова, 2020: 271).

Одним із найбільш практичних методів реалізації більшості принципів навчання дорослих є підхід К. Мур. Цей метод не перегукується з традиційними методами, а представляє цілеспрямований підхід до вирішення проблем для учнів. Вона виступає за відображення навчального матеріалу шляхом визначення цілей, а відповідно – конкретної інформації, необхідної для досягнення мети. Цей ефективний підхід допомагає розробникам проаналізувати потреби в навчанні перед початком створення навчального контенту. Вони критично досліджують потреби в навчанні, щоб вирішити, чи курс вирішує їх, підтримує продуктивність, чи це просто зміна поведінки або культурне питання (Top 5 adult learning…).

Чітке усвідомлення того, навіщо потрібні нові знання або навички, допоможе знайти внутрішню енергію для подолання страху. Крім того, потрібно усвідомити переваги навчання: професійний розвиток і кар'єрне зростання, зміна професії, особистісний розвиток (освіта розширює кругозір, підвищує впевненість у собі, допомагає досягти гармонії в житті тощо), нові можливості для нових проєктів, знайомств і захоплень. Адже для людини не існує біологічної умови, яка зумовлює відмову від розвитку. Замість того, щоб вважати, що все найкраще позаду, в дорослому віці потрібно наголошувати на тому, чого я можу ще досягти (Gajardo, 2021).

Відчуття непевності у своїх можливостях теж не має раціонального обґрунтування. У дорослої людини з'являється низка позитивних якостей, які навпаки сприяють навчанню. Нейропсихолог, академік Л. Перес, яка спеціалізується на когнітивній нейронауці, наголошує, що мозок постійно змінюється. У підлітковому віці він наповнюється навчанням, оновлюється, щоб отримати нові функції. Дорослий мозок прагне бути більш автоматичним, переходить у своєрідний «режим енергозбереження», починає використовувати те, що було вивчено, з більшою ефективністю. З'являються виконавчі та організаційні функції (Gajardo, 2021).

Також серед плюсів дорослої людини дослідники виокремлюють «життєвий досвід, обґрунтованість, раціональність умовиводів, схильність до аналізу (…) сформовані інтелектуальні здібності, які містять такі вміння, придбані людиною в результаті навчання, життєвого досвіду, впливу культури, цивілізації, як словесне спілкування, арифметичні навички, індуктивне мислення. З віком вони не слабшають, а підсилюються» (Левченко, 2015: 89).

Отже, варто зосередитися на позитивних результатах, які очікують попереду. Змінити свою точку зору, переглянути свої переконання щодо навчання. Замість того, щоб боятися невдачі, потрібно плекати думку, що кожна спроба наближає до мети. Також потрібно дозволити собі помилятися, головне – вчитися далі.

Для цього потрібно робити невеликі кроки, не братися за великі програми. Для початку можна спробувати короткі курси, вебінари або навіть читання книг за обраною темою. У дорослої людини «різні психофізіологічні функції стають більш взаємозалежними, інтеґрованими в деякий цілісний ансамбль, це, очевидно, дозволяє людині компенсувати недоліки в розвиткові однієї функції (наприклад, пам'яті) за рахунок розвитку іншої (наприклад, мислення) (Левченко, 2015: 90). Тому варто усвідомлювати свої можливості й ставити досяжні цілі, поступово переходити до наступних, більш складніших, а також залучати технологічні засоби, які сприяють підвищенню ефективності навчання. Наприклад, дистанційна чи онлайн освіта можуть вирішити низку питань. Наразі освітня модальність пропонує чудові можливості для дорослих, які бажають продовжувати свою академічну та професійну підготовку протягом усього життя (Inojosa-Roldán, 2023).

Також популярним стає неструктуроване та неорганізоване навчання виключно на розсуд учня. Воно не має чітких цілей чи завдань, оскільки часто є незапланованим. Це дає змогу проводити неформальне навчання за межами класних кімнат та планувати учню свій графік самостійно (Top 5 adult learning…).

Серед практичних порад для подолання страху навчання особливе місце займає пошук підтримки. Це можуть бути друзі, родина, ментори і коучі та ін. Якщо поділитися своїми хвилюваннями, то можна полегшити емоційний тягар. Спілкування із людьми, які вже успішно пройшли цей шлях, також може стати джерелом натхнення та порад.

Недарма нині особливо популярною стала ситуативна теорія навчання дорослих Ж. Лаве та Е. Венгера, розроблена ще у 1991 р. Вона базується на ідеї, що навчання відбувається в певному контексті, а знання мають безпосереднє відношення до середовища, в якому вони отримані. Це означає, що навчання – це інтерактивний процес, який відбувається в реальному контексті, в якому студент набуває навичок на практиці та взаємодіє із навколишнім середовищем та іншими людьми. У процесі навчання через участь і співпрацю складаються практичні спільноти обміну знаннями, які мають спільні інтереси. Це дає їм можливість вчитися один в одного, прагнучи до однієї мети. Члени практичних груп можуть бути фахівцями у певних сферах та робити кожен свій внесок у групу (Lave, Wenger, 1991).

Також потрібно розвивати навички тайм-менеджменту. Навчання вимагає часу, але правильне планування допоможе знайти баланс між роботою, сім'єю та освітою. Тим більше, що «дорослий, який навчається, володіє життєвим (побутовим, соціальним, професійним) досвідом» (Левченко, 2015: 88), а «навчальна діяльність не є відокремленою сферою життєдіяльності дорослої людини, вона повинна бути інтегрована з іншими видами її соціальної діяльності в єдиний та цілісний процес довічного збагачення її духовного світу і творчих потенцій» (Мартинець, 2015: 15).

Висновки. Освіта для дорослих – важливий інструмент професійного та особистісного розвитку. Утім, часто навчання у дорослому віці супроводжується психологічними бар'єрами, викликаними страхом – природною емоцією, яка допомагає захиститися від небезпек або різких змін завдяки низці фізіологічних процесів. Його основні причини можна поділити на внутрішні (страх невдачі, критики, недостатності власних знань, невпевненості у своїх здібностях, низька самооцінка, негативний шкільний досвід, перфекціонізм) і зовнішні (суспільний тиск, соціокультурні стереотипи, брак часу).

Для подолання страху навчання доцільно: зрозуміти причини страху; знайти чи сформувати внутрішню мотивацію на основі усвідомлення власних потреб і цілей; переглянути свої переконання щодо здатності до навчання у дорослому віці; звернутися за підтримкою до професіоналів, друзів, родини, а також до групи однодумців; використовувати сучасні методи навчання (індивідуальні програми, дистанційне, неструктуроване, онлайн навчання); розвивати навички тайм-менеджменту та ін.

Освіта для дорослих має не лише інструментальний, а й трансформаційний потенціал, сприяючи підвищенню якості життя та розширенню можливостей кожного, процес, який має приносити задоволення і відкривати безліч нових перспектив. Тому подолання пов'язаних із навчанням страхів у дорослих потребує комплексного підходу і з боку організаторів освітнього процесу. Він має включати психологічну підтримку, адаптацію навчального режиму до потреб дорослих, створення умов для комфортного і безперервного навчання.

Усі ці питання входять до кола перспективним напрямів дослідження у контексті освіти для дорослих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левченко І. Освіта дорослих як наукова проблема. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи.* 2015. Вип. 5. С. 45–54.
2. Лук'янова Л. Освіта дорослих: сучасні стратегії і практики в Україні та зарубіжжі : монографія. Ктїв: ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 340 с.
3. Мартинець Л. Освіта дорослих: форми та зміст. *Освіта та розвиток обдарованої особистості.* 2015. № 6. С. 14–17.
4. Bartolomé E. Educación emocional. México: Paidós, 2006. 355 p.
5. Calles R. Guía práctica de la salud emocional. España: EDAF, 2004. 138 p.
6. Gajardo L. Generación anti-age: de dónde viene y cómo enfrentar el miedo a la adultez. 2021. URL: https://www.latercera.com/practico/noticia/generacion-anti-age-de-donde-viene-y-como-enfrentar-el-miedo-a-la-adultez
7. Inojosa-Roldán P. A. El adulto en situación de aprendizaje bajo el enfoque de la Educación a Distancia, semipresencial o en línea. *INVESTIGACIÓN Y POSTGRADO.* 2023. № 38(1). P. 177–188
8. Lallo Sharp J. L. Identifying and Addressing Fear of Learning in Adult Education and Training: How to Bring Out Your «Inner Skydiver». In book: *Motivation and Momentum in Adult Online Education.* 2023. P. 143–158.
9. Lave J., Wenger E. Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. Cambridge University Press, 1991. 138 p.
10. Perry B. D. Fear and learning: Trauma-related factors in the adult education process. *New Directions for Adult and Continuing Education.* 2006. № 110. P. 21–27.
11. Top 5 adult learning theories every instructional designer must know. URL: https://www.easygenerator.com/en/blog/e-learning/adult-learning-theories/
12. Valdez Medina J. L. Teoría de la paz o equilibrio: una nueva teoría que explica las causas del miedo y del sufrimiento, y que nos enseña a combatirlos. México: Edamex, 2009. 278 p.

REFERENCES

1. Levchenko, I. (2015) Osvita doroslykh yak naukova problema [Adult education as a scientific problem]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy.* 5, 45–54 [in Ukrainian].
2. Lukianova, L. (2020) Osvita doroslykh: suchasni stratehii i praktyky v Ukraini ta zarubizhzhi [Adult education: modern strategies and practices in Ukraine and abroad]: monohrafiia. Ktiv: TOV «Iurka Liubchenka» [in Ukrainian].
3. Martynets, L. (2015) Osvita doroslykh: formy ta zmist [Adult education: forms and content]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti.* 6, 14–17 [in Ukrainian].
4. Bartolomé, E. (2006) Educación emocional [Emotional education]. México: Paidós [in Spanish]
5. Calles, R. (2004) Guía práctica de la salud emocional [Practical guide to emotional health]. España: EDAF [in Spanish]
6. Gajardo, L. (2021) Generación anti-age: de dónde viene y cómo enfrentar el miedo a la adultez [Anti-age generation: where it comes from and how to face the fear of adulthood]. URL: https://www.latercera.com/practico/noticia/generacion-anti-age-de-donde-viene-y-como-enfrentar-el-miedo-a-la-adultez [in Spanish]
7. Inojosa-Roldán, P. A. (2023) El adulto en situación de aprendizaje bajo el enfoque de la Educación a Distancia, semipresencial o en línea [The adult in a learning situation under the approach of Distance Education, semi-presential or online]. *INVESTIGACIÓN Y POSTGRADO.* 38 (1), 177–188 [in Spanish]
8. Lallo Sharp, J. L. (2023). Identifying and Addressing Fear of Learning in Adult Education and Training: How to Bring Out Your «Inner Skydiver». In book: *Motivation and Momentum in Adult Online Education*
9. Lave, J., Wenger, E. (1991) Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. Cambridge University Press
10. Perry, B. D. (2006) Fear and learning: Trauma-related factors in the adult education process. *New Directions for Adult and Continuing Education*. 110, 21–27.
11. Top 5 adult learning theories every instructional designer must know. URL: https://www.easygenerator.com/en/blog/e-learning/adult-learning-theories/
12. Valdez Medina, J. L. (2009) Teoría de la paz o equilibrio: una nueva teoría que explica las causas del miedo y del sufrimiento, y que nos enseña a combatirlos [Peace or balance theory: a new theory that explains the causes of fear and suffering, and teaches us how to combat them]. México: Edamex [in Spanish]

УДК 796.011.3:613.954] 373.24
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-46

Надія КРАВЕЦЬ,
orcid.org/0000-0003-4334-1414
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) Kravets.nadiia@pnu.edu.ua

Наталія ЗАХАРАСЕВИЧ,
orcid.org/0000-0003-2808-3947
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) nataliia.zakharasevych@pnu.edu.ua

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ В ЗДО

У статті здійснено здійснено ґрунтовний аналіз сучасних підходів до організації фізкультурно-оздоровчої роботи в закладах дошкільної освіти. Установлено, що фізкультурно-оздоровча робота – це цілеспрямована система заходів, спрямованих на формування, збереження та зміцнення фізичного здоров'я дітей через інтеграцію рухової активності, здоров'язбережувальних технологій і освітніх програм, адаптованих до вікових, фізіологічних та індивідуальних особливостей дитини.

Дослідження охоплює аналіз чинних нормативно-правових документів, зокрема Базового компоненту дошкільної освіти, а також освітніх програм «Українське дошкілля», «Дитина» та «Впевнений старт», які визначають зміст фізкультурно-оздоровчої роботи.

У статті обґрунтовано доцільність упровадження інноваційних методів фізичного виховання, що враховують сучасні виклики, зокрема зниження рухової активності дітей та зростання захворювань. Виявлено ефективні форми фізкультурно-оздоровчої діяльності: інтерактивні вправи, рухливі ігри, фітбол-гімнастику, динамічні паузи, використання сенсорних доріжок тощо. Наведено приклади застосування цих методів та форм на практиці для формування у дітей стійкої мотивації до фізичної активності.

Наголошено на важливості індивідуалізації фізичного виховання шляхом адаптації програм до вікових і фізіологічних особливостей дітей. Розглянуто підходи до створення розвивального середовища, що стимулює інтерес дошкільнят до рухової активності. Підкреслено значення співпраці між педагогами та батьками у впровадженні цілісного підходу до виховання здорової особистості.

Висновки, запропоновані авторами, акцентують на необхідності впровадження здоров'язбережувальних технологій, інноваційних методик і підходів до організації фізкультурно-оздоровчої роботи. Надано методичні рекомендації для педагогів щодо організації фізкультурно-оздоровчої рооти, спрямованої на всебічний розвиток дошкільнят і формування навичок здорового способу життя.

Ключові слова: *дошкільна освіта, система фізичного виховання дітей дошкільного віку; здоров'язбережувальна діяльність, методичне забезпечення, рухова активність.*

Nadiia KRAVETS,
orcid.org/0000-0003-4334-1414
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool and Special Education
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) Kravets.nadiia@pnu.edu.ua

Nataliia ZAKHARASEVYCH,
orcid.org/0000-0003-2808-3947
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool and Special Education
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) nataliia.zakharasevych@pnu.edu.ua

MODERN APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF PHYSICAL EDUCATION AND HEALTH WORK IN HEALTH CARE FACILITIES

The article provides a thorough analysis of modern approaches to the organization of physical culture and health work in preschool education institutions. It is established that physical culture and health work is a purposeful system of measures aimed at forming, preserving and strengthening the physical health of children through the integration of physical activity, health-saving technologies and educational programs adapted to the age, physiological and individual characteristics of the child.

The study includes an analysis of current regulatory documents, including the Basic Component of Preschool Education, as well as the Ukrainian Preschool, Child, and Sure Start educational programs, which define the content of physical education and health work.

The article substantiates the expediency of introducing innovative methods of physical education that take into account modern challenges, in particular, the decline in children's physical activity and the growth of diseases. Effective forms of physical culture and health activities are identified: interactive exercises, outdoor games, fitball gymnastics, dynamic pauses, the use of sensory paths, etc. Examples of the application of these methods and forms in practice to form children's sustainable motivation for physical activity are given.

The importance of individualizing physical education by adapting programs to the age and physiological characteristics of children is emphasized. Approaches to creating a developmental environment that stimulates preschoolers' interest in physical activity are considered. The importance of cooperation between teachers and parents in implementing a holistic approach to the education of a healthy personality is emphasized.

The conclusions proposed by the authors emphasize the need to introduce health-saving technologies, innovative methods and approaches to the organization of physical education and health work. The article provides methodological recommendations for teachers on the organization of physical education and recreation aimed at the comprehensive development of preschoolers and the formation of healthy lifestyle skills.

Key words: *preschool education, system of physical education of preschool children, health-preserving activity, methodological support, motor activity.*

Постановка проблеми. Зміцнення здоров'я дітей дошкільного віку є одним із пріоритетних завдань сучасної освіти, адже саме в цьому віці формуються основи фізичного, психічного та соціального благополуччя особистості. На тлі зростання кількості захворювань серед дітей, зниження рівня їхньої рухової активності та погіршення екологічної ситуації проблема організації фізкультурно-оздоровчої роботи в закладах дошкільної освіти набуває особливої актуальності. Ефективна система фізичного виховання, спрямована на підтримку здоров'я та формування навичок здорового способу життя, потребує модернізації відповідно до сучасних тенденцій та запитів суспільства.

У сучасній освітній парадигмі фізкультурно-оздоровча діяльність у закладах дошкільної освіти розглядається як важливий компонент гармонійного розвитку дітей та формування їхньої здоров'язбережувальної компетентності. Проте в реаліях освітньої практики спостерігається недостатня ефективність традиційних форм фізичного виховання, які часто не враховують індивідуальні особливості дітей, їхні мотиваційні потреби та можливості використання сучасних технологій.

Не менш важливим аспектом є забезпечення методичного супроводу для педагогів, які працюють із дітьми дошкільного віку. Недостатня підготовка вихователів до впровадження інноваційних технологій фізичного виховання може суттєво знижувати результативність заходів, спрямованих на підтримку здоров'я дітей. Крім того, важливим є створення мотивуючого середовища для рухової активності, яка є одним із ключових чинників гармонійного розвитку особистості.

Таким чином, актуальність проблеми зумовлюється необхідністю удосконалення підходів до організації фізкультурно-оздоровчої роботи в ЗДО, що забезпечить ефективний розвиток, зміцнення здоров'я та формування здоров'язбережувальної компетентності дітей дошкільного віку.

Аналіз досліджень. Дослідження наукової літератури з даної теми дозволяє стверджувати, що проблема організації фізкультурно-оздоровчої роботи в закладах дошкільної освіти є актуальною та ґрунтовно вивчалася у працях таких науковців, як О. Богініч, Е. Вільчковський, Л. Гаращенко, К. Дмитренко, Р. Кондратенко, П. Рибалко, О. Шрамченко та ін.

Зокрема, у працях українських дослідників (Т. Бабюк, О. Бурова, Т. Кириченко, О. Поліщук та ін.) наголошується на важливості формування стійких мотиваційних установок на здоровий спосіб життя в дітей дошкільного віку.

Вагомий внесок у розвиток теорії та практики фізичного виховання дітей дошкільного віку зробили дослідження, спрямовані на інтеграцію здоров'язбережувальних технологій в освітній процес (І. Царенко, Г. Петренко, С. Хмільовська, А. Наконечна, Л. Кириленко та ін.). Науковці

вивчають вплив фізичної активності на когнітивний розвиток дітей, формування їхньої емоційної стійкості та розвиток навичок командної роботи.

Особливості використання здоров'язбережувальних технологій в дошкільній освіті вивчали А. Кошель, А. Макуліна, Т. Мицкан, Б. Любежаніна та ін.

Науковці досліджують і питання формування фізкультурно-оздоровчої компетентності у майбутніх вихователів дошкільного закладу як складової їх позитивного професійного іміджу (Л. Загородня, Г. Барсуковська О. Гнізділова, В. Любива В. Давидова, О. Солтис, І. Гавриленко та ін.). Учені переконані, що розвиток цієї компетентності передбачає засвоєння знань про основи фізичного виховання, оволодіння практичними навичками організації рухової активності дітей та формування позитивного ставлення до здорового способу життя.

Мета дослідження – визначити та науково обґрунтувати сучасні підходи до організації фізкультурно-оздоровчої роботи в закладах дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Фізкультурно-оздоровча робота є невід'ємною складовою діяльності закладів дошкільної освіти, оскільки саме в дошкільному віці закладаються основи здоров'я, фізичної витривалості, координації та рухової активності. У сучасних умовах, коли діти все частіше проводять час за гаджетами, зниження рівня рухової активності стає викликом для суспільства.

Як показав аналіз науково-педагогічної літератури – «фізкультурно-оздоровча робота» має надзвичайно широкий зміст і охоплює різноманітні аспекти. Зосередимо увагу на основних із них.

Так, Т. Надім'янова стверджує, що фізкультурно-оздоровча робота виступає фундаментом для формування здорового способу життя, і спонукає до вироблення навичок рухової активності, дотримання режиму дня – харчування, навчання, дозвілля, трудової діяльності (Надім'янова, 2021).

На думку, О. Шрамченко та П. Рибалко, фізкультурно-оздоровча робота – це один із напрямів впровадження фізичної культури в освітньо-виховних процес, що спрямована на зміцнення здоров'я у поєднанні з фізичним розвитком дітей дошкільного віку (Шрамченко, Рибалко, 2018: 163).

Л. Рибалко вважає, шо фізкультурно-оздоровча діяльність – це «процес оздоровлення особистості, що залежить безпосередньо від мотивації, прагнення суб'єкта до покращення власного емоційного та фізичного стану, пов'язаний із суспільними цінностями, формуванням світогляду культури здоров'я, освітньою діяльністю» (Рибалко, 2023: 345).

О. Стасенко та О. Вівчар наголошують на тому, що фізкультурно-оздоровча робота – це: виховання відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до вищої індивідуальної і суспільної цінності; формування навичок здорового способу життя; оптимізація режиму навчально-виховного процесу; збільшення рухової активності тощо (Стасенко та ін. 2018).

Таким чином, на нашу думку, фізкультурно-оздоровча робота це цілеспрямована система заходів, спрямованих на формування, збереження та зміцнення фізичного здоров'я дітей через інтеграцію рухової активності, здоров'язбережувальних технологій і освітніх програм, адаптованих до вікових, фізіологічних та індивідуальних особливостей дитини. Основна мета такої роботи полягає у забезпеченні гармонійного фізичного розвитку, формуванні здорових звичок, а також у профілактиці захворювань шляхом впровадження активних методів фізичного виховання в умовах закладу дошкільної освіти.

Для більш повного розуміння організації фізкультурно-оздоровчої роботи у ЗДО перейдемо до аналізу нормативно-правових документів, які визначають зміст фізичного виховання, в тому числі здоров'язбережувальними технологіями у ЗДО.

Відповідно, до Базового компоненту дошкільної освіти визначено фізичний розвитку як один із ключових напрямів виховання дитини. Зокрема, у варіативній освітній лінії «Особистість дитини» підкреслюється значення формування навичок здорового способу життя, розвиток рухових умінь та фізичної витривалості.

Відтак, визначено вимоги до рухової активності дітей дошкільного віку, які передбачають (Наказ Міністерства освіти і науки України, 2021):

• створення умов для щоденної фізичної активності;

• розвиток основних рухових навичок (біг, стрибки, лазіння, метання тощо);

• використання здоров'язбережувальних технологій у режимі дня;

• формування усвідомленого ставлення до власного здоров'я;

• впровадження сучасних методик фізичного виховання.

Задля уточнення змісту фізичного виховання дітей дошкільного візку, проведемо аналіз чинних програм освітньої діяльності закладів дошкільної освіти.

Так, у програмі розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» в освітній лінії

«Особистість дитини» акцентується на формуванні у дошкільнят активного ставлення до власного здоров'я, усвідомлення значення рухової активності та розвитку фізичних здібностей як важливого чинника гармонійного особистісного зростання. У контексті фізкультурно-оздоровчої роботи ця лінія передбачає залучення дітей до систематичної рухової діяльності, спрямованої на вдосконалення їхніх основних фізичних якостей (витривалості, спритності, сили, гнучкості), а також на формування звичок здорового способу життя через інтеграцію рухових завдань із повсякденним побутом і освітнім процесом. Такий підхід дозволяє створити міцну основу для формування ціннісного ставлення до здоров'я, що є актуальним викликом у сучасних умовах зростання рівня гіподинамії серед дітей дошкільного віку (Програма розвитку дитини дошкільного віку, 2017).

На відміну від програми «Українське дошкілля», яка орієнтована на інтегративний підхід і системну організацію рухової активності в колективі, освітня програма «Дитина» робить акцент на створенні індивідуальних маршрутів фізичного розвитку задля збереження та зміцнення здоров'я дітей. Це включає застосування адаптивних вправ, розвиток саморегуляції через рухові ігри та посилену увагу до оздоровчих технологій для дітей із різними рівнями фізичної підготовленості (Освітня програма для дітей від двох до семи років, 2016).

Сучасна система дошкільної освіти орієнтована на збереження та зміцнення здоров'я дітей, що зумовлює необхідність впровадження здоров'язбережувальних технологій як ключового компонента освітнього процесу.

З метою більш детального аналізу особливостей підходів до організації фізкультурно-оздоровчої роботи пропонуємо порівняти традиційні та інноваційні методи за основними критеріями (табл. 1).

Як видно з таблиці 1, фізкультурно-оздоровча робота в закладах дошкільної освіти спрямована на:

• *оптимізацію фізичного розвитку дитини шляхом* удосконалення основних рухових навичок (ходьби, бігу, стрибків, метання тощо);

• *профілактику захворювань* через зміцнення опорно-рухового апарату та серцево-судинної системи;

• *підвищення психоемоційної стійкості* завдяки руховій активності, що позитивно впливає на когнітивні процеси, увагу та пам'ять;

• *формування мотивації до здорового способу життя*, що є важливим для подальшого розвитку дитини.

Проте, інтеграція здоров'язбережувальних технологій у закладах дошкільної освіти вимагає не лише якісного змістового наповнення освітнього процесу, але й високого рівня підготовленості педагогів, які реалізують ці завдання. Важливу роль у цьому відіграє фізкультурно-оздоровча компетентність вихователя, яка є ядром його професійної підготовленості до здійснення завдань фізичного виховання дітей дошкільного віку (Загородня та ін., 2014).

Звідси, задля ефективної організації фізкультурно-оздоровчої роботи в закладів дошкільної освіти вихователь повинен дотримуватися таких принципів:

• принцип індивідуального підходу – урахування вікових, фізіологічних та психологічних особливостей кожної дитини при плануванні рухової активності;

• принцип систематичності та послідовності – забезпечення регулярності фізкультурних занять і поступового ускладнення вправ відповідно до рівня розвитку дітей;

Таблиця 1

Порівняльна характеристика традиційних та інноваційних методів фізкультурно-оздоровчої роботи в ЗДО

Критерії	Традиційні	Інноваційні
Форма організації	Групові заняття, ранкова гімнастика, фізкультхвилинки, рухливі ігри	Інтерактивні ігри, цифрові технології, йога, фітнес-програми
Методи роботи	Повторювані вправи, класичні рухові комплекси, загальні завдання	Індивідуалізація, інтеграція рухової активності в освітній процес, інтерактивні методики
Засоби мотивації	Вербальні заохочення, командні ігри, спортивні заходи	Гейміфікація, цифрові додатки, використання сучасного обладнання
Залучення дітей	Пасивне слідування за інструкціями вихователя	Активна участь, можливість вибору видів рухової активності
Мета	Фізичний розвиток, укріплення здоров'я	Комплексний розвиток (фізичний, когнітивний, емоційний, соціальний)

• принцип інтеграції – поєднання фізичної активності з іншими напрямами виховання та навчання (сенсорний розвиток, когнітивні навички, емоційний стан);

• принцип мотивації та зацікавленості – використання ігрових методів, гейміфікації, змагань і заохочень для формування стійкого інтересу дітей до фізичної активності;

• принцип здоров'язбереження – створення безпечного середовища, дотримання санітарно-гігієнічних норм, оптимального фізичного навантаження та режиму дня;

• принцип варіативності та інноваційності – застосування як традиційних, так і сучасних методик фізичного виховання (йога, фітнес-програми, дихальні вправи, елементи корекційної гімнастики);

• принцип партнерства – активна співпраця з батьками для узгодження підходів до фізичного виховання дітей як у закладі дошкільної освіти, так і вдома.

Відтак, для досягнення стійкої мотивації до фізичної активності серед дошкільників важливо використовувати методи, які враховують індивідуальні особливості дітей, їхні інтереси та вікові потреби. У таблиці 2 запропоновані методи мотивації дошкільників та форми їх реалізації до фізичної активності.

Таким чином, використання методів мотивації, адаптованих до інтересів і можливостей дошкільників, дозволяє створити сприятливі умови для активного залучення дітей до фізкультурно-оздоровчої діяльності. Крім того, ці методи сприяють формуванню у дітей позитивного емоційного ставлення до рухової активності та усвідомлення її значення для здоров'я.

Подальший розвиток фізичної культури дошкільників значною мірою залежить від комплексного підходу, який включає не лише організацію занять у закладі освіти, але й активне залучення сім'ї до підтримки здорового способу життя.

А. Макуліна та Б. Любежаніна переконані що взаємодія педагогів і батьків дошкільного віку здійснюється через різні форми співпраці, що сприяють узгодженню освітніх впливів та формуванню єдиного виховного простору, а саме:

– залучення батьків до освітнього процесу, що передбачає їхню активну участь у плануванні та реалізації фізкультурно-оздоровчих заходів;

– розширення сфери участі батьків в організації життєдіяльності закладу дошкільної освіти, включаючи проведення спільних спортивних свят, днів здоров'я, майстер-класів і тренінгів;

– можливість присутності батьків на заняттях у зручний для них час для безпосереднього ознайомлення з методами роботи вихователя та особливостями освітнього процесу;

– створення умов для творчої самореалізації педагогів, батьків і дітей, що сприяє розвитку креативності та зміцненню емоційного зв'язку;

– інформаційно-просвітницька діяльність, яка включає надання педагогічних матеріалів, організацію виставок дитячих робіт, поширення рекомендацій щодо збереження здоров'я та фізичного розвитку дошкільників;

– реалізація культурно-освітніх та психолого-педагогічних програм спільної діяльності дітей і батьків, що сприяють розвитку сімейного виховання та підвищенню педагогічної компетентності дорослих;

– використання сучасних цифрових технологій, зокрема онлайн-консультацій, відеоуроків, вебінарів, чатів для батьків, що забезпечують оперативну взаємодію та доступ до актуальної інформації;

– психолого-педагогічний супровід сімей, що включає індивідуальні консультації, тренінги та рекомендації щодо ефективних методів виховання, розвитку та підтримки здоров'я дитини (Микуліна, Любежаніна, 2019).

З огляду на зростаючу кількість дітей дошкільного віку із порушеннями здоров'я, сучасні освітні програми акцентують увагу на індивідуалізації фізкультурно-оздоровчої роботи. Важливим

Таблиця 2

Методи та форми мотивації дітей дошкільного віку до фізичної активності

Метод мотивації	Форма реалізації
Гейміфікація (ігровий підхід)	Використання казкових персонажів, спортивні квести, сюжетні рухові ігри
Заохочувальна система	Нагороди, сертифікати здоров'я, рейтингові картки активності
Приклад дорослих	Спільні фізичні заходи з батьками та вихователями, активний спосіб життя педагогів
Використання сучасних технологій	Інтерактивні підлоги, додатки для підрахунку кроків, віртуальні тренажери
Індивідуальний підхід	Підбір завдань відповідно до фізичних можливостей дитини, створення особистих карт фізичного розвитку

завданням є врахування особливостей фізичного, моторного та психоемоційного розвитку кожної дитини. Застосування адаптованих методик і комплексних технологій дозволяє не лише зміцнити здоров'я, а й гармонійно розвивати рухові навички та підтримувати емоційний баланс. У таблиці 3 наведено основні особливості організації фізичної активності залежно від потреб дітей різних категорій.

Досвід роботи з дітьми дошкільного віку показує, що індивідуалізація фізкультурно-оздоровчої роботи сприяє ефективному розвитку фізичних та психоемоційних здібностей дітей. Сучасні підходи дозволяють враховувати особливості кожної дитини та створювати умови для зміцнення її здоров'я та підвищення рухової активності.

До прикладу, використання нестандартного спортивного обладнання, а саме застосування сучасних засобів, таких як балансборди, степплатформи, сенсорні доріжки, мобільні тренажери, сприяє розвитку координації, рівноваги та гнучкості, що є важливими компонентами фізичного розвитку дошкільників. Такі засоби дозволяють урізноманітнити фізкультурні заняття, підвищити рівень зацікавленості дітей та стимулювати їхню активність у природний ігровий спосіб.

Крім того, використання подібного обладнання сприяє покращенню роботи вестибулярного апарату, зміцненню опорно-рухового апарату, розвитку дрібної та загальної моторики, що позитивно впливає не лише на фізичний, а й на когнітивний розвиток дитини (Куценко, Павленко, 2019). Інтеграція таких інноваційних засобів у фізкультурно-оздоровчу роботу дозволяє забезпечити комплексний підхід до формування рухових навичок та сприяє профілактиці порушень постави, плоскостопості та інших розповсюджених проблем здоров'я дошкільників.

Також, використання мультимедійних технологій у фізичному вихованні сприяє активному залученню дітей до фізичної діяльності.

Дослідження свідчать, що мультимедійні технології забезпечують інтенсифікацію навчання, сприяють розвитку просторових уявлень, полегшують сприйняття матеріалу та дозволяють адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб кожної дитини. Зокрема, флеш-презентації, відеоролики та спеціалізовані комп'ютерні програми сприяють візуалізації рухових дій, деталізації техніки виконання вправ, моделюванню процесів і підвищенню мотивації вихованців до фізичної активності (Тітаренко, 2020).

Неабиякою популярністю серед елементів фізкультурно-оздоровчої роботи користуються фітнес-програми. О. Хуртенко, С. Дмитренко, М. Кужель розглядають дитячий фітнес як раціонально організовану оздоровчу фізичнау культуру з переважним використанням засобів сучасного фітнесу, що надає комплексну систему для гармонійного розвитку дитини (Хуртенко та ін., 2024).

До основних компонентів дитячого фітнесу відносять (Троценко та ін., 2018):

• аеробні вправи (легкі кардіонавантаження, танцювальні рухи, степ-аеробіка);

• силові вправи (безпечні вправи з власною вагою, вправи на баланс);

• гімнастичні елементи (акробатичні рухи, вправи на розтяжку);

• ігрові тренування (естафети, спортивні квести, тематичні заняття з фітнесу) тощо.

На сучасному етапі все частіше у фізкультурно-оздоровчій роботі педагоги використовують елементи хатха-йоги, що сприяє розвитку координації, концентрації уваги та гармонізації емоційного стану дитини.

Хатхайога – це система виховання здорового тіла і здорової психіки за допомогою вправ, релаксації, психотерапії (Левшунова, 2012), (Середа та ін., 2021). Основні методики включають:

• дихальні вправи для регуляції нервової системи;

Таблиця 3

Індивідуалізація фізкультурно-оздоровчої роботи залежно від потреб дітей

Категорія дітей	Особливості розвитку	Рекомендовані методики
Діти з високою руховою активністю	Підвищена енергійність, потреба у частих фізичних навантаженнях	Динамічні ігри, спортивні естафети, біг, стрибки
Діти з низькою фізичною активністю	Повільна моторика, швидка втомлюваність	Коригувальні гімнастики, вправи на гнучкість, плавні рухи
Діти з порушеннями постави	Проблеми з хребтом, неправильна хода	Лікувальна фізкультура, коригувальні вправи, йога
Діти з особливими освітніми потребами	Проблеми сенсорного або моторного розвитку	Сенсорна гімнастика, кінезіологічні вправи, масаж
Емоційно нестабільні діти	Висока тривожність, гіперактивність або гіперчутливість	Релаксаційні вправи, дихальна гімнастика, йога

• статичні пози (асанами) для розвитку гнучкості та витривалості;

• динамічні комплекси рухів, що поєднують дихання та фізичні навантаження.

Зауважимо, що особливостями інноваційних підходів фізкультурно-оздоровчої роботи є реалізація інтегрованих підходів, які передбачають поєднання фізичної активності з іншими видами діяльності, такими як музика, мистецтво та творчість (Пасічник, 2016). Такий підхід не лише урізноманітнює заняття, але й сприяє розвитку емоційної сфери дітей, їхньої креативності та гармонійного сприйняття світу. Наприклад, виконання фізичних вправ під музичний супровід стимулює розвиток ритмічності та координації рухів, а інтеграція художньої діяльності, як-от малювання чи створення аплікацій після рухливих ігор, закріплює отримані враження та розвиває дрібну моторику. Тематичні заняття, що поєднують елементи казок, хореографії та спортивних рухів, викликають у дітей інтерес, сприяють формуванню позитивного ставлення до фізичної активності та розвивають їхні міждисциплінарні навички.

З метою формування у дітей дошкільного віку позитивного ставлення до фізичної активності та здорового способу життя, виховну роботу в межах фізкультурно-оздоровчої діяльності доцільно організовувати за такими напрямками:

1) фізичний розвиток та зміцнення здоров'я (забезпечення оптимальної рухової активності шляхом організації ранкової гімнастики, динамічних пауз, фізкультурних занять та прогулянок на свіжому повітрі);

2) формування культури здорового способу життя (залучення дітей до усвідомлення важливості здорових звичок через інтерактивні заняття, гейміфікацію та позитивний приклад дорослих);

3) інтеграція фізичної активності у повсякденне життя (включення рухових завдань в освітній процес, наприклад, рухливі ігри під час вивчення природничих явищ, інтеграція фізичних вправ у заняття з математики чи мовлення для підвищення ефективності засвоєння матеріалу);

4) індивідуалізація фізичного виховання (розробка індивідуальних програм фізичного розвитку відповідно до вікових, фізичних та психоемоційних особливостей кожної дитини; для цього важливо використовувати індивідуальні картки фізичного розвитку, щоб адаптувати вправи до конкретних потреб дітей);

5) психоемоційний розвиток та релаксація (впровадження методик, орієнтованих на зниження рівня тривожності та розвиток емоційної стійкості: йога, дихальні вправи, сенсорна гімнастика та арт-рухотерапія допомагають гармонізувати емоційний стан дітей);

6) співпраця з батьками (залучення батьків до фізкультурно-оздоровчих заходів, надання їм рекомендацій щодо фізичної активності дітей удома (наприклад, сімейні змагання або тренінги для батьків).

Відповідно, для створення оптимального освітньо-розвивального середовища важливо облаштувати спеціальні куточки фізичного виховання, наприклад, спортивні зони, сенсорні доріжки та міні-спортивні комплекси, які сприятимуть активізації рухової активності дітей. Показниками ефективності роботи в цьому напрямку є підвищення фізичної підготовленості вихованців, їхня зацікавленість у фізичній активності та формування стійких здоров'язбережувальних навичок.

Отже, на основі вищезазначеного ми виокремлюємо наступні рекомендації для вихователів, які спрямовані на забезпечення ефективної організації фізкультурно-оздоровчої роботи в закладах дошкільної освіти.

Методичні рекомендації для вихователів:

1. ***Планування фізкультурно-оздоровчої роботи***

Розробляйте календарно-тематичні плани занять із чітким визначенням завдань, спрямованих на формування рухових навичок, профілактику гіподинамії та формування у дітей позитивного ставлення до здорового способу життя.

Включайте фізкультурно-оздоровчі заходи в повсякденний розпорядок дня: ранкову гімнастику, динамічні паузи, прогулянки на свіжому повітрі та рухливі ігри.

2. ***Організація фізкультурних занять***

Забезпечте поєднання різних видів фізичної активності: динамічних вправ, вправ на розтягування, ігрових завдань та релаксаційних методик.

Використовуйте ігрові форми роботи (естафети, квести), щоб підтримувати інтерес і мотивацію дітей.

Проводьте заняття на свіжому повітрі за можливості, адаптуючи вправи до погодних умов та сезону.

3. ***Використання сучасних здоров'язбережувальних технологій***

Інтегруйте у фізкультурно-оздоровчу роботу сенсорну гімнастику, кінезіологічні вправи та дихальні методики, які сприяють гармонізації психоемоційного стану дітей.

Використовуйте сучасні цифрові засоби: інтерактивні підлоги, мультимедійні тренажери та програми з гейміфікацією для залучення дітей до рухової активності.

Застосовуйте музичний супровід під час виконання вправ для стимуляції координації та ритмічності рухів.

4. ***Диференційований підхід до організації занять***

Адаптуйте фізичну активність до рівня підготовленості та стану здоров'я кожної дитини.

Використовуйте індивідуальні картки фізичного розвитку для моніторингу прогресу, визначення сильних сторін і зон розвитку.

Забезпечте особливий підхід для дітей з особливими освітніми потребами через розробку індивідуальних програм.

5. ***Створення безпечного та комфортного середовища***

Обладнайте фізкультурні зали та майданчики безпечним і сучасним інвентарем (м'ячі, килимки, гімнастичні палиці тощо).

Створіть умови для проведення занять із мінімізацією ризику травматизму.

Взаємодійте з медичними працівниками для контролю за фізичним станом дітей і корекції навантажень.

6. ***Взаємодія з батьками***

Проводьте консультації для батьків щодо значення фізичної активності та способів її впровадження вдома.

Організовуйте спільні заходи, такі як спортивні свята, ранкова гімнастика та тематичні дні здоров'я, для формування єдиної системи виховання у ЗДО та родині.

Створюйте пам'ятки та рекомендації з фізичного виховання для використання вдома.

Дотримання методичних рекомендацій дозволяє забезпечити системність, безпечність і ефективність фізичного виховання, враховуючи індивідуальні потреби кожної дитини.

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що організація фізкультурно-оздоровчої роботи в закладах дошкільної освіти є важливим компонентом освітнього процесу, спрямованого на забезпечення гармонійного фізичного розвитку дітей, формування основ здорового способу життя та профілактику захворювань. Вихователі відіграють важливу роль у створенні умов для фізичного вдосконалення дошкільників, забезпечення оптимального рухового режиму та зміцнення їхнього здоров'я. У цьому контексті важливим завданням є забезпечення високого рівня методичної підготовки педагогів, розробка чітких рекомендацій щодо організації фізкультурно-оздоровчої роботи та впровадження сучасних педагогічних технологій у практику.

Інтеграція сучасних здоров'язбережувальних технологій, таких як сенсорні доріжки, фітбол-гімнастика, рухливі ігри та динамічні паузи, дозволяє не лише підвищити ефективність фізичного виховання, але й сприяє емоційному благополуччю дітей, їх соціальній адаптації та формуванню мотивації до регулярної фізичної активності.

Водночас важливим напрямом роботи є посилення співпраці педагогів із батьками, оскільки залучення родин до фізкультурно-оздоровчого процесу дозволяє створити цілісне виховне середовище, спрямоване на зміцнення здоров'я дітей. Підвищення професійної компетентності вихователів, збагачення їх методичного арсеналу та впровадження інноваційних практик є ключовими аспектами вдосконалення фізкультурно-оздоровчої роботи.

Проведене дослідження не вичерпує актуальні аспекти порушеної проблеми. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці комплексних програм із впровадження сучасних здоров'язбережувальних технологій у фізкультурно-оздоровчу роботу в закладах дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Впевнений старт : освітня програма для дітей старшого дошкільного віку / за заг. наук. ред. Т. О. Піроженко, Київ, 2017. 80 с.

2. Дитина : Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проєкту В. О. Огнев'юк ; авт. кол.: Г. В. Бєлєнька, О. Л. Богініч, В. М. Вертугіна та ін. ; наук. ред. Г. В. Бєлєнька ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с.

3. Загородня Л., Барсуковська Г. Інноваційні педагогічні технології як засіб формування фізкультурно-оздоровчої компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2014. № 3. С. 110–118.

4. Загородня Л., Барсуковська Г. Формування фізкультурно-оздоровчої компетентності у майбутніх вихователів дошкільного закладу як складової їх позитивного професійного іміджу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. № 47. С. 14–20.

5. Куценко О., Павленко О. Використання нестандартного фізкультурного обладнання у закладах дошкільної освіти. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі.* 2019. Вип. 3. С. 106–111.

6. Левшунова К. Здоров'язберігаючі технології як чинник психічного благополуччя дошкільника. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 2 (2). С. 197–205.

7. Любива В. Формування готовності майбутніх вихователів до творчої діяльності як умова успішної професійної самореалізації у процесі фізкультурно-оздоровчої роботи з дошкільниками. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.* 2015. № 29. С. 155–162.

8. Микуліна А., Любежаніна Б., Особливості використання здоров'язберігаючих технологій в дошкільній освіті. *Освіта і наука.* 2019. Вип. 2 (27). С. 111–115.

9. Надім'янова Т. Фізкультурно-оздоровча робота як фундамент здорового способу життя учнівської молоді. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2021. Вип. 6 К (135). С. 149–152.

10. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : наказ МОН № 33 від 12.01.2021 р. URL: https://ezavdnz.mcfr.ua/book?bid=37876 (дата звернення: 13.01.2025).

11. Рибалко Л. Фізкультурно-оздоровча діяльність як запорука здоров'язбережнння. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2023. Вип. 3К (162). С. 343–347.

12. Середа І., Лаврін Г., Кучер Т. Педагогічна технологія розвитку гнучкості дітей старшого дошкільного віку. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2021. С. 53–57.

13. Стасенко О., Вівчар Р. Фізкультурно-оздоровча робота в освітньому процесі загальноосвітньої школи. *Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World*. 2018. 433 с.

14. Тітаренко С. Використання мультимедійних технологій для оптимізації рухової активності дітей дошкільного віку. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету.* 2020. № 8. С. 147–153.

15. Троценко Т., Троценко В. Перспективи розвитку дитячого фітнесу у дошкільних закладах. *Спортивний вісник Придніпров'я.* 2018. № 1. С. 248–253.

16. Українське дошкілля : Програма розвитку дитини дошкільного віку / за заг. ред. О. В. Низковської. Київ, 2017, 256 с.

17. Хуртенко О., Дмитренко С., Кужель М. Застосування дитячого фітнесу у фізкультурно-оздоровчій роботі з дітьми дошкільного віку. *Професійно-прикладні дидактики*. 2024. № 2. С. 90–95.

18. Царенко І. Здоров'язбережувальні технології у підготовці майбутніх педагогів професійного навчання. *Наукові записки.* 2016. Т. 3 № 9. С. 73–76.

19. Шрамченко О., Рибалко П. Фізкультурно-оздоровча робота в закладах дошкільної освіти: практичні засади. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2018. № 7 (81). С. 160–173.

REFERENCES

1. Vpevnenyi start : osvitnia prohrama dlia ditei starshoho doshkilnoho viku (2017) [Sure start: educational program for children of senior preschool age] / red. T. O. Pirozhenko, Kyiv. 80. [in Ukrainian].

2. Dytyna : Osvitnia prohrama dlia ditei vid dvokh do semy rokiv (2020) [The child: Educational program for children from two to seven years old] / V. O. Ohneviuk ; avt. kol.: H. V. Bielienka, O. L. Bohinich, V. M. Vertuhina ta in. ; Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 440. [in Ukrainian].

3. Zahorodnia L., Barsukovska H. (2014) Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii yak zasib formuvannia fizkulturno-ozdorovchoi kompetentnosti maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv [Innovative Pedagogical Technologies as a Means of Forming Physical Culture and Health Competence of Future Preschool Teachers]. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, 3. 110–118. [in Ukrainian].

4. Zahorodnia L., Barsukovska H. (2013) Formuvannia fizkulturno-ozdorovchoi kompetentnosti u maibutnikh vykhovateliv doshkilnoho zakladu yak skladovoi yikh pozytyvnoho profesiinoho imidzhu [Formation of physical culture and health competence of future preschool teachers as a component of their positive professional image]. Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly, 47. 14–20. [in Ukrainian].

5. Kutsenko O., Pavlenko O. (2019) Vykorystannia nestandartnoho fizkulturnoho obladnannia u zakladakh doshkilnoi osvity [Use of non-standard physical education equipment in preschool education institutions]. Doshkilna osvita u suchasnomu sotsiokulturnomu prostori, 3. 106–111. [in Ukrainian].

6. Levshunova K. (2012) Zdoroviazberihaiuchi tekhnolohii yak chynnyk psykhichnoho blahopoluchchia doshkilnyka [Health-saving technologies as a factor of preschooler's mental well-being.]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 2 (2). 197–205. [in Ukrainian].

7. Liubyva V. (2015) Formuvannia hotovnosti maibutnikh vykhovateliv do tvorchoi diialnosti yak umova uspishnoi profesiinoi samorealizatsii u protsesi fizkulturno-ozdorovchoi roboty z doshkilnykamy [Formation of future educators' readiness for creative activity as a condition for successful professional self-realization in the process of physical education and health work with preschoolers]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka, 29. 155–162. [in Ukrainian].

8. Mykulina A., Liubezhanina B. (2019) Osoblyvosti vykorystannia zdoroviazberihaiuchykh tekhnolohii v doshkilnii osviti [Features of the use of health-saving technologies in preschool education.]. Osvita i nauka, 2 (27). 111–115. [in Ukrainian].

9. Nadimianova T. (2021) Fizkulturno-ozdorovcha robota yak fundament zdorovoho sposobu zhyttia uchnivskoi molodi [Physical education and recreation as the foundation of a healthy lifestyle for students]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova, 6 K (135). 149–152. [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity) nova redaktsiia [On approval of the Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education), new edition: Order of the Ministry of Education and Science No. 33 of January 12, 2021.]. URL: https://ezavdnz.mcfr.ua/book?bid=37876 (date of application: 13.01.2025). [in Ukrainian].

11. Rybalko L. (2023) Fizkulturno-ozdorovcha diialnist yak zaporuka zdoroviazberezhnnnia [Physical education and recreation as a guarantee of health protection]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova, 3K (162). 343–347. [in Ukrainian].

12. Sereda I., Lavrin H., Kucher T. (2021). Pedahohichna tekhnolohiia rozvytku hnuchkosti ditei starshoho doshkilnoho viku [Pedagogical technology for the development of flexibility of senior preschool children]. Publishing House «Baltija Publishing», 53–57. [in Ukrainian].

13. Stasenko O., Vivchar R. (2018) Fizkulturno-ozdorovcha robota v osvitnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly [Physical education and recreation work in the educational process of secondary schools]. Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World, 433. [in Ukrainian].

14. Titarenko S. (2020) Vykorystannia multymediinykh tekhnolohii dlia optymizatsii rukhovoi aktyvnosti ditei doshkilnoho viku [Using multimedia technologies to optimize motor activity of preschool children]. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu, 8. 147–153. [in Ukrainian].

15. Trotsenko T., Trotsenko V. (2018) Perspektyvy rozvytku dytiachoho fitnesu u doshkilnykh zakladakh [Prospects for the development of children's fitness in preschools]. Sportyvnyi visnyk Prydniprovia, 1. 248–253. [in Ukrainian].

16. Ukrainske doshkillia : Prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku [Ukrainian preschool : Program for the development of the preschool child] / za zah. red. O. B. Nyzkovskoï. Kyiv, 2017, 256. [in Ukrainian].

17. Khurtenko O., Dmytrenko S., Kuzhel M. (2024) Zastosuvannia dytiachoho fitnesu u fizkulturno-ozdorovchii roboti z ditmy doshkilnoho viku [The use of children's fitness in physical education and health work with preschool children]. Profesiino-prykladni dydaktyky, 2. 90–95. [in Ukrainian].

18. Tsarenko I. (2016) Zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia [Health-saving technologies in the training of future vocational teachers]. Naukovi zapysky, 3 (9). 73–76. [in Ukrainian].

19. Shramchenko O., Rybalko P. (2018) Fizkulturno-ozdorovcha robota v zakladakh doshkilnoi osvity: praktychni zasady [Physical culture and health work in preschool education institutions: practical principles]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 7 (81). 160–173. [in Ukrainian].

УДК 37.016:613]:005.745
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-47

Віталій ЛЕЛЕКА,
orcid.org/0000-0001-5680-7784
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри фізичної культури і спорту
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
(Миколаїв, Україна) leleka9984@ukr.net

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглядається проблема формування стресостійкості студентської молоді в умовах війни в Україні засобами фізичного виховання. Підкреслюється, що сучасна реальність вимагає адаптації освітніх процесів до нових викликів, серед яких – необхідність зміцнення психічного здоров'я студентів та їхньої здатності долати стресові ситуації. Аналізується вплив війни на психоемоційний стан молоді та обґрунтовується доцільність використання фізичної активності як ефективного засобу профілактики стресу та емоційного вигорання.

Автором розглянуто теоретичні підходи до визначення понять «стрес», «стресостійкість» та «методика навчання», а також наукові дослідження, що підтверджують позитивний вплив фізичної активності на адаптивні можливості людини. У статті обґрунтовано необхідність розробки й впровадження освітнього компонента «Методика навчання стресостійкості засобами фізичного виховання» у закладах вищої освіти. Запропоновано конкретні методики та технології навчання, що включають дихальні практики, прогресивну м'язову релаксацію, йогу, самомасаж, а також використання мобільних додатків для саморегуляції та відновлення психоемоційної рівноваги.

Окрему увагу автором публікації приділено можливостям дистанційного навчання, що передбачає інтеграцію фізичного виховання в онлайн-середовище через відеоуроки, інтерактивні завдання та участь студентів у спортивних челенджах. Наголошується на важливості комплексного підходу, що включає фізичні, психологічні та соціальні аспекти досліджуваної проблеми.

Висновки підкреслюють актуальність досліджуваної проблематики як у період воєнного стану, так і в післявоєнний час. Запровадження системного підходу до формування стресостійкості студентів сприятиме їхньому психологічному благополуччю, підвищенню адаптивності та покращенню академічної успішності.

Ключові слова: *студентська молодь, війна, стресостійкість, засоби фізичного виховання.*

Vitalii LELEKA,
orcid.org/0000-0001-5680-7784
Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Physical Culture and Sports
Admiral Makarov National University of Shipbuilding
(Mykolaiv, Ukraine) leleka9984@ukr.net

METHODOLOGY OF TEACHING STUDENTS STRESS RESISTANCE BY MEANS OF PHYSICAL EDUCATION IN CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

The article considers the issue of stress resistance forming in students in conditions of war in Ukraine by means of physical education. It is emphasized that modern reality requires adaptation of educational processes to new challenges, including the need to strengthen the mental health of students and their ability to overcome stressful situations. The impact of war on the psycho-emotional state of youth is analyzed and the feasibility of using physical activity as an effective means of preventing stress and emotional burnout is substantiated.

The author considers theoretical approaches to defining the concepts of «stress», «stress resistance» and «teaching methodology», as well as scientific studies confirming the positive impact of physical activity on a person's adaptive capabilities. The article substantiates the need to develop and implement the educational component «Stress Resistance Training Methodology by Means of Physical Education» in higher educational institutions. Specific teaching methods and technologies are proposed, including breathing practices, progressive muscle relaxation, yoga, self-massage, as well as the use of mobile applications for self-regulation and restoration of psycho-emotional balance.

The author of the publication pays special attention to the possibilities of distance learning, which involves the integration of physical education into the online environment through video lessons, interactive tasks and student participation in sports challenges. The importance of a comprehensive approach is emphasized, including physical, psychological and social aspects of the problem under study.

The conclusions emphasize the relevance of the researched issues both during martial law and in the post-war period. The introduction of a systematic approach to the formation of students' stress resistance will contribute to their psychological well-being, increased adaptability and improved academic performance.

Key words: *students, war, stress resistance, means of physical education.*

Постановка проблеми. Психічний стан і психічне здоров'я під час війни мають вирішальне значення. Багато людей стикаються з виснаженням, емоційним спустошенням, втомою, тривожністю та панічними розладами. Війна та збройні конфлікти негативно впливають на всі аспекти суспільного життя, включаючи психологічне благополуччя населення. Постійний стрес, депресія та тривога, спричинені війною, мають глибокий вплив на фізичне здоров'я, соціальні зв'язки та повсякденне життя громадян.

При цьому, як свідчать численні наукові дослідження загострення наявних психічних розладів спостерігається як серед людей, які проживають безпосередньо на території військового конфлікту, так і серед внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) та біженців (Sangalang CC, Becerra D, 2019).

Стресові фактори суттєво впливають на емоційний стан, поведінку та загальне здоров'я людини. У молодих і фізично здорових людей короткочасний стрес може мати адаптивний характер, проте тривалий вплив стресових подій може завдати серйозної шкоди. Ступінь цього впливу залежить від характеру стресових чинників, їх інтенсивності та тривалості, а також від індивідуальних особливостей людини, зокрема її генетичної психіки та рівня психосоціальної підтримки.

За даними дослідження American University Kyiv та Rating Lab, кожен четвертий українець (28%) демонструє високий рівень стресу. Майже половина громадян України протягом останніх шести місяців відчувала потребу в психотерапевтичній допомозі, і ця потреба активно проявляється серед молоді віком 18–29 років. Водночас лише менше 20% тих, хто відчував психологічні труднощі, зверталися за професійною допомогою (Аналітичний звіт, 2024).

Подолання стресу в умовах війни є складним і багатогранним процесом. Науковці різних країн досліджують зв'язок між стресом, психічними розладами та методами їх подолання. Відомо, що ефективними способами боротьби зі стресом є психотерапія, соціальна підтримка, навчання стресостійкості та інші методи психології.

Аналіз досліджень. Термін «стійкість» («resilience») означає здатність успішно адаптуватися до стресу, травми та негараздів, що дозволяє людям уникати спричинених стресом психічних розладів, таких як депресія, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) і тривога.

Стійкість означає «здатність витримувати важкі умови або швидко відновлюватися після них» (Fletcher and Sarkar, 2013; Robertson et al., 2015). Однак, у контексті останніх біологічних і психологічних досліджень *стійкість* набула більш конкретного значення. Ідея стійкості як стійкості до стресу виникла в 1970-х роках, коли дослідники почали вивчати дітей, здатних до нормального розвитку, незважаючи на важке виховання (Masten, 2001).

На початку 1990-х років акцент у дослідженнях стійкості перемістився з виявлення захисних факторів, які включають позитивні емоції та здатність до саморегуляції, до вивчення того, як люди долають негаразди, і дослідження психосоціальних детермінант стійкості до травми дорослих, які зазнали впливу (Luthar et al., 2000). Негативні прояви стійкості проявляються у вигляді розладів настрою, включаючи великий депресивний розлад, страх, тривогу, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та інші негативні емоції, пов'язані зі стресом (Feder et al., 2009).

Стресостійкість є об'єктом дослідження як зарубіжних учених (Н. Ендлера, Л. Китаєва-Смика, Р. Лазаруса, Л. Мелфі, Дж. Паркера, Г. Сельє, С. Фолкман), так і сучасних українських науковців (Я. Амінєвої, І. Аршави, Г. Когут, О. Корольчук, С. Кравчук, Н. Мазур, Л. Тютюнник, Р. Шевченко. Широкобокова, Н. Юр'євої). У їхніх роботах висвітлено механізми та чинники, що сприяють збереженню психологічної стійкості людини в умовах стресу та екстремальних ситуацій (Стасюк, Українець, 2023).

На особливий інтерес заслуговують дослідження щодо педагогічного впливу на формування стресостійкості студентів у процесі фізичного виховання. Використання засобів фізичної культури для зниження рівня стресу є виправданим, оскільки рухова активність сприяє поліпшенню фізичного та психоемоційного стану тих, хто займається, що підтверджується численними науковими дослідженнями А. Воробйової; 2016; О. Андрєєвої, Н. Бишевець, О. Плешакової, 2023; M. Stults Kolehmainen, R. Sinha, 2014; Yanru Lin, Wei Gao, 2023 та ін. Праці науковців засвідчують, що стійкість студентів до стресів тісно пов'язана

з рівнем їх рухової активності (Андрєєва, Башавець, 2023: 32–36).

Дослідження стресостійкості є актуальним у всіх без виключення сферах діяльності, однак після 24 лютого 2022 року, з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, питання, пов'язані з методиками навчання стресостійкості набули особливої важливості.

Метою статті є огляд проблеми навчання студентської молоді стресостійкості в умовах війни в Україні засобом фізичного виховання.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі змісту ключових дефініцій наукової розвідки: *«стрес», «стресостійкість»*, *«методика навчання», «фізичне виховання», «засоби фізичного виховання».*

Стрес можна визначити як стан занепокоєння або психічної напруги, викликаний важкою ситуацією. Стрес – це природна реакція людини, яка спонукає нас вирішувати виклики та загрози в нашому житті (Stress. World Health Organization, 2023).

У психології стрес – це відчуття емоційної напруги та тиску («Стрес». Психічне здоров'я Америки, 2025). Стрес – це вид психологічного болю. Невеликі кількості стресу можуть бути корисними, оскільки можуть покращити спортивні результати, мотивацію та реакцію на навколишнє середовище. Однак надмірна кількість стресу може збільшити ризик інсультів, серцевих нападів, виразок і психічних захворювань , таких як депресія (Sapolsky, 2004), а також погіршити вже існуючий стан.

Термін «стрес» має кілька значень і визначень. Проте теорія, запропонована Мак'юеном (McEwen, Gianaros, 2011) є загальновизнаною: стрес включає фактор стресу та реакцію на стрес. Неминучий або передбачуваний стимул, який ініціює реакцію на стрес, називається стресором. Реакція на стрес контролюється вегетативною нервовою системою.

У науковій літературі «стресостійкість» розглядається з різних точок зору: як процес адаптації людини до умов навколишнього середовища (Степанов, 2006: 424); як інтегральна, системна характеристика особистості, що забезпечує стабільність психічного функціонування при стресових ситуаціях (Приходько, 2021: 118); а також як сукупність загальних захисних реакцій факторів, що активуються у відповідь на час та інтенсивну дію внутрішніх і зовнішніх чинників (Синявський, Сергєєнкова, 2007). З розвитком концепції стрес змінювалися і наукові підходи до трактування стресостійкості (Стасюк, Українець, 2023: 126–133).

Під поняттям *«методика навчання»* розуміють способи організації освітнього процесу, які сприяють розвитку мислення та пізнавальної активності учнів; систему принципів, методів і засобів, спрямованих на ефективне засвоєння знань і розвиток умінь; систему принципів, методів і засобів, спрямованих на ефективне засвоєння знань і розвиток умінь (Бех, 1996: 136–141).

Перш ніж перейти безпосередньо до методики навчання студентської молоді стресостійкості в умовах війни в Україні засобами фізичного виховання вважаємо правильним розглянути фізичне виховання та його засоби формування стресостійкості.

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка зазначається: «Фізичне виховання – складова частина загального виховання; соціально-педагогічний процес, спрямований на зміцнення здоров'я й загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок і вмінь» (Гончаренко, 1997). *Фізичне виховання* є підсистемою цілісного освітнього процесу і зорієнтоване на виконання соціального завдання суспільства з підготовки здорового фахівця, здатного організовувати та вести здоровий спосіб упродовж життя. Освітня система, зокрема заклади вищої освіти, відіграють ключову роль у соціальному розвитку особистості, окрім виконання спеціалізованих завдань, на них ще покладена відповідальність за збереження фізичного, психічного та морального здоров'я студентів. Фізичне виховання є невід'ємною частиною загальної виховної системи студентів.

Засобами фізичного виховання називають ті чинники, за допомогою яких здійснюється вплив на людину з метою її фізичного вдосконалення та оздоровлення. До засобів фізичного виховання належать: фізичні вправи, природні сили та гігієнічні чинники. Фізичні вправи є основним і специфічним засобом фізичного виховання. Найвищої ефективності фізичного виховання можна досягнути за умови комплексного застосування засобів, тобто рухова активність повинна здійснюватися здебільшого за сприятливих природних умов і при чіткому дотриманні правил особистої гігієни (Лозова, Троцко, 2002).

Головним пріоритетом сучасного фізичного виховання у вищій освіті в умовах війни є зміцнення психічного здоров'я молоді та формування у них стресостійкості.

До засобів фізичного виховання, які відіграють важливу роль у формуванні стресостійкості студентів відносять: *фізичні вправи та спортивну*

діяльність; дихальні практики та релаксацію; ігрові та командні види спорту; активний відпочинок і екстремальні види спорту; загартовування та оздоровчі процедури.

Метою методики навчання стресостійкості засобами фізичного виховання є формування у студентів здатності до ефективного подолання стресу та збереження психоемоційної рівноваги в умовах фізичних і соціальних навантажень шляхом розвитку навичок саморегуляції, самоконтролю та адаптації до стресових ситуацій через фізичну активність.

Наголошуємо, що *базовою педагогічною умовою* реалізації означеної методики навчання є інтеграція фізичного виховання в цілісний освітній процес. Фізичне виховання має адаптуватися до нових реалій, враховуючи психологічний стан студентів, обмеженість простору для занять та необхідність регулярної фізичної активності для збереження здоров'я та розвитку стресостійкості молоді.

У разі запровадження дистанційного навчання методика навчання стресостійкості засобами фізичного виховання студентської молоді має забезпечуватися впровадженням нових технологій. Це можуть бути онлайн-заняття (Zoom, Google Meet), відеоуроки з виконанням завдань студентами у зручний для них час, челленджі та марафони у соцмережах для підвищення мотивації.

Для дистанційного формату навчання найкраще підійдуть релаксаційні методики як от: дихальні техніки, прогресивна м'язова релаксація за Джейкобсоном, медитаційні техніки, йога та статичні вправи, аутогенне тренування (метод Шульца), рефлексотерапія та самомасаж, танцювальна терапія.

Перевагами використання релаксаційних методик у дистанційному форматі є: *доступність* (студенти можуть виконувати вправи в будь-якому місці), *гнучкість* (можливість обирати зручний час для занять), *персоналізація* (підбір технік відповідно до потреб кожного студента), *підтримка психічного здоров'я* (зниження рівня тривожності та емоційної напруги, розвиток стресостійкості).

Ефективність методики навчання, що сприятиме фізичному, психологічному та емоційному зміцненню студентів, підвищенню їхньої стресостійкості та адаптації до складних умов життя під час війни залежить від дотримання таких принципів: *принцип адаптивності, принцип комплексності, принцип доступності та безпеки, принцип поступовості, принцип саморегуляції, принцип мотивації та позитивного підкріплення, принцип варіативності, принцип соціальної підтримки та комунікації.*

У процесі формування стресостійкості засобами фізичного виховання можна інтегрувати релаксаційні методики у викладання педагогічних дисциплін. Наприклад, «Педагогіка». Під час самостійної роботи у розрізі теми «Профілактика емоційного вигорання педагогів» студенти отримують завдання проаналізувати власний рівень стресу за допомогою спеціальних опитувальників (наприклад, шкали Перса); виконання практичного кейсу – розробка «антистрес-програми» для педагога (включення прогресивної м'язової релаксації, йоги, самомасажу). Здобувачам освіти надаються рекомендації щодо використання мобільних додатків (Calm, Prana Breath) та перегляд навчальних відео про техніки релаксації.

У провадження в освітній процес та реалізація методики навчання студентської молоді стресостійкості засобами фізичного виховання в умовах війни в Україні передбачає ще й урахування таких поінтів як:

– засоби та інструменти оцінювання знань;

– урахування рівня фізичної підготовки студентів та студенток;

– поєднання фізичних і психологічних практик;

– адаптація до умов перебування здобувачів освіти та можливостей навчання;

– професіоналізм та обізнаність педагога у сфері фізичного виховання;

– системність та постійний моніторинг результатів впровадження методики.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Проблема розвитку стресостійкості у здобувачів освіти залишатиметься актуальною і в післявоєнний період. Тому доцільним є впровадження до навчальних планів закладів вищої освіти освітнього компонента «Методика навчання стресостійкості засобами фізичного виховання». Цей курс спрямований не лише на формування теоретичних знань, а й на розвиток практичних навичок у студентів. Власне це і буде перспективою наших подальших наукових розвідок.

Запровадження науково обґрунтованої та ефективної методики розвитку стресостійкості студентів у кризових умовах засобами фізичного виховання сприятиме зниженню рівня тривожності, підвищенню адаптивності та загальному покращенню психоемоційного стану молоді, що, своєю чергою, позитивно вплине на їхню академічну успішність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва О., Башавець Н., Плешакова О. Вплив рухової активності на підвищення стресостійкості здобувачів вищої освіти. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2023. Вип. 2. С. 32–36.
2. Бех І.Д. Проблема методів в сучасній школі. *Педагогіка і психологія.* 1996. № 4. С. 136–141.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 376 с.
4. Лозова В.І., Троцко Г.В. *Теоретичні основи виховання і навчання* : навч. посіб. Харків, 2002. 400 с
5. Приходько І.І. та ін. Психологія діяльності в особливих умовах : словник-довідник; за заг. ред. проф. І.І. Приходька. Харків, 2021. 118 с.
6. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. Психологічний словник за ред. Н.А. Побірченко. Київ, 2007. 274 с.
7. Стасюк В.В., Українець В.М., 2023 Сутність стресостійкості у психологічній науці URL: http://habitus.od.ua/journals/2023/48-2023/10.pdf (*дата звернення:* 26.01.2025)
8. Стасюк В.В., Українець В.М. Історико-психологічний аналіз феномену стресу. *Вісник Національного університету оборони України ім. І. Черняховського.* 2023. № 1(71). С. 126–133.
9. Степанов О.М. Психологічна енциклопедія авт.-упоряд. О.М. Степанов. Київ, 2006. 424 с.
10. Чому люди уникають психологічної допомоги. Барєри та стереотипи. URL: https://er.auk.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b5ed4503-b76f-4947-9e40-718c3b6a6e41/content (*дата звернення:* 26.01.2025)
11. «Стрес». Психічне здоров'я Америки. URL: https://mhanational.org/conditions/stres (*дата звернення:* 26.01.2025)
12. A. Feder, E.J. Nestler, D.S. Charney Psychobiology and molecular genetics of resilience Nat. Rev. Neurosci., 10 (2009), pp. 446–457.
13. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000a). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71, 543–562
14. Masten, A. S. Ordinary magic: Resilience processes in development. American Psychologist, 2001, 56(3), 227–238. URL: https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227 (Accessed 26.01.2025)
15. McEwen BS, Gianaros PJ. Stress- and allostasis-induced brain plasticity. Annu Rev Med. 2011;62:431-45. doi: 10.1146/annurev-med-052209-100430. PMID: 20707675; PMCID: PMC4251716
16. Robertson, I.T., Cooper, C.L., Sarkar, M. and Curran, T. (2015) Resilience Training in the Workplace from 2003–2014: A Systematic Review. Journal of Occupational and Organizational Psychology, 88, 533-562. Available at URL: https://doi.org/10.1111/joop.12120 (Accessed 26.01.2025)
17. Sangalang CC, Becerra D, Mitchell FM, Lechuga-Peña S, Lopez K, Kim I. Trauma, Post-Migration Stress, and Mental Health: A Comparative Analysis of Refugees and Immigrants in the United States. J Immigr Minor Health. 2019 Oct; 21(5): 909–919. doi: 10.1007/s10903-018-0826-2. PMID: 30244330
18. Sapolsky RM (2004). Why Zebras Don't Get Ulcers. New York: St. Martins Press. pp. 37, 71, 92, 271. ISBN 978-0-8050-7369-0. Available at URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Sapolsky (Accessed 26.01.2025)
19. Stress. World Health Organization Available at URL: https://www.who.int/news-room/questions-andanswers/item/stress#:~:text=Stress%20can%20be%20defined%20as,experiences%20stress%20to%20some%20degree (Accessed 26.01.2025)

REFERENCES

1. Andrieieva O., Bashavets N., Pleshakova O. (2023) Vplyv rukhovoi aktyvnosti na pidvyshchennia stresostiikosti zdobuvachiv vyshchoi osvity. [The Influence of Physical Activity on Increasing Stress Resistance of Higher Education Students] Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu. 2023. Vyp. 2. S. 32–36. [in Ukrainian]
2. Bekh I. D. (1996) Problema metodiv v suchasnii shkoli. [The Issue of Methods in Modern School] Pedahohika i psykholohiia. 1996. № 4. S. 136–141. [in Ukrainian]
3. Honcharenko S. U. (1997) Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. [Ukrainian Pedagogical Dictionary] Kyiv, 1997. 376 s. [in Ukrainian]
4. Lozova V.I., Trotsko H.V. (2002) Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia. [Theoretical Foundations of Education and Training]: navch. posib. Kharkiv, 2002. 400 s. [in Ukrainian]
5. Prykhodko I.I. (2021) Psykholohiia diialnosti v osoblyvykh umovakh. [Psychology of Activity in Special Conditions]: slovnyk-dovidnyk; za zah. red. prof. I.I. Prykhodka. Kharkiv, 2021. 118 s. [in Ukrainian]
6. Syniavskyi V.V., Serhiienkova O.P. (2007) [Psychological Dictionary], Psykholohichnyi slovnyk za red. N.A. Pobirchenko. Kyiv, 2007. 274 s. [in Ukrainian]
7. Stasiuk V.V., Ukrainets V.M. (2003) Cutnist stresostiikosti u psykholohichnii nautsi. [The Essence of Stress Resistance in Psychological Science] Available at URL: http://habitus.od.ua/journals/2023/48-2023/10.pdf (Accessed 26.01.2025). [in Ukrainian]
8. Stasiuk V.V., Ukrainets V.M. (2003) Istoryko-psykholohichnyi analiz fenomenu stresu. [Historical and Psychological Analysis of the Stress Phenomenon] Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy im. I. Cherniakhovskoho. 2023. № 1(71). S. 126–133. [in Ukrainian]
9. Stepanov O. M. (2006) Psykholohichna entsyklopediia [Psychological Encyclopedia], avt.-uporiad. O.M. Stepanov. Kyiv, 2006. 424 s. [in Ukrainian]
10. Chomu liudy unykaiut psykholohichnoi dopomohy. Bariery ta stereotypy [Why People Avoid Psychological Help. Barriers and Stereotypes] Available at URL: https://er.auk.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b5ed4503-b76f-4947-9e40-718c3b6a6e41/content (Accessed 26.01.2025). [in Ukrainian]

11. «Stres». Psykhichne zdorovia Ameryky. [Stress». Mental Health America] Available at URL: https://mhanational.org/conditions/stres (Accessed 26.01.2025).

12. A. Feder, E.J. Nestler, D.S. Charney Psychobiology and molecular genetics of resilience Nat. Rev. Neurosci., 10 (2009), pp. 446–457 [in English]

13. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000a). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71, 543–562

14. Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. American Psychologist, 56(3), 227–238. Available at URL: https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227 (Accessed 26.01.2025)

15. McEwen BS, Gianaros PJ. Stress- and allostasis-induced brain plasticity. Annu Rev Med. 2011; 62: 431–45. doi: 10.1146/annurev-med-052209-100430. PMID: 20707675; PMCID: PMC4251716

16. Robertson, I.T., Cooper, C.L., Sarkar, M. and Curran, T. (2015) Resilience Training in the Workplace from 2003–2014: A Systematic Review. Journal of Occupational and Organizational Psychology, 88, 533–562. Available at URL: https://doi.org/10.1111/joop.12120 (Accessed 26.01.2025)

17. Sangalang CC, Becerra D, Mitchell FM, Lechuga-Peña S, Lopez K, Kim I. Trauma, Post-Migration Stress, and Mental Health: A Comparative Analysis of Refugees and Immigrants in the United States. J Immigr Minor Health. 2019 Oct;21(5):909-919. doi: 10.1007/s10903-018-0826-2. PMID: 30244330

18. Sapolsky RM (2004). Why Zebras Don't Get Ulcers. New York: St. Martins Press. pp. 37, 71, 92, 271. ISBN 978-0-8050-7369-0. Available at URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Sapolsky (Accessed 26.01.2025)

19. Stress. World Health Organization Available at URL: https://www.who.int/news-room/questions-andanswers/item/stress#:~:text=Stress%20can%20be%20defined%20as,experiences%20stress%20to%20some%20degree (Accessed 26.01.2025)

УДК 372.8.016
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-48

Валерій ЛЯЛЕНКО,
orcid.org/0009-0009-9581-5651
аспірант кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін
Навчально-наукового інституту історії та суспільних дисциплін імені О. М. Лазаревського
Національного університету «Чернігівський Колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) karpatdol@gmail.com

ЩОДО РОЗВИТКУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ: ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ У СПАДЩИНІ Г. СКОВОРОДИ

Зміст гуманітарної освіти полягає у тому, що вона формує принципи світорозуміння, цінності, ідеали, а також формує певні життєві позиції. В умовах воєнної агресії рф проти України гуманітарна освіта перебуває у процесі трансформації, тому виникає низка питань, пов'язаних з її подальшим розвитком, а також акцентує на проблематиці, яка є актуальною з позиції педагогічної практики. У межах таких теоретичних досліджень створюються інноваційні уявлення про специфіку та особливості самого педагогічного процесу у сучасних умовах.

Одним з основних напрямків розвитку світової педагогічної науки другої половини XX століття є становлення антропологічної парадигми, спрямованої, перш за все, не тільки на розвиток особистості того, кого навчають, але і його духовного світу через засвоєння етнокультурних, загальнонаціональних, загальнолюдських цінностей і формування гуманітарно-орієнтованої свідомості. Зміна антропологічної парадигми спричиняє суттєві зміни у самому педагогічному процесі та його специфіці, а саме допомагає розв'язати питання, що змінюється у ньому та у якому напрямі буде відбуватися його подальший рух.

Зазначено, що у сучасному педагогічному процесі виникає потреба врахування численної диференціації «я» людини, з якою майбутній фахівець-педагог зустрінеться не лише у своїй діяльності, а й безпосередньо у повсякденному житті. Звичайно, що це ускладнює комунікацію між людьми, змушує шукати її нові форми, при цьому найбільше зростає потреба у відповідальних етичних рішеннях, на які здатна лише повноцінна особистість. Попри оригінальність підходу у розв'язання цієї проблеми, вона вже вивчалася в історії української філософської думки у не менш поглибленому та всебічному розумінні. Йдеться про педагогічну спадщину видатного українського філософа, мислителя, поета, педагогу Григорію Сковороді.

Таким чином, подальше висвітлення питань педагогічної спадщини Г. Сковороди в аспекті розвитку ціннісних орієнтацій людини як одного з важливих соціальних явищ є актуальним.

Ключові слова: *гуманітарна освіта, екзістенціально-педагогічний підхід, навчальний процес, педагогічні ідеї, різносторонній розвиток людини.*

Valeriy LYALENKO,
Orcid.org/0009-0009-9581-5651
Postgraduate student at the Department of Pedagogy
and Methods of Teaching History and Social Disciplines
Educational and Scientific Institute of History and Social Disciplines named after O. M. Lazarevsky
of National University "Chernihiv Collegium" named after T. H. Shevchenko
(Chernihiv, Ukraine) karpatdol@gmail.com

ON THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY VALUE ORIENTATIONS: PEDAGOGICAL IDEAS IN THE HERITAGE OF G. SKOVORODA

The content of humanitarian education is that it forms the principles of worldview, values, ideals, and also forms certain life positions. In the conditions of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, humanitarian education is in the process of transformation, therefore a number of questions arise related to its further development, and also focuses on the issues that are relevant from the point of view of pedagogical practice. Within the framework of such theoretical research, innovative ideas about the specifics and peculiarities of the pedagogical process itself in modern conditions are created.

One of the main directions of development of world pedagogical science of the second half of the 20th century is the formation of an anthropological paradigm, aimed, first of all, not only at the development of the personality of the one being taught, but also at his spiritual world through the assimilation of ethnocultural, national, universal human values and the formation of a humanitarian-oriented consciousness. The change of the anthropological paradigm causes

significant changes in the pedagogical process itself and its specificity, namely, it helps to resolve the question of what is changing in it and in what direction its further movement will take place.

It is noted that in the modern pedagogical process there is a need to take into account the numerous differentiation of the «I» of a person, with whom the future specialist-pedagogue will encounter not only in his activities, but also directly in everyday life. Of course, this complicates communication between people, forces to look for its new forms, while the need for responsible ethical decisions, which only a full-fledged personality is capable of, is growing the most. Despite the originality of the approach to solving this problem, it has already been studied in the history of Ukrainian philosophical thought in an equally in-depth and comprehensive sense. We are talking about the pedagogical heritage of the outstanding Ukrainian philosopher, thinker, poet, and teacher Hryhoriy Skovoroda.

Thus, further highlighting the issues of the pedagogical heritage of G. Skovoroda's work in the aspect of the development of human value orientations as one of the important social phenomena is relevant.

Key words: *humanitarian education, existential-pedagogical approach, educational process, pedagogical ideas, comprehensive human development.*

Постановка проблеми. Підхід Г. Сковороди до освітнього процесу містить глибокий антропологічний зміст, попри те, що ця ідея не була чітко сформована у теоретичному розумінні як узвичаєно у сучасній педагогічній науці. Водночас не можна не відзначити, що Г. Сковорода був не лише педагогом-практиком, а й педагогом-теоретиком, який заклав основою своєї педагогічної діяльності певні педагогічні засади. Так, Г. Сковорода постійно втілював у життя ті ідеї, які сам сповідував і до реалізації яких підходив насамперед з практичного погляду. Спілкування з простими людьми (з козаками, селянами) допомагало Г. Сковороді опановувати великий життєвий досвід, який пізніше він відтворював у творах. Основна мета педагогіки Г. Сковороди полягала в ідеї трудового виховання та всебічного розвитку особистості дітей, незалежно від досягнення та становища батьків. На думку філософа, основними дидактичними вимогами є самостійне вивчення навчального матеріалу та його обдумування.

Педагогічні погляди Г. Сковороди ґрунтуються на традиціях народної педагогіки. На основі народної мудрості філософ пропонує формувати у дітей навички вивчати природу, поважати та любити батьків, а також враховувати інтереси дітей. Велике значення Г. Сковорода приділяв сімейному вихованню, на думку філософа, батьки – це ті, хто не тільки народив дитину, але й приділяв їй весь свій вільний час, отже, вони виконали свою місію дану Богом. Фундаментом виховання є природні нахили дитини, тому необхідно створити ті умови, які допомагатимуть розвитку її здібностей. Педагогічні ідеї Г. Сковороди сформувалися, з одного боку, на основі його філософського світорозуміння, з іншого, – вони були результатом його ефективної праці у реалізації процесу освіти та виховання.

На сучасному етапі актуальним є питання особистісно-орієнтованої моделі освіти, яка докорінно повинна змінити зміст освітнього процесу. Потрібна гуманістична модель, орієнтована на різнобічний розвиток усіх творчих сил, при реалізації якої учень відчуває свободу від нерозумних і спотворювальних його як особистість заборон та обмежень, панує атмосфера поваги, партнерства, співробітництва. У гуманістичній моделі учень – не пасивний об'єкт впливу з боку дорослих: він вчиться жити, вчиться отримувати нові знання протягом всього життя, мислити вільно та критично, вчиться любити світ і робити його гуманнішим, вчиться креативності у вигляді творчої діяльності.

Мета освітнього процесу – формування такої особистості, основою світогляду якої є гуманістичні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення спадщини Г. Сковороди є популярною серед дослідників його життєвого шляху та філософських ідей в історико-педагогічній науці. Проте дослідження, які безпосередньо присвячені концепції формування особистості в його творах обмежуються лише кількома працями відомих російських вчених. Окремі важливі постулати педагогічної спадщини Г. Сковороди в аспекті розвитку особистості досліджували такі науковці як М. Євтух (Євтух, 2021: 302), Н. Левченко (Левченко, 2023: 36), О. Левицька (Levytska, 2022: 21) та інші.

Мета статті – висвітлення основних положень педагогічної спадщини Г. Сковороди щодо розвитку ціннісних орієнтацій особистості.

Виклад основного матеріалу. У педагогічних ідеях Г. Сковороди можна знайти низку прикладів, які розкривають його розуміння сутності педагогічного процесу та взаємодію у ньому учня та вчителя. Так, філософ бачив необхідність відповідати на всі питання, які задавав йому учень, він намагався досить швидко реагувати на всі конкретні обставини та труднощі у його житті. Позиція Г. Сковороди свідчить про те, що формування у кожної людини, яка є учнем, почуття його

можливості та повноцінності залежать від функції викладача, а також від його антропологічної мудрості.

Першочергово, йдеться про уміння органічно поєднувати у своєму відношенні до вихованця дві максими: визнання його свободи; врівноваження цієї свободи відповідальністю. Педагогічна система Г. Сковороди ґрунтувалася на таких принципах: народність навчання і виховання, відповідний характер виховання, єдність навчання і виховання, поєднання розумової та фізичної праці у виховній діяльності, без чого немає ні радості, ні спокою (Євтух, 2021: 302). Водночас тенденції, які на сучасному етапі спостерігаються в освітньому процесі, і насамперед у гуманітарній освіті, суттєво змінили місце та роль викладача, а також оцінку його праці.

Це частково обумовлено зміною акцентів на тих сенсожиттєвих орієнтирах, якими завжди супроводжувалася викладацька діяльність. У викладацькому середовищі залишилася незначна кількість людей, для яких важливе значення має не лише сам процес освіти, але й прагнення осмислити глибокі світоглядні питання, без яких неможливо визначити подальшу долю як окремо взятої країни, так і цивілізації у цілому. Філософські роздуми Г. Сковороди чудово втілюються у гармонійному поєднанні зовнішньої та внутрішньої краси, матеріального і духовного аспектів життя, спрямованого на самопізнання і досконале єднання з волею Божою (Левченко, 2023: 36).

Водночас нині для викладача стає дуже важливим вміння розкривати сенс знання, що передбачає не тільки та не стільки передачу готового матеріалу чи навіть схеми його отримання, а акт творчості, переходу від одного до іншого. З цієї позиції важливим є переосмислення творчої спадщини мислителя Г. Сковороди, його особистостей і ролі в історії української та світової культури (Levytska, 2022: 21). На думку Г. Сковороди, природа є головне та верховне у вихованні. Процес освіти даватиме свої плоди тільки у тому випадку, якщо діяльність вчителя та навчання учня відбуватимуться відповідно до їх природних нахилів, а отже, відповідати їх інтересам, творчим здібностям, душевному настрою і тому, до чого тягнеться їхнє серце, оскільки воно є природою людини.

Філософія серця Сковороди споріднена з теорією «спорідненої праці», спрямована на індивідуальність освіти. Виключно завдяки своєму «внутрішньому» світу (серцю) людина може бути самою собою і саме в цьому полягає основний пафос педагогіки Сковороди «Природне» виховання має бути спрямоване не на розум, не на інтелект і навіть не на волю і не на почуття, а на серце, на той цілісний корінь, з якого виростає все душевне життя людини. Г. Сковорода доповнює всеосяжність теми «родинного виховання» відповідними сімейними стосунками. Батьки відіграють свою роль не лише словом, але й власним прикладом, виховуючи у покоління, що підростає, чесність, повагу до праці та працівників, навчаючи їх бути прикладом гарних манер і готовності допомогти іншим (Fedorchuk, 2024: 132).

Основна педагогічна думка Г. Сковороди була новаторською для того часу, оскільки вона розглядала виховання як природне, виховання цілісності духу, виховання такої особистості, яка живе в гармонії зі світом та з самою собою, актуальність цієї ідеї зберігається і до сьогодення. Освічена людина – це, перш за все всього, духовна людина. Саме тому сучасне гуманітарна освіта має створити умови для духовного розвитку людини, для розуміння інших людей, для формування здібності людини жити та здійснювати свої вчинки та практичні дії по совісті. Активна бездіяльність як філософсько-екзистенційний елемент у вченні Г. Сковороди набуває символічного значення у співвідношенні з феноменами таланту, свободи та творчості, які є вираженням людської активності. Виокремлюються два полюси символічної структури: предметний образ і глибинний смисл (Токар, 2021: 8).

Це необхідно, щоб освічена у духовному розумінні людина була готова до випробувань і здатна була їх сприймати спокійно, без почуття страху та власної невпевненості. Саме гуманітарна освіта має поставити своєю метою необхідність створювати умови для розвитку людини як такої, тобто, мова йде про розвиток в єдності всіх тих сторін людини, про які ми ще недостатньо знаємо. У цьому полягає зміст висловлювання Г. Сковороди про те, що всяка справа дозріває, якщо природа керує, а тому їй не варто заважати, і, за наявної можливості, усувати перешкоди таким чином, як наче дорогу їй очищаєш. На думку мислителя, шлях до щастя лежить через моральне піднесення людини. Це пов'язано з індивідуалізмом, притаманним філософії Г. Сковороди, яка зосереджує увагу на живій людині (Denysenko, 2022: 48).

Сучасна педагогіка, на відміну від ідей педагогічного вчення Г. Сковороди, відштовхується не від природи людини, а обирає імперативний шлях впливу на особистість. Керуючись авторитарним методом навчання та виховання, педагогіка лише збільшує розкол між освітою та природою. Безумовно, позитивним той факт, що останнім часом

у суспільстві активно обговорюються питання про духовність, етику, естетику. І це заслуговує на особливу увагу, проте, якщо при цьому не враховується природа людини, навряд це спричинить позитивний результат. Відповідно до зазначеного, варто погодитися з тою думкою, що в історії української культури вчення Г. Сковороди стало відправною точкою для єдиного релігійно-філософського вчення про серце (кордоцентризму) (Abramovych, 2020: 23).

При цьому необхідно зауважити, що погляди філософа на своєчасному запобіганні відхилення у формуванні особистості не збігаються з ідеями релігії та твердженнями деяких закордонних вчених, оскільки вони по-різному тлумачать природу людини. Так, згідно з теоріями ряду відомих філософів (Т. Гоббса, І. Канта та інших), людина за своєю природою аморальна, зіпсована, агресивна, сповнена злості та ненависті до себе подібних, схильна до насильства. З цього приводу висловився і З. Фрейд, який також вказував на природжену агресивність людини, доводив ідею неминучості війн. Основою ж світогляду Г. Сковороди був гуманізм, яким пройнята вся його творчість. Дійсно, філософ не перебував у гармонії з духом Просвітництва, але фактично був релігійним просвітником, і його позиція типологічно пов'язана з діяльністю польських єзуїтів XVIII століття, які трансформували принципи просвітницької філософії у метод катехизації. З іншого боку, Г. Сковорода, намагаючись наслідувати Ісуса, не створював власних доктрин, а лише пропонував спільну основу релігії та філософії (Dovzhenko, 2022: 23).

На думку Г. Сковороди, причинами, які породжують моральні вади, інші відхилення у поведінці, є суспільні умови, неправильно поставлене виховання, темрява, неосвіченість народу. Виховання необхідно починати якомога раніше, максимально з врахуванням психофізіологічних особливостей дітей. Попри те, що у деяких випадках складно пізнати природу малюка, але вона може та повинна бути пізнана. Г. Сковорода наголошував на необхідності вести щоденне спостереження за дитиною, її грою, відносинами з людьми, які її оточують, за її життям. Виключно у такий спосіб можна глибоко вивчити її задатки та реалізовувати процес виховання відповідно до них. Саме правильне виховання дитини з перших днів її життя, вважав Г. Сковорода, є основою профілактики відхилень у формуванні його особи, вчинення ним протиправних дій (Клевака, 2022: 90).

Одним з перших в історії педагогічної думки Г. Сковорода висунув ідею всебічно розвиненої особистості. Тому у його творах є низка справедливих міркувань щодо морального, трудового, фізичного, естетичного, розумового виховання. Що стосується морального виховання, то найважливішим, на думку Г. Сковороди, є формування у дитини чесності, скромності, справедливості, комунікабельності. У дружбі філософ вбачав той фактор, який покликаний відіграти важливу роль у моральному вдосконаленні людей та у суспільному прогресі. Не залишилися поза увагою Г. Сковороди такі питання, як виховання патріотизму, любові до свободи, оптимістичного світовідчуття. Дії людини детерміновані постійними законами зовнішнього світу, проте ця детермінованість не фатальна. На відміну від інших живих істот особистість має свободу волі у визначенні лінії своєї поведінки під час вибору того або іншого рішення (Serediuk, 2021: 105).

Згідно з поглядами Г. Сковороди, свобода дій людини залежить від ступеня пізнання нею своєї природи та законів зовнішнього світу. Лише пізнавши свою природу, вона може вільно спрямовувати власні зусилля на досягнення гуманних цілей, зробити життя змістовним і високоморальним. При цьому у моральному вихованні важливо «навчити подяку», яку Г. Сковорода тлумачив досить широко. Невдячність же, своєю чергою, філософ вважав джерелом багатьох моральних вад суспільства. Цікавою є також ідея Г. Сковороди щодо необхідності виховання у дітей вміння поєднувати особисті та суспільні інтереси.

За основу цього мислитель брав особистий інтерес, але вважав, що усвідомлений кожною людиною особистий інтерес є причиною поєднання інтересів окремої особистості та суспільства. Справжнє життя та щастя, на думку Г. Сковороди значно залежать від здатності людини поєднувати особисте та суспільне. Крім того, у своїх працях філософ створив ідеальний образ українця, який, на його думку, повинен відрізнятися від образів інших народів (Naida, 2022: 13). Велику роль у формуванні особистості, запобіганні відхиленням у поведінці дітей відіграють батьки, які особливо повинні дбати про фізичне здоров'я дітей, тому що від цього значно залежить процес формування особистості. Г. Сковорода надавав виняткового значення фізичному здоров'ю, схильний був бачити зв'язок між «тілесним» (фізичним) станом та різними психічними захворюваннями.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок про те, що правильне формування особистості, яке полягає у всебічному гармонійному розвитку особистості кожної дитини з урахуван-

ням її природних нахилів та завдатків, здійснюється спільними зусиллями батьків, учителів, суспільства; починаючи з перших днів життя дитини. Це є, на думку Г. Сковороди, вірним методом виховання та формування дитини, а також є запорукою успішного запобігання відхиленням у поведінці молоді.

Як підсумок варто зазначити, що сам Г. Сковорода у своїй освітній діяльності підтримував ідею народності виховання. Для справжнього вчителя, як зазначав філософ, характерною є чесність, скромність, безкомпромісність, кохання та повага до учня, служіння добру, освіченість. Отже, педагогічна спадщина Г. Сковороди, гуманіста та демократа, яскравого прихильника суспільного прогресу, є життєвим джерелом, з якого не одне покоління буде черпати наснагу та життєву мудрість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Євтух М. Проблема особистості вчителя у творчій спадщині В. О. Сухомлинського. *Грааль науки*. 2021. № 5. С. 302–304. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.06.2021.057 (дата звернення: 26.01.2025).
2. Левченко Н. Біблійна герменевтика Григорія Сковороди в площині наукової статистики Леоніда Ушкалова. *Григорій Сковорода і ми українці: Диво першого кроку і сила ініціативи: Кол. монографія*. 2023. С. 36–47. URL: https://doi.org/10.34142/978-966-998-596-5.2023.mg.36-47 (дата звернення: 26.01.2025).
3. Levytska O. Rethinking of Hryhoriy Skovoroda's legacy in the 21st century publishing. *The Journal of v. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Philology"*. 2022. No. 91. P. 21–30. URL: https://doi.org/10.26565/2227-1864-2022-91-03 (date of access: 26.01.2025).
4. Fedorchuk, O. Active Inactivity of Grigory Skovoroda as a Condition for Freedom and Creativity. *Pedagogical innovation: ideas, realities, perspectives*. 2024. No. 2. Vol. 33. P. 132–138. ISSN 2413-4139
5. Токар В. Григорій Сковорода як філософ і педагог. *Радіоелектроніка та молодь у XXI столітті: матеріали 25-го Міжнар. молодіжн. форуму, 20-22 квітня 2021 р.* – Харків: ХНУРЕ, 2021. – Т. 8. Конференція «Гуманітарні аспекти становлення інформаційного суспільства». – С. 8–9.
6. Denysenko V. Some aspects of the pedagogical heritage of H.S. Skovoroda and his significance for the modern teacher. Image of the Modern Pedagogue. 2022. Vol. 1, no. 4. P. 48–52. URL: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-48-52 (date of access: 26.01.2025).
7. Abramovych S. Hrihoriy Skovoroda: Hidden discourses of personality and creativity. *Bulletin of Mariupol State University. Series: Philosophy, Culture Studies, Sociology.* 2020. Vol. 10, no. 20. P. 23–33. URL: https://doi.org/10.34079/2226-2830-2020-10-20-23-33 (date of access: 27.01.2025).
8. Dovzhenko T., Nebytova I. The philosophy of the heart of Hryhoriy Skovoroda: A pedagogical view of the teachings of the outstanding Ukrainian thinker. *New Collegium*. 2022. Vol. 4, no. 109. P. 23–29. URL: https://doi.org/10.30837/nc.2022.4.23 (date of access: 27.01.2025).
9. Клевака Л. *Формування* особистості у педагогічній спадщині Г. С. Сковороди. 2022. URL^ https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/11474/1/Сковорода.%20Тези_90-92.pdf(date of access: 27.01.2025).
10. Serediuk V. The genesis of the idea of responsibility in legal philosophy. *Sociology of Law*. 2021. No. 2. P. 104–110. URL: https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-2.16 (date of access: 27.01.2025).
11. Naida I., Derbak A. Philosophical views of Hryhoriy Skovoroda and their influence on national-patriotic education as a factor in improving public administration. *Public Administration and Customs Administration*. 2022. Vol. 35, no. 4. P. 10–14. URL: https://doi.org/10.32782/2310-9653-2022-4.2 (date of access: 27.01.2025).

REFERENCES

1. Ievtukh M. (2021) Problema osobystosti vchytelia u tvorchii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho. [The problem of the teacher's personality in the creative heritage of V. AT. Sukhomlinskoho.] *Hraal nauky*. № 5. S. 302–304. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.06.2021.057 (data zvernennia: 26.01.2025). [in Ukrainian].
2. Levchenko N. (2023) Bibliina hermenevtyka Hryhoriia Skovorody v ploshchyni naukovoi statystyky Leonida Ushkalova. [Biblical hermeneutics of Grigoriy Skovoroda in the plane of scientific statistics of Leonid Ushkalov]. *Hryhorii Skovoroda i my ukraintsi: Dyvo pershoho kroku i syla initsiatyvy: Kol. monohrafiia.* S. 36–47. URL: https://doi.org/10.34142/978-966-998-596-5.2023.mg.36-47 (data zvernennia: 26.01.2025). [in Ukrainian].
3. Levytska O. (2022) Rethinking of Hryhoriy Skovoroda's legacy in the 21st century publishing. *The Journal of v. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Philology"*. No. 91. P. 21–30. URL: https://doi.org/10.26565/2227-1864-2022-91-03 (date of access: 26.01.2025).
4. Fedorchuk, O. (2024) Active Inactivity of Grigory Skovoroda as a Condition for Freedom and Creativity. *Pedagogical innovation: ideas, realities, perspectives*. No. 2. Vol. 33. P. 132–138. ISSN 2413-4139
5. Tokar V. (2021) Hryhorii Skovoroda yak filosof i pedahoh. [Hryhoriy Skovoroda as a philosopher and teacher] *Radioelektronika ta molod u KhKhI stolitti: materialy 25-ho Mizhnar. molodizhn. forumu, 20-22 kvitnia 2021 r.* – Kharkiv: KhNURE. – T. 8. Konferentsiia «Humanitarni aspekty stanovlennia informatsiinoho suspilstva». – S. 8–9. [in Ukrainian].
6. Denysenko V. (2022) Some aspects of the pedagogical heritage of H.S. Skovoroda and his significance for the modern teacher. Image of the Modern Pedagogue. Vol. 1, no. 4. P. 48–52. URL: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-48-52 (date of access: 26.01.2025).

7. Abramovych S. (2020) Hrihoriy Skovoroda: Hidden discourses of personality and creativity. *Bulletin of Mariupol State University. Series: Philosophy, Culture Studies, Sociology.* Vol. 10, no. 20. P. 23–33. URL: https://doi.org/10.34079/2226-2830-2020-10-20-23-33 (date of access: 27.01.2025).

8. Dovzhenko T., Nebytova I. (2022) The philosophy of the heart of Hryhoriy Skovoroda: A pedagogical view of the teachings of the outstanding Ukrainian thinker. *New Collegium*. Vol. 4, no. 109. P. 23–29. URL: https://doi.org/10.30837/nc.2022.4.23 (date of access: 27.01.2025).

9. Klevaka L. (2022) *Formuvannia osobystosti u pedahohichnii spadshchyni H. S. Skovorody. [Personality formation in the pedagogical heritage of H.S. Skovoroda]*. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/11474/1/Сковорода.%20Тези_90-92.pdf(date of access: 27.01.2025). [in Ukrainian].

10. Serediuk V. (2021) The genesis of the idea of responsibility in legal philosophy. *Sociology of Law*. No. 2. P. 104–110. URL: https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-2.16 (date of access: 27.01.2025).

11. Naida I., Derbak A. (2022) Philosophical views of Hryhoriy Skovoroda and their influence on national-patriotic education as a factor in improving public administration. *Public Administration and Customs Administration*. Vol. 35, no. 4. P. 10–14. URL: https://doi.org/10.32782/2310-9653-2022-4.2 (date of access: 27.01.2025).

УДК 37.015.31:316.613.5-053.6
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-49

Світлана МАЗУР,
orcid.org/0009-0001-9603-6387
аспірант кафедри освітології та педагогіки мистецтва
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(Запоріжжя, Україна) ladushki.16@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТІ МОРАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню соціально-психологічних аспектів підліткового та юнацького віку, а також інноваційним підходам до залучення учнів старших класів у загальношкільну та класну діяльність. У роботі висвітлено проблему зниження інтересу старшокласників до традиційних шкільних активностей, яка є актуальною в сучасному світі, що характеризується динамічними змінами, впливом глобалізації та цифрових технологій. Запропоновано створення навчальних громадських організацій як ефективного засобу подолання цієї тенденції. Такі організації дають змогу учням не лише здобути необхідні компетентності для майбутнього, але й активно долучитися до розв'язання актуальних суспільних проблем.

У межах дослідно-експериментальної роботи застосовано сучасні технології формування моральної автономії учнів, зокрема кейс-метод, адаптований до концепції VUCA (нестабільність, невизначеність, складність, неоднозначність). Це сприяє розвитку критичного мислення, командної роботи та комунікативних навичок, які є необхідними для ефективної взаємодії у складному світі. Виявлено, що такі підходи мотивують учнів брати активну участь у громадській діяльності, підвищують їхню соціальну відповідальність і допомагають формувати стійкі життєві орієнтири.

Стаття також аналізує можливості інтеграції навчальних громадських організацій у освітній процес через запровадження відповідних програм, які сприяють формуванню цінностей сталого розвитку. Запропоновано практичні рекомендації для вчителів і адміністрації шкіл щодо впровадження таких інноваційних методів. Дослідження підкреслює важливість розвитку моральної автономії як базової характеристики сучасної особистості, здатної приймати відповідальні рішення в умовах швидких змін і невизначеності.

У результаті експериментального дослідження доведено, що участь підлітків у діяльності навчальних громадських організацій сприяє формуванню критичного мислення, здатності до самоорганізації та співпраці. Це забезпечує їхню підготовку до майбутнього, орієнтованого на активну громадянську позицію та вирішення завдань сталого розвитку.

Ключові слова: *Соціально-психологічні особливості підлітків, юнацький вік, громадські організації, моральна автономія, цілі сталого розвитку (ЦСР), глобальна громадянськість, екологічна свідомість, гарвардські кейси, VUCA-кейси.*

Svitlana MAZUR,
orcid.org/0009-0001-9603-6387
Postgraduate at the Department of Educology and Art Pedagogy
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
(Zaporizhia, Ukraine) ladushki.16@gmail.com

FORMATION OF THE VALUE OF MORAL AUTONOMY IN ADOLESCENTS WITHIN COMMUNITY ORGANIZATIONS: FEATURES AND CHARACTERISTICS OF AN EXPERIMENTAL STUDY

The article is dedicated to the study of socio-psychological aspects of adolescence and youth, as well as innovative approaches to engaging high school students in school-wide and classroom activities. It highlights the issue of declining interest among senior students in traditional school activities, a challenge that is particularly relevant in today's rapidly changing world, shaped by globalization and digital technologies. The article proposes the creation of educational community organizations as an effective means of addressing this trend. Such organizations enable students not only to acquire the necessary competencies for the future but also to actively participate in solving pressing societal issues.

Within the framework of experimental research, modern technologies for fostering students moral autonomy have been applied, including the case method adapted to the VUCA concept (volatility, uncertainty, complexity, ambiguity). This approach promotes the development of critical thinking, teamwork, and communication skills, which are essential

for effective interaction in a complex world. The findings reveal that these methods motivate students to actively engage in community activities, increase their social responsibility, and help shape resilient life orientations.

The article also explores the possibilities of integrating educational community organizations into the educational process through the implementation of relevant programs aimed at fostering sustainable development values. Practical recommendations are offered for teachers and school administrators on the introduction of such innovative methods. The study emphasizes the importance of developing moral autonomy as a fundamental characteristic of a modern individual capable of making responsible decisions in conditions of rapid change and uncertainty.

The experimental research has demonstrated that adolescents' involvement in educational community organizations fosters the development of critical thinking, self-organization, and collaborative skills. This equips them for a future focused on active citizenship and tackling sustainable development goals.

Key words: *socio-psychological characteristics of adolescents, youth, community organizations, moral autonomy, sustainable development goals (SDGs), global citizenship, environmental awareness, Harvard cases, VUCA cases.*

Постановка проблеми. Підлітковий вік характеризується активним пошуком особистісної ідентичності, прагненням до самоствердження та об'єднання у соціальні групи. Проблема полягає в тому, що традиційні методи виховання не відповідають сучасним викликам та потребам учнів. Застосування інноваційних підходів, зокрема створення тимчасових навчальних громадських організацій, дозволяє не лише мотивувати учнів до активної участі в громадському житті, але й сприяти формуванню цінностей сталого розвитку, що є важливим для сучасного суспільства.

Аналіз досліджень. Формування цінності моральної автономії підлітків є важливою темою сучасних досліджень. Вчені досліджують питання моральності, морального виховання особистості як в Україні, так і окремих зарубіжних країнах (І. Бех, Л. Бондар, Т. Вечерок, Т. Глоба, К. Чорна, К. Журба, С. Подпльота, С. Сіроїжко, І. Шкільна, Ю. Шевченко та ін.). Також існують дисертаційні дослідження, в яких розкриваються теоретичні і методичні аспекти роботи педагогів загальних середніх закладів освіти, які опікуються питаннями формування у підлітків загальнолюдських цінностей (Г. Бондаренко, В. Сергєєва); формування у підлітків гуманістичних цінностей у сфері позашкільної освіти (В. Лопатинська); формування у підлітків моральних цінностей у процесі взаємодії сім'ї і школи (В. Короленко) та ін.

Мета статті – обґрунтування доцільності та ефективності впровадження навчальних громадських організацій у шкільне середовище для формування моральної автономії підлітків та їх залучення до активної участі у вирішенні питань сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, соціально-психологічні особливості підліткового та юнацького віку виражаються у прагненні позначити власну позицію, бажанні випробувати на міцність домінуючі цінності, самоствердитися серед однолітків та прагнення об'єднуватись у групи з метою набути взаєморозуміння та підтримки. Саме стосовно цього віку учнів у всіх закладах освіти постає їх проблема залучення до активної загальношкільної та класної діяльності. Старшокласники починають ігнорувати чи вкрай неохоче брати участь у будь-яких традиційних активностях та заходах, які пропонує школа. Ми припускали, що створення навчальної громадської організації, що об'єднує учнів двох класів, з перспективою подальшої реєстрації її як молодіжної громадської організації дозволить подолати зазначену суперечність та створити у підлітків необхідну мотивацію для ефективної та повноцінної участі в експерименті.

Дослідно-експериментальна робота повинна спиратися на такі перспективні технології формування цінностей моральної автономії у підлітків: технологія групового і рольового структурування; запровадження та створення правил та норм життя, традицій; технологія індивідуальних та групових доручень та їх обміну; формування активу класу та розвиток самоврядування; технологія групової персоніфікації простору; технологія планування, підготовки, реалізації та аналізу колективних творчих ініціатив; технологія аналізу педагогом колективної творчої справи та її аналізу колективом; формування ініціативних груп.

Кейс-метод є інтерактивною технологією навчання, оскільки залучає всіх учасників до дискусії. Студенти повинні застосувати отримані теоретичні знання, свої особисті якості та вміння для вирішення практичного завдання, запропонованого у кейсі. Пропоновані в нашому експериментальному дослідженні кейси методично є повноформатними (гарвардськими) кейсами. Такі кейси передбачають самостійну командну роботу протягом кількох днів (в нашому випадку – чотири тижні) із презентацією отриманих результатів.

Крім того, пропоновані кейси є так званими VUCA-кейсами (VUCA (volatility – нестабільність, uncertainty – невизначеність, complexity – складність, ambiguity – неоднозначність). VUCA – це концепція, що описує не тимчасовий стан серед-

овища, а нову сучасну реальність, до якої важливо адаптуватися і бути готовим на рівні компетенцій, поведінки та мислення. Кейси, розроблені на основі VUCA-концепції, навчають студентів приймати рішення в умовах неповноти/обмеженості інформації, знаходити сенс у суперечливій та різнорідній інформації, а також шукати зв'язки між різними факторами. VUCA-кейси дозволяють розвинути варіативність мислення, здатність перемикатися між різними альтернативами, відмовлятися від свого рішення на користь найкращого для конкретної ситуації (Deaton, 2018). Крім того, такі кейси допомагають сформувати комунікативну модель прийняття рішень, толерантність до протиріч.

Залучення концепції VUCA є тим більш важливим, оскільки, як Schick et al. (2017) слушно зазначають, «підтримка функціональних екосистем, які забезпечують значну основу для добробуту людей, є невід'ємною частиною сталого розвитку, заснованого на екосистемах. Основні причини деградації екосистем, такі як глобальна зміна клімату та постійно зростаючі людські потреби, які швидко змінюють соціально-економічні та політичні основи, часто некеровані в локальному масштабі та вимагають нового підходу до планування та дій в управлінні екосистемою. Рамкові умови, які кидають виклик сталому розвитку, формуються через зростання нестабільності, невизначеності, складності та неоднозначності (концепція VUCA)».

Цікаво, що у текстах місій сучасних провідних університетів позначені якості, які мають формуватися в академічному середовищі: критичне мислення, творчі здібності, культура співробітництва, етичні норми поведінки, комунікативність, соціальна адаптивність, громадянськість, самодисципліна, відповідальність, новаторський дух, толерантність, ініціативність, амбітність. Нові орієнтири пов'язані із спрямованістю досліджень вирішення глобальних світових проблем. У місіях університетів виразно висвічується прагнення глобального прориву у вирішенні загальносвітових завдань: поліпшення, зміна світу, вирішення проблем людства. Очевидно, що сучасний університет живе інтересами суспільства, прагне змінити світ на краще, відкрити людству нові горизонти. Навчання має бути спрямоване на вміння працювати із соціальною інформацією, її перетворенням, вмінням її трансформувати та застосовувати на практиці. Ми вважаємо, що участь у діяльності тимчасової громадської організації, створеної у шкільному середовищі з метою формування у підлітків цінності моральної автономії сприяє формуванню саме таких якостей, саме таких завдань, таким чином сприяючи «безшовності» етапів освіти під час переходу зі школи до вузівського середовища навчання.

Кейси для нашого експерименту були створені на основі 8 принципів педагогічного дизайну, запропонованих Robert Mills Gagne (Cagne et al., 2004):

1. Привернення уваги учнів, мотивація на навчання, пробудження інтересу до теми та методів.

2. Пояснення мети та завдань навчання. Тут не лише дається відповідь на запитання «навіщо?», а й формується певний рівень очікувань від результатів процесу навчання.

3. Подання нового матеріалу. Це найскладніша частина процесу, оскільки вибірковість сприйняття будь-якого нового матеріалу властива людській психіці. А це означає, що необхідно передбачити певні елементи, які дозволять утримати увагу учня на важливих моментах і довести до нього головну думку проекту в максимально доступній формі.

4. Супровід навчання. По суті, це керівництво учнями та семантичне формування установки на утримання отриманого матеріалу у довгостроковій пам'яті.

5. Практика. Необхідно швидко, поки нові знання ще свіжі, випробувати їх у реальних умовах або просто підтвердити відповідним експериментом, що чітко та дуже ефективно ув'яже теорію та застосування знань.

6. Зворотній зв'язок. Оцінка обраного методу навчання та його ефективності неможлива без оперативного аналізу. Тому ще на етапі розробки курсу має закладатися максимально гнучка система зворотного зв'язку (тут стануть у нагоді результати аналізу цільової аудиторії та її можливостей).

7. Оцінка успішності та загальна оцінка ефективності навчального курсу.

8. Переведення у практичну площину, допомога учням у збереженні знань та їх правильному застосуванні. На відміну від п'ятого принципу, тут важливо перенести практичні навички в нові умови, не задані рамками курсу. Це дозволить оцінити глибину засвоєння знань.

Передбачається, що після закінчення навчальної програми в рамках експерименту учасники знатимуть та вмітимуть:

– 17 цілей документа ООН «Цілі у сфері Сталого розвитку»;

– основні завдання цілей сталого розвитку та принципи їх реалізації;

– розпізнавати цілі сталого розвитку за логотипами;

– пояснювати зміст будь-якої з цілей сталого розвитку;

– наводити приклади дій у дусі глобальної громадянськості;

Також, учні вмітимуть:

– відрізняти дії, що суперечать цілям сталого розвитку та давати їм оцінку;

– критично розглядати з різних точок зору проблеми глобального характеру та міжкультурної взаємодії;

– використовувати набуті знання, ідеї та концепції для прийняття рішень у повсякденному житті;

– прогнозувати наслідки своїх дій на життя суспільства та держави;

– пропонувати самостійні варіанти дій для вирішення проблем у сфері цілей сталого розвитку;

– вміти встановлювати зв'язки та співпрацювати з іншими людьми та окремими групами людей для досягнення цілей сталого розвитку;

– вміти відстоювати свої цінності, переконання, ідеї.

Також ми очікували, що учні будуть:

– розуміти роль особистості та колективів у досягненні цілей сталого розвитку, зокрема роль місцевих спільнот;

– розуміти та оцінювати проблеми та наслідки недосягнення ЦСРів для окремої людини та людства в цілому;

– дотримуватися цінностей у дусі глобальної громадянськості;

– реагувати на дії, що суперечать принципам сталого розвитку, на проблеми що виникають, та брати участь у їх вирішенні;

– усвідомлювати важливість певних моделей поведінки;

– брати активну участь у житті суспільства та держави.

Навчальна громадська організація, створена на базі загальноосвітньої школи № 14 м. Чернівці, дістала назву «Союз Активної Молоді» (САМ). Відповідно до статуту організації, вона є об'єднанням активної молоді міста Чернівці навколо спільних ідей та всебічна підтримка у здійсненні їхніх задумів, виховання в української молоді національної самосвідомості та сприяння вирішенню основних проблем сталого розвитку та соціальної справедливості. Девіз організації «Екологія – Комунікація – Освіта – Порядок – Розвиток – Об'єднання».

У відповідності до конструктивістської філософії експериментального дослідження, описаної нами у попередньому параграфі, у конструктивній дидактиці викладач вже не має провідної ролі, а акценти зміщені на студента, котрий активно та творчо діє. Задача викладача полягає у створені середовища, що представляє матеріал для потенційних відкриттів, середовища, зверненого до індивідуального досвіду учня, що впливає на багато рецепторів, які активізують його на дослідження, постановку проблем і пошук їх вирішення. За таких умов індивід конструює самого себе, оскільки навколишній світ не детермінує над розвитком, а відповідно, сам конструюється тим, хто його пізнає.

Прийняття конструктивістської позиції змінює розуміння процесу навчання. Воно набуває характеру саморегульованого процесу, суть якого становить протиріччя, пізнавальний конфлікт між особистими, раніше набутими знаннями й інформацією, що надходить із навколишнього середовища. Отримуючи знання тим чи іншим шляхом, кожен індивід конструює їх по-своєму, а отже, конструює свою індивідуальну діяльність, що включає, звісно, насамперед усвідомлення цінності моральної автономії та реалізацію цієї автономії.

Основною ідеєю, на якій було побудовано експериментальне середовище, є твердження про те, що Цілі у сфері сталого розвитку – це заклик, спрямований на захист нашої планети та покращення добробуту населення всіх народів та всіх країн світу, а також теза про системну та нерозривну єдність трьох складових сталого розвитку – ESG – та ролі прихильності до принципів сталого розвитку в громадянській позиції сучасного члена суспільства.

Як показує світовий досвід та дослідження ООН (Barrett & Pachi, 2019), нинішня риса молодіжної політичної та громадянської участі – це зосередженість на конкретних питаннях. Почуття розчарування в традиційних політичних процесах і політиках і цинічне ставлення до них спонукає багатьох молодих громадян зосередити свою енергію на окремих проблемах або цілях, що мають для них першорядне значення. До проблем, що повсюдно привертають увагу молоді, належать – на загальносвітовому рівні – глобальне потепління, забруднення навколишнього середовища, зростання глобальної злиднів, використання в країнах низькооплачуваної праці, жадібність мультинаціональних корпорацій і проблеми прав людини, а також – на місцевому рівні – сталий розвиток міст і населених пунктів, озеленення та стійка інфраструктура.

При цьому освітні та виховні установи (у тому числі і особливо молодіжні громадські організа-

ції) є тим середовищем, в якому зароджуються, формуються, систематизуються знання та вміння учнів та створюється система цінностей, необхідних для розуміння та усвідомлення завдань сталого розвитку свого регіону, країни та світу в цілому. У свою чергу, ефективність такої освіти та виховання перебуває у прямій залежності від моральної автономії молоді та усвідомленні цінності цієї автономії.

У березні 2005 р. було розроблено Європейську стратегію освіти для сталого розвитку (ОСР). Ця подія започаткувала оголошене ЮНЕСКО Десятиріччя ОСР. У Міжнародному плані Десятиліття, прийнятому ООН (реалізація якого продовжується і надалі), наголошується, що освіта для сталого розвитку – це (European Education Area, 2023):

– освіта, що має глибоку ціннісну базу, верховенство поваги: поваги до інших, включаючи справжні та майбутні покоління, їх відмінностей та різноманітності; поваги до довкілля, ресурсів планети, що ми населяємо;

– виховання способів мислення та поведінки, які дозволять нам жити життям, гідним людини, не позбавляючи себе всього необхідного для цього, і які поряд з необхідністю виховання почуттів справедливості, відповідальності та діалогу є також метою освіти для сталого розвитку;

– поширення морально-етичного підходу до організації освіти та пропаганди принципів сталого розвитку, здатності вирішувати проблемні питання її забезпечення та формування навичок критичного мислення.

У документі визначено три основні завдання освіти: сприяння усвідомленню загальних глобальних проблем та необхідності активних зусиль за загальної відповідальності; створення етичної бази, необхідної для критичної оцінки різноманітних ситуацій та визначення напрямів діяльності задля досягнення позитивних змін; організація культури співробітництва між громадянським суспільством, бізнесом та урядами.

У нашому дослідженні експериментальне середовище перевірки ефективності форм, методів, прийомів та засобів формування цінності моральної автономії підлітків в умовах громадських організацій ґрунтується на цій парадигмі, яка передбачає реалізацію цінності моральної автономії через формування у підлітків громадянської позиції щодо сталого розвитку.

На рівні знань та розуміння суті проблеми сталого розвитку суспільства та держави, ми очікуємо, що наш експеримент, у рамках ландшафту моральної автономії, сприятиме формуванню у підлітків компетенції (розвиток якої, звісно, продовжуватиметься під час навчання у вузі чи трудовій діяльності, соціального функціонування дорослої особистості), що передбачає такі знання:

– природничо-соціально-гуманітарних дисциплін, на основі яких у випускників формується науковий світогляд;

– міждисциплінарної природи проблем сталого розвитку та пошуку шляхів їх вирішення;

– факторів, які негативно впливають на якість життєдіяльності людини та навколишнього середовища, причин їх виникнення, можливих шляхів подолання на глобальному та національному рівнях;

– знання про інформаційне суспільство та способи роботи з інформацією;

– про суть, напрями, форми міжнародного та регіонального співробітництва, місцеві ініціативи щодо реалізації програм сталого розвитку;

– про найважливіші показники сталості розвитку регіону, країни, розуміння можливих напрямів покращення ситуації.

Ключовим завданням має стати формування особистості із системним світоглядом, критичним, соціально та екологічно орієнтованим мисленням, цінністю моральної автономії та активною громадянською позицією.

«Сталість» кожної людини та розвитку її суспільства є центральною проблемою. Принципи, логіка та методологія формування цінності моральної автономії повинні забезпечити основу для розуміння онтологічних та етичних засад сталості у: а) розумінні її, як частини динаміки природи; б) баченні складної взаємозалежності людей, установ та спільнот, що передбачає їхню підвищену прихильність до сталої взаємної вигоди для людини та суспільства; в) моделі гуманної форми глобалізації, що виходить за рамки суспільства знань заради прибутку, до суспільства, яке розкриває та використовує знання у контексті взаємної поваги, довіри та відповідальності за дії.

Вузлами мережі, що становить роботу суспільства, є актори, що володіють автономією у прийнятті рішень, які представляють перед довкіллям - і процесом у внутрішньому середовищі - законні вимоги одного з логічних вимірів, необхідних для хорошого функціонування цілого. Зв'язки між вузлами є взаємозалежністю акторів, яка визначає, що дія одного з них має наслідки для інших (Nimmo, 2016).

Для участі в експерименті було запрошено учнів 10–11 класів вищезгаданої школи. Відбір учасників проводився за черговістю подання заявок на участь в експерименті – більш пізніші заявки на участь були відхилені (термін подачі

заявок становив 3 дні; про можливість участі в експерименті учням повідомили класні керівники під час уроків з дисциплін «Громадянська освіта», а також «Біологія та Екологія»). Для зустрічі учасників створеної громадської організації САМ було виділено позаурочний час, з 15:00 до 17:00 у вівторок та четвер, а також у суботу з 11:00 до 13:00. Заохочувалась взаємодія учасників також і у перервах між зустрічами. Було створено два окремі Телеграм-канали: для спілкування учасників та для консультації з викладачами з питань і труднощів, що виникають.

В процесі експерименту спостерігалася висока активність учасників у Телеграм-каналі та в особистих зустрічах навіть поза плановими зустрічами. Крім того, учасники звернулися до організатора із проханням санкціонувати використання Zoom конференцій, і використання Zoom сприяло ще більшій ефективності роботи команди.

У повсякденному житті діти та підлітки беруть участь у різноманітних видах практик, як соціальних, екологічних, так і політичних за своєю природою, які дозволяють їм розвинути свою громадянську компетентність. Школи певним чином функціонують як середовище для навчання громадянства, не лише тому, що шкільний час є структурною частиною повсякденного життя молодих людей, але тому що й у школах та навколо них вони також зустрічаються з однолітками та стають частиною соціальних зусиль і викликів, таких як важливість піклування один про одного та труднощі розбудови особистої ідентичності у взаємозалежному середовищі. Крім того, вони стикаються з новими формами та ролями влади, сенсом існування різних інтересів і перспектив, а також способами боротьби з цим (висловитися за себе, голосувати в класі за спільні рішення тощо) (Geboers et al., 2015). Крім того, освіта – якщо педагогічний простір школи використано належним чином – дає як додаткові знання, так і можливість для рефлексії щодо такої участі в соціальній, природоохоронній та політичній практиці (або її відсутності). Таким чином, дитинство і особливо підлітковий вік є важливими періодами для набуття, практики, розвитку та розширення соціальних навичок, ставлень і поведінки, і школа відіграє в цьому роль.

Висновки. Як показав діагностичний етап нашого дослідження, незважаючи на викладання дисциплін «Громадянська освіта», а також «Біологія та Екологія» у 10–11 класах, цілісного навчання та виховання в рамках ESG не спостерігається. Результати дослідження підтверджують, що створення умов для формування моральної автономії через громадські організації є ефективним засобом виховання відповідальних і свідомих особистостей, здатних активно діяти в умовах сучасного світу. Практичні рекомендації для освітян сприятимуть інтеграції інноваційних підходів у систему освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубяга С. М., Шевченко Ю. М. Лідерські якості майбутнього вчителя у контексті сучасної освіти. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2010. Вип. 5. С. 175–181.
2. Barrett M., Pachi D. Youth civic and political engagement (Adolescence and Society). Routledge, 2019.
3. Cagne R., Wager W., Golas K., Keller J. Principles of instructional design. Cengage Learning, 2004.
4. Deaton A. VUCA tools for a VUCA world: Developing leaders and teams for sustainable results. DaVinci Resources, 2018.
5. European Education Area. Learning for the green transition and sustainable development. URL: https://education.ec.europa.eu/focus-topics/green-education/learning-for-the-green-transition (дата звернення: 22.01.2025).
6. Geboers E., Geijsel F., Admiraal W., Jorgensen T., ten Dam G. Citizenship development of adolescents during the lower grades of secondary education. Journal of Adolescence. 2015. Vol. 45. P. 89–97.
7. Nimmo R. Actor-network theory research. SAGE Publications, 2016.
8. Schick A., Hobson P., Ibisch P. Conservation and sustainable development in a VUCA world: The need for a systemic and ecosystem-based approach. Ecosystem Health and Sustainability. 2017. Vol. 3, No. 4. P. e01267. URL: http://dx.doi.org/10.1002/ehs2.1267 (дата звернення: 22.01.2025).

REFERENCES

1. Dubiaga, S. M., & Shevchenko, Y. M. (2010). Liderski yakosti maibutnoho vchytelia u konteksti suchasnoi osvity. [Leadership qualities of a future teacher in the context of modern education] Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohika. 2010. Vyp. 5. S. 175–181. [in Ukrainian]
2. Barrett, M., & Pachi, D. (2019). Youth civic and political engagement (Adolescence and Society). Routledge.
3. Cagne, R., Wager, W., Golas, K., & Keller, J. (2004). Principles of instructional design. Cengage Learning.
4. Deaton, A. (2018). VUCA tools for a VUCA world: Developing leaders and teams for sustainable results. DaVinci Resources.
5. European Education Area. (2023). Learning for the green transition and sustainable development. URL: https://education.ec.europa.eu/focus-topics/green-education/learning-for-the-green-transition

6. Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., Jorgensen, T., & ten Dam, G. (2015). Citizenship development of adolescents during the lower grades of secondary education. Journal of Adolescence, 45, 89–97.
7. Nimmo, R. (2016). Actor-network theory research. SAGE Publications.
8. Schick, A., Hobson, P., & Ibisch, P. (2017). Conservation and sustainable development in a VUCA world: The need for a systemic and ecosystem-based approach. Ecosystem Health and Sustainability, 3(4), e01267. https://doi.org/10.1002/ehs2.1267

УДК 371.-056.264:376.1-056.34
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-50

Ірина ОРЛЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6322-0217
доктор філософії,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти і реабілітації
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»,
докторант
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України
(Одеса, Україна) irinaorlenko901@gmail.com

Зульфія МАМАТОВА,
orcid.org/0000-0001-9028-1085
старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти і реабілітації
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) mamatovazr@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ СУЧАСНОЇ ДІАГНОСТИКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ НЕМОВЛЕННЄВОЇ ДИТИНИ

Стаття присвячена аналізу сучасних методів діагностики інтелектуальних здібностей у немовленнєвих дітей. Особливу увагу приділено проблемі використання традиційних методів психолого-педагогічного дослідження (вербальних тестів), які не завжди є ефективними для цієї категорії дітей. Автори наголошують, що відсутність мовлення значно ускладнює оцінку когнітивного розвитку дитини. В той час, коли раннє виявлення рівня інтелектуального розвитку є ключовим для своєчасного втручання та розробки індивідуальних стратегій навчання й соціалізації. Особливо це важливо для дітей із комплексними порушеннями, де мовленнєві та когнітивні труднощі часто поєднуються. Досліджено мету, яка полягає у теоретичному обґрунтуванні використання сучасних методів діагностики інтелектуального розвитку немовленнєвої дитини. У статті проаналізовано сучасні стандартизовані та валідізовані методики, які дозволяють оцінювати інтелектуальні здібності без використання мовлення, зокрема: тест Лейтера (LEITER-3), Шкала РЕР-3, тест Равена. Серед найбільш ефективних методів діагностики виокремлюються невербальні тести, інтерактивні завдання, а також спостереження та аналіз поведінкових реакцій. Автори наголошують на важливості комплексного підходу до діагностики, що включає не лише стандартизовані тести, а й спостереження за поведінкою дитини, аналіз її невербальної комунікації та рівня адаптивності. Своєчасна і точна діагностика інтелекту дає змогу визначити потенціал дитини, адаптувати освітній процес, а також розробити ефективні методи корекції та реабілітації. Отримані результати допомагають розробити ефективні корекційні програми, що спрямовані на максимально можливу соціалізацію дитини та її інтеграцію в суспільство. Дослідження підкреслює необхідність подальшого вдосконалення методик оцінювання інтелектуального розвитку немовленнєвих дітей, що сприятиме їхньому всебічному розвитку та підвищенню якості життя.

Ключові слова: *діагностика осіб з особливими потребами, наукові дослідження, методи психолого-педагогічного дослідження, порушення інтелектуального розвитку, тест Лейтера (LEITER-3), Шкала РЕР-3, тест Равена.*

Iryna ORLENKO,
orcid.org/0000-0002-6322-0217
Doctor of Philosophy PhD,
Associate Professor at the Department of Special and Inclusive Education and Rehabilitation
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky,
Doctoral student
Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy
and Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Odesa, Ukraine) irinaorlenko901@gmail.com

Zulfiia MAMATOVA,
orcid.org/0000-0001-9028-1085
Senior Lecturer at the Department of Special and Inclusive Education and Rehabilitation
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) mamatovazr@gmail.com

PECULIARITIES OF USING METHODS OF MODERN DIAGNOSTICS OF INTELLECTUAL ABILITIES OF A NON-SPEAKING CHILD

The article is devoted to the analysis of modern methods of diagnostics of intellectual abilities in non-speaking children. Particular attention is paid to the problem of using traditional methods of psychological and pedagogical research (verbal tests), which are not always effective for this category of children. The authors emphasise that the absence of speech significantly complicates the assessment of a child's cognitive development. At a time when early detection of intellectual development is key to timely intervention and the development of individual learning and socialisation strategies. This is especially important for children with complex disorders, where speech and cognitive difficulties are often combined. The aim of the study is to theoretically substantiate the use of modern methods for diagnosing the intellectual development of a child with a speech impediment. The article analyses modern standardised and validated methods that allow assessing intellectual abilities without the use of speech, in particular: the Leiter Test (LEITER-3), the PEP-3 Scale, and the Raven's Test. Among the most effective diagnostic methods are non-verbal tests, interactive tasks, as well as observation and analysis of behavioural reactions. The authors emphasise the importance of a comprehensive approach to diagnosis, which includes not only standardised tests, but also observation of the child's behaviour, analysis of his/her non-verbal communication and level of adaptability. Timely and accurate diagnostics of intelligence allows us to determine the child's potential, adapt the educational process, and develop effective methods of correction and rehabilitation. The results help to develop effective correctional programmes aimed at maximising the child's socialisation and integration into society. The study emphasises the need for further improvement of methods for assessing the intellectual development of children with disabilities, which will contribute to their comprehensive development and improve their quality of life.

Key words: *diagnostics of persons with special needs, scientific research, methods of psychological and pedagogical research, intellectual disability, Leiter's test (LEITER-3), PEP-3 Scale, Raven's test.*

Постановка проблеми. Діагностика інтелектуальних здібностей у немовленнєвих дітей з порушенням інтелектуального розвитку є надзвичайно важливою темою в сучасній спеціальній педагогіці та психології. Інтелект виступає системою всіх пізнавальних можливостей людини: відчуттів, сприйняття, пам'яті, уявлень, уяви та мислення. Своєчасна і точна діагностика інтелекту дає змогу визначити потенціал дитини, адаптувати освітній процес, а також розробити ефективні методи корекції та реабілітації. Крім того, діти з порушенням інтелектуального розвитку та відсутністю мовлення стикаються з подвійними труднощами: когнітивними обмеженнями та неможливістю ефективно комунікувати. Відсутність мовлення ускладнює використання традиційних методів діагностики, які часто базуються на вербальних тестах. Раннє виявлення рівня інтелектуального розвитку є критично важливим для своєчасного створення ефективної корекційної програми, яка сприятиме максимально можливій соціалізації та інтеграції дитини в суспільство.

Ця сфера досліджень відкриває нові перспективи для вивчення розвитку когнітивних функцій у дітей з різними формами порушення інтелекту. Це сприяє збагаченню наукових знань про механізми інтелектуального розвитку в умовах його порушення. Механізми державної нормативно-правової підтримки дітей з інтелектуальними труднощами дозволяють створити освітнє середовище в сучасних умовах інклюзивного навчання.

Таким чином, актуальність досліджень у цій галузі визначається не лише практичними потребами дітей і їхніх родин, але й важливістю внеску у наукове розуміння природи інтелектуальних здібностей у немовленнєвих дітей з порушенням розвитку.

Аналіз досліджень. Виявлення рівня підтримки дитини з інтелектуальними труднощами (порушеннями інтелектуального розвитку) можливо за умови якісної діагностики. Засоби діагностики дозволяють виявити інтелектуальні порушення та визначити ступінь їх складності, а також отримати достовірну інформацію для планування навчальної, психолого-педагогічної та корекційно-розвивальної роботи. Важливі питання включення дітей з порушенням інтелектуального розвитку в інклюзивне освітнє середовище розкривають дослідження вітчизняних науковців М. Матвєєва, В. Синьова, Д. Шульженко та ін. Здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами вивчали С. Миронова, О. Мякушко, В. Шевчук, І. Сухіна, А. Чобанян, А. Висоцька. Питання соціалізації та соціально-трудової адаптації досліджували Н. Василенко, Л. Дробот, О. Сербова, І. Татьянчикова, Н. Ярмола.

Відбір змісту освіти на навчально-методичного забезпечення його реалізації розкрито в работах А. Данілавічютє, Т. Сак, О. Таранченко, О. Чеботарьова тощо (Нічуговська, Ніколенко& Вовченко, 2021; Horishna&Maichuk, 2021). Ці науковці створили фундаментальні роботи, які слугують основою для вдосконалення підходів до діагностики та корекції порушень розвитку у дітей. Їхні методології базуються на міждисциплінарному, комплексному підході.

Мета статті – проаналізувати та теоретично обґрунтувати використання сучасних методів діагностики інтелектуального розвитку немовленнєвої дитини.

Виклад основного матеріалу. Діагностика немовленнєвих дітей з порушеннями інтелектуального розвитку це складний і багатогранний процес, на меті якого – не лише визначити наявність відхилень у розвитку, а й оцінити потенціал дитини, розробити індивідуальну програму корекційно-розвиткової роботи та забезпечити їй необхідну підтримку.

Кожна дитина, за словами Л. Виготського, з порушеннями інтелектуального розвитку є унікальною, тому підхід до її діагностики та корекції має бути індивідуальним. У своєму дослідженні, дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, О. В. Ласточкіна зробила акцент на пізнавальних завданнях. Вчена створила експериментальну методику діагностики усного мовлення, методологічною основою якої стали концептуальні засади педагогіки, логопедії, психології, нейропсихології. Запропонована методика дозволяє виявити лише існування проблем мовленнєвої підготовки дітей зі збереженим інтелектом (Кравченко, 2021).

Отже, питання діагностики інтелектуальних здібностей потрібно вирішувати, спираючись на невербальні методики вимірювання інтелекту.

Відповідно до результатів аналізу досліджень українських вчених, порушення інтелектуального розвитку є постійними порушеннями когнітивної діяльності, спричиненими органічними ураженнями мозку, які можуть бути як спадковими, так і набутими (Чупахіна, 2020). Група патологічних умов визначається як порушення системної взаємодії між інтелектуальною та емоційною сферами когнітивної діяльності. Існують не лише порушення інтелектуального розвитку, а й труднощі соціальної адаптації (Войтюк, 2020). Тобто, порушення інтелектуального розвитку – це стан, що характеризується значними обмеженнями в інтелектуальних функціях (мислення, планування, вирішення проблем) та адаптивних навичках.

Інтелект є багатогранним поняттям, яке різні автори визначають залежно від контексту дослідження: когнітивного, поведінкового чи нейропсихологічного.

Один із перших дослідників інтелекту, Альфред Біне, розглядав інтелект як здатність адаптуватися до середовища, проявляти розумну поведінку, вирішувати проблеми. За його словами інтелект – це судження, тобто здатність оцінювати, порівнювати та встановлювати зв'язки між елементами ситуації (Binet, 1905).

Пізніше, Чарльз Спірмен вів поняття «загального інтелектуального фактора» (g-фактор), який визначає здатність до розумової діяльності в різних сферах (Spearman, 1927).

Жан Піаже розглядав інтелект як процес адаптації, що включає асиміляцію (включення нового досвіду в існуючі структури) та акомодацію (зміну цих структур для врахування нового досвіду). «Інтелект – це рівновага між асиміляцією та акомодацією» (Piaget, 1950).

Девід Векслер характеризував інтелект як «загальну здатність індивіда раціонально мислити, діяти цілеспрямовано і ефективно адаптуватися до навколишнього середовища» (Wechsler, 1958).

Теорію множинного інтелекту, згідно з якою інтелект не обмежується однією когнітивною сферою, розвинув Говард Гарднер. За його думкою, крім когнитивної сфери, інтелект включає такі види, як лінгвістичний, логіко-математичний, просторовий, музичний, кінетичний, міжособистісний та внутрішньоособистісний (Gardner, 1983).

У сучасних тестах Векслера на виявлення рівня інтелекту ми зустрічаємо таку важливу складову як швидкість обробки інформації. Інтелект як нейропсихологічний процес, пов'язаний зі швидкістю обробки інформації мозком розглядав Джон Андерсон (Anderson, 1992).

Тобто, ми бачимо, що у сучасному розумінні поняття «інтелект» – це ієрархічна структура, яка складається зі специфічних здібностей, що становлять когнітивні блоки.

Сучасна психологія та педагогіка визначають інтелект як інтегральну властивість особистості, що відображає її здатність до ефективного навчання, адаптації та вирішення проблем у різних життєвих ситуаціях (American Psychological Association, 2013). Порушення психіки стали класифікувати за міжнародними системами, такими як DSM (США) і МКХ (ВООЗ). Але, для дітей з порушенням інтелекту характерні певні труднощі в оцінюванні традиційними методами через недо-

статній мовленнєвий розвиток (неможливість вербального вираження); низький рівень мотивації до взаємодії; особливості сприйняття і реагування на інструкції. Додаткові труднощі виникають у діагностиці немовленнєвих дітей з порушенням інтелектуального розвитку (Орленко, Асєєва & Бальбуза, 2023).

Сучасні технології значно розширюють можливості діагностики немовленнєвих дітей. Використання комп'ютерних програм, сенсорних екранів, віртуальної реальності дозволяє зробити процес діагностики більш цікавим та ефективним для дітей. Діагностика немовленнєвих дітей з порушеннями інтелектуального розвитку – це складний процес, який вимагає високої кваліфікації фахівців та використання сучасних методів. Комплексний, диференційний, лонгетюдний та індивідуальний підходи є основоположними в цій роботі (Засенко, В., & Колупаєва, 2014).

Впровадження сучасних технологій дозволяє зробити процес діагностики більш об'єктивним та ефективним. Зокрема, використання невербальних тестів дає змогу оцінювати когнітивні функції без необхідності вербальної взаємодії, що є особливо важливим для дітей із мовленнєвими порушеннями. Такий підхід не лише підвищує точність діагностики, а й створює комфортні умови для дитини, сприяючи отриманню більш достовірних результатів та формуванню індивідуального плану подальшої роботи. За допомогою невербальних тестів можна виявити сховані здібності дитини, які можуть бути недоступні при використанні вербальних завдань. Багато дітей з інтелектуальними порушеннями мають кращу візуальну пам'ять та сприйняття, ніж вербальну (Чеботарьова, 2020; Шевченко, 2020). Невербальні завдання дозволяють оцінити ці здібності. Невербальні завдання часто бувають більш цікавими та захоплюючими для дітей, що підвищує їхню мотивацію до виконання завдань.

Тому важливо в комплексі використовувати невербальні методики психодіагностики, спостереження за поведінкою в природних умовах, оцінку адаптивних навичок через анкетування батьків і педагогів.

Використання невербальних тестів або модифікація вербальних завдань забезпечує доступність для дитини, а спрощення інструкцій знижує рівень мовленнєвого навантаження. Розглянемо методики, які застосовуються для діагностики інтелекту у немовленнєвих дітей з порушенням інтелекту.

Тест Лейтера (Leiter International Performance Scale). Тест розроблено спеціально для оцінки невербального інтелекту. Завдання виконуються без використання мовлення як зі сторони дослідника, так і дитини. Складається з кількох субтестів, які оцінюють різні аспекти когнітивної діяльності, зокрема:

– абстрактне мислення;
– просторову організацію;
– зорово-моторну координацію.

Адаптований для роботи з дітьми, які мають значні мовленнєві або комунікативні порушення. Також вимірює здатність концентрувати увагу і виконувати завдання без відволікань. Дозволяє оцінити короткочасну пам'ять, здатність запам'ятовувати та використовувати нову інформацію, досліджує адаптивність, емоційний стан, поведінкові реакції. Ці шкали дозволяють створити цілісну картину когнітивного і адаптивного розвитку дитини (Гейл Х. Райд, Люсі Дж. Міллер, Марк Помплан, Кріс Ках, 2014).

Шкала PEP-3 (Psychoeducational Profile, Third Edition). Методика розроблена для оцінки навичок дітей з розладами аутистичного спектру, але підходить також для невербальних дітей з інтелектуальними порушеннями. Оцінює когнітивний розвиток, адаптивні вміння, сенсорну реактивність, ігрові та соціальні навички. Складається з 10 підшкал, що охоплюють ключові аспекти розвитку. Дозволяє отримати розгорнуту картину сильних і слабких сторін дитини, що допомагає планувати індивідуальну програму корекції (Ерік Шоплер, Маргарет Д. Ленсінг, Роберт Джей Райхлер, Лі. М. Маркус, 2018).

Батарея тестів Равена (Raven's Progressive Matrices). Це невербальний тест інтелекту, який вимагає від дитини знайти відсутній елемент у візуальному ряду. Методика дозволяє оцінити рівень абстрактного мислення та здатність встановлювати логічні зв'язки без мовленнєвих інструкцій. Складається з ряду матриць із пропущеним елементом, який дитина має вибрати із запропонованих варіантів. Легко адаптується до дітей з різними формами комунікативних порушень (Тест Равена).

Методика «Дзеркальні копії» (Mimicking Tasks) використовується для оцінки моторної пам'яті, уваги та здатності дитини до імітації. Дослідник демонструє рухи чи дії, які дитина має повторити. Завдання поступово ускладнюються. Це дає можливість оцінити невербальну взаємодію дитини.

Для дітей раннього віку використовують тест *«Шкала Байлі»* (Bayley Scales of Infant and Toddler Development), що оцінює когнітивний, моторний і мовленнєвий розвиток.

Якщо немовленнєва дитина зі зниженим інтелектом має прояви аутистичного спектру, то

варто використовувати формалізовані протоколи (наприклад, *ADOS-2).* Використовуються для діагностики дітей із РАС та оцінки комунікативних проявів у спеціальних структурованих ситуаціях (Кетрін Лорд, Майкл Раттер, 2012).

Ці методики часто використовуються в комбінації, щоб отримати якомога повнішу картину інтелектуального розвитку дитини.

Діагностика інтелектуальних здібностей у немовленнєвих дітей з порушенням інтелектуального розвитку є складним завданням, яке потребує комплексного підходу. Пропонуємо розглянути детальніше кілька варіантів комплексної діагностики немовленнєвих дітей із порушенням інтелекту.

Кейс 1. Немовленнєва дитина з аутизмом і помірним порушенням інтелекту, 5 років. Дитина не говорить, використовує жести для спілкування. Відмічається сенсорна чутливість та аутостимуляція. Наш план діагностики складається зі спостереження (фіксація поведінкових реакцій у природному середовищі, в ігровій кімнаті) та використання тесту, адаптованого для немовленнєвих дітей, наприклад PEP-3 (Profiling of Education and Progress) для виявлення сильних і слабких сторін у когнітивному розвитку. Також ми використовуємо піктограми та картки для оцінки розуміння реакції на зорові й тактильні стимули. Тож, ми отримали інформацію щодо здібностей дитини до категоризації та запам'ятовування, хоча виконання завдань вимагало додаткової мотивації. У процесі вдалося виявити базові навички зоровомоторної координації.

Кейс 2. Дитина з синдромом Дауна, 7 років, мовлення відсутнє. Дитина не володіє мовленням, проте активно реагує на емоції й невербальне спілкування. Наш план діагностики включає ігровий підхід. Взаємодія з дитиною через улюблені іграшки для оцінки навичок уваги, пам'яті та імітації. Використовуємо тест LEITER-3 для оцінювання невербального інтелекту і функціонування нейропсихологічних процесів, що лежать в його основі. Також, виявляємо здатності розуміти і виконувати прості інструкції через жестову комунікацію. А також, доповнюємо наш психодіагностичний комплекс колірним тестом (наприклад, Люшер) щодо оцінка здатності до вибору й співвіднесення. За результатами комплексної діагностики ми маємо наступні показники у дитини: середній рівень природнього інтелекту, добре розвинену зорову пам'ять, здатність до імітації дій дорослого й зацікавленість у взаємодії, що стало основою для подальшого розвитку мовленнєвих навичок.

У кожному з цих кейсів важливо враховувати індивідуальні особливості дитини, комбінувати діагностичні методи й залучати спеціалістів суміжних напрямків (логопедів, дефектологів, неврологів).

Потрібно зауважити, що під час діагностики можуть виникати певні труднощі, такі як труднощі в розумінні інструкцій або їх ігнорування через сенсорні порушення. Немовленнєві діти можуть швидко втрачати інтерес до завдань. Необхідність застосування мотивуючих стимулів (іграшок, похвали, смаколиків). Гіпер- або гіпочутливість може впливати на реакцію на завдання. Наприклад, дитина може уникати зорового контакту чи не реагувати на звуки. Деякі діти мають стереотипну поведінку, імпульсивність або відмову співпрацювати. Тому важливою складовою діагностичного вивчення дитини є створення комфортних умов: спокійна обстановка, мінімум відволікаючих факторів. Використання знайомих іграшок або предметів для залучення уваги. Батьки можуть бути важливими посередниками між фахівцем і дитиною, пояснюючи її звички та потреби. Варіювання інструкцій, тривалості завдань, використання підказок або спрощення завдань. Оцінка природної взаємодії дитини з предметами та людьми часто дає більше інформації, ніж формалізовані тести. Діагностика може займати декілька сеансів, щоб дитина мала змогу адаптуватися до нових умов і завдань.

Важливими аспектами при використанні невербальних методик є індивідуальний підхід, спостереження за поведінкою, комплексна оцінка. Кожна дитина унікальна, тому важливо підбирати завдання відповідно до її віку, інтересів та рівня розвитку. Крім результатів тестів, важливо спостерігати за поведінкою дитини під час виконання завдань: її мотивацією, концентрацією уваги, емоційним станом. Результати невербальних тестів слід інтерпретувати в комплексі з даними інших обстежень (мовленнєвого, психологічного, неврологічного).

Висновки. Огляд сучасних діагностичних методик інтелектуальних здібностей немовленнєвих дітей свідчить про необхідність комплексного підходу до оцінювання таких дітей. Сучасні методики мають на меті не лише кількісний аналіз інтелектуальних показників, але й якісне розуміння індивідуальних особливостей розвитку дитини, її потенціалу, сильних сторін і зон розвитку. Особливу увагу слід приділяти адаптації методик до потреб немовленнєвих дітей, враховуючи їхні комунікативні обмеження та індивідуальні способи взаємодії зі світом. Серед найбільш ефек-

тивних підходів можна виділити використання невербальних тестів, інтерактивних завдань, методів спостереження та аналізу поведінки. При цьому важливим є залучення міждисциплінарної команди фахівців для комплексного аналізу результатів. Надалі актуальним залишається вдосконалення існуючих методик і створення нових інструментів, що дозволять ще точніше та глибше оцінювати інтелектуальні здібності дітей із мовленнєвими особливостями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтюк, І. В. Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 – корекційна педагогіка Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2020. 330 с.
2. Засенко В., & Колупаєва А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я. *Особлива дитина: навчання і виховання*, (3), 2014. 20–29 с.
3. Логопедично-реабілітаційний супровід дітей із порушеннями психофізичного розвитку : Монографія за ред. А. І. Кравченка. Суми : ФОП Цьома С.П., 2021. 288 с.
4. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі / уклад. Л.І. Прохоренко, Н.А. Ярмола, О.О. Набоченко, Е.А. Данілавічютє та ін. 2021. 200 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvnenavchannya/2021/12/31/Metod.rekom.dlya.IRTS.31.12.pdf (дата звернення: 20.01.2025).
5. Нічуговська, Л. І., Ніколенко, Л. М., & Вовченко, Г. О. Формування інформаційної компетентності учнів інклюзивного класу з порушенням інтелектуального розвитку. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Series «Pedagogical Sciences»,* (1), 2021. 200–205 с.
6. Орленко І.М. Бальбуза О.М., Асєєва Ю.О. Визначення особливостей комунікації дошкільників із порушеннями мовлення. Габітус: Науковий журнал. 2023. Випуск 50. С. 52–58.
7. Тест Равена. URL: https://gur.gov.ua/content/iq-tests.html (дата звернення: 18.01.2025).
8. Хміляр О. Ф. Психологія символічної регуляції поведінки особистості. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психол. наук за спеціальністю 19.00.01. Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2017. 268 с.
9. Чеботарьова О.В. Сучасні технології навчання дітей з інтелектуальними порушеннями в Новій українській школі. *Інноваційні підходи в освіті та реабілітації дітей із особливими освітніми потребами*, Київ, Україна, 2020. URL: https://lib.iitta.gov.ua/ . (дата звернення: 12.01.2025).
10. Чупахіна С. Психофізіологічні особливості опанування учнями з інтелектуальними порушеннями інформаційно-комунікаційними технологіями. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка». Серія «Педагогічні науки»,* 6 (162), 2020. 156–166 с.
11. Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. *Особлива дитина: навчання і виховання,* 3(96), 2020. 36–46 с.
12. ADOS-2 (План діагностичного обстеження на аутизм). Кетрін Лорд, Майкл Раттер та ін. Gunti Psychometrics Україна, 2012. URL: https://giuntipsy.com.ua/clinical/ados-2/ (дата звернення: 18.01.2025).
13. Horishna, N., Maichuk, O. Recent issues in social work education. *Social Work and Education*, Vol. 8, No 4, 2021
14. LEITER-3. Гейл Х. Райд, Люсі Дж. Міллер, Марк Помплан, Кріс Ках. Gunti Psychometrics Україна, 2014. URL: https://giuntipsy.com.ua/clinical/leiter-3/ (дата звернення: 18.01.2025).
15. PEP-3. Психоосвітній профіль за методикою TEACCH. Ерік Шоплер, Маргарет Д. Ленсінг, Роберт Джей Райхлер, Лі. М. Маркус. Gunti Psychometrics Україна, 2018. URL: https://giuntipsy.com.ua/clinical/pep-3/ (дата звернення: 18.01.2025).

REFERENCES

1. Voitiuk, I. V. (2020). Korektsiia myslennia ditei starshoho doshkilnoho viku z intelektualnymy porushenniamy zasobamy netradytsiinoi zobrazhuvalnoi diialnosti [Correction of thinking of older preschool children with intellectual disabilities using non-traditional imaging activities]: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.03 – korektsiina pedahohika Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv. 330 s. [in Ukrainian].
2. Zasenko, V., & Kolupaieva, A. (2014). Dity z osoblyvymy potrebamy: priorytetni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy v haluzi osvity, sotsialnoho zakhystu y okhorony zdorovia [Children with special needs: priority areas of state policy of Ukraine in the field of education, social protection and healthcare]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, (3). 20–29 c. [in Ukrainian].
3. Lohopedychno-reabilitatsiinyi suprovid ditei iz porushenniamy psykhofizychnoho rozvytku [Speech therapy and rehabilitation support for children with psychophysical development disorders] : *Monohrafiia* [A. I. Kravchenko, L. V. Moroz, L. L.Stakhova, O. V. Lastochkina, K. O.Zelinska-Liubchenko, I. V. Kravchenko]; za red. A. I. Kravchenka. Sumy : FOP Tsoma S.P., 2021. 288 s. [in Ukrainian].
4. Metodychni rekomendatsii dlia inkliuzyvno-resursnykh tsentriv shchodo vyznachennia katehorii (typolohii) osvitnikh trudnoshchiv u osib z OOP ta rivniv pidtrymky v osvitnomu protsesi [Methodological recommendations for inclusive resource centers on determining categories (typologies) of educational difficulties in individuals with SEN and levels of support in the educational process] / uklad. L.I. Prokhorenko , N.A. Yarmola, O.O. Nabochenko, E.A. Danilavichiutie ta in. 2021.

200 s. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvnenavchannya/2021/12/31/ Metod.rekom.dlya.IRTS.31.12.pdf (data zvernennia: 20.01.2025). [in Ukrainian].

5. Nichuhovska, L. I., Nikolenko, L. M., & Vovchenko, H. O. (2021). Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti uchniv inkliuzyvnoho klasu z porushenniam intelektualnoho rozvytku [Formation of information competence of students in an inclusive class with intellectual disabilities]. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University.* Series «Pedagogical Sciences», (1), 200–205 s. [in Ukrainian].

6. Orlenko I.M. Balbuza O.M., Asieieva Yu.O. (2023). Vyznachennia osoblyvostei komunikatsii doshkilnykiv iz porushenniamy movlennia [Determining the communication characteristics of preschoolers with speech disorders]. *Habitus: Naukovyi zhurnal.* Vypusk 50. S. 52–58. [in Ukrainian].

7. Test Ravena [Raven test]. URL: https://gur.gov.ua/content/iq-tests.html (data zvernennia: 18.01.2025). [in Ukrainian].

8. Khmiliar O. F. (2017). Psykholohiia symvolichnoi rehuliatsii povedinky osobystosti [Psychology of symbolic regulation of individual behavior]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora psykhol. nauk za spetsialnistiu 19.00.01. Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, Kyiv. 268 s. [in Ukrainian].

9. Chebotarova, O.V. (2020). Suchasni tekhnolohii navchannia ditei z intelektualnymy porushenniamy v Novii ukrainskii shkoli [Modern technologies for teaching children with intellectual disabilities at the New Ukrainian School]. *Innovatsiini pidkhody v osviti ta reabilitatsii ditei iz osoblyvymy osvitnimy potrebamy*. Kyiv, Ukraina. URL: https://lib.iitta.gov.ua/ . (data zvernennia: 12.01.2025). [in Ukrainian].

10. Chupakhina C. (2020). Psykhofiziolohichni osoblyvosti opanuvannia uchniamy z intelektualnymy porushenniamy informatsiino-komunikatsiinymy tekhnolohiiamy [Psychophysiological features of the mastery of information and communication technologies by students with intellectual disabilities]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskyi kolehium» imeni T.H. Shevchenka». Seriia «Pedahohichni nauky»*, 6 (162). 1560166 c. [in Ukrainian].

11. Shevchenko, Yu. (2020) Osoblyvosti rozvytku ditei z intelektualnymy porushenniamy v suchasnomu osvitnomu prostori [Peculiarities of the development of children with intellectual disabilities in the modern educational space]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 3(96). 36–46 c. [in Ukrainian].

12. ADOS-2 (Plan diahnostychnoho obstezhennia na autyzm) (2012). Ketrin Lord, Maikl Ratter ta in. Gunti Psychometrics Ukraina. URL: https://giuntipsy.com.ua/clinical/ados-2/ (data zvernennia: 18.01.2025). [in Ukrainian].

13. Horishna, N., Maichuk, O. (2021) Recent issues in social work education. *Social Work and Education,* Vol. 8, No 4. [in English].

14. LEITER-3. Heil Kh. Raid, Liusi Dzh. Miller, Mark Pomplan, Kris Kakh. (2014). Gunti Psychometrics Ukraina, URL: https://giuntipsy.com.ua/clinical/leiter-3/ (data zvernennia: 18.01.2025). [in Ukrainian].

15. PEP-3. Psykhoosvitnii profil za metodykoiu TEASSN. Erik Shopler, Marharet D. Lensinh, Robert Dzhei Raikhler, Li. M. Markus. (2018). Gunti Psychometrics Ukraina. URL: https://giuntipsy.com.ua/clinical/pep-3/ (data zvernennia: 18.01.2025). [in Ukrainian].

УДК 37.02:81.243
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-51

Антоніна ПАК,
orcid.org/0000-0001-9298-3697
доктор філософії (Ph D) з викладання корейської мови,
старший викладач кафедри германських і східних мов та методики їх навчання
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) Pak.AS@pdpu.edu.ua

Анастасія ЮМРУКУЗ,
orcid.org/0000-0001-8644-8655
доктор філософії (кандидат філологічних наук),
доцент кафедри германських і східних мов та методики їх навчання
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) yumrukuz.aa@pdpu.edu.ua

Наталія ОСЬКІНА,
orcid.org/0000-0001-5764-2600
доктор філософії (кандидат філологічних наук),
доцент кафедри германських і східних мов та методики їх навчання
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) oskina.no@pdpu.edu.ua

МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ЧУТЛИВОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджується проблема розвитку міжкультурної чутливості у майбутніх учителів корейської мови, яка є актуальною в умовах глобалізації та посилення міжкультурної взаємодії. Обґрунтовано важливість формування ключових компонентів міжкультурної чутливості: когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового.

Запропонована авторська модель розвитку міжкультурної чутливості базується на системному підході, що інтегрує теоретичні знання, практичні навички та сучасні педагогічні технології. Особлива увага приділяється використанню автентичних матеріалів, таких як тексти корейської літератури, культурні кейси, мультимедійні ресурси, які забезпечують глибше розуміння міжкультурних контекстів.

У статті аналізуються інтерактивні методи навчання, зокрема рольові ігри, симуляції, кейс-методи, що сприяють формуванню толерантності, емпатії, навичок вирішення міжкультурних конфліктів. Важливим аспектом дослідження є розробка ефективних інструментів оцінювання рівня міжкультурної чутливості студентів, таких як тестування, анкетування, портфоліо, рефлексивні щоденники, які забезпечують системний підхід до моніторингу прогресу.

Крім того, запропоновано новий підхід до інтеграції міжкультурних компетентностей у навчальний процес через залучення сучасних освітніх технологій, що підвищують рівень професійної підготовки педагогів.

Отримані результати дослідження свідчать про ефективність запропонованої моделі, що сприяє підготовці педагогів, здатних працювати у багатокультурному середовищі, враховуючи сучасні виклики освітньої сфери. Практична значущість дослідження полягає у можливості впровадження розробленої моделі в освітній процес підготовки вчителів іноземних мов, що забезпечує підвищення їхньої професійної компетентності, готовності до міжкультурної взаємодії.

Запропоновані методики сприяють підготовці висококваліфікованих педагогів, здатних викладати корейську мову з урахуванням культурного розмаїття, що є актуальним в умовах глобалізації. Особливу увагу приділено практичним рекомендаціям для викладачів, що займаються підготовкою студентів до роботи у багатокультурному середовищі.

Ключові слова: *міжкультурна чутливість, професійна підготовка, корейська мова, когнітивний рівень, емоційно-ціннісний рівень, поведінковий рівень, модель розвитку.*

Antonina PAK,
https://orcid.org/0000-0001-9298-3697
Ph D in Korean Language Education,
Senior Lecturer at the Department of Germanic and Oriental Languages and Methods of Their Teaching
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) Pak.AS@pdpu.edu.ua

Anastasiia YUMRUKUZ,
orcid.org/0000-0001-8644-8655
Ph D (Candidate of Pedagogical Sciences),
Associate Professor at the Department of Germanic and Oriental Languages and Methods of Their Teaching
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) yumrukuz.aa@pdpu.edu.ua

Nataliia OSKINA,
orcid.org/0000-0001-5764-2600
Ph D (Candidate of Pedagogical Sciences),
Associate Professor at the Department of Germanic and Oriental Languages and Methods of Their Teaching
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) oskina.no@pdpu.edu.ua

THE MODEL FOR DEVELOPING INTERCULTURAL SENSITIVITY IN FUTURE TEACHERS OF THE KOREAN LANGUAGE

The article explores the issue of developing intercultural sensitivity in future teachers of the Korean language, which is highly relevant in the context of globalization and increasing intercultural interaction. The importance of forming key components of intercultural sensitivity-cognitive, emotional-value, and behavioral – is substantiated.

The proposed authorial model of intercultural sensitivity development is based on a systemic approach that integrates theoretical knowledge, practical skills, and modern pedagogical technologies. Special attention is given to the use of authentic materials such as Korean literature texts, cultural cases, and multimedia resources, which provide a deeper understanding of intercultural contexts.

The article examines interactive teaching methods, including role-playing, simulations, and case methods, which contribute to fostering tolerance, empathy, and conflict resolution skills in intercultural scenarios. A significant aspect of the study is the development of effective tools for assessing the level of intercultural sensitivity in students, such as testing, questionnaires, portfolios, and reflective diaries, ensuring a systematic approach to monitoring progress.

Additionally, a new approach is proposed to integrate intercultural competencies into the educational process through the use of modern educational technologies, enhancing the level of professional training for teachers. The findings of the study confirm the effectiveness of the proposed model, which facilitates the preparation of teachers capable of working in multicultural environments, addressing contemporary challenges in the educational sphere. The study's practical significance lies in the potential implementation of the developed model in the educational process of training foreign language teachers, ensuring the improvement of their professional competence and readiness for intercultural interaction.

The proposed methods contribute to preparing highly qualified educators capable of teaching the Korean language while considering cultural diversity, which is essential in the context of globalization. Particular attention is paid to practical recommendations for educators involved in preparing students for work in multicultural environments.

Key words: *intercultural sensitivity, professional training, Korean language, cognitive level, emotional-value level, behavioral level, development model.*

Постановка проблеми. У сучасному світі глобалізація, посилення міжкультурних зв'язків та інтеграція культур створюють нові виклики для педагогів, особливо тих, хто викладає іноземні мови, зокрема корейську.

Майбутні вчителі не лише забезпечують своїх студентів знаннями мови, а й стають провідниками між різними культурами, допомагаючи розуміти, приймати та поважати відмінності. У зв'язку з цим виникає потреба в розвитку міжкультурної чутливості як ключової складової професійної компетентності майбутніх педагогів.

Актуальність проблеми також зумовлена необхідністю створення педагогічних умов, що сприяють ефективному формуванню міжкультурної чутливості через використання інтерактивних методів навчання, культурних практик та інноваційних підходів. Потреба у такій підготовці викликана тим, що в умовах багатокультурного середовища саме педагоги є ключовими фігурами,

здатними впливати на сприйняття культурних відмінностей їхніми студентами.

Таким чином, постає завдання розробки моделі розвитку міжкультурної чутливості у майбутніх учителів корейської мови, яка б враховувала як теоретичні аспекти, так і практичні механізми реалізації. Це дозволить сформувати не лише професійну компетентність майбутніх педагогів, а й сприяти їхній адаптації до викликів сучасного багатокультурного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку міжкультурної чутливості у майбутніх учителів корейської мови активно досліджується сучасними науковцями. Значний внесок у цю сферу зробили Л. Гудков (Гудков 2021: с. 15), Н. Пак (Пак 2020: с. 23), І. Кім З. (Кім 2019: с. 34), С. Чой (Чой 2022: с. 21) та М. Лі (Лі 2021: с. 18), які досліджували методологічні підходи до формування міжкультурної компетентності через інтерактивні методи навчання, враховуючи специфіку вивчення корейської мови як іноземної.

Зокрема, Л. Гудков (Гудков 2021: с. 15) проаналізував концепцію міжкультурної чутливості в контексті мовної освіти, підкреслюючи важливість когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів у розвитку цієї якості у студентів.

Н. Пак (Пак 2020: с. 23) досліджувала інтеграцію міжкультурних підходів у навчання корейської мови, зосереджуючи увагу на поєднанні традиційних і сучасних педагогічних методів для формування міжкультурної компетентності.

Праці І. Кіма (Кім 2019: с. 34) і С. Чой (Чой 2022: с. 21) були присвячені питанням впровадження рольових ігор, кейс-методів та симуляційних вправ у процес навчання. Дослідники довели, що такі підходи сприяють розвитку навичок ефективного спілкування з носіями корейської мови, знижуючи рівень етноцентризму серед студентів. Водночас їхні роботи не враховували специфіки формування чутливості до культурних відмінностей у рамках професійної підготовки майбутніх учителів, що створює підґрунтя для подальших досліджень.

Особливу увагу на розробку структурних моделей розвитку міжкультурної чутливості звернула М. Лі (Лі 2021: с. 18). У своїх дослідженнях вона акцентувала увагу на побудові етапів розвитку міжкультурної чутливості, враховуючи когнітивний, емоційний і поведінковий рівні.

Аспекти формування міжкультурної компетентності в умовах вивчення східних мов також розглядалися в працях Л. Хан (Хан 2018: с. 20) та Ю. Сон (Сон 2020: с. 27), які підкреслювали важливість використання автентичних навчальних матеріалів та мультимедійних ресурсів. Значний внесок у вивчення методів інтеграції міжкультурної компетентності в професійну освіту зробили К. Чан (Чан 2019: с. 34) та О. Лі (Лі 2020: с. 29). Автори аналізували особливості роботи з майбутніми вчителями мов у багатокультурному середовищі, наголошуючи на важливості комплексного підходу до розвитку міжкультурної чутливості.

Проте їхні дослідження не враховують специфіку навчання корейської мови, що потребує подальшого теоретичного та практичного обґрунтування.

Таким чином, попередні дослідження підтверджують актуальність проблеми розвитку міжкультурної чутливості у майбутніх учителів корейської мови. Однак існуючі підходи не забезпечують повного охоплення специфіки підготовки педагогів саме корейської мови, що обумовлює необхідність розробки структурної моделі, яка інтегруватиме теоретичні засади та практичні механізми формування цієї важливої компетентності.

Незважаючи на значну увагу дослідників до проблеми розвитку міжкультурної чутливості в освіті, аналіз сучасних публікацій виявив низку аспектів, що залишаються недостатньо вивченими в контексті підготовки майбутніх учителів корейської мови.

По-перше, більшість наукових праць (Гудков Л. 2021, Пак 2020, Кім 2019) фокусуються на загальних підходах до формування міжкультурної компетентності, не враховуючи специфіку корейської мови як інструменту міжкультурного спілкування. Відсутність адаптованих до цієї мови методичних розробок та моделей підготовки створює прогалини у забезпеченні практичних інструментів для розвитку міжкультурної чутливості в майбутніх педагогів.

По-друге, попередні дослідження (Чой 2022, Лі М. 2021) акцентують увагу на окремих компонентах міжкультурної чутливості, таких як когнітивний і поведінковий рівні, проте недостатньо досліджують емоційно-ціннісний компонент. Його розвиток є критично важливим у контексті корейської культури, що має сильні традиційні та соціальні коди поведінки.

По-третє, хоча інтерактивні методи (Хан 2018, Сон 2020) визнаються ефективними для розвитку міжкультурних навичок, їх інтеграція в освітній процес з урахуванням особливостей корейської мови потребує більш детального обґрунтування. Зокрема, досі не запропоновано цілісної моделі, що об'єднує всі ключові елементи міжкультурної чутливості в єдиний навчально-методичний підхід.

По-четверте, питання оцінювання рівня міжкультурної чутливості студентів та відстеження динаміки її розвитку залишаються відкритими. Дослідники (Чан 2019, Лі 2021) лише окреслюють загальні критерії оцінювання, проте не розробляють конкретних інструментів діагностики.

Таким чином, сучасна наука потребує систематизації наявних підходів, розробки структурної моделі розвитку міжкультурної чутливості, що враховує особливості корейської мови та культури, а також впровадження ефективних методик її формування. Вирішення цих питань стане основою для підготовки конкурентоспроможних викладачів, здатних ефективно працювати в умовах міжкультурної взаємодії.

Мета та завдання статті. Метою статті є розробка та обґрунтування моделі розвитку міжкультурної чутливості у майбутніх учителів корейської мови як ключової складової їхньої професійної компетентності.

Для досягнення цієї мети в статті поставлено такі завдання:

Проаналізувати теоретичні основи формування міжкультурної чутливості в сучасних дослідженнях, визначивши ключові концепції та підходи до її розвитку.

Виокремити основні компоненти міжкультурної чутливості (когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий) та обґрунтувати їх значення для професійної підготовки викладачів корейської мови.

Розробити структурну модель розвитку міжкультурної чутливості у майбутніх учителів корейської мови, враховуючи специфіку корейської культури та мови.

Запропонувати методичні рекомендації щодо впровадження розробленої моделі в освітній процес із використанням інтерактивних технологій, автентичних матеріалів та практик міжкультурного навчання.

Обґрунтувати перспективи подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення підходів до оцінювання рівня сформованості міжкультурної чутливості.

Ці завдання забезпечують комплексний підхід до дослідження проблеми та спрямовані на створення ефективної системи підготовки майбутніх учителів корейської мови в умовах глобалізації та культурної інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток міжкультурної чутливості у майбутніх учителів корейської мови є важливою складовою їхньої професійної підготовки, оскільки викладання іноземних мов передбачає не лише передачу знань про граматику та лексику, але й формування здатності до ефективного міжкультурного спілкування.

Поняття «міжкультурна чутливість» визначається як здатність індивіда до розпізнавання, усвідомлення, прийняття та ефективної взаємодії з представниками інших культур. Згідно з дослідженнями Лі М. (Лі 2021) і Пак Н. (Пак 2020), міжкультурна чутливість розглядається не лише як емоційна реакція на відмінності між культурами, а й як когнітивний процес розуміння культурних норм і поведінкових моделей, а також як поведінкова здатність будувати взаємодію, що ґрунтується на толерантності та взаємоповазі.

Розвиток міжкультурної чутливості включає кілька ключових компонентів. Перший компонент – когнітивний – спрямований на накопичення знань про специфіку культур, історичні традиції, соціальні цінності та мовні особливості. Він включає вивчення таких аспектів, як етикет, вербальні та невербальні форми спілкування, а також стереотипи та упередження, які можуть впливати на сприйняття.

Наступний компонент – емоційно-ціннісний – формує здатність до емпатії, толерантності та емоційного сприйняття чужої культури. Цей рівень передбачає розвиток особистісних якостей, зокрема відкритості до нових культурних впливів і готовності до взаємодії.

Третій компонент – поведінковий – орієнтований на застосування отриманих знань і навичок у практичних ситуаціях.

Він включає уміння будувати діалог, враховуючи культурні особливості співрозмовника, вирішувати міжкультурні конфлікти та адаптувати стратегії спілкування до конкретного контексту.

Узагальнення цих компонентів дозволяє створити цілісну модель розвитку міжкультурної чутливості, що відображено в таблиці 1.

Дослідження Хан Л. (Хан 2018) і Чой С. (Чой 2022) підтверджують, що інтеграція автентичних матеріалів, таких як відеоролики, фільми, музика та література, є ефективним способом розвитку міжкультурної чутливості в умовах вивчення корейської мови.

Наприклад, роботи Лі О. (Лі 2020) і Чан К. (Чан 2019) підкреслюють, що для формування міжкультурної компетентності необхідно поєднувати традиційні методи навчання з інтерактивними підходами. Це включає впровадження рольових ігор, кейс-методів та симуляційних вправ, які дозволяють створювати реальні міжкультурні ситуації у навчальному процесі.

Таблиця 1

Структурні компоненти міжкультурної чутливості та їх практичне застосування

Компонент	Зміст	Приклади практичного застосування
Когнітивний	Знання про культуру, традиції, етикет, мову та соціальні норми.	Аналіз текстів культурного контексту, порівняльний аналіз традицій.
Емоційно-ціннісний	Толерантність, емпатія, готовність до взаємодії та сприйняття відмінностей.	Виконання вправ на розвиток емпатії, рольові ігри з культурних ситуацій.
Поведінковий	Застосування знань у реальних умовах, ефективна взаємодія та вирішення конфліктів.	Імітаційні вправи, ведення діалогів, участь у мультимедійних сценаріях.

Джерело: власна розробка автора.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що розвиток міжкультурної чутливості у майбутніх учителів корейської мови має ґрунтуватися на системному підході, який поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти. Врахування цих аспектів дозволяє сформувати цілісну модель підготовки, спрямовану на формування високого рівня міжкультурної компетентності та готовності до ефективної взаємодії в умовах культурного розмаїття.

Формування міжкультурної чутливості в освітньому процесі є багаторівневим та інтегрованим завданням, що вимагає використання сучасних педагогічних підходів і технологій. Методологічна база розвитку цієї компетентності ґрунтується на поєднанні теоретичних та практичних методів навчання, які забезпечують гармонійне засвоєння знань, формування емоційного сприйняття культурних відмінностей і розвиток поведінкових навичок.

Застосування інтерактивних методів і технологій займає центральне місце в розвитку міжкультурної чутливості. Зокрема, рольові ігри та кейс-методи сприяють зануренню студентів у конкретні ситуації міжкультурної взаємодії, дозволяючи їм аналізувати та практично відпрацьовувати моделі поведінки.

Наприклад, рольові ігри імітують реальні соціальні взаємодії, у ході яких студенти вчаться виявляти емпатію, адаптувати вербальні та невербальні комунікаційні засоби до культурних контекстів та долати можливі непорозуміння. Кейс-методи забезпечують аналіз реальних або змодельованих ситуацій, стимулюючи студентів до критичного мислення, прийняття рішень та розробки стратегій поведінки в умовах культурного різноманіття [11].

У таблиці 2 представлено порівняльний аналіз інтерактивних методів для розвитку міжкультурної чутливості.

Автентичні матеріали, такі як тексти літературних творів, статті, відео, музичні композиції та фільми, виконують ключову функцію у формуванні міжкультурної компетентності.

Рис. 1.

Джерело: власна розробка автора на основі джерел (Лі 2020; Пак 2023).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз інтерактивних методів для розвитку міжкультурної чутливості

Метод	Ціль застосування	Результат впровадження
Рольові ігри	Формування практичних навичок спілкування в міжкультурних ситуаціях.	Підвищення емпатії, розвиток толерантності, усвідомлення культурних кодів.
Кейс-методи	Аналіз конкретних ситуацій міжкультурної взаємодії.	Розвиток критичного мислення, формування стратегій поведінки.
Симуляції	Відтворення реальних умов комунікації для відпрацювання поведінки.	Підвищення адаптивності, розвиток стресостійкості та гнучкості поведінки.

Джерело: власна розробка автора.

Практичні завдання та вправи на розвиток міжкультурної чутливості спрямовані на формування вмінь адаптації до різних культурних контекстів та подолання стереотипів. Наприклад, завдання на аналіз текстів з елементами культурних кодів дозволяють розвинути когнітивний рівень сприйняття, а вправи на емпатію та дискусії сприяють емоційно-ціннісному розвитку [12].

Одним із прикладів може бути вправа «Культурний посередник», де студенти повинні взяти на себе роль представника певної культури і вирішити задану ситуацію в умовах культурного конфлікту. Використання цих методологічних підходів і технологій забезпечує системний розвиток міжкультурної чутливості, інтегруючи когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти в єдиний освітній процес.

Розробка практичних методик і завдань є основою для створення ефективної моделі навчання, яка враховує як специфіку корейської культури, так і потреби сучасної освіти в умовах глобалізації.

Розвиток міжкультурної чутливості в процесі професійної підготовки майбутніх учителів корейської мови вимагає цілісного підходу, що поєднує концептуальні засади, структурні компоненти та практичні методи впровадження в освітній процес. Запропонована модель ґрунтується на інтеграції когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового рівнів, які забезпечують системний розвиток здатності до міжкультурної взаємодії. У таблиці 3 представлено детальну характеристику структурних компонентів моделі.

Особливості впровадження моделі в освітній процес полягають у її інтеграції в навчальні програми через поєднання теоретичних і практичних компонентів.

Ефективність впровадження моделі залежить від використання комбінованих підходів до навчання. Наприклад, інтерактивні методи дозволяють студентам експериментувати з різними стилями поведінки, тоді як автентичні матеріали забезпечують глибше занурення в культурний контекст. Це сприяє інтеграції всіх рівнів чутливості та розвитку навичок адаптації до культурних відмінностей.

На рисунку 3 представлена схема моделі розвитку міжкультурної чутливості, яка демонструє взаємозв'язок між рівнями моделі та засобами їх реалізації.

Таким чином, запропонована модель враховує специфіку викладання корейської мови як інструменту міжкультурного спілкування, забезпечуючи системний підхід до розвитку когнітив-

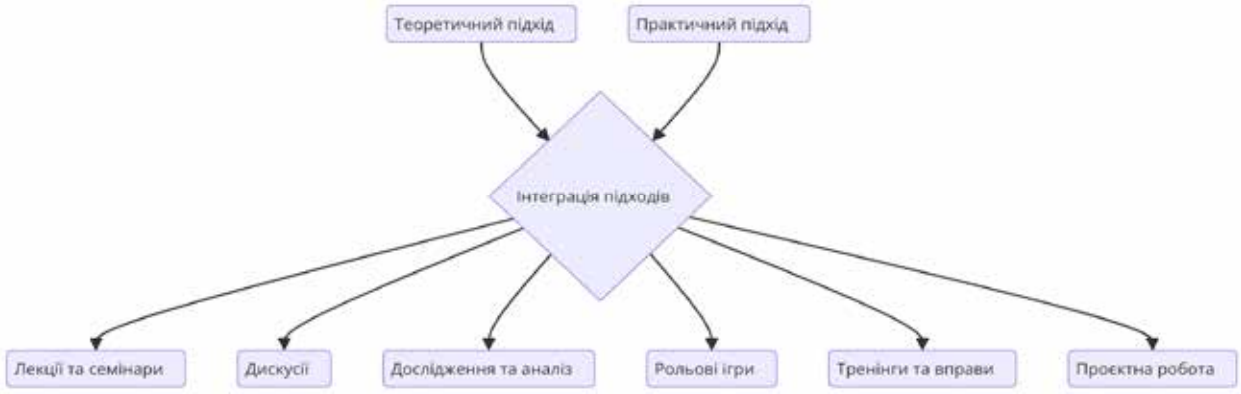

Рис. 2. Взаємозв'язок методологічних підходів у формуванні міжкультурної чутливості

Джерело: власна розробка автора на основі джерел (Ярошенко 2019; Безвін 2016).

Таблиця 3

Структурні компоненти моделі розвитку міжкультурної чутливості та засоби їх реалізації

Рівень моделі	Характеристика	Засоби реалізації
Когнітивний	Знання про культуру, традиції, етикет та мовні особливості.	Лекційні заняття, аналіз текстів, тематичні проєкти, використання автентичних матеріалів.
Емоційно-ціннісний	Розвиток емпатії, толерантності, готовності до сприйняття відмінностей.	Рольові ігри, симуляції, дискусії, вправи на усвідомлення цінностей і стереотипів.
Поведінковий	Застосування отриманих знань і навичок у реальних або змодельованих міжкультурних ситуаціях.	Практичні заняття, інтерактивні методи, кейс-методи, групові завдання.

Джерело: власна розробка автора.

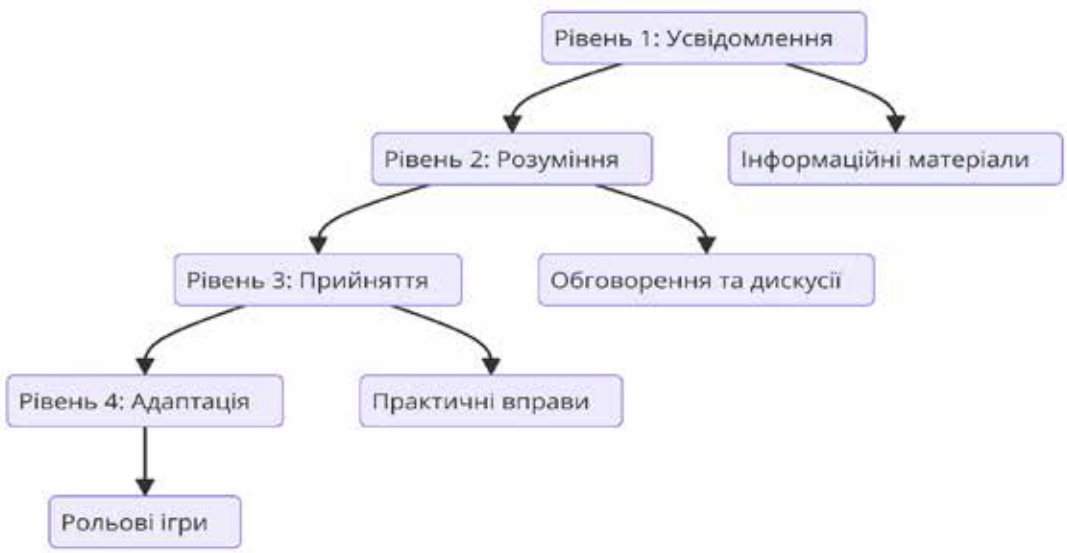

Рис. 3.

Джерело: власна розробка автора на основі джерел (Воронкова 2015; Костюк 2016).

Таблиця 4

Порівняльний аналіз інструментів оцінювання міжкультурної чутливості

Інструмент	Ціль оцінювання	Рівень оцінки	Приклади застосування
Тестування	Перевірка знань про культурні особливості та традиції.	Когнітивний	Визначення рівня знань через тести з відкритими і закритими питаннями.
Анкетування	Аналіз ставлення, емпатії та толерантності.	Емоційно-ціннісний	Опитування щодо реакцій на культурні відмінності.
Спостереження	Оцінка поведінкових навичок у міжкультурних ситуаціях.	Поведінковий	Аналіз дій під час рольових ігор та симуляційних вправ.
Портфоліо	Моніторинг накопичених знань та досвіду.	Когнітивний, емоційний, поведінковий	Аналіз рефлексій, проєктів та завдань у навчальному процесі.
Рефлексивні щоденники	Оцінка переживань і власного розвитку у міжкультурній сфері.	Емоційно-ціннісний	Аналіз особистих нотаток студентів про досвід міжкультурної взаємодії.
Проєктні завдання	Демонстрація практичного застосування знань і навичок.	Інтегрований	Презентації культурних проєктів, аналіз кейсів і симуляцій.

Джерело: власна розробка автора.

них, емоційних та поведінкових компонентів. Підходи до діагностики рівня міжкультурної чутливості ґрунтуються на комбінації кількісних і якісних методів дослідження, що дозволяє оцінити як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти розвитку навичок.

До основних підходів належать тестування, анкетування, спостереження, самооцінка та експертне оцінювання.

Тестування є одним із найбільш поширених методів, який дозволяє визначити рівень знань про культурні особливості та основні концепції міжкультурної взаємодії. Анкетування застосовується для аналізу емоційно-ціннісного рівня, оскільки спрямоване на дослідження ставлення студентів до інших культур, рівня їхньої емпатії та толерантності. Спостереження дозволяє оцінити поведінковий компонент шляхом аналізу дій студентів у процесі рольових ігор, дискусій або симуляцій (Гунк 2019: с. 45).

У таблиці 4 представлено порівняльний аналіз інструментів оцінювання міжкультурної чутливості за основними критеріями.

Наприклад, аналіз динаміки змін у ставленні студентів може бути представлений у вигляді графіків, які демонструють рівень емпатії до та після виконання вправ.

На рисунку 4 наведено діаграму оцінки змін рівня толерантності на основі анкетування студентів перед і після проходження курсу.

Оцінка поведінкових навичок може бути здійснена через порівняння результатів симуляцій до і після використання моделі. У таблиці 5 представлено приклад аналізу поведінкових реакцій студентів під час проведення симуляційних вправ.

Таким чином, запропоновані інструменти оцінювання забезпечують комплексний підхід до аналізу розвитку міжкультурної чутливості, дозволяючи відстежувати зміни на когнітивному, емоційно-ціннісному та поведінковому рівнях. Їхнє впровадження в навчальний процес сприяє ефективному моніторингу результатів та своєчасному коригуванню навчальної діяльності для досягнення оптимальних результатів.

Висновки. Розвиток міжкультурної чутливості у майбутніх учителів корейської мови є стратегічно важливим напрямом професійної підготовки педагогів в умовах глобалізації та розширення міжкультурних зв'язків.

Розкриття теоретичних основ формування міжкультурної чутливості дало змогу визначити її як багатокомпонентний феномен, що поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий рівні. Аналіз методологічних підходів до формування міжкультурної чутливості засвідчив ефективність інтерактивних методів, зокрема рольових ігор, кейс-методів і симуляцій, які сприяють зануренню студентів у змодельовані міжкультурні ситуації. Використання мультимедійних і цифрових ресурсів було обґрунтоване як інструмент

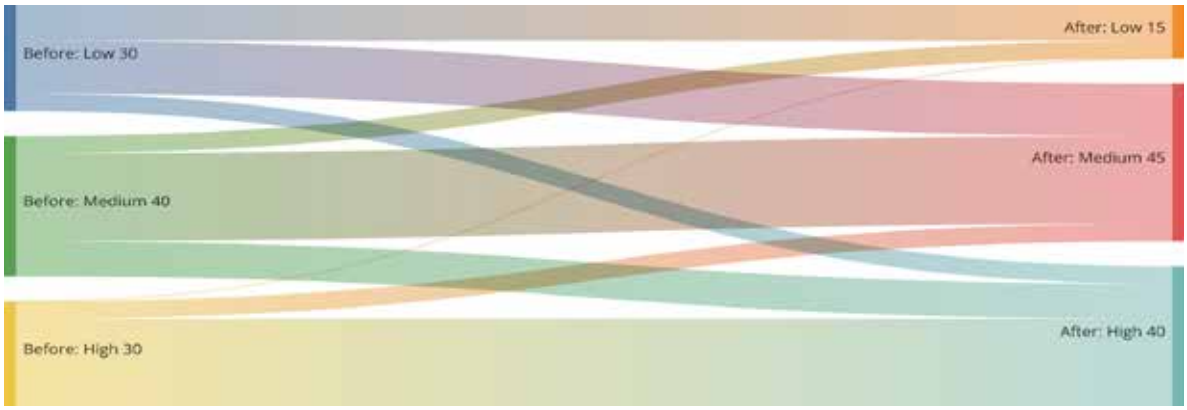

Рис. 4. Оцінка змін рівня толерантності студентів перед і після проходження курсу

Джерело: власна розробка автора на основі джерел (Кім 2017; Вайнагій, Коваль, Данилюк 2020).

Таблиця 5

Динаміка змін рівня толерантності під час виконання симуляційних вправ

Етап вправи	Рівень толерантності (до)	Рівень толерантності (після)	Динаміка змін (%)
Вступне знайомство	45%	70%	+25%
Робота в групах	50%	75%	+25%
Розв'язання конфліктів	40%	68%	+28%

Джерело: власна розробка автора на основі джерел.

підвищення ефективності навчання, що дозволяє інтегрувати автентичні матеріали в освітній процес. Особливу увагу було приділено питанням впровадження моделі в освітній процес. Виявлено, що застосування інтерактивних технологій, мультимедійних ресурсів і автентичних матеріалів сприяє зануренню студентів у реальні міжкультурні контексти, забезпечуючи ефективність навчання та формування навичок адаптації до культурних відмінностей. Експериментальні дані продемонстрували позитивну динаміку змін рівня міжкультурної чутливості студентів, що підтвердило результативність запропонованих методик і моделей.

Розроблені інструменти оцінювання міжкультурної чутливості, включаючи тестування, анкетування, спостереження, портфоліо та рефлексивні щоденники, забезпечили комплексний підхід до діагностики та моніторингу рівня сформованості навичок.

Використання кількісних і якісних методів дозволило відстежити зміни на когнітивному, емоційно-ціннісному та поведінковому рівнях, що стало основою для коригування навчального процесу та підвищення його ефективності. У результаті виконаного дослідження було підтверджено, що застосування інтерактивних методів і технологій, поєднання теоретичних знань з практичними навичками та системне оцінювання результатів навчання забезпечують комплексний розвиток міжкультурної чутливості.

Проведене дослідження окреслило перспективи подальших наукових пошуків, зокрема щодо вдосконалення методик діагностики рівня міжкультурної чутливості, розробки індивідуалізованих програм навчання та вивчення впливу соціокультурних факторів на формування міжкультурної компетентності.

Таким чином, усі поставлені завдання дослідження були виконані. Було сформульовано науково обґрунтовану модель розвитку міжкультурної чутливості, розроблено інструменти її оцінювання та підтверджено ефективність запропонованих методик і підходів до підготовки майбутніх учителів корейської мови в умовах сучасної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гудков Л. Концепція міжкультурної чутливості в мовній освіті: теоретичні засади. Київ: Освіта, 2021. 156 с.
2. Пак Н. Інтеграція міжкультурних підходів у навчання корейської мови: методологічні аспекти. Харків: Педагогіка, 2020. 210 с.
3. Кім І. Інтерактивні методи розвитку міжкультурної чутливості у викладанні іноземних мов. Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2019. 185 с.
4. Чой С. Рольові ігри та кейс-методи як інструменти формування міжкультурної компетентності. Одеса: Наука і практика, 2022. 198 с.
5. Лі М. Моделі розвитку міжкультурної чутливості: структурний підхід. Дніпро: Освітні технології, 2021. 176 с.
6. Хан Л. Використання автентичних матеріалів для формування міжкультурної компетентності. Ужгород: Мова і культура, 2018. 142 с.
7. Сон Ю. Мультимедійні ресурси як засіб розвитку міжкультурної чутливості у студентів. Черкаси: Педагогічні інновації, 2020. 120 с.
8. Чан К. Інтеграція міжкультурних компетентностей у професійну підготовку вчителів іноземних мов. Тернопіль: Освіта майбутнього, 2019. 178 с.
9. Лі О. Підготовка викладачів до роботи у багатокультурному середовищі: методичні рекомендації. Вінниця: Педагогіка сучасності, 2020. 160 с.
10. Пак А. Міжкультурний підхід у навчанні корейської мови студентів педагогічних вузів. Актуальні проблеми гуманітарних наук. 2023. Вип. 61, ч. 2. С. 50–55.
11. Ковальчук О. В. Формування соціокультурної компетенції у процесі вивчення корейської мови у ВНЗ. Актуальні проблеми гуманітарних наук. 2022. Вип. 51. С. 100–105.
12. Терещук Д. Розвиток міжкультурної комунікативної компетентності шляхом міжкультурного спілкування. Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. 2020. № 1. С. 122–124.
13. Ярошенко О. В. Структурна модель іншомовної міжкультурної комунікативної компетентності. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип. 69. С. 301–305.
14. Безвін Ю. Г. Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів іноземних мов. Лінгвістичні дослідження. 2016. № 61. С. 67–72.
15. Воронкова Н. Формування міжкультурної компетенції особистості в процесі навчання іноземної мови. Вісник КДПУ імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип. 1. С. 123–128.
16. Костюк С. С. Лінгводидактичні основи формування компетентностей міжкультурної комунікації студентів-іноземців у процесі навчання української мови. Філологічні студії: Науковий вісник КДПУ. 2016. Вип. 15. С. 112–118.
17. Гунг Ю. М. Викладання корейської мови та літератури в Україні: сучасний стан та перспективи. Матеріали міжнародної наукової конференції «Кореєзнавство в Україні: сучасність і перспективи». Київ, 2019. С. 194–205.
18. Бориско Н. Ф. Проблеми міжкультурної підготовки майбутніх учителів і викладачів іноземних мов. Іноземні мови. 2018. № 1. С. 15–24.

19. Ким С. Й. Роль лінгвокраїнознавчого та лінгвокультурологічного аспектів у формуванні міжкультурного діалогу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. 2017. Вип. 2. С. 45–50.

20. Вайнагій О., Коваль Н., Данилюк І. Формування навичок міжкультурної комунікації як компоненту англомовної компетентності. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 4. С. 180–185.

REFERENCES

1. Hudkov L. (2021) Kontseptsiia mizhkulturnoi chutlyvosti v movnii osviti: teoretychni zasady. (The concept of intercultural sensitivity in language education: theoretical foundations). Kyiv: Osvita. 156 p. [in Ukrainian].

2. Pak N. (2020) Intehratsiia mizhkulturnykh pidkhodiv u navchannia koreiskoi movy: metodolohichni aspekty. (Integration of intercultural approaches in teaching Korean: methodological aspects). Kharkiv: Pedahohika. 210 p. [in Ukrainian].

3. Kim I. (2019) Interaktyvni metody rozvytku mizhkulturnoi chutlyvosti u vykladanni inozemnykh mov. (Interactive methods for developing intercultural sensitivity in teaching foreign languages). Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU. 185 p. [in Ukrainian].

4. Choi S. (2022) Rolovi ihry ta keis-metody yak instrumenty formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti. (Role-playing games and case methods as tools for forming intercultural competence). Odesa: Nauka i praktyka. 198 p. [in Ukrainian].

5. Li M. (2021) Modeli rozvytku mizhkulturnoi chutlyvosti: strukturnyi pidkhid. (Models for developing intercultural sensitivity: structural approach). Dnipro: Osvitni tekhnolohii. 176 p. [in Ukrainian].

6. Khan L. (2018) Vykorystannia avtentychnykh materialiv dlia formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti. (The use of authentic materials for developing intercultural competence). Uzhhorod: Mova i kultura. 142 p. [in Ukrainian].

7. Son Yu. (2020) Multymediini resursy yak zasib rozvytku mizhkulturnoi chutlyvosti u studentiv. (Multimedia resources as a tool for developing intercultural sensitivity among students). Cherkasy: Pedahohichni innovatsii. 120 p. [in Ukrainian].

8. Chan K. (2019) Intehratsiia mizhkulturnykh kompetentnostei u profesiinu pidhotovku vchyteliv inozemnykh mov. (Integration of intercultural competences into the professional training of foreign language teachers). Ternopil: Osvita maibutnoho. 178 p. [in Ukrainian].

9. Li O. (2020) Pidhotovka vykladachiv do roboty u bahatokulturnomu seredovyshchi: metodychni rekomendatsii. (Training teachers to work in multicultural environments: methodological recommendations). Vinnytsia: Pedahohika suchasnosti. 160 p. [in Ukrainian].

10. Pak A. (2023) Mizhkulturnyi pidkhid u navchanni koreiskoi movy studentiv pedahohichnykh vuziv. (Intercultural approach in teaching Korean to pedagogical university students). Aktualni problemy humanitarnykh nauk. 61(2), 50–55. [in Ukrainian].

11. Kovalchuk O. V. (2022) Formuvannia sotsiokulturnoi kompetentsii u protsesi vyvchennia koreiskoi movy u VNZ. (Formation of sociocultural competence in the process of learning Korean in universities). Aktualni problemy humanitarnykh nauk. 51, 100–105. [in Ukrainian].

12. Tereshchuk D. (2020) Rozvytok mizhkulturnoi komunikatyvnoi kompetentnosti shliakhom mizhkulturnoho spilkuvannia. (Development of intercultural communicative competence through intercultural communication). Naukovi zapysky TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Pedahohika. 1, 122–124. [in Ukrainian].

13. Yaroshenko O. V. (2019) Strukturna model inshomovnoi mizhkulturnoi komunikatyvnoi kompetentnosti. (Structural model of foreign language intercultural communicative competence). Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky. 69, 301–305. [in Ukrainian].

14. Bezvin Yu. H. (2016) Formuvannia sotsiokulturnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov. (Formation of sociocultural competence of future foreign language teachers). Linhvistychni doslidzhennia. 61, 67–72. [in Ukrainian].

15. Voronkova N. (2015) Formuvannia mizhkulturnoi kompetentsii osobystosti v protsesi navchannia inozemnoi movy. (Formation of intercultural competence in the process of teaching foreign languages). Visnyk KDPV imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriia: Pedahohichni nauky. 1, 123–128. [in Ukrainian].

16. Kostiuk S. S. (2016) Linhvodydaktychni osnovy formuvannia kompetentnostei mizhkulturnoi komunikatsii studentiv-inozemtsiv. (Linguodidactic foundations for the formation of intercultural communication competence of foreign students). Filolohichni studii: Naukovyi visnyk KDPV. 15, 112–118. [in Ukrainian].

17. Hung Yu. M. (2019) Vykladannia koreiskoi movy ta literatury v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy. (Teaching Korean language and literature in Ukraine: current state and perspectives). Materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii “Koreieznavstvo v Ukraini: suchasnist i perspektyvy”. Kyiv, 194–205. [in Ukrainian].

18. Borysko N. F. (2018) Problemy mizhkulturnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov. (Problems of intercultural training of future foreign language teachers). Inozemni movy. 1, 15–24. [in Ukrainian].

19. Kim S. Yi. (2017) Rol linhvokrainoznavchoho ta linhvokulturolohichnoho aspektiv u formuvanni mizhkulturnoho dialohu. (Role of linguistic and cultural aspects in forming intercultural dialogue). Naukovi zapysky Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Filolohiia. 2, 45–50. [in Ukrainian].

20. Vainahii O., Koval N., Danyliuk I. (2020) Formuvannia navychok mizhkulturnoi komunikatsii yak komponentu anhlomovnoi kompetentnosti. (Development of intercultural communication skills as a component of English competence). Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. 4, 180–185. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Дарина ГОРІЧКО
АРХЕОЛОГІЯ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ПОЛЬЩІ:
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ, ТЕНДЕНЦІЇ І СУЧАСНІ ПРЕСПЕКТИВИ..... **4**

Владислав ЄГОРОВ
ПРО ІСТОРІЮ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН КНЯЗЯ ТА ВІЧЕВИХ ЗБОРІВ
В ДАВНЬОРУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ У ПЕРІОД IX – ПОЧАТКУ XIII СТ..... **12**

Остап ЗУБКОВИЧ
ІНФОРМАЦІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ СРСР І КОЛЕКТИВНИМ
ЗАХОДОМ ВПРОДОВЖ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» – ЯК ОДНА З ПЕРЕДУМОВ СУЧАСНОЇ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ..... **20**

Олександр КАДОЛ
ІМПЕРСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ В АНТИНІМЕЦЬКІЙ КАМПАНІЇ ЦАРИЗМУ, 1914–1917 РР..... **27**

Оксана КАЛІЩУК
ОСВІТА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПОВОЄННІ РОКИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ..... **34**

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Олександр КІМ, Оксана ПІДДУБНА, Лариса КОРНИЦЬКА
ВІДРОДЖЕННЯ СТАРОДАВНІХ МИСТЕЦЬКИХ ТЕХНІК У СУЧАСНОМУ СВІТІ..... **44**

Аурелія КОЛЄСНІКОВА, Святослав ПОДЛЄВСЬКИЙ, Алла ОСАДЧА
ЕТНОДИЗАЙН В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ:
РОЛЬ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГРАФІКИ У СТВОРЕНІ ВІЗУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ..... **50**

Ольга КОНОВАЛОВА, Ліля АМЕТОВА
ТРАДИЦІЇ РОЗПИСУ НА СКЛІ УКРАЇНИ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ..... **58**

Андрій КОРНЄВ, Ван ЦЗИФЕН
РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ПЕЙЗАЖУ В КИТАЇ У ВІДДЗЕРКАЛЕННІ
УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА..... **65**

Андрій КОТЛЯРЧУК
ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРОСТЕНСЬКОГО ФАРФОРУ
У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА СЕРЕДИНИ 1960-Х РР..... **71**

Олександр КРОТЕВИЧ, Святослав ПОДЛЕВСЬКИЙ
ТАТУЮВАННЯ ЯК ВИД ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ – ВІД АРХАЇЧНОГО ДО СУЧАСНОСТІ..... **76**

Олена КУРЦЕВА
ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ ТИПОЛОГІЇ ОСВІТНІХ САЙТІВ..... **82**

Янь ЛЕ
ПРОГРАМНА СИМВОЛІКА В КИТАЙСЬКІЙ ВІОЛОНЧЕЛЬНІЙ МУЗИЦІ
КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ..... **88**

Тетяна ЛУГОВЕНКО
ПРОБЛЕМИ ТЕМАТИЧНОГО НАПОВНЕННЯ РЕПЕРТУАРУ
КОНКУРСНИХ ДИТЯЧИХ СУЧАСНИХ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ПОСТАНОВОК..... **96**

Світлана МАНЬКО, Людмила КУДРИЧ, Людмила КРАСОВСЬКА
ВОКАЛЬНІ ВИМІРИ ВИКОНАВСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ АРТИСТА
МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ..... **101**

Ван МЯО
ФОРТЕПІАННА СЮЇТА ФЛОРАНА ШМІТТА «ТИЖДЕНЬ МАЛЕНЬКОГО ЕЛЬФА
ЗАКРИЙ-ОЧІ»: ІНДИВІДУАЛЬНЕ ПРОЧИТАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПЕРШОДЖЕРЕЛА..... **108**

Любов НАЗАР
КОМПОЗИТОРСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВИМІР ЗНАЧЕННЯ
Е. ЖАКА-ДАЛЬКРОЗА У РОЗВИТКУ ЖАНРУ ФЕСТИВАЛЮ **115**

Ярослав ОСИПЕНКО
ЕТНОКУЛЬТУРНА ПАНОРАМА БУКОВИНИ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ
КОЛЕКТИВІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ФІЛАРМОНІЇ ІМЕНІ ДМИТРА ГНАТЮКА **126**

Оксана ПАСЬКО, Зоя МАЛАХОВА, Вячеслав МОРГУН
3D-ВІЗУАЛІЗАЦІЯ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА УКРАЇНСЬКУ ДЕМОНОЛОГІЮ **132**

Юліана ПЕТРОВСЬКА
ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЕКТУВАННІ
ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА **138**

Ірина ПОЛЬСЬКА
ОПЕРНА ТВОРЧІСТЬ І. С. ПОЛЬСЬКОГО
(ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ КОМПОЗИТОРА) **147**

Oleksandr RUDENKO
PIANO TRIO IN B-FLAT MAJOR BY W. A. MOZART:
STYLISTIC ANALYSIS AND PERFORMANCE INTERPRETATION **156**

Алла РУДЕНЧЕНКО, Наталія ДМИТРЕНКО
ТВОРЧІСТЬ СВІТЛАНИ ГОЛЕМБОВСЬКОЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ В СВІТЛІ
РОЗВИТКУ ТРАДИЦІЙ ХУДОЖНІХ СИЛІКАТІВ КИЇВЩИНИ **163**

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Наталія ЖУКОВА
МЕТАФОРИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ В АВСТРАЛІЙСЬКІЙ АНГЛОМОВНІЙ
КАРТИНІ СВІТУ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ **169**

Javid Ashur ZEYNALOV
THE CHRONOTOPIC FEATURES IN MODERN AZERBAIJAN STORIES **176**

Катерина КУЧМАК
ЕЛЕМЕНТАРНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ КЛАСИ ГІДРОНІМІВ ПРИКМЕТНИКОВОГО ТИПУ
ТВЕРДОЇ ГРУПИ **181**

Наталія ЛАХНО
ЛІНГВІСТИЧНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ «ДИТЯЧИХ» ЕРГОНІМІВ МІСТА КИЄВА **186**

Любов ЛЕТЮЧА, Ірина БОЧАРОВА, Юрій ДРУЗЬ
ДИСКУРС ВИКЛАДАЧА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ:
ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ **192**

Наталія ЛИСЕЦЬКА, Анастасія ТРАВІНА
КОНЦЕПТ MIGRATION У НІМЕЦЬКИХ МАС-МЕДІА **199**

Svitlana MAKUKHINA
SPECIAL ASPECTS OF COLOR STUDY IN LINGUISTICS **208**

Shahana MUSAYEVA
INTERCONNECTION BETWEEN PAST AND PRESENT IN A. S. BYATT'S "POSSESSION:
A ROMANCE" **213**

Христина ОНІШЕЧКО
«ВИХОВАТЕЛЬ БАГАТЬОХ ПОКОЛІНЬ НАУКОВЦІВ І ЦІЛОЇ АРМІЇ УЧИТЕЛЬСТВА»:
ІВАН ДЕНИСЮК В ОЦІНЦІ СУЧАСНИКІВ **219**

Людмила ОСТАПОВА
ХУДОЖНІ ЗАСОБИ КОМІЧНОГО ТА ТРАГІЧНОГО В РОМАНІ ФРЕДЕРІКА БАКМАНА
«ЧОЛОВІК НА ІМ'Я УВЕ»: ДОСЛІДЖЕННЯ ЖАНРОВОЇ СПЕЦИФІКИ **225**

Надія ПАВЛЮК
ФІДБЕК У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... **230**

Олександр ПОПОВИЧ, Юлія ПОПОВИЧ
ДУХОВНА ЄДНІСТЬ УКРАЇНЦІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ МАТЕРІАЛІВ
НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ПРОМІНЬ» (1904–1907 РР.)..... **238**

Ганна ПРОНІНА, Людмила ПІДДУБНА, Олена АБРАМОВА
ПРАГМАТИЧНА АДАПТАЦІЯ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
ПРИ ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ..... **247**

ПЕДАГОГІКА

Ірина ГРАЧОВА, Ольга ДУБІНІНА, Світлана БУЛЕНОК
ІНТЕГРАЦІЯ АВТЕНТИЧНИХ ТЕКСТІВ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... **252**

Ден СІЮЄ
ДЕЯКІ МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-СУБ'ЄКТНОЇ ПОЗИЦІЇ
МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ВИКОНАВСЬКО-
ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ..... **259**

Natalia DOBROVOLSKA
TECHNIQUES FOR DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE COMPETENCES
IN READING AND SPEAKING..... **265**

Євген ДОЛИНСЬКИЙ
ВІЙСЬКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАД ЯК ЕЛЕМЕНТ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ..... **271**

Vasyl ZHELIASKOV
ENHANCING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN MARITIME TRANSPORT SECTOR:
FOCUS ON SPEAKING SKILLS..... **277**

Ольга ІВЛІЄВА
ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ У ВИКЛАДАННІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ
ДЛЯ СТУДЕНТІВ МОРСЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ..... **283**

Лариса КАЛІНІНА, Наталія ПРОКОПЧУК
МОВНО-МЕТОДИЧНА ПРАКТИКА ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО САМОСТІЙНОЇ
ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ В ШКОЛІ..... **289**

Ростислав КОВАЛЬ
ІСТОРІЯ ЛИЧАКІВСЬКОГО ЦВИНТАРЯ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ..... **296**

Галина КОТ, Марина ДІДЕНКО
ОСВІТА ДЛЯ ДОРОСЛИХ: ЯК ПОБОРОТИ СТРАХ НАВЧАННЯ..... **303**

Надія КРАВЕЦЬ, Наталія ЗАХАРАСЕВИЧ
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ В ЗДО..... **309**

Віталій ЛЕЛЕКА
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ
В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ..... **319**

Валерій ЛЯЛЕНКО
ЩОДО РОЗВИТКУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ:
ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ У СПАДЩИНІ Г. СКОВОРОДИ..... **325**

Світлана МАЗУР
ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТІ МОРАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ ПІДЛІТКІВ
В УМОВАХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ОСОБЛИВОСТІ
ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ..... **331**

Ірина ОРЛЕНКО, Зульфія МАМАТОВА
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ СУЧАСНОЇ ДІАГНОСТИКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ НЕМОВЛЕННЄВОЇ ДИТИНИ..... **338**

Антоніна ПАК, Анастасія ЮМРУКУЗ, Наталія ОСЬКІНА
МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ЧУТЛИВОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ..... **345**

CONTENTS

HISTORY

Daryna HORICHKO
ARCHAEOLOGY OF EARLY MEDIEVAL POLAND:
DEVELOPMENT, TRENDS AND CONTEMPORARY PROSPECTS **4**

Vladyslav EGOROV
ON THE HISTORY OF STATE-LAW RELATIONS OF THE PRINCE
AND THE VICHE GATHERINGS IN THE ANCIENT RUS STATE IN THE IX – BEGINNING
OF THE XIII CENTURY..... **12**

Ostap ZUBKOVYCH
INFORMATIONAL AND IDEOLOGICAL CONFRONTATION BETWEEN THE USSR
AND THE COLLECTIVE WEST DURING THE COLD WAR – AS ONE
OF THE PREREQUISITES FOR THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR..... **20**

Oleksandr KADOL
IMPERIAL NATIONALISM IN THE ANTI-GERMAN CAMPAIGN OF CZARISM, 1914–1917 RR..... **27**

Oksana KALISHCHUK
EDUCATION IN THE VOLYN REGION IN THE POSTWAR YEARS:
THE HISTORIOGRAPHICAL ASPECT..... **34**

ART STUDIES

Oleksandr KIM, Oksana PIDDUBNA, Larysa KORNYTSKA
THE REVIVAL OF ANCIENT ARTISTIC TECHNIQUES IN THE MODERN WORLD..... **44**

Aureliia KOLIESNIKOVA, Sviatoslav PODLIEVSKYI, Alla OSADCHA
ETHNO DESIGN IN THE CONTEXT OF DIGITAL TECHNOLOGIES:
THE ROLE OF COMPUTER GRAPHICS IN CREATING A VISUAL IDENTITY..... **50**

Olga KONOVALOVA, Lilya AMETOVA
GLASS PAINTING TRADITIONS IN UKRAINE IN THE 19TH – EARLY 21ST CENTURIES..... **58**

Andrii KORNEV, Wang ZIFENG
DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY LANDSCAPE IN CHINA IN THE CONTEXT
OF UKRAINIAN ART..... **65**

Andriy KOTLYARCHUK
TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL FEATURES OF KOROSTEN PORCELAIN
IN THE CONTEXT OF THE MODERNIZATION OF PRODUCTION IN THE MID-1960S..... **71**

Oleksandr KROTEVYCH, Sviatoslav PODLEVSKYI
TATTOO AS A TYPE OF GRAPHIC DESIGN – FROM THE ARCHAIC TO THE MODERN..... **77**

Olena KURTSEVA
MAIN CRITERIA OF THE TYPOLOGY OF EDUCATIONAL SITES..... **82**

Yan LE
PLOT SYMBOLISM IN CHINESE CELLO MUSIC OF THE LATE XX – EARLY XXI CENTURY..... **88**

Tetyana LUGOVENKO
PROBLEMS OF THE THEMATIC CONTENT OF THE REPERTOIRE
OF COMPETITIVE CHILDREN'S CONTEMPORARY DANCE PERFORMANCES..... **96**

Svitlana MANKO, Lyudmila KUDRICH, Lyudmila KRASOVSKA
VOCAL DIMENSIONS OF THE PERFORMING SKILLS
OF A MUSIC AND DRANA THEATER ARTIST..... **101**

Vang MIAU
FLORENT SCHMITT'S PIANO SUITE "THE WEEK OF THE LITTLE ELF CLOSE-YOUR-EYES": INDIVIDUAL READING OF THE LITERARY SOURCE..... **108**

Liubov NAZAR
COMPOSITION AND PEDAGOGICAL DIMENSION OF MEANING E. JACQUES-DALCROSE IN THE DEVELOPMENT OF THE FESTIVAL..... **115**

Yaroslav OSYPENKO
ETHNOCULTURAL PANORAMA OF BUKOVYNA THROUGH THE ACTIVITIES OF THE PROFESSIONAL ENSEMBLES OF THE DMYTRO HNATYUK CHERNIVTSI REGIONAL PHILHARMONIC..... **126**

Oksana PASKO, Zoya MALAKHOVA, Vyacheslav MORGUN
3D VISUALIZATION: UKRAINIAN DEMONOLOGY NEW PERSPECTIVE..... **132**

Yuliana PETROVSKA
MODERN CHALLENGES OF THE TRAINING DESIGN OF THE SUBJECT AND SPATIAL ENVIRONMENT..... **138**

Iryna POLSKA
OPERA CREATIVITY OF I. S. POLSKY (TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE COMPOSER'S BIRTH)..... **147**

Oleksandr RUDENKO
PIANO TRIO IN B-FLAT MAJOR BY W. A. MOZART: STYLISTIC ANALYSIS AND PERFORMANCE INTERPRETATION..... **156**

Alla RUDENCHENKO, Nataliia DMYTRENKO
THE CREATIVITY OF SVETLANA GOLEMBOVSKAYA OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY IN THE LIGHT OF THE DEVELOPMENT OF THE TRADITIONS OF ARTISTIC SILICATES OF THE KYIV REGION..... **163**

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Nataliia ZHUKOVA
METAPHORIC CONCEPTUALIZATION OF SPACE IN THE AUSTRALIAN ENGLISH WORLDVIEW OF THE EARLY TWENTY-FIRST CENTURY..... **169**

Javid Ashur ZEYNALOV
THE CHRONOTOPIC FEATURES IN MODERN AZERBAIJAN STORIES..... **176**

Kateryna KUCHMAK
ELEMENTARY PARADIGMICAL CLASSES OF HYDRONYMS OF THE ADJECTIVE TYPE OF THE HARD GROUP..... **181**

Nataliia LAKHNO
LINGUISTIC AND PRAGMATIC ASPECTS OF "CHILDREN'S" ERGONYMS IN KYIV..... **186**

Liubov LETIUCHA, Iryna BOCHAROVA, Yurii DRUZ
THE DISCOURSE OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS IN ONLINE ENVIRONMENT: LEXICAL FEATURES..... **192**

Nataliia LYSETSKA, Anastasiia TRAVINA
THE CONCEPT OF MIGRATION IN THE GERMAN MASS MEDIA..... **199**

Svitlana MAKUKHINA
SPECIAL ASPECTS OF COLOR STUDY IN LINGUISTICS..... **208**

Shahana MUSAYEVA
INTERCONNECTION BETWEEN PAST AND PRESENT IN A. S. BYATT'S "POSSESSION: A ROMANCE"..... **213**

Khrystyna ONISHECHKO
"THE EDUCATOR OF MANY GENERATIONS OF SCHOLARS AND A WHOLE ARMY OF TEACHERS": IVAN DENYSIUK IN THE EYES OF HIS CONTEMPORARIES..... **219**

Liudmyla OSTAPOVA
THE ARTISTIC MEANS OF THE COMIC AND THE TRAGIC ELEMENTS IN FREDERICK BACKMAN'S NOVEL "A MAN CALLED OVE": A STUDY OF GENRE FEATURES **225**

Nadiya PAVLIUK
FEEDBACK IN THE TEACHING OF UKRAINIAN LITERATURE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES **230**

Oleksandr POPOVYCH, Yuliya POPOVYCH
SPIRITUAL UNITY OF UKRAINIANS THROUGH THE PRISM OF LITERARY MATERIALS ON THE PAGES OF THE MAGAZINE "PROMIN" (1904–1907) **238**

Hanna PRONINA, Liudmyla PIDDUBNA, Olena ABRAMOVA
PRAGMATIC ADAPTATION OF AN ENGLISH-LANGUAGE FICTION TEXT WHEN TRANSLATED INTO UKRAINIAN **247**

PEDAGOGY

Iryna HRACHOVA, Olha DUBININA, Svitlana BULENOK
INTEGRATION OF AUTHENTIC TEXTS INTO THE ENGLISH LANGUAGE TEACHING PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS **252**

Deng XIYUE
SOME METHODICAL ASPECTS OF FORMING THE PROFESSIONAL AND SUBJECTIVE POSITION OF FUTURE MASTERS OF MUSICAL ARTS IN THE PROCESS OF PERFORMANCE AND INSTRUMENTAL TRAINING **259**

Natalia DOBROVOLSKA
TECHNIQUES FOR DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE COMPETENCES IN READING AND SPEAKING **265**

Ievgen DOLYNSKIY
MILITARY TERMINOLOGY AND ITS TRANSLATION AS AN ELEMENT OF FUTURE PHILOLOGISTS' TRAINING **271**

Vasyl ZHELIASKOV
ENHANCING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN MARITIME TRANSPORT SECTOR: FOCUS ON SPEAKING SKILLS **277**

Olga IVLIIEVA
INNOVATIVE PEDAGOGICAL METHODS IN TEACHING HIGHER MATHEMATICS FOR STUDENTS OF MARITIME SPECIALTIES **283**

Larysa KALININA, Nataliya PROKOPCHUK
LINGUO-METHODOLOGICAL PRACTICE AS A MEANS OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS' PROFESSIONAL TRAINING BEFORE INDEPENDENT TEACHING PRACTICE IN SCHOOL **289**

Rostyslav KOVAL
HISTORY OF THE LYCHAKIV CEMETERY IN THE WORKS OF UKRAINIAN RESEARCHERS **296**

Halyna KOT, Maryna DIDENKO
ADULT EDUCATION: HOW TO OVERCOME THE FEAR OF LEARNING **303**

Nadiia KRAVETS, Nataliia ZAKHARASEVYCH
MODERN APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF PHYSICAL EDUCATION AND HEALTH WORK IN HEALTH CARE FACILITIES **309**

Vitalii LELEKA
METHODOLOGY OF TEACHING STUDENTS STRESS RESISTANCE BY MEANS OF PHYSICAL EDUCATION IN CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE **319**

Valeriy LYALENKO
ON THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY VALUE ORIENTATIONS: PEDAGOGICAL IDEAS IN THE HERITAGE OF G. SKOVORODA **325**

Svitlana MAZUR
FORMATION OF THE VALUE OF MORAL AUTONOMY IN ADOLESCENTS WITHIN COMMUNITY ORGANIZATIONS: FEATURES AND CHARACTERISTICS OF AN EXPERIMENTAL STUDY..... **331**

Iryna ORLENKO, Zulfiia MAMATOVA
PECULIARITIES OF USING METHODS OF MODERN DIAGNOSTICS OF INTELLECTUAL ABILITIES OF A NON-SPEAKING CHILD..... **338**

Antonina PAK, Anastasiia YUMRUKUZ, Nataliia OSKINA
THE MODEL FOR DEVELOPING INTERCULTURAL SENSITIVITY IN FUTURE TEACHERS OF THE KOREAN LANGUAGE..... **345**

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 83. ТОМ 2
ISSUE 83. VOLUME 2

Редактори-упорядники
Микола Пантюк
Андрій Душний
Василь Ільницький
Іван Зимомря

Здано до набору 10.02.2025 р. Підписано до друку 28.02.2025.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 42,32. Зам. № 0325/197. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.